БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ — БАН

ЖИВКА ВЪЖАРОВА

СРЕДНОВЕКОВНОТО СЕЛИЩЕ

С. ГАРВАН, СИЛИСТРЕНСКИ ОКРЪГ

VI — XI в.

СОФИЯ, 1986

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Изтъкнато е мястото, което заема изследваното селище сред останалите проучени досега подобни селища и градища на територията на България. Показано е нивото на материалната култура на българския народ през този период.

Приложено е описание-каталог на всички жилища, помещения, съоръжения и гробове в границите на селището, като са обозначени по реда на откриването им.

При проучването на селището е приложен класическият начин на разкопаване и разкриване на културните пластове и изчерпването им до здрава земя.

На всеки изкоп и сондаж (жилища, помещения) бе направен хоризонтален план, а също и разрези на жилища, пещи, грънчарски пещи и други помещения.

На различни места в направените изкопи и сондажи (под средновековните пластове), без да се очертаят културните пластове на селището, се установиха следи от жилища, отоплителни съоръжения, разнообразни предмети (главно керамика — вж. обр. 213—217). Те принадлежат на ранната и късножелязната и бронзовата епоха[4]. С тези епохи се свързват и некрополите, чиито следи се срещат в североизточната и югозападната част на местността.

Намерени са и няколко антични монети (вж. обр. 218), а именно: 1. Константин Велики (335—337); 2. Юлиан Цезар (335—361); 3. Юстиниан (565—576), но никъде в местността не се откриха следи на културен пласт от античния период.

Доколкото в културните пластове можаха да се открият следи от зърна, люспи в глинените предмети и в замазки от стени, те бяха събрани и предадени за проучване от палеоботаник (Т. Димитров). От намерените три купчини за глина в това селище бяха взети проби за изследване. Някои от анализите на средновековната керамика — състав на глината, начин на обработката, които авторът ползува, са направени от съветския учен А. А. Бобрински (Москва). Обработката на остеологическия материал е извършена от проф. Ст. Иванов. Плановете на изкопите и на отделните помещения, жилища, на грънчарските пещи с техните профили бяха направени от различни специалисти.

Фотографиите на място (общият изглед на местността, на жилищата и др.) са дело на различни сътрудници от АИМ и от окръжните музеи, взели участие в експедицията. Фотографиите на находките са направени от фотографите на АИМ Роза Станева и Татяна Шестакова. Рисунките на керамиката са дело на художничките на АИМ Елена Ценова и Йорданка Русева. Откритият керамичен материал и железни предмети бяха почистени в лабораториите на АИМ. Археологическите експедиции бяха подпомогнати от археолози от АИМ и от работници[5].

---

[4] Културните пластове ще бъдат проучени от съответните специалисти по тези епохи. Намерените в изкопите от нас керамични съдове, фрагменти и други находки от тези епохи и намерените антични монети са представени в труда (обр. 213—216).

[5] А. Евтимова, Виолета Нешева, Диана Георгиева, Димитър Станчев, Екатерина Захариева, Емил Въжаров, Ирина Щерева, Людмила Дончева-Петкова, Кирил Ботов, К. Попконстантинов, Христина Капелкова, Никола Дамянов, Пею Гатев, Пламен Въжаров, Радослав Василев, Симеон Иванов, Станислав Станилов, Стефка Ангелова, Чавдар Бонев (на всички изказвам благодарност).

УВОД

Монографията „Средновековното селище — с. Гарван, Силистренски окръг" е посветена на проучване материалната култура на селище от края на VI—XI век. То се намира в североизточната част на България, където славяни и прабългари* са образували българската държава.

Предвид на това, че писмените извори осветляват главно външнополитическата история на тези народи в зората на ранното средновековие на Балканския полуостров, следва да се обърне сериозно внимание на археологическите паметници от този период.

Буржоазната историческа наука малко или въобще не се е занимавала с историята и културата на средновековните селища. Българските археолози след 9 септември 1944 г. си поставиха за цел да изяснят въпросите за произхода на българския народ, зараждането и развитието на града и занаятите, на жилището, материалната и духовната култура на населението. Така проблемът за произхода на българския народ въз основа на материалната култура на селищата и техните некрополи зае своето място в българската археологическа наука. Археологическите изследвания, посветени на тази проблематика досега, не са малко. Резултатите от проучванията на средновековни селища се обнародват в сравнително голям брой монографии, студии и статии. Характерно е, че повечето от изследваните селища не могат да се разкопаят изцяло поради това, че най-често са засадени с овощни градини, лозя или с едногодишни земеделски култури.

Проучват се такива райони от тях, които дават възможност да се изясни топографията на селището и да се решат други въпроси, свързани с материалната култура на населението. Към по-обстойно изследваните ранносредновековни селища в археологическо отношение принадлежи и селището в м. Стареца край с. Гарван с неговите три некропола. Два от тях са разположени в югоизточната хълмиста част на местността на 400 м от селището. Третият некропол е отчасти върху селището в средната му северозападна част.

Изследването на средновековното селище край с. Гарван, Силистренски окръг, е резултат на шестнадесетгодишните археологически проучвания на автора. В археологическата литература за селището са публикувани статии[1] и резюме[2]. Неговите два некропола са включени в специално изследване на всички средновековни некрополи (VI—XI в.) от територията на България[3].

В труда е направена подробна характеристика на жилищата, грънчарските пещи, помещенията и съоръженията с производствен и друг характер, на гробовете, разкрити в границите на самото селище. Изследвани са трите културни пласта: долен, междинен и горен. Керамиката, открита в селището, е разгледана по пластове, а всички останали находки са разделени според материала, от който са направени. Въз основа на многобройния материал и на производствените помещения и съоръжения се изясни проблемът за поминъка, занаятите и заниманията на населението, живяло в селището. Като се използуват археологическите данни, допълнени с известни исторически извори, се определи етническата принадлежност на населението и времето на обитаване на селището.

---

* Под термина прабългари разбираме потомците на Аспаруховите българи.

[1] Въжарова, Ж. Раннославянско и славянобългарско селище в м. Стареца край с. Гарван, Силистренско. — Археология, 1966, № 2, 21—31.

[2] Въжарова, Ж. Славяни и номади на територията на днешните български земи от края на VI—XI в. — В: Плиска—Преслав. Славяни и номади. . . VI—XII в. Т. 3. С., 1981, 16—20.

[3] Въжарова, Ж. Славяни и прабългари по данни от некрополите на територията на България (VI—XI в.). С., 1976.

ПЪРВА ГЛАВА

ПОЛОЖЕНИЕ НА СЕЛИЩЕТО. КУЛТУРНИ ПЛАСТОВЕ

Селището се намира на 2,5 км северно от с. Гарван, Силистренски окръг, в местността Стареца, или Червен бряг[6]. Тази местност представлява хълм, който от изток е ограден от Гарванските блата и т. нар. малък остров Лящава, хълма Дренчето и остров Мумчила. От югоизток са бреговете на хълма Кривина, т. нар. Могилата (праисторическа могила). В края на местността Стареца, или Червен бряг, в северозападната ѝ част, където тя е разделена от Гарванското блато и Кадийската река, има следи от казашко село и до него малко езеро Кючерг гьол (обр. 1 *а—б*). В югозападната си част местността Стареца е висок рид (обр. 2), който е залесен. Добруджанският дунавски бряг в морфографско отношение се разделя на крайбрежни алвиални низини и стръмни чела на междураменни плоски ридове. Географите[7] отбелязват, че най-добре е развита заливната тераса, която има височина 4—7 м над средното ниво на водите на р. Дунав. Тази тераса е разпространена в Попинско-Гарванската и Айдемирската низина. Черноземът е главно върху ридовете. Тъй като върху льоса е най-плодородната почва, т. е. пригодна за земеделие, по-голяма част от проучваната местност дълги години бе овощна градина, а сега се засява с едногодишни култури. От североизточната страна на местността от ра̀злива на блатата частично се разрушава (свлича) брегът и унищожава площта, където е разположено селището. Северният склон на брега е доброкачествена глина, която се е намирала доста високо; съвременните жители на с. Гарван дълги години са я използували за стопански нужди. Може да се предположи, че с добиването на глина е бил унищожен участък с площ 3×100 м и дълбочина до 7 м, т. е. от средновековното селище, а също и културни пластове от бронзовата и желязната епоха.

При изкопни работи е била разкопана площ с размери 1,5×500 м от югозападната до североизточната хълмиста част, с което е унищожена площ от средновековното селище и двата некропола. Местността Стареца заема около 3 хектара. Тя е с форма на неправилен правоъгълник. Селището е било разположено на площ 2 хектара.

Общата площ на проучения район в момента е около 6727 кв. м. Нулевата точка, от която бяха ориентирани изкопите, бе чешмата, намираща се в източната леко издигаща се част на местността. Размерите на квадратите в мрежата бяха 5×5, 4×5, 3×2 м и в някои случаи — 2×2 или 1,5×2 м, където овощната градина заемаше изследвания район.

През 1964 г. изкопите са два и разкопаната площ е около 204 кв. м. През 1965 г. те са отново два с обща площ 130 кв. м, през 1966 г. изкопът е с площ около 250 кв. м, през 1967 г. — 350 кв. м, през 1968 г. изкопите са три с обща площ 720 кв. м, през 1969 г. има един изкоп с площ около 335 кв. м, през 1970 г. — 225 кв. м, през 1971 г. изкопите са три с обща площ 802 кв. м, през 1973 г. разкопаната площ е 432 кв. м, през 1974 г. — 382 кв. м, през 1975 г. — 466 кв. м, през 1976 г. изкопът е един с обща площ 483 кв. м, през 1977 г. има шест изкопа —

---

[6] ИРАИК, 1905, 10, с. 448 и табл. XCIX. Това наименование се среща в описанието и плана (обр. 1).

[7] Мишев, К., В. Попов. Добруджа. С., 1953, с. 23; Михайлов, Цв. Геоморфологические обособленности и коланньные типологические различия болгарского Дунайского берега. — In: Societas internationalis Zimnologiae Internationale Arbeitsgemeinschaft Donauforschung XI—X Jubilfiensterung Donauforschung, S., 26. IX. 1976, 553—560; Изменения в плановите очертания на Българския дунавски бряг през квартернера. — Проблеми на географията, 1978; Геоморфологията на дунавските тераси в Побрежието. — Изв. БГД, Т. 16, 1966, 6, 47—60; Льосовата покривка на речните тераси в българските крайдунавски низини— Изв. БГД, № 9—10, 1969.

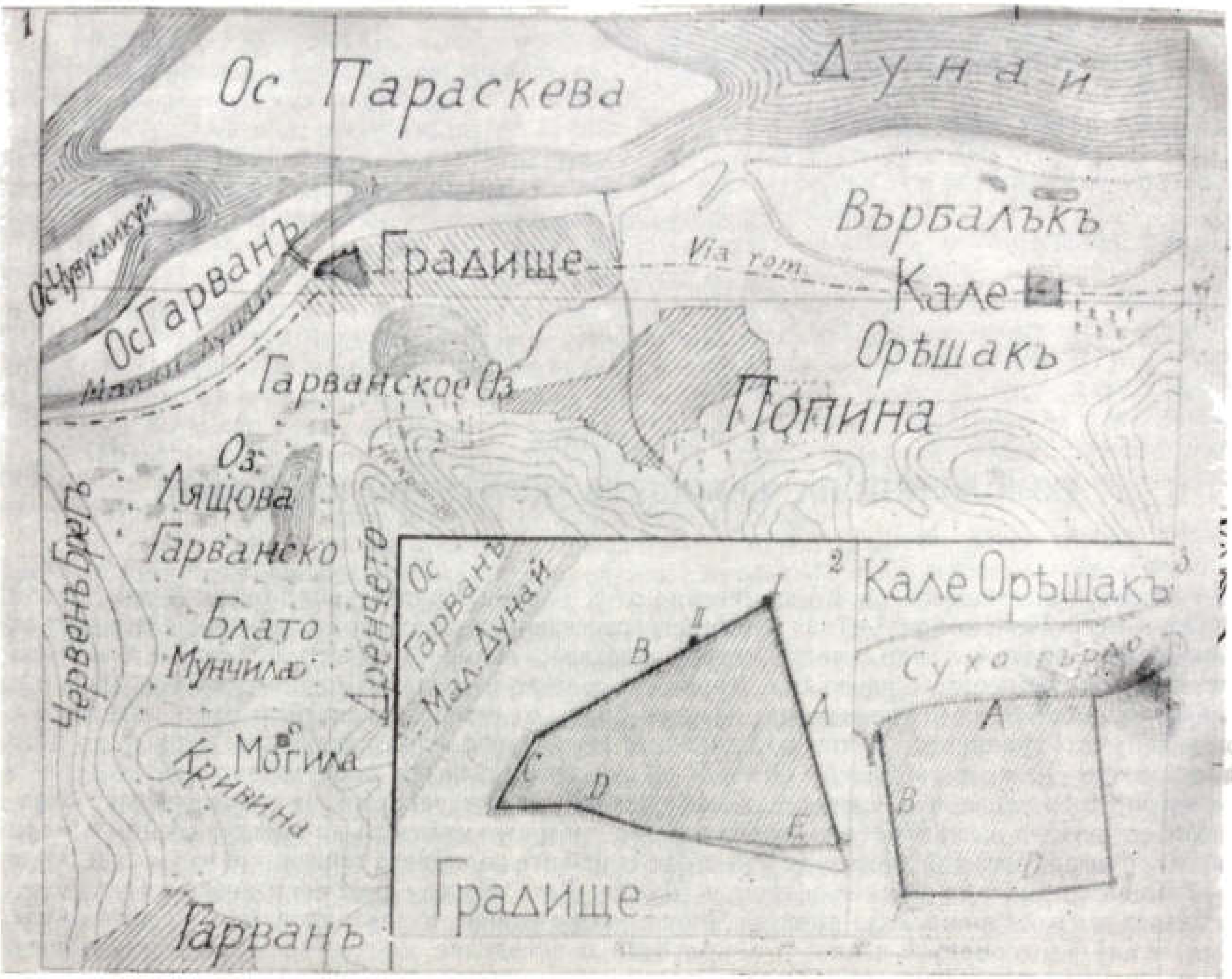
1
Ос Параскева
Дунай
Ос Чуркикуй
Ос Гарванъ
Малки Дунай
Градище
Via rom.
Върбалъкъ
Кале
Орѣшакъ
Попина
Гарванское Оз
Оз: Лящова
Гарванско
Блато
Мунчила
Червенъ брегъ
Дренчето
Могила
Кривина
Гарванъ
Ос Гарванъ
Мал. Дунай
2
3
Кале Орѣшакъ
Сухо
I
II
A
B
C
D
E
Градище
A
B

Обр. 1а. План на брега на Дунав и селището (м. Стареца, Червен бряг, с. Гарван)

432 кв. м, през 1978 г. са два изкопа с площ 328 кв. м, през 1979 г. — два изкопа с площ 431 кв. м, през 1980 г. изкопите са шест и разкопаната площ е 727 кв. м (обр. 3).

Културните пластове от средновековието в проучената площ са три, като по-добре стратиграфски се разграничават горният и долният пласт. Междинният пласт се проследява само там, където не е засегнат от жилища и други съоръжения от горния културен пласт. Следи от горния културен пласт са открити в цялата проучена площ, докато от долния и междинния пласт се ограничават в по-малко пространство.

В случай, когато не може да се улови ясната вертикална стратиграфия на културните пластове, я определяме въз основа на находките, и то главно керамиката (нейните форми и изработка), и въз основа на типологията на другите находки. Трябва да се каже, че по отношение на двата основни пласта — горен и долен, не само стратиграфската граница е твърде ясна, но керамиката и други находки потвърждават това.

ДОЛЕН КУЛТУРЕН ПЛАСТ

Долният културен пласт, там, където не е нарушен от жилища, помещения и съоръжения от междинния и горния културен пласт, е разположен на дълбочина с дебелина до 2 м от сегашната повърхност. В него са открити двадесет сравнително добре запазени жилища. От две жилища са останали само печките. Жилищата са полуземлянки и землянки (обр. 4). Вкопани са на дълбочина от 0,40 до 0,80 м в здравата земя. Те са с правоъгълна и квадратна форма в план. Подът на повечето от жилищата е трамбована здрава земя, само в жилища № 56, 66 и 68 той е замазан с пласт от глина, а в жилище № 50 са два пласта. В пода на някои от жилищата покрай стените се проследяват дупки от колове. Едни от тях поддържат покрива, а други са от колове и греди в стените на жилището. Стените на някои от жилищата са били правени от греди, поставени хоризонтално една върху друга, като в краищата (в ъглите на

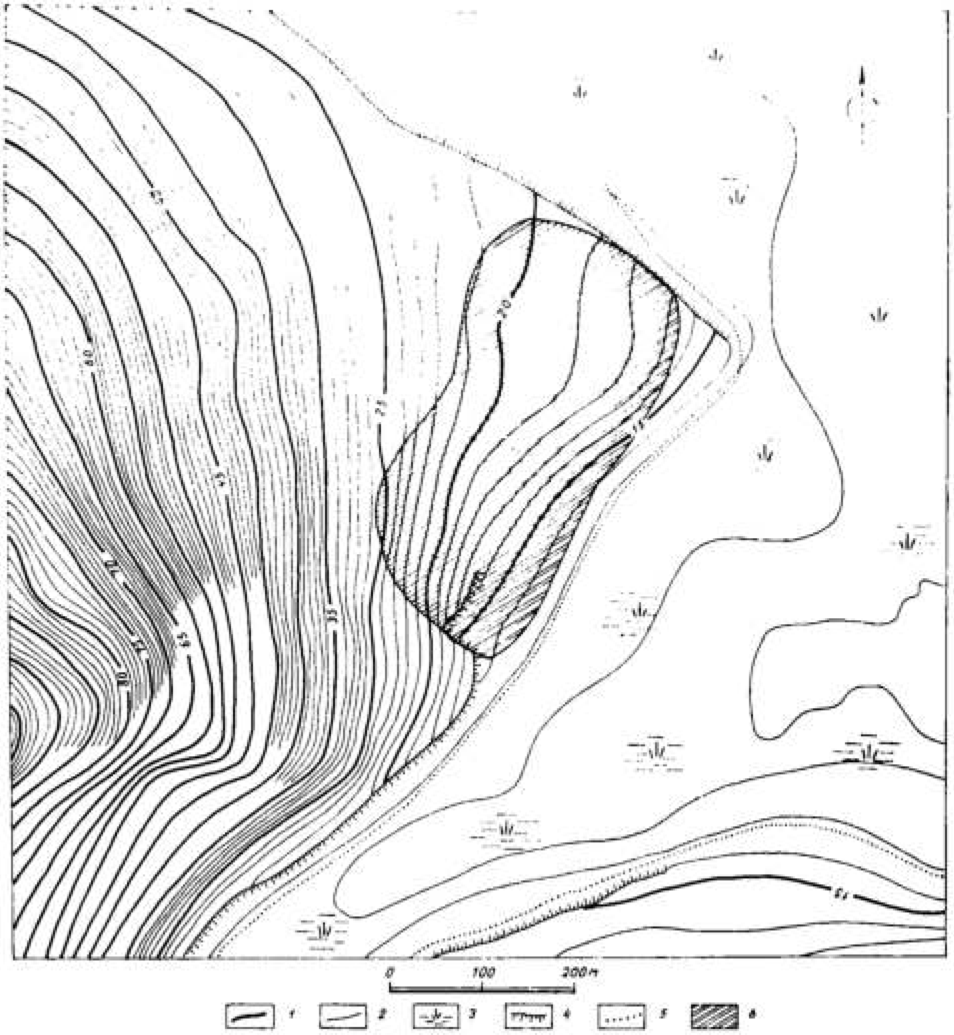
0
100
200м
1
2
3
4
5
6

Обр. 1б. Топографски план на селището

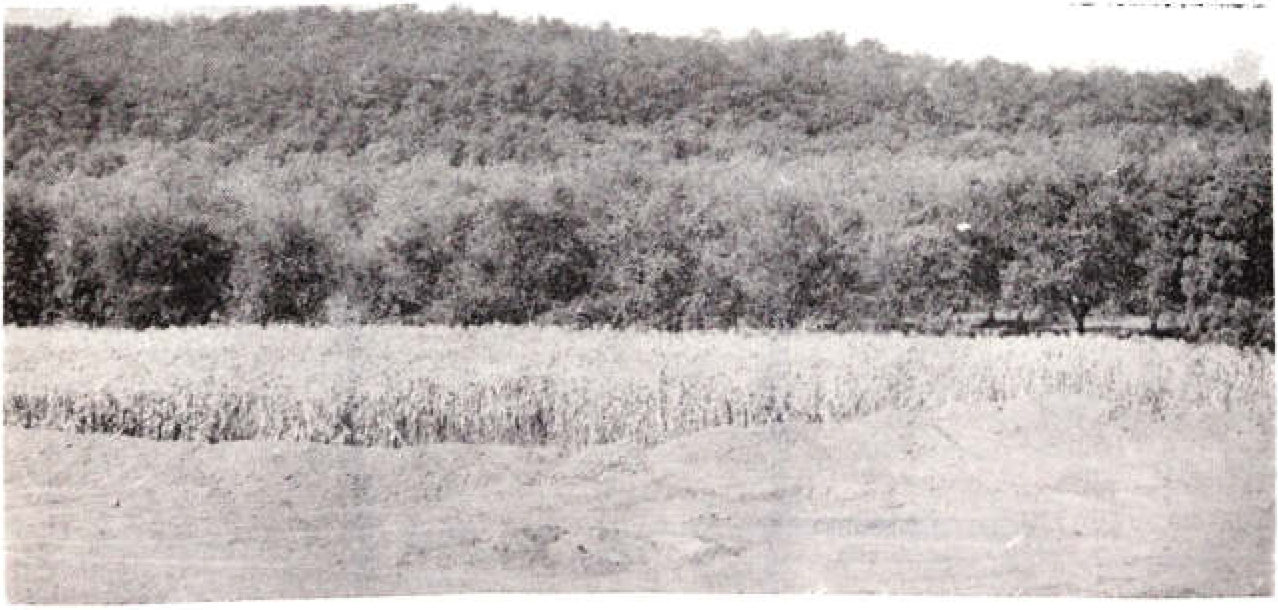

Обр. 2. Общ изглед на селището

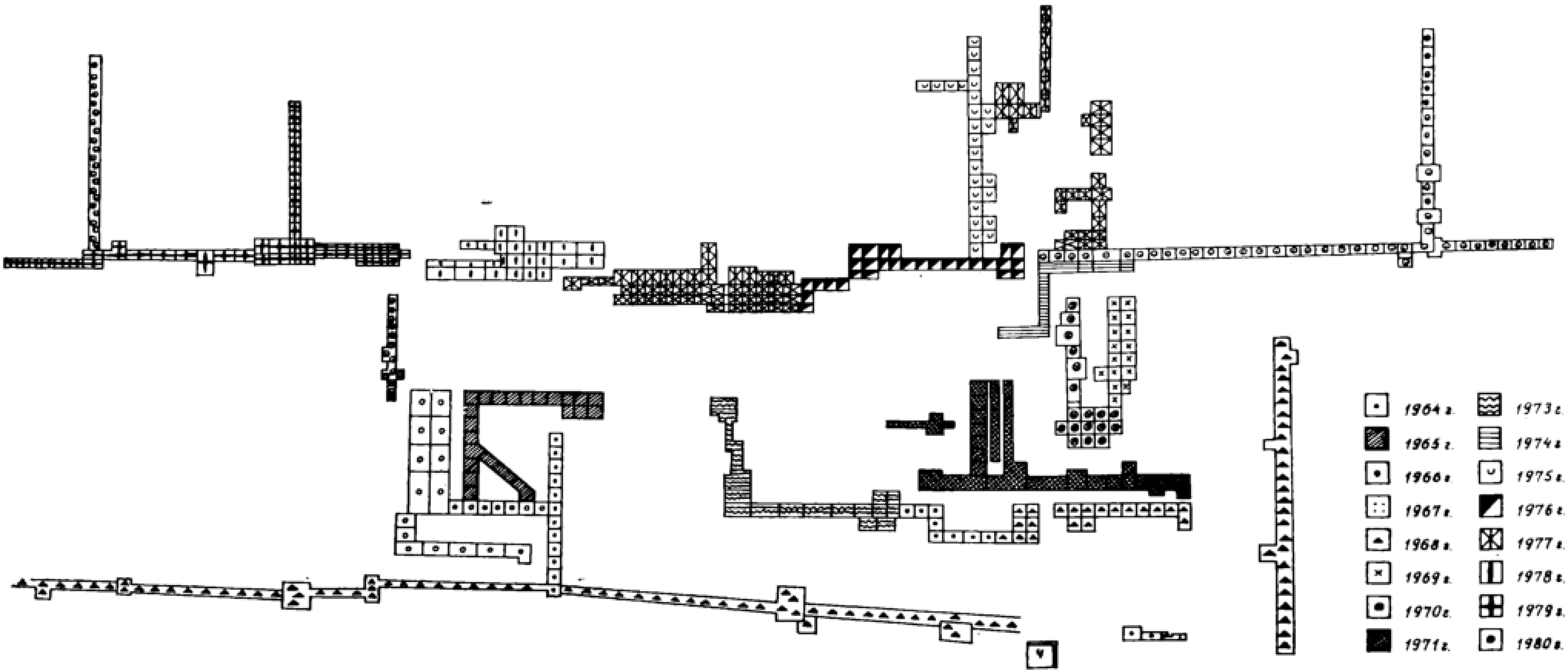
1964 г.
1965 г.
1966 г.
1967 г.
1968 г.
1969 г.
1970 г.
1971 г.
1973 г.
1974 г.
1975 г.
1976 г.
1977 г.
1978 г.
1979 г.
1980 г.

Обр. 3. План на изкопите в селището

Обр. 4. Жилище-землянка с печка

жилището) те са в сглобка, т. нар. кръстомаг (жилище № 68). В други стените са с талпи (жилища № 56, 65, 66), а в едно от жилищата стените са обмазани с глина (жилище № 50). В късовете глина са останали отпечатъци от пръти и слама. Следи от покриви няма. За тях може да се съди единствено от дупките за греди покрай стените и в средата на жилището. Покривът е бил двускатен. В него вероятно е имало отвор (дупка), през който е излизал димът и се е осветявало жилището (това може да се установи по етнографски данни). Входът е бил в наземната част.

Отоплителните съоръжения в жилищата са били печките. Изградени са от камъни: 1) от средни и малки; 2) от средни и големи, като последните са били използувани в основата и при отвора; 3) от малки камъни, замазани с глина, в която има примес от слама. Печките са с правоъгълна форма в план с външни размери 1,70×1,40 м и 1×1,20 м, височина от 0,40 до 0,70 м. Размерите на подовата замазка са 0,35×0,40 м; 0,65×0,85 м; 0,70×1, 25 м. Печките са засводени (обща височина 0,40—0,50 м). Обикновено те се намират в северозападния ъгъл на жилището. Печките са без комин.

Пред отвора на печката в жилища № 66 и 68 се проследява петно от пепел и въглен, което заема площ 1,20×1,50 м. Под него подовата замазка е обгорена до червено.

В жилище № 6 върху пода до печката е открита купчина глина с примес от дресва (едър пясък) и шамот. Тя е с размери 2×3 м, височина 0,50 м.

В пода на жилище № 13 има кръгла яма с диаметър 0,70—0,80 м и дълбочина 0,40 м. Тя е запълнена с фрагменти от гърнета.

Жилищата — полуземлянки и землянки, от долния културен пласт са подобни на тези в селищата в м. Джеджови лозя, с. Попина[8], с. Нова Черна[9], Силистренски окръг, а също и върху могилата в чашата на язовир „Виница“, Шуменски окръг[10], Преслав до Кръглата църк

---

[8] Въжарова, Ж. Славянски и славянобългарски селища. С., 1965, с. 105 сл.

[9] Милчев, А., С. Ангелова. Разкопки и проучвания в м. Калето при с. Нова Черна, Силистренски окръг, през 1968 г. — Археология, 1970, № 1, с. 26 сл.

[10] Антонова, В. Средновековно селище в чашата на язовир Виница, Шуменско. — ИНМШ. 4, 1967, с. 6 сл.

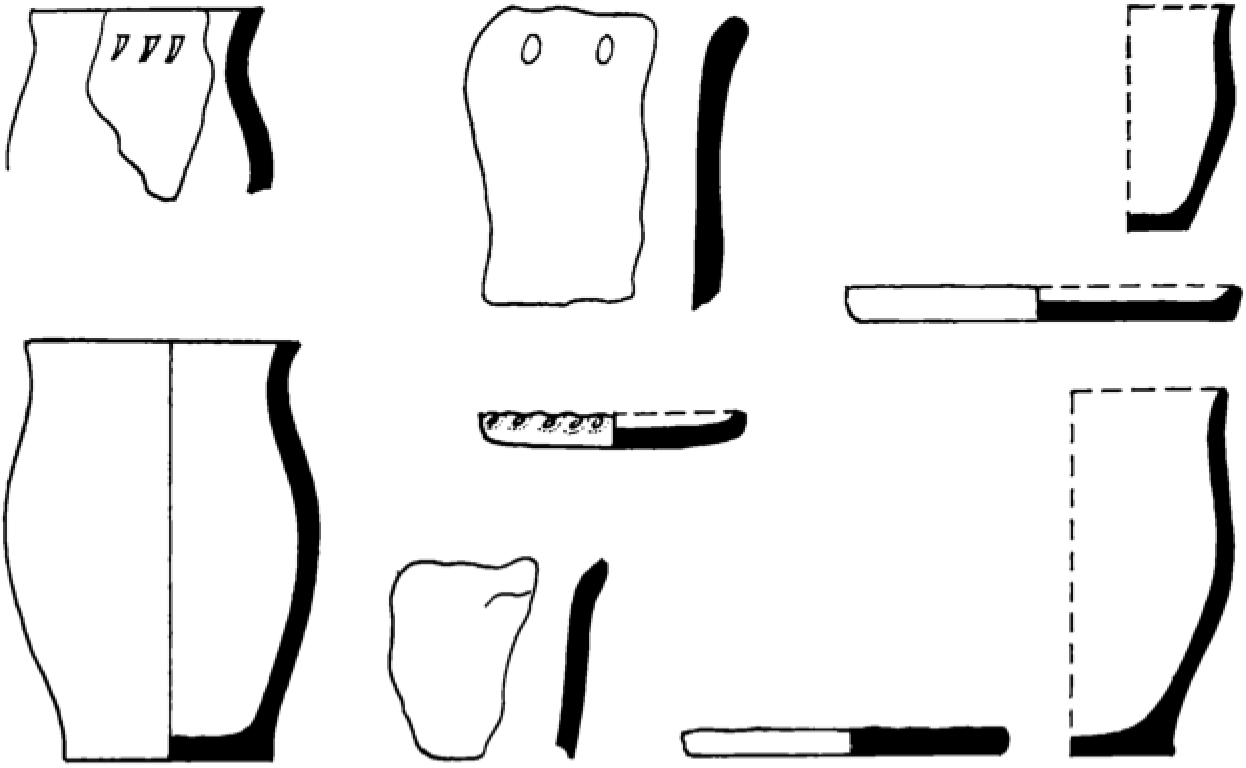

Обр. 5. Керамика, първа група, първи тип

ва[11]. Този тип жилища са характерни и за селища от територията на СССР[12] (Украйна, Съветска Молдавия), Чехословакия[13], Румъния[14], които се датират от VI—VII в.

Сред находките в печките и ямите най-многобройни са фрагментите от керамични съдове—изработени на ръка гърнета. Сред гърнетата само две са цели, от други две са запазени средната и долната част.

Гърнетата са лошо изпечени, с черен или тъмносив цвят. В глината има обикновено примес от дресва и шамот, но са открити и без примеси. Цветът им е тъмносив и керемиденочервен.

Според формата са три типа. Гърнетата от първи тип са с форма на пресечен конус с удължени пропорции (обр. 5). В горната част се разширява, а към дъното се стеснява. Шийката е къса, почти изправена или слабо извита навън, ръбчето на венчето — надебелено и косо срязано или по-рядко закръглено. Дъното е плоско. Гърнетата са без орнамент, но при някои върху ръбчето на венчето са нанесени коси насечки. Гърнетата обикновено са с размери: височина 18—22 см, диаметър на устието 12—20 см, а на дъното 10 см.

Първият тип гърнета са подобни на т. нар. тип „Прага—Корчак“, който е известен от голям брой археологически обекти (селища и некрополи) на територията на СССР[15], Чехо-

---

[11] Въжарова, Ж. Средновековни селища и некрополи (VI—XI в.) в Шуменски окръг. — В: Материали от научната сесия „125 години музейно дело“. Шумен, 1982, с. 41 сл.

[12] Ляпушкин, И. И. Городище Новотроицкое. Л., 1958, с. 193 сл.; Русанова, И. П. Поселение у с. Корчака на р. Тетереве. Славяне накануне образования Киевской Руси. — МИА СССР. 1963, № 108, с. 39 сл.; Славянские древности VI—IX вв. между Днепром и Западным Бугом. — Археология СССР, lan. E_{25}, 1973, с. 24; Приходнюк, О. М. Слов'яни на Поділлі (VI—VII ст. н. е.). Київ, 1975, с. 16 сл.; Ранньосередньовічне слов'ньске поселення на р. Рось. — В: Дослідження слов'яно-руської археології. Київ, 1976, с. 101 сл.; Тимощук, Б. А. Славянские поселения VI—VII вв. в Северной Буковине. — Древняя Русь и славяне, 1978, 186—191.

[13] Budinsky-Krička, V. Nales staroslovanskej zemnice v Prešove. — Archeol. rozhl., R. VII, 1955, sešit 4, p. 494; Bialekova, D. Záverečna sprava z vyskumov slovanskych sialisk v Nitroanskova Hradkee a Besenove. — Slovenska archeologia, 1—2, ч. 390 sq.

[14] Кишваси-Комша, М. Некоторые исторические выводы в связи с несколькими археологическими памятниками VI—XII вв. н. э. на территории РНР. — Dacia (Bucureşti), 1957, 1, p. 312; Petrescu-Dimbovița, P. Slovenske sédléska v Moldavskej oblasti Rumanska. — Slovenska archeologia VI—I, (Bratislava), 1958, p. 209; Teodor, Ch. D. Teritoriul est-carpatic in veacurile V—XI e. n. — In: Contributii arheologice şi istorice la problema formarii popolurui roman. Iași, 1978, fig. 63; Милчев, Ат. Културни взаимоотношения на България с Византия и другите съседни страни през ранното Средновековие. Доклади. — В: Българската култура и взаимодействието й със световната култура. Културата на Средновековна България. С., 1983, 292—304.

[15] Русанова, И. П. Славянские древности VI—IX вв. между Днепром и Западным Бугом. — Археология СССР, E_{25}, 1973, с. 10 сл.; Славянские древности VI—XII вв. М., 1973; Хавлюк, П.

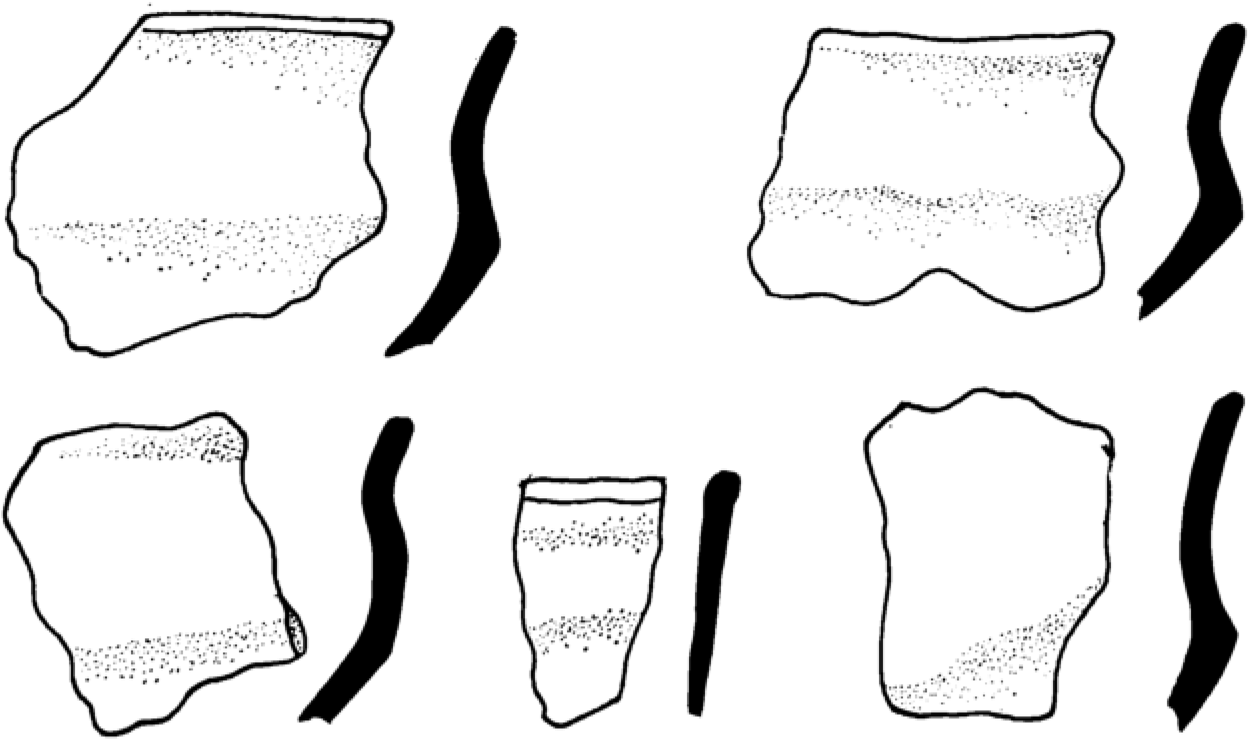

Обр. 6. Керамика, първа група, втори тип

ловакия[16], Румъния[17] и в други страни[18], и се датират от V—VI в. У нас[19] този тип гърнета се срещат в селището Нова Черна, Силистренски окръг, и в землянка до Кръглата църква в

Раннеславянские поселения Семенки и Самчинцы в среднем течении Южного Буга. — МИА СССР, 1963, № 108, 320—350; Баран, В. Д. Славяне в середине I тысячелетия н. э. — В: Проблема этногенеза славян. Киев, 1978, с. 19 сл.; Тимощук, Б. О. Слов'яни и півічної Буковини V—IX ст. Київ, 1976, 8—12, с. 156; 1, 3, 61, 63, 64; Горюнов, Е. А. Ранние этапы истории славян Днепровского левобережья. Л., 1981, с. 15 сл.; Славянское поселение в середине I тысячелетия н. э. с. Песчаное, Белгородской обл. — КСИА, 171. М., 1982, с. 64; Максимов, Е. Б., В. С. Петрошенко. Городище Манистрерок VII—VIII вв. на Середньому Днепру. — Археология (Киев), 1980, 13—33; Русанова, И. П., Б. А. Тимошук. Древнерусское Поднестровье. Ужгород, 1981, с. 11, 13—22; Тимошук, Б. А., И. П. Русанова, Л. П. Михайлина. Итоги изучения славянских памятников Северной Буковины V—XX вв. — Советская археология, 1981, № 2, 80—93.

[16] Eisner, J. Devinska Nova Ves Slovenske pohrebište. Bratislava, 1952, p. 248 sq.; Poulik, J. Staroslovanská Morava. Praha, 1948, 242—243 (Brno, 1975, p. 249); Borkovsky, J. Neisrarši Slovanske keramika ze středních Cech. — PA, 1936—1938, XLI, 97—109; Bialeková, D. Nové včesnoslovanské nálezy z juhozapadneho Slovenska. — SlA, 1962, XI; Zeman, J. Naistarši slovanské osidleani Čech. — Pamatky archeologicke LXVII, 1976 (separatum), p. 115 u cn. obr. 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50; Vána, Zd. Bilina a Star Belsko, 1975, obr. 2. — Památky archeologicke, LXVIII, 1977 (separatum); Jelinkova, D. Obytne objekty c keramikou pražského typu z Mušova. — Arch. rozhl., 32, 1980, 413—480; Bubenik, I. Nový nález časné Slovanske keramiky z Podkrušnohoři a Otaska tzy. Zdobeného pražiskeho typu. — Arch. rozhl., 31, 1979, 2, 151—162; Šolle, M. Zur Entwicklung der frühmittelalterlichen slawischen Keramik im Berichte Ostböhmen. — VPS, VII, 141—177; Slama, J. Mittelböhmen im frühen Mittelalter. Praha, 1977, Taf. 1—21; Zaharia, Evg. Populaţia romaneasca in Transilvania VII—VIII. Cilitrul 2 de la Bratei, p. 62u cn fig. 15, 17; Comşa, M. Cultura materiala veche Romaneasca. Bucureşti, 1978, p. 62 u cn., fig. 40—58; Comşa, M. Die örtliche Keramik aus den Siedlungen des 8.—10. Jahrhunderts von Bucov, Ploeşti. — Dacia, 23, 1979, 231—264; Teodor, D. Ch. Teritoriul est-carpatic. . ., p. 211 sq., fig. 52—54; Korošec, P. Das Problem der Kulturgruppe, mit Keramik im Frühslawischen Horizont Balcano-Slavico — 6 auf dem Gebiete der Südostalpen, p. 80 sq., tabl. I—II—III; Bojlović, M., Hadži-Pešić. Slovenska keramika na teritorji Beograda. — In: Materijali IX simpozium Srednjevekovne sekcie arheološkog društva Jugoslavije. Prilep, 1970. Beograd, 1972, 139—148, tabl. I, IV, VI; Šos, A. Cs. Frühmittelalterliches Gräberfeld von Keszthly - Feneszpasta. — Acta archaeologica, 13, 1961, No 1—4, taf. LXXI—LXII; Šos, A. Cs. Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. München, 1973, Tafel 22, 23, 24, 25, 26, 31 (знаци на дъна), 32; Šos, A. Cs. Frühmittelalterliche slawische Siedlungsreste in Lagyvatol. — Slovenska Archeologia, 13, 1970, No 1, p. 101, Abb. 5.

[17] Nestor, J. La nécropole slave de l'époque de Leratu. Bucureşti, 1957, 189—191; Teodor, D. Ch. Teritoriul est-carpatic. . ., p. 178, fig. 19.

[18] Čremešnik, J. Istraživanja u Mušicina i Zabljaku i pravi nalaz najstarich slavenskih naselja kod nas. Posebni otisak iz Glasnika Zemalijskog muzeja B. H. sv. XXV. — Archeologia (Sarajevo), 1970, 62—64; Vinski, L. Gibt es frühslawische Keramik aus der Zeit der sudslawischen Landnahme. — Archaeologia Jugoslavica, 10, 1954, 71—82; Beloševič, J. B. Über einige Besonderheiten in der Entwicklung der Keramik auf den Gebieten Dalmatia. — BSU, 1974, 3, 161—181; Aupert, P. Céramique slave à Aropa (585 Ap. J. C.). — BCH, Suppl. VI, Etudes Argiennes, 373—374; Goblenz, W. Bemerkungen zur Chrono-

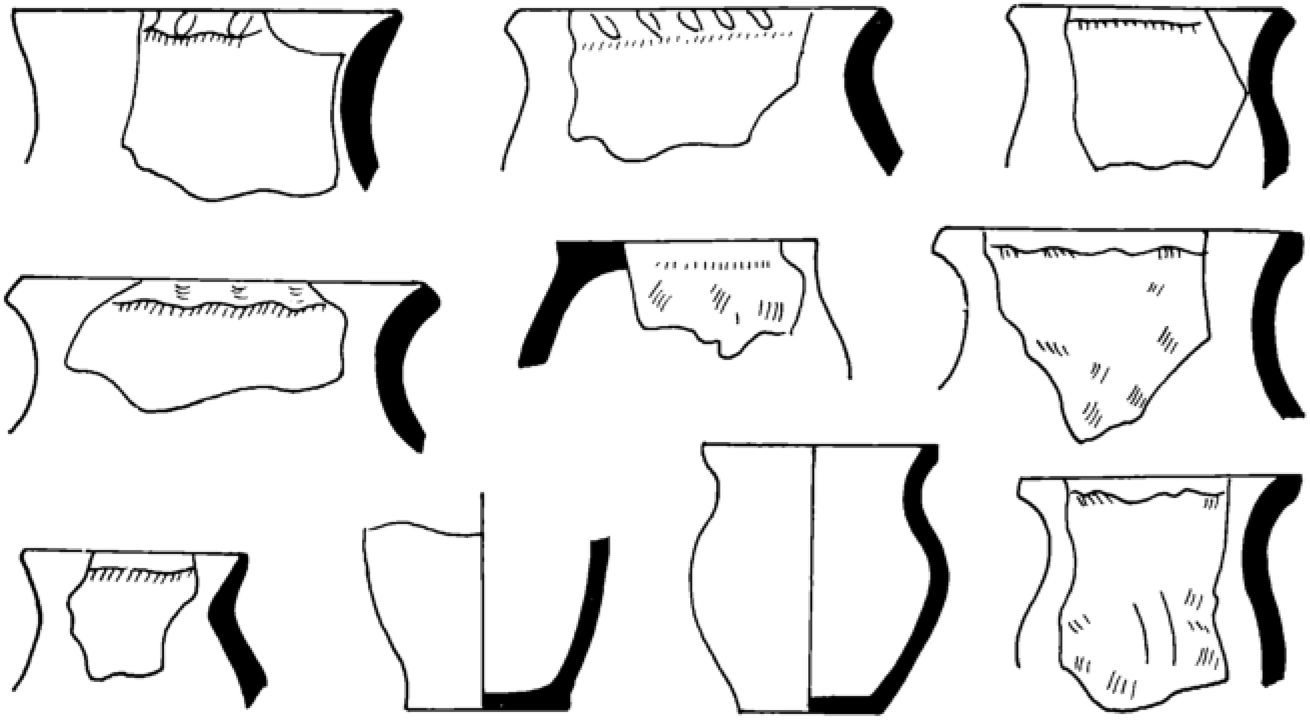

Обр. 7. Керамика — първа група, трети тип

Преслав. Гърнетата от първия тип, открити в селището при с. Гарван, са в малко количество срещат се фрагменти.

Гърнета от втори тип (обр. 6). От тази група са намерени само във фрагментарен вид. Те са с биконична форма. Шийката е извита навън, с надебелено или хоризонтално срязано ръбче. В състава на глината има шамот, дресва или е без примеси. Те са без орнамент. Гърнетата от втория тип са подобни на т. нар. тип „Пенковка", който е открит и проучен на територията на СССР[20] и се датира от V—VI в. Този тип гърнета (фрагменти) са намерени и в други археологически обекти на юг от р. Дунав[21] (при Нова Черна, в опожареното ниво на римската баня в източната част на Силистра, при ранновизантийската крепост в летовището „Русалка" на Черно море и др.). Тези два типа гърнета от първа група са намерени в долния културен пласт на селището при с. Гарван (жилища № 21, 50, 66).

Третият тип от първа група са гърнета, обикновено с конусовидна форма, симетрични или асиметрични, с широко гърло, ниско, слабо извито навън венче и по-рядко почти изправено. Ръбчето е срязано, в някои случаи е кръгло и надебелено. По него са нанесени ноктовидни ямички. Гърнетата са изработени от глина с примес от дресва, шамот, а в някои случаи има и говежди тор. Повърхността е грапава, а при някои е огладена с трева. Дъната им са плоски, понякога надебелени при преминаване в стените (дебелината им достига 2,5 см). Наблюдава се напластяване на глина на едно определено място — отдолу на дъното.

---

logie in den slawischen Ganen Dalereizien und Nisau. — Archeologia Polski, 16, 1971, No 1—2, p. 403, Abb. 1, 2, 3, 4; Goblenz, W. Bemerkungen zur slawischen Archäologie der serbischen Gane (Zusammenfassung). — In: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie slave, t. 1, 141—143. „Пражки тип" гърнета-урни са открити през 1981 г. в два некропола с трупоизгаряне. Единият — в Либерзее, район Торгай, другият в Голис. Рейса сандуй, западен район. Brachmann, Jürgen H. Die Funde der Gruppe des Prager, Typs in der DDR und ihre Stellung imRahmen der frühbayerischen Besiedlung dieses Gebietes. — Slavia antiqua 29, 1983, 24—63, Abb. 7, 8, 9; Ledwos, R. H. Wezešrednoweczna ostada w Nowje Huncie — Mogiele. — In: Materialy archeologiczne Nowej Huty, 3, 1971, p. 193; От 1981—1984 г. се разкопава славянско селище в м. Pastornowizna — Wojwodstwo Ploka — stanowisko 20 — Wiszograd. Полша (обект 12). Проучва се под ръководството на проф. В. Шамански с колектив: М. Дулинча, Зб. Робилирку. Б. Лихело, В. А. А. Машински.

[19] Въжарова, Ж. Славянски и славянобългарски селища. . .; Славяни и прабългари. . .; Милчев, Ат., Ст. Ангелова. Археологически разкопки и проучвания в м. Калето при с. Нова Черна, Силистренски окръг. — ГСУ, 13. 1970, № 11, с. 22 сл., рис. 150_2.

[20] Русанова, И. П. Памятники типа Пеньковки. — В: Проблемы археологии. Сборник статей в память профессора М. И. Артамонова. М., 1978, с. 114 сл.; Приходнюк, О. М. Об этнокультурной ситуации Днепровском лесостепном. пограничные во второй половине I тысячелетия н. э. — В: Проблемы этногевеза славян. Киев, 1978, с. 110 сл.; Седов, В. В. Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья. М., 1970, с. 65 сл.; Горюнов, Э. А. Ранние этапы истории славян Днепровского левобережья. Л., 1981, 71—83, рис. 24.

[21] Ангелова, С. По въпроса за ранославянската култура на юг и север от Дунава. — Археология, 22, 1980, № 4, с. 4 сл., обр. 4.

Третият тип гърнета (обр. 7) е подобен на тип „Лука Райковецка“ — първи вариант (СССР[22] и Хлинчи I — Румъния). Генетически те се свързват с тип „Прага—Житомир—Корчак“ и се датират в VII—началото на VIII в. Гърнетата от този тип от първа група са намерени в жилища от долния и междинния културен пласт в селището при с. Гарван. Подобна керамика е открита и в други селища в България (с. Нова Черна, м. Джеджови лозя, с. Попина, м. Манастира, с. Горановци, и др.).

Тавичките са с кръгла форма (фрагменти) с размери: височина на стеничките 1—3 см, диаметър 16—20 см.

Подниците (фрагменти) са с правоъгълна форма с размери: 0,80×0,90 м, височина на стените 5—6 см, дебелина 2—3 см.

МЕЖДИНЕН КУЛТУРЕН ПЛАСТ

Междинният културен пласт е разположен на дълбочина 1,60 м от сегашната повърхност, там, където не е нарушен горният културен пласт. Той отчасти е засегнал жилища от долния културен пласт.

В междинния пласт са открити жилища № 53, 59, 97, грънчарски пещи № 101, 112, помещения с производствено предназначение (№ 28) и печка в кв. В — 1966 г. (обр. 8).

Жилищата в план са с правоъгълна форма (размери: 2,50×3,10 м; 4,29×4,80 м; 3×5 м; 4,50×6 м). Подът на жилище № 97 е замазан с глина от един пласт с дебелина 0,03 см. В жилище № 53 пластовете са три с обща дебелина 0,8 см. В жилища № 53 и 59 в пода се проследяват дупки от греди и колове, поддържащи покрива и стените. Отоплителното съоръжение е печка, намираща се в северозападния ъгъл (обр. 8), изградена от малки и средни камъни с правоъгълна форма в план (размери: дължина 1×1,20 м, широчина на стените 0,35—0,40 м, височина 0,40 м). Размерите на подовата замазка са 0,50×0,60 м.

В жилище № 53 до южната стена има яма с елипсовидна форма (размери: 1,10×1,35 м, дълбочина 0,25 м). Ямата беше запълнена с керамични фрагменти, животински кости, въглени.

В жилище № 59 върху пода до печката се очертава купчина от глина с примес от дресва и шамот. Нейните размери са 0,80×1 м и височина 0,20 м.

В междинния пласт са открити грънчарски пещи № 101 и 112 (обр. 9—10). Те са двуетажни, без подпорен стълб. Вкопани са в здравата земя (обща височина 1,80—2 м), като в горната им част има запазена височина от 0,70 до 0,80 м с дебелина на стената от 0,5 до 0,8 см; диаметър на скарата 1,50—2 м, дебелина 0,20—0,60 м. В нея има отвори (канали). В пещ № 101 те са 20, а в пещ № 112 са 18. Наредени са в два концентрични кръга и един в средата на скарата (среден диаметър 0,17—0,20 м). Долният етаж е с височина до 0,60 м и диаметър 1,54—2 м. Входът (отворът) на пещ № 101 е с тръбовидна форма с широчина 0,70 м и височина 0,54 м. Върху огнището се проследява пласт от пепел с дебелина 0,20 м. В огнището на пещ № 101 е открито голямо количество фрагменти от гърнета. Пред отвора на пещите се очертава предпещно помещение, правоъгълно в план, с размери: 1,60×1,80 м и 1,70×2 м, на дълбочина 0,80 м в здравата земя. То е запълнено с овъглени късове дърво. Може да се предположи, че помещението пред пещта е било покрито с дървен покрив. Двете пещи от междинния пласт на селището по своята форма са напълно подобни на тази от м. Джеджови лозя, с. Попина[23], която е от началото на VIII в. Те имат пълна прилика с грънчарските пещи за керамични съдове от грънчарския център край с. Виница, Преслав[24], с грънчарските пещи от средновековния период в с. Хотница, Великотърновски окръг[25], които са от IX—XI в. В една от пещите са намерени 12 гърнета.

Грънчарските пещи с кръгла или елипсовидна форма без подпорен стълб от средновековното селище с. Гарван и др. са подобни на пещи в СССР[26] (Райковецкото градище, с. Су-

---

[22] Тимощук. Б. А. Слов'яни північної Буковини V—IX ст., с. 21 сл., рис. 8; Приходнюк, О. М. Археологічні памятки Середнього Придніпровь'я VI—IX ст. н. с. Київ. 1980, с. 40.

[23] Въжарова, Ж. Славянски и славянобългарски селища. . ., с. 88 сл., обр. 56.

[24] Тотев, Т. Керамични пещи в чашата на язовир „Виница“ край Преслав. — Археология, 1973, № 4, 58—68, обр. 3.

[25] Султов, Б. Новооткрит керамичен център при с. Хотница от римската и старобългарската епоха. — Археология, 1969, № 4, с. 12 сл. (пещ № 8); Алексиев, Й. Грънчарски пещи и жилища-полуземлянки от IX—X в. при с. Хотница, Великотърновски окръг. — Археология, 1974, № 4, 55—60.

[26] Рыбаков, Б. А. Ремесло Древней Руси. М., 1948, с. 342 сл.; Гончаров, В. К. Райковицкое городище. Киев, 1950. с. 117, табл. XXIV; Ляпушкин, И. И. Средневековое поселение близост. Суворовской. — МИА СССР. 62, 1958, с. 331 сл., обр. 11. 12, 13; Памятники салтово-маяцкой культуры в бассейне р. Дона. — МИА СССР, 62, 1958, т. 1, с. 126 сл.; Артамонов, М. И. Средневековые поселения на Нижнему Дону. — Изв. ГАИМК, 1935, с. 73; Тимощук, Б. О. Слов'яни північної Буковини V—IX ст., 162—163.

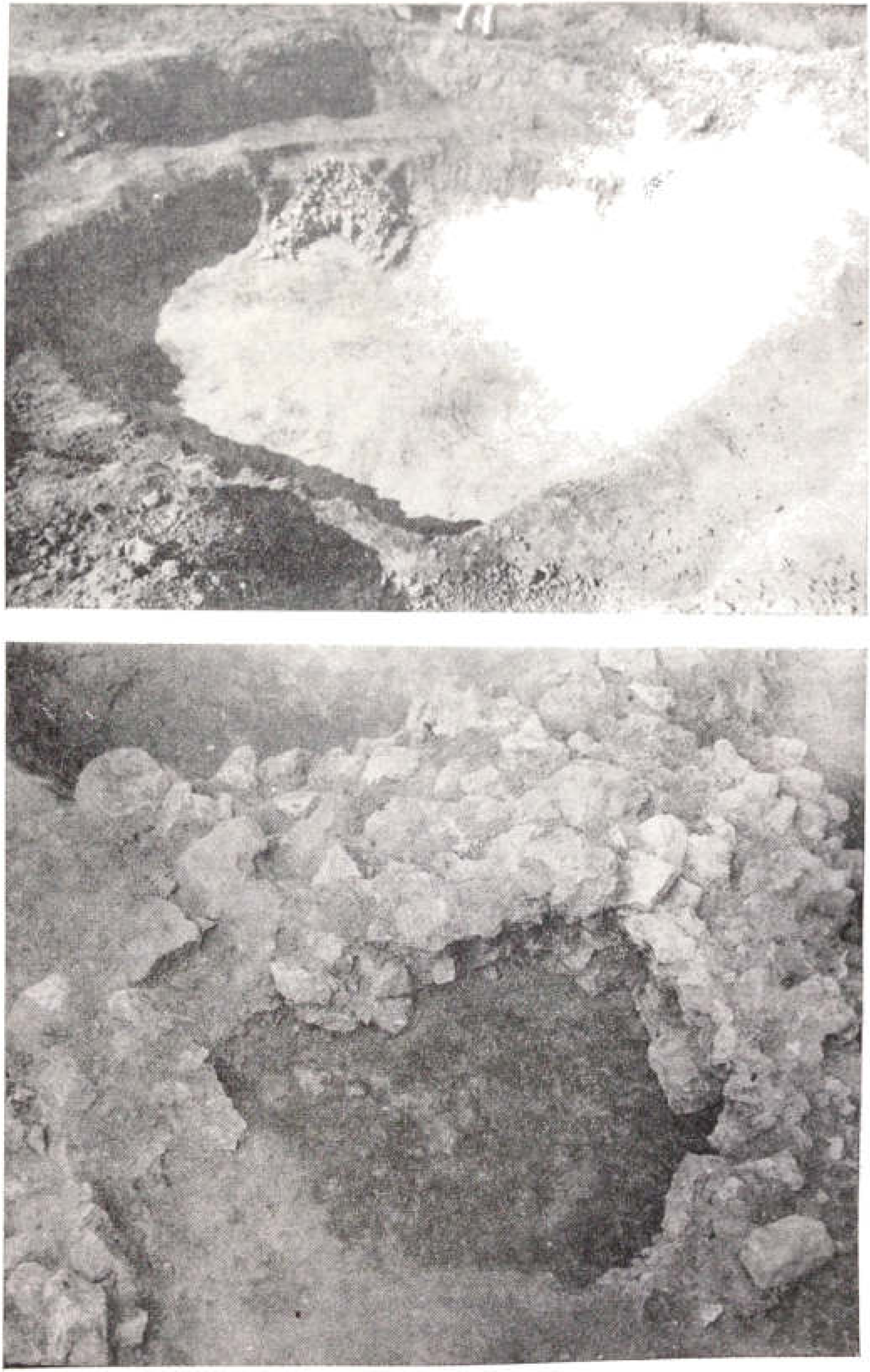

Обр. 8. Жилище-полуземлянка и печка

ворово, Десноцимлянското градище и др.), а също на територията на Румъния[27], Чехословакия[28].

Керамичните съдове, намерени в грънчарските пещи на селището Суворово, Дреснобрежно Цимлянско градище, са от салтово-маяцки тип (VIII—X в.). В грънчарската пещ на

---

[27] Comşa, M. Topferei aus dem 10. Jh. bei Radovane. — Archeologia Polski, 1977, 16, 385—388, Abb. I, 2, 5.

[28] Chroposky, B. Slovenské hancarske pece v Nitre. — Archeol. rozhl., 11, 1959, No 6, 818—825; K vyvoju slovanského hrniarstva. — Slovensky narodopis, 13, 1965, No 14, 515—536, fig. 1, 2, 3.

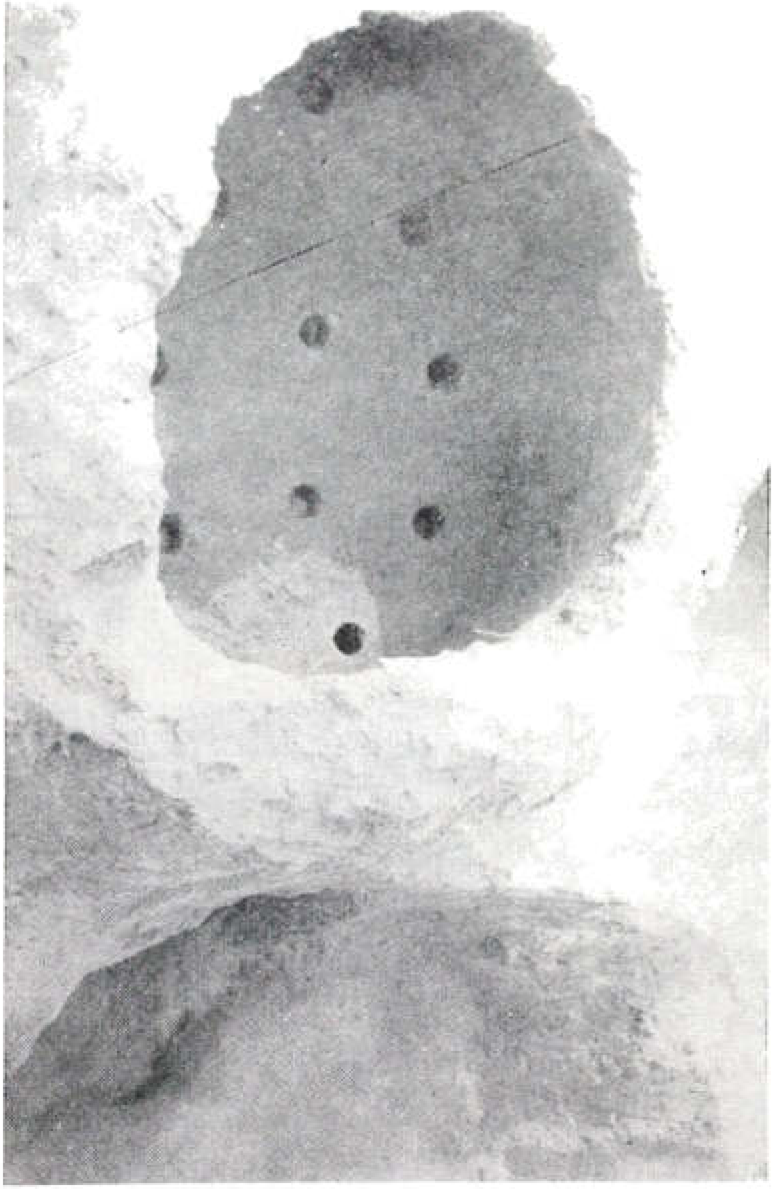

Обр. 9. Грънчарска пещ № 102

Райковецкото градище керамиката се датира от VIII—X в. Грънчарските пещи без подпорен стълб, подобни на тези от с. Гарван, Силистренски окръг, са зарегистрирани в по-късни периоди (VIII—XVII в.) и са етнографски зарегистрирани у нас и в други страни (СССР, Югославия, Румъния и др.).

Открити са четири двуетажни грънчарски пещи. Скарите са без глинена подпора, но имат каменна облицовка (кожух) на лицевата страна около отвора. Те са открити в селището при с. Топола, Толбухински окръг[29].

Двуетажни грънчарски пещи за изпичане на керамични съдове с един или няколко подпорни стълба (VIII—X в.) са проучени и в други средновековни селища, градища на територията на България[30]: четири пещи в м. Асардере, Плиска, в селището в м. Печена могила, с. Вълчедръм, в селището в м. Градището, с. Якимово, и др.

---

[29] Бобчева, Л. Грънчарски пещи за старобългарска керамика при с. Топола, Толбухинско. — ИНМВ, 28, 1977, 172—177, табл. II, III, IV, V; Разкопки на прабългарското селище при с. Топола, Толбухински окръг. — В: Археологически открития и разкопки през 1977 г. С., 1978, 144—145; Разкопки на прабългарското селище в м. „Кованлъка“ до с. Топола, Толбухински окръг. — В: Археологически открития и разкопки през 1978 г. С., 1979, 144—145; Прабългарското селище при с. Топола, Толбухински окръг. — В: Плиска—Преслав. Т. 2. С.,1981, с. 198, обр. 1.

[30] Милчев, Ат. Археологически разкопки и проучвания в с. Асардере — Плиска през 1959 г. — ГСУ ФИФ, III, 2, 1959, 35—55. Археологически проучвания по долината на р. Цибрица, Северозападна България, м. Печена могила, с. Вълчедръм, Михайловградски окръг (открити са няколко пещи).

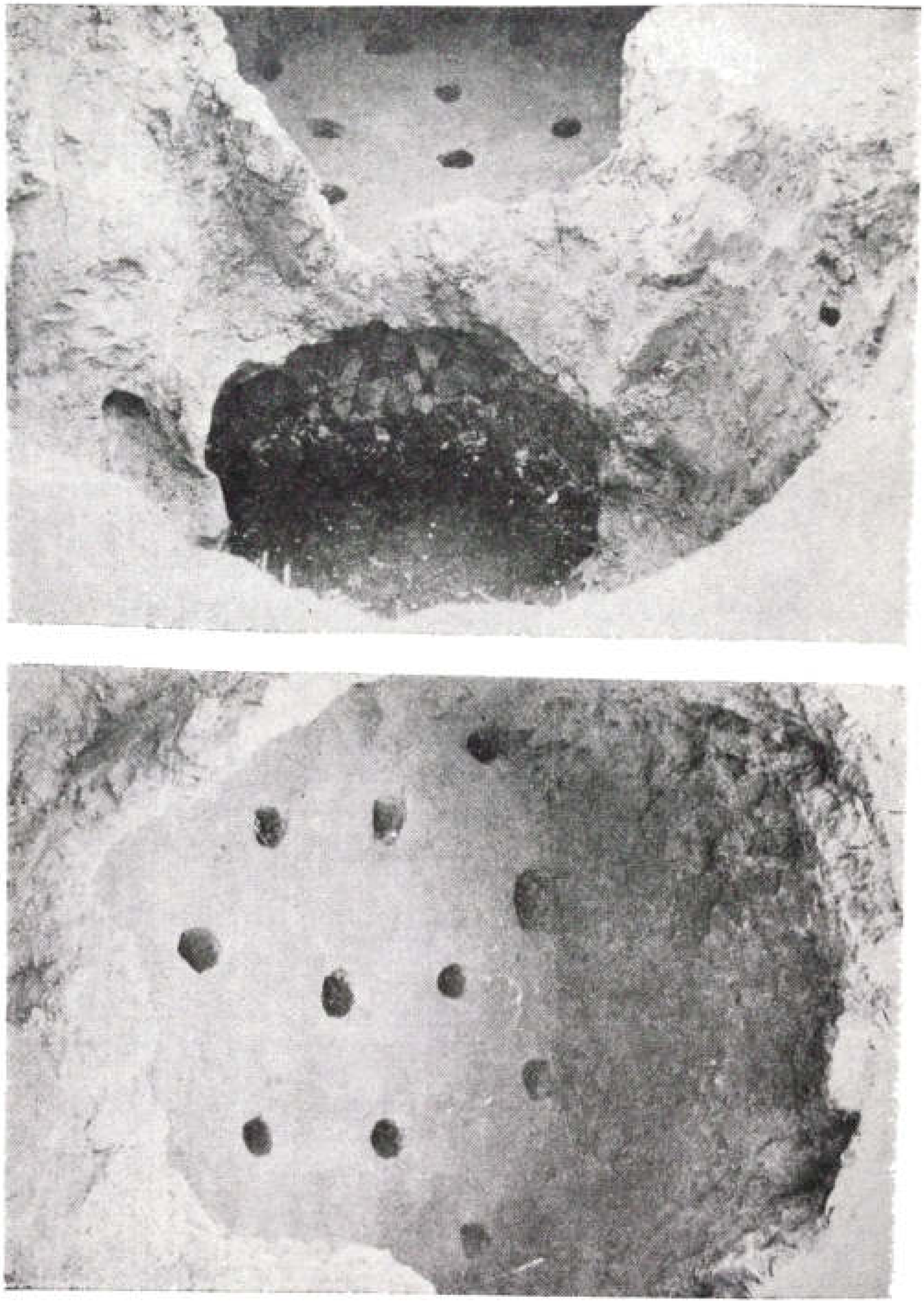

Обр. 10. Грънчарска пещ № 112

Грънчарските пещи с подпорен стълб се срещат и извън територията на България, Югославия[31], ФРГ[32] и др., и са от периода IX—XII в. С такава форма и устройство са и 18 пещи от грънчарския център, проучен край с. Канцеровка[33], СССР, който се датира вVII—VIII в. Пещи с подпорен стълб от IX в. са известни и от други средновековни археологически обекти в СССР[34], между които са грънчарският център Белгород (с девет грънчарски пещи от XI—XII в.) и този в средновековния Херсонес, също от този период.

---

[31] Веселиновић, Р. Ранословенске лонгорски печі и гробови под Моторина Бачкој. — Рад војводанских музеје, 1959, с. 152, обр. 8; Старосрпско насеље на Бостанашту код Мошорина у Бачкою. — Рад војводанскох музеа, Нови Сад, 3. 1953. с. 23 сл.

[32] Butzmann, P. Ein slawischer Töpferofen an der Schurerzen Elster bei Kremitz Kr. Jessen. — Ausgrabungen und Funde, 4, 1959, № 2, p. 82, fig. 1, 2.

[33] Сміленко, А. Т. Слов'яни та їх сусіди в степному Подніпров'ї (II—XIII ст.). Київ, 1975, с. 118 сл.

[34] Якобсон, А. А. Средневековой Херсонес (XII—XIV в.). — МИА СССР, № 17, 1950, с. 156; Раннесредневековые гончарные печи в Восточном Крыму. — КСИИМК, 54, 1954, 164—172; Артамонов,

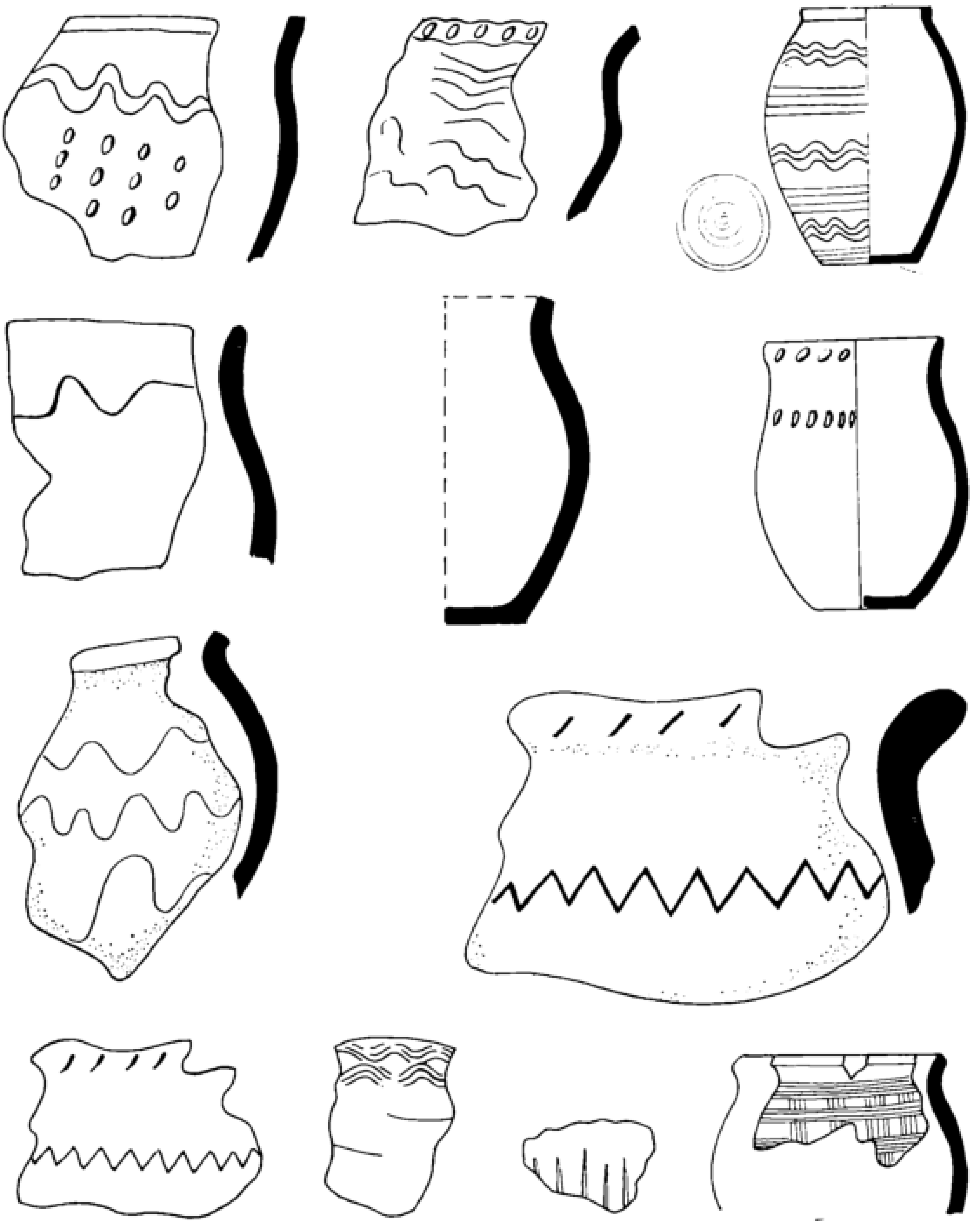

Обр. 11. Керамика — втора група

Голям брой грънчарски пещи са открити на българска територия от римския период[35]. Пещите за керамични съдове през античния период (II—IV в.) са обикновено с подпорен стълб, а тези без подпорен стълб и с малки размери са служели за изпичане на изящна художествена керамика, докато останалите съдове са били изпичани в пещи с големи размери.

М. И. Саркел — Белая Вежа. — МИА СССР, № 62, т. 1, 1958 с. 40, рис. 24; Средневековые поселения на Нижнем Дону. — Изв. ГАИМК, вып. 131, 1935, с. 43; Мезенцева, Г. Г. Гончарное, производство Белгорода, Киевского. — В: Slovanė 6. —10. století. Sborník referátí za Sympozia Břeclav-Pohansko 1978. Brno, 1980, 185—190 (пещите са имали подпорен стълб); Красильников, К. И. Новые данные о гончарном производстве в салтовское время на Северном Донце. — КСИА, вып. 160, 1979, 60—68, рис. 3—4 (пещите са без подпорен стълб); Изюмова, С. А. Гончарный горн на городище у с. Супруты. — В: Новое в археологии. 1972, 130—133, рис. 1, 2, 3 (с подпорен стълб X—XI в.).

[35] Рашенов, А. Мадара. II. Разкопки и проучвания. С., 1936, 25—29; Кожухаров, Г. Пещ за глинени съдове в Белоградчик. — ИАИ. 18. 1952, 396—400; Шулекова, Ю. Две керамични пещи в Карлово. — МПК, 13, 1973, № 3, 27—29; Султов, Б. Новооткритият керамичен център при с. Хотница от римската и старобългарската епоха. — Археология, 1969, № 4, 12—23, обр. 2, 3, 4; Античные

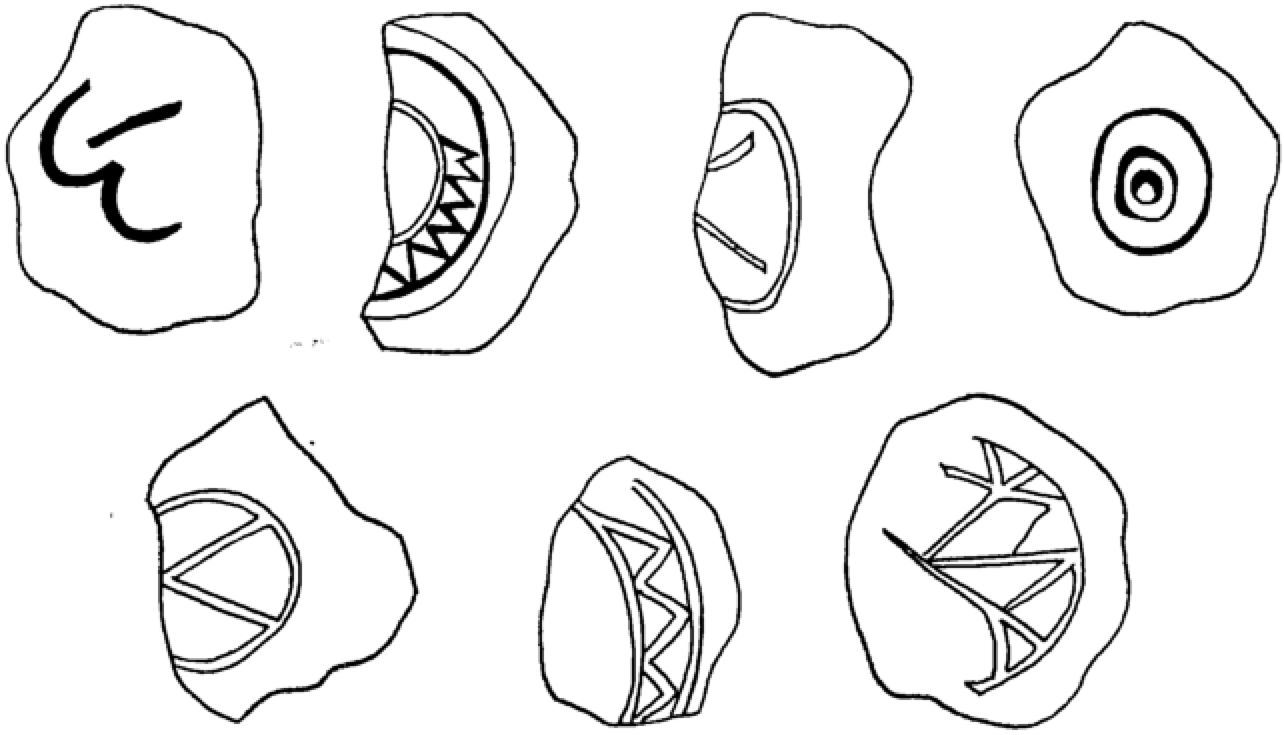

Обр. 12. Релефни знаци на дъна, керамика — втора група, втори тип

Обр. 13. Жилища едно над друго

Освен грънчарски пещи в междинния културен пласт на селището при с. Гарван са открити и други помещения (съоръжения).

центры керамики в Нижней Мезией. С., 1976, 16—17 (вж. цит. лит.); Митова-Джонова, Д. Пещи за керамика и керемиди от Нове. — Археология, 1966, № 1, с. 39, обр. 3а; Buratunsky, St. Artisans centres of ceramic production from the half of the first millenary a. d. in little Poland. — Palaeologia, Osaca, t. V, 3/4, 1957, 213—218, fig. 3—5; Floca, O., E. Stefan, Z. Märgitan. M. c. a, grupul de cuptoare Romane pentru ars ceramica. — Deva, 1970, p. 39 sq, fig. 16, 17, 19 (пещите са с правоъгълна и кръгла форма с подпорни стълбове).

В помещение № 28 се разкри печка с елипсовидна форма. Подът е замазан с глина. Стените са изградени от римски тухли (размери: широчина 0,60 м, височина 0,25 м). Отворен е от юг. Върху пода са намерени две тигли.

Подобно помещение със запазена печка с елипсовидна форма е намерено в кв. $В_2$ — 1966 г. Печката е изградена от камъни, замазани с кал (размери: диаметър 0,90 м, широчина на стената 0,20 м). Върху подовата замазка е намерен тигел. Тигел е открит и сред камъните на разбита печка в жилище № 59.

В междинния пласт са намерени фрагменти от гърнета, изработени на ръка — трети тип, първа група, заедно с керамика от първи тип, втора група, правена на ръка, доправена на дъсчица (примитивно колело). Подобни фрагменти от керамика, изработена на ръка и доправена на примитивно колело, се откриват и в производствените съоръжения. В огнищата на грънчарските помещения (№ 101 и 112) се откри брак-керамика, изработена само на примитивно колело (дъсчица).

Керамиката — гърнета, изработени на ръка и доработени на дъсчица (примитивно колело), е от глина с примес на шамот и дресва. Повърхността им е обикновено грапава. Цветът е тъмносив, формата в някои случаи е асиметрична. Изпечени са неравномерно. Гърнетата са конусовидни. Венчето е леко извито навън, с косо срязано ръбче. По тялото е нанесен орнамент — накъсани и неправилни плитки вълнообразни или хоризонтални линии. По-рядко се срещат кръгли ямички по ръбчето на венчето или гъсто нанесени вертикални насечки (обр. 11).

Гърнета, изработени на ръка и доработени на дъсчица, са открити и в селището в м. Джеджови лозя, с. Попина[36], и на територията на СССР[37].

Гърнета първи тип, втора група, изработени от глина с примес от шамот и дресва. Повърхността им е най-често гладка и рядко грапава. Цветът е керемиденочервен. Керамиката е лошо изпечена в лом с тъмносива ивица. Откритите гърнета са с форма, близка до обърнат надолу конус, с тяло, заоблено в долната си част. Устието при едни е леко извито навън и със срязан ръб, при други ръбът е по-силно и високо извит, като е срязан косо. На малък брой гърнета устието е извито под прав ъгъл и ръбчето е срязано. Орнаментът е нанесен по цялото тяло. Той е разнообразен: вълнисти линии — единични или на групи; група хоризонтални линии и на интервал група от вълнисти; начупени линии, които образуват арки и други фигури. Върху широкия ръб на устието е нанесена група от вълнисти или хоризонтални линии и рядко по ръбчето — ноктовидни ямички.

Върху дъната на 10 от гърнетата от втори тип, втора група е нанесен релефен знак (обр. 12). Той е разположен в средната част. Основният елемент е кръг, като самостоятелно се среща само в един случай. В няколко случая са вписани диаметри и радиални лъчи. В два случая има по два концентрични кръга и между тях — единична или двойно начупена линия, наподобяваща слънце.

Релефен знак е открит и върху дъно на тавичка (жилище № 59), който се състои от две арковидни части една до друга, а вътре с радиална черта.

Гърнета от втори тип, втора група са намерени и в двете грънчарски пещи (№ 101 и 112). Те са подобни на откритите в жилищата и двуетажната пещ в селището в м. Джеджови лозя, с. Попина, Силистренски окръг[38]. Тази група гърнета е най-близка до т. нар. „Лука Райковецки“ тип[39] и до известна степен с т. нар. „Подунайски тип“[40] (VIII в.).

ГОРЕН КУЛТУРЕН ПЛАСТ

Горният културен пласт е разположен на дълбочина до 1,20 м и в редки случаи до 1,80 м от сегашната повърхност. В него са проучени жилища, грънчарски пещи, производствени и култови помещения, съоръжения с неизвестно предназначение и 17 гроба. Жилищата са разположени едно над друго (обр. 13): жилище № 1 застъпва отчасти жилище № 2, жилище № 3 е върху жилище № 4, жилища № 1 и 3 — над жилище № 4, а жилище № 17 е над жилище № 18; пещ (кв. $А_3$) — над жилище № 20; пещ (кв. $Б_3$) — над жилище № 25; жилище № 39 —

---

[36] Въжарова, Ж. Славянски и славянобългарски селища. . ., с. 96, обр. 65.

[37] Тимощук, Б. А. Цит. съч., 26—27, рис. 10, 11; Тимощук, Б. А., И. П. Русанова, Л. П. Михайлина, Цит. съч.

[38] Въжарова, Ж. Славянски и славянобългарски. . .. с. 45, обр. 28 и обр. 65.

[39] Ляпушкин, И. И. Городище Новотроицкое. . . — МИА СССР, т. 74, 1958, с. 34, сл.; Гончаров В. К., Л. Райковецкая. Славяне накануне образования Киевской Руси. — МИА СССР. т. 108, 1963, с. 298 сл., рис. 8, 11, 12, 17; Баран, В. Д. Славяне в середине тысячелетия н. э. — В: Проблема этногенеза славян. Киев, 1978, с. 23 сл.; Русанова, И. П. Славянские древности VI—IXвв. между Днепром. . ., 13—15; Тимощук, Б. А. Цит. съч., 21—30.

[40] Poulik, J. Staroslovsnská Morava. . . tabl, LXX; Eisner, J. Devinska Nova Ves. — Slovanske pohrebište, (Bratislava), 1952, p. 254 u, 365; Bialekova, D. Prispevok k studiu pociatkov slovanskeho osidleni na juhozapadnem Slovensku. — Studijne zvesti, (Nitra), 1961, № 6, p. 125.

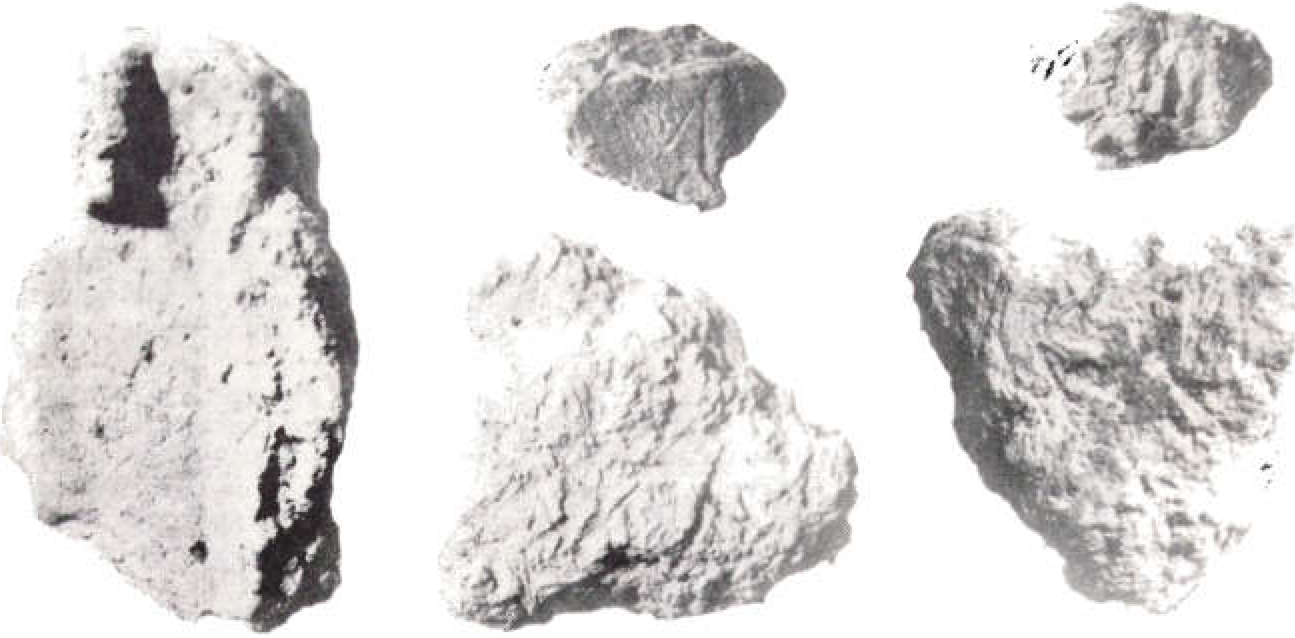

Обр. 14. Късове от мазилка на стена

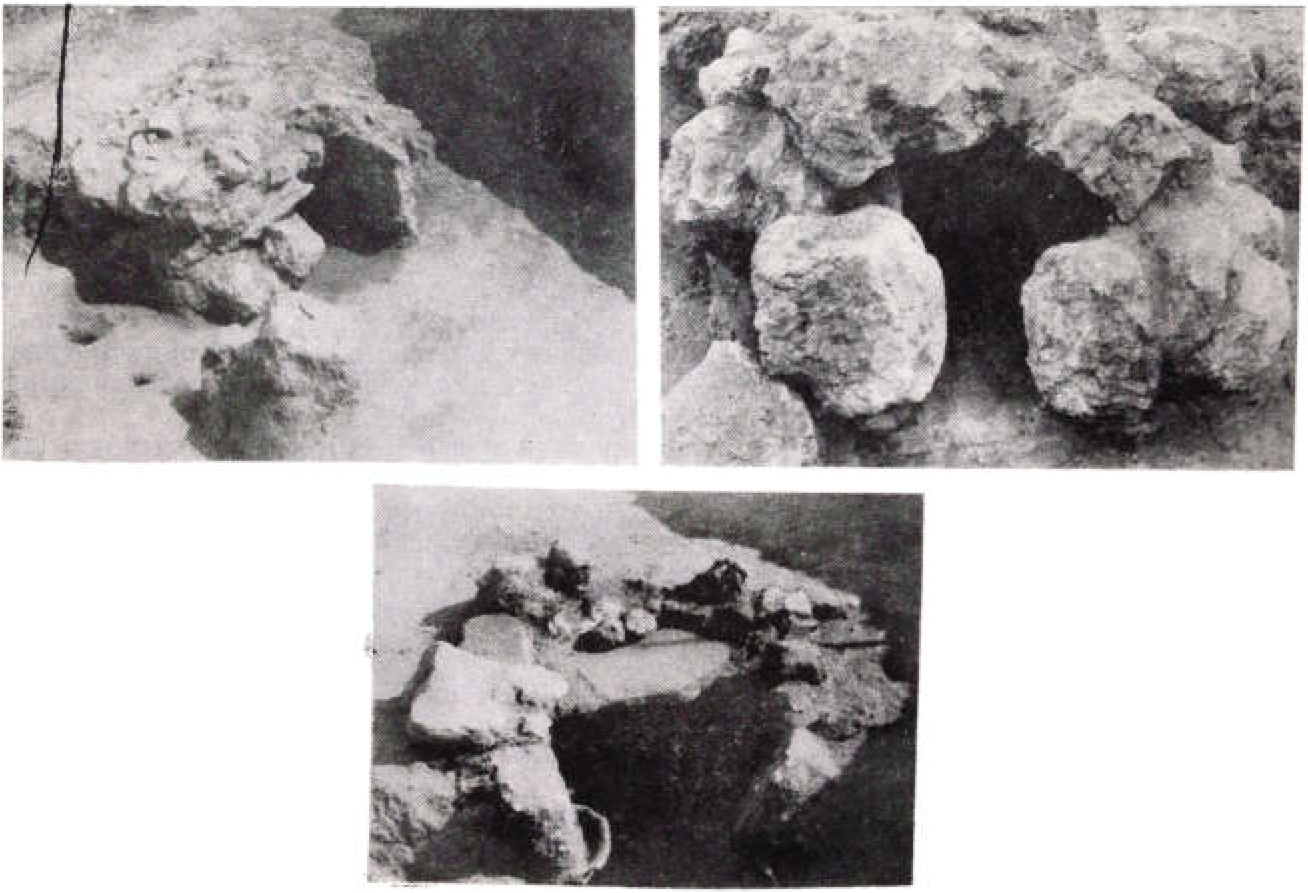

Обр. 15. Печки в жилищата

отчасти над жилище № 40; пещ (кв. $Е_я$ — 1971 г.) — над жилище № 40; жилище № 51 — над печка от разбито жилище; жилище № 53 — пещ над жилище № 68; жилище № 88 — отчасти разрушило жилище № 90; жилище № 92 — над жилище № 91; жилище № 94 — над жилище № 93; печка над жилище № 96.

Налице са два жилищни хоризонта, но се срещат и четири жилищни хоризонта. Жилищата в този пласт са полуземлянки, землянки и юртообразни. Броят на запазените жилища е 85. Печките в полуземлянките и пещите са 44. Те са вкопани в здравата земя обикновено на дълбочина от 0,40 до 0,60 м, а някъде дълбочината достига 0,90 м. Обикновено те са с правоъгълна и по-рядко с квадратна форма в план с размери: 2×3,20 м; 3,20×3,40 м; 2×4,20 м; 4×4,50 м; 4×5,80 м; 4,50×6 м.

Жилищата са едностайни и само в жилище № 52 е запазена вероятно част от преграда. Може би то е било двустайно. В жилища № 58 и 78 покрай стените е оставена здрава земя с широчина 0,30—0,40 м и височина от пода 0,30—0,40 м. Подът на повечето от полуземлянките е замазан с глина с един или няколко пласта. Покрай стените се проследяват дупки от греди и колове, един от които са поддържали покрива, а други са служили за дървените греди-колове (пръти) от стените. Едни от жилищата са били облицовани с талпи (жилища № 73 и 99), а други — измазани с глина, в която има примеси от слама и отпечатъци от пръти (обр. 14).

Покривът е бил покрит със земя, пръти и късове от римски тухли (жилище № 48). Следи от вход на жилищата трудно могат да се открият. По всяка вероятност той е бил в наземната част. Единствено в жилища № 58 и 98 се установява, че входът е представлявал неголям полегат коридор, който постепенно се изравнявал с пода на жилището. Неговата височина е от 0,45 до 0,60 м и широчина 0,80—0,90 м. Вратата на жилището е била дървена, за което свидетелствува типът железен ключ, открит в жилище № 48. Отоплителните съоръжения в жилищата са два типа: печка (обр. 15), изградена от камъни, или пещ, вкопана в здравия бряг. Печките са изградени от големи речни камъни, в някои случаи заедно с блокове, а също от големи и средни камъни и сред тях части от тухли и фрагменти от гърнета без всякаква спойка. Печките са с правоъгълна форма с дължина от 1,20 до 1,40 м и широчина 0,80—1,20 м и височина от 0,30 до 0,50 м. Отворът е с широчина 0,40 м. Подът е замазан с глина с дебелина 0,04—0,10 м.

Пещите (обр. 16), вкопани в здравия бряг, са с кръгла или елипсовидна форма и диаметър от 0,80 до 1,60 м, височина 0,40—0,50 м. Отворът е с широчина 0,40 м, като в дванадесет случая той е фланкиран от един или два камъка (жилища № 19, 23, 30, 42, 51, 60, 64, 77, 93, 99, 116). В осем случая входът на пещта е преграден от камъни (жилища № 35, 63, 90, 96, 104 — пещ № 1, жилище № 106 — пещ № 1 и 3 и жилище № 115).

Подовата замазка на пещите е от един до три пласта с дебелина от 0,4 до 0,15 м (обр. $18_{1, 2}$, като в някои пещи под долния пласт са сложени керамични фрагменти, камъчета и др. В пещ от кв. $А_4$ — 1965 г. под горния пласт са намерени керамични фрагменти от гърнета от VIII—IX в. В жилище № 78 глинената замазка пред отвора на пещта е измазана върху камъчета и части от гърнета; в жилище № 94 под подовата замазка сред камъчетата се срещат фрагменти от различни гърнета. В пещ № 1 на жилище № 17, а така също и в жилище № 60 се откри замазка върху камъни и тухли (обр. 18). В пещ от жилище № 51 между двата пласта на подовата замазка в анатомически порядък е положено цяло животно. В пещ на жилище № 92 при отвора в замазката е зазидан половин хромел.

Във всяко отделно жилище има по една, две или три пещи (обр. 16, 17, 18, 19). С по една пещ са жилища № 1, 2, 3, 9, 16, 18, 19, 20, 23, 24, 30, 35, 38, 39, 47, 49, 51, 55, 58, 62, 63, 42, 43, 46, 74, 83, 92, 93, 94, 95, 96, 99, 100, 113, 115, 117, 118. С по две пещи са жилища № 17, 23, 73, 75, 77, 82, 88, 90, 91. С по три пещи са жилища № 34, 52, 70, 78, 104, 106. В някои от полуземлянките в пода се откриват ями с кръгла или правоъгълна форма в план. В жилище № 10 ямата е с кръгла форма, диаметър 0,43 м и дълбочина 0,30 м; в жилище № 35 тя е с правоъгълна форма с размери 1×1,80 м и дълбочина 0,25 м; в жилище № 42 — с правоъгълна форма — 0,40×0,80 м; жилище № 104 — пред пещ № 3 — диаметър 0,40×0,50 м и дълбочина 0,30 м; жилище № 110 от горния етаж — за боклучна яма е използувана грънчарска пещ № 12 от междинния културен пласт (обр. 20).

Юртообразните жилища са четири: № 29, 32, 45, 57, като помещението, обозначено под № 44, е с малки размери — диаметър 2,10 м, и вероятно не е служило за живеене. Юртите имат елипсовидна или кръгла форма. Те са с диаметър 2×2, 20м, 2,30×3,30 м, 3,30×3,80 м. Вкопани са на 0,20 м в здравата земя. В пода покрай стените се проследяват дупки от колове с диаметър 0,08—0,10 м и дълбочина 0,30—0,40 м и разстояние една от друга от 0,10 до 0,50 м. Дупките от коловете са от 13 до 21 в отделните юртообразни жилища (обр. 19). В едно от юртообразните жилища (№ 57) има дупка с диаметър 0,25 м и дълбочина 0,40 м, която се намира в средата на жилището и вероятно е била свързана с покрива на юртата. В пода покрай стените има пространство без дупки — вероятно място за вход. За наличието на дървена врата свидетелствува железният ключ, намерен в юртообразно жилище № 32. Като отоплително съоръжение в юртите е било използувано огнището. То е с елипсовидна форма, ограничено от стени, изградени от камъни с диаметър 0,40 м, височина 0,20 м. Разположено е в средата на жилището. До две от юртообразните жилища отстрани на входа на височина 0,40 м от пода е открита пещ, вкопана в здравата земя.

За отопление се използували и пещи-печки (кв. $В_{14}$ — 1968 г. и кв. 12 — 1980 г.), вкопани в здравия бряг. Върху свода на пещта-печка от кв. $В_{14}$ — 1968 г. са наредени камъни с диаметър 0,45×0,50 м, височина 0,42 м. Пещта-печка от кв. 12 — 1980 г е покрита с камъни, а стените отвътре са облицовани с малки камъни с диаметър 0,50 м, височина 0,40 м (обр. 20).

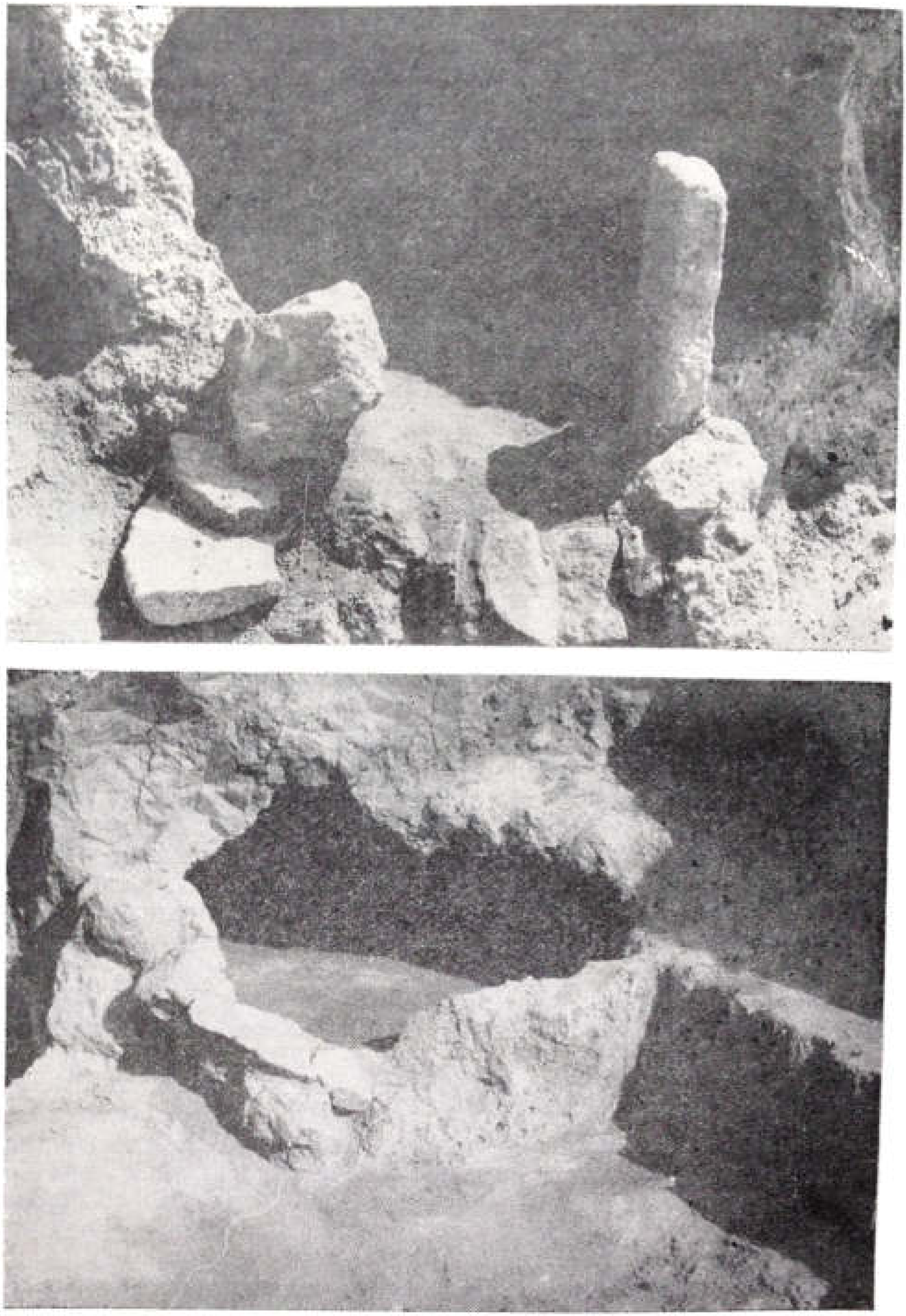

Обр. 16. Жилища с пещи

Пещите и печките от разрушени жилища в горния културен пласт са изцяло запазени или е останала част от свода, а най-често е оцеляла подовата замазка. Пещите и печките са 47: печка — II изкоп — 1964 г.; пещ (кв. А$_4$ — 1965 г.); пещ (кв. А$_4$ — 1965 г.); пещ (кв. В$_4$ — 1966 г.); пещ (кв. А$_3$ — 1967 г.); пещ (кв. Б$_3$ — 1968 г.); печка над помещение № 27; пещ (III изкоп — 1968 г.); пещ № 4 (III изкоп — 1968 г.); печка № 9 (III изкоп — 1968 г.); пещ № 10 (III изкоп — 1968 г.); пещ № 11 (III изкоп — 1968 г.); пещ № 12 (III изкоп — 1968 г.); пещ № 7 (III изкоп — 1968 г.); пещ № 8 (III изкоп — 1968 г.); пещ (кв. А$_6$ — 1969 г.); печка (кв. А$_3$ — 1969 г.); печка (кв. А — 1970 г.); пещ (кв. Г$_{10}$ — 1970 г.); две пещи (кв. Г$_3$ — 1969 г.); пещ (кв. Е$_5$ — 1971 г.); пещ (над жилище № 43 — 1971 г.); пещ (кв. И$_4$ — 1971 г.); пещ № 2 (кв. И$_4$ — 1971 г.); печка (кв. Е$_{13}$ — 1971 г.); печка (кв. А$_5$ — 1973 г.); печка (кв. Н$_3$ — 1973 г.); печка № 3 (кв. А$_2$, А$_3$ —1974 г.); пещ (кв. А$_9$ — 1974 г.); пещ (кв. А$_6$ — 1974 г.); пещ (кв. А$_5$, А$_6$ — 1974 г.); пещ (кв. А$_5$, А$_6$ — 1974 г.); пещ (кв. А$_5$А$_6$— 1974 г.); пещ (кв. А$_3$ — 1974 г.); пещ № 4 (кв. Б$_2$ — 1975 г.); пещ (кв. Б$_2$ — 1975 г.); печка (кв. Б$_3$ — 1975 г.); печка

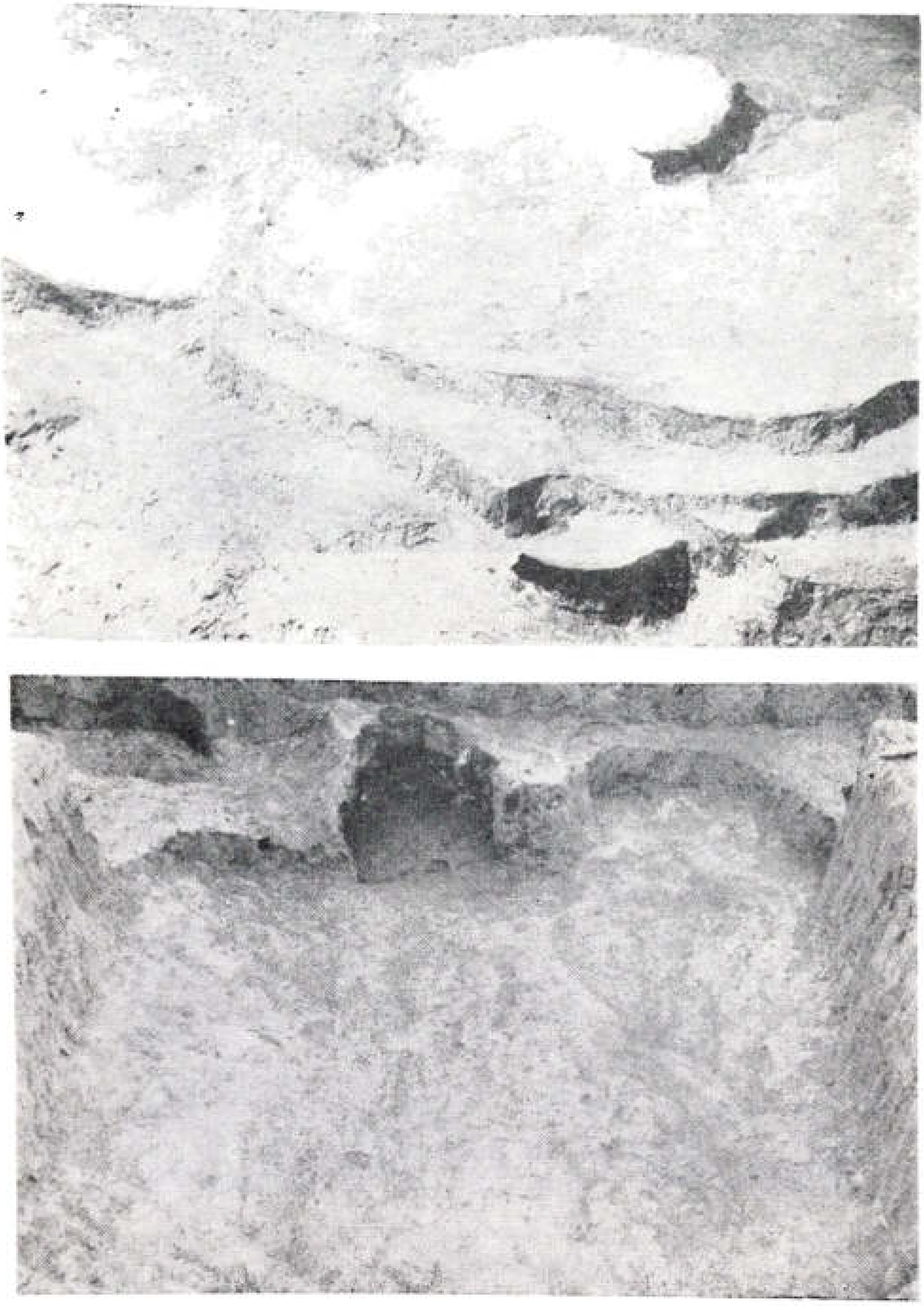

Обр. 17. Жилища с по две и три пещи

(кв. $А_{16}$ — 1977 г.); пещ (кв. $Г_3$ — 1977 г.); печка (кв. $В_5$ — 1977 г.); печка (кв. $В_5$ — 1977 г.); пещ (кв. $В_4' В_5''$ — 1977 г.); печка (кв. $Е_3$ — 1978 г.); пещ (кв. $Е_{12}$ — 1978 г.); печка (I изкоп $12_3 12_4$ — 1980 г.); пещ-печка (I изкоп кв. 12_2 — 1980 г.); печка (I изкоп 12_9 12_{10} — 1980 г.); печка (II изкоп кв. 1_{40} — 1980 г.).

Жилищата-полуземлянки, землянки с печка и жилища с пещи, вкопани в здравия бряг от горния пласт на откритото селище при с. Гарван, са подобни на известните от археологически обекти в България, които се датират в VIII—IX в. Такива са жилищата в м. Джеджови лозя, м. Калето и с. Попина, с. Нова Черна, Силистренски окръг, с. Голям извор, с. Хума, гр. Завет и над античния Абритус, Разградски окръг; с. Кладенци, с. Одърци, с. Цар Асен, Толбухински окръг; с. Дългопол, с. Брестак, Варненски окръг; с. Виница, с. Хан Крум, Преслав (м. Новите гробища и Кръглата църква), Плиска — югоизточно от Вътрешния град, североизточно от обект № 31 във Външния град, Шуменски окръг; с. Стърмен, с. Кривина (над античния Ятрус), Русенски окръг; с. Якимово, м. Печена могила, с. Вълче-

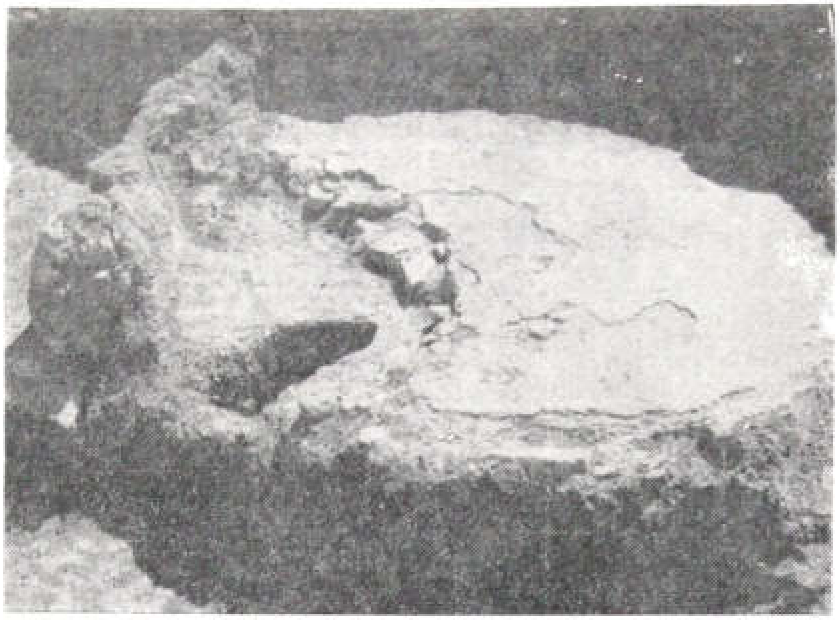

Обр. 18. Пещ с подова замазка върху камъни и тухли

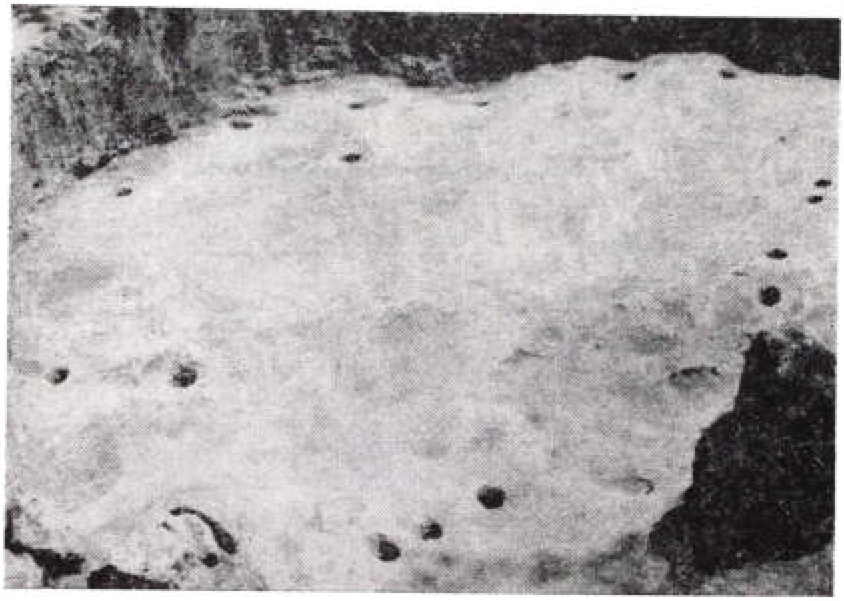

Обр. 19. Юртообразно жилище

дръм, Михайловградски окръг; Кюстендил, с. Ключ, м. Самуилова крепост, Благоевградски окръг; Хисаря (над античния пласт), Пловдивски окръг, и др.[41]

---

[41] Въжарова, Ж. Славянски и славянобългарски селища. . ., с. 165 сл. Средновековно селище и некропол в гр. Дългопол, Варненски окръг. — Археология, 1969, № 3. 49—57. Средновековно селище с. Голям Извор, Разградски окръг. — В: Въжарова, Ж. Разкопки на средновековно селище при с. Голям Извор, Разградски окръг. —В: Археологически открития и разкопки през 1979 г. С., 1980, с. 164; Въжарова, Ж. Средновековното селище в м. „Над пясъка" при с. Голям Извор, Разградски окръг.—В: Археологически открития и разкопки през 1981 г. Михайловград, 1982, с. 72.; Въжарова, Ж. Средновековното селище край с. Голям Извор, Разградски окръг. — В: Археологически открития и разкопки през 1982 г. Плевен, 1983, 122—123; Рашев, Р., Ст. Станилов. Ранносредновековно укрепено селище при с. Хума, Разградски окръг.—В: Археологически открития и разкопки през 1983 г. Смолян, с. 116; Рашев, Р., Ст. Станилов. Разкопки на ранносредновековно градище при с. Хума, Разградски окръг.—В: Археологически открития и разкопки през 1981 г. Михайловград, 1982, 70—71; Василев, Р. Разкопки на ранносредновековно селище североизточно от обект 31 във външния град на Плиска. — В: Археологически открития и разкопки през 1984 г., с. 179; Василев, Р. Спасителни разкопки на ранносредновековното селище в мест. „Първомайската чешма" в района на Плиска. — В: Археологически открития и разкопки през 1984 г., с. 179; Станилов, Ст. Селища югоизточно от вътрешния град на Плиска, 177—178; Станилов, Ст. Селище югоизточно от вътрешния град на Плиска. — В: Археологически открития и разкопки през 1982 г. Плевен, 1983, 100—101; Станилов, Ст. Селище югоизточно от вътрешния град на Плиска. — В: Археологически открития и разкопки през 1983 г. Смолян, 99—100. Средновековни селища и некрополи VI—XI в. в Шуменски окръг. — В: Материали от научната сесия „152 години музейно дело". 1982, Шумен, с. 41 сл.

Обр. 20. Пещ-печка (*1*); № 36 (*2*)

Подобни жилища са проучени и в земите на север от Дунав[42], които се датират от средата на VIII—XI в. Юртообразните жилища[43] от горния пласт на изследваните селища имат общи черти с откритите в селища и градища на територията на България, като например с. Кладенци, Толбухински окръг; селището край с. Блъсково, Варненски окръг; с. Нова Черна, Силистренски окръг; Плиска (Вътрешния град), чашата на язовира с. Виница, Шуменски окръг; с. Стърмен, Русенски окръг; с откритата модел-юрта в средновековния пласт над античния Марцианопол, Варненски окръг. Особено голяма е приликата им с проучените юрти от средновековни обекти на територията на СССР[44]. От съветските археолози юртите се датират от VIII—X в.

В горния културен пласт имат три грънчарски пещи: № 36, 55 и 75. Сравнително добре е запазена грънчарска пещ № 36. Скарата е с диаметър 120—130 см. Част от стените са запазени до 0,30 м. Пещите са с почти кръгла форма в план. Скарата има отвори-канали с диаметър от 0,07 до 0,15 м. В пещ № 36 те са 16, а в помещение № 55 са запазени 6, в № 75 — 3. Диаметърът е 0,10—0,20 м, дебелината на скарата е 0,25—0,40 м. Пред отвора на пещта (помещение № 36) се проследява обгорена подова замазка с размери 0,20—0,40 м, покрита с пласт от въглени и пепел с дебелина 0,20—0,25 м.

Откритите три двуетажни грънчарски пещи в горния пласт (обр. 20) по устройство не се различават от пещите от междинния пласт на селището, но са с по-малки размери и са твърде разрушени. В горния културен пласт сред помещенията с производствено предназначение е помещение № 108. Трудно бе да се очертаят границите и да се установи планът му. В североиз-

---

Милчев, Ат., Ст. Ангелова. Разкопки и проучвания в м. Калето при с. Нова Черна, Силистренски окръг, през 1964 г. — Археология, 1969, № 3, с. 33 сл.; Балабанов, Т. Масовото жилище Плиска (необнародвано); Димитров, Д. Ил. Някои въпроси във връзка с изучаването на старобългарското масово жилище от VI—XI в. в Североизточна България. — В: Архитектурата на Първата и Втората българска държава. С., 1975, 212—245 (вж. цит. лит.); Styrmen nad Jantra (Bulgaria). Badania archeologiczne w latach 1961—1968. Wroclaw—Warszawa—Krakow—Gdansk, 1980; Dimova, V. Die mittelalterliche Siedlung über den Ruinen des Kastells Jatrus. — In: Jatrus-Krivina I. Ergebnisse der Ausgrabungen 1966—1973. Berlin, 1979, 95—99.

[42] Dostál, B. Breclav — Pohansko. Velkomoravsky velmožsky dvorec, IV. Brno, 1975, 39—52; Comşa, M. Cultura materiala veche Romaneaska (Azesarile de secolele VIII—X la Bucov—Ploceste). Bucureşti, 1978, 15—42; Teodor. D. Ch. Teritoriul est-carpatic. . . , fig 64; Раппопорт, П. А. Древнерусское жилище. — Свод археологических источников, Е1—32. Л., 1975, 27—61 (вж. цит. лит.); Древнерусское жилище. — В: Древнее жилище народов Восточной Европы. М., 1975, с. 113 сл.; Белецкий, В. Д. Жилища Саркела-Белой Вежи. Труды Волго-Донской археологической экспедиции. — МИА СССР, № 75, т. 2, 1959, с. 42, сл., рис. 2 и 3.

[43] Станчев, Ст. Старобългарската култура през VIII—X в. Кратка историческа характеристика. — Трудове ВПИ „Братя Кирил и Методий“, 1, 1963, № 3, 21—42, обр. 1 и 2; Димитров, Д. Ил. Цит. съч., 228—229; Михайлов, Ст. Общ поглед върху укрепеното селище при Стърмен и мястото, което то заема в развитието на ранносредновековния български град. — В: Ранносредновековното селище при с. Стърмен. С., 1982, с. 126, обр. 12 (Разкопки и проучвания. 7).

[44] Плетнева, С. А. От кочевий к городам. М., 1967, с. 52 сл.; Рутковская, Л. М. О стратиграфии и хронологии древнего поселения около с. Стецовки на р. Тясмине. — В: Раннесредневековые восточнославянски древности. Л., 1974, с. 24; Древнее жилище народов Восточной Европы. М., 1975, 21—28, рис. 2; Čilinska, Z. Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové zámki. Bratislava, 1966, p. 128 sq., Taf. LXXVIII, 1, 3, 7, 9; LXXIX, 14.

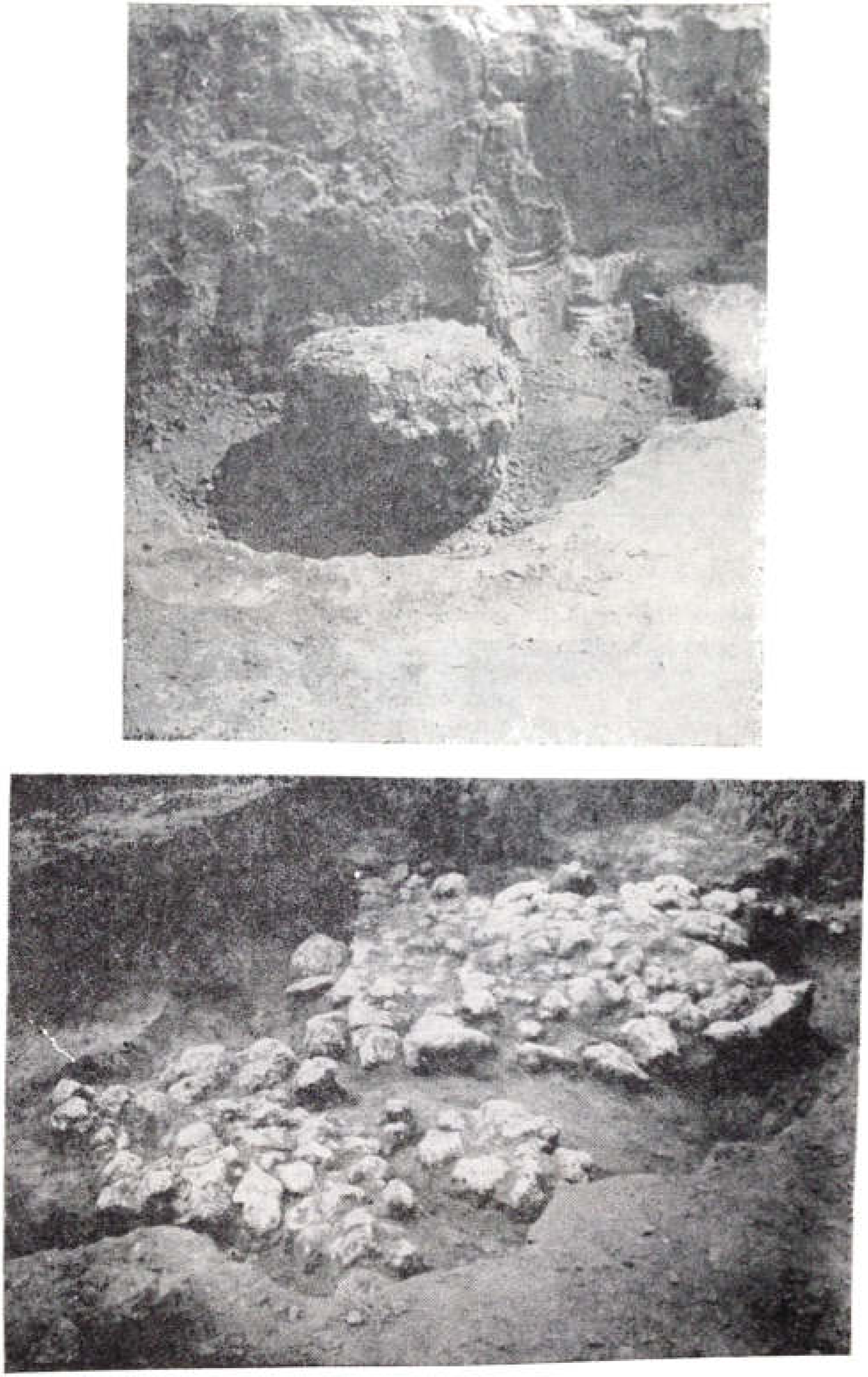

Обр. 21. Каменно помещение (*2*); каменно съоръжение светилище (*1*)

точния ъгъл се разкри купчина от обгорени камъни, вероятно от печка. В помещенията са намерени части от две каменни корита, чиито стени отвътре са остъклени. Откри се също и „петà“ от врата. Голям е броят на късовете от желязна и стъклена шлака, крици, а също и на обезформени железни и бронзови предмети. Производствено помещение е и № 27, с правоъгълна форма в план. Върху пода му се очертава съоръжение, изградено от тухли с размери 0,50×0,70 м. В средата има кръгла дупка. На 0,70 м югоизточно от него върху пода се разкри друго съоръжение, изградено от тухли и камъни, с размери 1,25×1,50 м. В средата (in situ) — хромел.

В кв. E_{20} — 1978 г. е открита пещ-огнище. Според формата си тя прилича на ковашките пещи-огнища, което дава основание да се определи като производствено помещение. В този

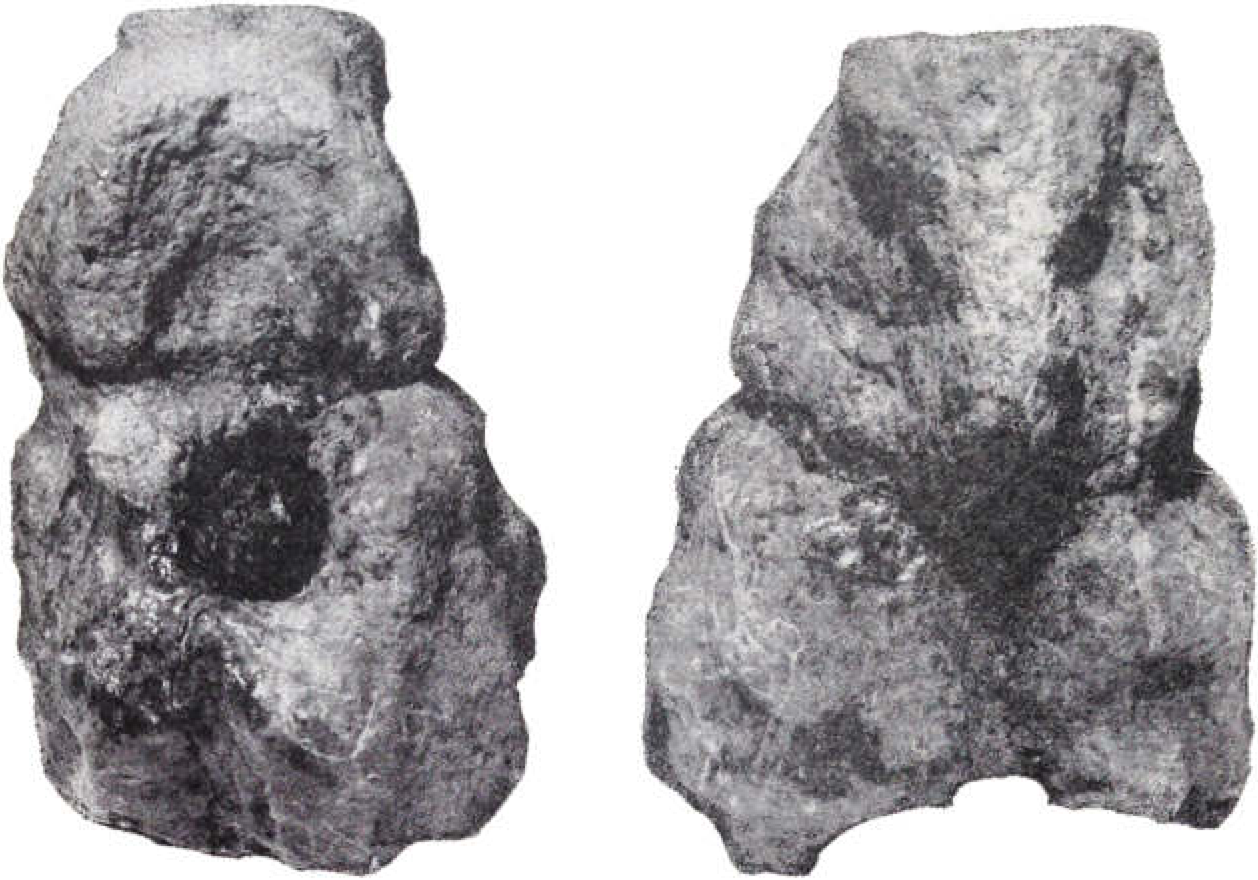

Обр. 22. Каменен идол

пласт се откриха четири съоръжения с неизяснено предназначение. В кв. $Е_8$ — 1978 г. стените са изпечени до червено, имат правоъгълна форма и размери: широчина 0,40 м, дължина 0,50 м, дълбочина 0,45 м. Съоръжението от кв. $Е_4$ — 1978 г. е с кръгла форма, изградено с малки камъни и сред тях големи късове дърво (обр. 21_1). Пред отвора има пласт от въглени и купчина от пепел и камъни (диаметър 0,50 м и височина 0,45 м). Съоръжението от кв. $Е_9$ — 1978 г. има кръгла форма. Изградено е от малки камъни и отвътре обмазано с глина (стена), обгорена до червено (диаметър 0,40 м и височина 0,45 м). Съоръжението от кв. $З_4$ — 1978 г. е с елипсовидна форма, изградено от малки камъни и сред тях въглени (диаметър 0,50 м, височина 0,40 м).

В горния културен пласт бе открито помещение № 120 в кв. 8—9 — 1980 г., сондаж 7 (обр. 21_2). То е изградено от големи и средни камъни с размери: 3×4,10 м, запазена височина 0,35—0,55 м. То е с почти елипсовидна форма в план, като има четири симетрични изпъкналости (лъчи — трите в южна посока, четвъртият в източна). Размери на изпъкналостите: 0,80—1,20 м (външен диаметър), 0,60—0,80 м (вътрешен диаметър), дължина 1 м. В северната вътрешна страна се проследява стена с дължина 0,80 м и широчина 0,25 м, която съединява трите лъча в тяхната основа.

В насипа на тази сграда се намериха само няколко керамични фрагмента от средата на VIII—IX в. — обеца, мъниста и зърно от гердан.

Като се вземат под внимание планът и формата на тази сграда, каменният ѝ градеж и се сравнят със светилището на Перун в Киев, може да се допусне, че тази сграда е езическо светилище. С подобен план са езическите светилища[15] (в Киев на Владимировска улица, в Жито-

---

[45] Толочко, П. П., Я. Е. Боровский. Язичницьке капище в „Городі" Володимира. — В: Археологія Киева. Дослідження матеріали збірник наукових праць. Київ, 1979, с. 3 сл., рис. 2; Новое в археологии Киева. Киев, 1981, с. 64 сл., рис. 22; Русанова, И. П. Языческое святилище на р. Гнилопять под Житомиром. — В: Культура древней Руси. М., 1966, 233—237; Седов, В. В. Древнерусское языческое святилище в Перыни. — КСИИМК, вып. 50, 1953, 92—103; Килиевич, С. Р. Детинец Киева IX первой половины XIII веков. — По материалам археологических исследований, 1982, 34—35, 54—101, рис. 31; Седов, В. В. Восточные славяне в VI—XIII вв. — В: Археология СССР. М., 1982, 261—268, табл. LXXIII, LXXIV; Тимощук, Б. А., И. П. Русанова. Славянские святилища на среднем Днестре и бассейне Прута. — Советская археология, 1983, № 4, 161—173; Нидерле, Л. Славянские древности. М., 1966, 278—279 (вж. цит. лит.).

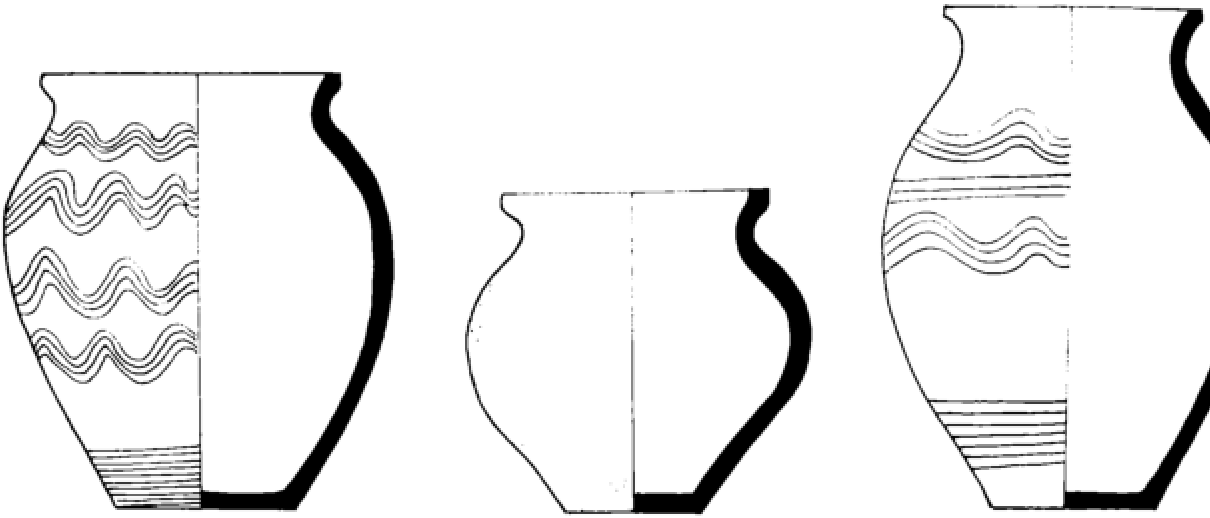

Обр. 23. Керамика — трета група, първи тип, първи вариант

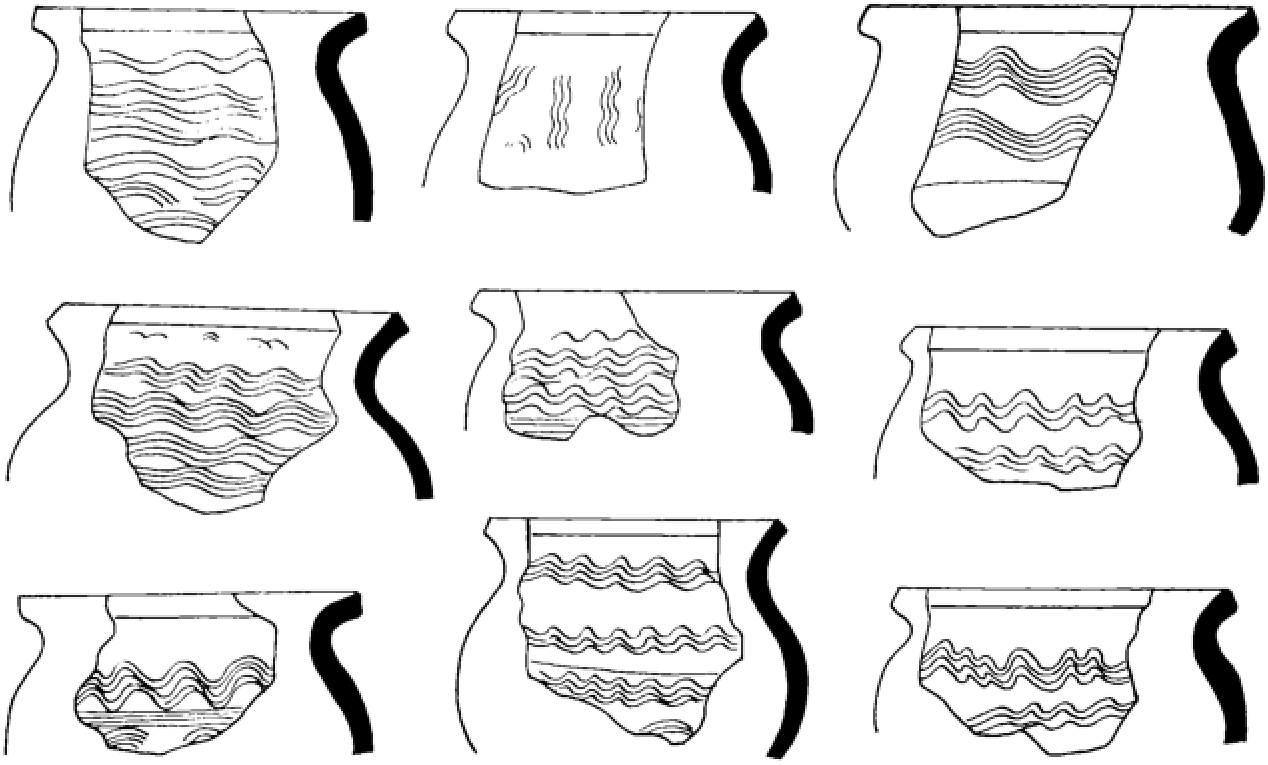

Обр. 24. Керамика — трета група, първи тип

мир край река Гнилопят и това до Новгород Велики) на Перун. Не е изключено каменната сграда № 120 да е светилище на върховното божество Перун.

Светилище на бог Перун от VIII—X в. бе открито през 1985 г. в м. Манастирчето, с. Горановци, Кюстендилски окръг (Югозападна България). Това е кръгла площадка от глина, обгорена до червено, с диаметър 4,70 и дебелина 0,50 м. С няколко лъча от камъни с дължина 1,70 и широчина 0,80 м, ориентирани по посоките на света. Върху повърхността му срещу два от лъчите има по три стълбчета от тухли. С каменни стени е очертан входът на светилището, пред който се проследява пласт от въглени и пепел. На повърхността на светилището са намерени животински кости, фрагменти от гърнета и подници.

В жилище № 102 пред отвора (входа) на печката е намерен каменен идол (обр. 22), който верятно е бил забит на кол, тъй като в задната част има отвор — дупка, където се е поставяло дървото (бяха намерени следи от овъглено дърво). Идолът е с добре очертани очи, уши и схематично предадени ръце. Той е с височина 0,25 м и широчина 0,20 м. Изработен е от пясъчник. Главата е отделена с вдлъбване от тялото с широчина 3 см, височина 17 см, широчина 15 см. Лицевата част е също отделена от задната с вдлъбване с широчина 2 см. Очите и носът

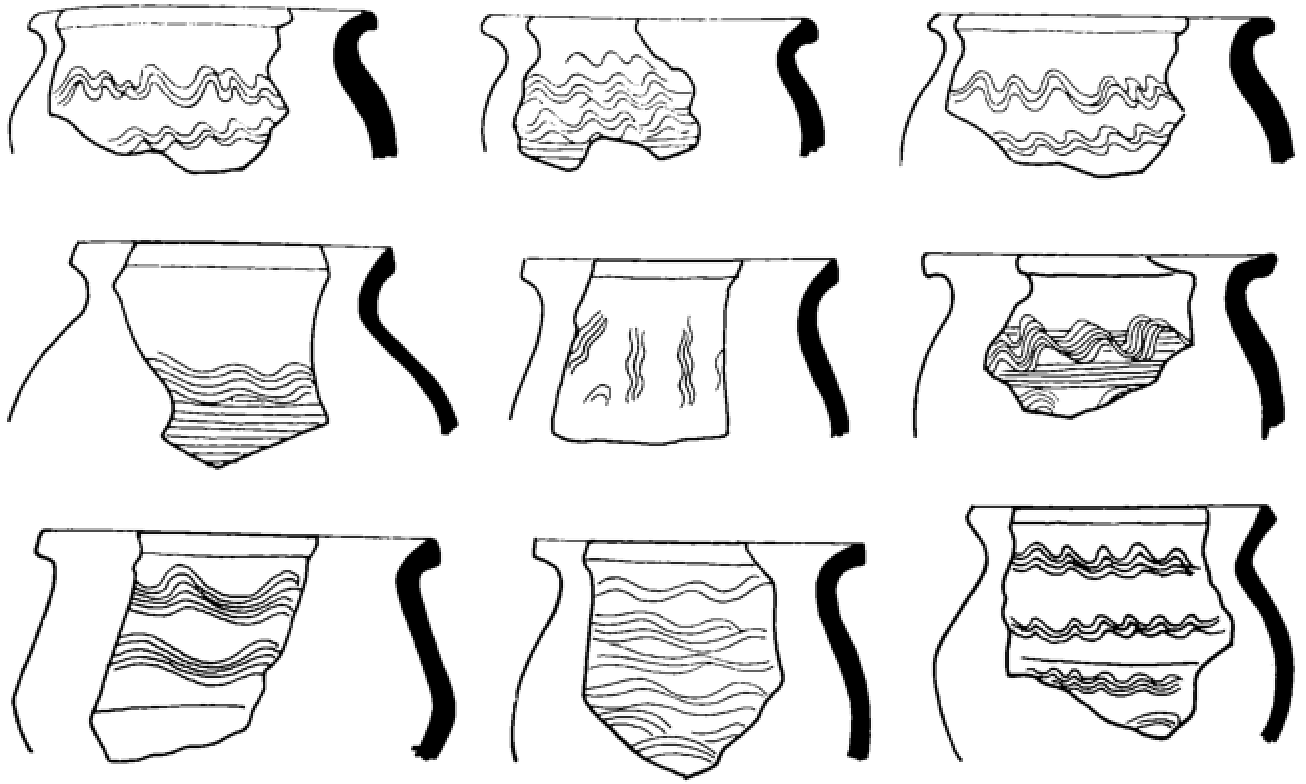

Обр. 25. Керамика — трета група

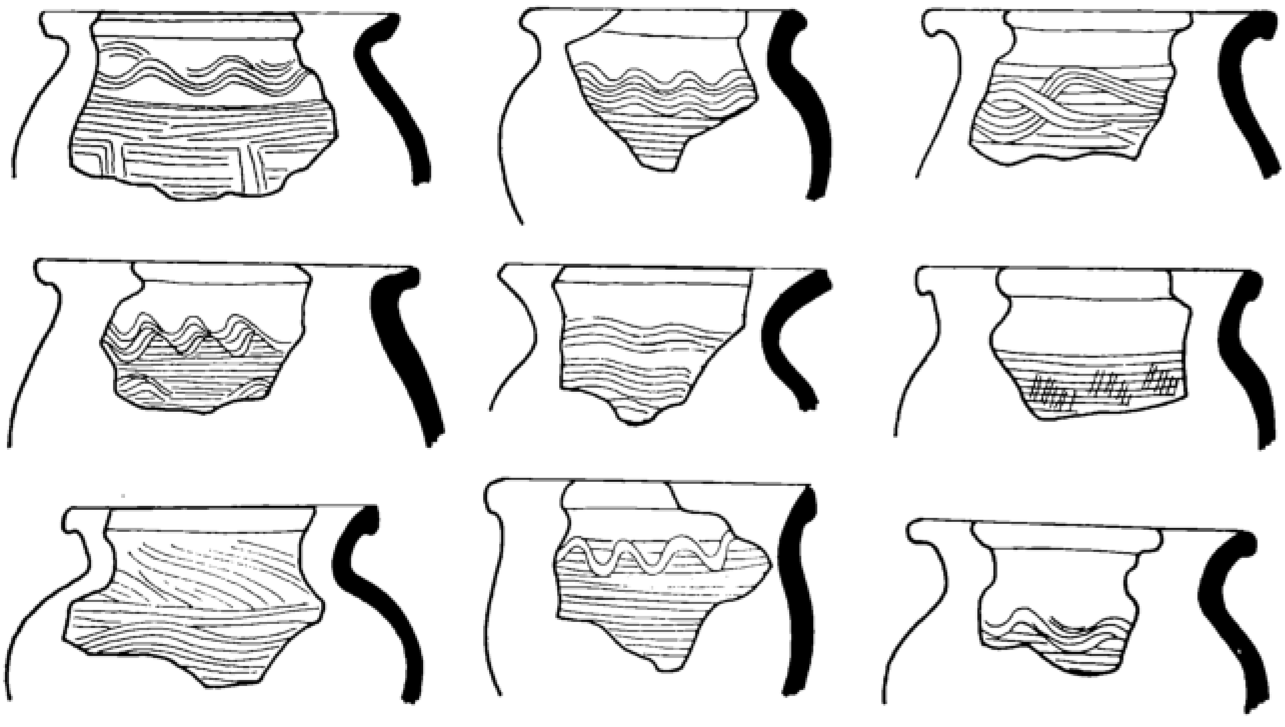

Обр. 26. Керамика — трета група, първи тип

са предадени също с вдлъбване (диаметър 2,3 см, дълбочина 1,5 см, като дъното на очите е по-добре очертано). Челото е изразено с лек изпъкнал ръб с дължина 2,5 см. Носът е изпъкнал, прав, дебел, изострен, с дължина 4 см и широчина 2 см. В задната тилна част, започваща от темето и стигаща до долния край на тялото на идола, е издълбана кръгла дупка. Тя е с горен диаметър 8,5 см, с долен — 4,5 см, височина 21 см.

Славяните са почитали слънцето и различните негови разновидности, като например огъня. Като обърнем внимание на факта, че идолът в селището е намерен забит до печката в жилище № 102, имаме основание да го определим като Сварог или Сварожич. Този идол може да е на славянския бог Сварог или на неговата разновидност Сварожич, един от най-

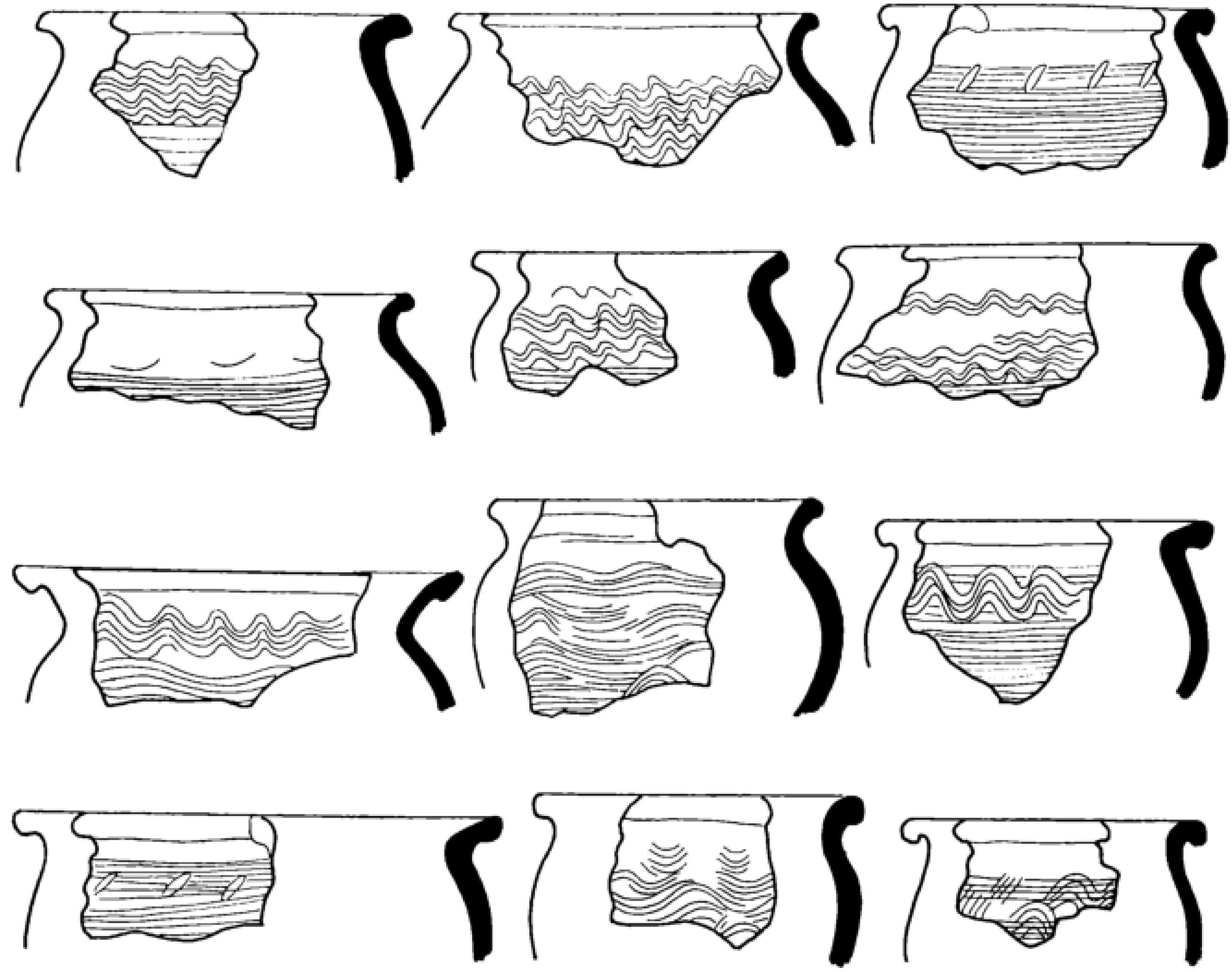

Обр. 27. Керамика — трета група, първи тип

почитаните богове у славяните, който се явява олицетворение на слънцето (огъня), засвидетелствуван в изворите за източните и западните славяни. За бог Сварог се говори и в старобългарския превод на хрониката на Йоан Малала, като Сварог съответствува на гръцкия бог на огъня Хефест. Особено интересно е да отбележим, че името Сварог е врязано на дъното на плитък съд, който е намерен сред керамиката от Царевец, Велико Търново[46]. Следователно може да предположим, че името Сварог се е запазило сред собствените имена на Втората българска държава (XII—XIV в.). Може би далечното възпоменание за бог Сварог е запазено в наименованието на едно възвишено място край планината Вискяр между селата Гургулят и Ракита (Софийски окръг) — Брезнишко (Югозападна България).

В помещение (жилище № 68) е намерена част от статуетка, изработена от глина, с две ямички (очички). Тя е с размери 3×3 см. Може да се допусне, че тази статуетка се свързва с езически култ у средновековното население като отглас на славянската традиция. Помещение № 72 има неправилна петоъгълна форма, очертаващата се в него площадка е с почти кръгла форма. Има две съоръжения, чиито стени са обгорени до червено. Едното от тях е с бъбрековидна форма и върху пода му е разкрит пласт от пепел; другото има кръгла форма. В помещението са намерени части от шест хромела. Като се вземе под внимание фактът, че в двете съоръжения е горял огън (т. е. в огнището), а също и наличието на части от хромели на различни места по пода на помещението, както и особената форма на самото помещение, може да предположим, че помещение № 72 е светилище, и то със земеделски характер. До известна степен това наше предположение се потвърждава в изследването на съветския учен Б. А. Рибаков[47].

---

[46] Георгиева, С. Керамиката от двореца на Царевец. — В: Царевград Търнов. Дворецът на българските царе през Втората българска държава. Т. 2. С., 1974, с. 11 сл., обр. 41, 2.

[47] Рыбаков, Б. А. Язычество древних славян. М., 1981, 257—262.

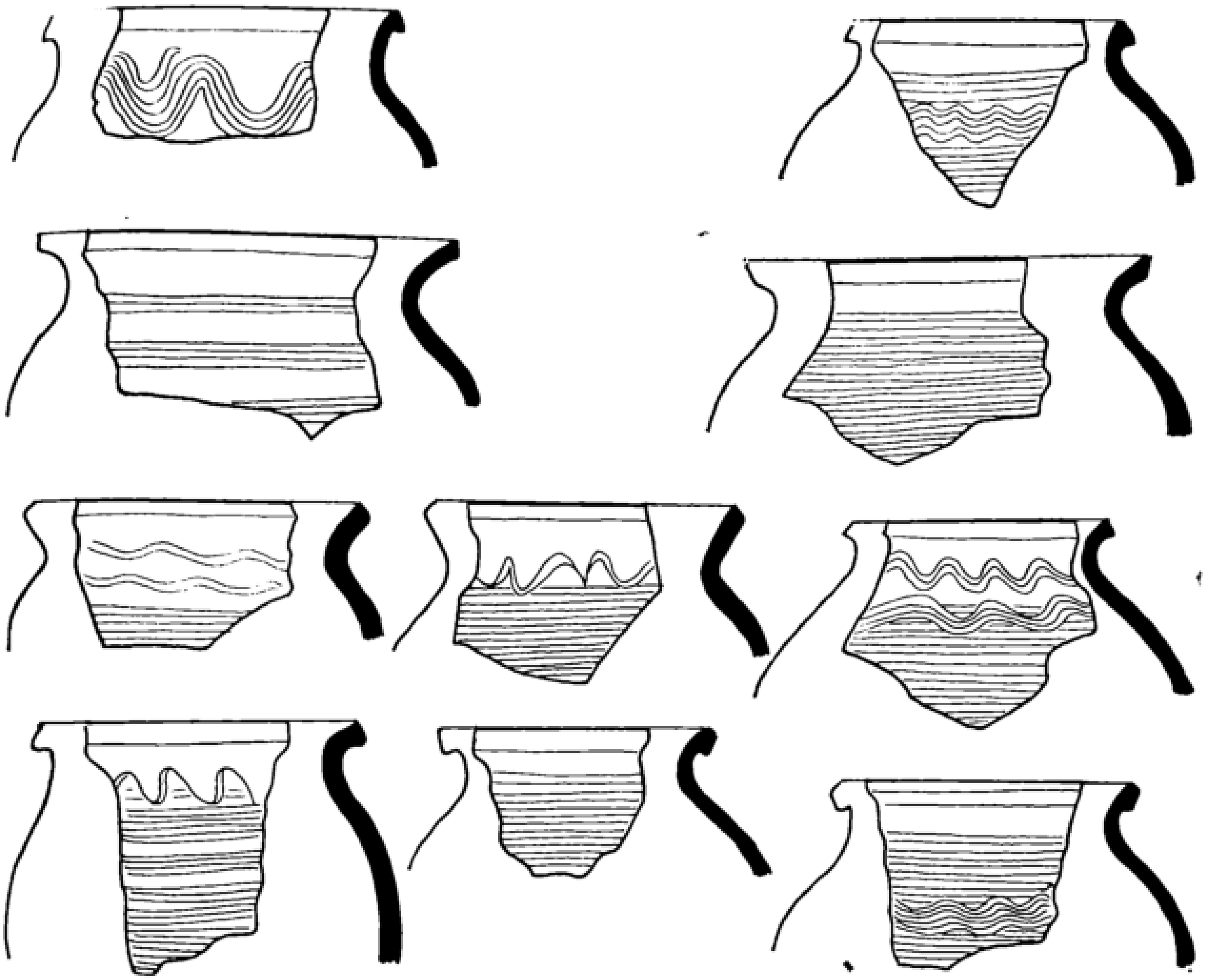

Обр. 28. Керамика — трета група, първи тип

В пещ на жилище № 51 между двете подови замазки е положено животно (куче), което вероятно има култов характер. По етнографски данни вграждането на животни е зарегистрирано до началото на XX в.[48]

Керамиката в горния културен пласт е изработена на ръчно грънчарско колело — трета група. Възстановени са 18 съда, а останалите са във фрагментарен вид. Те са представени от средни и малки по размер гърнета, купи, паници, гърнеподобни котли, амфоровидни стомни, стомни, амфори с нагъната повърхност, делви (питоси), котли, които са подобни на съвременните метални котли, тавички и подници.

Според формата и диаметъра в най-широката част спрямо тези на устието и дъното, по форма на устието и неговия профил, а също по състав на глината гърнетата са обособени в няколко типа и варианта.

Гърнета — първи тип, първи вариант, трета група (обр. 23). Намерените гърнета от тази група имат формата на обърнат пресечен конус. Те са без дръжки, със средни размери. Диаметърът на устието им варира от 18 до 23 см; на дъното — 8—13 см, височина 2—25 см. Венчето е извито навън, с ръбче, обикновено срязано и по-рядко надебелено. Изработени са от глина с примес от песъчинки и слюда. Цветът им е керемиденочервен, розов, тъмносив, рядко кремавобял или бледожълт. Лошо изпечени. Орнаментът на гърнетата е нанесен по повърхността на стените (обр. 24—27): а) под шийката; б) в горната част на стената; в) по стените до дъното и рядко по широкия ръб на устието и по ръбчето. Той е разнообразен: една или няколко вълнисти линии, група от хоризонтални линии — плитки или дълбоки; група от вълнисти линии върху хоризонтални линии; група от коси насечки върху хоризонтални линии; стълбчета от ямички в горната част на съда; семковидни ямички

---

[48] В някои села на Родопите кост от куче е била зазиждана в къщата на овчаря (кехаята) обикновено под прага на стаята или на друго място. Също старите овчари наред с другите магически материали са носили и зъб от куче, което е пазило стадата им. (Сведенията получих от етнографа фолклорист Ан. Примовски, за което му изказвам благодарност.) По археологически данни зазиждани черепи на животни са намирани и в пещи на селището Дуранкулак. Зарегистрирани са 4 случая (според устното съобщение на Х. Тодорова).

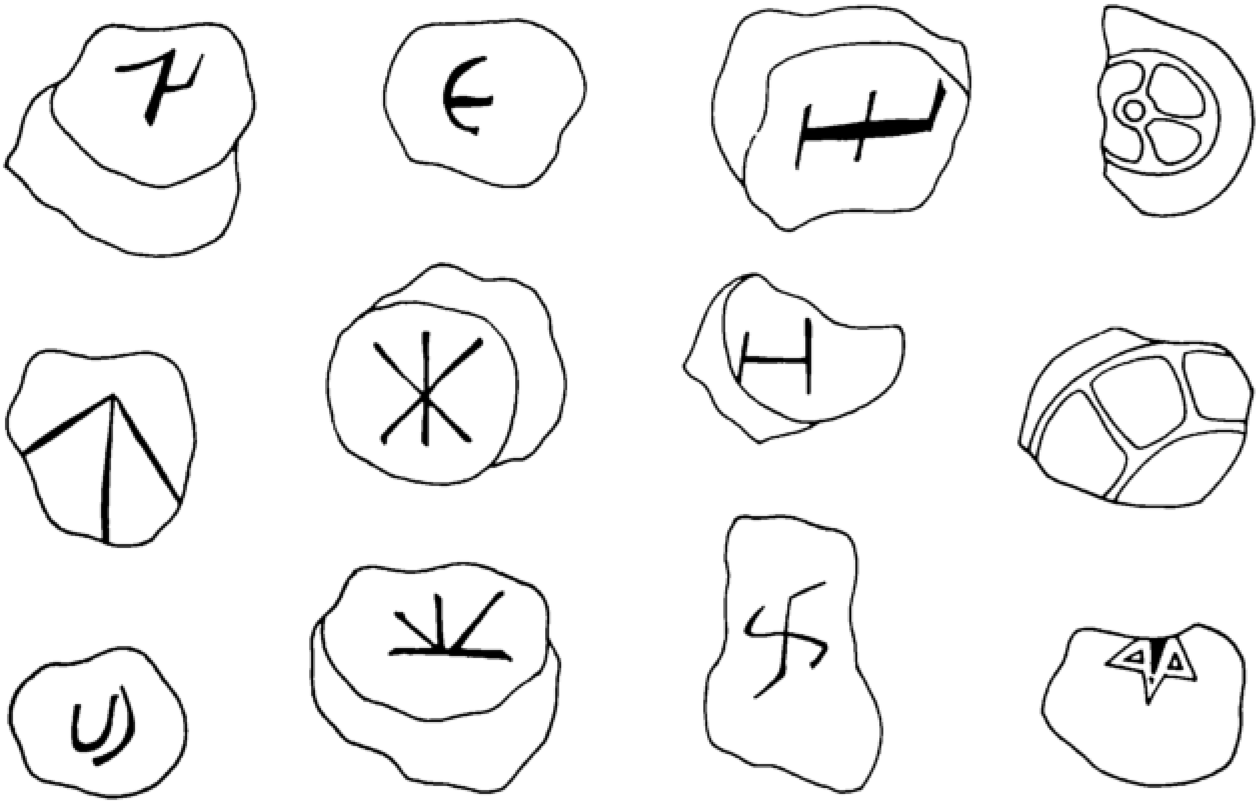

Обр. 29. Керамика — трета група, релефни знаци на дъна

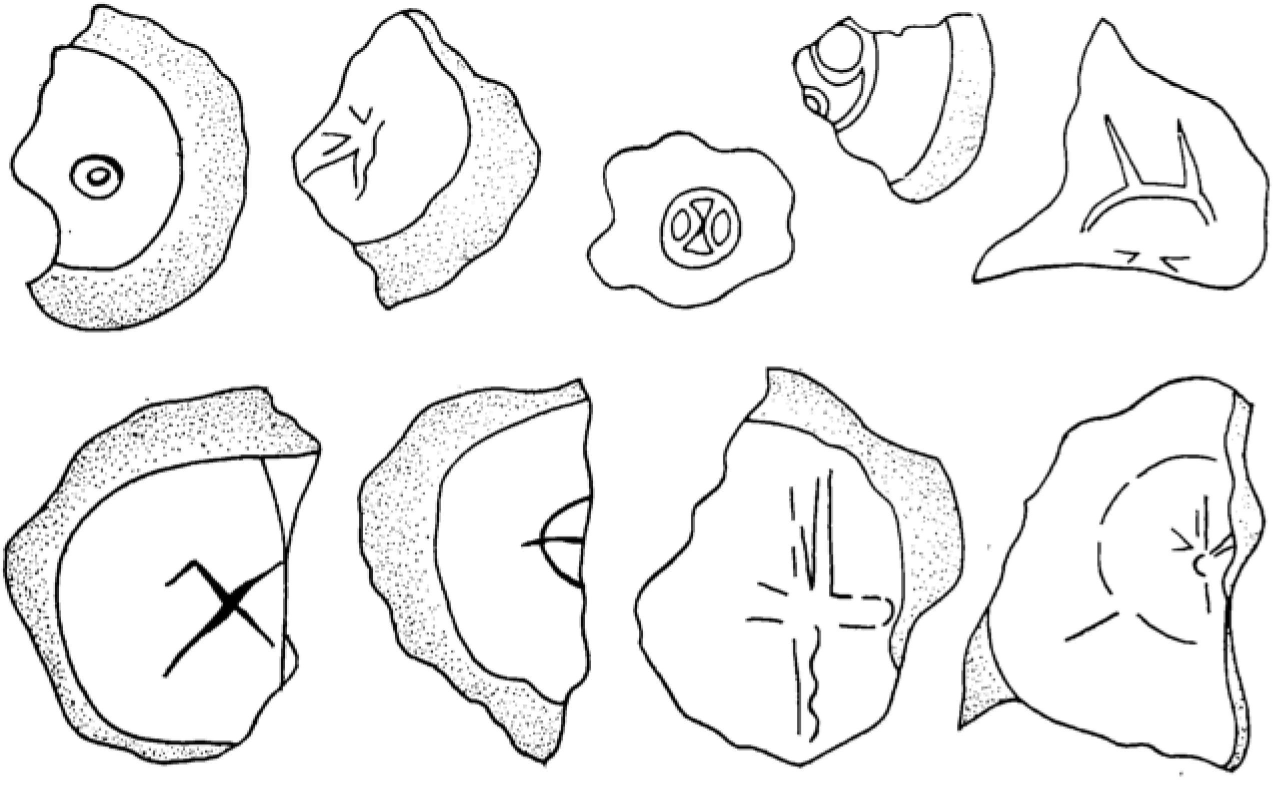

Обр. 30. Керамика — трета група, първи и втори тип, релефни знаци на дъна

под шийката или върху хоризонталните линии по горната част на съда; вълнисти линии по широкия ръб на венчето. На дъното на някои от тях се среща релефен знак (обр. 28—32). Той е разположен най-често в средната част на дъното и само в няколко случая върху цялото дъно или върху една от страните му. Орнаментът се състои единствено от геометрични мотиви. Основен елемент е кръгът, един или два, един в друг, самостоятелно или кръг с вписани ра-

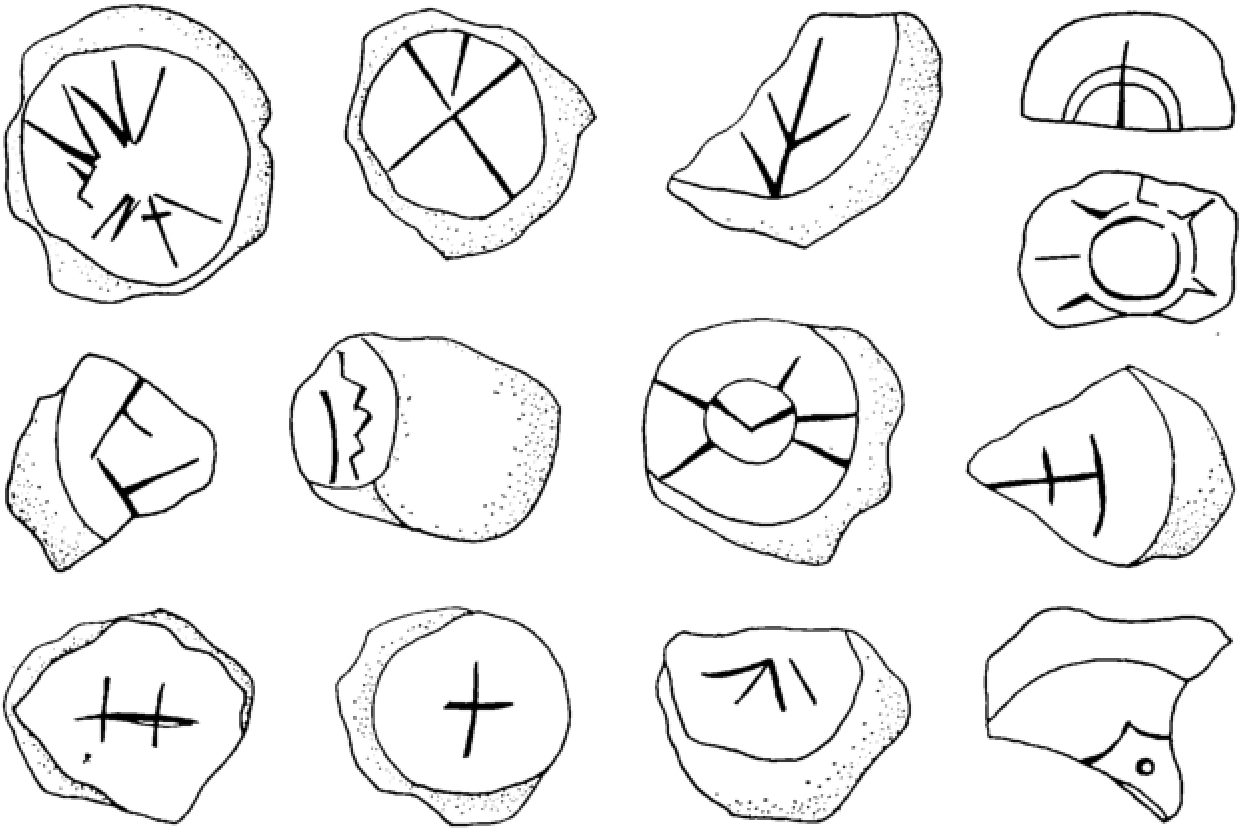

Обр. 31. Керамика — трета група, релефни знаци на дъна

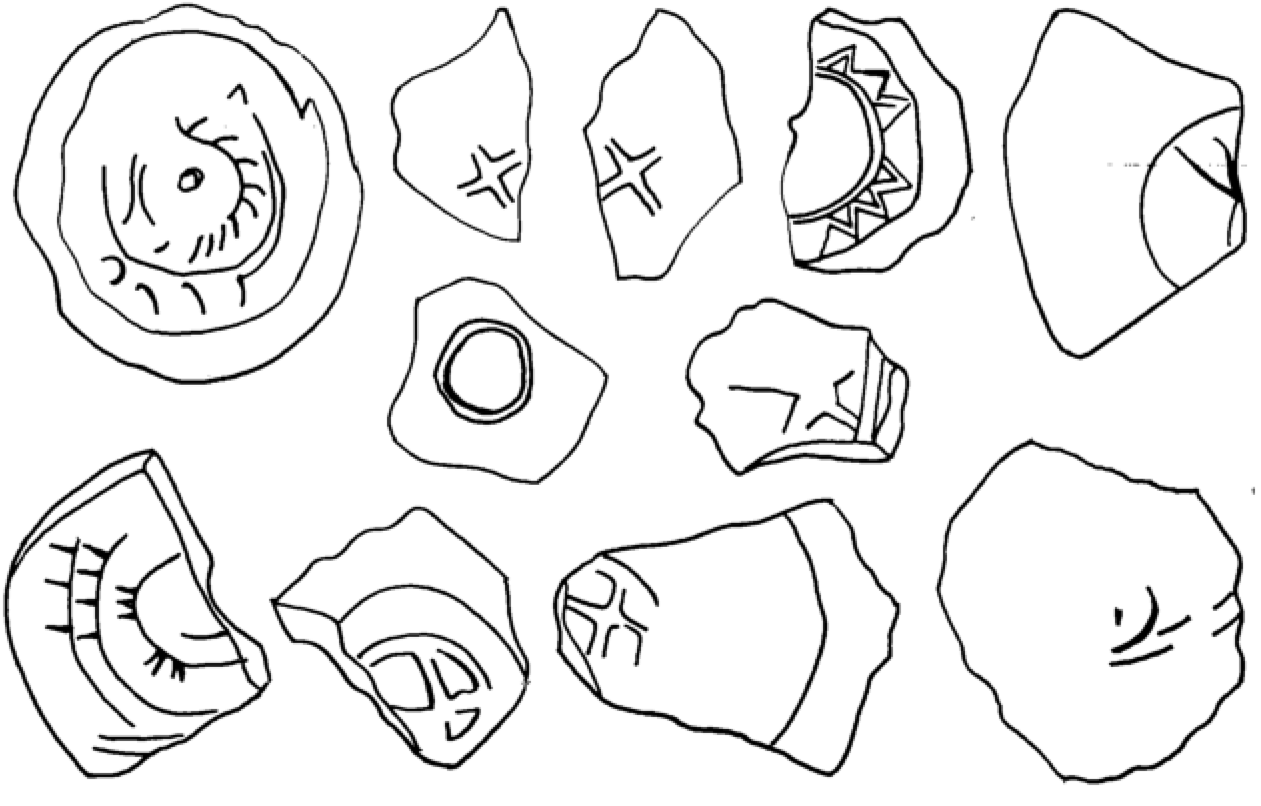

Обр. 32. Керамика — релефни знаци на дъна

диални линии, които наподобяват слънце. В други случаи са изобразени два концентрични кръга, съчетани с радиални линии. В кръга са вписани: кръст, елипсовидни кръгчета, клон, две успоредни радиални линии на кръст или в средата трета; като релефен знак се среща: многоъгълна фигура, петоъгълна фигура, фигура от две хоризонтални линии и в средата също с линия.

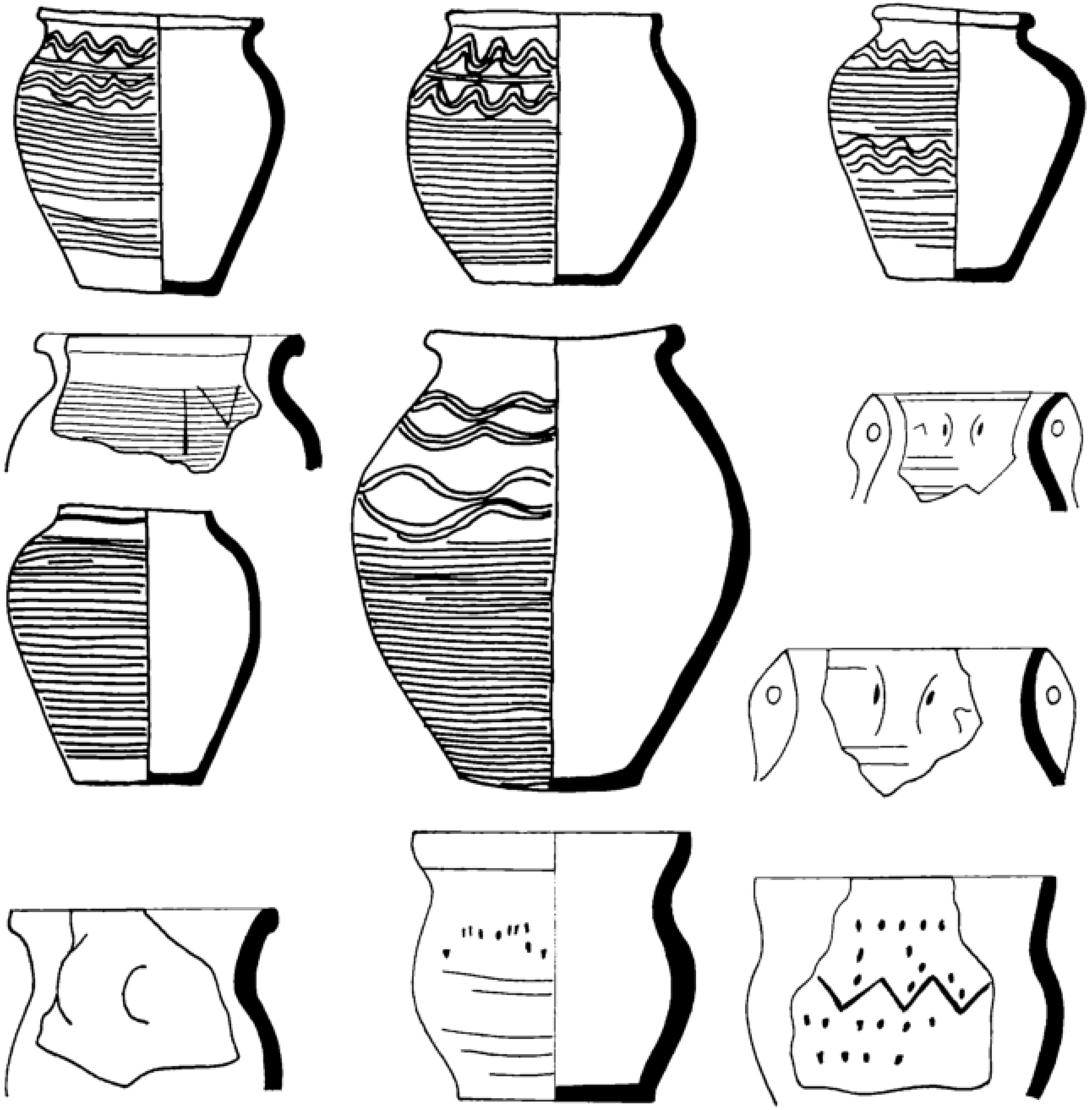

Обр. 33. Керамика — трета група, втори тип

Този тип гърнета са известни от голям брой археологически обекти в България[49] и други страни[50] — СССР, Чехословакия, Югославия, Унгария, ГДР, Румъния, Полша.

Гърнета — първи тип, втори вариант, трета група (обр. 35). Намерени са две цели и части от няколко гърнета. Те са без дръжки или с по две дръжки. Дръжките им обикновено започват от устието на гърнето и стигат до широката част на тялото. Диаметърът на устието варира от 4 до 10 см, на дъното 3,5—6,8 см, височина 6,7—11,5 см. По форма и състав на глината те са еднакви с гърнетата от първия вариант, първи тип, но са с малки размери.

---

[49] Въжарова, Ж. Славяни и прабългари. . ., с. 381, обр. 227, 228; Parczewski, M. Llewisko dolnej Strumešnicij we wczesnym Średniwiczu. — Acta archaeologica carpatica, t. 22, 1982/1983, 138—162.

[50] Dostal, B. Břeclav-Pohansko. . ., p. 350, tabl. 41—112; Poulik, P. Staroslovanska Morava. p. 99, tabl. VII—XXVI; Mikulčice. Sidlo a pevnost knižat velkomoravských. Praha, 1975, tabl. 56; Čelinska, Zl. Slawisch-awarisches Gräberfeld in nove Zamky. Bratislava, 1966, Taf. LXXVIII, LXXIX; Симонова, Е. Н. Средневековое поселение в Заговар-Резели. — Советская археология. 1980, № 2. с. 244 сл.; Herrmann, I. Zwischen Hradschin und Vineta. — In: Frühe Kulturen der Westbauern. Leipzig etc., p. 187 sq., Abb. 66, 189—191; Чеботаренко, Г. Ф. Калфа городище VIII—X вв. на Днестре. Кишинев, 1973, с. 21; Баран, В. Д. Славяне в середине I тысячелетия н. э. — В: Проблемы этногенеза славян. Киев, 1978, с. 23, рис. 9; Dymaczewska, Ur. Frühmittelalterliche Keramik aus Santok, Kreis Gorzów Wielkopolski. — Slavia Antiqua, 16, 1969/1970, 155—192. Abb. 11, 12, 13, 14, 15; Въжарова, Ж. Славяни и прабългари. . ., с. 387, обр. 230 (вж. цит. лит.).

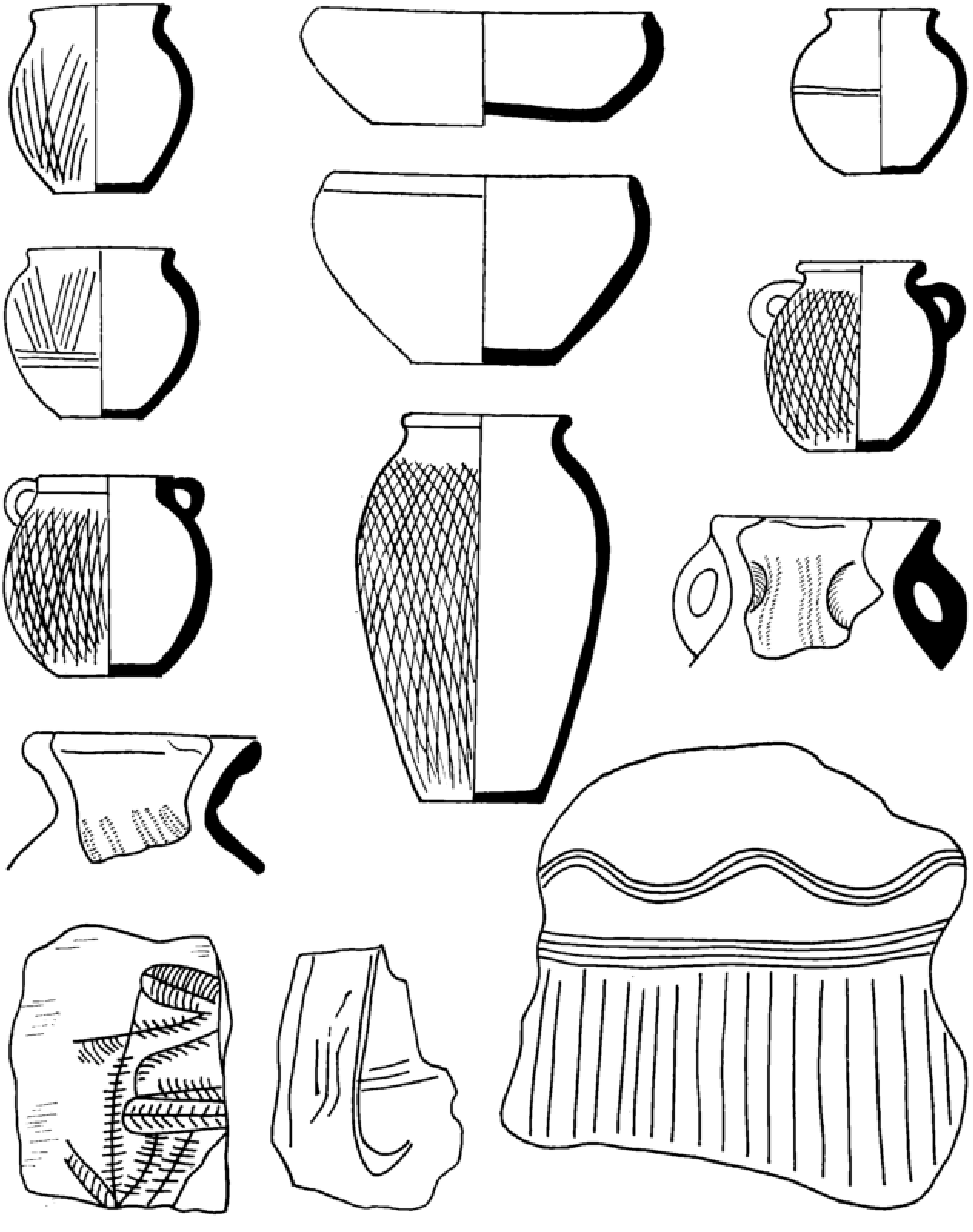

Обр. 34. Керамика — трета група, втора група, втори тип

Най-често срещан орнамент по повърхността на стените са вълнистите линии, по-рядко хоризонталните или кръглите ямички. Образци от тази група са намерени и в други обекти в България.

Гърнета — втори тип, първи вариант, трета група. Намерените гърнета са с яйцевидна или крушовидна форма. Шийката е висока и извита навън, ръбчето на повечето от гърнетата е запетаеобразно, двойно срязано, но се срещат екземпляри, макар и по-рядко, където ръбчето е надебелено. В глината има песъчинки и слюда. Те са със средни размери: диаметърът на устието варира от 0,12 до 0,19 м, а диаметърът на дъното 0,11—0,17 м, височината 0,17—0,22 м.

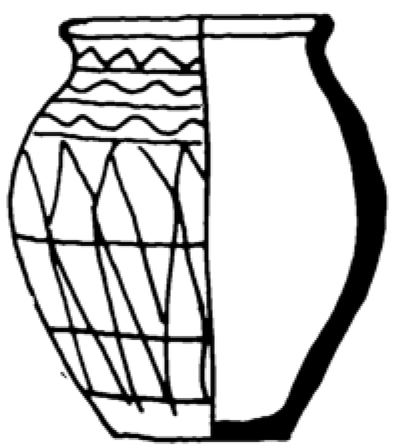

Обр. 35. Керамика — трета група, втори тип

Орнаментът е нанесен върху стените. Той се състои от дълбоко врязани хоризонтални линии; хоризонтални линии и върху тях насечки. На един екземпляр е врязан знак. Върху широкия ръб рядко се среща орнамент от група хоризонтални линии и кòси насечки. Върху дъната има релефен знак. Подобен тип гърнета са намерени главно в археологически обекти в Североизточна България, СССР и Румъния[51].

Гърнета — втори тип, втори вариант, трета група (обр. 33, 34). Броят на откритите цели гърнета е шест. Най-разпространена форма е сферичната, по-рядко са намирани с бъчвовидна и крушовидна форма (обр. 33). Характерно за този вариант гърнета е, че те са изработени от глина без примес, обикновено са изпечени добре. Имат матова повърхност и орнамент, нанесен чрез излъскване. Гърнетата са с размери: диаметър на устието 0,20—0,25 м, диаметър на дъното 0,10—0,13 м, диаметър в най-издутата част 0,25—0,27 м, височина 0,17 м. С малки размери са намерени 6 гърнета. Те имат диаметър на устието 0,10—0,17 м, на дъното 0,07—0,18 м, височина 9,5 см. Шийката на едно от тях е къса, ръбчето е извито навън; при другите шийката е висока, ръбчето е надебелено и извито навън. Обикновено гърнетата със средни размери са без дръжка, но са намерени и гърнета с по две дръжки, които са кръгли или плоски в сечение. При това те започват от устието на съда и завършват до горната част на раменете. Дръжките са поставени една срещу друга. Орнаментът на тези гърнета е нанесен по страните на съда, като цялата повърхност е загладена. Той се състои от отвесни лъскави линии, мрежест орнамент, хоризонтални лъскави линии, като в редки случаи те са съчетани с група вълнообразни линии. В средата на гърнето има няколко дълбоки бразди. Само на един съд под шийката са нанесени ноктовидни ямички. Върху стените на някои от тях има врязани знаци. Релефни знаци се срещат върху дъната на гърнетата, изработени от пречистена глина, с матова повърхност и лъскави ивици. Този тип гърнета са известни и от други обекти в България[52], СССР[53] и ГДР[54].

Делва (питос) — втори тип, трета група (обр. 34). Открита и възстановена е една делва. По форма прилича на гърне с крушовидна форма, но с по-големи размери, с широки рамена, които се стесняват към дъното. Шийката е къса и извита навън. Височина 1,10 м, диаметър на устието 0,20 м, диаметър на дъното 0,18 м. Цялата повърхност е излъскана, има отвесни слабо нанесени вертикални ивици. Служила е за запазване на зърнени храни. Подобна делва е открита в Търговище[55].

Гърнета-хибриди — трети тип, трета група (обр. 35). Открити са гърнета със средни размери, без дръжки. Изработени са от глина с примес от песъчинки. Едни от тях по форма наподобяват пресечен конус, обърнат надолу, други имат яйцевидна или сферична форма. Шийката е извита навън, венчето (ръбчето) срязано, надебелено, запетаеобразно и двойно срязано. Орнаментът е от нанесени хоризонтални или група вълнообразни линии, в някои случаи семковидни ямички или група от кòси насечки.

Най-характерен пример от тази подгрупа е възстановеното гърне, намерено в печка под жилище № 96. То е с форма на пресечен конус и размери: височина 0,20 м, диаметър на устието 0,12 м, диаметър на дъното 8,5 см, с двойно срязано венче. Орнаменти: по шийката и по горната част на стените има група вълнисти линии, следвани от мрежест орнамент до дъното. Орнаментът е нанесен чрез врязване. Тези гърнета-хибриди носят белези от трета група,

---

[51] Въжарова, Ж. Славянски и славянобългарски. . ., с. 101; Славяни и прабългари. . ., с. 385, обр. 231; Važarova, Ž. Zur Frage der Ethnogenese und der materiellen Kultur des Bulgarischen Volkes (Zwei Nekropolen aus Nordostbulgarien). — In: Culture et art en Bulgarie médiévale (VIIIe—XIVe s.). S., 1979, p. 23 sq., Abb. 22, 24.

[52] Ляпушкин, И. И. Памятники салтово-маяцкой культуры. . ., с. 107 сл., рис. 6, 7; Плетнева, С. А. Керамика Саркел—Белой Вежи. Труды Волго-Донской археологической экспедиции. — МИА СССР, № 75, 1959, с. 220 сл.; От кочевий. . ., с. 104; Чеботаренко, Г. Ф. Калфа. . ., 92—94, рис. 9, 10, 11; Михайлина, Л. П., Б. А. Тимощук. Славянские памятники бассейна Верхнего Прута VIII—X вв. — В: Славяне на Днестре и Дунае. Киев, 1983, с. 210 сл., рис. 3, 5; Хлебникова, Т. А. Керамика болгар Поволжья VIII—начала X вв. (Этнокультурные группы и их истоки). — В: Плиска—Преслав. Т. 2. С., 1981, с. 148, рис. 3/1—6.

[53] Comşa, M. Cultura materiala romaneasca. Bucureşti, 1978, p. 61.

[54] Дончева-Петкова, Л. Българска битова керамика през ранното средновековие. С., 1977, с. 56 сл., рис. 13; Прабългарска керамика на територията на днешните български земи. — В: Плиска—Преслав. Т. 2. С., 1981, с. 162 сл., обр. 2; Въжарова, Ж. Славяни и прабългари. . ., с. 385, обр. 231.

[55] Дончева-Петкова, Л. Българска битова керамика. . ., с. 104, обр. 31.

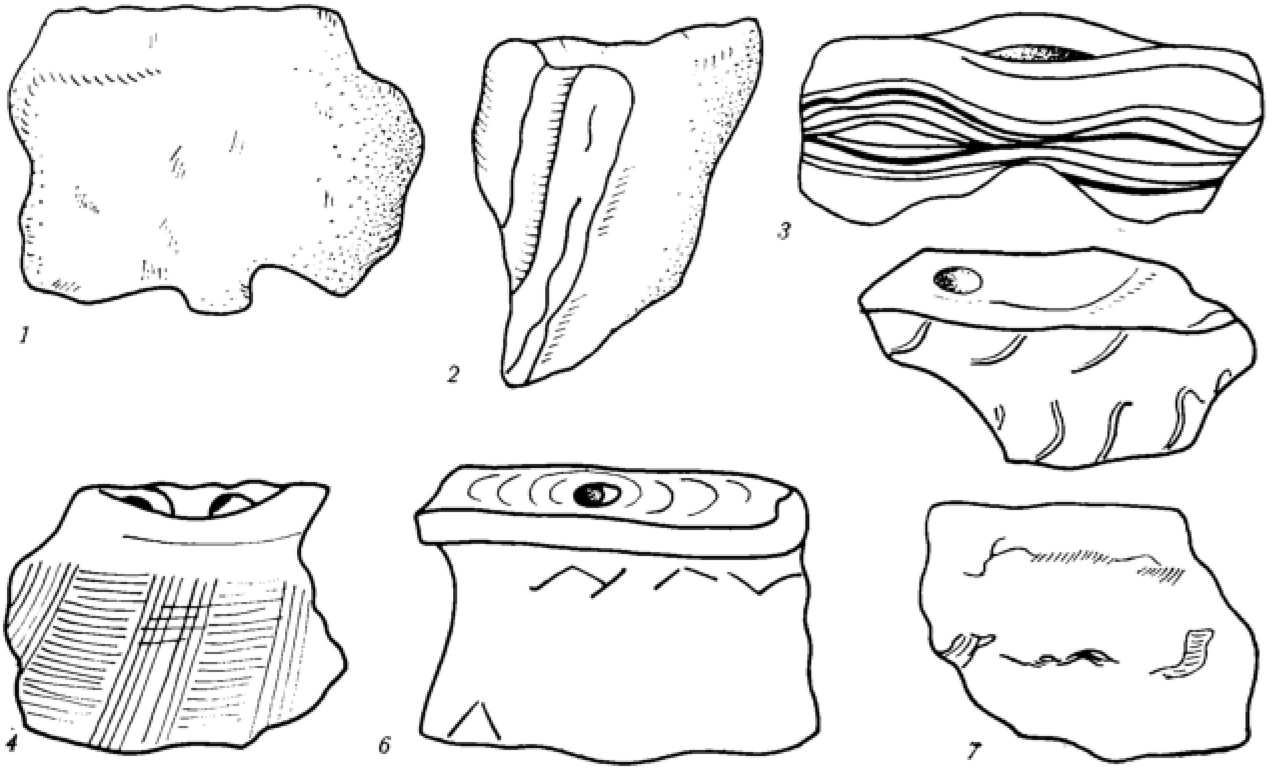

Обр. 36 *1—4*. Гърнеподобни котли и котли, подобни на съвременните котли. *5—7*

първа подгрупа, а така също и от гърнета от втора подгрупа на тази група. Те са намерени в горния пласт на селището. Подобни гърнета-хибриди са известни от археологическите обекти главно от Североизточна България, срещат се и в Централна Северна България.

Гърнеподобни котли с вътрешни дръжки — четвърти тип, първи вариант, трета група (обр. 36_{1-5}). Гърнеподобните котли по форма наподобяват гърнетата със сферовидна и яйцевидна форма, но на вътрешните стени имат по две уши за нанизване на върв. В глината има примес от песъчинки. Намерени са само фрагменти (5—6). Орнаментът им е от хоризонтални линии и върху тях снопчета от кòси насечки, а така също група от вълнообразни линии.

Гърнеподобните котли наподобяват известните от други археологически паметници[56] от територията на България (с. Попина, м. Градището, с. Малък Преславец, м. Градището, с. Нова Черна, с. Цар Асен, Блъсково, Брестак, Плиска — Вътрешния град, и др.).

В селището са намерени и гърнеподобни котли с вътрешни дръжки (само фрагменти). Единият от тях е изработен на ръка, а другият — на ръка и доработен на ръчно грънчарско колело (обр. 35). По повърхността на единия от тях е нанесен орнамент — неправилни вълнообразни линии. Подобни котли, изработени на ръка, са открити на територията на СССР[57].

Котли, подобни на съвременните котли — четвърти тип, втори вариант, трета група (обр. 36_{6-7}). По форма те са подобни на съвременните метални котли. От тях са намерени само фрагменти. Имат ръб близо до дъното, дръжки, долепени от вътрешната страна на устието. Това са два срещуположни издатъка с дупка, през която е прокарвана върв, когато са били поставяни над огъня. Изработени са от глина с примес от пясъчник. Тънкостенни са, цветът им е кафяв с леко червен оттенък. По тялото са нанесени бразди и други орнаменти — стълбчета от ямички, вълнисти линии и др. Диаметърът на устието е 28—32 см. Броят на откритите в селището котли е около 10. Този тип котли с вътрешни дръжки от горния пласт на селището при с. Гарван са подобни на котлите, намерени в археологически обекти в Северна България: Калиакра, Кладенци, Стърмен, Одърци — по дунавското крайбрежие над античния Ятрус, край с. Кривина[58], Русенски окръг. Този тип котли са намерени в гробове —

---

[56] Въжарова, Ж. Славянски и славянобългарски. . ., с. 104, обр. 76; Славяни и прабългари. . ., с. 87, обр. 384; Славяни и номади на територията. . ., с. 52, обр. 22, 23.

[57] Гадло, А. В. Раннесредневековое селище на берегу Керченского пролива (по материалам раскопок 1963). — КСИА, вып. 113, 1968, с. 83 сл.; Плетнева, С. А. От кочевий. . ., с. 105, рис. 25_5; Керамика Саркел—Белой Вежи. . ., с. 228. Гърнеподобни котли, изработени на ръка, са намерени и в обектите Десань I и Исакей през време на обхождането (разведка) през 1963 г. от В. Белицки (Астраханска експедиция на Ермитажа — Ленинград).

[58] Въжарова, Ж. Славяни и номади на територията на днешните български земи от края на VI—XI в. — В: Плиска—Преслав. Славяни и номади VI—XII в. Т. 3. С., 1981, 54—56, обр. 26; Wendel, M. Zur einigen Funden von Kastelen mit Immenösen in den frühmittelalterlichen slawisch-bulgarischen Siedlungen bei Krivina, Bez. Russe, VR Bulgarien. — В: Плиска—Преслав. Славяни и номади VI—XII в. Т. 3. С., 1981, с. 90 сл.

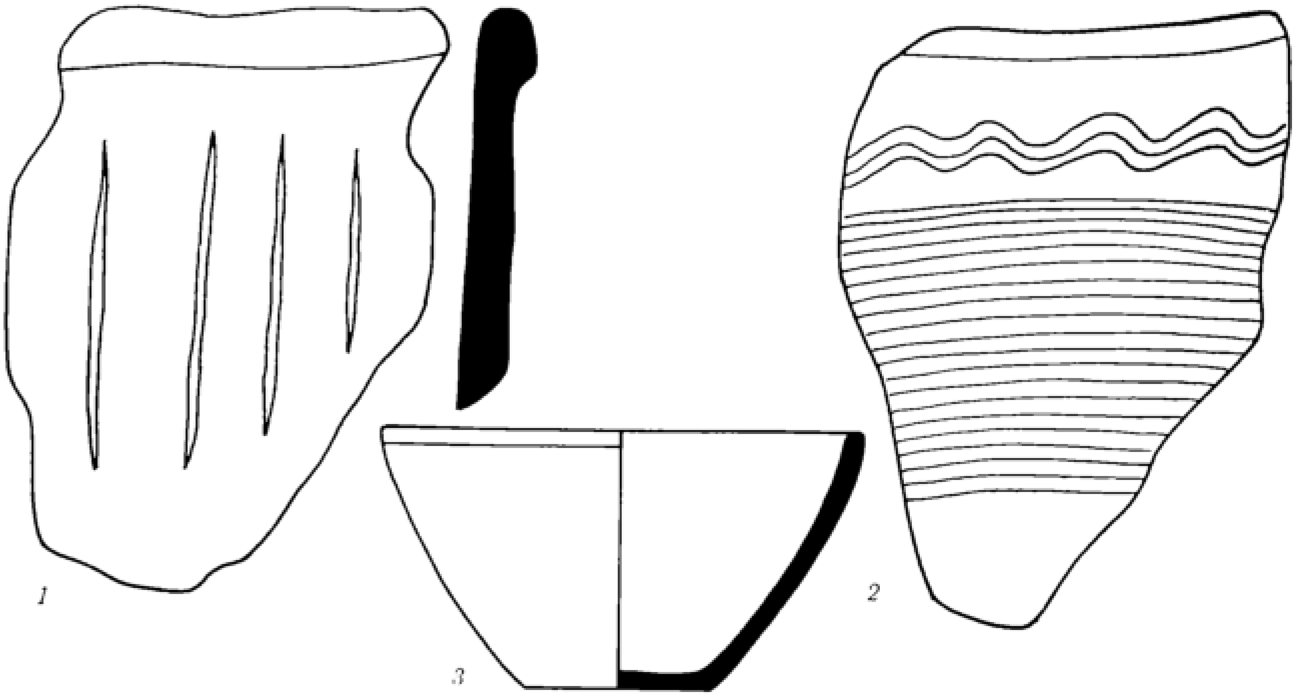

Обр. 37 *1—3*. Паници, пета подгрупа

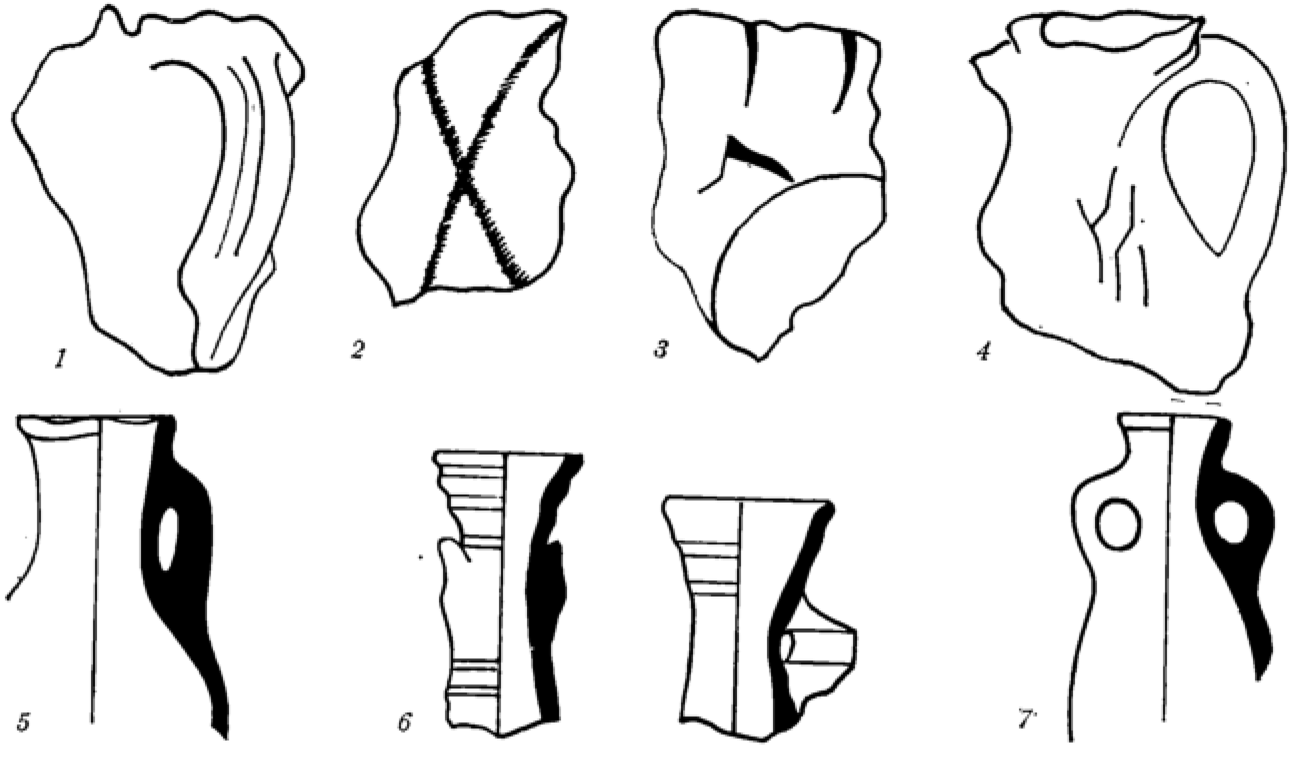

Обр. 38 *1—7*. Амфоровидни стомни и съдове с червена ангоба

Преслав—Плиска. Те са използувани в началото на XI в., период, когато печенезите не само са опустошили част от българските села и градове, но трайно са се заселили в някои райони на Северна и Югозападна България (София, Битоля и др.) въз основа на „30-годишния мир“. Подобни котли са намерени и на север от Дунав[59].

---

[59] Fodor, I. Der Ursprung der in Ungarn gefundenen Tonkessel. — Acta archaeologica (Budapest), 29, 1977, No 3—4, 323—347, Abb. 1, 5, 6, 7; Istvan, M. Arpad-kori Neri epit kesesunk Feltert oroshara Hataraban.Budapest, 1964, tabl. IX, 1—4; Диакону, П. К вопросу о глиняных котлах на територии СРР. — Dacia, VIII, 1964, № 5, 249—263; Плетнева, С. А. Керамика Саркел—Белой Вежи. . ., с. 222, рис. IV; Хинку, И. Археологические памятники X—XIV вв. на Генесетских и оргеевских кодрах Молдавене. — In: Actes du Ier Congrès International des Etudes balkaniques et sud-est européennes. T. 3, p. 566; Marija-

Паници — пети тип, първи вариант, трета група (обр. 37_{1-2}). Намерени са цели съдове и фрагменти от този тип керамика. Те са изработени от глина с примес от песъчинки, имат конусовидна форма. Устието им е широко и завършва със заоблено, надебелено, срязано венче. Дъната са плоски или надебелени. Стените на едни от тях са гладки и без орнамент, на други — хоризонтални или вълнисти линии, врязани с гребеновиден инструмент. Размери: височина 8 см, диаметър на устието 15,5 см, на дъното 6 см. Находките от подобен тип паници[60] са открити в Преслав (търговските помещения).

Паници — пети тип, втори вариант, трета група (обр. 37_3). Паниците са с тяло, което прилича на сплесната сфера. Устието е извито навътре. Дъното е плоско. Изработени са от глина без примес. Намерени са две цели и фрагменти от други. Те са подобни на известните от некропола в с. Кюлевча[61], селищата при с. Топола, Бдинци и др.

Амфоровидни стомни — шести тип, първи вариант, трета група (обр. 38_6). Откритите стомни имат цилиндрично тяло[62]. Устието е фуниевидно, шийката — цилиндрична. От средната част на шийката до раменете са разположени две срещуположни дръжки — плоски или елипсовидни. Дъната са плоски. Стените на някои от тях са покрити с излъскани ивици, често мрежа. Като изключение се среща орнамент от група вълнисти линии в долната част на шийката. Врязаните знаци са нанесени по шийката и дръжката. От този тип керамика са открити само фрагменти — устия, стени и дъна. Били са използувани за течности.

Амфоровидни стомни — шести тип, втори вариант, трета група (обр. 38_{4-7}). Амфоровидни стомни (горни части) с една или две дръжки. Широката част е в горната половина, шията е цилиндрична. Устието има форма на фуния. Покрити са с жълта или тъмнозелена глеч. Върху шийката на една от тях е нанесен врязан знак. Подобни амфоровидни стомни са открити в много археологически обекти, селища, градища, столицата Преслав и некрополи.

Стомни с червен и кремав цвят — шести тип, трети вариант, трета група (обр. 38_{1-3}). Съдове, от които са запазени само стени и части от венчета с червена ангоба, на които е трудно да се определи формата. Вероятно това са амфоровидни стомни или гърнета с червена ангоба, подобни на откритите в градището м. Калето, с. Попина и други археологически обекти над античната крепост Дуросторум, Силистренски окръг, в градището край с. Одърци, Толбухински окръг, и в културния пласт на манастирския комплекс край с. Равна, Варненски окръг. В археологическата литература тези керамични съдове се датират от IX—XI в.

Амфоровидни стомни — шести тип, трети вариант, трета група. От тази керамика са открити само стени. Те са с нагънната повърхност — широки, неравни бразди, с обло дъно. Били са използувани за зърнени храни.

ГРОБОВЕ В ГРАНИЦИТЕ НА СЕЛИЩЕТО

В горния културен пласт на селището са открити 17 гроба (обр. 39): един от тях — 1968 г., два в изкоп — 1970 г. (кв. $Г_7Г_{10}$); седем в изкоп — 1976 г. (кв. $В_1В_2В_3В_4$), шест в изкоп — 1971 г. (кв. $АА_1 А_2 А_5$) и един в изкоп — 1978 г. (кв. $Е_{28}$) (вж. описанието им на с. 191). Те са на дълбочина 0,65 м, 0,70 м, 0,80 м, 1 м и 1,40 м от сегашната повърхност. Скелетът от гроб № 6 е плътно над подовата замазка в пещ № 1 — жилище № 77. Гробовете № 4—15 са в отделен район на селището. Гробните съоръжения представляват неоформени (11 случая) или правоъгълни ями, като в източната стена на ямата има забит камък (1 случай); в източната и западната стена на ямата има забит камък (1 случай); правоъгълната яма е ограничена с тухли и камъни в южната стена (1 случай). Погребаните (16) са по християнски с лице на изток. Положени са на гръб, с ръце, скръстени на гърдите (1 случай), или с ръце на корема (4 случая). Срещат се погребани, при които дясната ръка е под брадата, лявата на гърдите (1 случай) или лявата ръка е скръстена на корема (2 случая). В другите гробове положението на ръцете е неопределено, като например ръце, опънати до тялото (1 случай). Скелетът от гроб № 1 е погребан в свито положение (хокер).

Скелетите са на възрастни индивиди (между които три са на жени, другите вероятно са на мъже, а един е на дете). До краката на детския скелет се намира скелет на животно (вероятно куче). В кв. В — 1976 г. има яма — петно на 0,90 м от сегашната повърхност. Тя е с диаметър 0,80 м. Запълнена е с пепел. В североизточната част се откри скелет на цяло малко животно.

---

nović-Vujović, J. Archaeological irving the Presence of the Petchenegs in Beograd. Beograd, 1971, p. 185; Чеботаренко, Г. Х. Население центральной части Днестровского-Прутского междуречья в X—XIII вв. Кишинев, 1982, с. 10, рис. 2, 3.

[60] Дончева-Петкова, Л. Българската битова керамика. . ., с. 95 сл.; Въжарова, Ж. Славянски и славянобългарски.. ., с. 137, обр. 95.

[61] Въжарова, Ж. Славяни и прабългари. . ., с. 108, обр. $61_{2, 3}$; Станчев, Ст., Ст. Иванов. Некрополът до Нови Пазар. С., 1958, с. 74, обр. 15_3.

[62] Дончева-Петкова, Л. Българска битова керамика. . ., с. 77 сл.

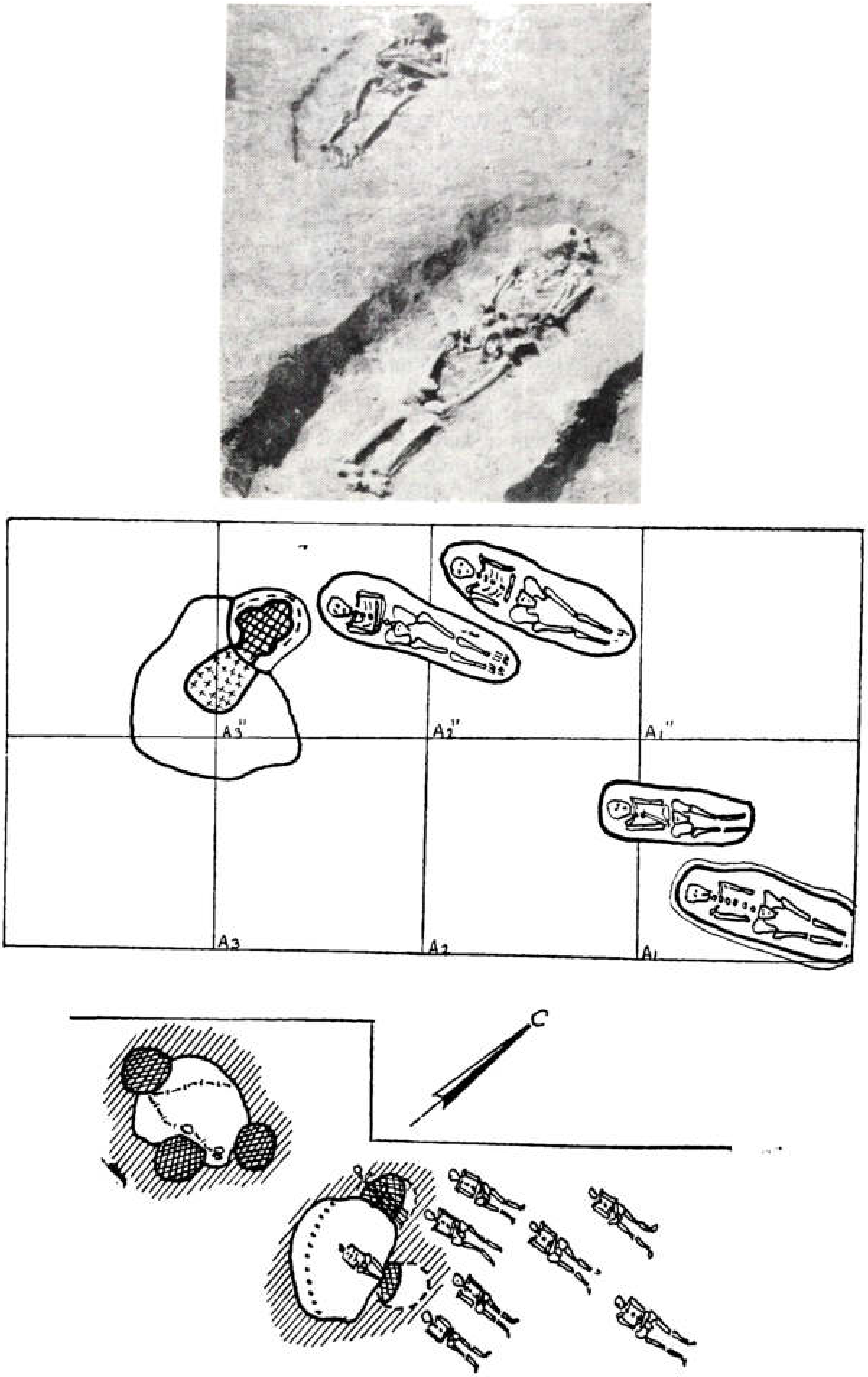
A3''
A2''
A1''
A3
A2
A1
C

Обр. 39. Гробове в границите на селището

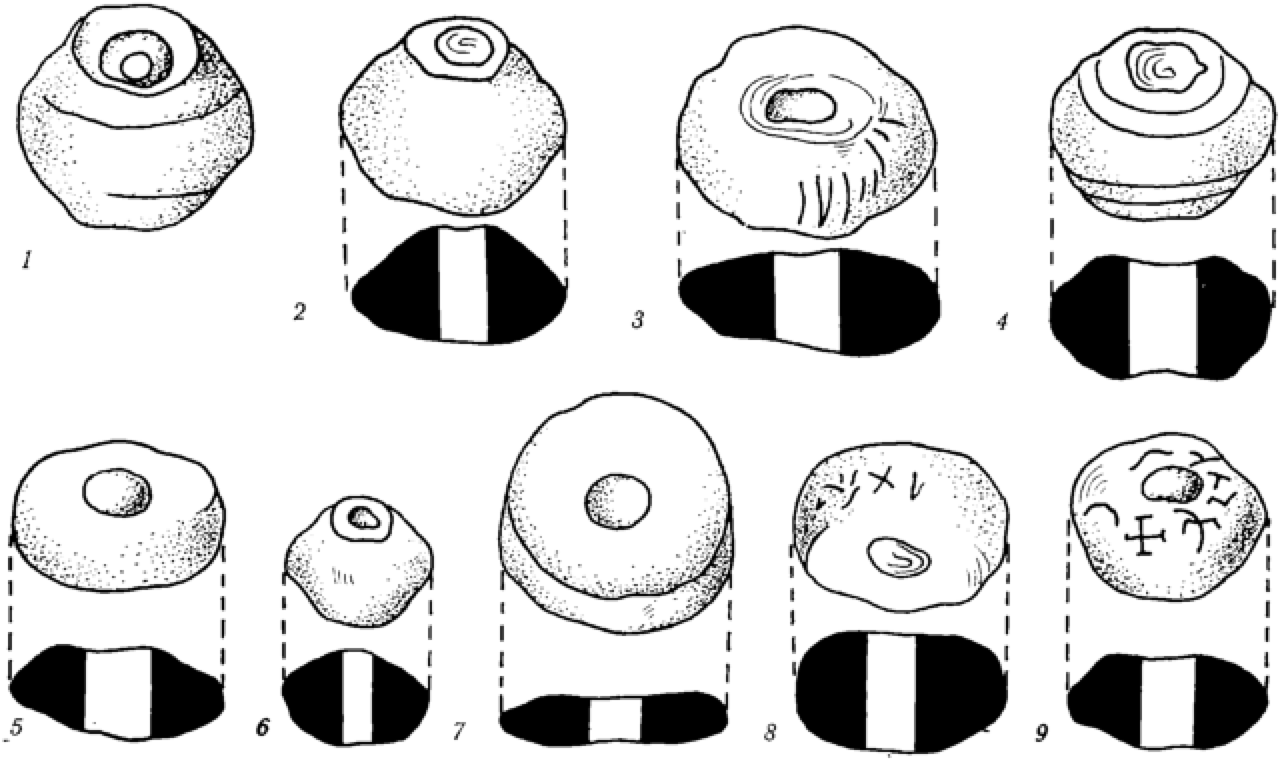

Обр. 40 *1—9*. Прешлени за вретено

В гробове № 7, 8, 11, 12, 13 в насипа има въглени и фрагменти от керамични съдове. В гроб № 5 има част от тухла с ипсилонов знак.

При някои от погребаните е намерен гробен инвентар: железен нож в гроб № 2, половин прешлен за вретено в гроб № 7, костено шило в гроб № 12, брус в гроб № 13, обеца в гроб № 14. Типът на обеците е обикновена халка от мед и бронз (гроб № 14).

НАХОДКИ ОТ ТРИТЕ КУЛТУРНИ ПЛАСТА

В културните пластове на селището освен керамичните съдове са намерени и други находки. Предвид на това, че повечето от тях са характерни и за трите пласта с изключение на рогчета, игленици, игли, костена калъфка, ключове, длета, пили, свредели, мотички, бойни топки и един от типовете ножове, намерени в горния културен пласт, ние ги разглеждаме общо, като разпределяме находките в отделни групи въз основа на материала, от който са изработени.

НАХОДКИ ОТ ГЛИНА

Сред тях са керамични съдове, разгледани в трите културни пласта, прешлени за вретено, тежести за рибарска мрежа, глинени кръгчета, тигли за металообработване, топка от обработена глина и др.

Прешлени за вретено (обр. 40_{1-9}). Общо са 73 — 46 цели и части от 27. Те се намират по един, два или три във всяко жилище. Прешлените за вретено обикновено са изработени от глина, без примес, рядко с песъчинки, а в няколко случая са изрязани от стените и дъната на керамични съдове, в един случай е изработен от тухла. Едни от тях са запазени цели или наполовина, а от други — малки части. Те са с различни размери: диаметър 1,4 см, 2,2 см, 2,4 см, 2,8 см, 3,2 см, 3,4 см, 3,6 см, 3,8 см, 4 см, 4,7 см, 5,2 см, 5,3 см; височина (дебелина) — 0,8 см, 1 см, 1,2 см, 1,5 см, 2,2 см, 2,4 см; диаметър на отвора (дупка) — 0,5 см, 0,6 см, 0,8 см, 1 см.

Според формата са двуконусни, кръгли, полусферични, плоски, цилиндрични. Двуконусните (техният брой е най-голям — 22) са с цвета на глината — тъмносив, рядко жълточервеникав. Повърхността е излъскана, на някои прешлени има орнамент във вид на бразди, нанесен около отвора или по стените, като че са изработени на струг. Прецизността на тяхната форма и стандартността на размерите и глината дават основание да се допуска, че този тип прешлени са изработени от специалисти грънчари. Кръглите и полусферичните прешлени са от

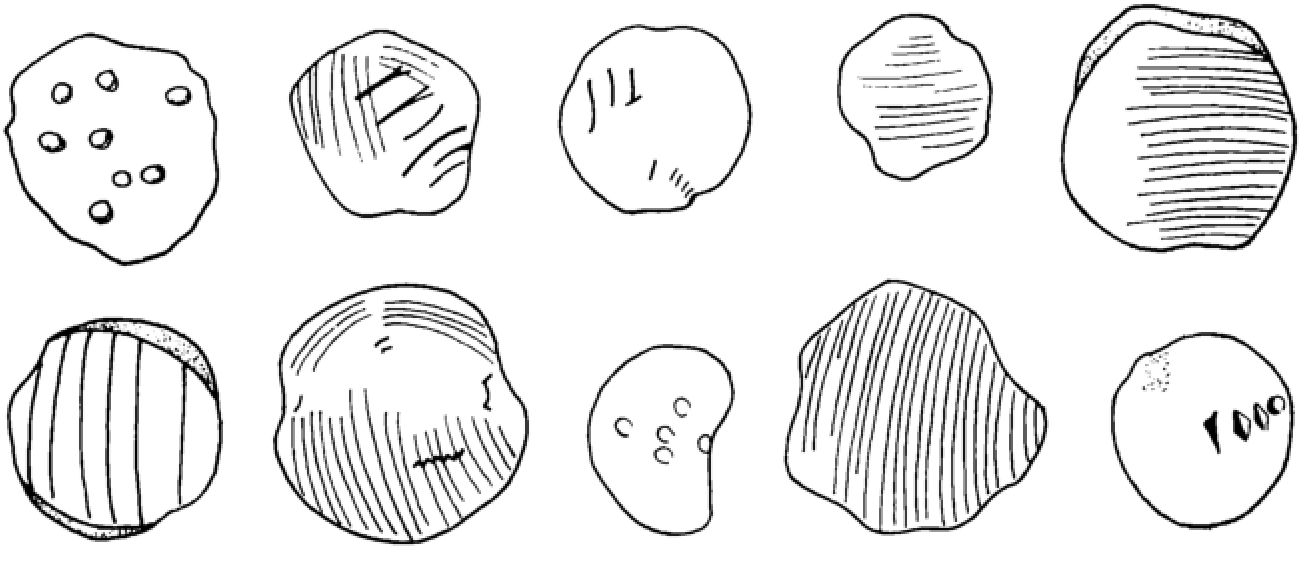

Обр. 41. Глинени кръгчета

глина с червен цвят, рядко сив или друг. Повърхността при едни от тях е загладена, а при други — грапава. Прешлените с конусовидна форма са нестандартни по размери. На един от прешлените от този тип върху повърхността на стената е врязан знак (V) — жилище № 114 (обр. 40_3). Повърхността на друг прешлен, който е със сив цвят, е издраскана с различни знаци (обр. 40_9). Изрязаните от керамични съдове плоски прешлени са малко на брой. Те са с различни размери и цвят. Останалите намерени прешлени са изработени от глина.

Прешлените за вретено в селището са намерени най-често до отвора на печката или под срутилите се камъни от нея. Прешлените са подобни на тези, намерени в много селища, градища и некрополи от VI—XI в. Върху някои от тях са открити разни знаци, надписи и др.[63] Подобни прешлени за вретено са намерени в археологически обекти от XIII—XIV в., като някои от тях са изработени от глина, кост, трети са изрязани от керамични съдове.

Кръгчета от глина или изрязани от съдове. Кръгчетата (обр. 41) са изработени от глина. Запазени са цели и части — общо 7. Техните диаметри са обикновено 4,7—7 см и само в един случай диамѐтърът е 3,2 см. Те са с дебелина 0,5 см. Кръгчета са намерени само в жилища в долния и междинния пласт на селището (№ 12, 21, 31, 50, 59 и 97). Подобни кръгчета са известни и в други археологически обекти в България[64] и на север от Дунав — в Чехословакия[65] (където се датират от VI—VII в.). Повърхността им е украсена с кръгчета без или с точка в средата, с циркулен орнамент, т. нар. птиче око, който се среща върху най-разнообразни предмети, изработени от кост, камък, метал, намерени у нас, във Византия и в целия славянски свят. В археологическата литература този орнамент се свързва с представата за слънцето[66] върху култови предмети — атрибути на славянското божество Перун.

Кръгчетата (обр. 41), изрязани от стената на керамични съдове и дъна, имат диаметър от 0,2 до 0,5 см. Те са вероятно подготвяни за прешлени за вретено. Имат грубо обработени страни, като повечето са с форма, наподобяваща кръг, по-точно са изработени в неправилна многоъгълна форма. Открити са и кръгчета със следи от стъкло. Такива кръгчета са открити

---

[63] Михайлов, Ст. Разкопки в Плиска през 1945—1947 г. — В: Разкопки и проучвания. Т. 3. С., 1940, с. 210, обр. 36; Березовец, Д. Т. Славяне накануне образования Киевской Руси. — МИА СССР, № 108, 1963, с. 167, рис. 12 и 13; Поселения уличей на р. Тясмине. — МИА СССР, № 108, рис. 12_{1-9}, 13; Рыбаков, Б. А. Ремесло древней Руси. М. и др., 1948, с. 196 сл., рис. 38 и 39; Левенок, В. П. Пряслица городища Саркел—Белая Вежа. — МИА СССР, № 75, 1959, с. 343, табл. II_{17}, IV_{18}; Толочко, П. П. Столична топографія стародавньо Києва. Київ, 1979, с. 115 сл.; Штыхов, Г. В., В. Ф. Лисенко. Древнейшие города Белоруссии. Минск, 1976, с. 68 сл.; Килиевич, С. Р. Археологія Української РСР. Київ, 1975, с. 382, рис. 95_{1-3}; Детинец Киева IX — первой половины XIII веков. Киев, 1982, с. 88, рис. 58, с. 93, рис. 64; Толочко, П. П. Нове у вивченні Києва. — Археология, 26, 1978, рис. 9.

[64] Въжарова, Ж. Славянски и славянобългарски селища. . ., с. 104, обр. 77.

[65] Килиевич, С. Р. Детинец Киева IX — первой половины XIII веков по материалам археологических исследований. Киев, 1982, с. 88, рис. 58, с. 93, рис. 64; Vana, Zd., I. Kabat. Výsbáky vyzkúmu časké stredvékeho hradste v letech 1949—52, 1956a, 1966 (Separatum). — Pamatky archeologicke, 57, 1977, p. 276 sq., obr. $60_{11, 12a, 12b}$; obr. $61_{17, 22}$; Váňă, Zd. Svět dávných Slavanů, 1983, p. 93.

[66] Даркевич, В. П. Топор как символ Перуна в древнерусское язычество. — Советская археология, 1961, №—, с. 95 сл.; Георгиев, П. П. Изображение на четириликото славянско божество от Преслав. — Археология, 1984, № 4, 16—29 (вж. цит. лит.); Vendetova, V. Slovanské osidlenie Pobedima o okolia. — Slov. archeologia, 17, 1969, No 1, p. 181, obr. 52_{11}, 89; Teodor, Dan Ch. Teritoriul. . ., fig. 8_{6-8}, 9_4.

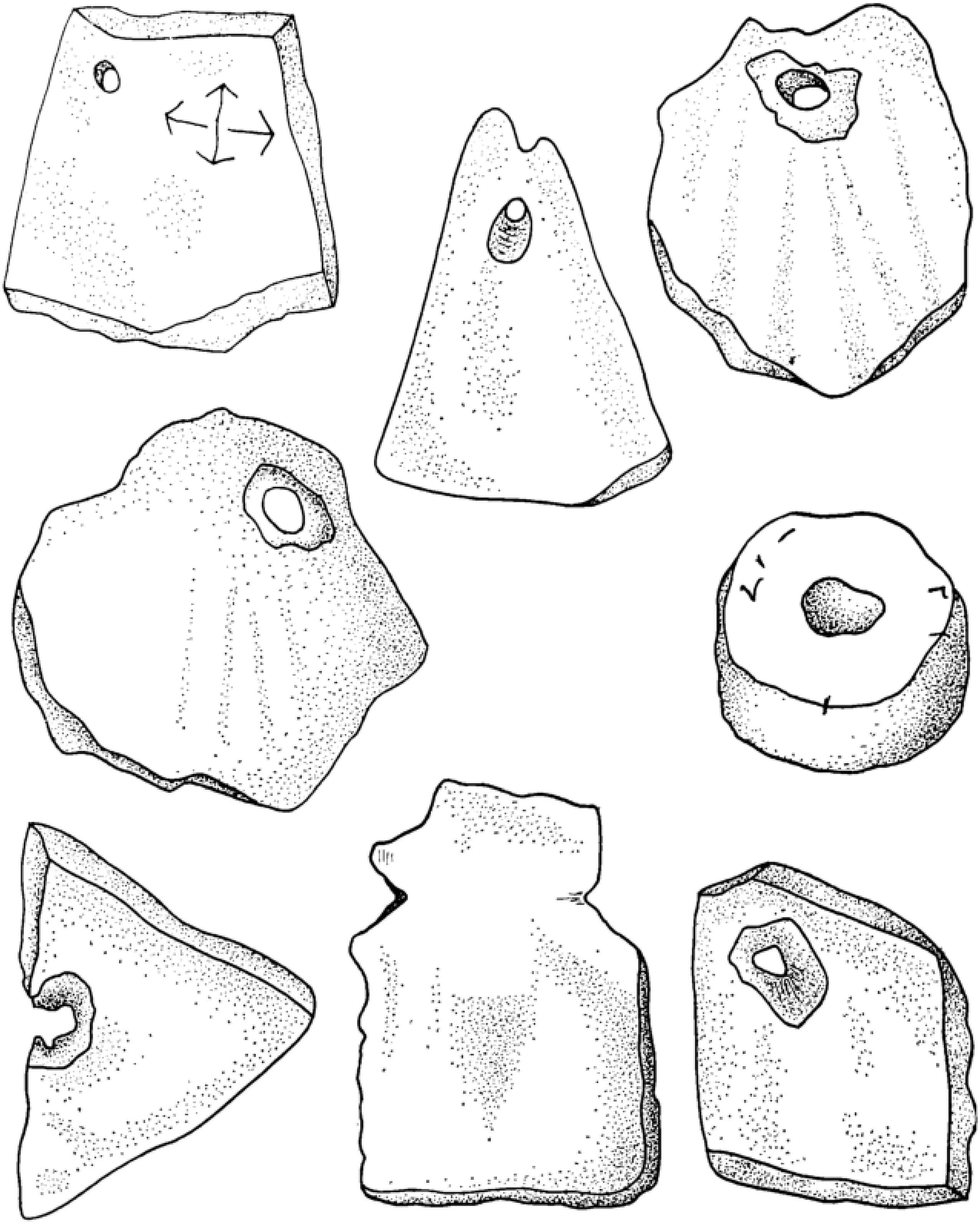

Обр. 42. Тежести за рибарска мрежа

в двореца Царевец и в средновековни обекти[67] извън нашата територия — СССР, Саркел — Бела Вежа[68].

Тежести за рибарска мрежа (обр. 42). Общият брой на откритите тежести е 43. Изработени са от тухли, керемиди; в един случай къс от амфора. Изработени са с различни форми: елипсовидна, квадратна, трапецовидна, ромбовидна, стилизирана човешка фигура и др. В единия край тежестите имат кръгъл отвор (дупка) за прикачване, като в две от тях

---

[67] Ангелов, Н. Царевград-Търнов. Патриаршеският комплекс на Царевец през XII—XIV в. Т. 3, 1980 г. 185—187, обр. 173; Николова, Я. Домашният бит и въоръжението в двореца Царевец според археологическия материал. — В: Царевград — Търнов. Т. 2, 1974, с. 207, обр. 26.

[68] Ляпушкин, И. И. Памятники салтово-маяцкой культуры. Труды Волго-Донской археологической экспедиции. — МИА СССР, № 62, I, с. 132, рис. 23.

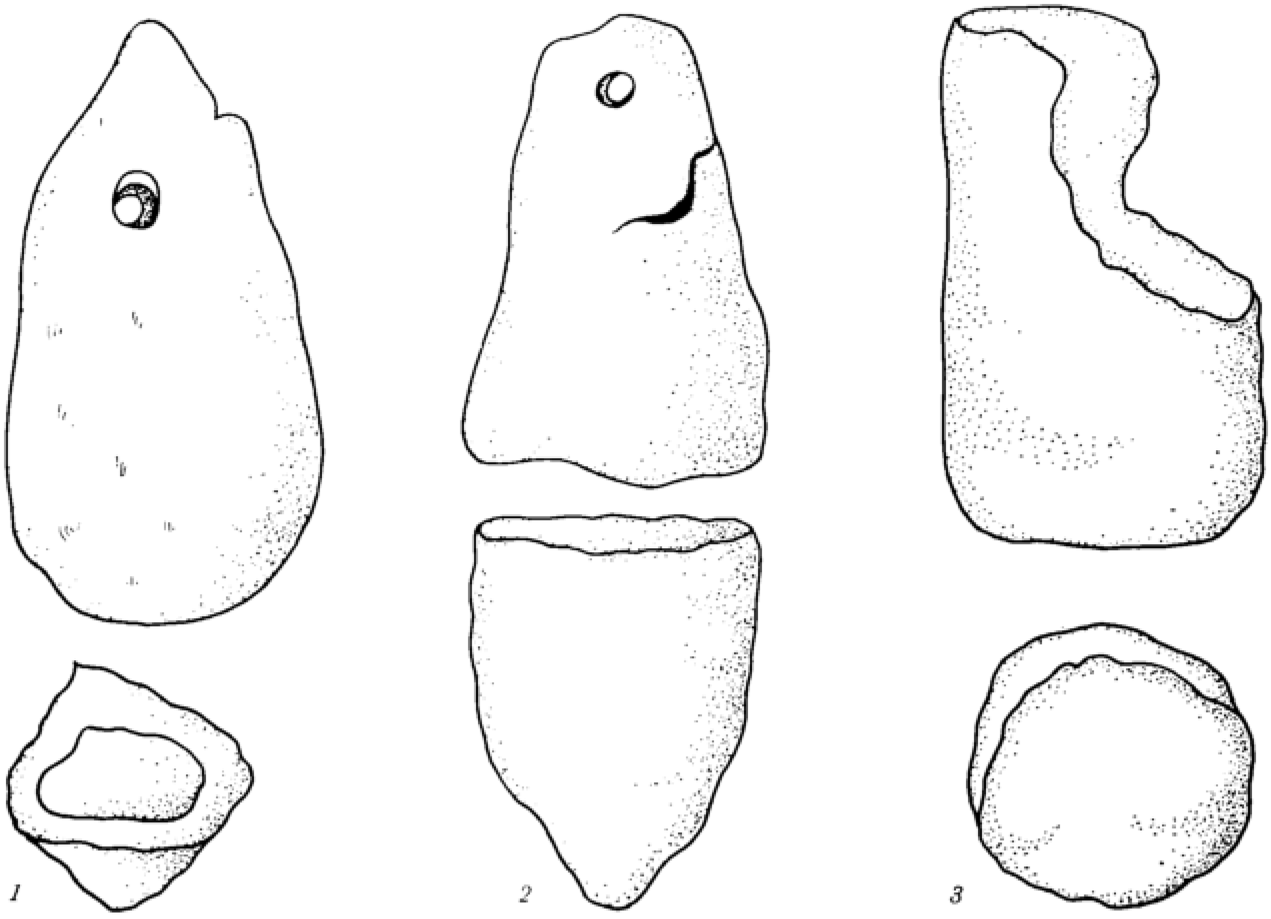

Обр. 43. Тежест за стан (*1—2*); тигли (*3—6*)

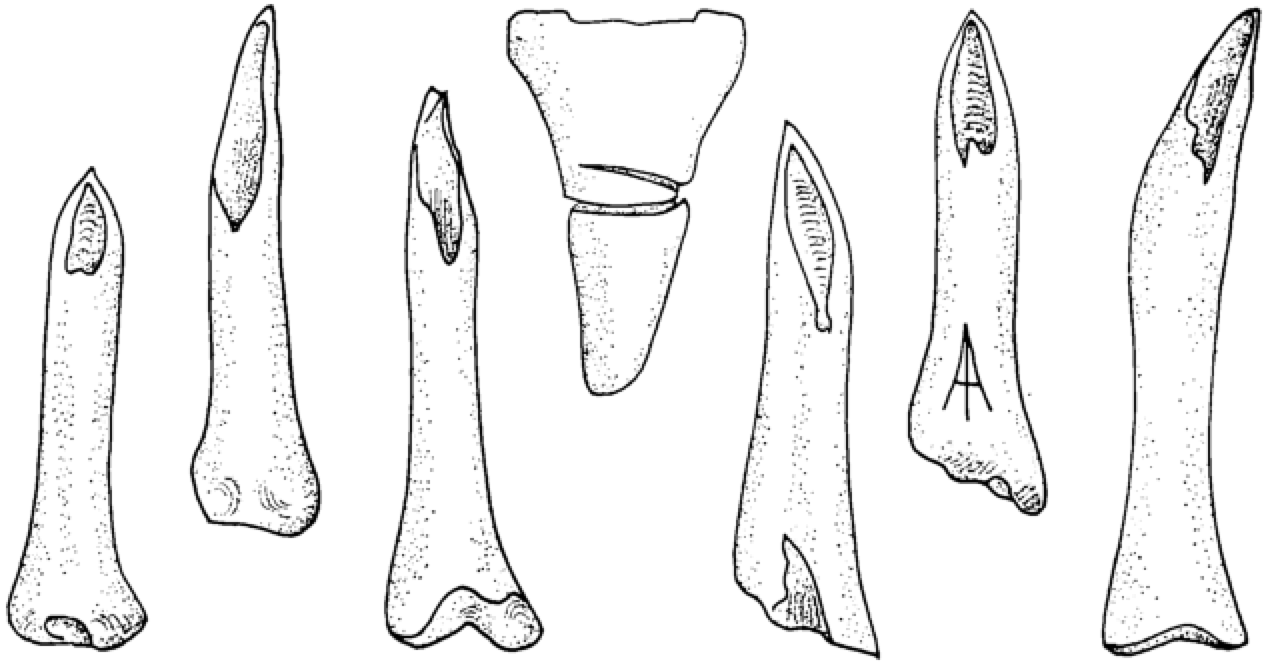

Обр. 44. Костени шила

има следи за отвор. Тези с форма на стилизирана човешка фигура са били използувани чрез привързване върху повърхността; на две от тях е врязан знак (жилище № 93—обр. 42). Размерите им са различни: 5×6 см, 5×7 см, 5×6,5 см, 5,5×8 см, 7×7 см, 7×9 см, 7,5×11 см. Елипсовидните тежести имат диаметър 3 см, 4 см, 10,2 см. Дебелината им е 1,5 см, 1,8 см, 2 см, 2,6 см, 3 см. Отворът (дупката) има диаметър 1,2 см, 1,6 см, 1,8 см, 2,3 см. Две тежести, изработени от камък, са открити — едната в жилище № 104, а другата в културния пласт през 1974 г. Изрязаната от стена на амфора е намерена в жилище № 107. Тежестите за риболовна мрежа в селището при с. Гарван са подобни на добре известните от други средновековни археологически обекти в България.

Тежест за стан (обр. 43_{1-2}). Тя е с масивна конусовидна форма и тегло 400 г. В горната част на конуса има кръгъл отвор за привързване. В глината има примес от едри пясъчни зърна. Цветът е червено-кафяв. Диаметърът при основата е 8 см, височината е 10 см, диаметърът на дупката е 1 см. Намерена е в жилище № 42.

Тигли (обр. 43_{3-6}). Изработени са на ръка. В глината има голям примес от дребен пясък. Те са със сивокафяв цвят. Представляват чашка, която се стеснява в долната част, и според нея са два типа: при първия тип долната част е закръглена. Те са с височина 6—8 см. Диаметърът на устието е 2,3 см, диаметърът на дъното — 2,8 см. Дебелината на стените се увеличава към дъното. При втория тип долната част е конус. Височина 5 см, диаметър на устието 3—5 см.

Първият тип тигли са открити в археологически обекти у нас[69] и на територията на СССР[70] и Чехословакия[71]. Две тигли от втори тип са намерени в помещение № 28. Подобни на втория тип тигли са известни от археологически обекти у нас[72], в Чехословакия[73] и СССР[74].

Топки — подготвена глина за направа на съд. Те са с почти кръгла форма с размери 7—5 см, дебелина 5,5 см.

НАХОДКИ ОТ КОСТ

Между тях са следните предмети: шила, игли, игла „подвеска“, рогчета, игленици, свирка, калъфки, кънки, астрагали (ашици), амулети, тежести за риболовна мрежа, пластинки, гладилки и неопределени находки.

Шила (обр. 44). Техният брой е общо 172, от които 106 цели. Намират се по едно, две, три, пет или седем в отделни жилища и помещения. Изработени са от кости на животни — говедо, куче и др. В единия край те са изострени. Повърхността е изгладена. Върху едно от тях има дълбоко врязан буквен знак (жилище № 51, обр. 44). Шилата са с различна дължина — от 6 до 16 см. Те са често намирани в средновековните археологически обекти от VI—XI в. у нас и извън България.

Игла за шиене (обр. 45_1). Намерена е в жилище № 89, обработена от всички страни, с гладка повърхност. В единия край има острие, в другия — слабо разширение и дупка — отвор за нанизване на конец. Дължината е 6,5 см, дебелината 0,5 см, а на отвора 0,05 см. Подобна игла е намерена в селището Нова Черна, Силистренски окръг, и в други археологически обекти.

Игла („подвеска“ или „писало“) (обр. 45_2). Открита е в жилище № 23. Обработена е от всички страни, с гладка повърхност и с кръгло сечение. В единия край има острие, в другия — правоъгълно плоско разширение с отвор — дупка за прикачване (дължина 13 см, диаметър 1 см). От етнографски данни „подвеската“ е била прикрепяна чрез конец към къс плат, с който се е привързвала (обвивала) вълната около хурката.

Игленици (обр. 45_{3-6}). Иглениците са седем. Намерени са в горния културен пласт. Изработени са най-често от еленов рог. Представляват куха тръбичка, една или две, сложени

---

[69] Джингов, Г. Археологически изследвания в западната част на укрепеното селище при Стърмен (сектор 1, 3, 5, 6). — В: Ранносредновековно селище при с. Стърмен. С., 1982, с. 53, обр. 50; Въжарова, Ж. Разкопки и проучвания — VII в. Железарската работилница — „Селище“ — Преслав. — В: SIA, 7, 1966, p. 396, obr. 17. Такива пещи са намерени на Царевец—В. Търново — Й. Алексиев (необнародвани); също и в Мелник.

[70] Маскаленко, А. И. Городище Титчиха (Из истории древнерусских поселений на Дону). Воронеж, 1955, с. 94, рис. 27а, б; Гуревич, Ф. Д. Ювелиры древного Новогрудска. — КСИА, № 110, 1967, 14—20 (тигелки от двата типа); Артамонов, М. И. Саркел-Белая Вежа. — МИА СССР, № 62, 1958, г. 1, с. 62, рис. 47; Якобсон, А. Л. Раннесредневековый Херсонес. — МИА СССР, № 63, 1959, с. 231, рис. 181; Голубева, Л. А. Квартал металлургов в Вышегороде. — В: Славяне и Русь. М., 1968, с. 131, рис. 1_2 (вж. цит. лит.); Давидан, О. И. Бронзолитейное дело в Ладеге. — В: Археологический сборник. Т. 21. Л., 1980, 61—63, табл. 3_{6-11}; Тимощук, Б. А. Новые славянские памятники Северной Буковины. — Археологические открытия 1973 г., 1974, с. 351 сл. Обломки от пясъчник са намерени и в славянското селище край с. Добриновци, Черновска област; вж. Русанова, И. П., Б. А. Тимощук, Древнерусское. . ., с. 45.

[71] Herrmann, J. Zwischen Hradischin und Veneta. Frühe Kulturen der Westslawen. Berlin, 1976, Abb. 40; Poulik, J. Mikulčice. . ., p. 40, tabl. 17.

[72] Николова, Я. Цит. съч., с. 193, обр. 13. Поти са открити също в средновековен Перник и Ловеч XI—XIV в. (непубликувани). Poulik, J. Mikulčice, sídlo a knížat pevnost velkomoravskych. Praha, 1975, p. 40, obr. $9_{1, 2}$.

[73] Dostal, B. Břečlav-Pohansko. Velkomoravsky velmozski Dvorec, IV. Brno, 1975, p. 224, obr. 28.

[74] Седова, М. В. Ярополч. . ., с. 134, табл. 5; Феодоров, Г. Б. Городище Екимауцы. — КСИИМК, вып. 50, 1953, с. 120, рис. 51.

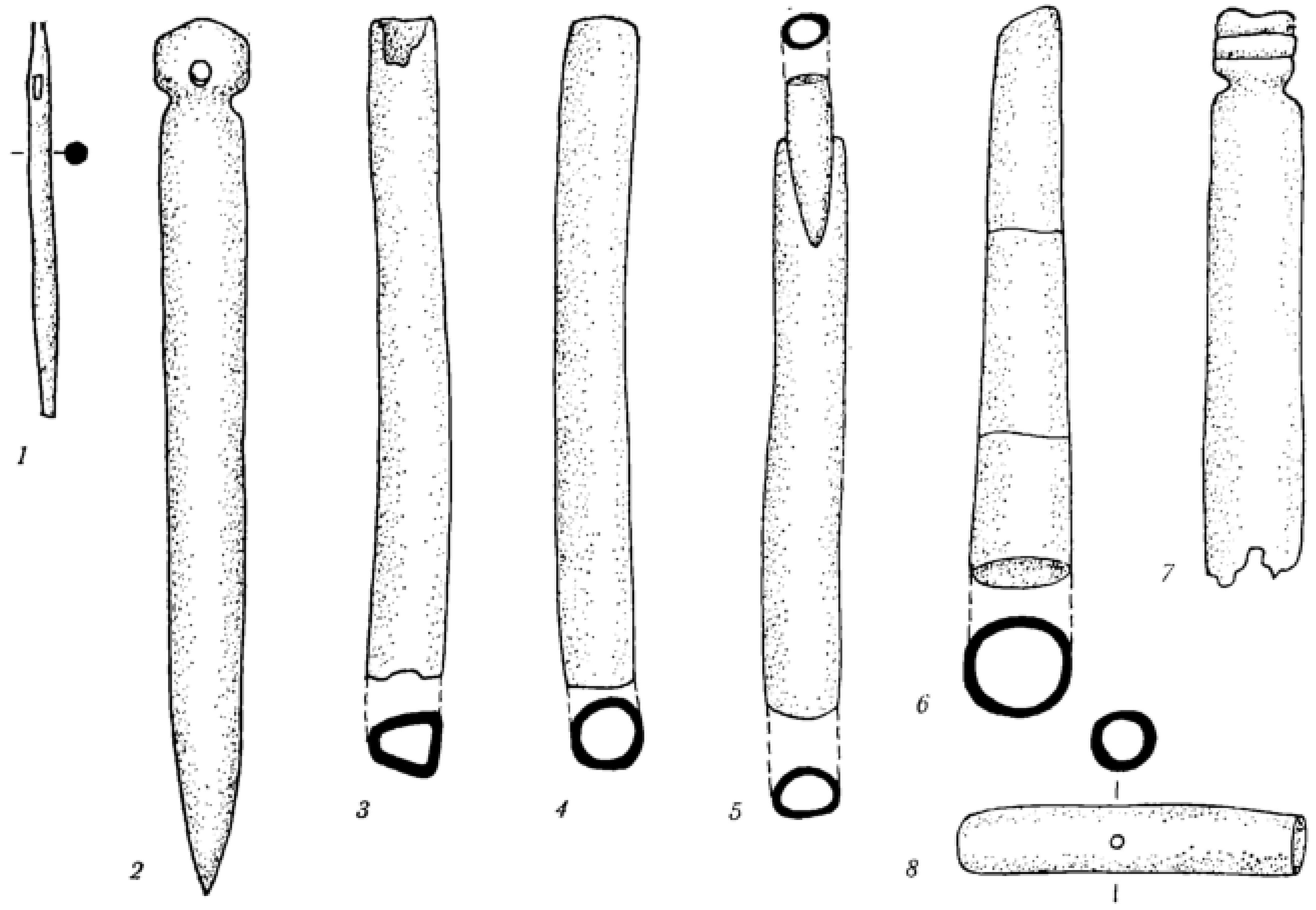

Обр. 45. Предмети от кост: игла (*1*); подвеска (*2*); игленици (*3—6*); калъф (*7*); свирка(*8*)

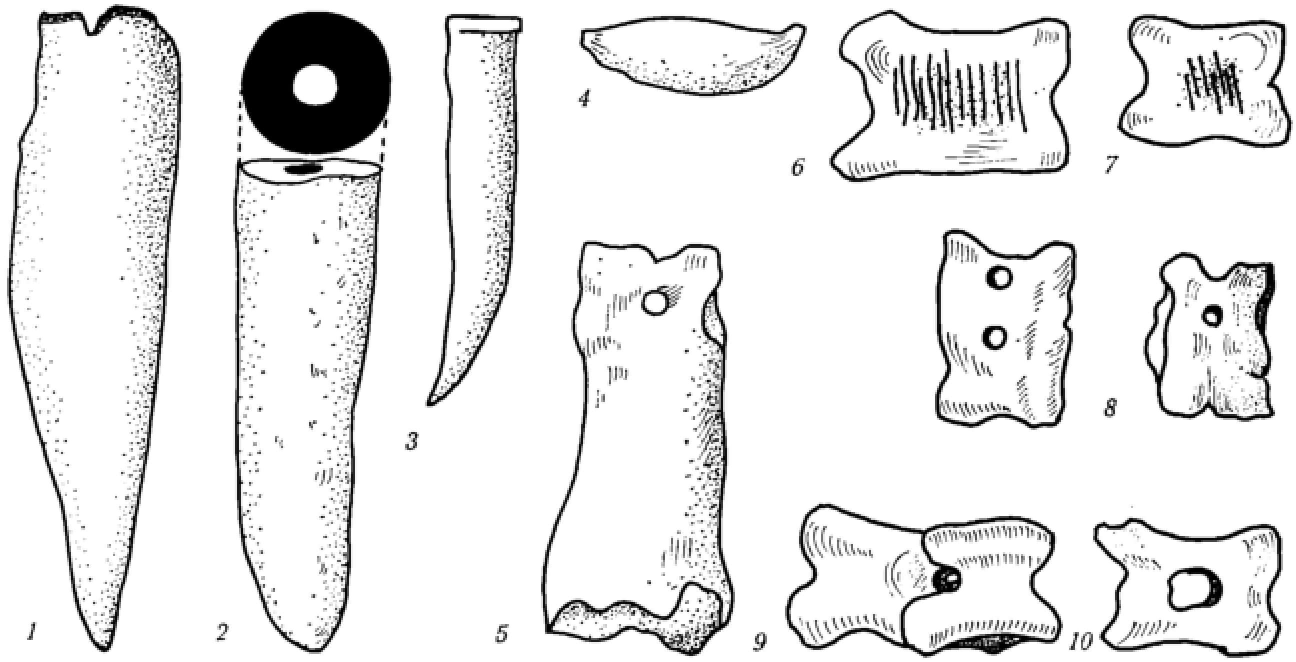

Обр. 46. Предмети от кост: рогчета (*1—3*); амулет — зъб от глиган (*4*); онгон, тежест за рибарска мрежа (*5*); астрагали (*6—10*)

една в друга (жилище № 60). Иглениците са намерени: в жилище № 34 — части, в жилище № 40 — части, в жилище № 44 — част с дължина 9 см, диаметър 0,8 см. Иглениците, състоящи се от две тръбички (жилище № 60), са с дължина 9,8 см и диаметър на едната 1 см, на другата 0,6 см. В жилище № 99 е с дължина 9,5 см, диаметър 1 см. Подобни игленици досега са намерени у нас в некрополите Нови Пазар[75], край с. Кюлевча, Шуменски окръг, и в други археологически обекти извън България[76].

Игли (обр. 45_7). Намерени са в горния културен пласт в жилища № 71, 106, 107. Представляват тънка, закръглена пръчица, в единия край изострена, а в другия със слабо разширение, сплесната, със следи от отвор и диаметър 2 см. Обща дължина 6—11 см, на сплеснатата част 1,2 см и широчина 0,7 см. Подобни игли са намерени при археологически изследвания в градището Стърмен.

Свирка (обр. 45_8). Куха тръбичка с една дупка, намерена в жилище № 34. Подобни свирки с една или две дупки са известни от голям брой средновековни обекти у нас, а също в Чехословакия, Румъния, СССР и др.

Калъфка (игленица) (вж. обр. 113_6). Представлява отчупена в единия край куха тръбичка. По повърхността има врязани линии във вид на мрежа, две хоризонтални линии на разстояние. Дължина 13,5 см, диаметър 0,8—1,3 см. Намерена в жилище № 44.

Рогчета (обр. 46_{1-3}). Рогчетата са три — две цели и част от едно (над помещение № 27, в жилище № 35 в културния пласт кв. $А_3$ — 1975 г.). В горната си част те имат пръстенче, пробити са два отвора-дупки един срещу друг за прикачване. Размери: дължина 5,75 и 8,5 см, широчина на най-дебелия му край 1,2 см, диаметър на дупчицата 0,005 и 0,006 м. Намерена е част от рогче с дължина 5 см, широчина 2 см, диаметър на отвора 0,7 см. Върху повърхността са врязани плитки ко̀си линии. Подобни рогчета (някои с орнамент и знаци) са намирани в голям брой археологически обекти — селища, некрополи, на територията на България[77], в СССР[78], като особено голям брой са открити в днешна Румъния[79] и Чехословакия[80].

Астрагали (ашици за игра) (обр. $46_{6,10}$). Те са обикновено от агнета. Намерени са по един, по два до пет в отделно жилище — общо 10. Сред тях има с дупки (две или четири), запълнени с олово — коняци. Коняци са намерени в жилище № 20, с. Попина. Те са чести находки от други археологически обекти у нас[81] и извън България[82].

Амулети (обр. 46_4). Изработени са от кости на три вида животни. Първият тип — зъб от глиган с отвор (дупка), намерен в жилище № 25, вторият тип — астрагал от агне, изработен с отвор, намерен в жилище № 96. Върху повърхността има нанесени резки (жилища № 52, 102) (обр. 46_7). Подобни астрагали са намерени в археологически обекти на територията на СССР[83], СРР[84]. Третият тип амулети са изработени от кости на говедо, открити са два броя с отвор в жилище № 109. Определят се като „онгони“[85] (обр. 46_5).

Тежести за риболовна мрежа (обр. 46_5). Изработени са от кости на крава с отвор (дупка). Досега са намерени само в Донецкото градище, СССР. Определят се от някои съветски археолози като тежести за риболовна мрежа, а от други — като „онгони“.

---

[75] Станчев, С., С. Иванов. Цит. съч., с. 98, табл. XXXIV, $XXX_{1,2,4}$.

[76] Въжарова, Ж. Славяни и прабългари. . ., с. 118, обр. 70_2, 120, обр. $71_{3,а,б,в,г}$; Гупало, К. Н. Подол в Древнем Киеве. Киев, 1982, с. 73; Ваклинов, С., С. Станилов. Кладенци. Ранносредновековно българско селище. С., 1981, с. 79, обр. 64_6.

[77] Шкорпил, К. Абоба—Плиска. — ИРАИК, № 10, 1905; Михайлов, Ст. Археологически материали от Плиска (1948—1951). — ИАИ, 20, 1955, обр. 19; Станчев, Ст., Ст. Иванов. Некрополът до Нови Пазар. С., 1958, с. 98, табл. XXXIII_4; Въжарова, Ж. Славянобългарското селище край с. Попина, Силистренски окръг. С., 1956, с. 15, обр. 4г; Славяни и прабългари по данни. . ., с. 105_1, обр. 59_4, 69; Чангова, Й. Средновековното селище над тракийския град Севтополис IX—XIV в. С., 1972, 103—104, обр. 83в; Styrmen nad Jantra — Bulgaria. Badania archeologiczne v latach 1961—1967—1968. Wroclaw—Warszawa—Krakow—Gdańsk, p. 190, tabl. XI, 112, 113, tabl. LVI, 1317. Намерени са и в средновековното селище — м. Дуранкулак (необнародвани). Джингов, Г. Археологически изследвания в западната част на укрепеното селище при Стърмен (сектори I, III, V и VI). — Разкопки и проучвания, № 7, 1982, с. 54 сл., обр. 54_{6-12}; Вълов, В. Археологически проучвания в югозападната част на ранносредновековното селище при Стърмен (сектор II). — В: Разкопки и проучвания на ранносредновековното селище, с. 102, обр. 31_{11}. Най-голям брой са намерени в средновековното селище край с. Одърци, Толбухински окръг, в сектор, разкопан от 1967—1979 г. от полските археолози А. Димачевски и У. Димачевска (необнародвани).

[78] Рафалович, А. Поселение VI—VII вв. у с. Ханска. — КСИА, № 113, 1968, рис. 29; Артамонов, М. А. Саркел Белая-Вежа. . ., с. 42, рис. 28_2.

[79] Teodor, Dr. Ch. Teritoriul est-carpatic. . ., fig. 33, 36.

[80] Eisner, J. Devinska nova ves. . ., obr. $12_{8,10}$; Dostal, B. Dvacet let archeologickeho vyzkumu Břeclavi—Pohanske, 1958—1978. Repr. Vlastivedného vestnike Moravskeho, 30, 1978, No 2, p. 149, obr. 45_4.

[81] Въжарова, Ж. Славянски и славянобългарски. . ., с. 40, обр. 23; Георгиев, П. Ранносредновековно селище в района на Голямата базилика в Плиска. — В: Плиска—Преслав. Т. 2. С., 1981, с. 195, обр. V_1.

[82] Marjanović, G., Vujović. Kostani astrigalagi kao prilozi u Decium Grobovima. — In: Materiali IX, 1972, t. LIII, LIV, LVI, p. 172 sq.

[83] Красильников, Н. К. Изделия на кости салтовской культуры. — Советская археология, 1979, № 2, 87—88, рис. 4, 6, 7, 12.

[84] Stefan, Ch., J. Barnea, M. Comşa. Dinogeţia. Bucureşti, 1967, 84—85, fig. 43; Comşa, M. Cultura materiala veche Romaneasca. Bucureşti, 1978, p. 138, fig. 103.

[85] Csanad, B. A. Szaltova-Majske kultura avar es Magyar karpaalatairal. Budapest, 1975, p. 54, рис. 13; Плетнева, С. А. От кочевий к городам. . ., с. 173, рис. 47; Куза, С. Рыболовство у восточных славян во второй половине тысячелетия н. э.; Древние славяне и их соседи. . ., с. 134, рис. $1_{9,10}$.

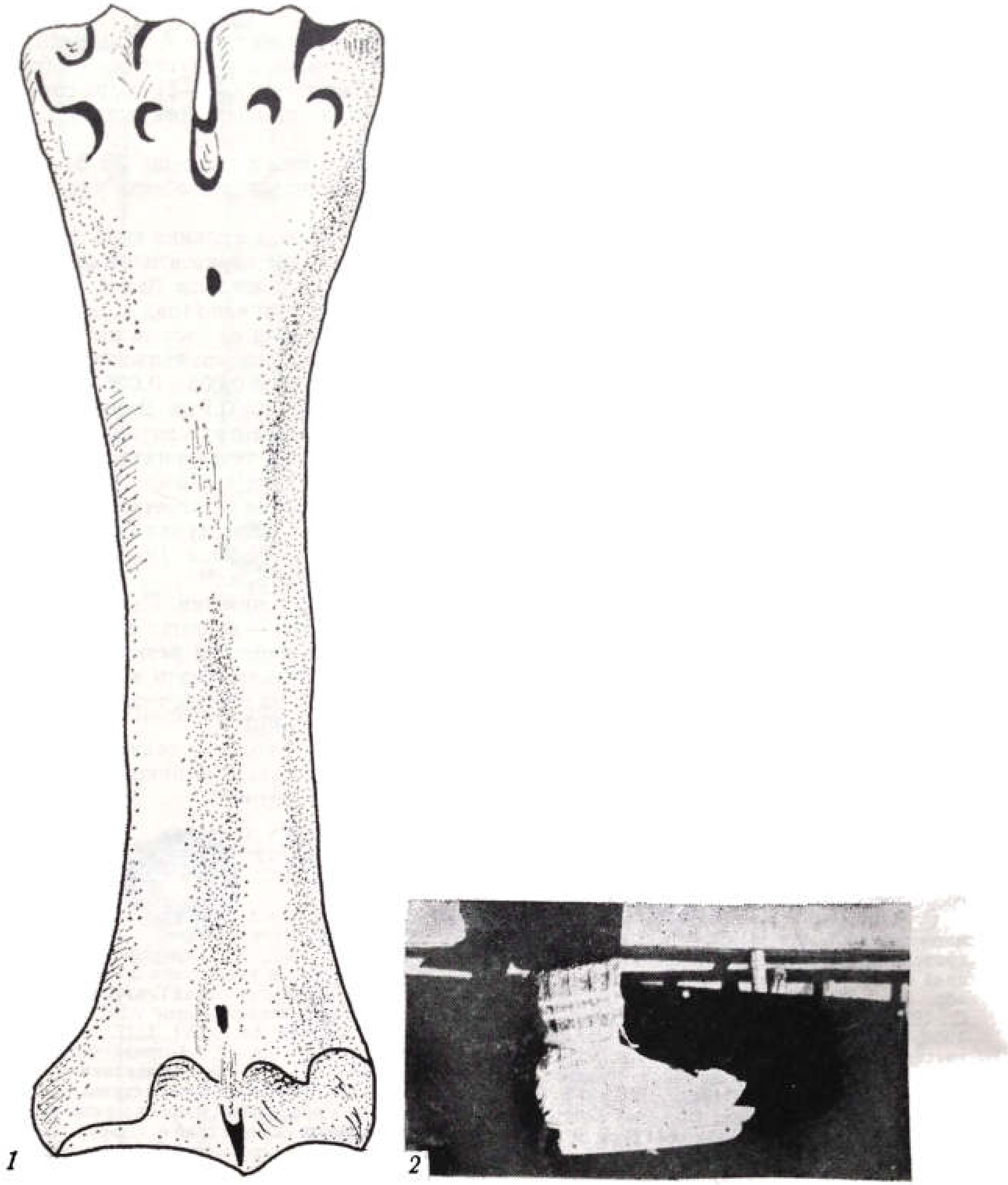

Обр. 47 1—2. Кънка

Кънки (обр. $47_{1,2}$). Изработени са от тръбестите кости на кон,на които едната от страните е обикновено стеснена и загладена, има вид на правилна площадка. Загладената страна придава на костта форма на кънка. В краищата на някои от тези кости са направени едно или две кръгли отверстия — дупки за привързване към дървената част на кънката (обр. 47_2). Броят на кънките е пет (в жилища № 29, 68, 105, 80 и над помещение № 27). Те са с различни размери: дължина 9,5—23 см, широчина 5—5,7 см. Подобни кънки са известни от археологически обекти у нас и извън България[86]. Те са напълно аналогични на тези, които етнографски са познати у нас в с. Попина, Силистренски окръг.

---

[86] Николова, Я. Домашният бит и въоръжение в двореца на Царевец (според археологически материали). — В: Царевград Търнов. Дворецът на българските царе. Т. 2. С., 1974, с. 207, обр. 25; Семенов, С. А. О назначения „коньков" и костей с нарезками из Саркела-Белой Вежи. — МИА СССР, № 75,

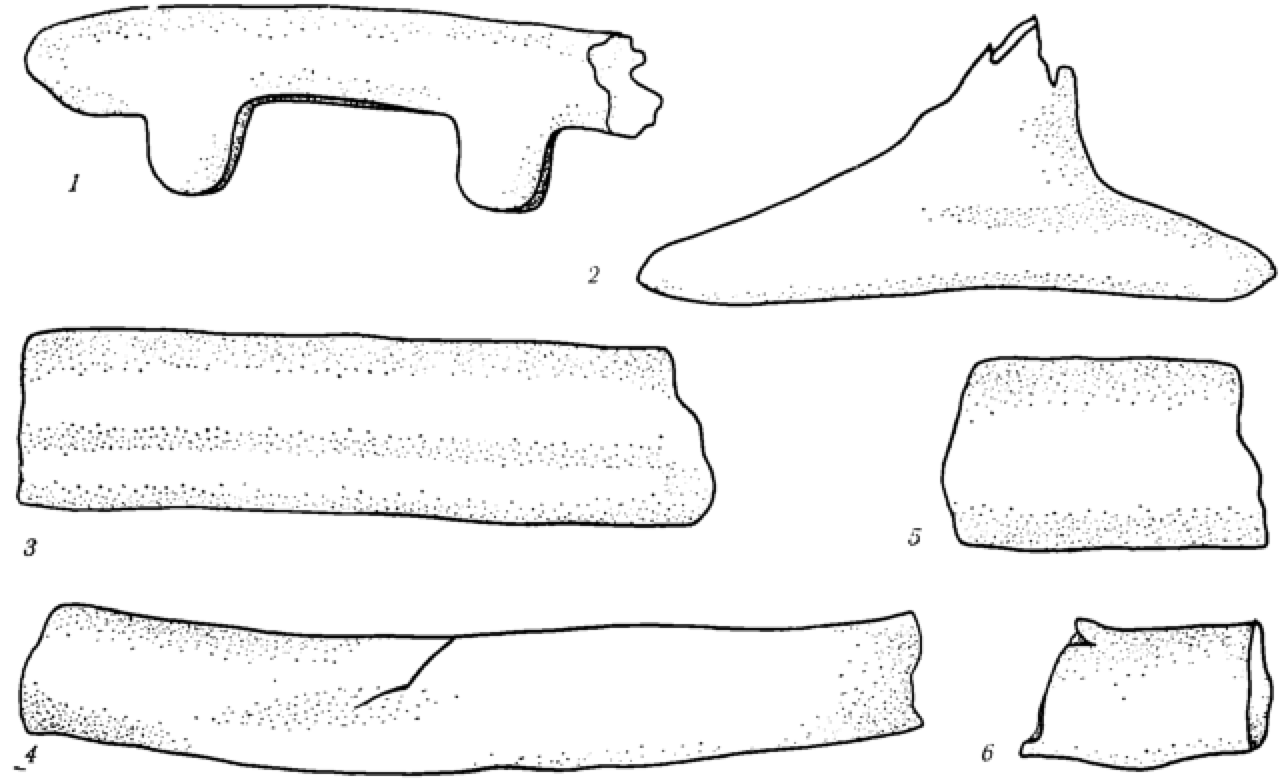

Обр. 48, *1—6*. Пластинка (*1*); дъга на седло (*2*); неопределени предмети (*3—6*)

Пластинки. Те са плоски по форма. Намерени са пет (две от тях са намерени в кв. $В_1$ — 1971 г. и три — в кв. $Б_1$ — 1971 г.). Имат размери: 1,4×2, 1,8×3,7, 3,5×2, 2,2×11,8, 3×9,8 см. Пластинките от жилище № 61 кв. $А_4$ — 1974 г. се отличават с дупка и украса, намерена е една с кръгла дупка.

Неопределени находки (обр. $48_{5,6}$). Към тях спадат:

Пластинка с обработена гладка повърхност. Била е прикрепена към друг предмет. Тя е с правоъгълна форма, едната тясна страна е закръглена, другата е отчупена. По дългата страна има два издатъка с правоъгълна форма, леко закръглени, намиращи се един от друг на разстояние. По ръба между двата издатъка има нанесени нарези. Запазена дължина 10 см, широчина 1,6 см. Размери на издатъците 6×16 см, разстоянието помежду им 3 см (жилище № 28).

Обработен предмет (обр. 48_1) с гладка повърхност. Представлява куха тръбичка с ромбовидно сечение. В единия край е с оформена дръжчица с три бразди и от едната страна има отвор (кръгла дупка), в другия край е отчупен. Запазена дължина 7,5 см и широчина 1,2 см.

Недовършени предмети, отчасти обработени (три). Формата не дава възможност да се определи предназначението им. Те са с дължина 1,5 и 3,9 см. Намерени са в жилища № 38, 42, 55 и 66.

Дъга на седло (обр. 48_2). Пластинка с три разклонения, две закръглени, третата изострена и отчупена. Изработена от еленов рог с гладка повърхност. Има следните размери: дължина 7,8 см, широчина 4 см и дебелина 2 см (жилище № 42). Пластинката има известна прилика с два костени предмета, намерени на Царевец (Велико Търново)[87]. Подобна е на дъга за едло, намерена при проучване на могила № 42 — Шестовицкия некропол (СССР)[87] от X—XI в.

НАХОДКИ ОТ ЖЕЛЯЗО

Железните изделия и предмети в средновековното селище със запазена форма класифицираме на: оръжие — върхове от стрели, ризница от халки, токи (катарами); вещи от домашния бит — ножове, коси, сърпове, косери, ключове, игли, обръчи и уши от ведро, огнива-кресала, огрибки, въдици; инструменти — чукче, длета, длета-изземки, пили, теслички, мотичка-тесла, свредели; други предмети — гвоздеи, пластинки и пр.

Оръжие. Върхове на стрели (обр. 49). В селището са намерени 24 цели стрели. Разнообразието на върховете се определя от различната форма на остриетата. Дръжките са

1959, с. 353 сл., рис. 4; Klučov-Kudranač, I. Staroslovanskó Hradište ve střednich Cechach. Praha, 1970, p. 139, fig. $78_{1,2}$.

[87] Бліфельд, Д. И. Дрьвноруські пам'ятки Шестовиці. Київ, 1977, с. 140, рис. 21.

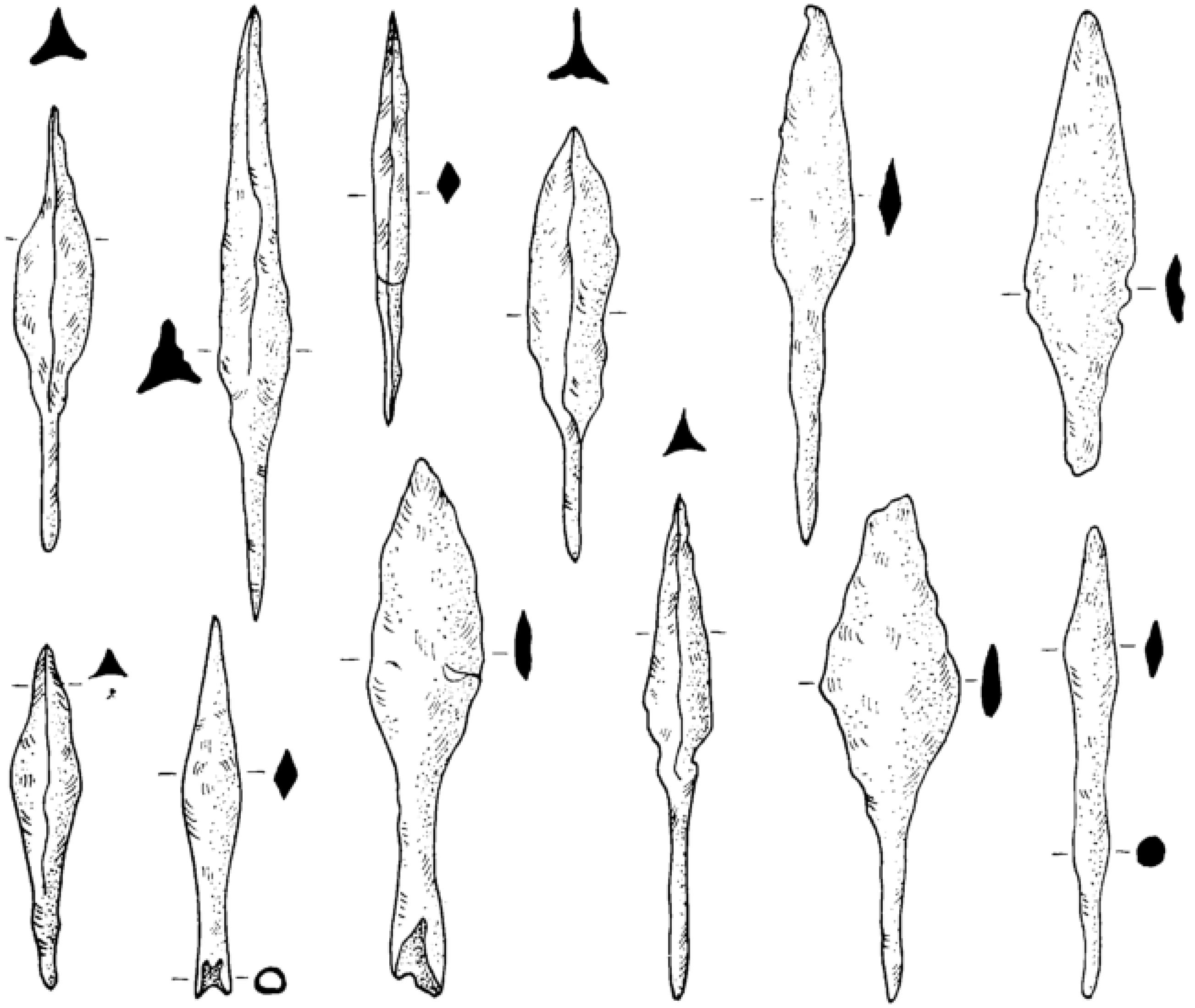

Обр. 49. Върхове на стрели

с форма на издължен шип, който се е забивал в дървената част, или куха тръбичка (втулка), в която е влизала дървената дръжка. Според различието във формата на острието те са няколко типа.

Върхове на стрели с плоско (листовидно) острие. Едни са най-широки в основата, имат ъглово очертание, като се стесняват към върха. Други в основата са заоблени и леко се свиват към върха. Широчината е средно 2 см, а на дръжката 8 см. При две от стрелите шиповете са разширени и образуват релефен пръстен с триъгълно сечение — неговото функционално предназначение е било да задържа дървената дръжка. Броят на този тип стрели в селището е 11.

Върхове на стрели с плоско острие и ромбовидна форма. Острието се разширява нагоре равномерно, в средата образува ъгъл и завършва с остър връх. То е отделено от шипа с релефен пръстен. Те са с дължина 7,5 см и имат различна широчина — от 1,5 до 2 см. Броят на стрелите от този тип е 10.

Върхове на стрели с трикрило острие. Остриетата се състоят от три вертикални широки плоскости с триъгълна форма, съединени в основата си. Крилата се съединяват с остър връх, тилната им част е равно отрязана и преминава в дръжка-шип. Острието е отделено от шипа с релефен пръстен. Широчината на крилата в средната част е 1,5—2 см, дължината на острието — 5 см. Броят на стрелите от този тип е 5.

Върхове на стрели с пирамидална форма на острието и с квадратно сечение. Острието на тези върхове е тясно и силно издължено, с най-голяма широчина в основата на пирамидата. В долния край то преминава в тънка дръжка-шип с кръгло или квадратно сечение. Между дръжката и острието няма разделителна част. Най-голямата широчина при основата на пирамидата е 1,2 см, а дължината е 7 см. Броят на стрелите от този тип е 5.

Върхове на стрели с късо, плътно, пирамидално острие и дълга част, която е оформена като куха дръжка с кръгло сечение и завършваща с шип. Широчина в горната част 0,8 см,

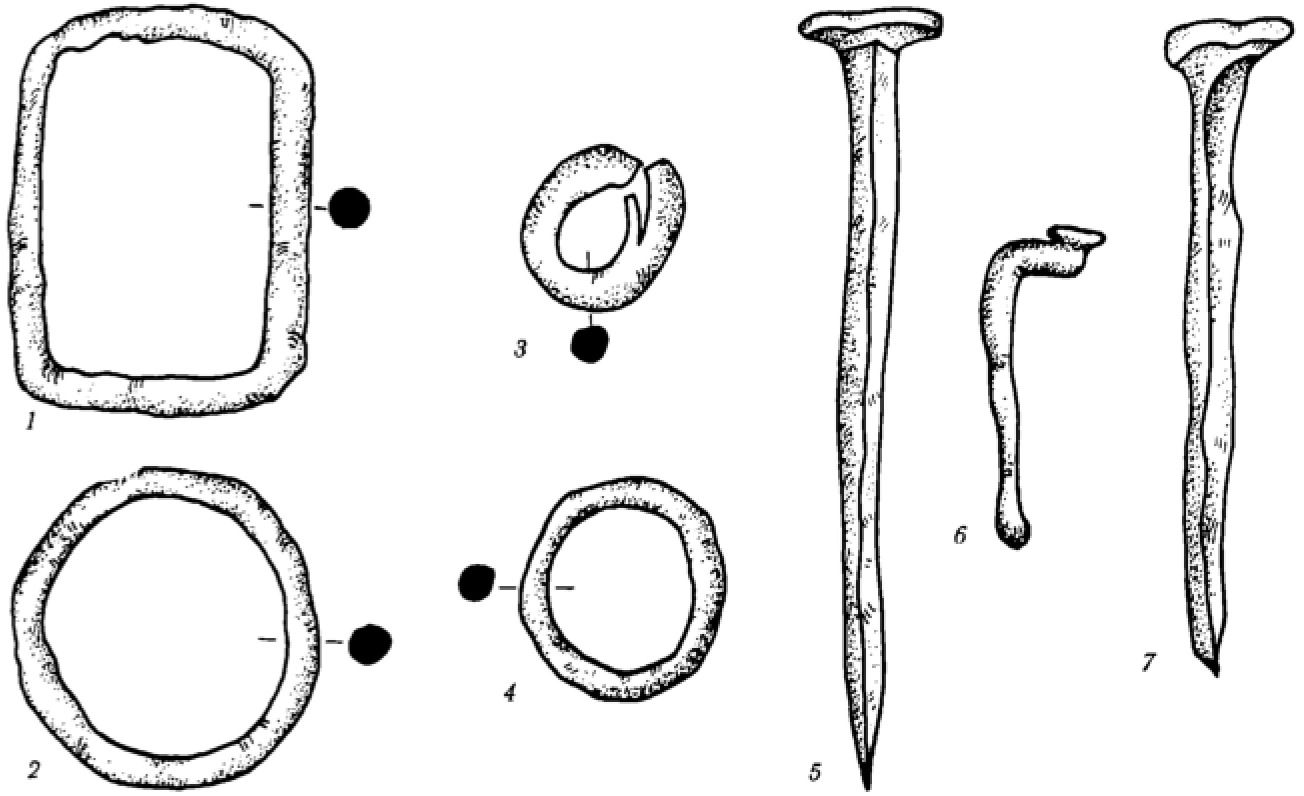

Обр. 50. Халки (*1—4*); гвоздей (*5—7*)

широчина в долната част 0,5 см, обща дължина 8 см, дължина на острието 6 см, на дръжката 2,7 см. Острието на този тип стрели е по-дълго от дължината на дръжката, докато при останалите типове дължината на дръжката е почти еднаква с дължината на острието.

Намерените няколко типа върхове на стрели в селището при с. Гарван, като например листовидна стрела, според досегашните изследвания са известни и ползувани и в по-ранните епохи — бронзовата и ранножелязната, а през римската и ранновизантийската епоха са разпространени ромбовидните стрели.

Проучените типове върхове на стрели в селището при с. Гарван се срещат в археологически обекти от ранното средновековие в днешните български земи[88]. Те са чести находки и през феодалния период (XIII—XIV в.)[89]. Върхове на стрели са открити в различни късносредновековни археологически обекти на територията на СССР и на тях са посветени специални изследвания[90].

Разновидните типове стрели, ползувани от населението в средновековното селище при с. Гарван, несъмнено са били определяни от функционалното им предназначение. Листовидните и ромбовидните стрели са прониквали в тялото на врага и са правели рани с различни размери. Стрелите с трилистно устройство са имали пробивна ударна мощност, прониквали са през халките на ризниците и са нанасяли дълбоки наранявания на противника. Стрелите са били използувани не само като оръжие във войската, но и при лов (листовидните и ромбовидните).

Ризница. Изработена е от железни халкички, закачени една за друга. Диаметърът на халкичките е 0,5 см (жилище № 105). Части от подобна ризница са известни и от други археологически обекти у нас, датирани IX—X в., като в с. Стърмен, Русенски окръг, средновековното селище над античния Севтополис (XI—XIV в.), при археологически проучвания в другите страни се датират от XIII—XIV в.

Халки и токи (катарами) (обр. 50_{1-4}). Намерените 15 халки са с кръгла форма, като цели са пет, а останалите са части. Част от халките са от юзда за кон, а други имат неопределено предназначение. Токите-катарами са с правоъгълна форма , с размери

---

[88] Въжарова, Ж. Славянски и славянобългарски. . . , с. 106 сл., обр. 79; Бобчева, Л. Въоръжение на българската войска от втората половина на IX век до падането на България под турско робство. — БИСб, 1958, № 3, с. 55.

[89] Николова, Я. Домашният бит и въоръжението в двореца на Царевец според археологически материали. — В: Царевград Търнов. Дворецът на българските царе. Т. 2. С., 1974, с. 283 сл.

[90] Медведев, А. Ф. Ручное метательное оружие. Лук и стрелы. Самострел VIII—XIV вв.— Археология СССР, вып. Е1—36, 49—89, табл. 12—26; Станчев, Ст., Ст. Иванов. Некрополът до Нови Пазар. . ., с. 104; Димитров, Д. Ил. Раннобългарско селище при с. Брестак, Варненско. — ИНМВ, 20, 1969, с. 13; Чангова, Й. Средновековното селище. . ., с. 94, обр. 94_2.

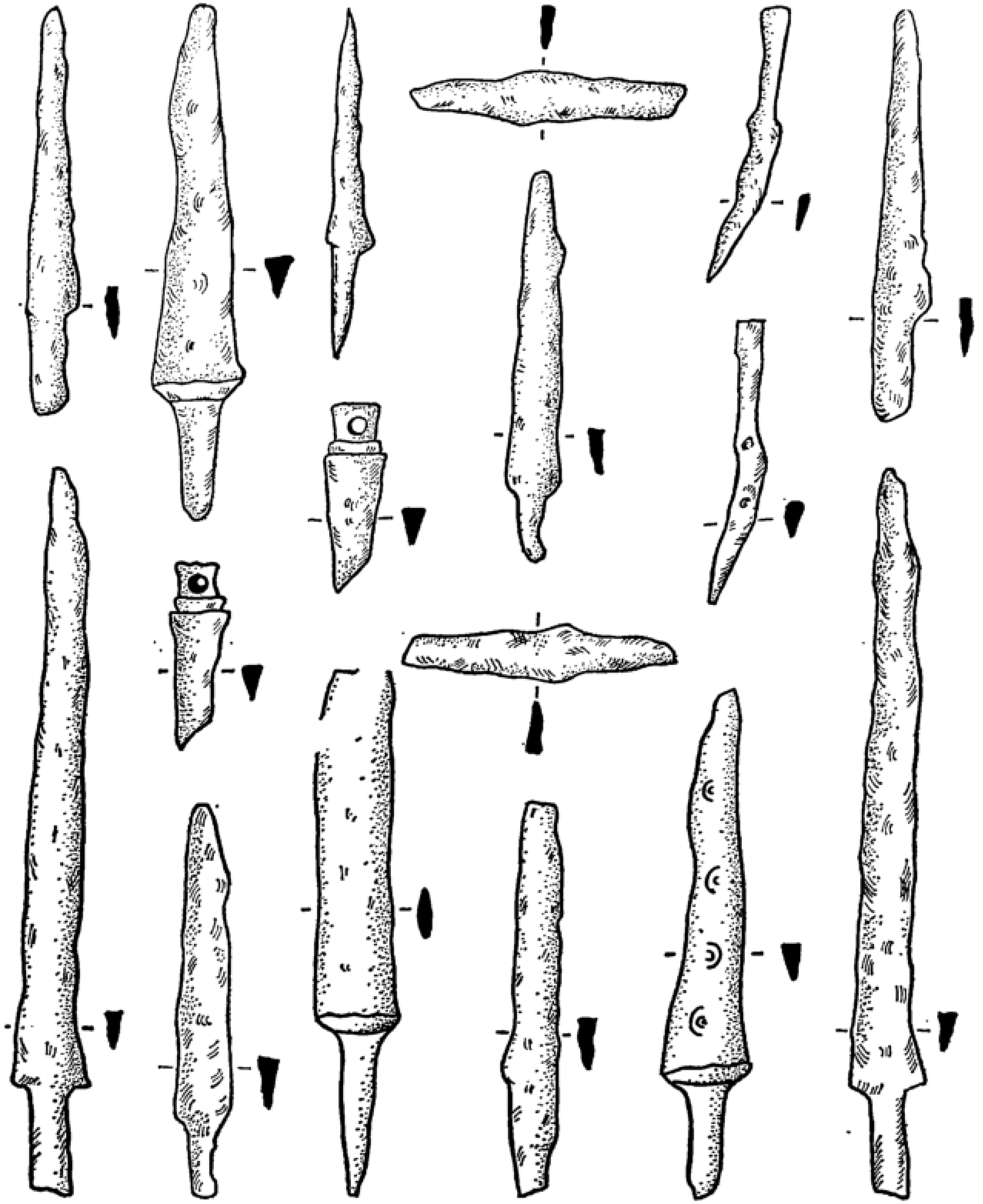

Обр. 51. Ножове: славянски (*1*); салтовски, или алански (*2*)

4 × 6 см, като вероятно са служели за притягане ремъците на коне. Подобна тока е обнародвана от некропола при с. Кюлевча, Шуменски окръг, и в Чехословакия[91]. Други от токите-катарами са от колани за облекло. Те са описани в накити, открити в некропола на селището в м. Стареца.

Находки от домашния бит. В тях влизат ножове, сърпове, коси, косери (гроздобери), мотички, огрибка, игли, огнива-кресала, обръчи и уши от ведра, въдици и др.

Ножове (обр. 51_{1-2}). Бяха открити и проучени 66 ножа, от които са запазени напълно 38, останалите находки са отделни части. Те са намерени по един в жилища и помеще-

---

[91] Вигнатова, Я. Снаряжение всадника и верхового коня из раскопок Бржецлав—Поганско. — В: Плиска—Преслав. Т. 3. С., 1981, 84—89.

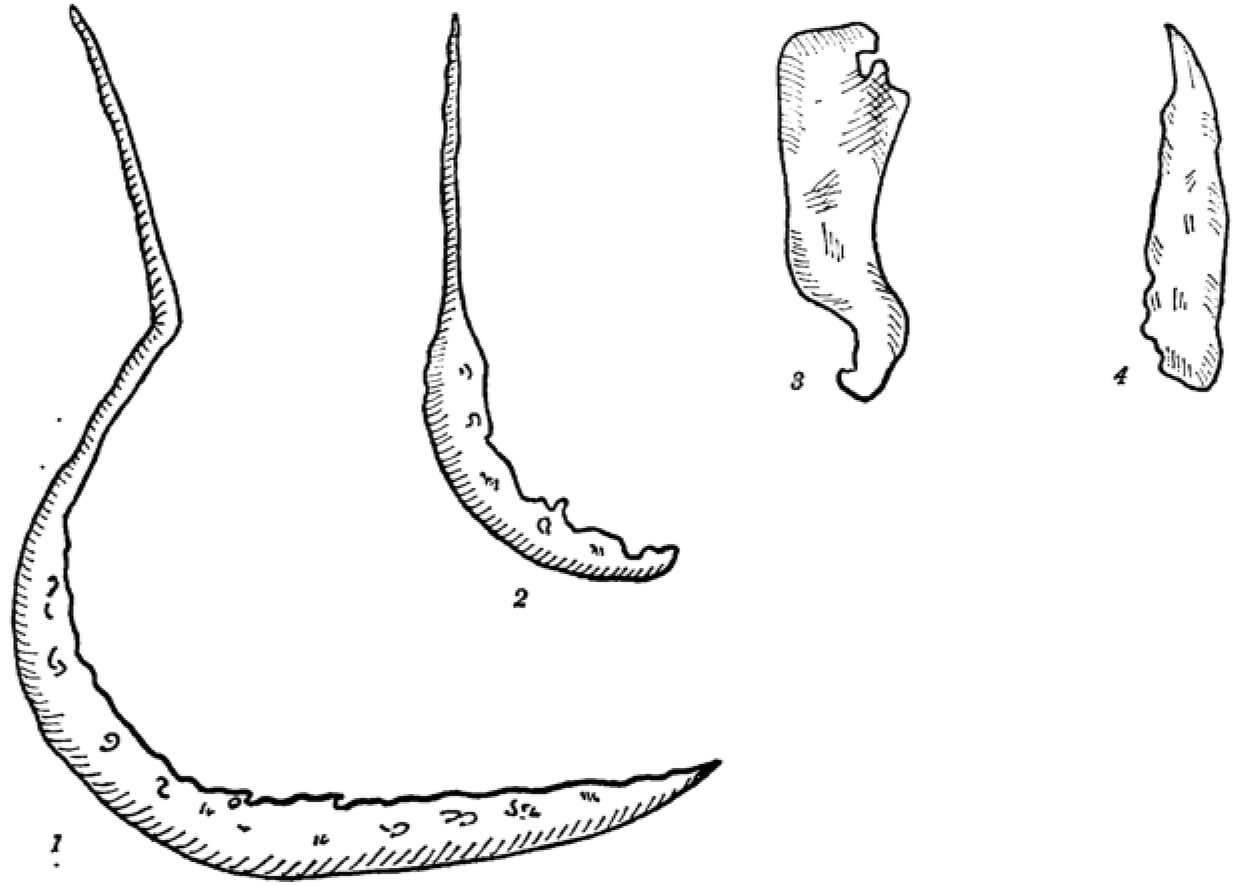

Обр. 52. Железни предмети: сърп (*1*); косери (*2—3*); част от коса (*4*)

ния № 1, 6, 13, 15, 20, 21, 22, 26, 30, 32, 35, 45, 50, 51, 53, 54, 64, 65, 66, 77, 79, 80, 83, 92, 106, 108, 109, 113, 114. По два и повече в жилища № 24, 33, 49, 52 (в печка кв. A_4 — 1973 г.), 78, 85, 97, 98 (100—112). Те са били употребявани за обикновени битови нужди, за което съдим по добре запазените ножове. Проучените ножове имат дължина 7,5—10 см и само в осем случая тя е 10,2, 11,5, от 12 до 16 и 17,5 см. Режещата част е от 5 или 13,5 см.

Откритите ножове се характеризират със следните особености.

Първи тип: гръбчето на режещата част представлява слаба дъга, която е приповдигната малко в края. Дръжката е с форма на тесен триъгълник с дължина 3,5 см и се отделя от режещата част чрез ярко изразени издатини (3—5 мм), които са асиметрични и сключват ъгъл с гръбчето на режещата част. Широчината на дръжката е 2 см, а дебелината е 1,5—2 см. Режещата част има дъгообразна форма. Дължината ѝ е от 4,8 до 7,4 см. Някои от дръжките са имали и дървен калъф. Такава дръжка имат ножовете в некрополите с. Долни Луковит — Плевенски окръг, Преслав — Шуменски окръг. Първият тип ножове са намерени и в други селища и некрополи на територията на България[92] и на територията на други страни[93].

Ножовете от втори тип са намерени в жилища № 44 и 54 и имат следните особености: гръбчето на режещата част образува слабо изразена дъга, като плавно се спуска към върха. Режещата ивица-край е дъгообразна, но по-остра, отколкото гръбчето. Централната ос на режещата част и дръжката е изместена в страната на ръбчето. Дължината на режещата част (стоманената) е от 5 до 7,2 см с дебелина 1,5 см, а широчината в основата 1 —1,5 мм. Дръжката е с триъгълна форма и дължина 2—6 см. Широчината е половината на режещата част. Дръжката винаги е отделена от режещата част с перпендикулярно пръстенче, което е най-характерният определящ признак на тези ножове.

Този тип ножове са подобни на намерените в некрополите край с. Кюлевча[94] и с. Бдинци[95]. Някои ножове от този тип са имали костени дръжки (гроб № 80, некропол с. Бдинци

---

[92] Въжарова, Ж. Славянски и славянобългарски селища в българските земи от края на VI—XI в.; Славяни и прабългари . . . , с. 19.

[93] Минасян, Р. С. Четыре группы ножей Восточной Европы эпохи раннего средневековья (к вопросу о появлении славянских форм в лесной зоне). — Археологический сборник, 21, Л., 1980, 68—74.

[94] Въжарова, Ж. Славяни и прабългари. . ., с. 102, обр. 56_5, с. 135, обр. $83_{2,\ 3,\ 12}$.

[95] Пак там, с. 155, обр. 97_8; Двуобреден некропол с. Бдинци, Толбухински окръг. — ГНИМВ, 32, 1982, табл. XV_3.

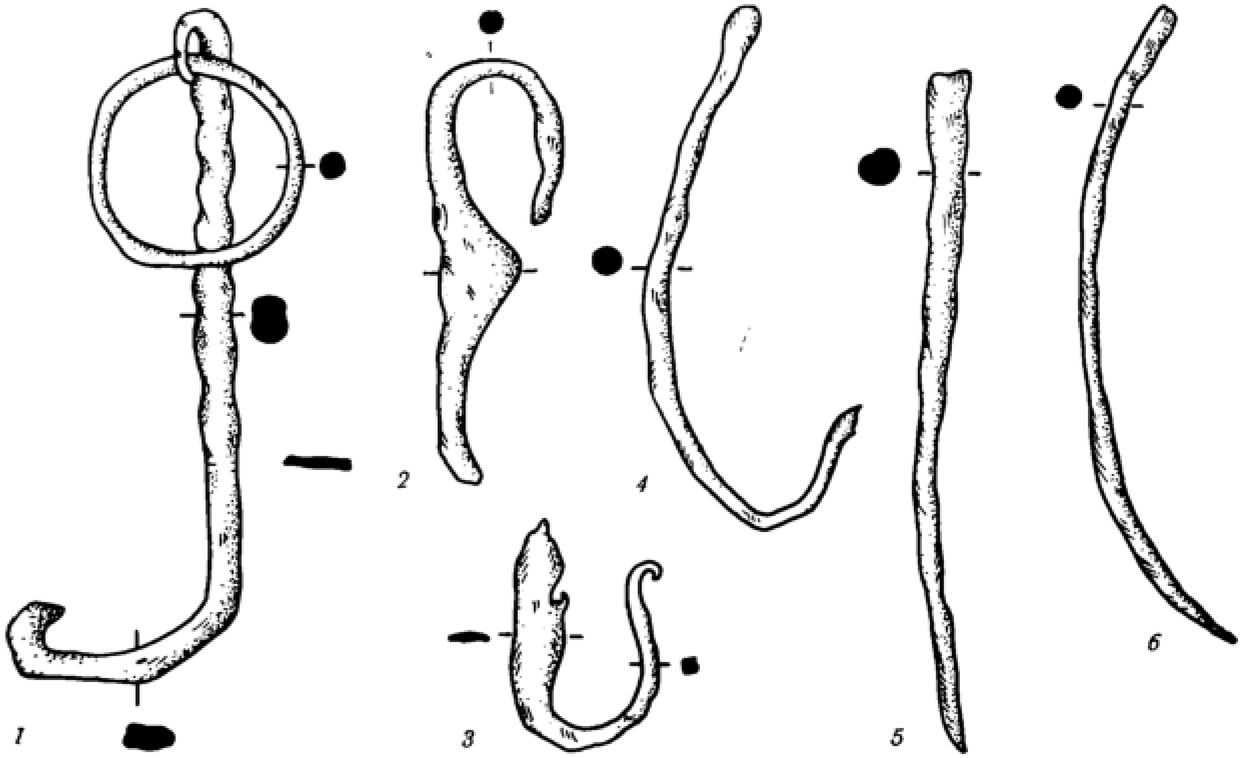

Обр. 53. Ключ (*1*); огнива (*2—3*); въдица (*4*); игли (*5—6*)

и др.), а други — дървена дръжка (гроб № 60, с. Кюлевча). Такива ножове са проучени на територията на СССР[96] — с. Дмитровски, с. Верхнесалтовски, с. Маяки[97] и др.

Ножовете от третия тип са два. Те имат следните отличителни черти: линията на острието на режещата част представлява дъга, която плавно преминава в дръжка. Има и стоманена част със слабо изразено преминаване в дръжката. Режещата част с дръжката има размери 3,8—6 см. Дръжката е с форма на триъгълник с дължина 4,5 см, като обикновено плавно се отделя от режещата част. Най-голямата широчина е около 1/2 от режещата част. Широчината на режещата част е 1,2 см, а дебелината — 2 мм. Режещата част в края остро се завива. Има следи от дърво по режещата част, т. е. явно е, че ножовете са били слагани в дървен калъф. Подобни форми ножове са проучени на територията на Източна Европа[98], където се срещат и ножове от първия тип; те се датират от VI—VIII в.

Сърпове (обр. 52_1). Намерен е добре запазен един цял в жилище № 33 и части от други сърпове. Запазеният сърп е тънка пластинка с триъгълно сечение с широчина 1,8—3 см. Общата дължина е 68 см, на дръжката — 13 см. Има заострен връх, завит в единия край, и с дръжка в другия край. Сърповете са намерени при археологически разкопки в селища, градове на територията на България[99], като в м. Калето, с. Нова Черна, и м. Калето, с. Попина, Силистренски окръг, селището над античния Ятрус край с. Кривина и градището с. Стърмен, Русенски окръг, Плиска, местността Аргатово, Преславско, в некропола край с. Разделна, Варненски окръг. Те се срещат и при археологически проучвания по територията на север от р. Дунав[100].

Коси (обр. 52_4) Намерени са части от тях.

Косер-гроздобер (обр. $52_{2,3}$). Запазен един цял и части от други — общо четири. Режещата част на открития цял косер е пластинка, дъговидно завита, с широчина

---

[96] Минасян, Р. С. Цит. съч., с. 70, рис. 3.

[97] Міхеев, Р. Г., Степоньски, Л. Д. Фомін, Ножи сонетовской культуры и их производство. — Археология, Київ, 1973, вып. 9, 90—98.

[98] Минасян, Р. С. Цит. съч., с. 75, рис, 4, 12—14.

[99] Джингов, Г. Принос към материалната култура на Преслав и неговата околност. — Археология, 1966, № 2, с. 52, обр. 16; Въжарова, Ж. Славянобългарското селище. . ., с. 24, обр. 14_8; Styrmen nad Jantra. . ., p. 146, 1347; Димитров, Д. Ил. Ранносредновековен некропол при гара Разделна. — Археология, 1959, № 3—4, с. 56, обр. 31; Чангова, Й. Средновековното селище над тракийския. . ., с. 42, обр. 27; Бобчева, Л. Оръдия на труда от средновековието в музея Толбухин. — МПК, 1972, № 2, 9—10; Дремсизова, Ц. Проучване в местността „Аргатово", Преславско. — Археология, 1959, № 1—2, с. 75 сл., обр. 56.

[100] Baranova, M. Цит. съч., с. $200_{67-17\ 68}$; Березовецъ, Д. Т. Поселения уличей на р. Тясмине. — МИА СССР, № 108, 1963, рис. 20; Рафалович, И. А. Поселение VI—XII вв. у с. Ханска. — КСИА, № 113, 1968, с. 96, рис. $29_{4,\ 5}$.

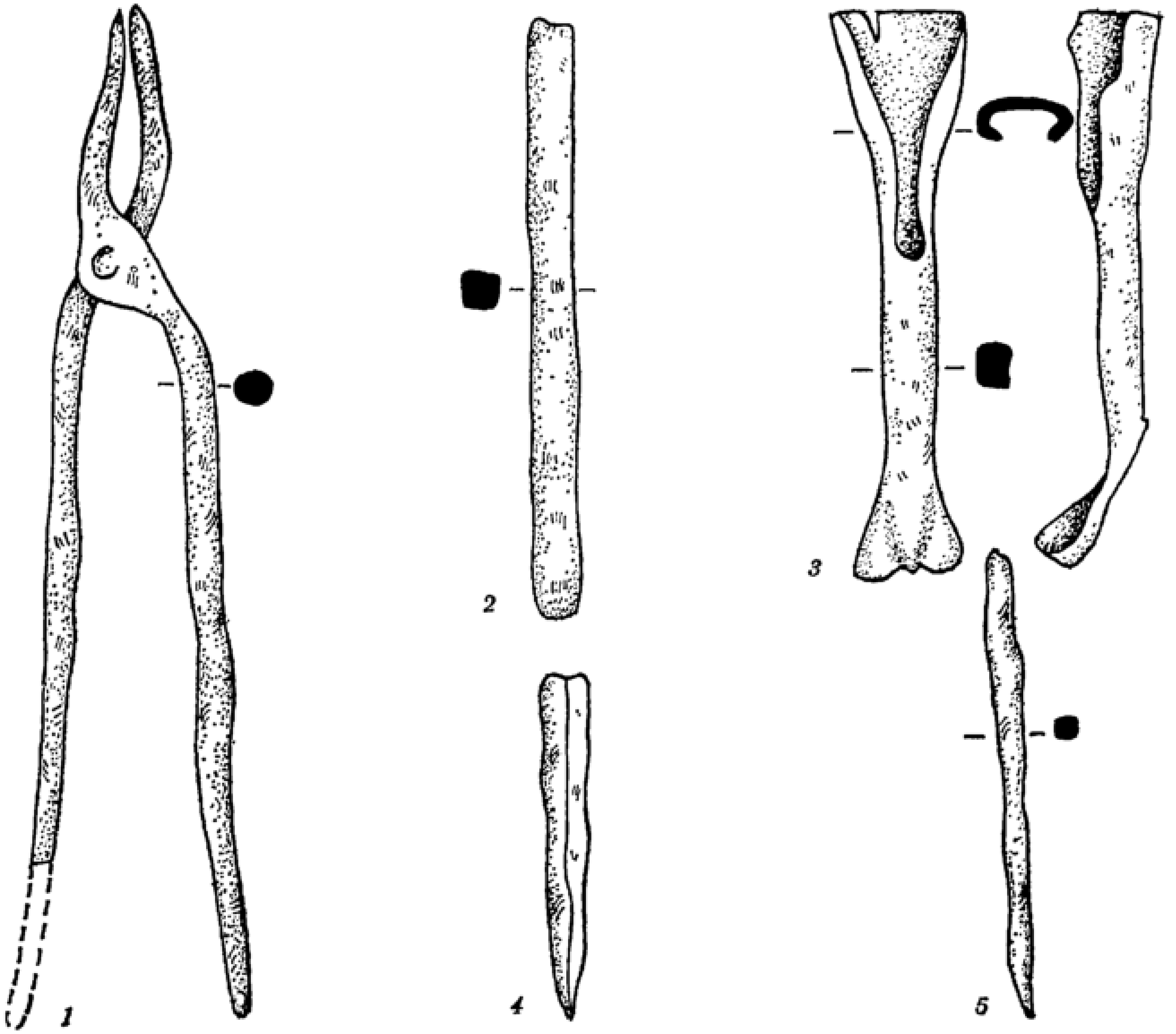

Обр. 54. Клещи (*1*); длето-иземка (*2*); длета (*3—4*); пила (*5*)

1,5 см, която преминава в дръжка с дължина 6—8 см, с S-образно завит край. Целият косер е намерен в жилище № 30, а другите — в жилища № 88 и 98 и извън тях в културния пласт. Подобни косери са намерени в селища и некрополи в м. Калето, с. Попина, Силистренски окръг[101], в некропола в Оброчище[102], Голямата базилика — Плиска[103], градището с . Стърмен, Русенски окръг[104], средновековните селища от с. Кривина, античния Ятрус, Русенски окръг[105], селището с. Одърци, Толбухински окръг[106], и др.

Ключове (обр. 53_1). Принадлежат към дървени брави. Ключът е във вид на пръчка с квадратно сечение, която в долния си край се извива под прав ъгъл. В горния край дръжката на единия ключ е с квадратно сечение, в другия тя отчасти е завита спиралообразно. Дръжките и на двата ключа завършват с кука, на която е нанизана халка. Според формата на долния край ключовете са два типа: първият тип от вътрешната страна по средата е с припоена квадратна плочка, вторият е със завит край навън. Единият ключ е намерен в юртообразно жилище № 32. Неговата обща дължина е 25 см, на дръжката 13 см, диаметърът на халката е 4,4 см. Другият ключ е открит в жилище № 98. Той е с размери: обща дължина 22 см, дръжка 12 см, диаметър на халките 3 см.

---

[101] Въжарова, Ж. Славянобългарското селище. . ., с. 56, обр. 43а.
[102] Въжарова, Ж. Славяни и прабългари по данни. . ., с. 336, обр. 211.
[103] Въжарова, Ж. Материалите от разкопки (необнародвани).
[104] Styrmen nad Jantrą. — Bulgaria. . ., p. 187, tabl. VIII_{21}; p. 188, tabl. IX_{135}; p. 230, tabl. LI_{588}.
[105] Материалите не са обнародвани.
[106] Материалите не са обнародвани. Разкопки — Л. Дончева-Петкова.

Двете жилища с ключове са открити в горния културен пласт на селището. Този тип ключове са известни и от други наши археологически обекти[107], а така също от градището Стърмен, Русенски окръг, в некропола с. Оброчище. Известни са и от археологически обекти извън България[108].

Обръчи (части от ведро). Намерени са в жилища № 19, 97 и извън тях. Представляват плоски ленти с различна широчина: 1,6; 3,5 см и запазена дължина 4,7; 5,9 см.

Уши (от ведро). Намерени са части с дължина 6—6,5 см и широчина 1,6 см в жилище № 98. Цяло ухо е намерено в жилище № 25 и част от ухо с размери: дължина 3,4 см и широчина 2,5 см в жилище № 99. Те са известни от голям брой некрополи, селища и градища през периода VIII—XI в.

Огнива-кресала (обр. 52$_{2-3}$). С S-овидни извити краища са открити две огнива. Едното от тях е половина, другото е с отчупен край. Размери: широчина 7 см, височина 2,3 см. Подобни са открити при разкопки в некропол № 1, с. Гарван, и в некрополи с. Бабово, Юпер, Кюлевча.

Въдици (обр. 53$_{4-6}$). Намерени са три, цялостно запазени са само две. Размери на дъгата 0,3—0,5—0,6 см и дължина от 5,5—6 до 10,5 см.

Въдиците са изработени чрез изковаване от кръгла, овална или правоъгълна пръчица с острие-петлица в единия край, а в другия край те са разширени като лопатки. Намерени са в жилища № 1, 35, 86 в горния културен пласт. Подобни въдици са открити в селища и градища на територията на България — с. Кривина, Русенски окръг, Плиска и др.

Инструменти за обработка на метал и дърво. Клещи (обр. 54$_1$). Открити са в жилище № 110. Те са плоски, с квадратно сечение и обща дължина 17,5 см. Челюстите им са свързани с шарнир. Те са малко извити „лирообразно“, отдалечени една от друга, с размери 2,5 см и широчина 0,2 см.

Били са използувани при изработка на метални изделия. Такъв тип клещи са ползувани от средновековните майстори (IX—XII в.) Регистрирани са в археологически обекти у нас [109] и в други страни [110].

Длета (обр. 54$_3$). В селището са открити две — в жилища № 78 и 92. Те са масивни, правоъгълни в сечение, с дължина от 7,5 см до 10 см и дебелина 1—15 см. В единия край имат тъпа шапчица, завършваща с острие, широчина 1,2—2,2 см. Длетата са били употребявани за обработка на дърво, а малките вероятно са служили за обработване на кост. Длета се срещат и в други археологически обекти у нас[111] и извън нашата страна[112].

Длето-иземка (обр. 54$_2$). Има форма на листо (лъжичка), което е силно извито и изострено от двете страни. Дръжката е плоска с дължина 7 см, размер на листото 2,5 см.

Било е използувано за изглаждане на дървени съдове. Подобни длета са известни у нас[113] и на територията на СССР.

Пила (обр. 54$_5$). Намерена е една пила в жилище № 113. Тя е плоска, с правоъгълно сечение, дължина 10 см, широчина 1,8 см и дебелина 0,55 см.

Мотичка-тесличка (обр. 55$_1$). Намерена в жилище № 84. Пластинката е с четириъгълно сечение, което се разширява в мотиковидна форма и заострен режещ край.

---

[107] Ваклинов, Ст., Ст. Станилов, Цит. съч., с. 69, обр. 60$_8$; Styrmen nad Jantra. — Bulgaria. . ., p. 152, рис. 52, 602, 1131 ; Бобчева, Л. Оръдия на труда. . . , обр. 7.

[108] Седова, М. В. Ярополч. . ., с. 130, табл. 1$_{11}$; Монгайт, А. Л. Старая Рязань. М., 1955, с. 105, рис. 70$_{12, 13, 14}$; Poulik, J. Mikulčice. . ., tabl. 883$_7$; Herrmann, J. Zwischen Hradschin. . ., p. 102, Abb. 24; Corpus archäologischen Quellen zur Frühgeschichte auf gem Gebiet der DDR (7. bis 12. Jahrhundert). Berlin, 1973, 5—52; Corpus archäologischen Quellen zur . . . Berlin, 1979; Corpus 50/148, Abb. 46, 47, 49; Schoknecht, Meurlin II. Eine frühgeschichtliche Handelsplutz an der Peene. Berlin, 1977, Taf. 25—102; Klíma, B. Zamečnická práce Staromoravskych kovažu Mikulčicích. Praha, 1980, obr. 19, 20, 21, 41; Dambrowska, E. Studia nad Osadnictwo wczesnosredniowiecznym ziemi Wisliekiej. Wrocław—Warszawa—Krakow, 1965, p. 201, fig. 171.

[109] Георгиева, С. Средновековното селище над развалините на античния град Абритус. — ИАИ, 24, 1961, с. 14, обр. 7; Чангова, Й. Средновековни оръдия на труда в България. — ИАИ, 25, 1962, 32—34, обр. 12$_4$, 14; Мирчев, М., Г. Тончева, Д. Димитров. Бизоне—Каварна. — ИВАД, 13, 1962, с. 92, обр. 66; Николова, Я. Домашният бит и въоръжението. . ., с. 197, обр. 11; Въжарова, Ж. Железарската работилница „Селище“ — Преслав. . ., 393—205, обр. 15.

[110] Рыбаков, Б. А. Ремесло. . ., с. 86, рис. 46; Колчин, Б. А. Черная металлургия и металлообработка в древней Руси (Домонгольский период). — МИА СССР, № 32, 1953, с. 260; Сорокин, С. Железные изделия Саркела-Белой Вежи. — МИА СССР, № 2, 1959, т. 2, с. 154, рис. 8$_4$; Седова, М. В. Ярополч. . ., с. 71, табл. 4$_{25}$; Chropovsky, B. Vyvoj a stav archeologickeho vyskumu doby Velkomoravskej. — Slovenska archeologia, 19, 1971, No 2, p. 586, obr. 6; Baranová, M. Zemedelstvi starych Slovanu. Praha, 1980, tabl. XXX$_{1, 4}$; Teodor, D. Ch. Teritoriul est-carpatic. . ., fig. 29, 4; Kornatovska, S. Slovinazczyzna Poludnieva. Wroclaw—Warszawa—Krakow—Gdansk, 1977, p. 108, fig. 27, 28, 29; Comşa, M., Ch. Constantinescu. Depozitul de unelte şi arme din epoca feudala Timpurii descoperit la Dragosloveni. — SCIV, 20, 1969. No 3, p. 424 sq., fig. 1$_{3-10}$.

[111] Чангова, Й. Средновековното селище. . ., с. 96 сл., обр. 78, 79 ; Георгиева. С. Средновековното селище. . ., с. 14, обр. 7.

[112] Сорокин, С. С. Цит. съч., с. 154, обр. 9; Седова, М. В. Ярополч. . ., с. 133, табл. 4$_{18}$.

[113] Чангова, Й. Средновековното селище. . ., с. 97 сл., обр. 80$_{13, 14}$; Средновековни оръдия. . . с. 37, обр. 18. Намерени са и в селището с. Дуранкулак, Толбухински окръг (необнародвани).

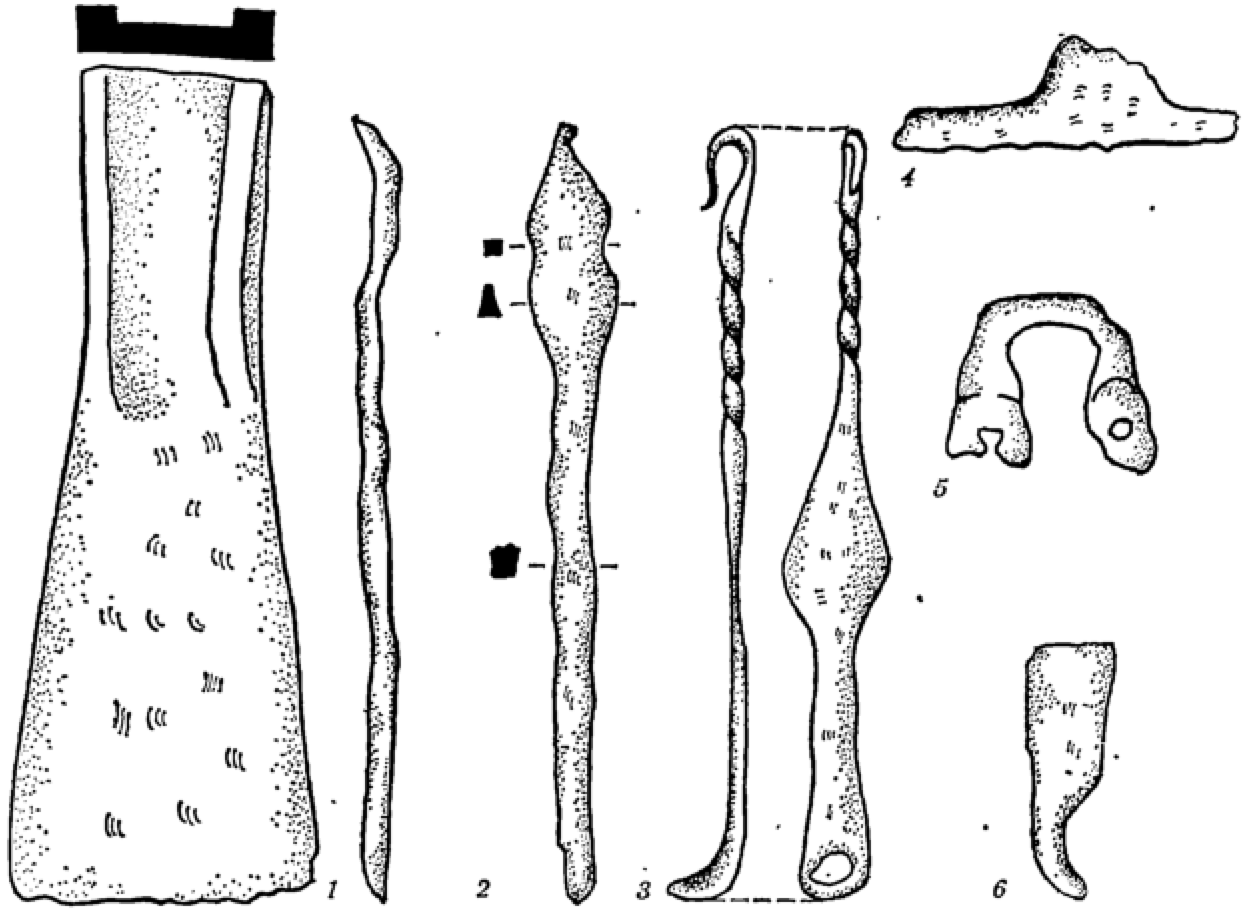

Обр. 55. Мотичка-тесличка (*1*); изземка (*2*); предмет с неопределено предназначение (свредели) (*3*); пластинка за обработване на дърво (*4*); скоба (*5*); бръснач (*6*)

Дръжката-втулка е незатворена и куха. Тя е с дължина 9,5 см, на втулката 3 см, широчина 2,5 см, размери на лопатообразната част 2×2 см. Била е използувана за изработване на корита, лъжици и др. Такива мотички-теслички са намерени в археологически обекти у нас[114] и в други страни[115].

Свредели-изземки (обр. 55_3). Намерени са в жилище № 92 и в кв. $Г_3$ — 1977 г. Представляват в сечение квадратна пръчка. В единия край има малко разширение за закрепване към дръжката, а другият край е с изострени краища. Тези свредели са за направа на малки отверстия. Имат дължина 6,5 см или 8—13,3 см, диаметърът на долната част е 0,3 см. Свредели са открити и в други археологически обекти, проучвани в нашата страна.

Пластинка (обр. 55_4). С квадратно сечение. В средата от едната страна се разширява в триъгълна пластинка с остър връх, дължина 5,5 см. Триъгълната пластинка е с размери 1×1,5 см. Подобна за обработване на дърво, по-точно за направа на колело, е открита в Чехословакия[116].

Пластинка (скоба) с неопределено предназначение (обр. 55_5). В горната си част е кръгла завита, завършва с кукичка. В средата се разширява в ромбовидна пластинка, която продължава като правоъгълна пластинка и под прав ъгъл е завита, отвор с обща дължина 16 см, на завитата част 3,5 см. Ромбовидната част е 2×2,5 см, долната част е 5 см, диаметърът на отвора е 1 см (жилища № $А_5$ — 1974 г.).

Други находки от желязо. Гвоздеи с шапчица и правоъгълно сечение. Техните размери са от 5 до 14,5 см. Намерени са само в горния културен пласт в жилища № 59, 85 и др. (обр. 50_{5-7}).

НАХОДКИ ОТ КАМЪК

Това са брусове, пета на врата, кремъчета (огнива), хромели, корита, бойни топки, тежести за риболовна мрежа и др.

---

[114] Чангова, Й. Средновековното селище. . ., с. 96, обр. 77; Средновековни оръдия. . ., обр. 5. В средновековния Червен XIII—XIV в. (необнародвани).

[115] Сорокин, С. С. Цит. съч., с. 158, рис. 12; Nitu, A., D. Ch., Teodoru. Sondajul din Aşezarea prefeudala la scinosa. — Materiale şi cercetari arheologice, 5, 1959, p. 488, fig. 46; Teodoru, D. Ch. Цит. съч., fig. $25_{3,4}$, $27_{1,3}$, 28_{1-2}.

[116] Dostal, B. Břeclav-Pohansko. . ., p. 205, obr. 227 i 8; K prehistorii a protohistorii Břeclavi (Separat z: Břeclav. Dejiny města). Břeclav, 1968, tabl. XX, 22.

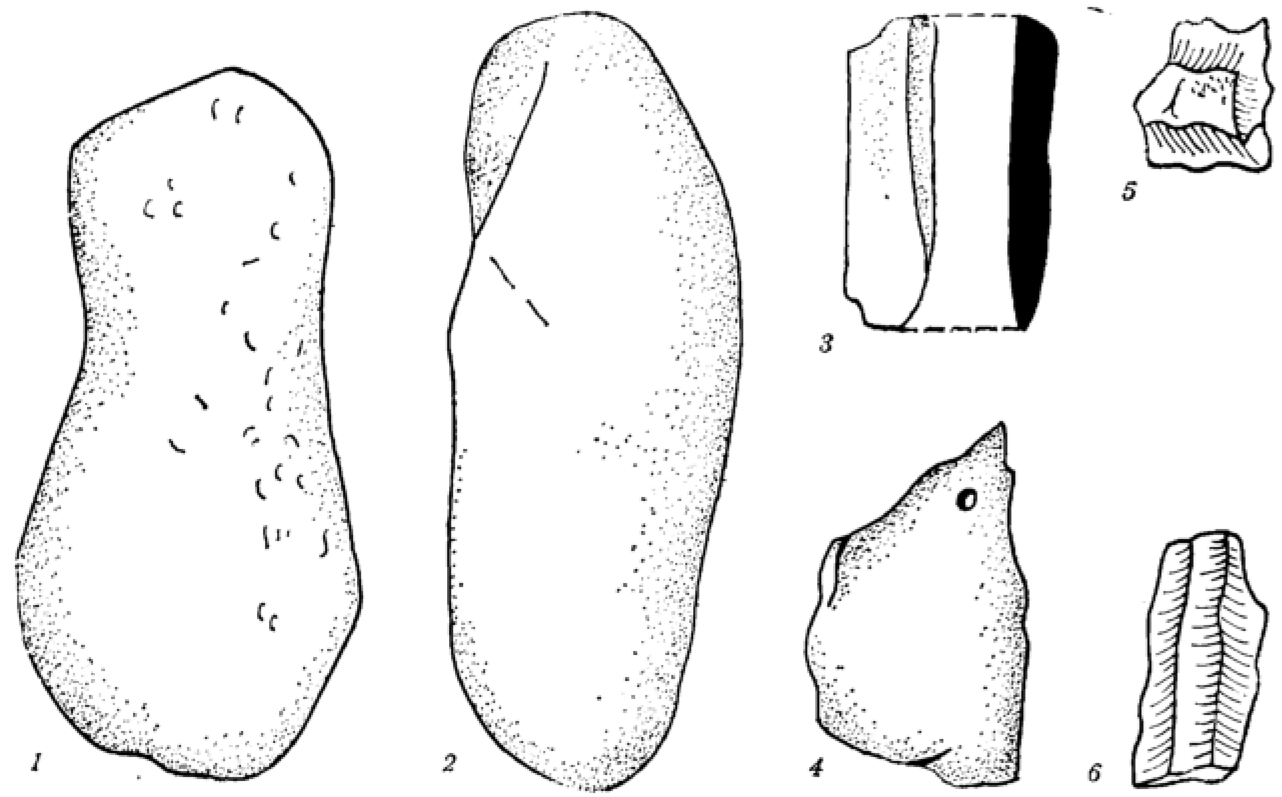

Обр. 56. Кремъчета (*1—2*); брусове (*3—6*)

Брусове (обр. 56_{3-6}). Намерените брусове са изработени от пясъчник и мергел и са обработени и полирани от едната или от двете, рядко от всички страни. По форма са различни: правоъгълна, квадратна, ромбовидна, триъгълна, бутилкообразна, намерени са и с неправилна форма. Размерите са различни — дължина 3,6—18 см и дебелина 1,2—8 см. Общо са намерени 114 бруса. Три от брусовете имат отвор (дупка) за прикачване (жилища № 50, 66, 96), а брусът, намерен в жилище № 99, е с две дупки. Едни от брусовете са недобре оформени — вероятно те са за източване на коси, сърпове и други предмети. Малките са изящни, с дупки за закачване на пояса. Последните са били използувани вероятно за наточване на ножове и други инструменти (обр. 56_4). На един брус върху повърхността има нанесени дълбоки, полегати бразди. Вероятно е служил за изглаждане на костените шила. Сред брусовете се откроява един с твърде големите си размери: дължина 33 см, широчина 12,5—16,5 см и дебелина 2,5—4,5 см. Те са намерени по един, по два или по седем в отделните полуземлянки.

Кремъчета (обр. 56_{1-6}). Открити са общо 106. Те са с различна форма, като някои от тях са ножовидни пластинки, върхове на стрели, и са изработени в по-ранни периоди (вероятно през бронзовата епоха) и вторично употребени. Намерени са по едно в жилища № 39, 54, 62, 63, 83, 84, 86, 94, 95, 98; по две в жилища № 25, 55, 66, 68, 88, 93, 96, 103; по три в жилища № 64, 84, 110, 114, 116; по четири в жилища № 89, 102; осем в жилище № 97 и по девет в жилища № 59, 64. Открити са в определените културни пластове. Те са с различни размери: 1,8×2,4; 2×3; 3,5×3; 3×4,5; 3,6×2,8; 4×4; 4,2×5,3; 4,5×6,7; 3,5×6. Кремъчетата са били употребявани за огнива.

Хромели (обр. 57_{3-4}). Намерени са само части от тях в отделните жилища. Те са с диаметър 0,45—0,60 м, с дебелина 4,7 см. В центъра на хромела има кръгъл отвор с диаметър 6—7 см. Хромелите са открити в жилища и други помещения: № 2, 16, 22, 25, 42, 60, 63, 72, 87, 90, 92, 95, 98, 102, 108, печка № 3 (кв. A_2A_3 — 1974 г.), печка под жилище № 96 (кв. E_3). Хромели са открити и в грънчарски пещи № 101 и 112 (в горния етаж), вероятно последните са били използувани като ями за смет от жителите, населявали горния пласт. В долния културен пласт са намерени хромели в жилища № 13 и 66.

Тежест за риболовна мрежа (обр. 57_7). Открита е една в жилище № 102. Има кръгла форма. Общ диаметър 6 см, диаметър на отвора 1,31 см.

Корита (обр. 57_1). Намерени са в помещение № 108. Едното корито е изработено от четиристранен блок (пясъчник), грубо обработен, с елипсовидна дупка. Дължина 0,30 м, широчина 0,30 м, диаметър на вдлъбнатината 0,15 м. Другото е обработен каменен блок с грубо одялани страни в квадратна форма и кръгла дупка. Има размери 0,20 м, диаметър на

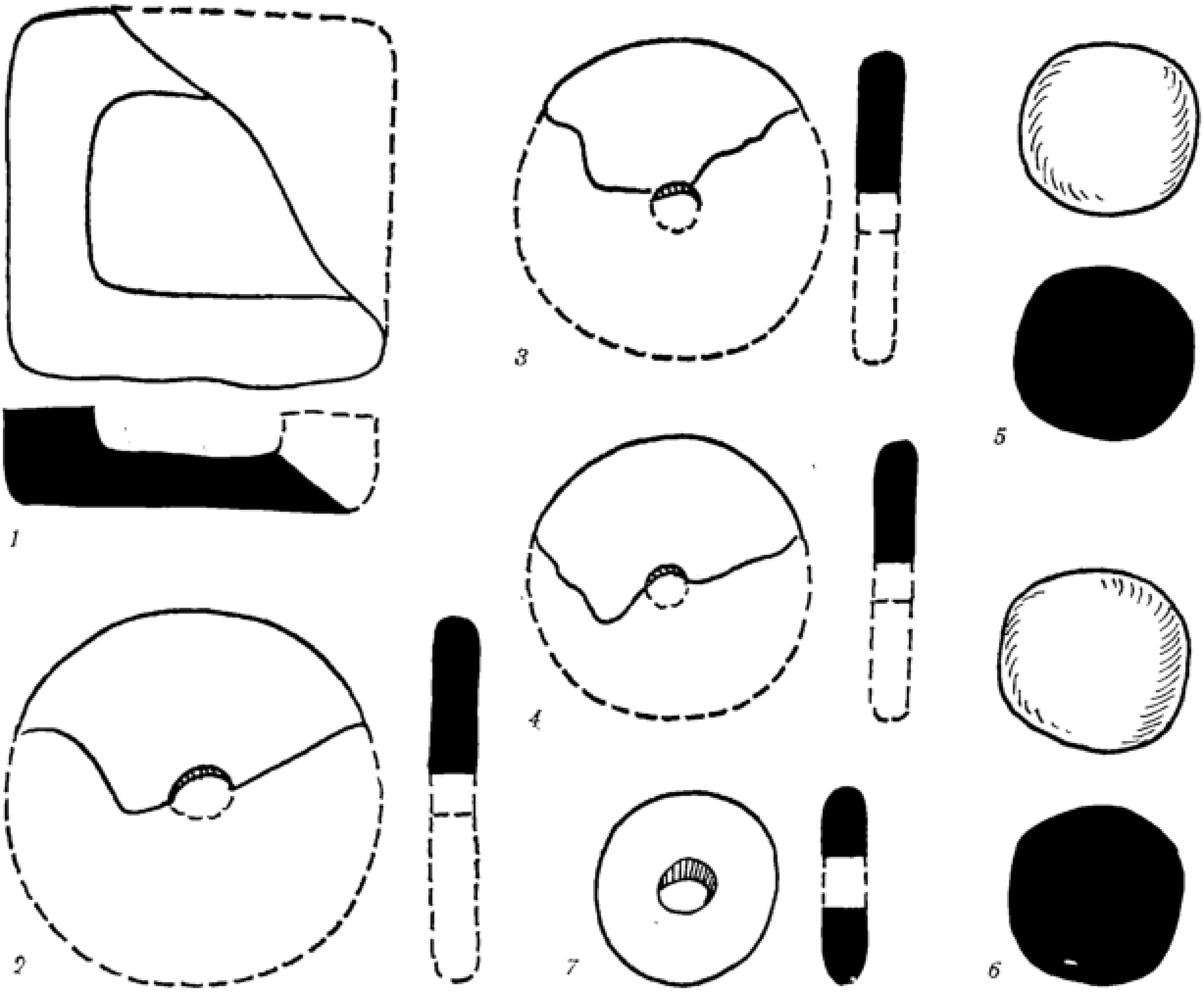

Обр. 57. Корито (*1*); хромели (*2—4*); бойни топки (*5—6*); тежест за рибарска мрежа (*7*)

дупката 0,10 м. Коритата са подобни на тези, намерени в селището в м. Калето, с. Попина, Силистренски окръг[117], в Плиска[118] и в с. Горановци, Кюстендилски окръг[119].

Каменната пета за врата представлява добре оформен камък с издълбана кръгла трапчинка за ос на врата. Тази трапчинка има диаметър 0,16 м и дълбочина 0,10 м.

Бойни топки (обр. 57_{5-6}). Откритите бойни топки са каменни — изработени от варовик и пясъчник, с кръгла форма, с размери 5×5,4 см. Намерени са в горния културен пласт в жилище № 112. Подобни са на тези, намерени в селището в м. Калето, с. Попина[120], Плиска[121], Стърмен[122]. Наличието на бойни топки в селището при с. Гарван свидетелствува за употребата им като нападателно оръжие с помощта на прашки.

НАКИТИ ОТ НЕКРОПОЛА В ГРАНИЦИТЕ НА СЕЛИЩЕТО И В СЕЛИЩЕТО

Сред тях са обеци, пръстени, гривни, мъниста и зърна от гердан, копчета, токи, апликации и др.

Обеци. В селището са намерени шест. Изработени са от сребро и бронз. Представени са от следните типове:

Бронзова халка, отворена, изработена от тънка тел, с диаметър 2,2 см (обр. 58_1). Бронзова халка, отворена, изработена от тънка тел, с две пръстеновидни надебелявания, диаметър 3 см (обр. 58_2).

Сребърна халка, отворена, с ромбовидно топче (от жилище № 2). В средата с пръстенче, диаметър 2,1 см (обр. 58_5).

---

[117] Въжарова, Ж. Славянобългарското селище край с. Попина, Силистренски окръг. С., 1956, 19—30, обр. 1 и 22.

[118] Милчев, Ат. Материали, открити в занаятчийските и търговските помещения северно от южната порта на вътрешния град на Плиска. — В: Плиска—Преслав. Т. 1. С., 1979, с. 177, обр. 106.

[119] Необнародвани (разкопки — Ж. Въжарова).

[120] Намерени са четири на брой (необнародвани).

[121] Милчев, Ат. Материали, открити. . ., с. 163. обр. 75.

[122] Джингов, Г. Археологическо изследване. . ., с. 47, обр. 50_2.

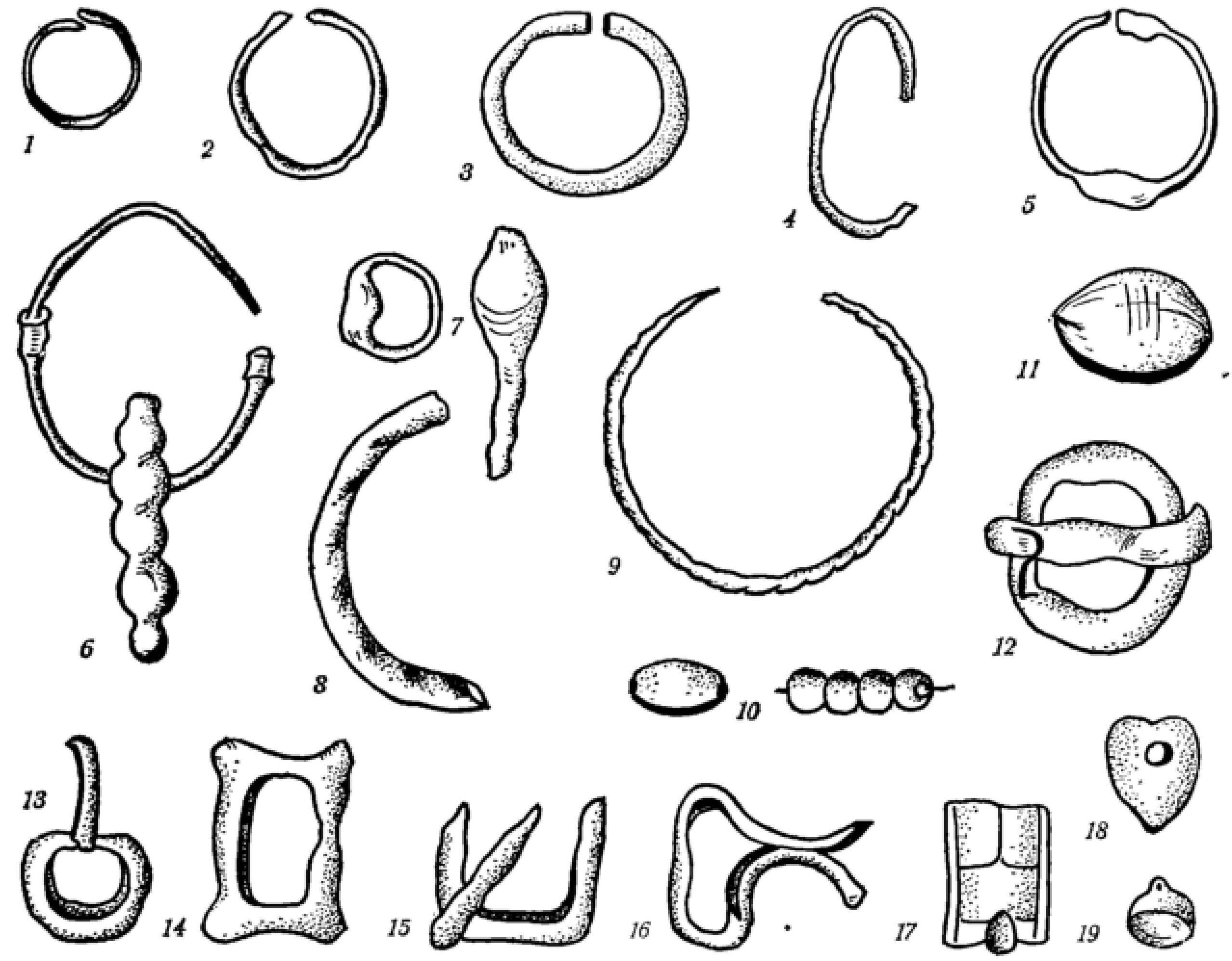

Обр. 58. Накити от селището и некропола: обеци (*1—6*); пръстен (*7*); стъклени мъниста (*9—10*); бронзово зърно (*11*); стъклена гривна (*8*); бронзова гривна (*9*); токи от колани (*12—17*); пластинка със сърцевидна форма (*18*); копче (*19*)

Бронзова халка с гроздовидна висулка, отворена. Диаметър 2,1 см, дължина на висулката 1,3 см (обр. 58_6).

Обеци, открити в гробове. Две от тях са от бронз, две от мед.

Халки, изработени от бронз, отворена, от тънка тел, диаметър 2,3 см (гроб № 10), дебелина 0,03 см (обр. 58_4).

Халки, изработени от мед, отворени, от дебела тел, диаметър 2 см, от гроб № 14 (обр. 58_3).

Обеците — отворена халка, изработена от тънка тел, често се срещат в некрополи и селища в България и извън нея. Гроздовидният тип обеци са датирани от VIII—X в. Двете обеци, открити в гроб № 9 — халки, изработени от мед, отворени, са известни от проучени некрополи[123].

Пръстени (обр. 58_7). Открити са четири. Изработени са от бронз и са два типа: първият тип — пластинка с елипсовидно разширение, отчупена в единия край и с диаметър 1 см. Размери на разширението 1×0,60 м (обр. 58_1). Произхожда от жилище № 98. Вторият тип — отворена халка с ромбовидно разширение — плочка. Диаметър 1,2 см.

Гривни. Намерена е една запазена цяла. Намерени са части и от две различни гривни. Едната е бронзова, другите са стъклени. Стъклените гривни са с кръгло сечение (обр. 58_8). Едната от тях, открита над жилище $Г_3$ —в1977 г., е със син цвят. Другата, открита в жилище № 10, е с червен цвят. Третата гривна е открита над жилище № 27. Бронзовата гривна е вита, изработена от три телчета (жилище № 41, обр. 58_9).

Бронзовите гривни са носени през IX—X в. Стъклените гривни са намирани при християнски погребения в гробове на територията на България, Югославия, Румъния и СССР и се датират от X—XII в.

---

[123] Гатев, П. Накити от погребения от XI—XII в. — Археология, 1977, № 1, с. 33, обр. 3_1.

Всички накити (пръстени, копчета, обеци — отворена халка от тънка тел гроздовиден тип, гривни — вити бронзови и стъклени, и стъклени мъниста) са проучени у нас главно от некрополи[124].

Мъниста. Намерените шест мъниста са изработени от стъкло. Според формата им се разделят на три типа:

С кръгла форма, една част със син цвят, помещение № 28 (обр. 58_9).

С продълговата пъпешовидна форма, с прозрачно белезникав цвят, дължина 2 см и диаметър 0,18 см, от жилище № 80 (обр. 58_{10}).

Тръбички — многоставни, прищипнати, посребрени и позлатени — три от помещение № 120 (обр. 58_{11}).

Две зърна с ореховидна форма, посребрени. Открити в помещение № 120 (обр. 58_{10}).

Стъклени мъниста от гердан са известни от проучени археологически обекти (некрополи и селища) и са датирани от края на VI—XI в. Посребрени ореховидни зърна-мъниста са намерени в средновековни некрополи в Южна България[125], а така също и в християнски некропол край с. Пиргово[126], Русенски окръг, Централна Северна България, датирани от IX—X в.

Токи-катарами от колани за облекло от селището (обр. 58_{11-16}). Те са изработени от бронз, с правоъгълна или елипсовидна форма. В средата на откритата тока с елипсовидна форма има подвижно петле-езиче. Размери: 1,7×1,3 см, дебелина на езичето 0,4 см, дължина 1,7 см, дебелина 0,3 см. Краищата са със закръглена форма, с размери: дължина 2,8 см, широчина 1,8 см, дебелина 0,4 см. Подобни токи са намерени в много некрополи у нас, Чехословакия, Унгария, Румъния и се датират от VIII—XI в.

Коланно украшение. Изработено от бронз, с правоъгълна форма. Размери: дължина 3 см, широчина 1,5 см (обр. 58_{17}).

Коланно украшение — сърцевидна пластинка, изработена от бронз. Размери 1,8× 1,5 см (обр. 58_{18}).

Част от бронзово копче (обр. 58_{19}).

---

[124] Въжарова, Ж. Славяни и прабългари. . ., 355—380; Златни накити от гроб 27 в Плиска. — Археология, 1980, № 1, 52—56; Богатое погребение женщин в могильнике возле Большой базилики в Плиске. — In: Slovane 6. 10. stoleti. Břeclav-Pohansko. Brno, 1980, 299—310.

[125] Въжарова, Ж. Славяни и прабългари. . ., с. 295, обр. 184. Ореховидните посребрени зърна от некропола (Разкопки Ж. Въжарова — необнародвани).

[126] Въжарова, Ж. Славяни и прабългари по данни. . ., с. 380, обр. 34, 52_3, $59_{5 \text{ и } 6}$, 61, $66_{2 \text{ и } 3}$, $69_{4, 5, 6}$, 70_4, $72_{1, 2, 6}$, $81_{1 \text{ и } 2}$, 82_1, $83_{9, 10, 14}$; Чангова, Й. Средновековното селище. . ., с. 115, обр. 95_{1-18}.

ВТОРА ГЛАВА

ПОМИНЪК

ЗЕМЕДЕЛИЕ И СКОТОВЪДСТВО

Като основен поминък на населението в ранносредновековното селище в м. Стареца, с. Гарван, през VI—XI в. е земеделието и скотовъдството. Селището е било разположено в местност, която и досега е една от най-плодородните в България. Характерна особеност е дълбокото разположение на плодородния пласт, под който се намира пласт изпепелена почва.

За земеделския характер на поминъка в изследваното селище свидетелствуват преди всичко оръдията на труда: сърпове, косери-гроздобери, коси, мотики и др. Земеделските оръдия на труда от края на VI—XI в. са открити също в голям брой селища, градища и некрополи на територията на България. Сред тях са: лемежи, сърпове, косери, лопати и др. от селището с. Якимово, Михайловградски окръг[1]. Сърп и косери са намерени в градището м. Калето, с. Попина, Силистренски окръг[2]. Колективна находка от два лемежа, чересла и верига е открита в средновековното селище от IX—XI в. над античния Ятрус, с. Кривина, Русенски окръг[3]. Сърпове, мотики, лемежи и други оръдия на труда са известни и от градището край с. Стърмен, Русенски окръг[4]. Лемеж е открит в селището м. Калето при с. Нова Черна, Силистренски окръг[5]. Три сърпа са намерени като инвентар в гробове на некропола с трупоизгаряне край с. Разделна, Варненски окръг[6]. Многобройни са и рисунките-графити на рала върху крепостните стени на Плиска[7], които дават възможност да се допълни картината на земеделието като основен отрасъл в поминъка на българското население.

Земеделският характер на поминъка в селището при с. Гарван се доказва и от остатъците от зърно. Те са намерени в глината, от която са направени подниците и тавичките, така също и в обмазката на някои печки (жилище № 65), срещат се също в мазилките по стените на жилища и върху дъното на едно гърне. Според направения от Таня Димитрова анализ на зърната те са от пшеница, едрозърнест лимец, ечемик и просо. Голямо количество зърна от пшеница, ръж, ечемик, просо и др. са намерени и в други средновековни селища и градища от територията на България, като градището край с. Стърмен[8], селището над античния Ятрус край с. Кривина[9], градището с. Долно Церово, Благоевградски окръг[10], и др.

Археологическите данни отговарят на историческите извори, в които се казва, че у славяните има голямо количество разнообразни животни и зелени плодове, които се намират на купове, особено просо и пшеница[11]. Големият брой хромели (вж. № 16, 42, 60, 63, 70, 90, 104) в селището с. Гарван, намерени в жилищата, са също неопровержимо доказателство за земеделския характер на поминъка през периода от края на VI—XI в. И така намерените в селището с. Гарван земеделски оръдия (сърпове, коси, гроздобери и др.), откритите лемежи, чересла в други археологически обекти в България от VI—XI в. определят поминъка в земите, където са живели славяните[12].

---

[1] Милчев, А. Проучвания на раннославянската култура в България и на Плиска през последните двадесет години. — Археология, 6, 1964, № 3, с. 25 сл., рис. 2.

[2] Въжарова, Ж. Славянобългарското селище. . ., с. 25, обр. 146 и обр. 43а.

[3] Wendel, M. (необнародвано).

[4] Kornatowska, Z. Sloviansżsyzna poludniowa, 1977, p. 94, fig. 20; Styrmen. . ., fig. 50.

[5] Милчев, А., С. Ангелова. Разкопки и проучвания в м. Калето при Нова Черна, Силистренски окръг, през 1967. — Археология, 1969, № 3, с. 43, обр. 9.

[6] Димитров, Д. Ил. Ранносредновековен некропол при гара Разделна. — Археология, 1959, № 3—4, с. 56, обр. 31; Некрополът при гара Разделна. — ИНМВ, 29, 1978, 1—16.

[7] Овчаров, Д. Изображения на рала върху рисунки на графити от Плиска (VIII—X в.). — Векове, 1980, № 1, 42—43 (вж. цит. лит.).

[8] Styrmen nad Jantra. . ., p. 149, fig. 16.

[9] Wendel, M. (необнародвано).

[10] Стоянова-Серафимова, Д. Разкопки при с. Долно Церово, Благоевградско. — Археология, 1963, № 4, с. 23, обр. 5.

Многобройно е количеството на откритите животински кости в жилищата и в някои ями, които показват, че скотовъдството е характерно за поминъка в селището. Според изследванията на проф. Ст. Иванов в долния културен пласт (края на VI—VII в.) е имало говедо, овца, коза, свиня. Открити са кости от кокошка и патица, срещат се кости от едра птица (неопределена). Голямо е количеството на откритите птичи кости, но поради тяхната разчупеност те са много мъчно определяеми. Несъмнено между тях е имало и кости от прелетни птици.

Не може да не се отбележи, че в глината, от която са се изработвали някои от гърнетата на ръка (като тези, открити в долния културен пласт), има и примес от говежди тор. В горния културен пласт са намерени кости от същите бозайници, както и в долния пласт, само че освен тях са намерени и кости от магаре и котка (питомна). Кости от такива животни са намерени в 53 жилища от изследваните общо 54. От дивите животни освен тур и елен е имало дива свиня (глиган), сърна и заек. Малък е броят на откритите кости от двата културни пласта на кон, куче, магаре и котка (от 54-те жилища в горния пласт те са намерени само в три от тях). Богата е картината от видове животни, които човекът от средновековието е отглеждал или набавял чрез лов, за което свидетелствува преди всичко намереният костен материал от животни и в други археологически обекти от VI—XI в.[13] За лова свидетелствуват и многобройните рисунки-графити и други изображения на ловни сцени, открити в България[14]. Чрез тях са илюстрирани способи на ловуване, различни животински видове, между които птици, мечки и др. Някои от върховете за стрели, намерени в селището м. Стареца, с.Гарван, несъмнено са били употребявани и при лова на разни животни и птици, с които и досега е богат изследваният район, където е разположено селището. Река Дунав е многоводна артерия, богата с риба. И досега до южния бряг на р. Дунав се разливат езера, блата, богати с разни видове риба. При разкопките на селището м. Стареца, с. Гарван, в девет жилища са намерени кости от различни видове риба. Основен начин на риболов е бил с мрежи и въдици. Въдиците са със средни размери (дължина от 4 до 6 см).

Ловенето на риба е ставало главно с мрежа. Намерени са 43 тежести за мрежа. Две от тежестите имат врязан знак. Вероятно е отбелязан техният притежател. Често срещаните костени шила (по пет в жилище № 112, по шест в жилища № 44 и 66 и средно по седем — № 90, 97) дават основание да се допусне, че са били използувани не само за нанасяне орнамент на грънчарските съдове, но и за плетене на риболовни мрежи.

ЗАНАЯТИ

ГРЪНЧАРСТВО

Населението на селището м. Стареца, с. Гарван, е имало като основен поминък земеделието и скотовъдството, но то се е занимавало и със занаяти. Един от тях е грънчарството.

Белезите, които позволяват да се говори за зараждането на грънчарството като занаят, са гърнетата, изработени на ръка и доработени на примитивно колело. Те се намират в междинния културен пласт на селището в м. Стареца, с. Гарван. Някои от тях имат орнамент вълнисти или хоризонтални линии. Такъв орнамент е могъл да бъде нанесен при положение, че гърнето се е въртяло на дъсчица (примитивно колело) и едната ръка е имала свободно движение. Наличието на отпечатъци (т. нар. мегоними) по дъното на няколко от гърнетата[15], характеризират формата и размерите на издатината на оста на грънчарския кръг или особеностите на изработване на работната плоскост на кръга. Обикновено такива отпечатъци по дъната се дължат на някаква подсипка (пепел, пясък), което показва, че съдовете са изработени на примитивно колело. Върху дъната на някои от изработените гърнета на дъсчица (примитивно колело) са нанесени релефни знаци. Тези знаци се определят от повечето учени като получени при изработване на грънчарско колело. Това подкрепя нашето твърдение, че налице е зараждането на грънчарството като отделен занаят. Обстоятелството, че гърнетата, изработени на ръка и доработени на примитивно колело, са изпичани в грънчарски пещи (№ 101 и 112), дава основание да се приеме, че е станало обособяване на грънчарския занаят. При това две пещи (№ 101 и 112) се намират една от друга на разстояние 45 м. Може да се предполага, че грънчарите вече са се обособили в определен район в селището. В близост до грънчарските пещи има купчини от глина с примес от дресва и шамот. Предполага се, че грънчарят е подготвял на място своята суровина — глината. Всички съдове в горния културен пласт на селището с. Гарван са изработени на грънчарско колело. Те са изпичани в грънчарски пещи. До една от пещите (жилище № 55) бяха намерени топки обработена глина за източване на съда. До грънчарските пещи в селището с. Гарван има ями и купчини от глина, от които са били изработвани съдовете.

---

[11] Цанкова, Г. Материалната култура и военното изкуство на дакийските славяни според сведенията на Псевдо Маврикия. — ИИБИ, 7, 1957, 309—314.

[12] Березовец, Д. Т. Поселения уличей на р. Тясмине. — МИА СССР, № 108, 1959, 183 сл., обр. $20_{2,6,13-15}$; Pleinerova, L. Březno, Wescice privnich Slovani v severozapadnich Čechach. Praha, 1975, p. 88 sq., obr. 33, 34, 35, 36; Beranova, M. Zemedelstva starych Slovanu. Praha, 1981.

[13] Иванов, Ст. Животински костни остатъци от селището в м. Джеджови лозя при с. Попина. — В: Въжарова, Ж. Славянски и славянобългарски селища. . ., 207—224.

[14] Ovčarov, D. Graffiti médiévaux de Pliska et de Preslav. — In: Culture et art en Bulgarie médiévale (VIII—XIV s.). S., 1979, p. 50 sq., fig. 2, 3, 4, 6, 7, 8; Прабългарите в българската история и култура VII—IX в. — Векове, 1979, № 4, с. 34.

[15] Бобринський, А. А. Гончарство Восточной Европы. М., 1978, с. 38, рис. 6_{1-4}, 7_6.

За грънчарството като занаят са безспорни данните от горния културен пласт.

Съдовете, изработени на грънчарско колело, са твърде разнообразни по форма и имат различно предназначение в бита. Това са гърнета, делви (питоси), купи, паници, кани, амфоровидни стомни, котли с вътрешни дръжки, гърнеподобни, подобни на съвременните метални котли и др.

Върху стените на повечето от тези съдове е нанесен разнообразен орнамент по определен начин: чрез врязване единична права линия; група прави линии; единична или група вълнисти линии; съчетание от вълнисти и прави линии и други съчетания. Наред с врязания линеен орнамент често в комбинация с него грънчарите са правили ямички в съчетание с прави успоредни или вълнисти линии, а също и в други варианти. Като самостоятелен елемент украсата се среща само при едно гърне с малки размери. Чрез врязване е нанесен орнамент върху шийката на устието, ръба и самия ръб на венчето; друг орнамент е нанесен чрез излъскване. Това е извършено чрез твърд и гладък предмет върху стените на гърнета, питоси, амфоровидни стомни и паници. Той е твърде разнообразен: изцяло с излъскана повърхност или отделни ивици от нея, във вид на мрежа, рядко единични или група от вълнисти линии. При някои от съдовете — гърнетата и амфоровидните съдове, се среща орнамент от една до три бразди. Само върху повърхността на едно гърне на запазена част от него има орнамент чрез излъскване и врязване на фигура на човек — ездач на кон.

Средновековният грънчар с умение и майсторство достига съвършенство в техниката при поставяне на орнамента, като използува най-обикновените инструменти — гребен с различен брой зъби или еднозъба пръчица.

Сред съдовете, изработени на грънчарско колело, има намерени малко на брой с червена ангоба и глазирани със зелена глеч. При някои от гърнетата на грънчарско колело има кръгли отверстия (дупки). Те са служели, за да бъде закърпен чрез оловна скоба счупеният съд. Закърпване на няколко места на амфоровидна глазирана стомна е зарегистрирано в селището в м. Калето, с. Попина, Силистренски окръг[16], с. Одърци, Толбухински окръг, и др.

Гореизложените факти дават основание да се твърди, че грънчарството е вече оформен занаят. Грънчарите работели все още за вътрешно задоволяване нуждата от съдове на жителите на селището. В някои средновековни обекти[17] на територията на България — с. Виница — Преслав и с. Хотница, Великотърновски окръг (IX—XI в.), където са проучени грънчарските центрове, съдовете са могли да бъдат предлагани и на пазара.

МЕТАЛООБРАБОТВАНЕ. ЖЕЛЕЗАРСТВО (КОВАЧЕСТВО)

Сред материалите, събрани и проучени в изследваното селище, както бе изтъкнато, са намерени тигли в жилища № 59 и 109, две около печка (съоръжение) в кв. B_2 — 1966 г. (помещение № 28).

Печката-съоръжение (№ 28), където са намерени тиглите, е с елипсовидна форма. Такава форма има печката-съоръжение в кв. B_2 — 1966 г. Тези печки-съоръжения са твърде подобни по устройство и форма на малки доменни пещи за обработване на метал, открити в средновековното селище на остров Березан[18] и в други археологически обекти на територията на СССР.

В помещение № 109 освен тигли са открити и клещи, употребявани при обработване на метални предмети, а върху пода на помещението са намерени късове-изрезки и късчета мед, телчета и части от други обезформени метални предмети, части от желязно съдче. В помещение

---

[16] Въжарова, Ж. Славянобългарското. . ., с. 21, обр. 11 в.

[17] Тотев, Т. Керамични пещи в чашата на язовир „Виница" край Преслав. — Археология, кн. 4, 1973, 58—68.

[18] Алексиев, Й. Цит. съч.

№ 28 броят на брусовете е пет, а в жилище № 109 те са четири, сред които един е с дупка (отвор) за прикачване. В това жилище бе намерена метална форма. Наличието на тигли и метална форма, специфичните по устройство съоръжения, печки за метал, клещи, части от метални предмети, количеството на брусовете в някои от жилищата и техните особености дават основание да се твърди, че населението се е занимавало с обработване на метал, което най-ярко е проявено в находките, характерни за междинния културен пласт.

В трите културни пласта на селището в жилища № 1, 9, 18, 77, 97, 100, 105, 108, 115, 119 (горен културен пласт), в жилище № 59 (междинен пласт) и в жилища № 65, 66, 80 (долен културен пласт) са намерени шлака и крици. Разнообразни са и железните изделия, открити в жилищата и другите помещения-съоръжения в селището. Това са ножове, игли, токи, халки, а също и разни инструменти за обработване на дърво, коси и други предмети, свързани с въоръжението — върхове на стрели и други.

В помещение № 108 (горен културен пласт) са намерени каменни корита наред с късове желязна шлака, крица и части от железни и други предмети. Въпреки че данните за железообработване са оскъдни за двата културни пласта (долен и междинен), може да се приеме, че то е съществувало вече като отделен занаят.

В славянски селища от VI—VIII в. на територията на СССР[19] (Украйна и Молдавия) са открити голям брой огнища, пещи за железообработване. Заселилите се славяни на юг от Дунава, между които са и тези в средновековното селище с. Гарван, несъмнено са продължили да обработват желязо.

Железообработването е проследено по-добре в горния културен пласт на с. Гарван, т. е. от средата на VIII—XI в.

Много са данните от този период за железообработването (ковачеството) в селища, градища в нашите земи[20]: с. Попина, с. Нова Черна, Силистренски окръг, с. Стърмен, Русенски окръг, с. Одърци, Толбухински окръг, аула на Омуртаг край с. Хан Крум, Шуменски окръг, а също и от двете столици Плиска и Преслав, в някои от които са открити огнища, доменни пещи, други производствени помещения и голям брой изделия от желязо. Това ни дава основание да твърдим, че железообработването се е обособило като занаят през VIII—X в. Същата картина се наблюдава в подобните по култура селища, градища и градове на територията на други страни[21]: СССР, Чехословакия, Румъния и др.

ДРУГИ ЗАНИМАНИЯ

Големият брой предмети са твърде честа находка. Повечето от тях са изработени добре, особено работната им част, на която се е придавала равна, но леко щрихована повърхност. Те са изработени от различни видове камъни: пясъчник, кварц и др.

Брусовете са разнообразни по форма. Сред тях се срещат изработени от груб материал, с много примес от пясъчни зърна, други са гладки, изработени от местни камъни без примес. Едни са малки, други големи. Малките са изящни[22], като някои от тях имат по един отвор (дупка) или са с два отвора (дупки), с които са били закачвани.

Към другите видове обработени камъни са каменните корита и каменната подставка-кубче, вероятно пета за врата с кръгла дупка вътре (жилище № 108).

Каменоделец е изработил каменния идол в жилище № 102.

На обработка са подложени и каменните и металните бойни топки, намерени в жилище № 113.

---

[19] Горбунова, К. С. О характере средневекового поселения на острове Березань. — В: Проблемы археологии. Сб. статей в память проф. М. И. Артамонова. Л., 1978, с. 171 сл.; Ляпушкин, И. И. Славяне Восточной Европы накануне образования древнерусского государства (VIII—первая половина IX вв.). Историко-археологические очерки. — МИА СССР, № 152, 1968, 142—144.

[20] Витлянов, Ст. Железообработването в българските земи през VIII—XIV в. Автореферат. 1982. 20 с.; Чангова, Й. Средновековното селище. . ., 79—82, обр. 60, 62, 65.

[21] Артамонов, М. И. Археологические исследования в Южной Подолии в 1952—1953 гг. — КСИИМК, вып. 59, 1955, 100—117; Славянские железоплаветельные печи на Среднем Днестре. — Сообщ. Гос. Эрмитажа, 7, 1955, с. 25; Вознесенская, Г. А. Кузнечное производство у восточных славян в третьей четверти тысячелетия н. э. — В: Древняя Русь и славяне. М., 1978, 61—65; Техника кузнечного производства у восточных славян в VIII—XV вв. — Советская археология, 1979, № 2, 51—70.
Бідзіля, В. І. Черная металлургия стародавных славян. — В: Славянские старожитности, 11. Київ, 1969, 51—54; Заплавательни горни середини I тысяч. н. э. на Пивденова Бугу. — Археология (Киев), 1963, № 14, с. 133, 123—144; Феодоров, Г. Б. Население юго-запада СССР. — Советская этнография, 1961, № 5, с. 103, рис. 12; Белинин, Г. Древняя металлургия железа в Центральной Польше. — Советская археология, 1959, № 1, с. 178.

[22] Тотев, Т. За обработката на кост в Средновековна България. — Археология, 1963, № 3, 82—92; Бонев, Ст. Обработване на кост и производство на костени изделия в Средновековна България (VIII—XI в.) (Автореферат). С., 1983. 20 с.

Дървообработването също е заемало своето място в живота на населението от селището, независимо че данните са твърде оскъдни.

Районът, в който се намира средновековното селище, е богат с гори. Поради изгниването на дървените вещи е трудно да се определи тяхната употреба. От дърво несъмнено са се изработвали дръжките на сърпове, коси, ножове, длета, лъкове и др. Дървени са били ралата, тъкачните станове и други вещи от бита. Дървото е основен материал при изграждане на жилища, намерени са добре обработени греди, а също и овъглени талпи, от които са изградени стените на някои от землянките и полуземлянките, греди, употребени при строеж на покриви.

Намерените в селището тесла, тесла-изземка, длета, свредели и други инструменти са служили несъмнено за дървообработване.

КОСТНИ ОСТАНКИ ОТ ЗУБЪР (BISON BONASUS L.) В СРЕДНОВЕКОВНОТО СЕЛИЩЕ КРАЙ С. ГАРВАН, СИЛИСТРЕНСКИ ОКРЪГ (НОВИ ИЗСЛЕДВАНИЯ)

Анализът на костни останки на животни от културния пласт на селището от IX—X в. показва наличието на домашни животни, като говедо, овца (коза), свиня, кон, куче. По-редки са костите на диви ловни животни: дива свиня, елен, заек, също и на гигантски риби — вероятно сом.

Особен интерес представлява находката на рог от зубър, която е най-късната у нас находка на този вид, изчезнал в наше време от почти цяла Европа. Намереният десен рог (костна основа) на зряло женско животно носи редица белези, които говорят за принадлежността му към вида на европейския бизон (зубъра): формата на извивката, степента на стесняване към върха, развитието на надлъжните бразди, особено на широка горна и задна бразда, загладената в челната област корона (розетка).

Зубърът е типичен европейски вид, възникнал вероятно в края на плейстоцена в Южна Европа при наличието на съхранени горски рефугиуми и лесостепи. С настъпването на широколистните гори през холоцена той явно е заел почти цяла Европа. На Балканите и в Медитеранските области видът е бил унищожен твърде рано поради интензивното и ранно развитие на човешките култури. В Испания и Англия е изчезнал в доисторическо време, в Холандия и Белгия вероятно след новата ера, във Франция през VI в., в Гърция вероятно в минойския период. В лесостепта на Източна Европа зубърът е съществувал още през XVI—XVII в. По това време бил все още сравнително разпространен в някои области на Централна Европа. В Трансилвания и Саксония е изчезнал през XVIII в. (Гептнер и др. Млекопитающие Сов. Союза. Т. 1. М., 1961).

Единични кости, приемани за останки на зубър от енеолита, са намирани у нас от проф. Ст. Иванов и д-р В. Василев край Голямо Делчево (Варненско) и от В. Василев край Овчарово (Търговищко) (В. Василев. Интердисциплинар. изследвания, VII—VIII, 1981). Ако се съди по сведенията, дадени от Аристотел (IV в. пр. н. е.) и Павзаний (II в. пр. н. е.), зубрите са били обичайни в Пеония (по средното течение на р. Вардар) и край р. Струма. Зубърът се среща в старобългарската литература под името „зомбър". Там обаче това име се намира в преводи от по-стари византийски източници (акад. П. Динеков — лично съобщение). Поради това от тези сведения не може да се съди за наличието на зубъра по нашите земи.

Хранителният режим и морфологията на зубъра говорят, че той е по-приспособен от тура и от плейстоценските бизони към горски начин на живот. Той е лесостепно животно, принудено да навлезе в горските масиви, преследвано от човека. Край Гарван зубърът вероятно е обитавал лесостепни гори, крайречни блата и открити пространства.

Николай Спасов, д-р Николай Илиев, Национален природонаучен музей — БАН

КОСТНИ ОСТАНКИ ОТ ПТИЦИ

Материалът от птици включва 2 кости от крайниците: проксимален фрагмент с дължина 149 mm от дясна лакътна кост на орел (Aquila sp.) и изцяло запазена лява бедрена кост от колхидски фазан (Phasianus c. colchicus L.). Като свободно живеещи видове тези птици са попаднали в храната на средновековното население чрез лова. В Източна Европа приблизително по това време (X—XI в. в Белорусия) някои орли са се използвали за храна (Н. Бурчак-Абрамович. Докл. Всес. арх. конф., 1966). Като се има предвид, че фазанът е постоянен вид, неспособен да извършва значителни прелети, може да се допусне, че костта принадлежи на екземпляр, добит в района. Тъй като всички други подвидове на фазана са пренесени в Европа през XIX в., явно става въпрос за автохтонния му подвид, за който има данни, че на север е достигал до околностите на гр. Кубрат (Н. Боев. Червена книга на НРБ. Т. 2. С., 1985). Находката от с. Гарван принадлежи на най-северното, макар и днес изчезнало находище на вида в България. Значението ѝ се повишава и от факта, че досега в археологическата литература като ловен обект у нас фазанът не е съобщаван.

Златозар Боев, Национален природонаучен музей — БАН

ТРЕТА ГЛАВА

ДАТИРОВКА НА СЕЛИЩЕТО

При търсене отговор на въпроса за възникване, продължителност и прекратяване на живота в селището в м. Стареца край с. Гарван е взета под внимание вертикалната стратиграфия на културните пластове и по-точно жилищата, които не са унищожени, помещенията с различно предназначение, грънчарските пещи и други съоръжения. Особено място е отделено на керамиката — най-често срещания археологически материал, на некрополи и други находки.

Стратиграфската картина на културните пластове в селището е следната: долен, междинен и горен пласт. Най-долният културен пласт се характеризира с жилища-полуземлянки и землянки. Единадесет от тях са отчасти или изцяло разрушени от жилища и от други помещения и съоръжения от горния и междинния пласт.

Двете грънчарски пещи (№ 101 и 112), някои от помещенията с производствено предназначение от междинния културен пласт са засегнати от жилища и помещения от горния пласт.

В горния културен пласт има 17 гроба (некропол № 3). Някои от тях са над разрушени жилища, по-точно над пещите в жилища № 76 и 77.

В горния културен пласт жилищата са полуземлянки, но се срещат и юртообразни. Наред с тях са намерени грънчарски пещи, производствени и други помещения със съоръжения. В този пласт се разграничават няколко хоризонта. В единадесет случая жилищата от този пласт са изцяло построени едно над друго. При това четири от жилищата са едно над друго или отчасти засегнати.

В девет случая жилищата и грънчарските пещи са разположени едно над друго.

Тази вертикална стратиграфия на жилища, помещения, съоръжения, грънчарски пещи и 17-те гроба (некропол № 3), отразена в културните пластове, показва не само продължителността на живота в средновековното селище, но дава опорни точки и за определяне началната и крайната граница на съществуването на селището.

Въз основа на стратиграфията на културните пластове определяме следната хронология: най-ранна по време е културата, отразена в долния пласт на селището. При това, като се вземе под внимание, че някои от помещенията — грънчарска пещ № 112 от междинния пласт е над жилище № 111 от долния пласт, има основание да се приеме, че животът, отразен в междинния пласт, е по-късен от долния пласт.

Проучените в междинния пласт жилища, грънчарската пещ в селището м. Джеджови лозя — с. Попина, представят същата картина, а именно че жилищата от долния и междинния пласт са разрушени от тези на горния културен пласт. При това се срещат жилища от междинния пласт, които са разрушили отчасти жилища от долния културен пласт. Това се наблюдава и в селището до Кръглата църква — Преслав, където жилище с керамика, изработена на ръчно грънчарско колело, е отчасти над жилище с керамика, изработена на ръка — тип „Прага".

В горния културен пласт броят на жилищните хоризонти е четири. Те доказват сравнително голямата продължителност на живот. Такава е картината в горния пласт на селището м. Джеджови лозя, с. Попина, чиито жилищни хоризонти са пет или шест. Подобна е стратиграфската картина и в селището Новите гробища — Преслав, където са определени три жилищни хоризонта.

Като се опираме на етнографските данни, според които едно жилище (полуземлянка, землянка и др.) може да бъде обитавано най-кратко в продължение на 40, а най-дълго 70—80 години при условие, че не бъде опожарено или унищожено при други бедствия, можем да твърдим, че в него са живели две-три поколения. Стратиграфското разположение на жилищните хоризонти в горния културен пласт дава основание да се определят границите на живот в него в продължение на няколко века.

При определяне датирането на селището м. Стареца използуваме керамиката,и то главно откритата по пода на жилищата, в печките, пещите и в огнището на грънчарските пещи. В долния културен пласт има изключително фрагменти от гърнета, тавички и подници, изработени на ръка. Това е керамика, която по своите форми, изработка е вариант на т. нар. тип „Прага—Корчак", която се датира от съветските археолози[1], както и от чехословашки, румънски и др. от началото на VI—VII в. Сред тази керамика в долния културен пласт на изследваното селище са намерени фрагменти от гърнета с биконична форма, които са вариант на т. нар. тип „Пенковка" (СССР), датирани от румънските и съветските археолози от VI в.[2] Според някои български археолози[3] този тип керамика също се датира от края на VI в.

Както отбелязахме по-горе, керамиката (фрагменти) вариант „Пенковка" е открита в малък брой, и то заедно с керамика вариант тип „Прага—Корчак" в долния културен пласт на селището с. Гарван. Керамиката (фрагменти) тип „Пенковка" се среща и в други археологически обекти на юг от Дунав, и то главно над ранновизантийски културен пласт.

Следователно вариант тип „Пенковка", намерен в долния културен пласт на изследваното жилище с. Гарван, до известна степен може да послужи за определяне началната дата на живот на това селище: от края на VI в. И така хронологичните граници на културата, отразена в долния културен пласт на селището според откритата и проучена керамика, е от края на VI—VII в.

Въпросът за прецизната датировка на керамиката — вариант тип „Прага" и особено тип „Пенковка" в земите на юг от Дунава, е още в сферата на дискусията и е доста сложен. Керамика тип „Прага" в нашите земи не е намерена с други датиращи материали с изключение на лъчевата фибула и фрагменти от ранновизантийски съдове, но тя е намерена в яма за смет от селището край с. Нова Черна, Силистренски окръг.

За продължителността на живот в селището с. Гарван от значение е откритата в междинния пласт керамика. В двете грънчарски пещи № 101 и 112 от този пласт, в огнищата бяха намерени само фрагменти от гърнета (много от които са брак). Те са изработени на ръка и доработени на дъсчица (примитивно колело). Този тип керамика (цели гърнета и фрагменти) е открита и в грънчарската пещ в селището м. Джеджови лозя, с. Попина.

В жилища на селищата м. Стареца, с. Гарван, и Джеджови лозя, с. Попина, наред с керамика, изработена на ръка, се среща и доизработена на дъсчица (примитивно колело). Подобни на гърнетата, изработени на ръка и доизработени на примитивно колело, от селището м. Стареца, Попина, има открити и в славянски селища и некрополи в други страни, които се датират от VII—VIII в.[4]

---

[1] Приходнюк, О. М. Об этнокультурной ситуации в Днепровском лесостепном Пограничье во второй половине I тысячелетия н. э. — В: Проблемы археологии, 2, с. 110 сл.; Славяни на Подолії (VI—VII ст. н. э.). Київ, 1975, 3—9; Сміленко, А. Т. Слов'яни та їх сосіди в степному Подніпрові (VII—XIII ст.) Київ, 1975, с. 69 сл.; Рафалович, И. А. Поселение VI—VII вв. у с. Ханска. — КСИИМК, вып. 113, 1968, с. 11 сл., обр. 30; Мачинский, Д. А. К вопросу о территории обитания славян в V—VI веках. — Археологический сборник, 17, 1976, 82—100; Аулiх, В. В. Матеріали з верхнього горизонту городища біля села Зимне, Волиньскоі області. — В: Материали достижения в археологии Прикарпатья с Волины, вып. 3. Київ, 1961, 128—139; Русанова, И. П. Славянские древности. . ., с. 10 сл. И. П. Русанова твърди, че керамиката, определена от нас като вариант от тип „Прага" от долния културен пласт на селището в м. Джеджови лозя в с. Попина, е първи вариант на т. нар. Лука-Райковецка култура. След запознаването ѝ с керамични съдове от селището при Гарван — от землянки от долния културен пласт и от землянка до Кръглата църква — Преслав, и от други обекти от България тя коригира своето мнение и прие нашата керамика като тип „Прага—Корчак".

С тази керамика се запознаха и други съветски археолози (Д. Баран), които заедно с археолози от Чехословакия, Австрия и Румъния ѝ дадоха определението керамика „Пражки" тип.

Български археолози (Л. Дончева-Петкова, Ст. Ангелова и др.) разглеждат керамиката като вариант на „Лука-Райковецката" и я датират най-рано в края на VII—VIII в. Те продължават да защитават тази своя теза и смятат, че „керамиката не представлява раннославянска култура в чистия ѝ вид".

Проблемът на ранносредновековната култура в Южна Добруджа. — В: Доклади. Симпозиум славяни и прабългари. С., 1982, с. 168; Русанова, И. П. Памятники типа Пеньковка. — В: Проблемы археологии. Сб. статей в память проф. М. И. Артамонова. Л., 1978, с. 114 сл.; Janković, D. Srednevekovna grnčarija domieg srpskog Podunovija. Belgrad, 1974, 3, 89—92; Eisner, I. Dévonska Nova Ves. Slovanské pohrebiště. Bratislava, 1952, p. 348 sq.; Poulik, J. Staroslovanska Morava. Praha, 1948, p. 15, 16; Nestor, I. La nécropole slave d'époque ancienne de Sarate Monteoru. — Dacia, 197, No 1; Teodor, D. Ch. Teritoriul est-carpatic in veacurile V—XI. . ., p. 26 sq.

[2] Русанова, И. П. Славянские древности VI—XI вв. . ., 85—111; Памятники типа Пеньковка. — В: Проблемы археологии II. Сб. статей в память проф. М. И. Артамонова. Л.,1978, 114—118; Березовец, Д. Т. Поселения уличей. . ., с. 154; Винокур, Н. С., О. М. Приходнюк. Раннеславянское поселение на р. Смотрич. — В: Раннесредневековые восточнославянские древности. Л., 1974, с. 234, рис. 4_1—$_4$; Хавлюк, И. П. Раннеславянские поселения Саменки и Самчинцы в среднем течении Южного Буга. — МИА СССР, № 108, 1963, с. 324 сл., рис. 5, 8; Приходнюк, О. М. К вопросу о присутствии антов в Карпато-Дунайских землях. — В: Славяне на Днестре и Дунае. Киев, 1983, с. 183 сл.

[3] Ангелова, Ст. По въпроса за раннославянската култура. . ., 11—12. Разузнаване със сондажи в землището на Козлодуй, Врачански окръг. Археологически открития и разкопки през 1986, 1986 г., с. 184.

[4] Ляпушкин, И. И. Городище Новотроицкое. . ., с. 32 сл.; Баран, В. Д. Славяне в середине I тысячелетия н. э. . ., с. 23 сл.; Cocan, C. Cercetari arheologice cu provice la Secorele V—XI in Sudul Moldovei (Stere Colinara Horinces Elau-Prut). — ARSR, 6, p. 293, fig. $9_{1,\,2,\,4,\,5}$; Dostal, B. Břeclav-Pohansko. . ., p. 350.

Предвид керамиката от междинния пласт на селището с. Гарван животът му се определя от началото на VIII в.

Твърде съществено значение за уточняване времето, през което е продължил животът в средновековното селище, има откритата керамика от горния културен пласт. Тази керамика е изработена на ръчно грънчарско колело. Тази керамика, известна от голям брой археологически обекти от територията на България — селища, градища, двете столици Плиска, Преслав, некрополи[5], се датира от средата на VIII—X и началото на XI в. Керамиката, изработена на ръчно колело първи тип, първи и втори вариант, трета група, от досега изследваните паметници на територията на СССР и другите страни (Румъния, Югославия, Полша, Чехословакия, Унгария, Австрия)[6] се датира също от VIII—X в. до началото на XI в. Гърнетата втори тип, първи и втори вариант, салтовски тип — т. нар. български вариант в нашата и чуждата литература, се датират от средата и края на VIII—X в. Гърнеподобните котли имат същите хронологични граници.

Направеният извод за датировката от VIII—XI в. на селището м. Стареца, с. Гарван, се потвърждава и от други находки — накити, ножове, игленици, върхове на стрели и др. В горния културен пласт е намерена монета от X в. на Лъв VI (886—912) (обр. 219). Върховете на стрели, намерени само в горния културен пласт на селището с. Гарван, са подобни на върховете на стрели, известни от други археологически обекти. Те се датират от VIII—XI в.[7] Следователно откритите върхове на стрели определят живота в селището с. Гарван от горния културен пласт в периода VIII—XI в.

Ножовете салтовски или алански тип са намерени в горния културен пласт. Те са характерни и за некрополите от Нови Пазар, Кюлевча[8] и Бдинци, които се датират от VIII—IX в.

Игленици от кост, подобни на откритите в некрополите от Нови Пазар, Бдинци и Кюлевча, се датират най-рано от средата на VIII в. За това, че селището в м. Стареца, с. Гарван, е съществувало през IX—X в., говорят намерените в него амфоровидни съдове (фрагменти) със зелена глеч[9], които в археологическата литература се датират от това време.

Животът в селището с. Гарван е продължил до началото на XI в. Намерени са котли с вътрешни дръжки, подобни на съвременните метални котли, в някои жилища в горния културен пласт. Голям брой от този тип котли са открити в средновековното селище над античния Ятрус[10] и в други обекти на територията на България[11]. Въз основа на намерените с тях монети — Плиска, Преслав[12], те се датират от началото и средата на XI в. Този тип котли се датират у нас[13] и извън България — Румъния[14], Унгария[15] и други археологически обекти, от началото и средата на XI в.

---

[5] Възжарова, Ж. Славяни и прабългари. . ., с. 172 сл.; Димитров, Д. Ил. Варна и близката ѝ околност през VII—IX в. — ИНМВ, № 18—33, 1982, с. 63, 67; Славяни и прабългари по данни. . ., с. 381 сл.; Дончева-Петкова, Л. Българска битова керамика. . ., с. 89 сл.

[6] Плетнева, С. А. Древние болгары в бассейне Дона и Приазовья. — В: Плиска—Преслав. 2. С., 1981, с. 12, 15, 18; Керамика Саркел-Белой Вежи. . ., 212—225; Севченко, Е. И. Средневековые могильники у хут. Кримского. — В: Археологические открытия 1978 г. М., 1980, с. 125; Чеботаренко, Г. Ф. Калфа. . ., с. 76 сл.; Хынку, И. Г. Археологические исследования на поселении Лимар Кэпрэрия X—XIV вв. в 1968—1969 гг. — В: Археологические исследования в Молдавии. Кишинев, 1972, с. 159 сл.; Minič, C. D. Les problèmes de datation des céramiques du site d'habitation médiévale à Ribnica. — Balcano-Slavica, Beograd, 1975, p. 60, pl. I, II; Bolosević, I. Stanj ustraživanja Slovenske keramike na podrkcij. — In: Materijali IX. Simpozium srednjovekovne sekcije archeološkog društva Jugoslavije. Prilep, 1970 p. 125, tabl. I—XII; Bajalović, M., Hadži-Pešić. Slovenska keramika na teritorij Beograda. — In: Materijali IX. Simpozium srednjovecovne sekcije archeološkog društva Jugoslavije. Prilep, 1970, 139—148; Марјановић—Вујовић, Г. Най-старе славянско насеље у Београд. — Годишњак града Београда, 25, 1978, 7—8; Словенски Београд. — В: Историја Београда. Београд, 1974, 292—295; Sós, Ch. A. Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. München, 1973, Taf. 21_{3-5}, 22, 23, 24, 25, 26, 31, 32; Comşa, M. Die örtliche Keramik aus den Siedlungen des 8.—10. Jahrhunderts von Bucov-Ploeşti. — Dacia, 23, 1979, 231—269.

[7] Бобчева, Л. Въоръжението на славяни и прабългари (от VII до началото на IX в.) и въоръжението на българската войска от втората половина на IX век до падането на България под турско робство. — ВИС, 1957, № 3, 41—77; Медведев, А. Ф. Ручное метательное оружие. . ., 49—69.

[8] Възжарова, Ж. Славяни и прабългари по данни. . ., с. 419; Станчев, С., С. Иванов. Некрополът при Нови Пазар. . ., с. 97, табл. XXXI.

[9] Възжарова, Ж. Славяни и прабългари. . ., с. 397 сл.; Чангова, Й. Средновековна битова керамика, с. 134 сл.; Дончева-Петкова, Л. Българска битова керамика. . ., с. 83 сл.

[10] Wendel, M. Цит. съч., с. 90 сл.

[11] Възжарова, Ж. Славяни и номади. . ., с. 54 сл.

[12] Такъв котел е намерен в гроб на печенег — Преслав. Манастира „Под Зъбуите", където е открита и монета от XI в. (непубликувани разкопки. Т. Тотев).

[13] Димитров, Д. Ил. Номадска керамика в Североизточна България. — ИНМВ, 11, 1955, 37—58; Дончева-Петкова, Л. Средновековни глинени съдове с вътрешни уши. — Археология, 1971, № 4, 32—38.

[14] Диакону, П. К вопросу о глиняных котлах. . ., 249—263.

[15] Istvan, M. Arpad-Kori. . ., tabl. IX, X_{2-5}; Fodor, I. Der Ursprung der in Ungarn gefundenen Tonkessel. . ., p. 343 sq., Abb. 6, 7, tabl. 34, 35.

Стратиграфската картина на жилищата в културните пластове, която вече разгледахме при датировката на селището, поставя въпроса, дали животът в него е бил прекъснат, или не. Това е твърде сложен проблем, на който не може да се отговори категорично. Повечето от данните дават основание да се твърди за непрекъснат живот през средновековието (VI—XI в.). Материалната култура (керамика, жилища), проследена в двата пласта (долен и междинен), свидетелствува, че животът , отразен в тях, се е развивал без прекъсване.

Селището, т. е. неговата материална култура, проследена в горния културен пласт, има една голяма продължителност от време на живот спрямо тази в долния и междинния пласт. Неговите жилища-полуземлянки (по своята форма), както и отоплителните съоръжения, а също и грънчарските пещи, печки, изградени от камъни, в общи линии са напълно еднакви с тези от долния и междинния пласт. Явно е, че не може да се говори за съществени различия в културата и за прекъсване на живота, който е отразен в долния и междинния пласт. За това свидетелствува и големият брой керамика, намерена в горния културен пласт. Това са гърнета с конусовидна форма, а също и тавички и подници, които са характерни за двата културни пласта — долен и междинен.

Не може да не се обърне внимание на факта, че жилища № 66, 67, 68 от долния културен пласт са опожарени, което може да се изтълкува като причина за прекъсване на живота в селището. Като се вземе предвид, че посочените изгорели жилища са разположени почти едно над друго, по-правилно е да се обясни със случаен пожар , който се е разраснал и унищожил тези няколко жилища.

Наличието на юртообразни жилища в горния пласт заедно с керамични съдове — гърнета със сферовидна, яйцевидна и крушовидна форма, паници, амфоровидни стомни, кани и други от т. нар. български вариант на „салтовската“ култура, може да се разглежда като следствие на вливането на нова етническа група — прабългарската. Животът на населението, което е носител на културата, отразена в долния и междинния пласт, е продължил и в горния пласт.

Топографското разположение на жилищата и други помещения в горния културен пласт дава данни за пространственото разрастване на селището и увеличение на населението.

В заключение ще кажем, че независимо от това, че в селището с. Гарван е разкопана най-голяма площ спрямо тези в останалите проучени селища и градища в българските земи и са проучени повече жилищни и други помещения от трите културни пласта — долен, междинен и горен (от края на VI—XI в.), е трудно да се решат всички проблеми.

Направените изводи за живота в селището по археологически данни съвпадат с изводите от известните исторически извори[16].

ЕТНИЧЕСКА ПРИНАДЛЕЖНОСТ НА НАСЕЛЕНИЕТО В СРЕДНОВЕКОВНОТО СЕЛИЩЕ

Селището е неукрепено поселение В долния пласт са открити полуземлянки и землянки, малки и средни по размер, с печки, изградени от камъни, които са характерни за славяните. Керамиката е изработена на ръка, представена е главно от гърнета с форма на пресечен конус и рядко с биконична, без орнамент. Наред с гърнетата в този пласт има тавички и подници. Керамиката от долния културен пласт в селището м. Стареца край с. Гарван носи всички белези на славянска керамика тип „Прага—Житомир—Корчак“ (през VI—VII в.), има удивителна прилика с откритата в Източна и Централна Европа — Чехословакия[17], Румъния[18], СССР[19], ГДР[20] и др.

---

[16] Заселването на славяните на Балканския полуостров е разгледано в голям брой трудове. Между тях са: Дринов, М. Заселение Балканского полуострова славянами. — В: Избранные сочинения. Т. I. С., 1971; Погодин, А. Д. Из истории славянских передвижений. СПб, 1901; Станајвић, Ст. Византија и Србија. I—II. Нови Сад, 1903—1906; Ангелов, Д. Извори за българската история. III. С., 1959; Образуване на българската народност. С., 1971, 103—116, 136—190, Тъпкова-Заимова, В. Нашествия и етнически промени на Балканите. С., 1966, 5—88; Дуйчев, И. Балканският Югоизток през първата половина на VI в. — В: Българско средновековие. С., 1972, 11—69; Lemarie, P. Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle. — RH, 1954, 265—308; Петров, П. Образуване на българската държава. С., 1981, 25—51; Брайчевански, М. Ю. Славяне в Подунавье и на Балканах в VI—VIII вв. (по данным письменных источников). — В: Славяне на Днестре и Дунае. Киев, 1983, 220—247; Lemarie, P. Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius, I. Paris, le tenture — 1979, IX. Commentaire, 1981; Weithmann, M. Die slawische Bevölkerung auf der griechischen Halbinsel. Ein Beitrag zur historischen Ethnographie Südosteuropas. München, 1970; Тъпкова-Заимова, В. Втората „варваризация“ на дунавските градове (XI—XII в.). — В: Средновековният български град. С., 1980, 47—55; История на България. Т. 2. Първа българска държава. С., 1981, с. 40 сл.

[17] Poulik, J. Staroslovanska Morava. . ., p. 15, obr. 2; Bialekova, D. Zur Datierung der anderen Grenzen des Pragaer Typus in der Südwest Slowakei. — Arch. rozhl., 20, 1968, No, 619—625.

[18] Komşa, M. Die Slawen im karpatisch-donauländischen Resem im 6.—7. Jahrhundert ZIA, Z Artchol 7, Berlin, 1973, p. 202 sq.; Плейнерова, И. О характере раннеславянских поселений пражского и корчакского типов. — Советская археология, 1980, № 2, 51—55.

[19] Русанова, И. П. Славянские древности. . ., с. 190 сл.; Березовец, Д. Т. Славянские поселения у устия Тясмину. — КСИИМК, вып. 8, 1959, с. 37 сл.; Смирнова, Г. И. Раннеславянское

По-трудно етнически се определят намерените във фрагментарен вид гърнета с биконична форма вариант „Пенковка“ поради противоречивите мнения на някои археолози[21], независимо че в последно време преобладава мнение, че тази керамика е славянска — антска.

При изследване на материалната култура в междинния културен пласт в селището с. Гарван се установи, че гърнетата са с по-стройни форми, пресечен конус. С орнамент по стените (вълнисти и хоризонтални линии и рядко стълбчета от ямички), ноктовидни ямички или кòси насечки, а по широкия ръб на устието на някои екземпляри — една или група вълнисти линии. В глината има примес от шамот или дресва (едър пясък). Рядко върху дъното на някои от гърнетата, изработени на дъсчица (примитивно колело), е нанесен релефен знак.

Керамиката от този пласт е подобна на култура тип „Лука—Райковецка—Хлинча I“. Тя се открива в голям брой изследвани славянски селища в СССР[22], Чехословакия, Румъния и др., съществували в периода от VII—VIII в.

По-сложен е въпросът за етническото определяне на населението, чиято материална култура се проследява в горния културен пласт на селището м. Стареца, с. Гарван. В него керамиката е изработена на ръчно грънчарско колело Едни от гърнетата са от глина, която е примесена с песъчинки. Те са с форма на пресечен конус и орнамент вълнисти и хоризонтални ямички, единични и в стълбчета и др., с релефен знак на дъното В тези съдове се проследяват славянските традиции при изработените на ръка гърнета, доизработени на дъсчица (примитивно грънчарско колело). Тази керамика е характерна за проучени археологически обекти както на наша територия[23], така и в Чехословакия[24], Югославия[25], СССР[26], Полша[27], Унгария[28], Румъния[29] и др. В литературата е определена и известна като славянска и се датира от VIII—XII в.

Освен гърнетата със средни и малки размери и конусовидна форма има и изработени от глина с примес от песъчинки гърнета, но те са с яйцевидна, сферовидна или крушовидна форма и орнамент дълбоко врязани хоризонтални линии или група от вълнисти линии, често нанесени върху тях, рядко снопчета от кòси насечки и др., с релефен знак на дъното. В два случая върху стените има врязан знак. С такава форма и орнамент са и своеобразните съдове — гърнеподобни котли с вътрешни дръжки. Гърнетата в горния културен пласт също са с яйцевидна и сферовидна форма, но са изработени от пречистена глина, с матова повърх-

---

поселение в с. Незвиско. Станиславска област. — В: Исследования по археологии СССР. Л., 1961, с 203; Русанова, И. П. Славянские древности. . . , с. 10 сл. (вж. пос. съч.); О ранней дате памятников пражского типа. — В: Древняя Русь и славяне. М., 1978, 138—143; Приходнюк, О. М. Слов'яни на Поділлі (VI—VII ст. н. э.). Київ, 1975, табл. I—XXX (вж. пос. лит.); Ранньосередньовічне слав'янськьке. . ., 101—119 (вж. пос. лит.); Баран, В. Д. Славяне в середине тысячелетия н. э. — В: Проблемы этногенеза славян. Київ, 1978, с. 5 сл.; Щукин, М. Б. Археологические данные о славянах II—IV вв. — Археологический сборник, 17, 1976, 67—77.

[20] Coblenz, W. Bemerkungen zur Chronologie in dem slawischen Gaunen Deleminzien und Nissau. — Archeologia Polski. 16, 1971, No 1/2, 401--413, Abb. 1, 2, 3, 4; Brachmann, H. J. Historische und kulturelle Beziehungen der Sorben zu Böhmen und Mähren. — In: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave. T. 1. Bratislava, 1979, p. 117.

[21] Русанова, И. П. Славянские древности. . ., с. 86, 111—112.

[22] Русанова, И. П. Славянские древности; Тимощук, Б. А., И. П. Русанова, П. Л. Михайлова. Итоги изучения славянских памятников Северной Буковины V—X вв. — Советская археология, 1981, № 2, 81—83.

[23] Въжарова, Ж. Славянски и славянобългарски селища. . ., с. 99 сл.; Селища и некрополи края на VI—XI в. — Археология, 1974. № 3, с. 318 сл.; Славяни и прабългари по данни. . .; Славяне южне Дуная в конце VI—XI веках (по некоторым археологическим данным). — In: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave. T. 2. Bratislava, 1980, p. 479 sq.; Дончева-Петкова, Л. Българска битова керамика. . ., с. 41 сл.; Styrmen nad Jantra — Bulgaria. Badania archeologiczne v latach 1961, 1964, 1967, 1968. PAN, 1980; Dimova, V. Die mittelalterliche Siedlung der Ruinen des Kastells Jatrus. . ., p. 95, tabl. 40; Ergebnisse der Grabungskampanien 1965, 1966 und 1970; Стефанов, Ст. Новград, старинни селища. — ИАИ, 34, 1974.

[24] Šolle, M. Hradasko u Msena čast I ob peavesko do dibu slovanske a otaska u franskych Letopisu. — In: Památku archeologicke LXVIII, Abb. 32, 33, 34. — In: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave. T. 1. Bratislava, 1979, 101—140; Dostal, B. Břeclav — Pohansko. Velkomoravsky velmožsky dvorec. IV. Brno, p. 131 sq., tabl. 31—112; Zur Chronologie der slawischen Keramik. — In: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave. T. 1. Bratislava, 1979, p. 196, Abb. 2$_{25, 37, 39}$.

[25] Марјановић-Вујвић, Г. Нај стара словенско насельe у Београду. — Годишњак града Београда, 25, 1978, 7—13; Zgogjesdnevska arheološka slika Karantandkih Slovanov. Ljubljana, 1979, t. 96. 97—116; Korošec, P. Das Problem der Kulturgruppen „Mit Keramik“ im frühslawischen Horizont auf dem Gebiet der Südostalpen. — Balcanoslavica, 6, 79—89; Bõrosec, T. Das Problem der Kulturgruppen „Mit Keramik“ im frühslawischen Horizont auf dem Gebiet der Südostalpen. — Balcanoslavica, 6, 79—88.

[26] Плетнева, С. А. Керамика Саркел-Белой Вежи. . ., с. 225, рис. 14; Феодоров, Г. Б. Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н. э. — МИА СССР, № 89, 1960. табл. 51 и 60; Баран, В. Д. Славяне в середине тысячелетия. . ., с. 23, рис. 9; Чеботаренко, Г. Ф. Калфа городище. . ., с. 76 сл.

[27] Hilcerovna, L. Vozesnósrednoweczne Grodzisko w Daleszynie (st. 2) w pov Gostynskim Poznanskie towarystwo przyciol Nauk. T. 4. Poznań, 1960, p. 35 sq.

[28] Симонова, Е. Н. Средневековое поселение в Зговар, с. 244 сл., рис. 4.

[29] Stefan, Ch., J. Barnea, M. Comşa. Dinogeţia I. Bucureşti, 1965, fig. 94, 95, 88—89—96—99; Florescu, Ch., R. Florescu, P. Diaconu. Capidava. T. 1. Bucureşti, 1958, 153—200; Teodor, D. Ch. Teritoriul est-carpatic in veacurile an Iaşi, 1978, fig. 52, 53, 54, 56.

ност, по която са нанесени лъскави ивици, хоризонтални, вертикални, най-често във вид на мрежа. Върху дъната на някои от тях има релефен знак. Освен гърнета, изработени от пречистена глина, с матова повърхност и лъскави ивици, открити са и други съдове — амфоровидни стомни, кани, паници, питоси — с форма на гърнета, но с по-големи размери. Върху стените и дръжката на някои от амфоровидните стомни има и врязан знак. Гърнетата със сферовидна форма и съдовете с други форми имат прилика и широко разпространение в селища, градища и некрополи на територията на България[30]. Те са характерни за салтово-маяцката култура в района на Дон, Северен Донец, Азовско море и др. на територията на СССР[31], Румъния[32]. Тази керамика се определя като български вариант на салтово-маяцката и е принадлежала на прабългарите, които трайно са се заселили на юг от Дунав и заедно със славяните са образували българската държава.

В горния културен пласт на селището м. Стареца, с. Гарван, са открити керамични съдове, гърнета, изработени от глина с примес от песъчинки. Със заоблените си рамене те са подобни на салтовската керамика български вариант, но към дъното те се стесняват и представляват обърнат пресечен конус, т. е. с характерния елемент на славянското гърне. Орнаментът им е често от нанесени гъсти хоризонтални линии, врязани с гребеновиден инструмент, а под шийката или стените — от вълнисти линии и коси снопчета, насечки, в много случаи хоризонталните линии са съчетани със снопчета от ямички. Само две са откритите гърнета, по устийния ръб на които има нанесени коси насечки или ямички. При керамиката (гърнета, амфоровидни стомни и др.), изработени от чиста глина и украсени с излъскване, наред с орнамента мрежа, коси линии или бразди се срещат и вълнисти лиии, а върху едно гърне — ноктовидни ямички.

Характерен пример на съд гърне, където се улавят грънчарски традиции на двата етнически компонента — славяни и прабългари, — е намереното под жилище № 96 (гърнето е с конусовидна форма). В глината му има примес от пясък. Орнаментът под шийката — вълнисти линии и по стените врязани коси линии, които наподобяват мрежест орнамент, получаван при излъскване.

В горния пласт се намират тавички и подници, характерни за народи от славянски произход, запазили този си облик. Най-голям брой подници са открити досега в средновековното селище над античния Ятрус, с. Кривина (IX—X в.), в селището Плиска (IX—XII в.) и др. Те са известни и употребявани и днес в райони на Югозападна България и Македония.

Убедителни данни за определяне етническата принадлежност на културата в горния пласт дава и жилището. Основният тип жилища в горния пласт са полуземлянките, характерни за славяните[33]. Заедно с полуземлянките с печки, изградени от камъни и пещи, вкопани в здравата земя, в този пласт са открити и юртообразни жилища[34] с огнища. Следователно налице е и жилище, характерно за номадските народи, което у нас несъмнено е принадлежало на прабългарите, които дълго време (до средата на X в.) главно в Североизточна България са запазили някои белези в българската материална култура. За устойчивостта на номадския елемент в културата на прабългарите през IX в. ярък пример са гърнеподобните котли: едни от тях са изработени на ръка, други — на примитивно колело (дъсчица) или на грънчарско колело.

Известно е, че полуземлянката е типично жилище за славянските народи. От досегашните изследвания в нашите земи е установено, че тя се е наложила и сред прабългарите.

Изводи за етническия облик на населението в селището може да се направят и въз основа на откритите типове ножове. В горния културен пласт на селището те са два. Първият тип е характерен за всички славянски народи (VI—XII в.)[35]. Вторият тип ножове са определени като салтовски[36] или алански[37], датирани от VIII—IX в., т. е. етнически могат да се свържат с прабългарите. Този тип ножове са намерени главно при погребаните в гробове на прабългарски некрополи при с. Бдинци, Толбухински окръг, и с. Кюлевча, Шуменски окръг.

---

[30] Въжарова, Ж. Славянски и славянобългарски. . ., с. 102, обр. 71; Славяни и прабългари по данни. . ., с. 385; Дончева-Петкова, Л. Прабългарска керамика. . ., с. 160 сл.

[31] Ляпушкин, И. И. Карнауховское поселение. — МИА СССР, № 62, 1958, с. 307, рис. 52; Средневековое поселение близ Суворовской. — МИА СССР, № 2, 1958, с. 326 сл., рис. 6, 7, 10: Плетнева, С. А. От кочевий к городам. . ., с. 110 сл., рис. 26, 28, 31; Керамика Саркел-Белой Вежи. . ., с. 222, рис. 10; Гадло, А. В. Кочевье хазарского времени у станицы Заплавской на Нижнему Дону. — В: Проблемы археологии. Сб. статей в память проф. М. И. Артамонова. Т. 2. Л., 1978, 113—125, рис. 2 (вж. пос. лит.).

[32] Chisvaşi—Comşa, M. Citeva date arheologice in Legatura cu stalinerea Bulgaria in Nordul Dunarii in secolele IX—X. Onagmi lui Constantin Daicoviciu eu prilehul impleniri a 60, 69—91.

[33] Въжарова, Ж. Славянски и славянобългарски селища. . ., с. 165 сл.; Славяни и прабългари (тюркобългари) в светлината на археологически данни. — Археология, 1971, № 1, с. 15 сл.; Селища и некрополи (края на VI—XI в.). . ., с. 9 сл.; Димитров, Д. Ил. Някои въпроси във връзка с изучаването на старобългарското масово жилище от VI—XI в. в Североизточна България. — В: Архитектурата на Първа и Втора българска държава. С., 1975, 212—272; Раппопорт, П. А. Древнерусское жилище. — Археология СССР. Свод археологических источников, вып. Е. Е—32, 1975.

[34] Плетнева, С. А. От кочевий к городам. . ., с. 52, рис. 12.

[35] Минасян, С. Четыре группы ножей. . ., 67—74.

[36] Михеев, В. Г., Р. Б. Степаньски, Л. Д. Фомин. Ножи салтивыной. . ., с. 94.

[37] Минасян, С. Цит. съч., с. 75.

За етническата принадлежност на населението, носител на културата в горния пласт на селището с. Гарван, свидетелствуват откритите накити в селището и некрополите: бронзова обеца с гроздовидна форма, отворени халки с топчета или с пръстенчета, сребърна обеца. Подобни обеци са намерени и в други поселения и некрополи от VIII—XI в. както в територията на България, така и на север и запад от нея, където са живели народи от славянски произход. Намерените вити бронзови гривни са един от най-характерните накити, носени от славяните през този период.

От голямо значение за етническото определяне на населението на селището с. Гарван са некрополите. При проучване на един от некрополите е намерено погребение с трупоизгаряне в урна, датира се от края на VI—IX в.

Вземем ли под внимание историческите извори[38] и археологическите данни, според които славяните са изгаряли своите мъртви, то некрополът с трупоизгаряне в селището с. Гарван, където урните са изработени на ръка или на примитивно колело, е неопровержимо доказателство, че населението, чиято материална култура е отразена в долния и междинния пласт на селището, е било славянско. На славяните се определят онези некрополи — урнови погребения с трупоизгаряне, за които са използувани гърнета, изработени на ръка. Такива некрополи са проучени на територията на Румъния[39], СССР[40], Чехословакия[41], Югославия[42], Полша[43], ГДР[44], Гърция и др. В некропола с трупоизгаряне в с. Гарван и от по-късния му период са открити урни и използувани като инвентар гърнета, изработени на ръчно грънчарско колело. В едни от тях се забелязват белези на славянските традиции, другите са със салтовски (прабългарски) елементи.

Подобни некрополи от този период са проучени от румънските археолози[45]. Като вземат предвид погребалния обред и някои от находките, те ги определят като славянски. Такива некрополи са открити и у нас[46] и се определят като славянски. Следователно некрополът с трупоизгаряне в с. Гарван е един от източниците, които определят също етническата принадлежност на населението през този период.

Другият некропол[47] в с. Гарван, принадлежал на селището, е с трупополагане по християнски (IX—X в.), като само в гроб № 16 погребаният е в свито положение. Гробният инвентар е керамични съдове, изработени на ръчно грънчарско колело, накити, характерни за горния културен пласт на селището. Погребаните в този некропол са от славянски и прабългарски произход. В третия некропол в границите на селището погребенията са извършени чрез трупополагане по християнски, като в един от тях е разкрит гроб на дете в свито положение. При погребаните са намерени бронзови и сребърни обеци, които са характерни за славяните не само у нас, но се срещат и у другите славянски народи (IX—XI в.).

Трите изследвани и проучени некропола дават възможност да се изясни етническата принадлежност на населението на селището в с. Гарван.

---

[38] Нидерле, Л. Славянские древности. М., 1966, с. 255 сл.; История на България. Т. 2. Първа българска държава. С., 1981, 84—87.

[39] Nestor, I. Santiutrul Sarata Macteora. — SCIV, 1953, 83—86; Nestor, I., E. Zaharia. Săpăticrile de la Sărata Monteoru. — SCIV, 1955, No 3—4, 510—551; Nestor, I. La nécropole slave d'époque ancienne de Sarata-Monteoru. . ., 288—295; Berciu, D., E. Comşa. Săpătierile arheologice de la Beta Verde Godask (1940—1950). — Materiale şi cercetari arheologice, 1956, No 2, 403—405.

[40] Ляпушкин, И. И. Городище Новотроицкое. . ., с. 187 сл.; Березовець, Д. Т. Дослiджения на территории Путиловского району Сумской области. — АП, 3, 1952, с. 248 сл.; Русанова, И. П. Славянские древности VI—XI вв., 27—28; Археологические памятники второй половины I тысячелетия. — Советская археология, 1958, 34—35; Приходнюк, О. М. Славяни на Подiллi (VI—VII ст. н. э.). Київ, 1975, 101—119; Рафалович, И. А., М. Л. Ляпушкин. Работы Реутской экспедиции. — В: Археологические открытия 1970 г., 1971, с. 362.

[41] Budinski-Krička, V. Staroslovanský mohylník v Královskom Chlmei na vychodnom Slovensku. — Arch. rozhl., 1950, No 1—2, 70—74; Pastor, I. Zachraný vyskum na staroslovanskom mohylovom pohrebište v Kraschund. — Arch. rozhl., 1950, No 1—2, 60—62; Kalousek, F. Velkomoravské hradište Pohansko. Brno, 1970, p. 7; Bialekova, D. Neue frühslawische Funde. . ., p. 18 sq; Poulik, I. Mikulčice. . ., tabl. 14, 15; Dostal, B. Velkomoravské hradište Břeclav — Pohansko. Deset let, p. 16; Hruby, V. Staré Mesto. Velkomoravské pohřebište „Na valech“. Praha, 1955, p. 53.

[42] Cremošnik, J. Istraživania u Mušicima zabljaku i prvi nalaz najstarih slovanskih naselja nas Sarajevo, 1970, p. 63; Die ältesten slawischen Siedlungen und Necropolen in Bosnien und Herzegowina. — Posebna izdania, 12, 1969, 229—232.

[43] Bernat, W. Wezenosrednioureczne cmentarisko, cialopazne w Mie, dzyborowa pod Warszawa. — AR, 1955, No 3, 348—350, 421—428.

[44] Voigt, T. Zur Herkunftsfrage der Brandgräbergruppe mit slawischem Kulturgut von 6.—8. Jahrhundert in Elbe-Saale Gebiet. — PZ, 37, 1959, 157—168; Hofman, W. Die frühslawische Brandgräberfelder in mittelälteren Elbegebiet. — PZ, 1959, No 3, 169—174.

[45] Mitrea, B. Sapoturile de la Satu Nou. — Materiale şi cercetari arheologice, 6, 1959, 579—590; Santieril arheologie Satu Nou necropola feodala timpurie NR. — Materiale şi cercetari arheologice, 8, 1962, 551—560; Santierul Sultana. . . — Materiale şi cercetari arheoligice, 8, 1962, 667—674; Comşa, M., A. Rădulescu, M. Hartuch, Necropola de incineratie de la Castelu. — Materiale şi cercetari arheologice, 8, 1962, 649—60; Rădulescu, A., M. Hartuch. Cimitrul feudal-timpuri de la Castelu. Constanţa, 1967.

[46] Въжарова, Ж. Славянски и славянобългарски селища. . ., 143—155; Славяни и прабългари. . ., 9—82.

[47] Въжарова, Ж. Славяни и прабългари. . ., 329—331.

Ред признаци, свързани с етническата същност на населението, живяло от средата на VIII до XI в. на територията на България, по-точно на керамиката — гърнетата,— правена на грънчарско колело, с врязан орнамент по стените, утвърдиха у някои съветски и български археолози[48] мнението, че орнаментът на тези гърнета е прабългарски.

Откритият и проучен керамичен материал от средата на VIII до XI в. през последните години в различни райони на територията на България поставя вече под съмнение това твърдение.

Най-голям брой гърнета, изработени на грънчарско колело, само с врязани линии, и то с врязани хоризонтални линии и върху тях снопчета от коси насечки, са открити в изцяло проученото селище над античния Ятрус край с. Кривина, Русенски окръг[49] (Централна Северна България). Гърнета само със същия орнамент са намерени и в с. Новград, Русенски окръг, с. Връв, Видински окръг (Северозападна България)[50]. Гърнета с врязан орнамент — хоризонтални линии и върху тях по рамената снопчета от коси насечки, са открити и в Южна България (в селището с. Чаталка, Старозагорски окръг[51], гр. Мелник — Югозападна България и др.).

Вземем ли под внимание факта, че голям брой гърнета с врязан орнамент имат форма на пресечен конус в археологическите обекти, открити в територията на България, сред които са селището над античния Ятрус, с. Връв, Видинско, и тези от Старозагорски, Благоевградски и Смолянски окръг, несъмнено е, че само орнаментът врязани линии не може да бъде определящ етнически признак за културата. Това е научно необосновано.

При това не може да не се отбележи, че в материалната култура на селището над античния Ятрус, с. Кривина, и на други селища в Централна и Южна България не са намерени други елементи, характерни за културата на прабългарите.

Съпоставим ли гърнетата с врязан орнамент, т. е. тяхното разпространение на територията на България, и историческите извори за територията, в която са се заселили прабългарите на юг от р. Дунав, то напълно оспорима е тезата, че врязаният орнамент на керамичните съдове може да бъде характерен етнически признак само за прабългарите.

В последно време някои български археолози[52] оспорват тезата, че керамиката, изработена на ръка и доправена на дъсчица (примитивно колело вариант на т. нар. „Лука—Райковецка—Хлинчи I" от VII—VIII в.), намерена на юг от Дунав, е определена като славянска. Те застъпват становището, че е принадлежала на прабългарите.

Керамиката тип „Лука—Райковецка—Хлинчи I" има голяма прилика с подобни открити съдове в СССР, Чехословакия, Югославия. Съветските археолози[53] я определят като славянска (VII—VIII в.). Както е известно, досега както съветските[54], така и българските[55] археолози датират салтовската култура, т. нар. български вариант, най-рано от средата на VIII до края на X в. Като се вземат под внимание намерените керамични съдове от периода VIII — началото на X в., става ясно, че в културата от горния културен пласт са се вплели елементи от културата на славяните и прабългарите.

И така по типа жилища (полуземлянка и землянка), керамични съдове и част от типовете ножове и особено погребалния обред, изследван в селището м. Стареца, с. Гарван, се установява, че славяните са тези, които определят културата от VI—VIII в.; те числено са повече и през следващия период VIII—XI в., когато културата е българска. (Керамиката и други елементи от материалната и духовната култура на прабългарите се проследяват едва от средата на VIII до края на X в.)

---

[48] Плетнева, С. А. Древние болгары в бассейне Дона и Приазовья. — В: Плиска — Преслав. Т. 2. С., 1981, с. 14 сл.; Дончева-Петкова, Л. Прабългарска керамика на територията на днешните български земи. . ., с. 161 сл.; Dimova, V. Die mittelalterliche Siedlung über des Kastell Jatrus. Ergebnisse der Grabungen 1966—1968 und 1970. Berlin, 1979, tab. 39, 40.

[49] Wendel, M. Die mittelalterliche Siedlungen Jatrus—Krivina. III, 1986, Taf. 26_5, 28_{11}, $31_{1,4,5}$, 33; Въжарова, Ж. Средновековното селище над античния Ятрус — с. Кривина (под печат).

[50] Материалът е събран от Ж. Въжарова при обхождане на Северозападна България.

[51] Материалът ми бе предоставен от Д. Янков (Стара Загора), за което му благодаря.

[52] Ангелова, Ст. По въпроса за раннославянската култура на юг и на север от Дунав. . ., 2—3. Последната твърди, че този тип керамика е намерена в юртообразни жилища. — В: По въпроса за раннославянската култура на юг и на север от Дунав през VI—VII в. — Археология, 1980, № 4, 1—12. За съжаление неясната стратиграфия на селището прави неприемлива такава постановка на въпроса.

[53] Тимощук, Б. А., И. П. Русанова. Цит. съч., с. 83.

[54] Плетнева, С. А. Цит. съч., с. 14 сл.

[55] Дончева-Петкова, Л. Цит. съч., с. 160 сл.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В резултат на археологическото изследване на средновековното селище в м. Стареца, с. Гарван, се оказа възможно описание на находките, намерени при разкопките на жилищата, помещенията и съоръженията, грънчарските пещи, гробовете. След като анализирахме всички събрани и проучени материали и определихме тяхното място сред останалите средновековни археологически паметници от територията на България и в земите, където са живели народи, носители на сродни археологически култури, изяснихме времето на началния период на основаване селището и причините, прекратили живота му. Опитахме се да определим основния облик на поминъка, като се постарахме да покажем не само земеделския и скотовъдния характер, но и някои черти на зараждането и развитието на занаятите и други занимания на населението.

В нашите изводи се основавахме на фактите и се стремяхме да не правим много предположения и да не изказваме аксиоми. Какво сме успели да направим, това ще прецени читателят.

В заключение даваме новото, което внася изследваното селище в археологическата наука. Осветяват се накратко и онези въпроси, които не бяха засегнати в предишните глави на труда.

Средновековното селище м. Стареца край с. Гарван, Силистренски окръг, не прави изключение от други средновековни поселения на територията на България. То се явява паметник с няколко културни пласта. При това средновековното селище топографски е разположено над културни пластове от ранната, късножелязната и бронзовата епоха.

Както е известно, изследването на такъв род археологически паметници е съпроводено с големи трудности, още повече когато земята се обработва, какъвто е случаят с нашия археологически обект. Независимо от това стратиграфията в него е изградена на вертикалното разположение на културния пласт (жилищните комплекси, грънчарските пещи и др.). Керамичните находки, намерени в жилища, пещи и печки, а също и самите грънчарски пещи дават възможност за по-отчетливо разграничаване на културните пластове. В изследваното средновековно селище можаха да се определят главно два основни културни пласта (горен и долен и неясно стратиграфски разграничен междинен). Въз основа на вертикалната стратиграфия и археологическите комплекси установихме културен пласт от края на VI—VII в., междинен пласт — началото на VIII в. и горен културен пласт от средата на VIII до началото на XI в. При това необходимо е да се отбележи, че културният пласт се определя с археологически комплекси, в които влиза не само керамиката, но и жилищата, другите помещения и съоръжения, както и голям брой други находки, намерени в културния пласт. Керамика, изработена на ръка, е намерена само в долния културен пласт и по-рядко се среща в междинния пласт, а в горния тя липсва. Изработена на ръка и доизработена на дъсчица (примитивно колело) е характерна само за междинния културен пласт. Керамика, изработена на ръчно грънчарско колело, е открита в горния културен пласт.

Ясност за определяне хронологическата граница на изследваното селище внесоха и други материали, като накити, ножове алански и салтовски тип и др., които се намериха само в горния културен пласт. В горния културен пласт бе намерена и монета. Бихме могли да приведем ред примери, които са използувани при определяне датировката на селището, но казаното дотук е достатъчно.

Въз основа на археологическите материали се разкри, че населението се е занимавало главно със земеделие и скотовъдство. Налице са и елементи на зараждане и оформяне на някои занаяти, като грънчарство, металообработване, ковачество (железарство) и др. Не може да не отбележим, че двете двуетажни грънчарски пещи без подпорен стълб (№ 101 и 112) се определят от началото на VIII в., когато културата на населението в селището има само славянски характер. При това тези пещи са най-ранните през средновековието в Югоизточна Европа. Този факт доказва колко грешни се явяват твърденията на някои археолози, че грънчарската традиция на славяните се усвоява от прабългарите, че керамиката, изработена на грънчарско колело, която навлязла в употреба в бита на средновековното население от VIII—XI в. в селища, градища и градове, двете столици Плиска, Велики Преслав и некрополи на територията на България, е продукт на някакъв скок.

Трябва да отбележим, че напълно правилна е тезата на М. И. Артамонов, който подчертава: „Преходът към работа на грънчарското колело у дунавските славяни е започнал независимо от прабългарите и тяхното влияние е по-ранно, отколкото това у източните славяни.“[56]

Несъмнено е, че занаятчийството край с. Гарван е задоволявало преди всичко своите нужди. Населението се е намирало на границата при прехода от безкласово към класово общество. Не е изключено това селище, в което още в VIII в. редом с полуземлянките е имало занаятчийски съоръжения — грънчарски пещи и др., за металообработване и железообработване (ковачество), да е играло роля на общински център. Може да се каже, че културата на населението от м. Стареца и подобните му селища-градища от територията на България е поставила основите на високоразвитата култура на Първото българско царство в неговите градове-столици Плиска и Велики Преслав.

Зародили се и нови занаяти — каменната архитектура, живописта и други, които задоволявали нуждите на класово-християнското общество.

В средновековното селище м. Стареца, с. Гарван, са проучени над 150 жилища, от които добре запазени 109; 2 грънчарски пещи и помещения, както и 5 съоръжения от периода от края на VI до XI в. Установи се, че жилищата през ранния период (VI—VIII в.) се намират или на разстояние едно от друго, или са едно до друго, разположени почти в една линия. Жилищата от VIII—XI в. обикновено са разположени на гнезда — близко помежду си, като се наблюдава известна планировка в разположението. Само жилищата в горния пласт са едно над друго. Разположението на жилищата на гнезда в селището е обусловено вероятно от големите патриархални семейства на „задругите“. Това предположение е възможно, защото голямото пратиархално семейство произлиза от отделното семейство по израза на К. Маркс[57]. Жилищата — полуземлянки, землянки и особено юртообразните са обикновено с малки размери и не се различават имуществено, а само по заниманието на обитателите им: земеделци-скотовъдци или занаятчии. Струва ни се, че в отделните жилища са живели малочленни семейства.

За изясняване на етническия облик на жителите в селището м. Стареца, с. Гарван, от голямо значение са и проучените и изследвани некрополи.

Изследваните жилища и техните отоплителни съоръжения доказват, че основният тип жилище са полуземлянката и землянката в селището от края на VI до XI в. Юртообразните жилища са открити само в горния културен пласт. Проследено бе и развитието на славянската керамика: изработена на ръка; изработена на ръка и на примитивно грънчарско колело, представена главно от гърнета, тавички и подници. Установено бе, че керамиката, изработена на ръка и доизработена на примитивно грънчарско колело, също и голям брой от тази, изработена на ръчно грънчарско колело (от глина с примес от песъчинки), показват общност във формата и орнамента, т. е. керамиката е характерна за всички славянски племена и народи. Новото е, че сред керамиката (гърнета), изработена на ръка, се срещат гърнета с биконична форма, т. нар. вариант „Пенковка“. Предвид на това, че този тип гърнета на юг от р. Дунав е срещан в ограничен брой обекти, и то главно фрагментарна, прибързано ще бъде да правим изводи за свързването ѝ с антите или други племена, както и нейната точна датировка. В културния пласт от VIII—IX в. за първи път в археологически обект на юг от р. Дунав са намерени части от гърнеподобни котли. Единият от тях е изработен на ръка, другият на ръка и доизработен на ръчно колело. Гърнеподобните котли, изработени на грънчарско колело, от горния културен пласт на селището с. Гарван и от други обекти на юг от Дунава, а също и тези, изработени и доизработени на ръчно колело, несъмнено са донесени от прабългарите. В горния културен пласт сред останките от керамични съдове са гърнета, паници, амфоровидни стомни, кани и др. Те представляват български вариант на салтовската култура. Не се забелязват нови черти от досега известната керамика от тази култура, за да бъдат отбелязани специално. За керамичните съдове — гърнета, изработени на грънчарско колело от глина с примес от песъчинки с врязан орнамент, в българската археологическа литература все по-упорито се налага твърдението, че са дело на носителите на салтовската култура български вариант и че този орнамент е етнически признак, определящ принадлежността на тази керамика на прабългарите. При съпоставяне на керамичния материал — гърнета с врязан орнамент (VIII—XI в.) от селището с. Гарван, с формата и орнамента на гърнетата от почти изцяло проученото средновековно селище над античния Ятрус, с. Кривина, Русенски окръг, Централна Северна България (от края на VIII—XI в.), и от други археологически обекти в Северозападна и Южна България се вижда, че целият облик на материалната култура е дело на славянското население. Тези и други доводи[58] не ни дават право да се съгласим с тезата на някои български и съветски археолози, че врязаният орнамент може да бъде етнически признак при определяне на керамиката като прабългарска. Пример в това отношение са и котлите с вътрешни дръжки, подобни на металните, които са принадлежали на печенегите и са намерени в голямо количество на територията на България (с. Кривина) над античния Ятрус, Стърмен, Плиска, Преслав и други обекти, покрай с. Одърци, Толбухински окръг. Котлите са с украса по стените: хоризонтални линии, една или повече вълнисти линии, стълбчета от ямички, група от кòси насечки и др., т. е. те също имат врязан орнамент, както гърнетата.

---

[56] Артамонов, М. И. К вопросу об археологических памятниках славян и праболгар на Нижнем Дунае, с. 10; Въжарова, Ж. Славянобългарското селище край с. Попина, Силистренски окръг. С., 1966.

Забележка. Трябва да отбележим, че М. И. Артамонов обяснява формалното сходство между славянската и прабългарската керамика с това, че двете имат обща, но не славянска основа (вж. Артамонов, М. И. Болгарские культуры Северного и Западного Причерноморья. — Доклады географического общества СССР, вып. 15, 1970, с. 4, 13, 31).

[57] Маркс, К., Фр. Енгелс. Съчинения. Т. 2, 57—64.

Не би била пълна представата за новото, което дава проучването на средновековното селище с. Гарван, ако не се спрем на каменния идол, вероятно на славянския бог Сварог. Това не само е единствен идол от камък, намерен досега у южните славяни, респективно българските, но и показва, че Сварог е известен не само у източните и западните, но и у южните славяни. На територията на България досега славянското божество Перун бе известно само по топонимни данни[59]. От голямо значение са откритите шест глинени кръгчета в долния и междинния културен пласт на селището м. Стареца, с. Гарван. Върху повърхността на някои от кръгчетата е нанесен соларен знак, те се определят като култови и се свързват с върховното славянско божество Перун. За почитането у българските славяни на това божество свидетелствува намерената находка в голямата гражданска постройка при м. Селището — Преслав[60]. Тя представлява рогче от кост. В неговия горен връх има изображение на четирилико божество, което се идентифицира с бог Перун и с други славянски божества. С Перун се свързва също и светилището-жертвеник, открито през 1985 г. в м. Манастирчето, с. Горановци, Кюстендилско[61].

С периода края на VIII—X в. се свързва и каменната култова сграда № 120, която вероятно е славянско езическо светилище. Запазването на езическите култове през християнския период в проученото средновековно селище се потвърждава и от наличието на цяло животно, положено между двете замазки на пода в пещ в жилище № 51.

За християнството през IX—X в. свидетелствуват двата християнски некропола, принадлежащи на населението, носител на културата от горния пласт.

Изложеното дотук не изчерпва всичко ново, което внасят изследванията на този археологически паметник на българската материална култура през средновековието (VI—XI в.). Бихме могли да приведем още много факти от историко-културно естество, но казаното е достатъчно, за да се представи огромното му значение като извор за живота на българските славяни и прабългарите, за които историческите извори са твърде оскъдни както от ранния период (при трайното заселване на славяните и прабългарите на юг от Дунава), така също и от периода на Първото българско царство.

---

[58] „Врязаният" орнамент е характерен и за късноантичната римска керамика. Вж. Ulbert, Th., A. Pirvm. Hrušie. Spätrömische Passbefestigung in den Julischen Alpen. Der deutsche Beitrag zu den slowenisch-deutschen Grabungen. München, 1971—1973, tabl. 46, 47, 48.

[59] Иванов, Й. Культ Перуна у южных славян. — Изв. Отделения русского языка и словесности, VIII, 4, СПб, 1904, 140—174; Миков, В. Произход и значение на имената на нашите градове, села, реки, планини и места. С., 1943, с. 174; Герасимов, Т. Сведения за един мраморен идол у българските славяни в Солунско. — В: Езиковедски изследвания в памет на акад. Ст. Романски. С., 1960, с. 557; Въжарова, Ж. Средновековни обекти по долините на реките Цибрица и Огоста. — ИАИ, 28, 1965, с. 232; Duridanov, I. Urslawische Perin und seine Spuren in der Toponymie. — Studia Slavica. Acad. Scientiarum Hungarica, 12, 1966, 99—102.

[60] Георгиев, П. Изображение на четирилико славянско божество от Преслав. — Археология, 1984, № 1, 16—29.

[61] Въжарова, Ж. Митология у южных славян — болгар. С., (под печат).

ОПИСАНИЕ НА ЖИЛИЩА, ГРЪНЧАРСКИ ПОМЕЩЕНИЯ, СЪОРЪЖЕНИЯ И ГРОБОВЕ В ГРАНИЦИТЕ НА СЕЛИЩЕТО

Жилище № 1 (I изкоп, кв. $А_4$, $Б_{4,5}$ — 1964 г.) (обр. 61 *1—6*). На дълбочина 1 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,50 м в здравата земя. С правоъгълна форма в план. С размери 3,20×2 м. Пещ (отчасти запазена) в северната му стена. Диаметър 1,20 м. Височина 0,35 м. Отворът от юг, фланкиран от камъни.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в. Голямо количество животински кости.

Инвентар: костено шило (*2*); желязна въдица с дължина 5,7 см (*3*); върхове на стрели, две — горната листовидна с отчупена дръжка, другата ромбовидно пръстенче и част от дръжката ѝ с размери 4,5×1,5 см. Обща дължина 5,5 см, на ромбовидната част 3,5×1 см (*4*); железен нож (5); керамика (6).

Жилище № 2 (I изкоп, кв. $А_5$, $А_{75}$, $А_{75}$ — 1964 г.) (обр. 62 *1—7*). На дълбочина 1,40 м от сегашната повърхност, западната му стена е застъпена от жилище № 1. С правоъгълна форма в план. Размери 3,20×2,20 м. Пещ, добре запазена, в западната му стена. С елипсовидна форма, с размери 0,75×0,55 м, височина 0,35 м.

Керамика от IX—X в. и животински кости.

Инвентар: сребърна обеца; халка отворена, в средата ромбовидно топче, в единия ѝ край — омотана тел (*2*); прешлен за вретено (*3*); костено шило (*4*); гърне, изработено на грънчарско колело. С яйцевидна форма с две дръжки. Тъмносив цвят. Повърхност матова с лъскави ивици — мрежест орнамент. Диаметър на устието 14,5 см, на дъното 14 см, в най-широката част 26 см. Височина 23,2 см (*5*); гърне, изработено на грънчарско колело. С форма на пресечен конус, обърнат надолу. Орнамент вълнообразни и хоризонтални линии. Диаметър на устието 10,5 м, на дъното 7 см, в най-широката част на тялото 19 см. Височина 20 см (*6*); Гърнеподобен котел с вътрешни дръжки (*7*); хромел; тежест за рибарска мрежа; керамика.

Жилище № 3 (I изкоп, кв. $А_4$, $В_{4-6}$) (обр. 63 *1—2*). На дълбочина 0,80 м от сегашната повърхност. Построено е върху жилище № 1 и изцяло върху жилище № 4. Пещ в западната стена. С елипсовидна форма. Размери: 1,30×0,85 м и височина 0,40 м. Отворът е преграден с камъни.

Керамика от IX—XI в. (*2*).

Жилище № 4 (I изкоп, кв. $А_{4-5}$ — 1964 г.) (обр. 64 *1—4*). Силно разрушено от жилища № 1 и 3 и от друго жилище, от което е останала подовата замазка с отоплителното съоръжение — печка. Тя е с размери: 1,10×1,20 м и дълбочина 0,05 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: костено шило (*1*); железни, безформени предмети (*2*); цяло гърне, изработено на грънчарско колело, с форма на обърнат пресечен конус. Керемиденочервен цвят. Орнамент — врязани хоризонтални линии. Размери: диаметър на устието 18,5 см, диаметър на дъното 9,6 см, диаметър в най-широката част 24 см, дебелина на стената 8 см. Височина 23 см (*3*); керамика (*4*).

Жилище № 5 (I изкоп, $А_{7-9}$, $В_{7-9}$, $В_{7-9}$ — 1964 г.) (обр. 65 *1—5*). В непосредствена близост до жилище № 2. На дълбочина 1,40 м от сегашната повърхност. С неправилна квадратна форма. С размери: югоизточната стена 2,70 м, северната и западната стена 2 м, източната 3,20 м. Подът е замазан с глина с дебелина 3 см. В южната стена на пода има две дупки от греди с диаметър 0,40 м и дълбочина 0,30 м. Печка в североизточния ъгъл. Основите са изградени

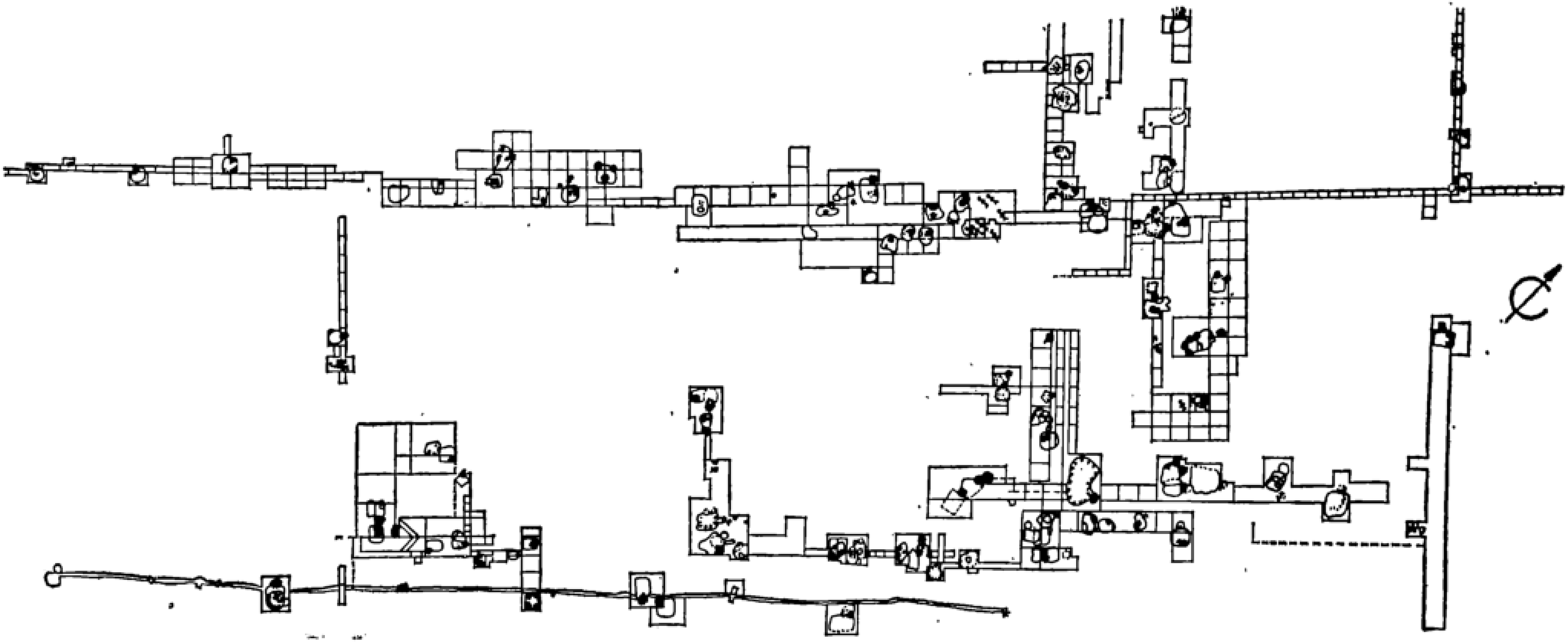

Обр. 59. План на изкопите и откритите жилища, помещения и съоръжения

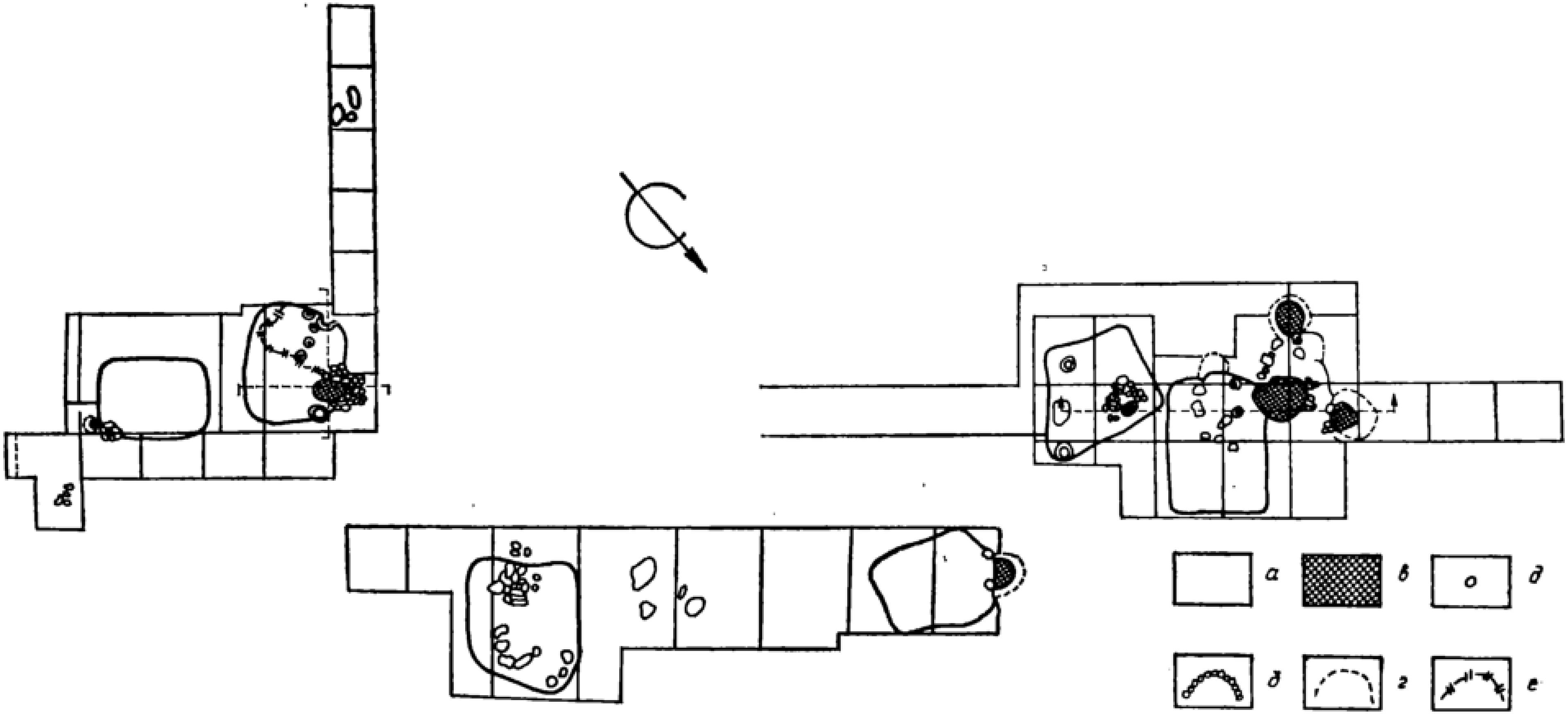

Обр. 60. Общ план на изкопи (жилища) от 1964 г. *а* — граници на жилище; *б* — камъни; *в* — глинена замазка на пещ; *г* — граница на пещ в здравата земя; *д* — дупка от греди; *е* — граница на пепелно петно

Настоящото се отнася до всички общи планове

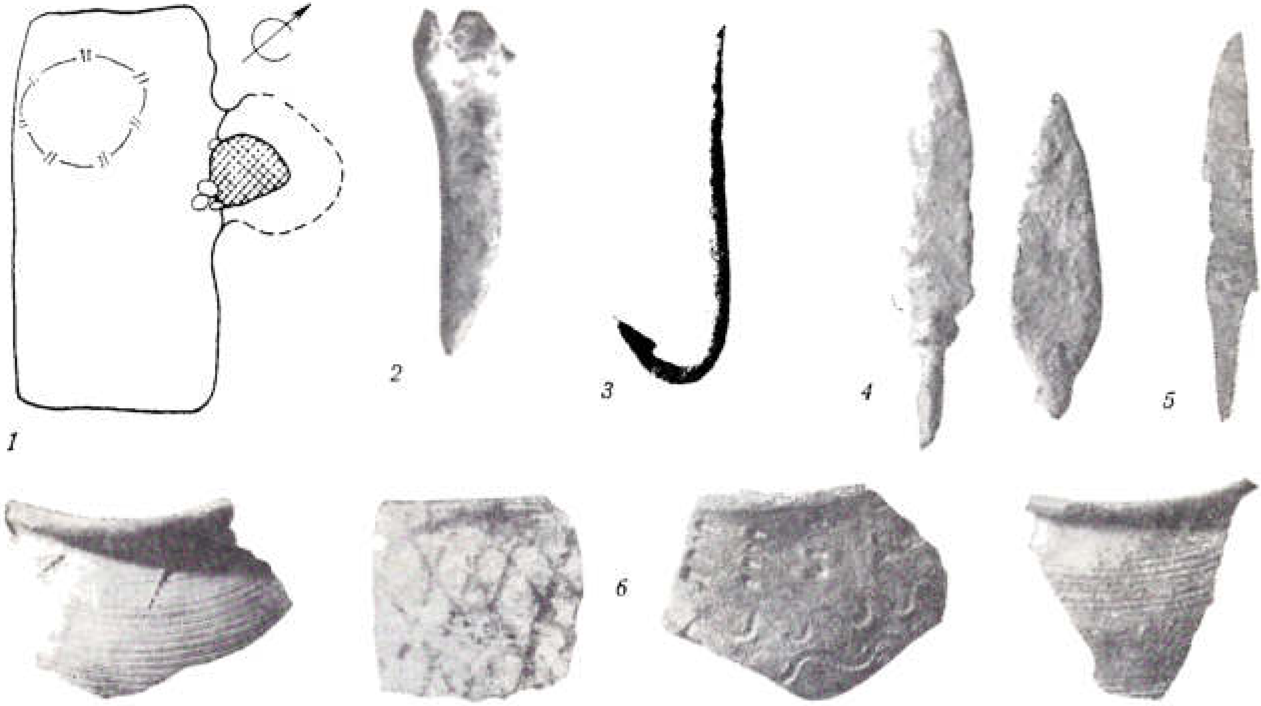

Обр. 61. Жилище № 1: план (*1*); костено шило (*2*); въдица (*3*); върхове от стрели (*4*); железен нож (*5*); керамика (*6*)

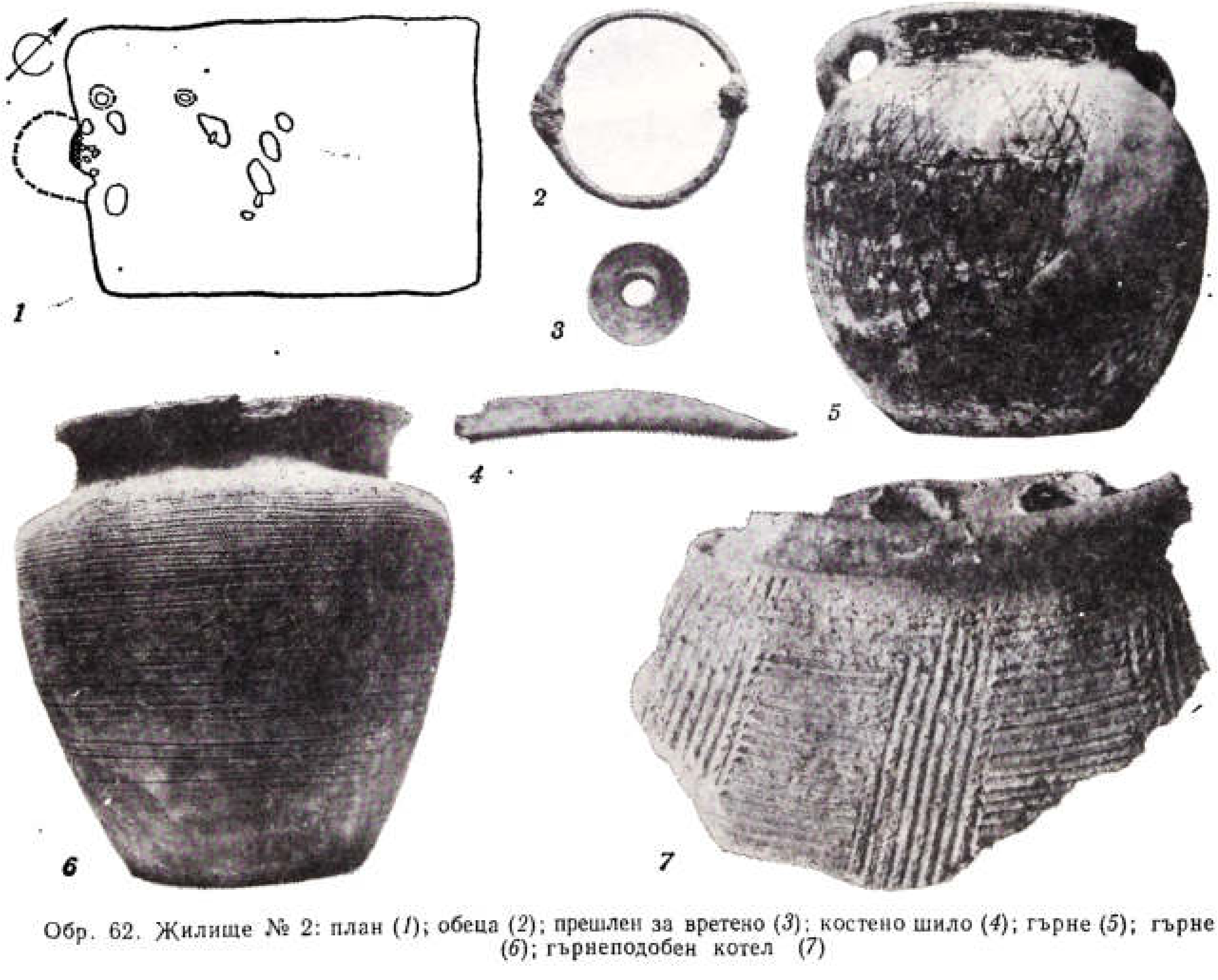

Обр. 62. Жилище № 2: план (*1*); обеца (*2*); прешлен за вретено (*3*); костено шило (*4*); гърне (*5*); гърне (*6*); гърнеподобен котел (*7*)

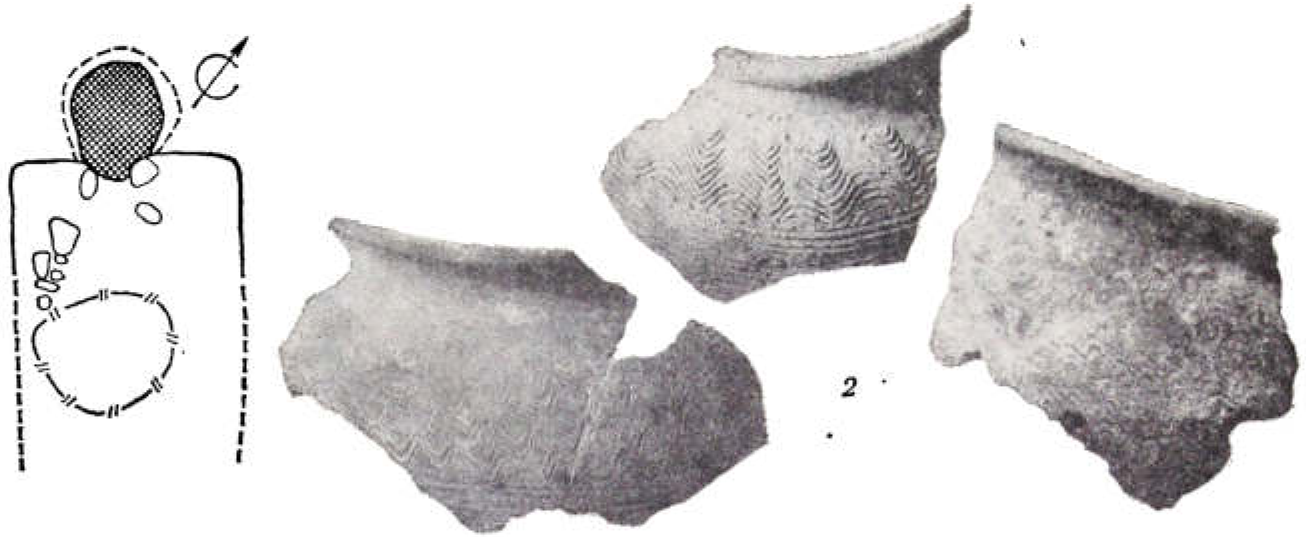

Обр. 63. Жилище № 3: план (*1*); керамика (*2*)

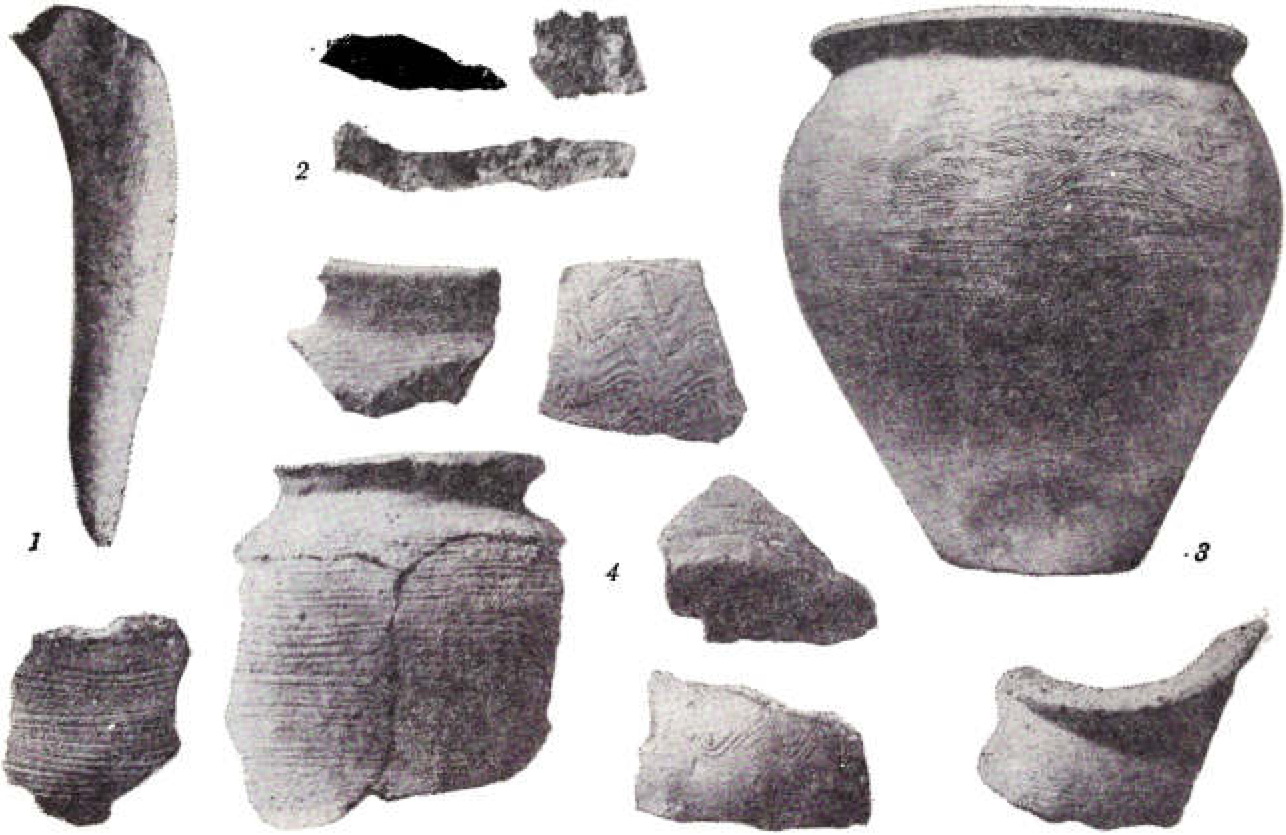

Обр. 64. Жилище № 4: костено шило (*1*); железни предмети (*2*); гърне (*3*); керамика (*4*)

от големи камъни, стените от малки. С квадратна форма. Размери 1×1,10 м. Височина на стените 0,40—0,60 м. Яма с елипсовидна форма.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: бронзово копче (*2*); реставрирано гърне, изработено на грънчарско колело. С форма на обърнат пресечен конус надолу. Кафявочервен цвят. Орнамент с хоризонтални линии по средата на тялото, група от вълнообразни линии, диаметър на устието 11,2 см, диаметър на дъното 9 см, в най-широката част на тялото 14 см, височина 18 см, дълбочина на стената 0,6 см (*3*). Долна част на гърне със светлокафяв цвят. Орнамент от група хоризонтални и вълнообразни линии. Диаметър на дъното 4,8 см с релефен знак върху дъното (*4*); керамика (*5*).

Жилище №6 (II изкоп, кв. А$_{2-4}$, А$_2$, А$_2$, А$_4$, В$_2$, В$_2$—1964 г.) (обр.66 *1*—*6*). На дълбочина 1,40 м от сегашната повърхност. С правоъгълна форма в план. С размери 2×3,20 м. Във входа на източната и западната стена дупка от греда. Диаметър 0,40 м и дълбочина 0,30 м. Печка,

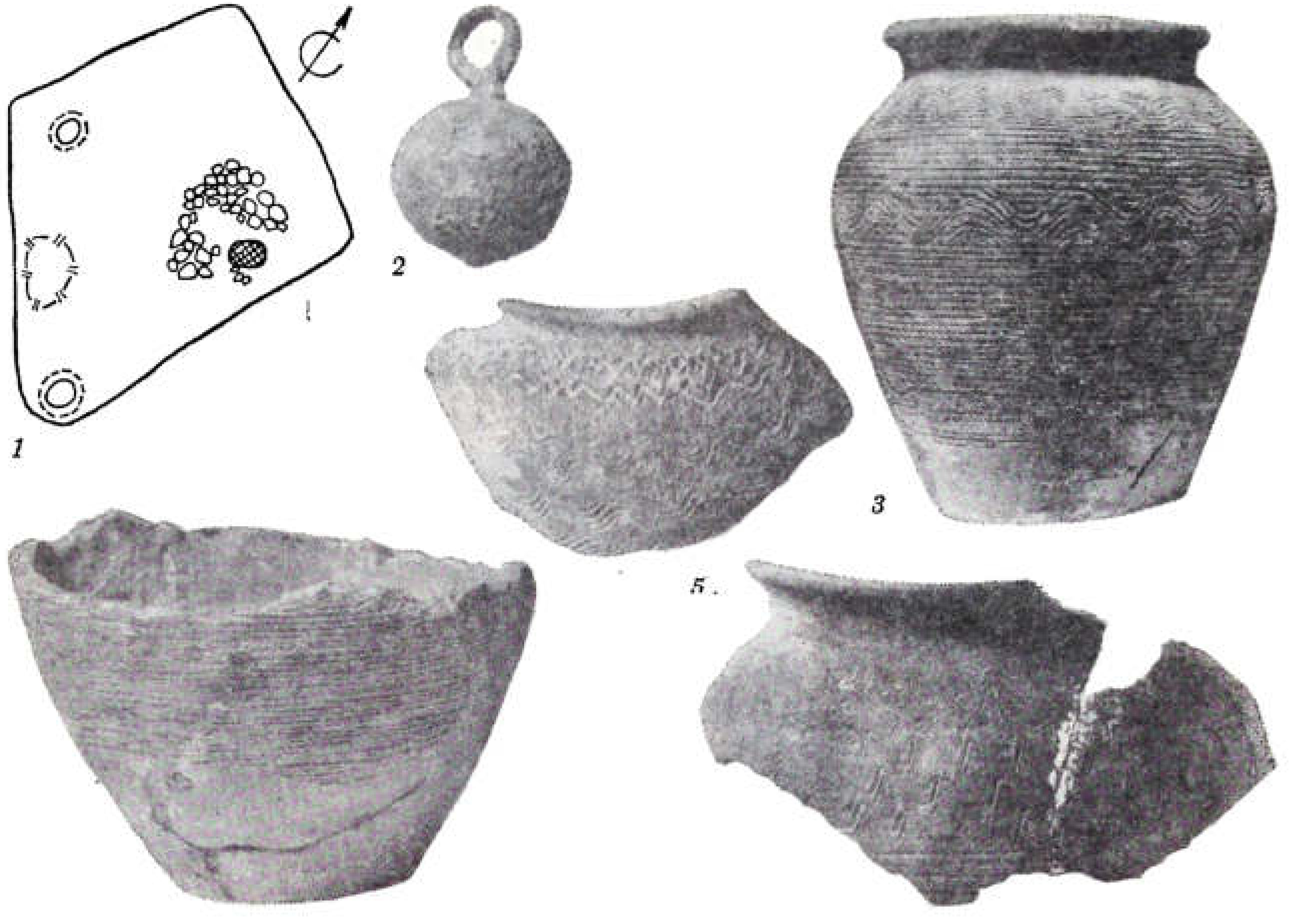

Обр. 65. Жилище № 5: план (*1*); бронзово копче (*2*); гърне (*3*); долна част на гърне (*4*); керамика (*5*)

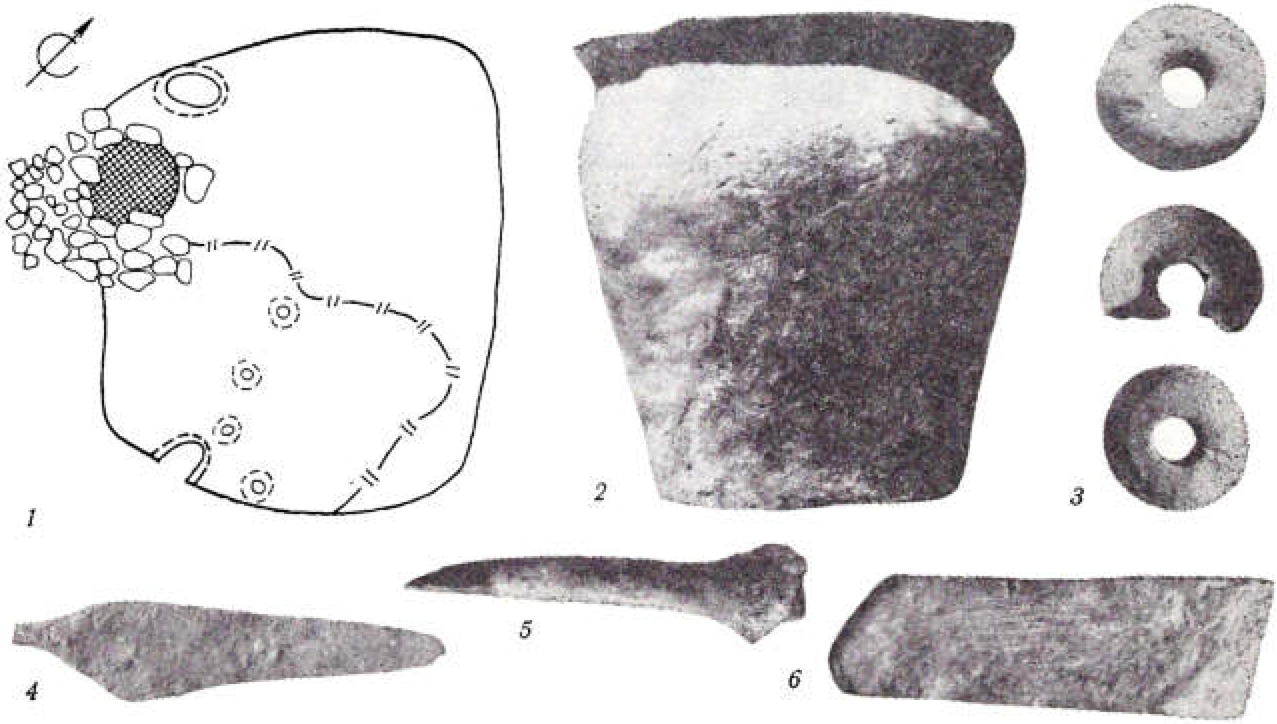

Обр. 66. Жилище № 6: план (*1*); гърне (*2*); прешлени за вретено (*3*); нож (*4*); костено шило (*5*); брус (*6*)

запазена добре, в северозападния ъгъл, с правоъгълна форма в план. Изградена от големи и средни камъни и сред тях фрагменти от съдове. Отвор от североизток. Дължина 1,30 м, ширина 0,70 м, височина 0,60—0,70 м. Дебелина на подовата замазка 4—5 см. През отвора петно (2 пласта) от въглени и пепел. С размери: 0,80 × 1 м, дебелина 0,20 м. В западна посока

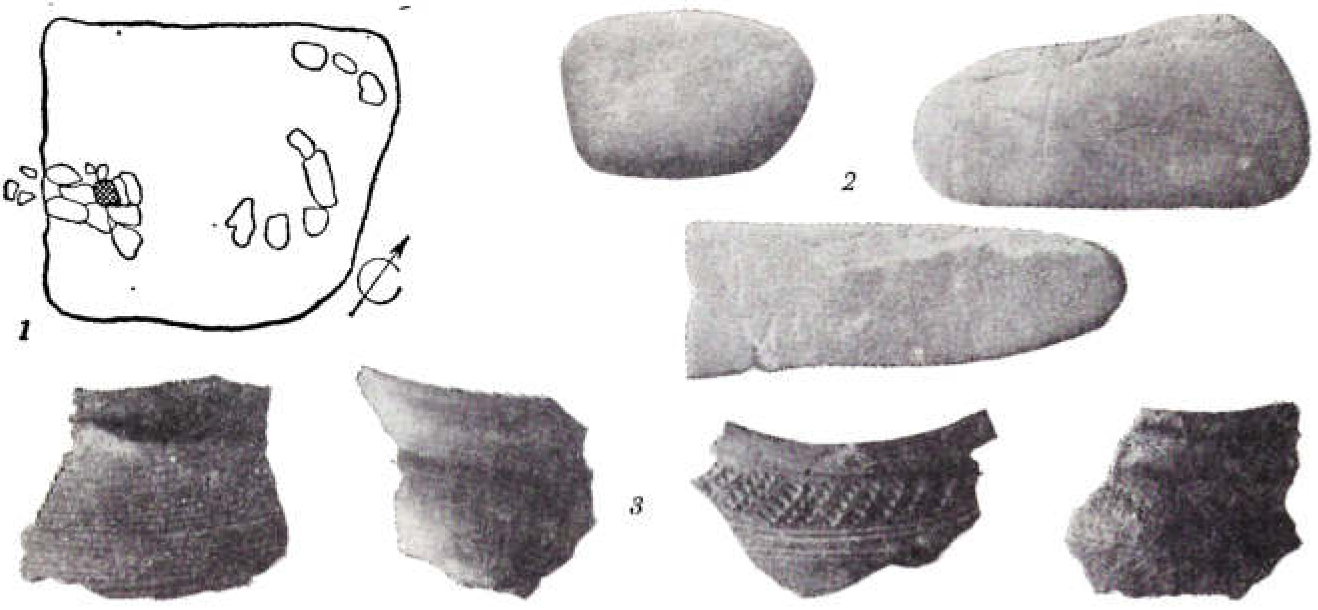

Обр. 67. Жилище № 7: план (*1*); брусове (*2*); керамика (*3*)

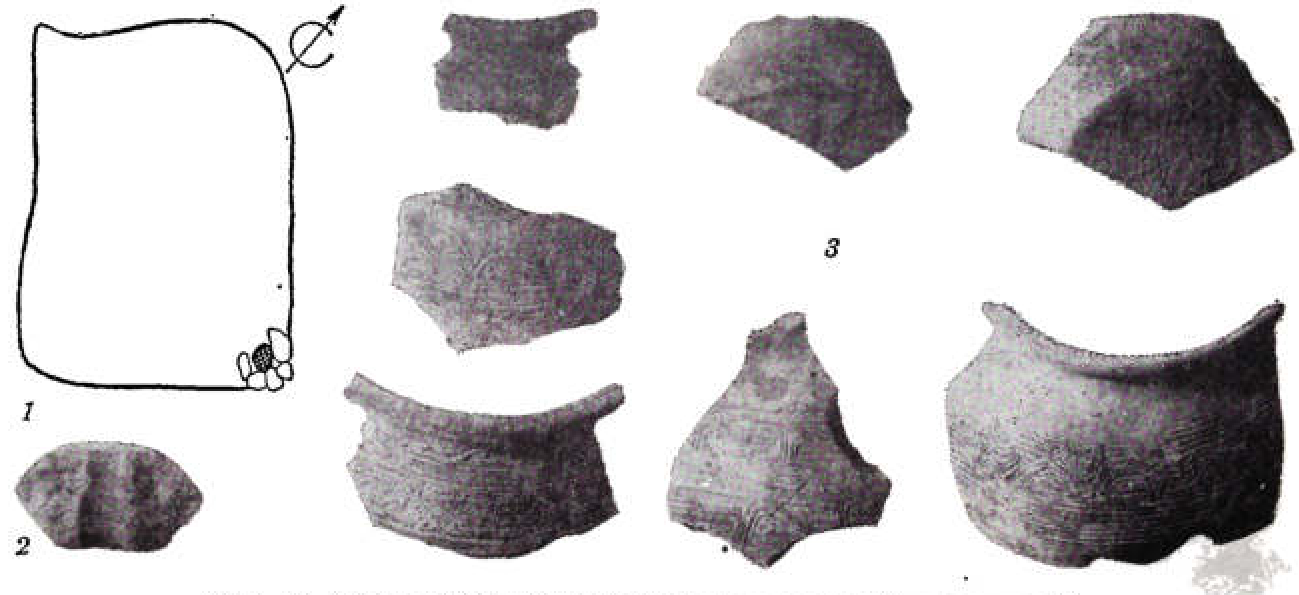

Обр. 68. Жилище № 8: план (*1*); прешлен за вретено (*2*); керамика (*3*)

непосредствено до печката купчина от глина, която заема пространство 20×30 см и височина 0,50 м. Около нея дупки от колове с диаметър 0,10 и дълбочина 0,30.

Керамични фрагменти, изработени ръчно — VI—VII в.

Инвентар: реставрирано гърне, изработено на ръка, с форма на обърнат пресечен конус. Повърхност грапава. Цвят сив. Лошо изпечено. Венче, извито леко навън. Размери: диаметър на устието — 17,5 см, на дъното 12 см, в най-широката част 17 см, височина 18 см, дебелина на стените 1,2 см (*2*); полусферични прешлени за вретена—два цели и части от два прешлена (*3*); ножче с отчупена дръжка, обща дължина 7 см, на реж. част 6×1,2 см (*4*); костено шило (*5*); брус (*6*); керамика.

Жилище № 7 (II изкоп, $Б_{1-3}$ и $Г_{1-3}$—1964 г.) (обр. 67 *1—3*). На дълбочина 1,25 м от сегашната повърхност. С почти квадратна форма. С размери 3×3,20 м. Разбито отоплително съоръжение, останала подовата му замазка. Размери 0,25 ×0,30 м. Стени, обмазани с кал и глина, следи от греди. В насипа голям брой стъклена и желязна шлака. Керамични фрагменти от съдове, изработени на грънчарско колело— IX—X в.

Инвентар: брусове (*2*); керамика (*3*).

Жилище № 8 (II изкоп, кв. $В_{2-4}$ и изкоп I, кв. $В_{2-4}$— 1964 г.) (обр. 68 *1—3*). На 1,20 м източно от жилище № 6. На дълбочина 1,10 м от сегашната повърхност. В североизточния ъгъл печка, отчасти запазена. Изградена от камъни в правоъгълна форма. Размери 0,40× 0,60 м. Височина на западната стена 0,30 м. Отвор от запад.

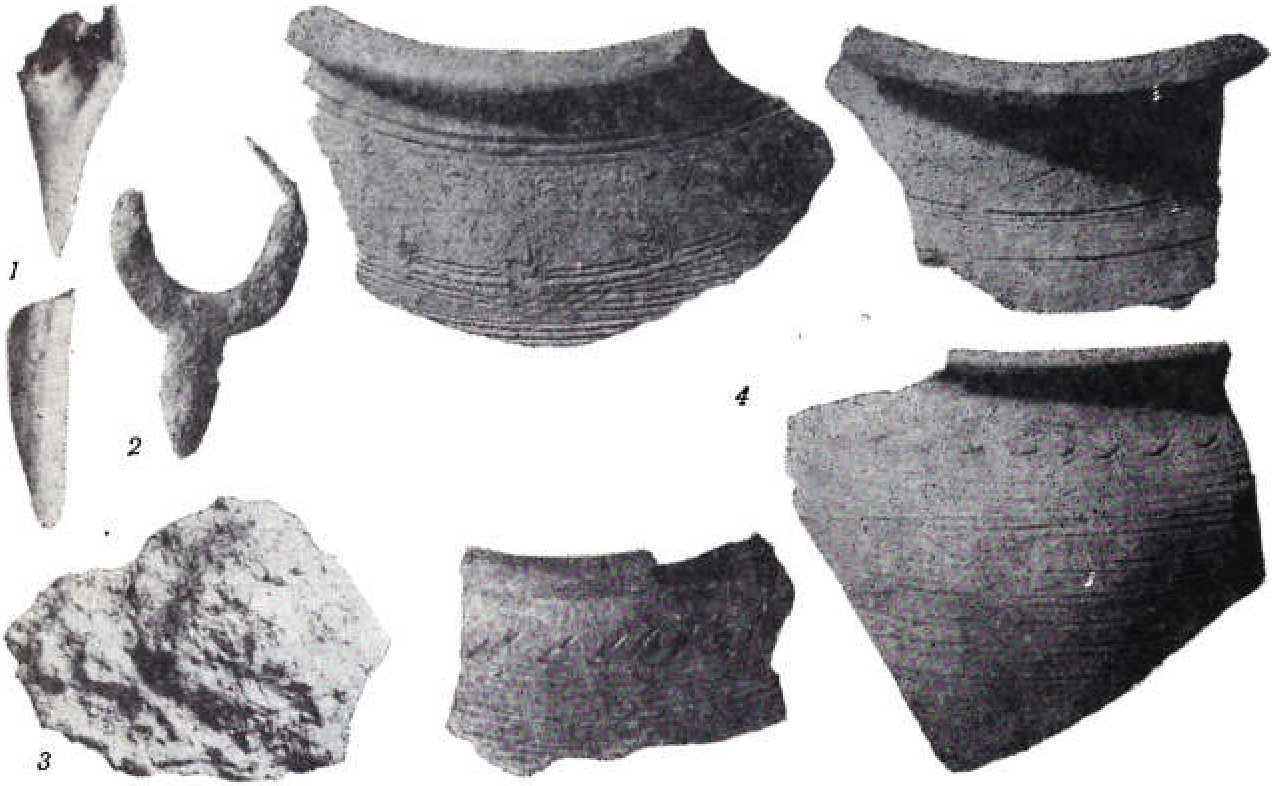

Обр. 69. Инвентар: костени шила (*1*); бронзова обеца с гроздовидна висулка (*2*), желязна шлака (*3*); керамика (*4*)

Керамика, изработена на грънчарско колело—IX—XI в. Голямо количество животински кости.

Инвентар: двуконусен прешлен за вретено (*2*); керамика (*3*).

Жилище № 9 (II изкоп, $Б_{5-7}$ и $Г_{5-7}$— 1964 г.) (обр. 69 *1—4*). На 7 м от жилище № 7. На дълбочина 1,25 м от сегашната повърхност. С неправилна форма. Размери 2,80×3 м. Пещ,добре запазена, в западната стена. Диаметър 0,70 м и височина 0,40 м. Пред отвора пласт от пепел и въглени с дебелина 0,30 м.

Керамични фрагменти, изработени на грънчарско колело — IX—XI в. Голямо количество животински кости.

Инвентар: костени шила (*1*); бронзова обеца с гроздовидна висулка (*2*); желязна шлака (*3*); керамика (*4*).

Печка (II изкоп). Керамика на грънчарско колело от IX—X в.

Пещ (кв. $В_4$). Диаметър 0,40 м и височина 0,25 м. Пред отвора петна с размери 1×1,80 м, въглени, пепел и керамични съдове, изработени на грънчарско колело, от IX—XI в.

Жилище № 10 (№ 1, кв. $Е_2$, $К_{1-2}$ — 1965 г.) (обр. 71 *1—8*). На дълбочина 0,80 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,40 м в здравата земя. С правоъгълна форма и размери 3,20×4 м. Подът е замазан с глина. В него покрай стените са групирани дупки от греди и камъни. Те са с диаметър 0,10—0,25 м и дълбочина 0,30 м.

Разбита печка в югоизточния ъгъл. Направена от големи, средни и малки камъни и тухли. Северозападната стена най-добре запазена с дължина 1,20 м и широчина 0,35 м. Огнището (подовата замазка) е с почти квадратна форма и размери 0,50—0,60 м. Пред отвора се очертава яма с кръгла форма с диаметър 0,43 м и дълбочина 0,38 м. Тя бе запълнена с въглени и пепел.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: костени шила (*2*); брус (*3*); част от стъклена гривна с диаметър 5,5 см (*4*); двуконусен прешлен за вретено (*5*); халка — диаметър 2 см (*6*); желязна тока (част) (*7*); керамика (*8*).

Жилище № 11 (№ 2, кв. $А_1$ — 1965 г.) (обр. 72 $_{1-4}$). На дълбочина 0,60 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,30 м в здравата земя. С размери 3×3 м. Печка, от която е останала подовата замазка. Намира се до западната стена на жилището и е с размери 1,60×1,20 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело, от IX—XI в.

Жилището е разположено отчасти над жилище № 12.

Инвентар: брус (*2*); костено шило с отчупен връх (*3*); керамика (*4*).

Жилище № 12 (№ 3, кв. $А_2$ — 1965 г.) (обр. 73 *1—5*). На 2,30 м от сегашната повърхност. В здрава земя, на 0,50 м. С размери 4,50×6 м. Отчасти разбита печка в южната стена. Изградена от големи, малки и средни камъни. С размери 1, 20 ×1,40 м.

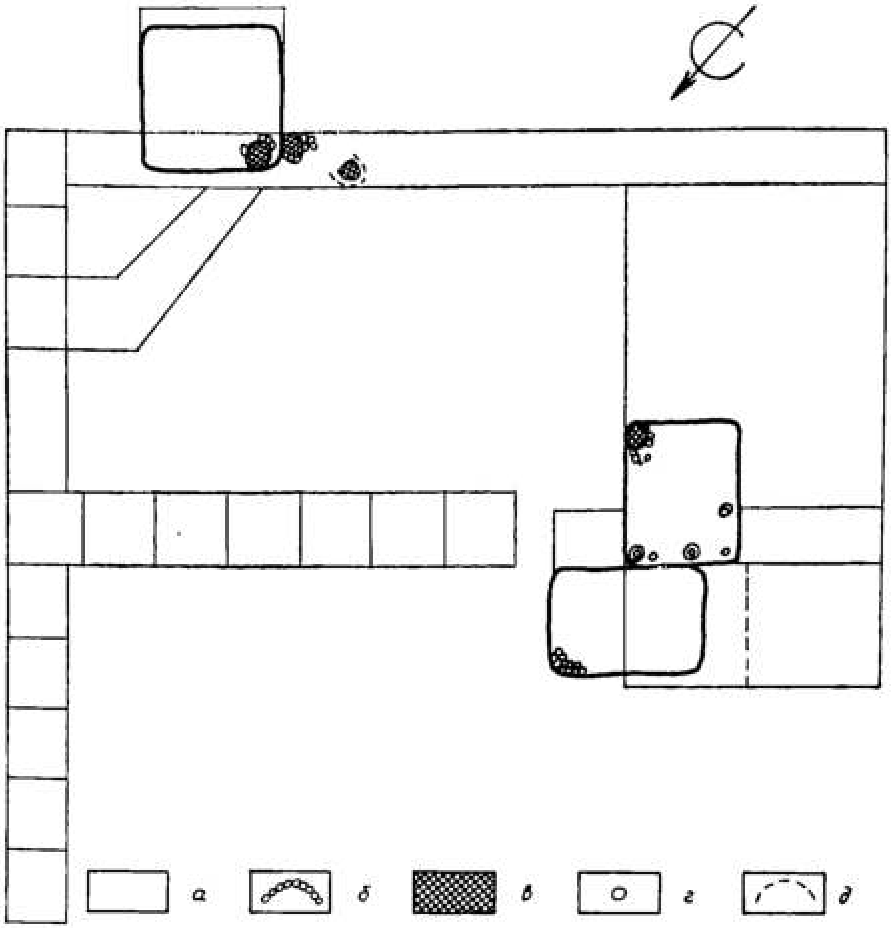

Обр. 70. Общ план на изкоп от 1965 г.

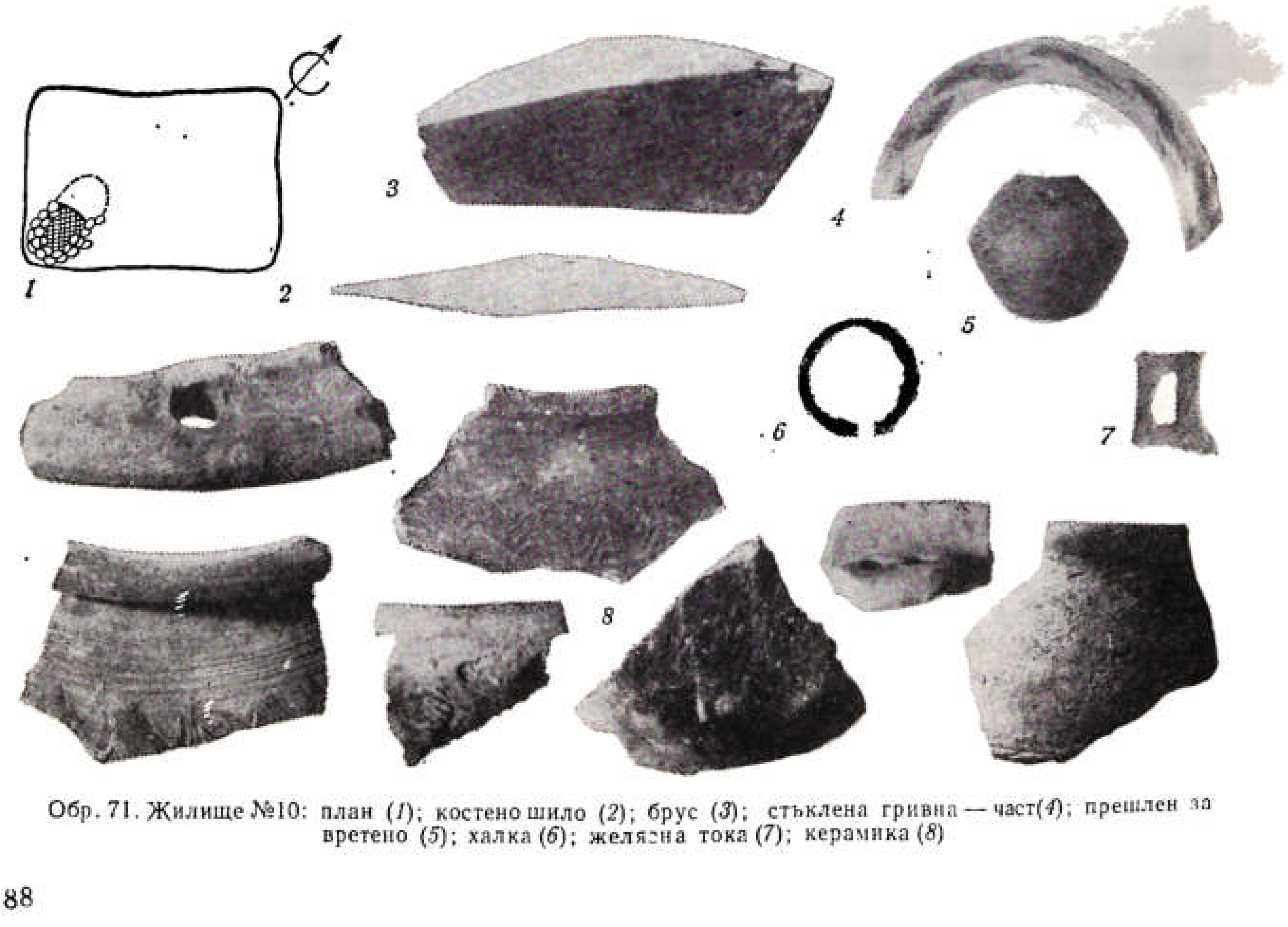

Обр. 71. Жилище №10: план (*1*); костено шило (*2*); брус (*3*); стъклена гривна — част(*4*); прешлен за вретено (*5*); халка (*6*); желязна тока (*7*); керамика (*8*)

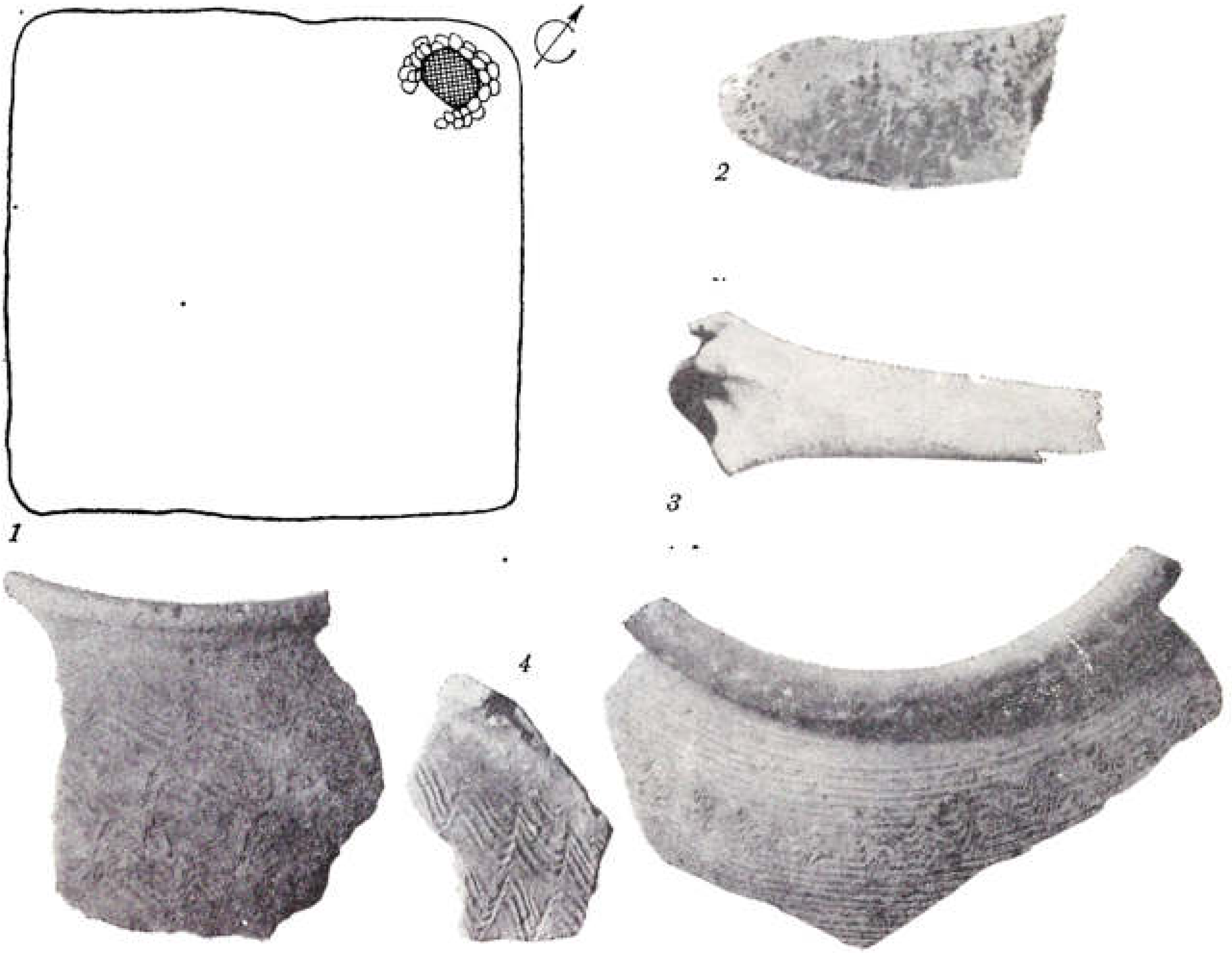

Обр. 72. Жилище № 11: план (*1*); брус (*2*); костено шило (*3*); керамика (*4*)

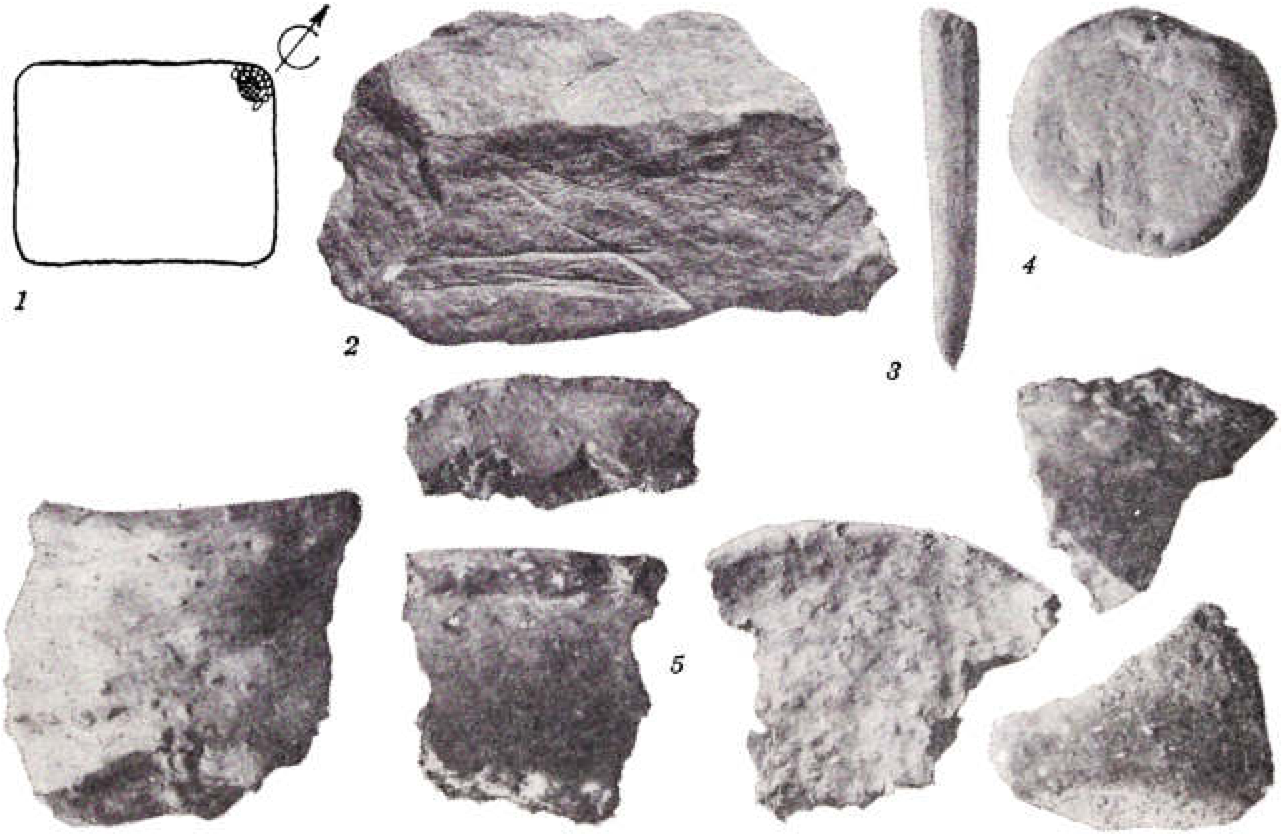

Обр. 73. Жилище № 12: план (*1*); брус (*2*); костено шило (*3*); част от кръгче-питка (*4*); керамика (*5*)

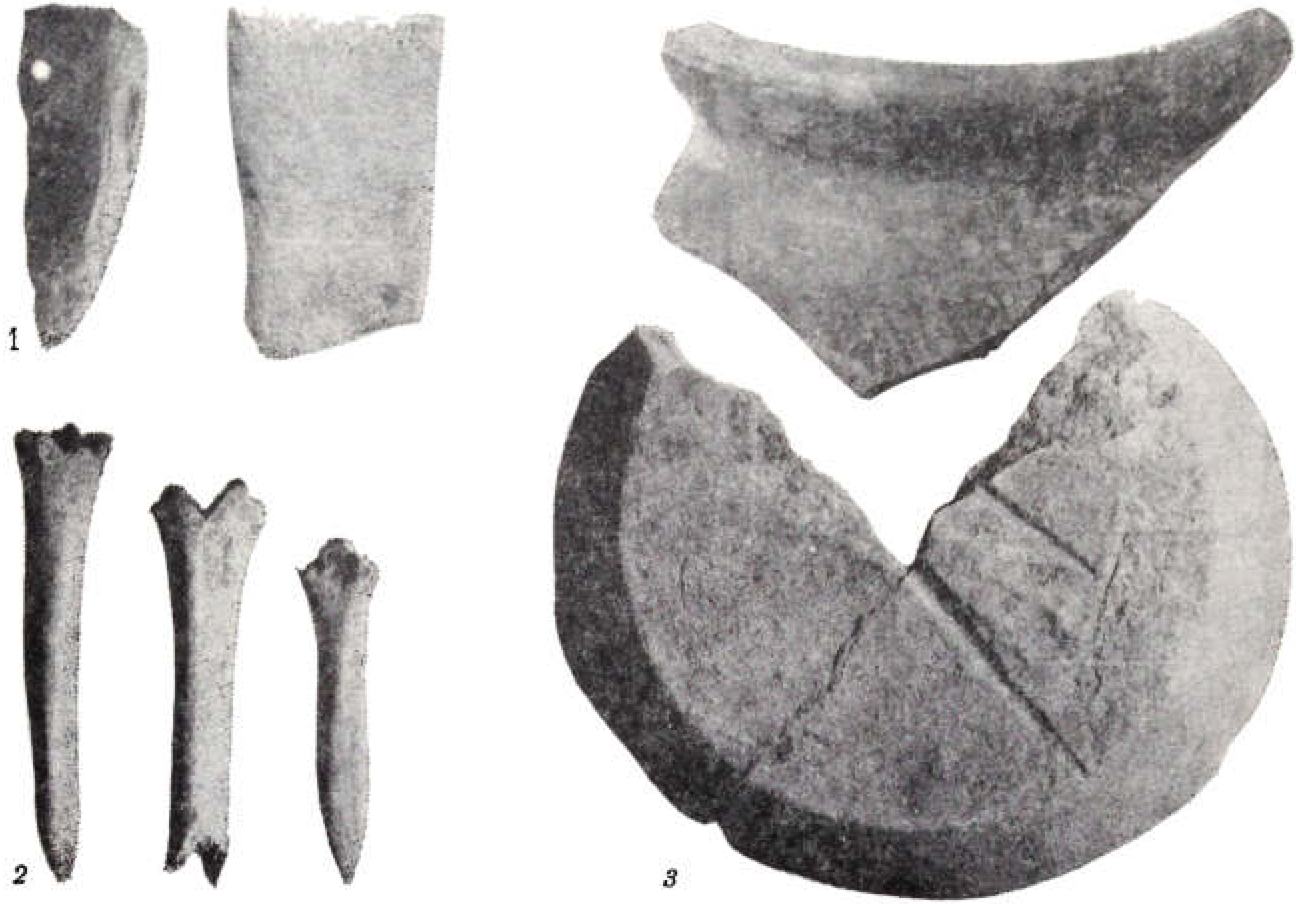

Обр. 74. Пещ: брусове (*1*); костени шила (*2*); керамика (*3*)

Керамика, изработена на ръка(края на VI—VII в.).

Инвентар: брус (*2*); костено шило (*3*); кръгче-питка (*4*); керамика (*5*).

Пещ (кв. A_4 — 1965 г.) — на дълбочина 1 м от сегашната повърхност върху южната стена над жилище № 12. Запазено огнище (подовата замазка). Състои се от два пласта, като над горния са наредени фрагменти от гърнета — IX—XI в.

Пещ (кв. A_4 — 1965 г.) (обр. 74 *1—3*).

На дълбочина 0,80 м от сегашната повърхност, отчасти засяга западната стена върху жилище № 11. Върху пода в насипа — фрагменти от гърнета, изработени на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: три бруса (*1*); три костени шила (*2*); керамика (*3*).

Жилище № 13 (№ 1, кв. A_1 — 1966 г.) (обр. 76 *1—8*). На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. На 0,80 м в здравата земя. С почти квадратна форма в план. С размери 4×4,20 м. Стените са измазани, намерени са части от мазилка. В пода 9 дупки с диаметър 0,10 м и дълбочина 0,10 м. Отчасти разрушена печка в северозападния ъгъл. Изградена от средни и големи камъни. С размери 1,20×1,60 м. Запазена височина 0,25 м. Размери на подовата замазка 0,65×0,85 м. Отворът е от изток, пред него пласт от пепел с дебелина 0,05 м. В пода на жилището две ями с почти кръгла форма с диаметър 0,60—0,80 м.

Керамика, изработена на ръка, части от гърнета и тавички от края на VI—VII в.

Инвентар: костено шило (*2*); брус (*3*); нож — обща дължина 10,5 см, на режещата част 1,5 см (*4*); тежест за рибарска мрежа (*5*); прешлен от вретено, двуконусен (*6*); хромел (*7*); керамика (*8*).

Жилище № 14 (№ 2, кв. B_1 — 1966 г.) (обр. 77 *1—9*). На дълбочина 1 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,80 м в здравата земя. С почти правоъгълна форма и размери 3,20×4 м. Стените са измазани с кал (къс от мазилка). Печка, силно разрушена, в северозападния ъгъл. Изградена от големи и малки камъни. Размери на подовата замазка (огнището) 0,60×0,70 м.

Кермика, изработена на грънчарско колело — IX—X век. Част от подница и цяло гърненце.

Инвентар: прешлен за вретено, цял, двуконусен и две половинки 1 см (*2*); две костени шила (*3*); брус (*4*); кръгче (*5*); връх на ромбовидна стрела с размери 9,25 см (*6*); желязна тока за ремък с размери 2,5×3,5 см (*7*); възстановено гърненце. Изработено на грънчарско колело.

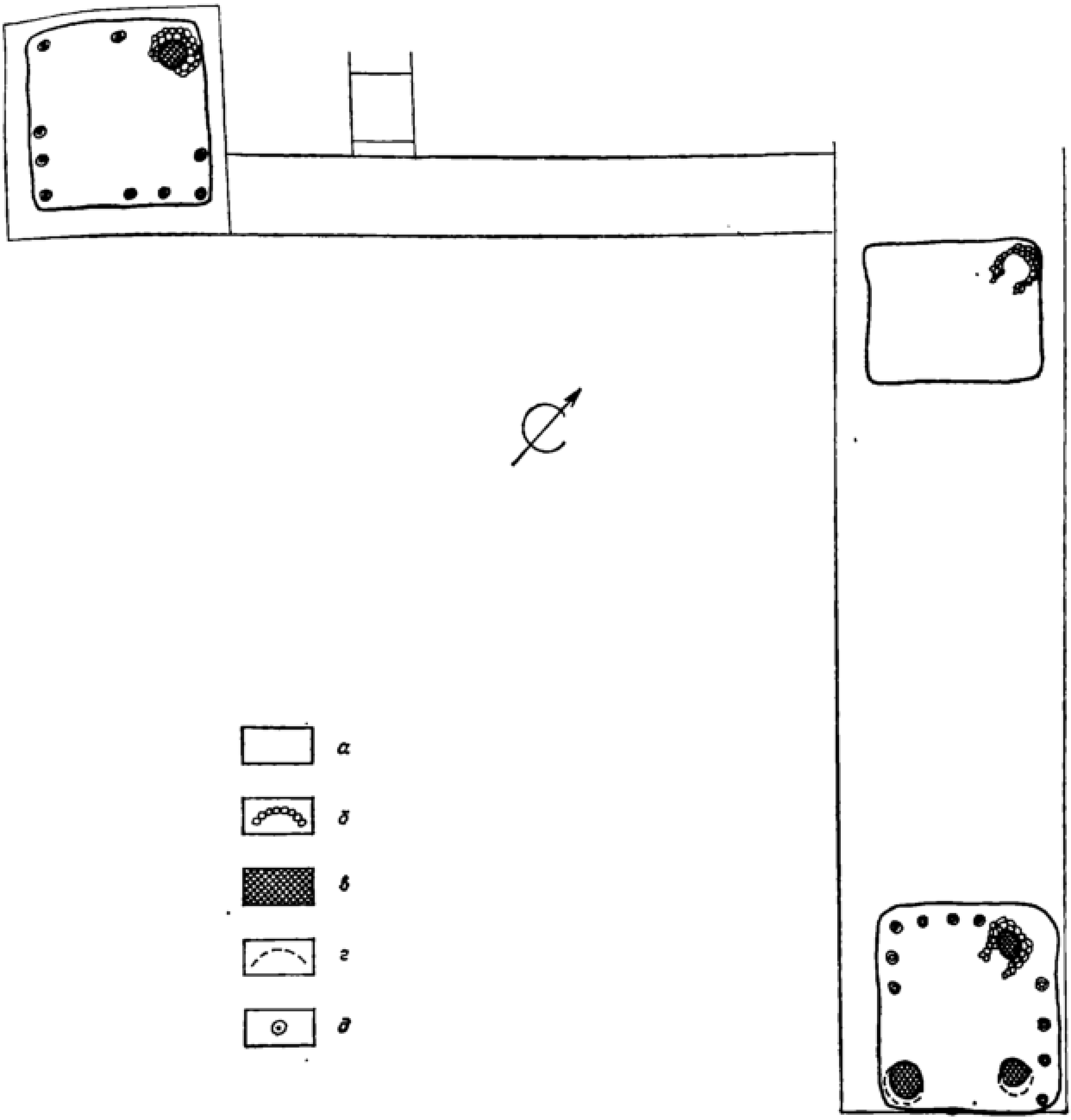

Обр. 75. Общ план на изкоп от 1966 г.

Яйцевидна форма. Венче надебелено. Червенокафяв цвят. Лошо изпечено. Плитки хоризонтални линии, в горната част на тялото и под шийката дълбоки ямички. Диаметър на устието 7 см, диаметър на дъното 5 см, височина 7 см (*8*); керамика (*9*).

Жилище № 15 (№ 2, кв. В$_4$ — 1966 г.) (обр. 78 *1—5*). На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,60 м в здравата земя. С правоъгълна форма в план и размери 4×4,50 м.

В северозападния ъгъл печка, сравнително добре запазена. Изградена от големи и малки камъни, сред тях керамични фрагменти, с правоъгълна форма. Размери 1×1,20 м. Подовата замазка (огнището) 0,65×0,85 м. Височина на запазената стена 0,25 м. Отворът е от изток. Върху подовата замазка пласт от въглени и пепел с дебелина 0,05 м. Между камъните бе намерен прешлен за вретено. В пода покрай стените 10 дупки от греди. Диаметър 0,20—0,25 м и дълбочина 0,20 м.

Керамика, изработена на ръка — VII—VIII в.

Инвентар: два прешлена за вретено, двуконусен и полусферичен (цял и половина) (*2*); костено шило (*3*); нож — обща дължина 7 см, дължина на режещата част 6,8×1,2 см (*4*); керамика (*5*).

Пещ (замазка) (кв. В$_4$ — 1966 г.), част от огнище. В културния пласт керамика на грънчарско колело — IX—X в.

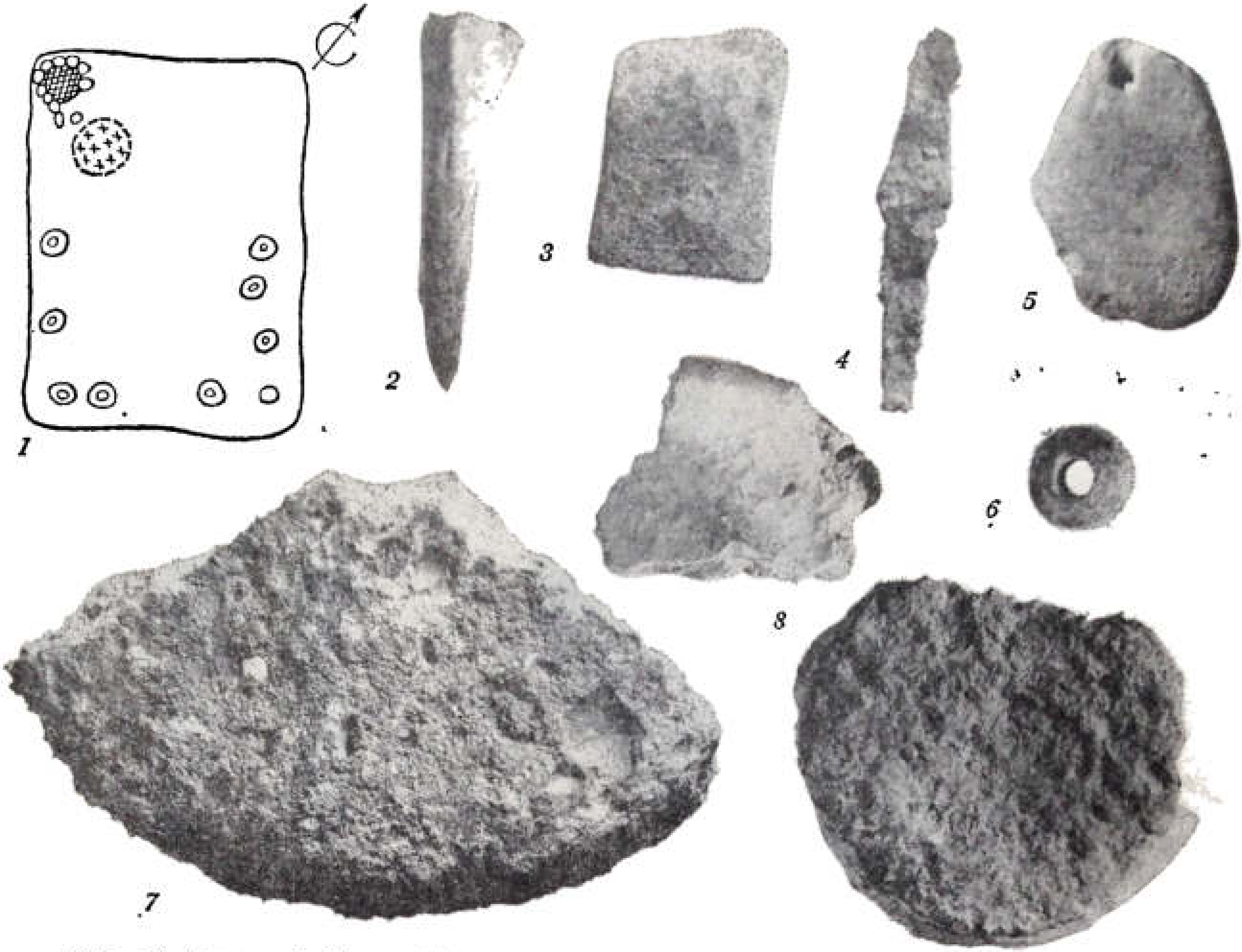

Обр. 76. Жилище № 13: план (*1*); костено шило (*2*); брус (*3*); нож (*4*); тежест за рибарска мрежа (*5*); прешлен за вретено (*6*); хромел част (*7*); керамика (*8*)

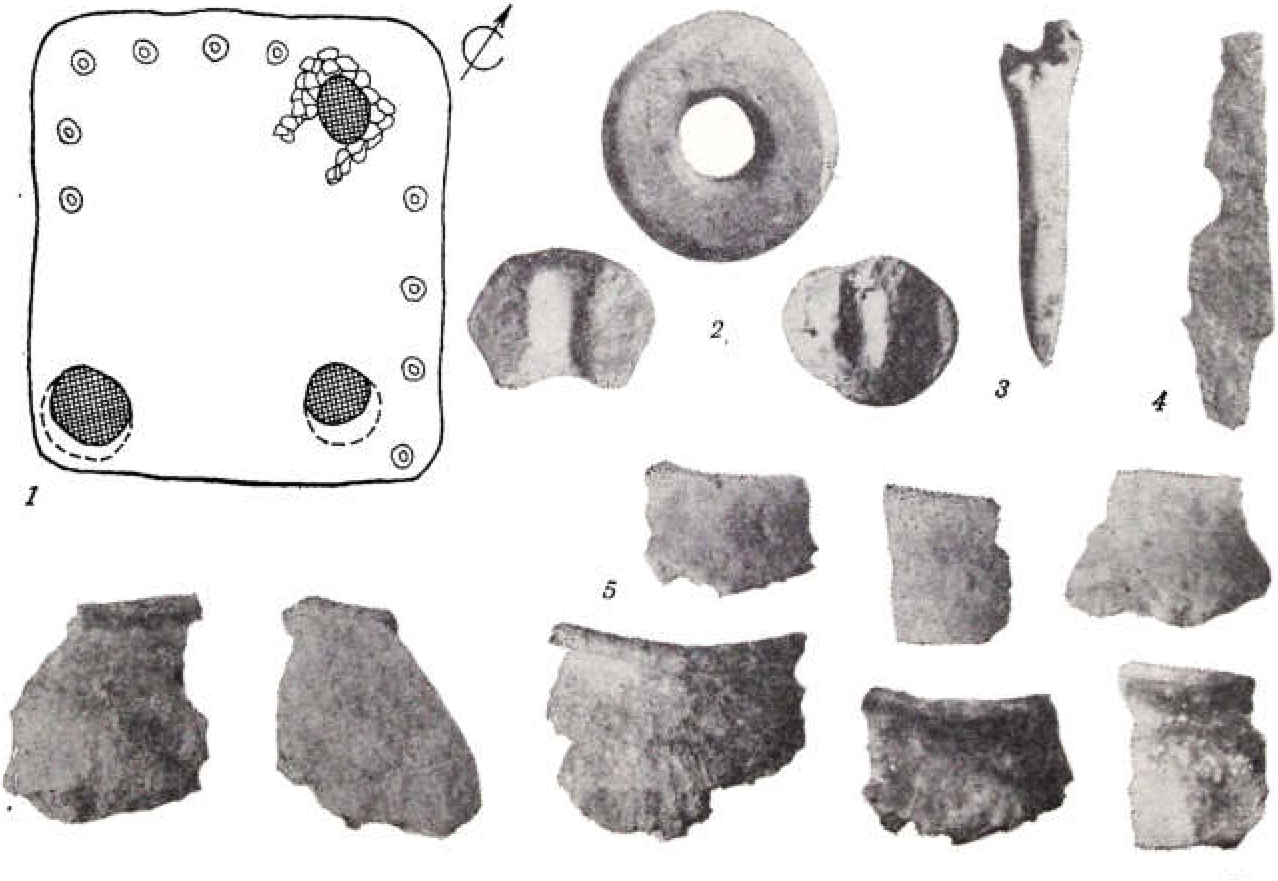

Обр. 78. Жилище № 15: план (*1*); прешлени за вретено (*2*); костено шило (*3*); нож (*4*); керамика (*5*)

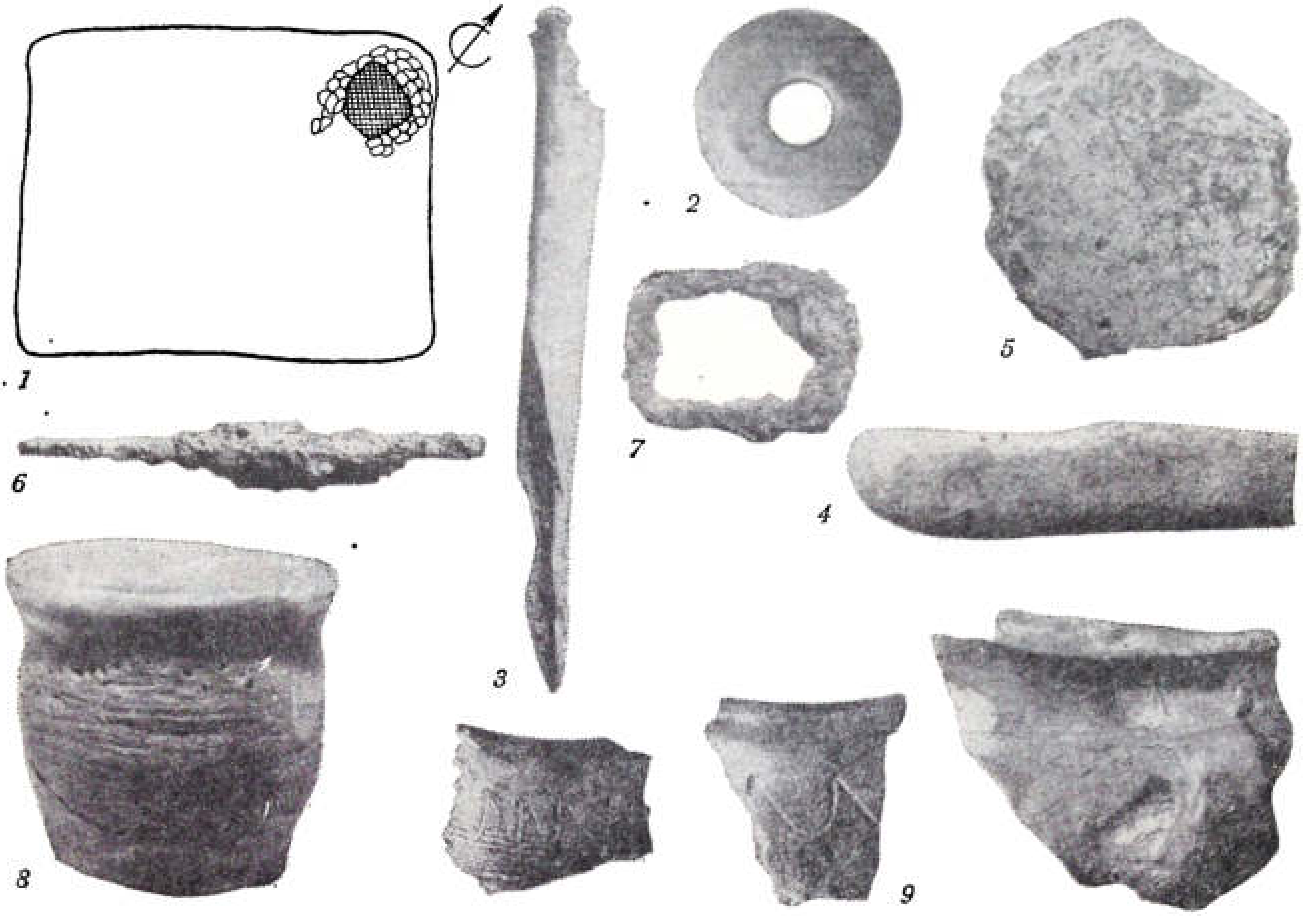

Обр. 77. Жилище № 14: план (*1*); прешлен за вретено (*2*); костено шило (*3*); брус (*4*); кръгче (*5*); връх от стрела (*6*); желязна тока (*7*); гърне (*8*); керамика (*9*)

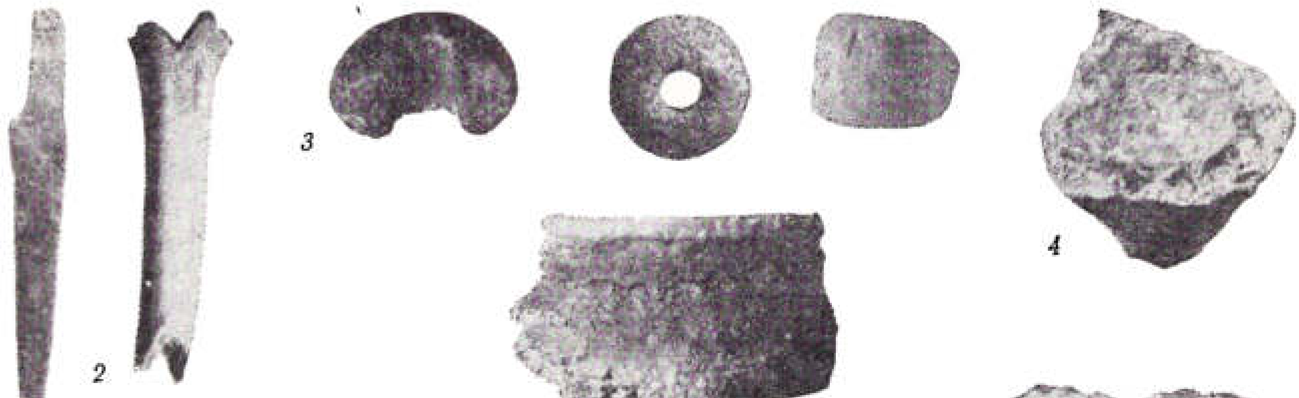

Обр. 79. Печка: нож (*1*); костено шило (*2*); прешлени за вретено (*3*); тигел (*4*); керамика (*5*)

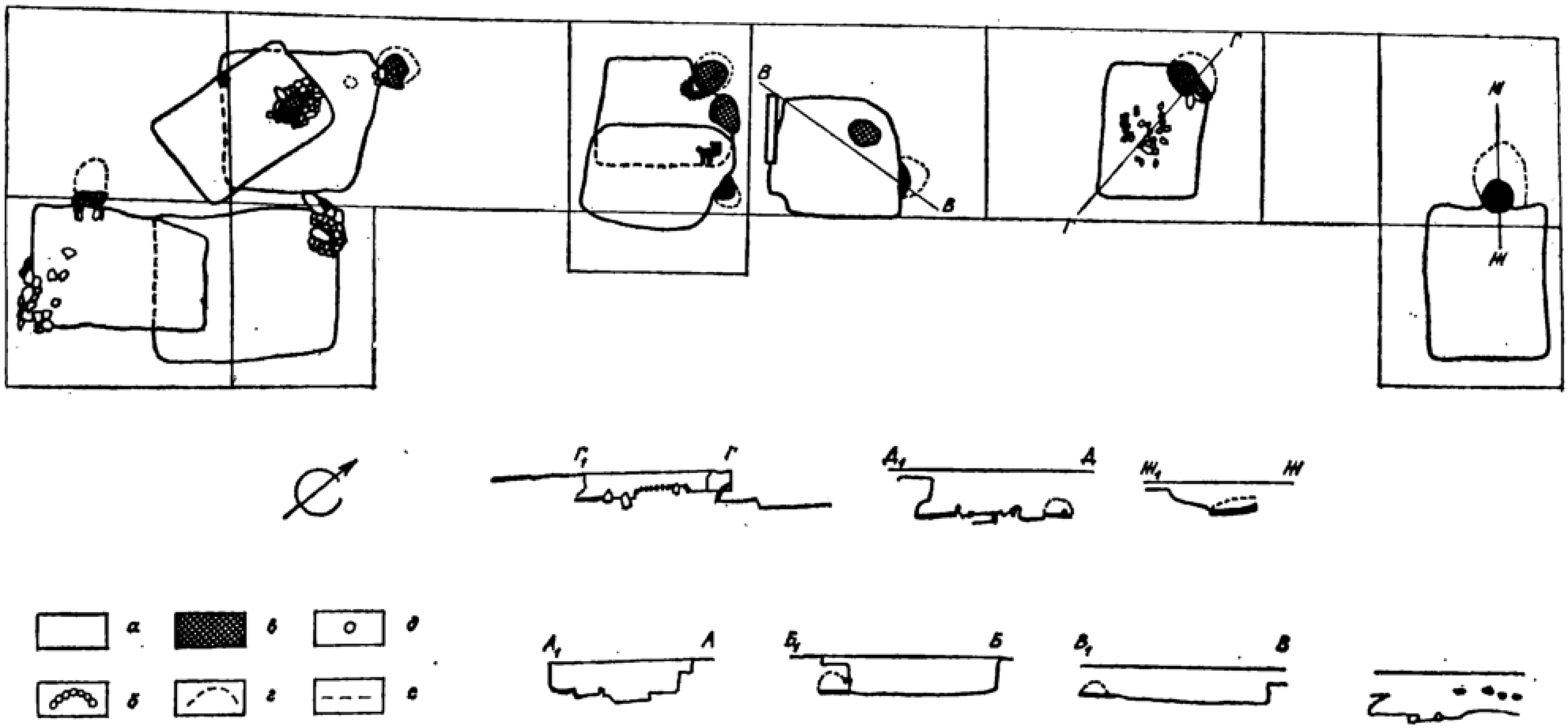
В
В
Г
Г
Ж
Ж
Г1
Г
А1
А
Ж1
Ж
а
в
д
б
г
е
А1
А
Б1
Б
В1
В

Обр. 80. Общ план на изкопи от 1967 г.

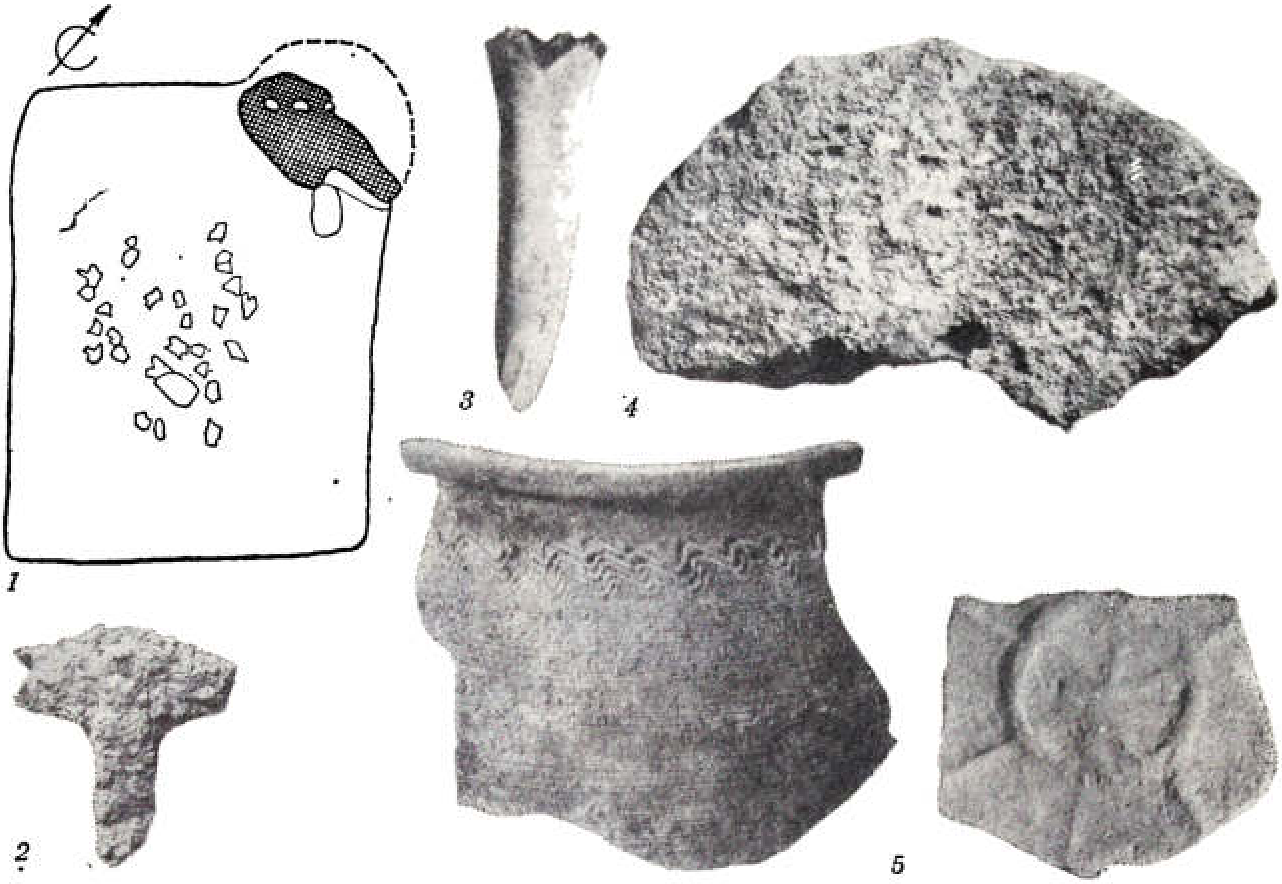

Обр. 81. Жилище № 16: план (*1*); чукче (*2*); костено шило (*3*); хромел част (*4*); керамика (*5*)

В югоизточния ъгъл на кв. В$_4$ на дълбочина 2,20 м следи от тракийско жилище.

Печка (кв. В$_2$ — 1966 г.) (обр. 79 *1—5*). На дълбочина 0,80 м от сегашната повърхност. Разрушена. Изградена от големи камъни и кал с елипсовидна форма в план. С диаметър 0,20 м и широчина на стената 0,20 м. Върху пода съдче за изливане на метал (тигел).

Керамика, изработена на примитивно колело, от VI—VII в.

Инвентар: ножче, обща дължина 7 см; реж. част 5,3×0,7 см (*1*); костено шило (*2*); прешлен за вретено — 1/2 кръгъл и полусферичен (*3*); тигел (с цилиндрична форма, отчупен) (*4*); керамика (*5*).

Жилище № 16 (№ 1, кв. А$_6$ — 1967 г.) (обр. 81 *1—5*). На 1,10 м от сегашната повърхност. Вкопано на дълбочина 0,50 м в здравата земя. С почти квадратна форма в план и размери 3,80×4 м. Много добре запазена пещ в североизточния ъгъл с размери 1×1,30 м, височина 0,44 м. Отворът е от юг, широчина 0,60 м. В северозападния ъгъл купчина от желязна и стъклена шлака, чукче. Върху пода (огнището) до задната стена наредени камъни.

Керамика, изработена на грънчарско колело, от IX—X в.

Инвентар: чукче (*2*); костено шило (*3*); части от хромели (*4*); керамика (*5*).

Замазка от пещ (кв. А$_6$) на дълбочина от сегашната повърхност 0,60 м. С размери 0,70×0,90 м.

Жилище № 17 (№ 2, кв. А$_5$ — 1967 г.) (обр. 82 *1—5*). На 1 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,50 м в здравата земя. С неправилна правоъгълна форма и размери 2,40×3 м. Две пещи — *пещ № 1* — отчасти запазена сводестата част, в северозападния ъгъл. Диаметър 0,90 м. Дебелина на подовата замазка 0,15 м, неколкократно измазван — три пласта, фланкиран от три камъка с височина 0,40 м. Отворът е от изток и пред него е изправен хромел. Пред отвора се проследява петно от въглени и пепел. То е с размери 0,50×0,65 м и дебелина 0,34 м.

Пещ № 2 (кв. А$_5$ — 1967 г.). Запазена е малка част от свода. На 0,20 м от пещ № 1 (в северната му стена). С диаметър 0,20 м. Отворът е от юг. На 0,40 м се очертава купчина от камъни, която заема пространство 0,60×0,80 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело, от IX—XI в.

Инвентар: костено жило (*2*); прешлен за вретено — двуконусен (*3*); желязна тока с езиче и размери 3,5×3,5 см (*4*); керамика (*5*).

Жилище № 18 (№ 3, кв. А$_5$—В$_5$—1967 г.) (обр. 83 *1—4*). На дълбочина 1,40 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,40 м в здравата земя. Очертават се източната, южната и част от северната стена с размери: 3×3,20 м. То е отчасти разположено под жилище № 17.

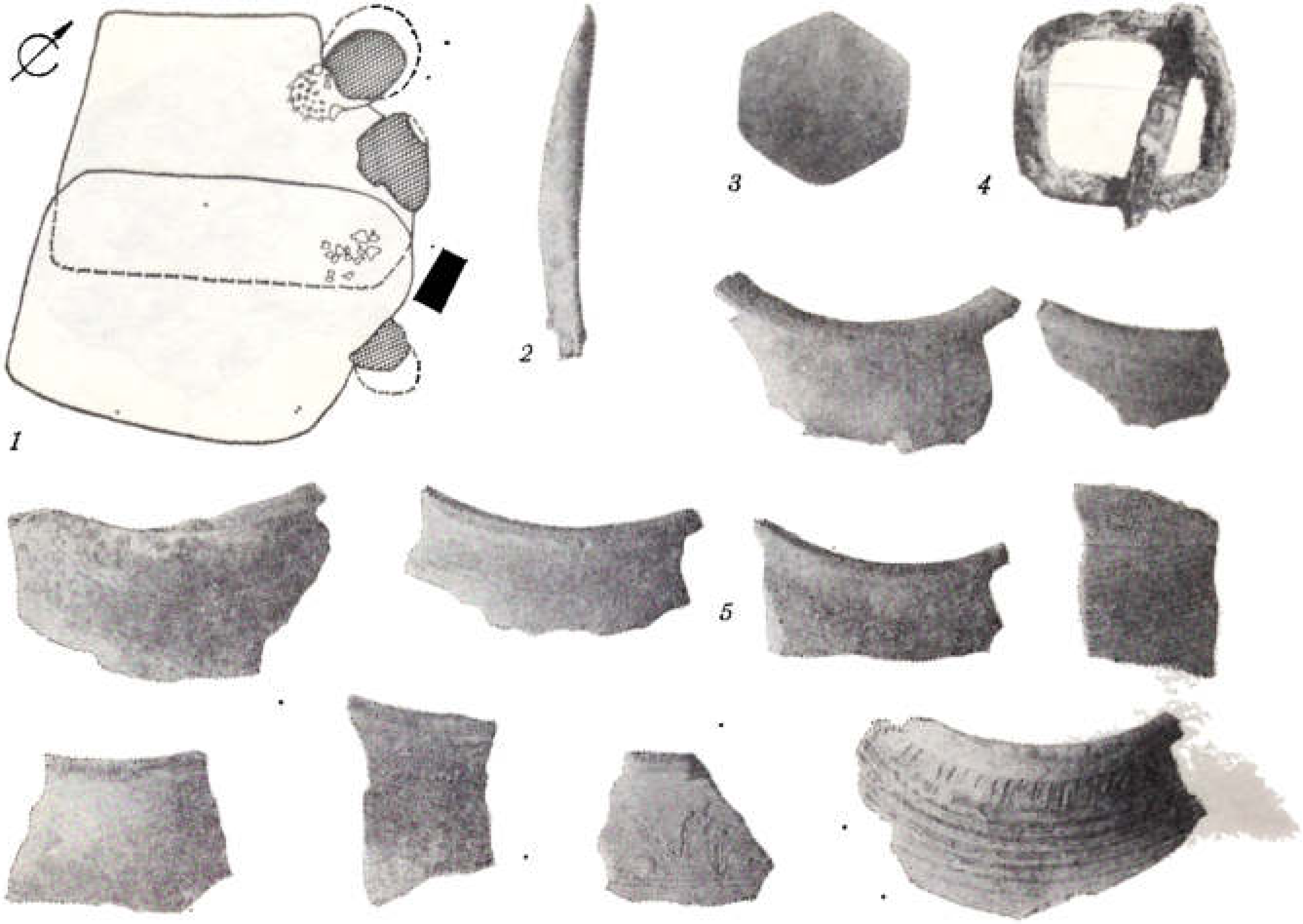

Обр. 82. Жилище № 17 над жилище № 18 : план (*1*) ; костено шило (*2*); прешлен за вретено (*3*); тока (*4*); керамика (*5*)

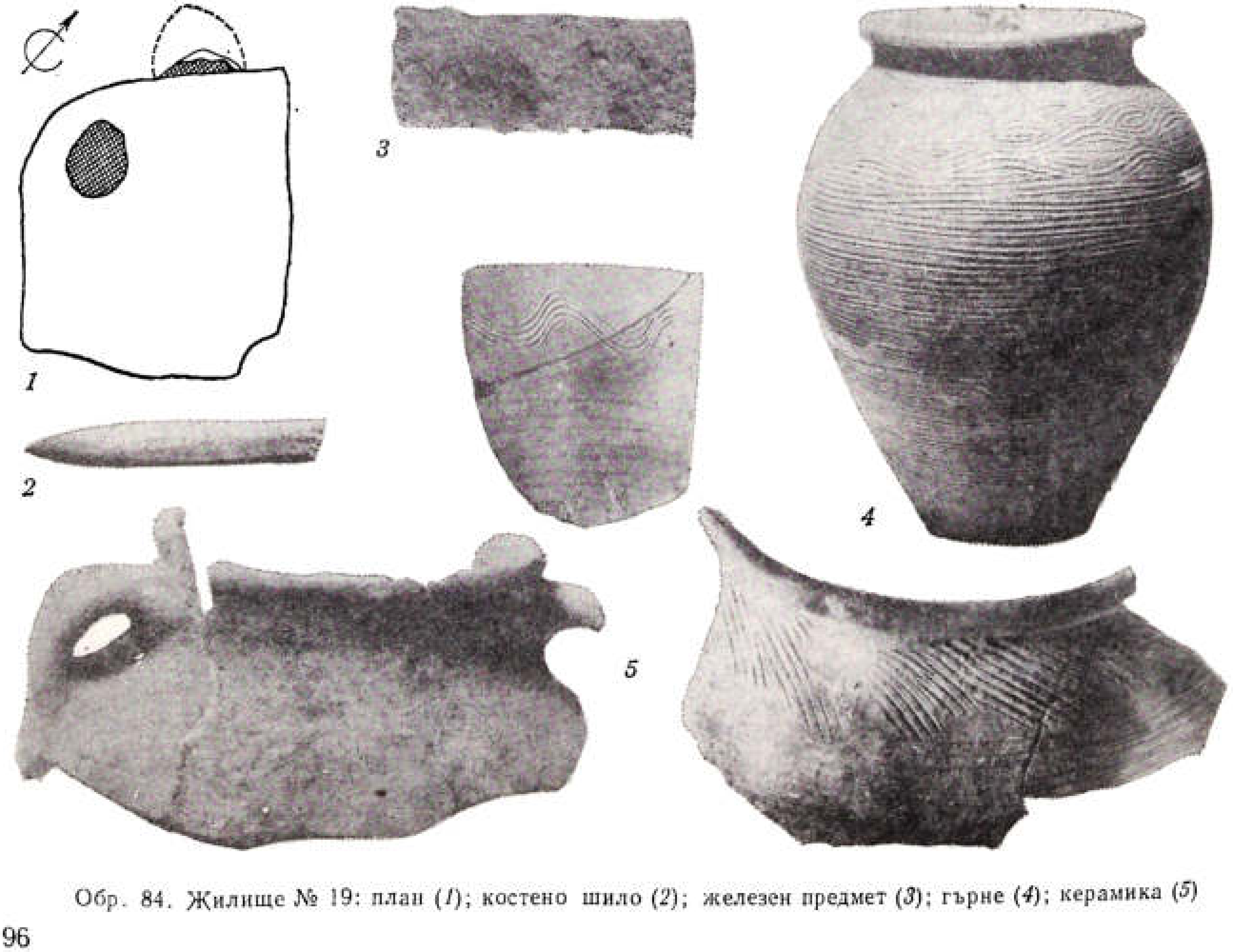

Обр. 84. Жилище № 19: план (*1*); костено шило (*2*); железен предмет (*3*); гърне (*4*); керамика (*5*)

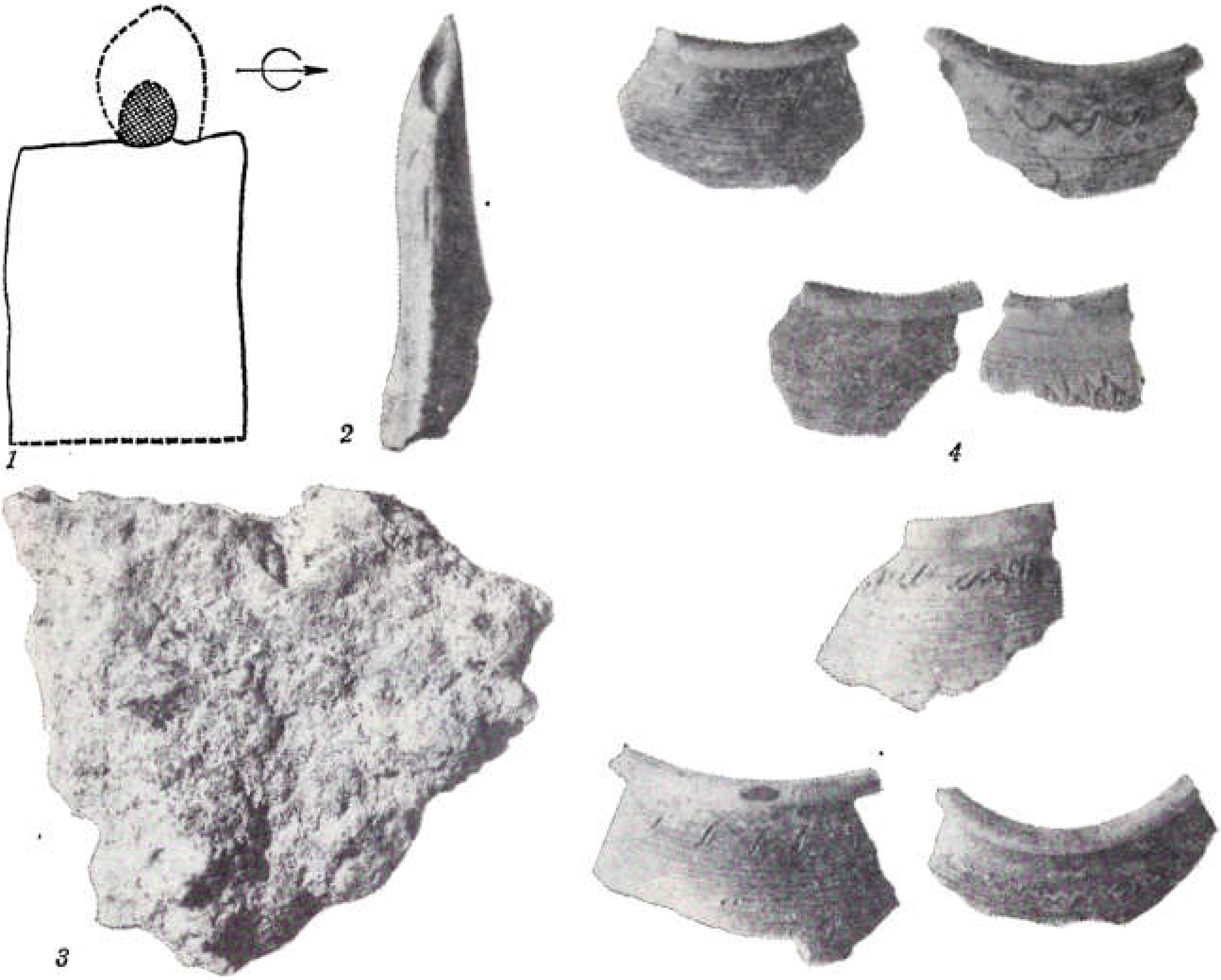

Обр. 83. Жилище № 18: план (*1*); костено шило (*2*); желязна шлака (*3*); керамика (*4*)

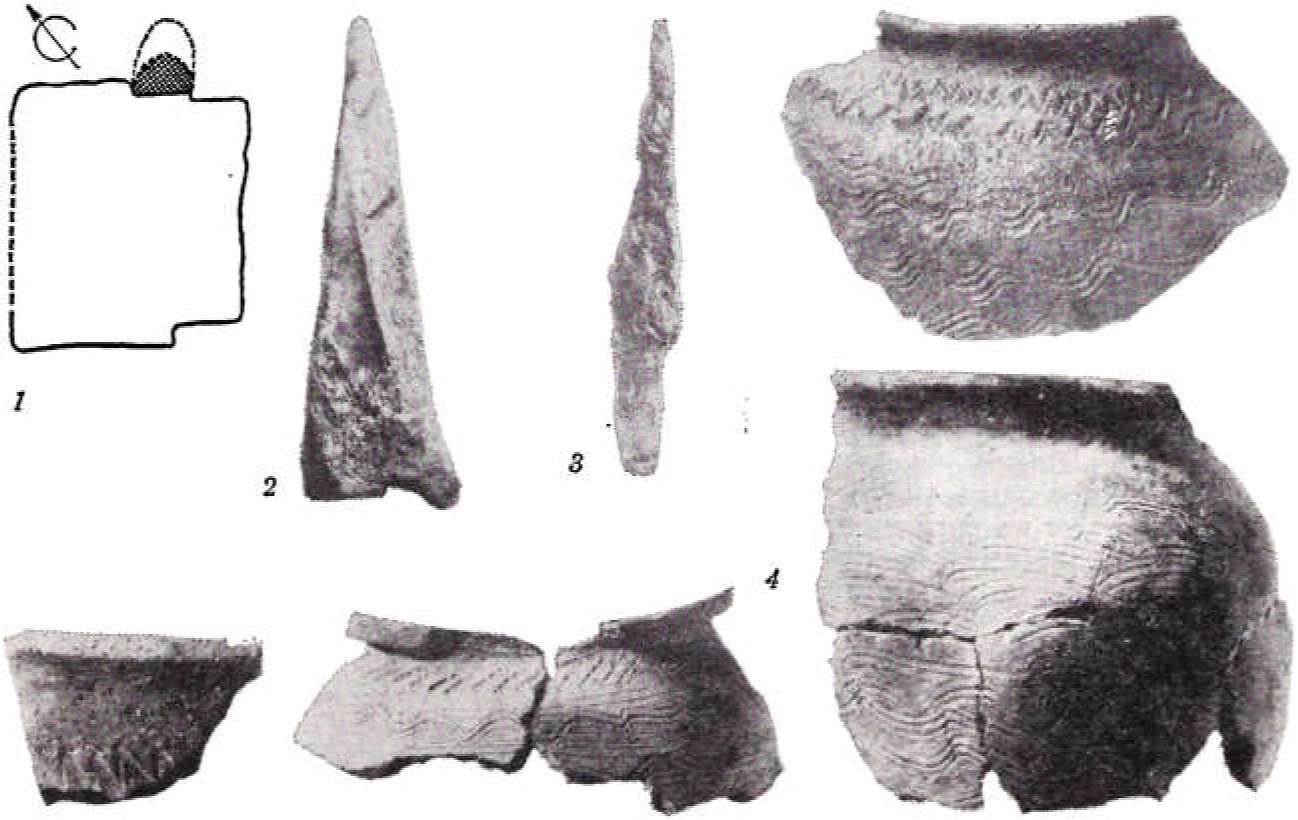

Обр. 85. Жилище № 20: план (*1*); костено шило (*2*); нож (*3*); керамика (*4*)

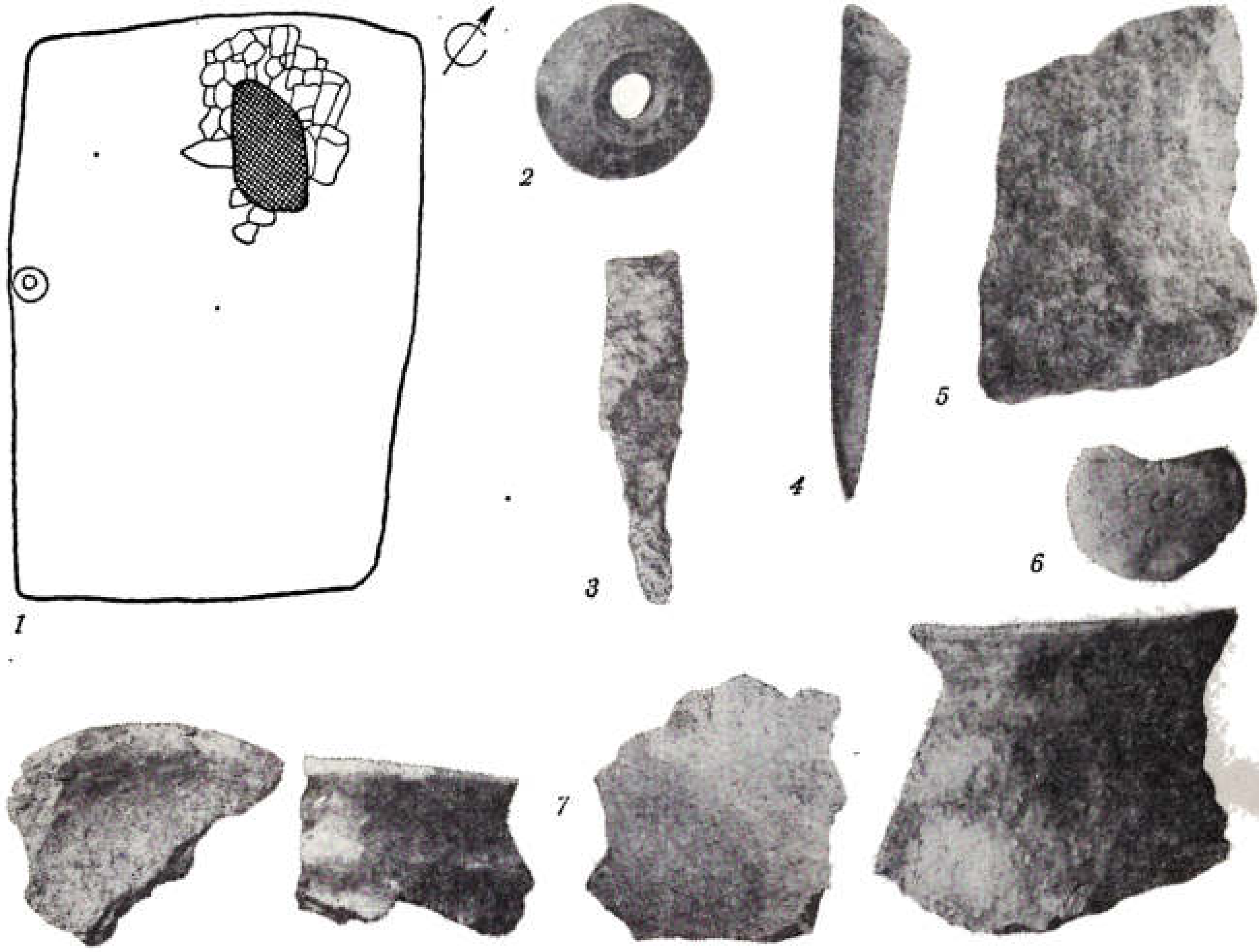

Обр. 86. Жилище № 21: план (*1*); прешлен за вретено (*2*); нож (*3*); шило (*4*); брус (*5*); кръгче-питка (*6*); керамика (*7*)

Пещ — сравнително добре запазена с част от свода. Диаметър 0,60×0,70 м, височина 0,30 м. Отворът е от юг и пред него е изправен хромел.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: костено шило (*2*); къс желязна шлака (*3*); керамика (*4*).

Жилище №19 (№ 4, кв. А — 1967 г.) (обр. 84 *1—5*). На дълбочина 0,90 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,50 м в здравата земя. Правоъгълна форма. Размери 3×3,80 м.

Добре запазена пещ в северозападния ъгъл. С диаметър 1,20×1,50 м. Височина 0,40 м. Отворът от изток, фланкиран (преграден) от камъни. По пода на жилището разхвърляни камъни, които обхващат пространство 1,41×1,80 м, вероятно от разбита печка.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: костено шило (*2*); желязна обковка на ведро (*3*); гърне от глина, примесена с кварцови частици. Лошо изпечено. Изработено на ръчно грънчарско колело. С конусовидна форма. Венче, извито навън, със срязан ръб. Червенокафяв цвят. По тялото му врязани хоризонтални линии, в горната част на тялото вълнообразни линии. Диаметър на устието 18 см, на тялото 24 см, на дъното 9 см, височина 20 см (*4*); керамика (*5*).

Жилище № 20 (№ 8 — А$_5$—В$_3$ — 1967 г.) (обр. 85 *1—4*). На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,60 м в здравата земя. С почти правоъгълна форма. Размери 3,80×4,20 м. Добре запазена пещ. До североизточния ъгъл. Размери 0,80×1 м. Височина 0,45 м. Отвор от юг с широчина 0,60 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: костено шило (*2*); нож, обща дължина 8 см, размери на режещата част 6,8×1,2 см (*3*); керамика (*4*).

Останала само подова замазка от пещ. На 0,60 м от сегашната повърхност с размери 0,60×1 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Жилище № 21 (кв. А$_2$ — 1967 г.) (обр. 86 *1—7*). На дълбочина 2 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,70 м в здравата земя. Намира се под жилище № 17. С неправилна правоъгълна форма, размери 3,60×4,20 м. Разбита печка, купчина от големи и малки камъни. С размери 1,20×1,40 м и височина 0,50 м. Подовата замазка е с размери 0,35×0,40 м.

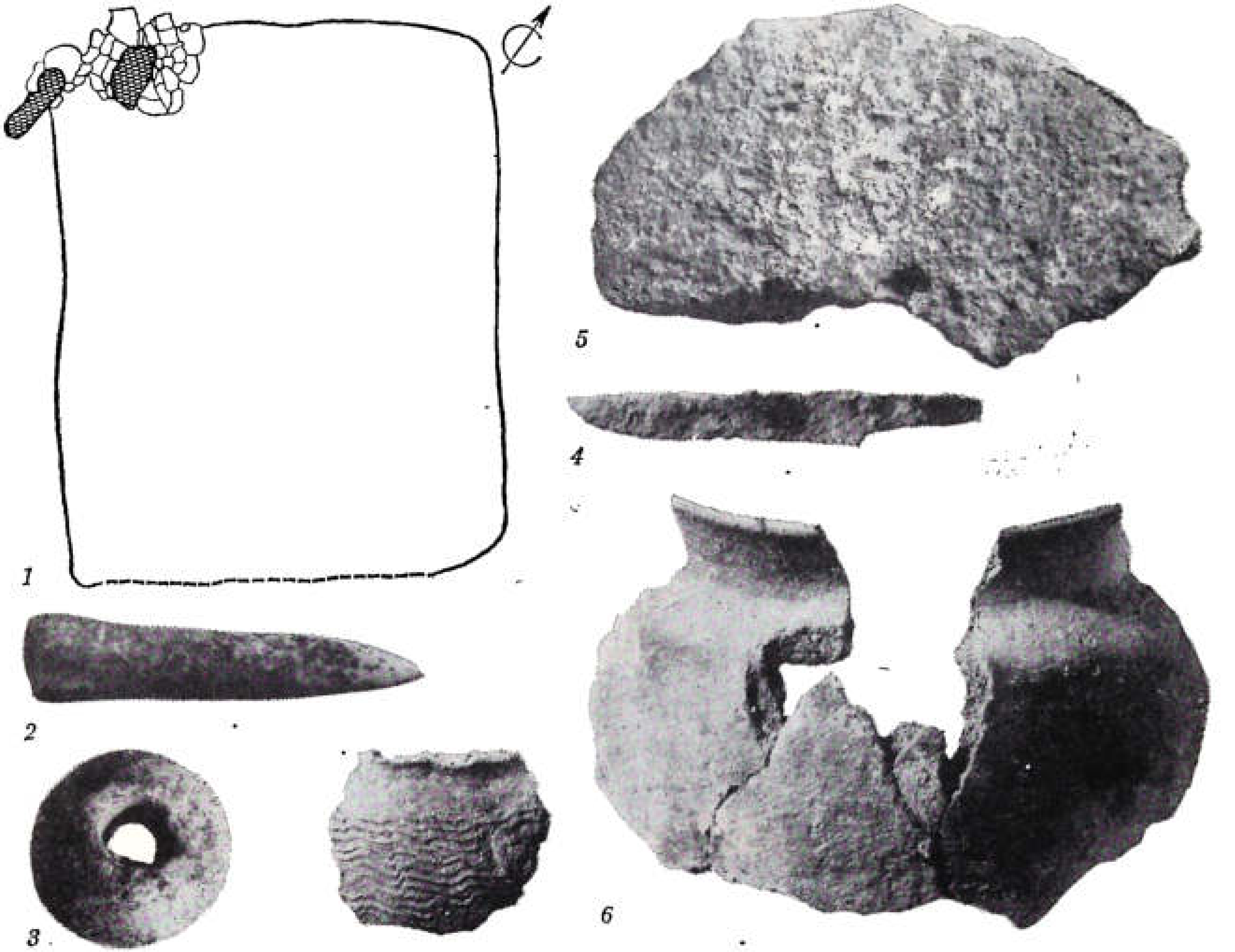

Обр. 87. Жилище № 22: план (*1*); костени шила (*2*); прешлени за вретено (*3*); нож (*4*); хромел — част (*5*); керамика (*6*)

Керамика, изработена на ръка, 22 гърнета и тавички — VI—VII в.

Инвентар: двуконусни прешлени за вретено — цял и части (*2*); част от нож. Размери: режеща част 3×1,5 см, на дръжката 2,5 см (*3*); шило (*4*); брус (*5*); глинена отчупена питка (1/2 от нея), украсена с кръгчета и точки в тях (*6*): керамика (*7*).

Жилище № 22 (№ 6, кв. $А_2$—$А_3$ — 1967 г.) (обр. 87 *1—6*). На дълбочина 0,80 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,50 м в здравата земя. С правоъгълна форма в план и размери 3×3,80 м. Сравнително добре запазена печка. В северозападния ъгъл. Изградена от големи камъни, тухли и части от керемиди. С правоъгълна форма в план и размери 1×1,20 и височина 0,30 м. Западната стена с дължина 1,20 м, широчина 0,40 м, северната стена — дължина 1 м, широчина 0,30 м, южната стена — дължина 0,80 м и широчина 0,30 м. Размери на подовата замазка (огнището): 0,40×0,60 м. Пред отвора е изправен до стената част от хромел.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X век (25 съда).

Инвентар: костени шила (*2*); прешлени за вретено — кръгли, полусферични (*3*); нож — общ размер 11 см, на режещата част 7×2 см (*4*); част от хромел (*5*); керамика (*6*).

Пещ (кв. $А_3$ — 1967 г.). Намира се северозападно, непосредствено до печката на жилище № 22. Отчасти запазени сводестата част и подовата замазка. Диаметър 0,41×1,20 м. Отворът е от юг.

Жилище № 23 (№ 10, кв. $А_2$—$А_2$ — 1967 г.) (обр. 88 *1—4*). На дълбочина 0,80 м от сегашната повърхност. Вкопана на 0,50 м в здравата земя, с неправилна правоъгълна форма и размери 3,10×4 м. Много добре запазена пещ в западната му стена. С диаметър 1,20 м, височина 0,36 м. Отворът от изток с широчина 0,40 м. Той е фланкиран от два камъка. Подовата замазка (глината) е замазана върху части от гърнета, изработени на ръка (раннославянски). Тя е с дебелина 0,10 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело, IX—X в. — гърнета и котел с вътрешни дръжки.

Инвентар: прешлен за вретено (*2*); игла-подвеска (*3*); керамика (*4*).

Жилище № 24 (№ 11, кв. $А_2$—$А_9$ — 1967 г.) (обр. 89 *1—7*). На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. Вкопано в здравата земя на 0,60 м. С правоъгълна форма в план и

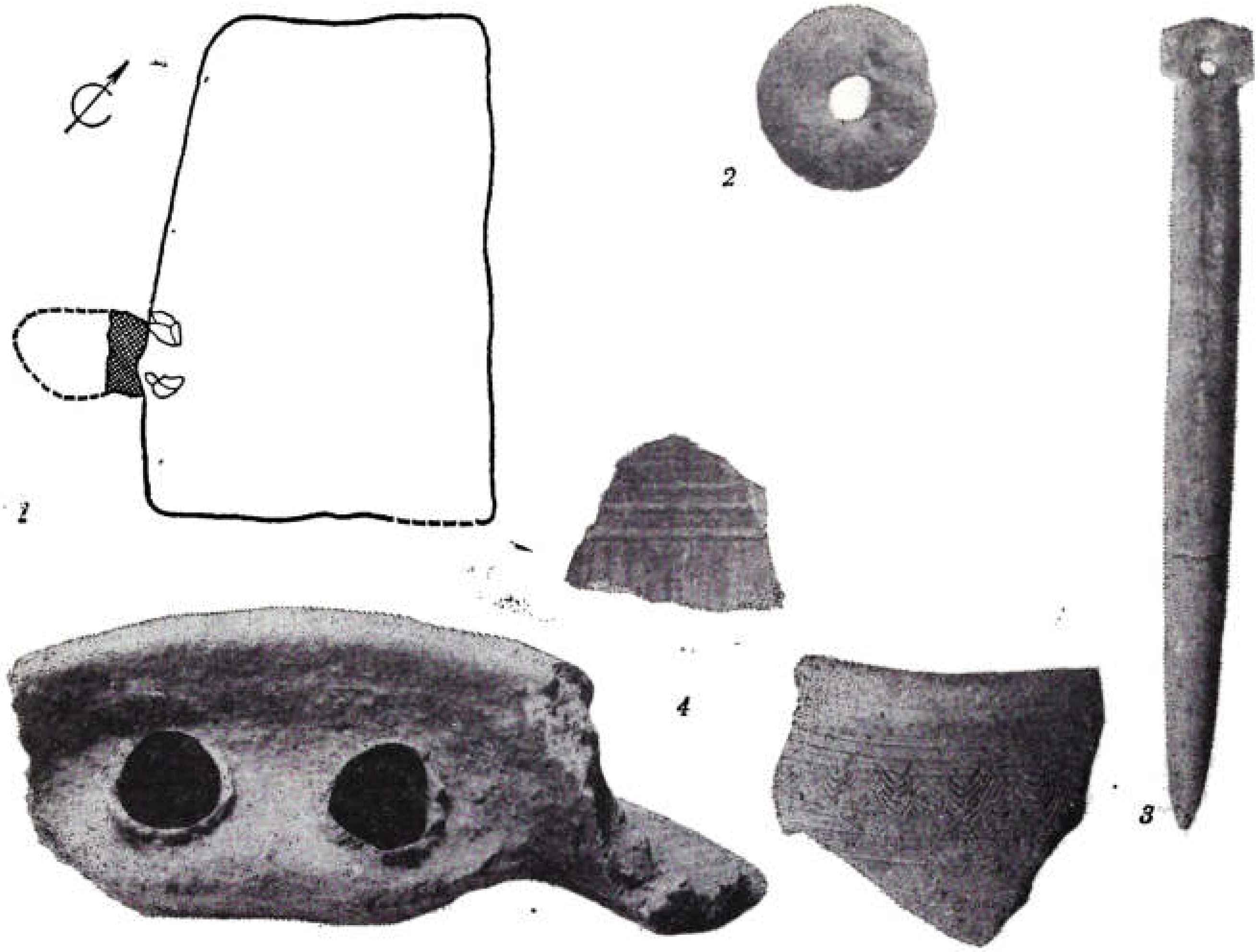

Обр. 88. Жилище № 23: план (*1*); прешлен за вретено (*2*); игла-подвеска (*3*); керамика (*4*)

размери 3×4,20 м. Много добре запазена пещ в западната стена Диаметър 1,80×0,60 м и височина 0,40 м. Отворът е от изток с широчина 0,40 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело, IX—X в., и голямо количество животински кости. В източната стена купчина от камъни.

Инвентар: костено шило (2); две ножчета с отчупени върхове. Размери: обща дължина 8,5 см, на режещата част 5×1,2 см; обща дължина 7 см, на режещата част 6×1,2 см (*3*); прешлен за вретено, двуконусен (*4*); брус (*5*); тежест за рибарска мрежа (*6*); керамика (*7*).

Жилище № 25 (№ 1, кв. $Б_3$—$В_3$, I изкоп—1968 г.) (обр. 91 *1—6*). На дълбочина 0,86 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,70 м в здравата земя. С правоъгълна форма в план и размери 3,20×3,40 м. В пода покрай стените дупки от греди с диаметър 0,28—0,36 м, дълбочина 0,08×0,20 м. Намират се на разстояние една от друга 0,10—0,70 м. Стените са измазани с кал и глина, късове от мазилка. Сравнително добре запазена печка. Изградена от големи и средни камъни, като отвътре в южната и западната стена основата е от един блок. Размери на печката 0,30—0,35 м. Размери на подовата замазка (огнището) 0,60×0,80 м. Върху печката половин хромел. Върху пода пред отвора ѝ 2/3 част от гърне.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: прешлен за вретено — кръгъл, полусферичен (*2*); амулет — зъб от глиган с отвор (*3*); брус (*4*); възстановено гърне. Изработено на грънчарско колело. С яйцевидна форма, гърло, леко извито навън, надебелено ръбче. В глината песъчинки. Орнамент: гъсти хоризонтални линии, започващи в горната част на стените, върху тях групи вълнообразни линии, разположени отчасти върху шийката, завършват на 5,5 см от дъното. Диаметър на устието 15,7 см, диаметър на дъното 11,5 см, диаметър в най-широката част 23 см (*5*); керамика (*6*); хромел.

Останала само подовата замазка от пещ. Над жилище № 25 (кв. $Б_3$ —1968 г.). На дълбочина 0,35 м от сегашната повърхност. Размери: 0,86×0,90 м и дебелина 0,04 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Жилище № 26 (№ 2, кв. $В_{14}$ — II изкоп — 1968 г.) (обр. 92 *1—6*). На дълбочина 0,50 м от сегашната повърхност. С правоъгълна форма в план и размери 2,40×3,80 м. Много добре

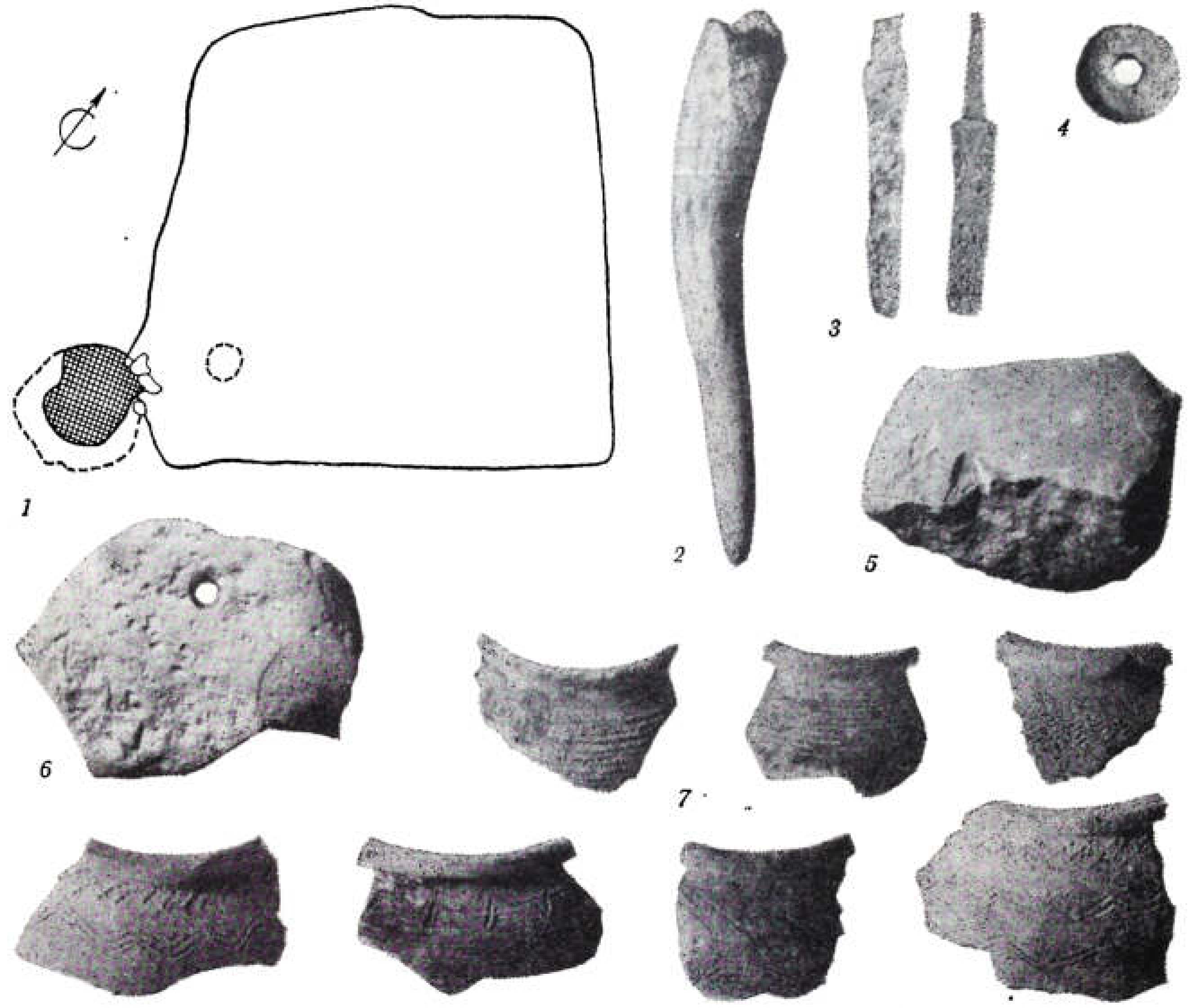

Обр. 89. Жилище № 24: план (*1*); шило (*2*); ножове (*3*); прешлен за вретено (*4*); брус (*5*); тежест за рибарска мрежа (*6*); керамика (*7*)

запазена пещ-печка в югозападния ъгъл. Вкопана в здравия бряг, покривът — средни камъни по размер. Диаметър 0,90 м и височина 0,40 м. Отворът е от юг. Върху подовата замазка (огнището) в дъното на пещта-печка купчина от камъни.

Керамика, изработена на ръка, VI—VII в., доправена на примитивно колело, VIII в.

Инвентар: част от нож с обща дължина 9,5 см, на режещата част 8×1,5 см (*2*); тежест за рибарска мрежа (*3*); прешлени за вретено: цял и 1/2 кръгъл, полусферичен (*4*); кремъче (*5*); керамика (*6*).

Помещение № 27 (3 кв., $В_2$ — II изкоп — 1968 г.) (обр. 93 *1—3*). На дълбочина 0,85 м от сегашната повърхност. Вкопано в здравата земя на 0,40 м. С почти правоъгълна форма и размери 2,20×3 м. Съоръжение с елипсовидна форма. Изградено от тухли с размери 0,50×0,70 м. В средата кръгла дупка с диаметър 0,22 м. На 0,70 м югоизточно от това съоръжение изградено от тухли и камъни е друго съоръжение с правоъгълна форма. С размери 1,25×1,50 м. В средата има хромел (точилен камък) с размери: диаметър 0,44 м, дебелина 0,06 м, диаметър на дупката 0,05 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело, IX—X в.

Инвентар: прешлен за вретено, двуконусен (*2*); керамика (*3*).

Съоръжение (II изкоп, кв. $В_6$ — 1968 г.).

На дълбочина 0,70 м от сегашната повърхност. С подковообразна форма. С размери 1,20×1 м. До него три купчини от тухли: едната с размери 0,26×0,26 м, другите две с размери 0,32×0,32 м.

Помещение № 28 (№ 3, кв. $Г_3$ — I изкоп — 1968 г.) (обр. 94 *1—7*). На дълбочина 1,40 м от сегашната повърхност. Вкопано в здравата земя на 0,60 м. В план с почти правоъгълна форма. Размери 3,50×4,40 м. До югозападната му стена дупки от греди с диаметър 0,25 м и дълбочина 0,30 см. Те са наредени почти в редица. Около дупките купчини от средни камъни. Върху пода 1/2 хромел и до него 1/2 от друг хромел.

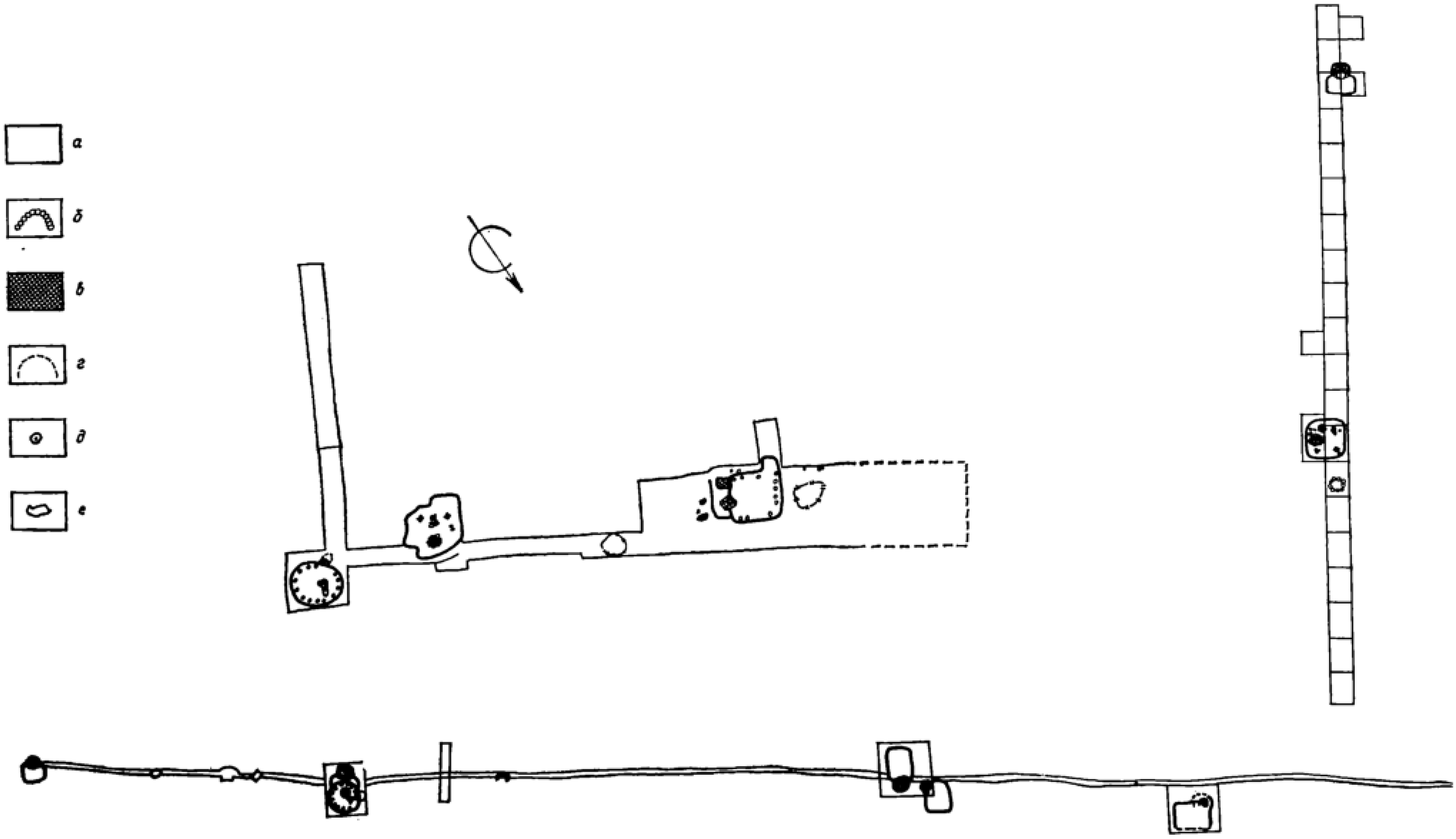

Обр. 90. Общ план на изкопи от 1968 г.

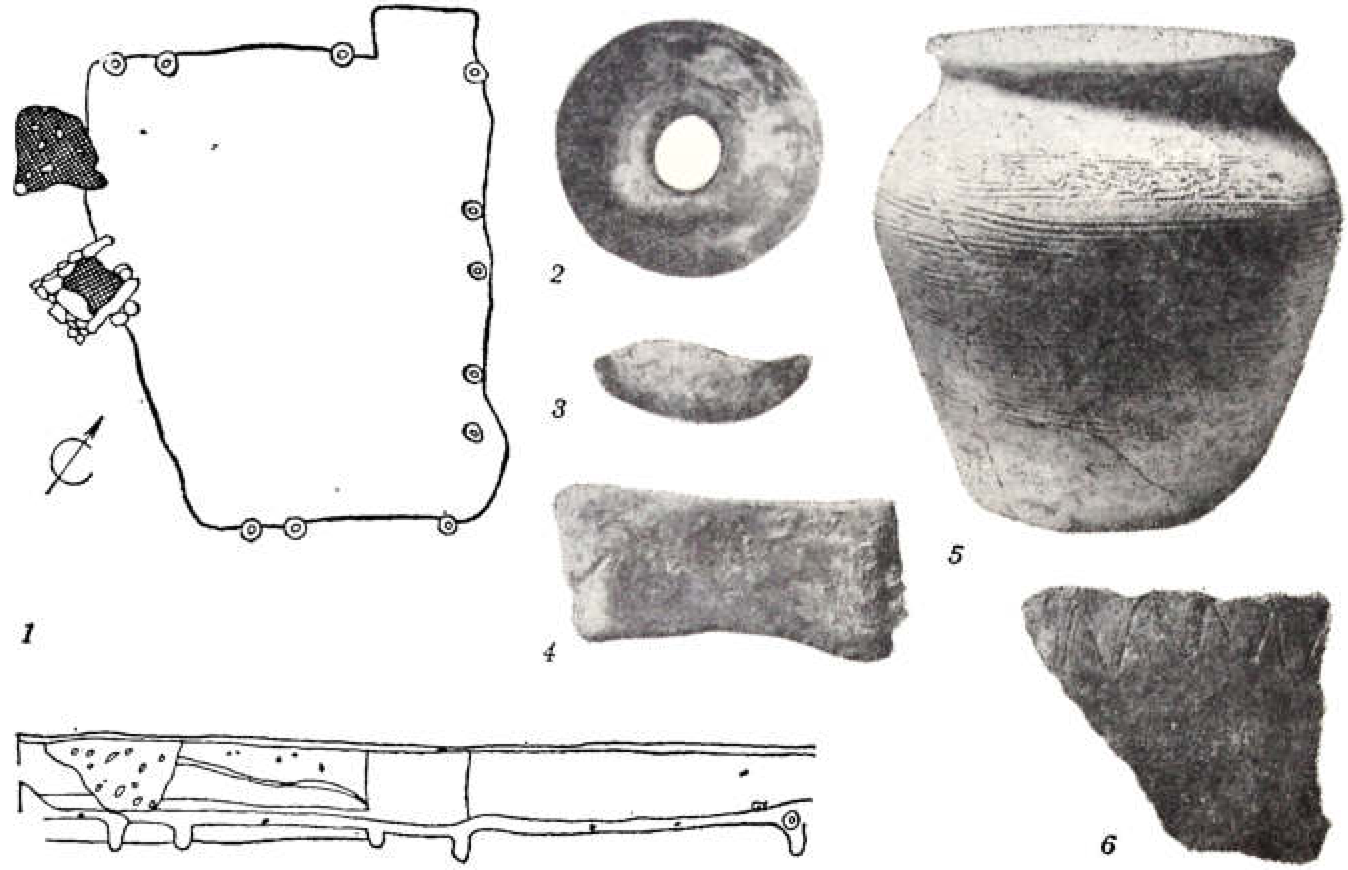

Обр. 91. Жилище № 25: план и разрез (*1*); прешлен за вретено (*2*); амулет (зъб от глиган) (*3*); брус (*4*); гърне (*5*); керамика (*6*)

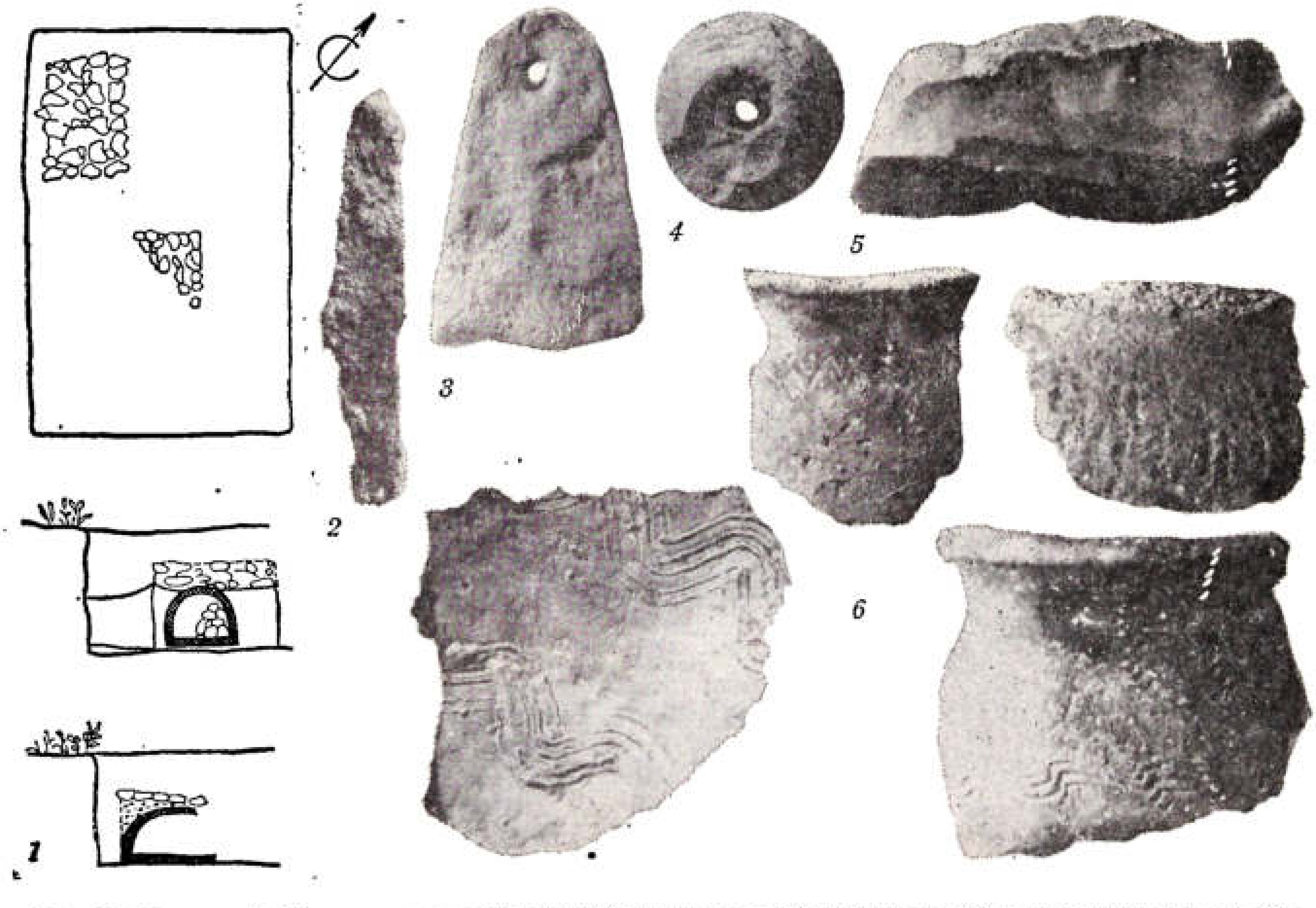

Обр. 92. Жилище № 26: план и разрези (*1*); нож (*2*); тежест за рибарска мрежа (*3*); прешлени за вретено (*4*); кремъче (*5*); керамика (*6*)

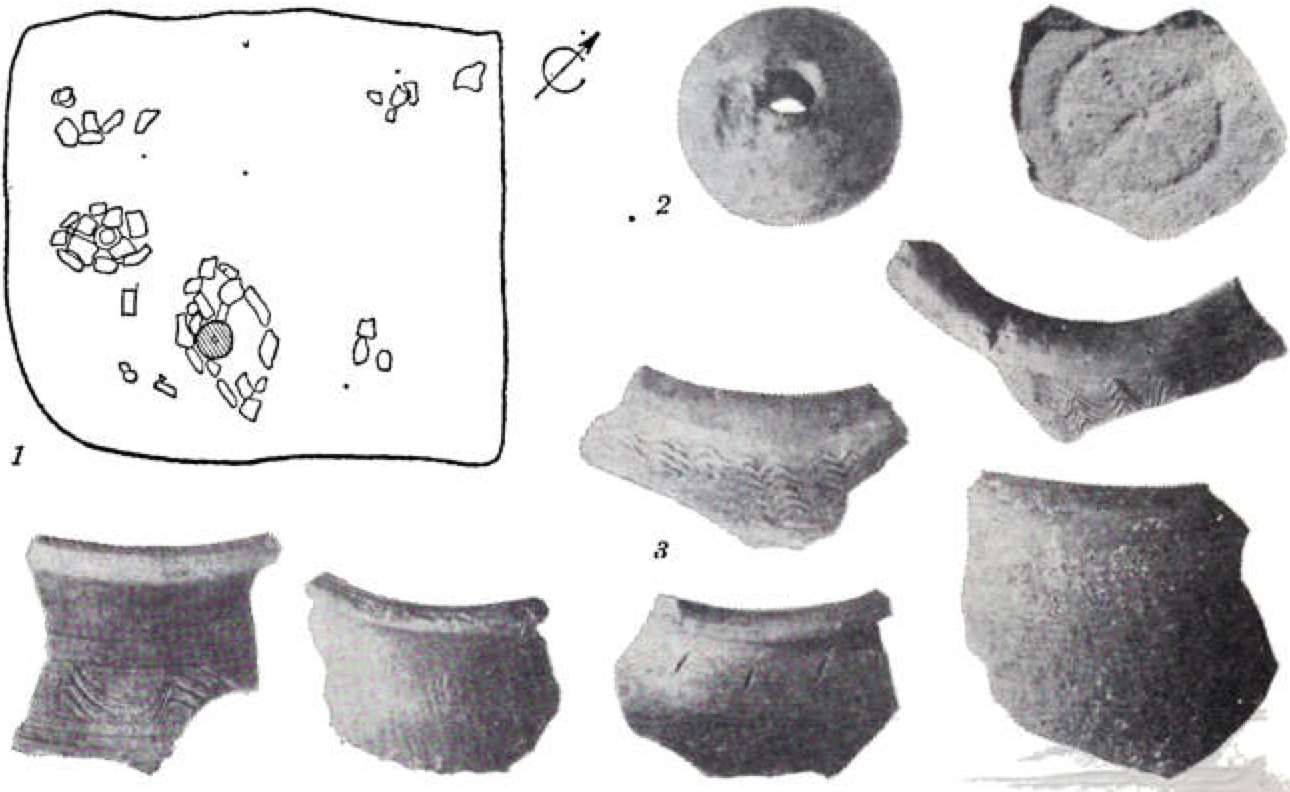

Обр. 93. Жилище № 27: план (*1*); прешлен за вретено (*2*); керамика (*3*)

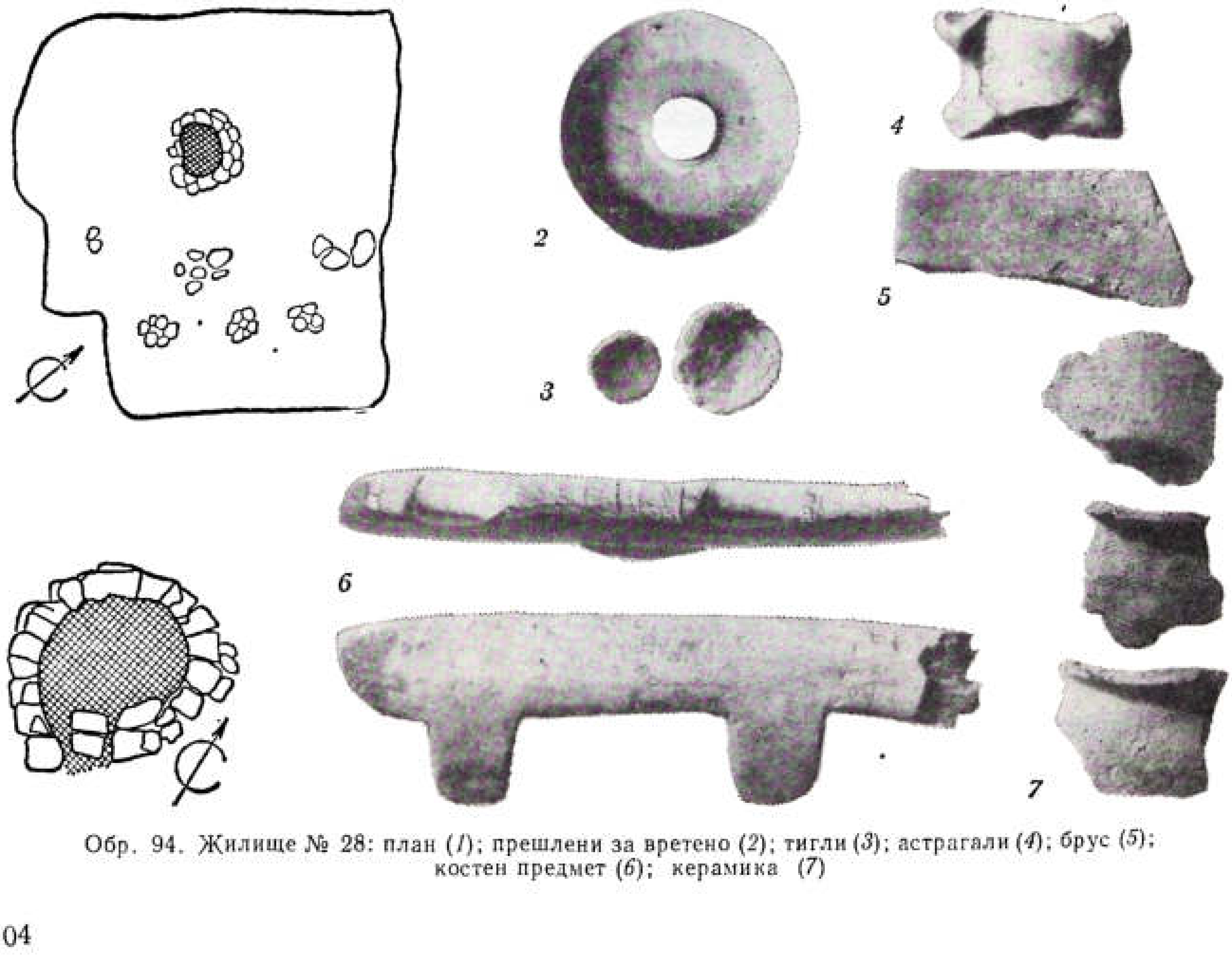

Обр. 94. Жилище № 28: план (*1*); прешлени за вретено (*2*); тигли (*3*); астрагали (*4*); брус (*5*); костен предмет (*6*); керамика (*7*)

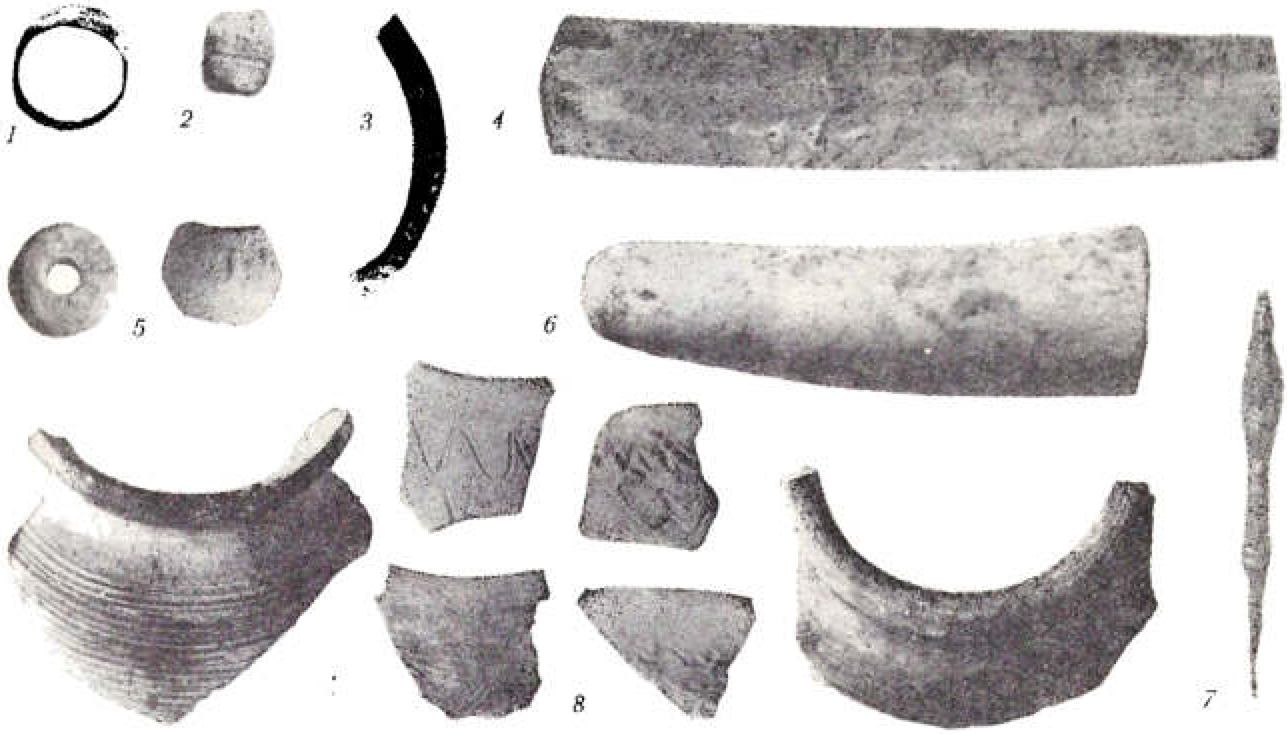

Обр. 95. Печка над помещение № 27: бронзов пръстен (*1*); стъклено мънисто (*2*); стъклена гривна — част (*3*); гладилка от кост (*4*); прешлени за вретено (*5*); костено рогче (*6*); връх от стрела (*7*); керамика (*8*)

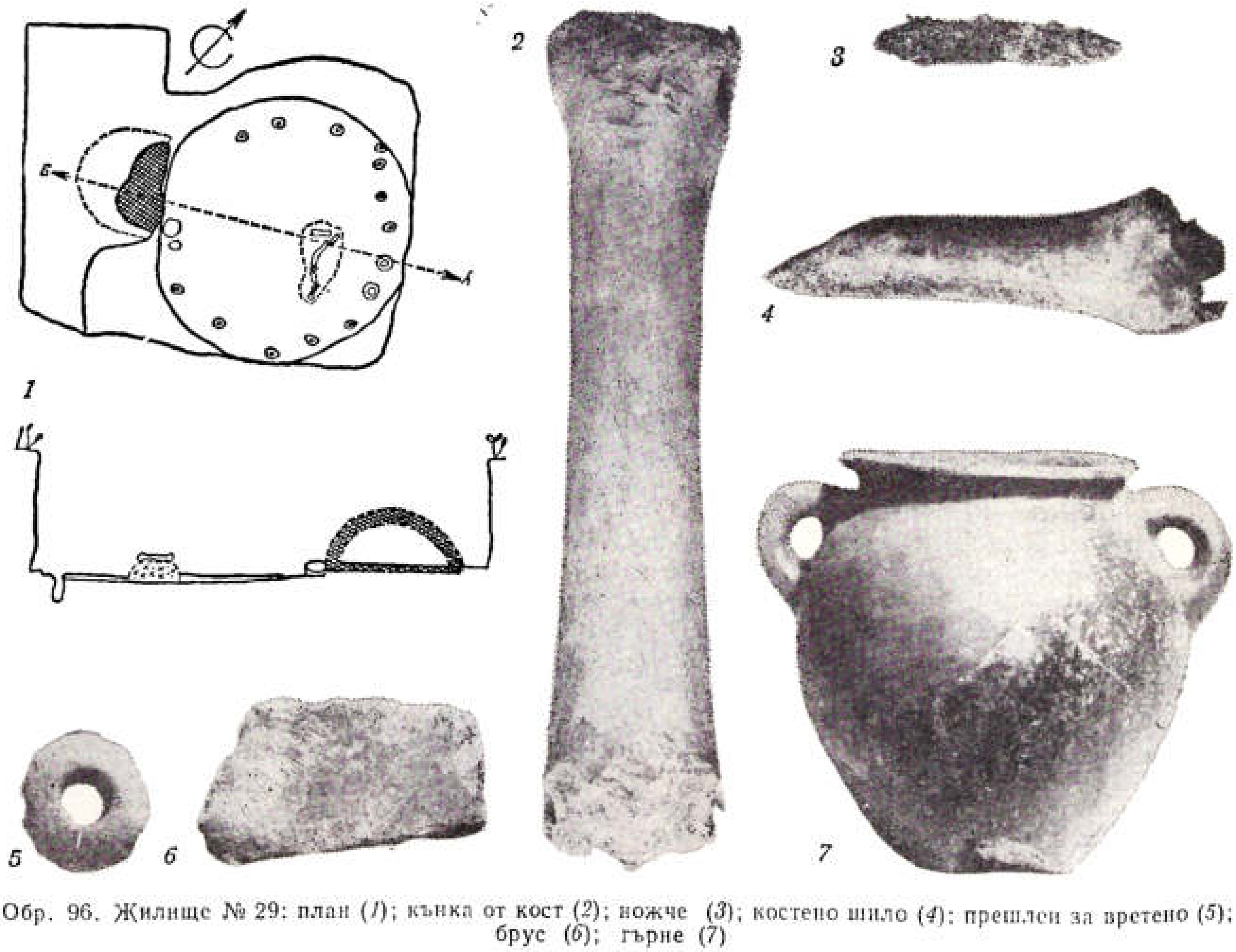

Обр. 96. Жилище № 29: план (*1*); кънка от кост (*2*); ножче (*3*); костено шило (*4*); прешлен за вретено (*5*); брус (*6*); гърне (*7*)

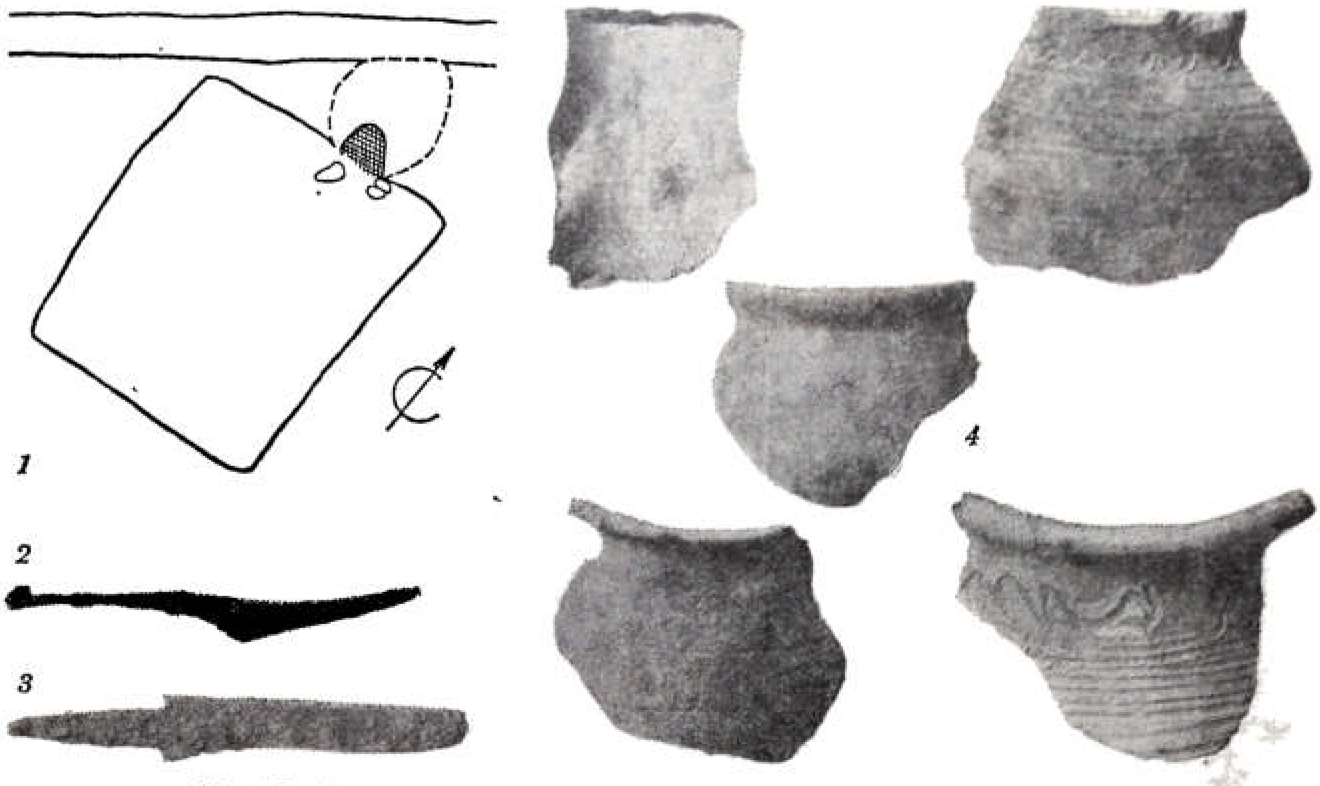

Обр. 97. Жилище № 30: план (*1*); гроздобер (*2*); нож (*3*); керамика (*4*)

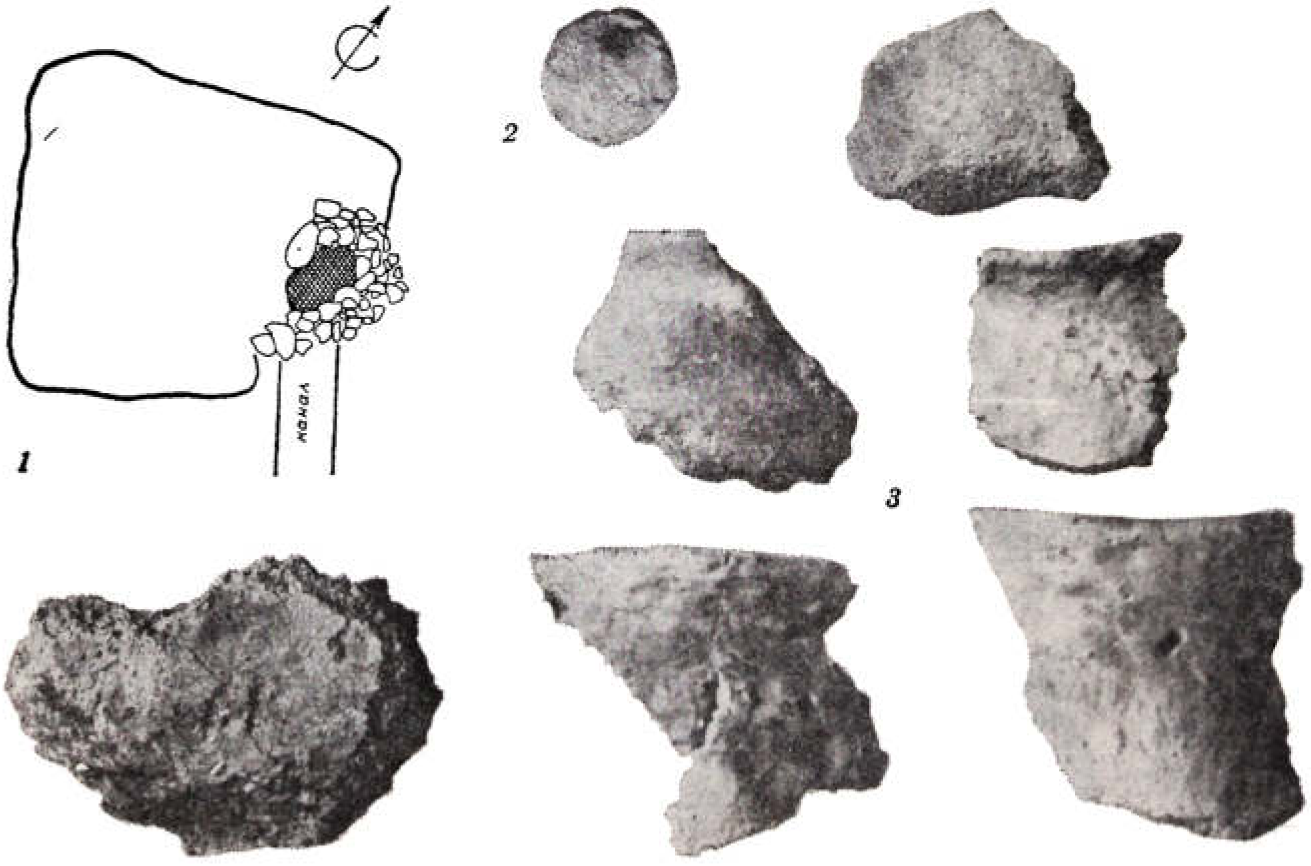

Обр. 98. Жилище № 31: план (*1*); кръгче-питка (*2*); керамика (*3*)

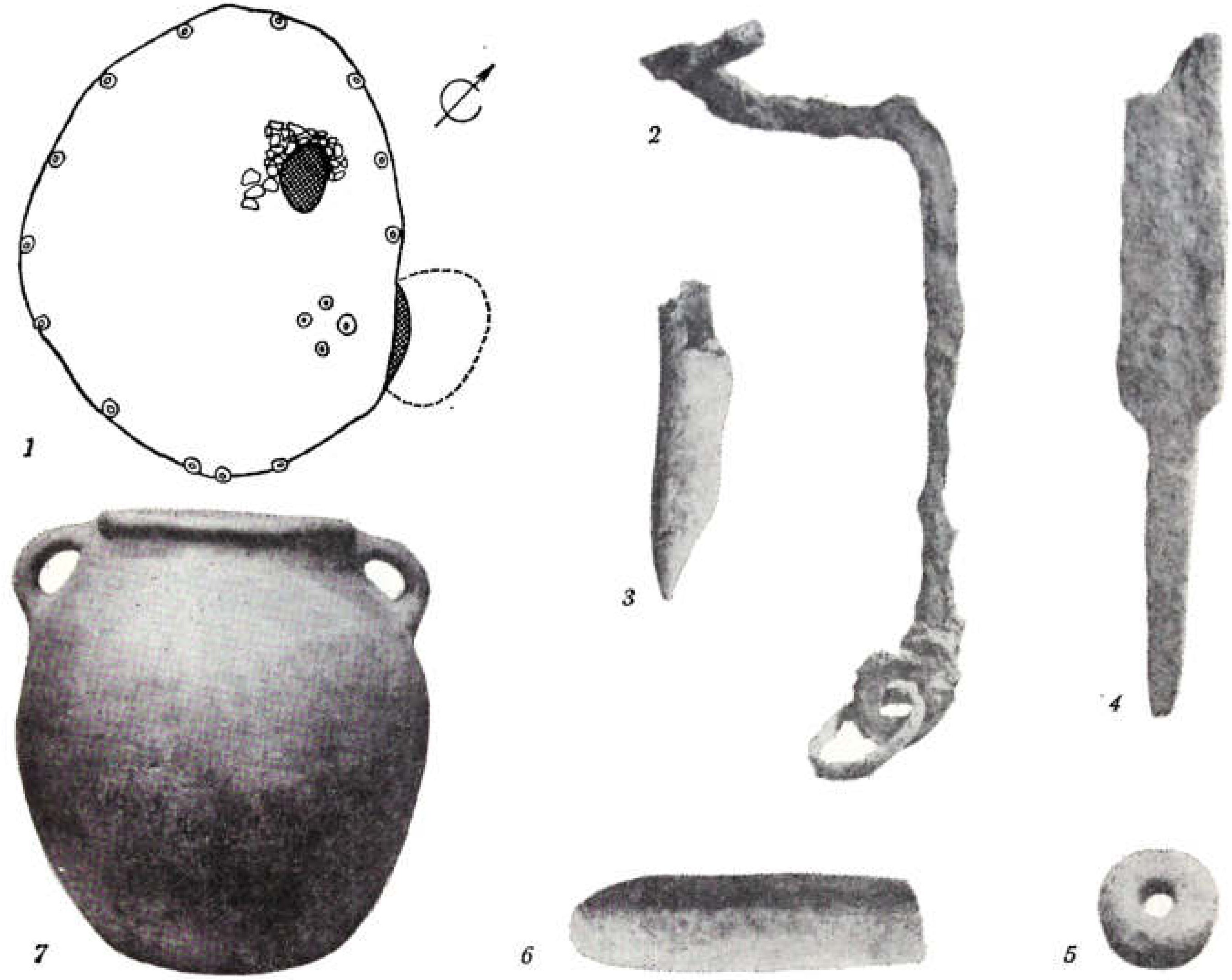

Обр. 99. Жилище № 32: план (*1*); ключ (*2*); костено шило (*3*); нож (*4*); прешлен за вретено (*5*); брус (*6*); гърне (*7*)

Печка (с елипсовидна форма), разрушена в горната част. Изградена в основата от тухли. Подовата замазка е от глина, при отвора тя е замазана върху римски тухли. Нейните размери са 1,60 м, височина 0,25 м. Отворът е от юг. Върху подовата замазка две прешленчета за вретено, тигелки и пет ашичета. Това помещение е било отчасти разбито от по-късно жилище от IX—X в.

Керамика, изработена на примитивно колело, от VII—VIII в.

Инвентар: два прешлена за вретено — цял и 1/2 двуконусен и плосък, кръгъл (*2*); две тигли (*3*); астрагали (ашичета) (*4*); брус (*5*); костен предмет — пластинка с правоъгълна форма, с два издатъка на разстояние (*6*); керамика (*7*).

Печка над помещение № 27 (обр. 95 *1—8*). Разрушена. Останала е част от подовата замазка. Изградена е била от камъни и тухли.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: бронзов пръстен (*1*); стъклено мънисто (*2*); стъклена синя гривна — част (*3*); гладилка от кост (*4*); прешлени за вретено (цял и 1/2 от друг) (*5*); костено рогче, дължина 5,6 см, диам. 2 см (*6*); връх от пикообразна стрела с размери: обща дължина 6,7 см, на пробивната част 4,4×0,3×6,8 см (*7*); керамика (*8*).

Жилище (юртообразно) № 29 (№ 4, кв. Г—1968 г.) (обр. 96 *1—7*). На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. Вкопано в здравата земя 0,20 м. Почти кръгла форма с размери 3×3,20 м. В пода покрай стените 12 дупки от колове с диаметър 0,08—0,10 м и дълбочина 0,10 м, две греди с диаметър 0,20 м и дълбочина 0,20 м, намиращи се една от друга на разстояние 0,30×0,60 м. Входът е от запад.

Пещ. Добре запазена, извън жилището, до северозападната му стена. С елипсовидна форма с размери 2×1,40 м и височина 0,40 м. Отворът е от юг, от едната страна фланкиран с камък. Широчина 0,48 м. Дебелина на подовата замазка, изпечена до червено, диаметър — 0,30 м. Върху нея—чакъл. Върху пода на жилището на 1,20 м от пещта част от крак на голямо животно (кон).

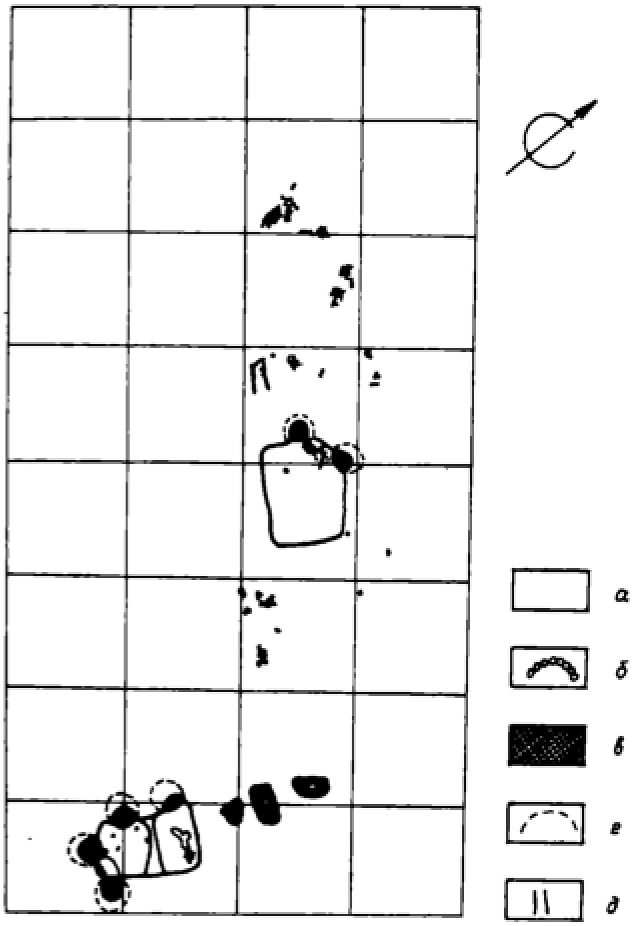

Обр. 100. Общ план на изкоп от 1969 г.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: костена кънка (*2*); две части от ножче, обща дължина на режещата част 7,8—6,6×1,2 и 6,4×1,4 (*3*); костено шило с отчупен връх (*4*); прешлен за вретено, кръгъл, плосък (*5*); брус (*6*); гърне, изработено на грънчарско колело. С яйцевидна форма с две дръжки. Венче (устие), извито навън, запетаеобразно. Тъмносив цвят, с лъскави ивици. Височина 18 см, диаметър на устието и диаметър на дъното 9 см (*7*); керамика.

Жилище № 30 (№ 1, III изкоп — 1968 г.) (обр. 97 *1—4*). На дълбочина 0,20 м от сегашната повърхност. С правоъгълна форма с размери 2,80 м. Добре запазена пещ в северозападния ъгъл. Размери 1×1,40 м. Височина 0,30 м. Отворът от юг е с широчина 0,40 м, фланкиран от двете страни с по един камък.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: гроздобер (косер), обща дължина 7,8 см, размер на реж. част 6,3×1,5 см (*2*); нож (част без връх) (*3*); керамика (*4*).

Пещ — останала е подовата замазка с диаметър 0,80 м.

Жилище № 31 (II изкоп — 1968 г.) (обр. 98 *1—3*). На дълбочина 1,48 м от сегашната повърхност. Вкопано 0,60 м в здравата земя. С почти квадратна форма. С размери 3×3,20 м. Сравнително добре запазена печка в северозападния ъгъл. Изградена в основите от големи камъни, стените от малки. Размери 1×1,40 м. Дебелина на стените 0,20—0,25 м. Отворът от изток с широчина 0,40 м.

Инвентар: кръгче-питка (*2*); керамика, изработена на ръка — VI—VII в. (*3*).

Пещ № 4 (III изкоп — 1968 г.). В южна посока от печка № 3, останала подова замазка — огнище. На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. Диаметър (размери) 1,20—1,40 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Печка № 5 (II изкоп — 1968 г.). В южна посока от пещ № 4. На дълбочина 0,90 м от сегашната повърхност. С правоъгълна форма. С размери 0,60×1,40 м. Изградена от големи и малки камъни. Отчасти е запазена подовата замазка с размери 0,40×0,80 м.

Керамика, изработена на ръка — VI—VII в.

Печка № 9 (III изкоп — 1968 г.) на 35 м от пещ № 8. Силно разбита — останали части от подовата замазка.

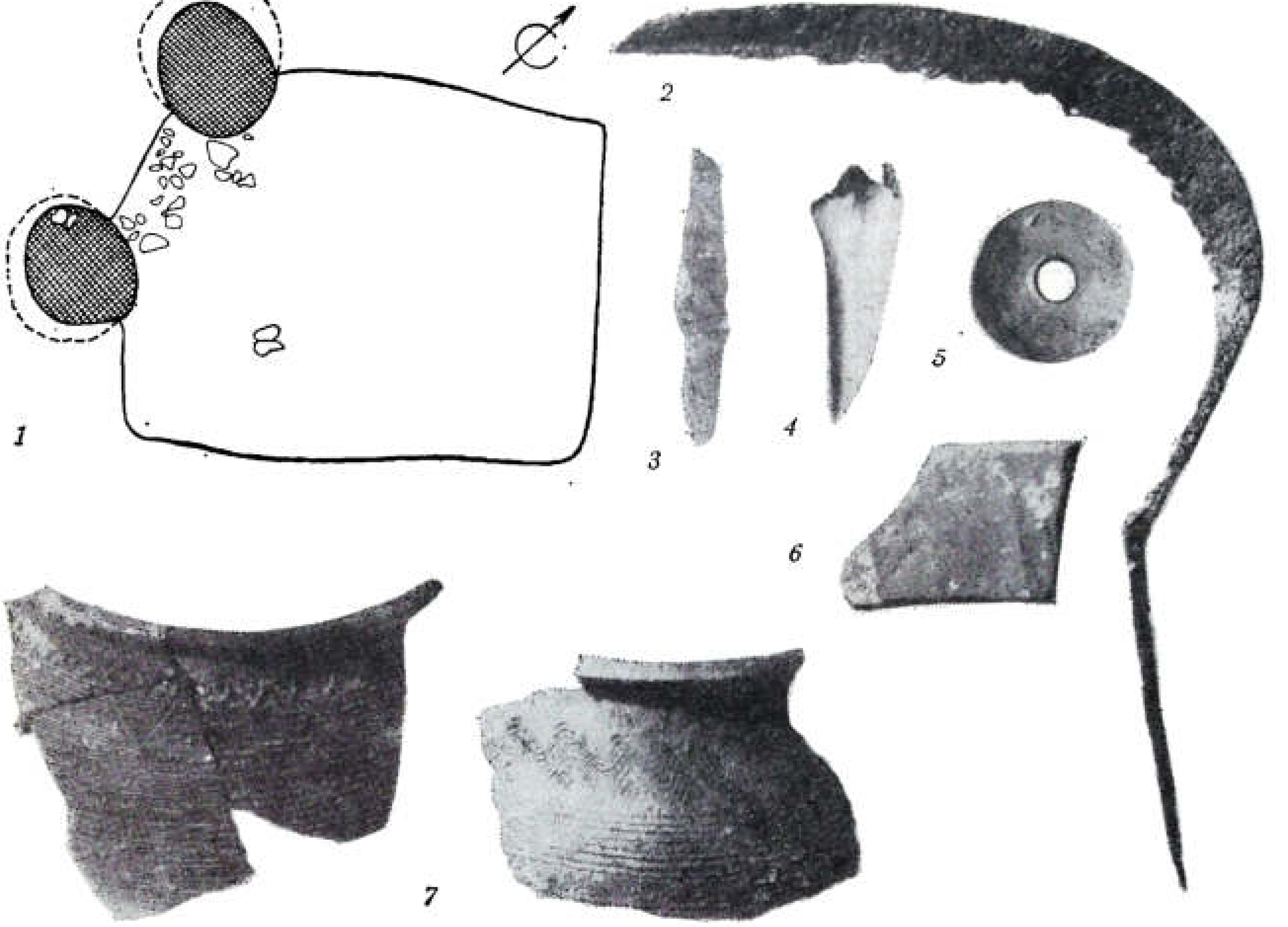

Обр. 101. Жилище № 33: план (*1*); сърп (*2*); нож (*3*); шило (*4*); прешлен за вретено (*5*); брус (*6*); керамика (*7*)

Пещ № 10 (III изкоп — 1968 г.). На 10 м от печка № 9. Сравнително добре запазена. Диаметър 1,20 м. Височина 0,40 м.

Пещ № 11 (III изкоп — 1968 г.). На 6 м от пещ № 10. Пещта е в югоизточния ъгъл.

Пещ № 12 (III изкоп — 1968 г.). На 14 м от жилище № 11. Добре запазена. Диаметър 2,20 м. Височина 0,30 м. Отворът е от север.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Жилище (юртообразно) № 32 (№ 6, III изкоп — 1968 г.) (обр. 99 *1—7*). На дълбочина 1 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,20 м в здравата земя. С почти кръгла форма в план. С размери 3,50×3,80 м. В пода покрай стените дупки от колове и дупка пред пещта с диаметър 0,30 м, дълбочина 0,30—0,40 м. Дупките от коловете са с диаметър 0,10 м и дълбочина 0,30—0,40 м. Те са разположени една от друга на 0,30—0,40 м. Входът е от североизток. Огнище (намира се в средата, западната част на жилището). Оградено със стена от камъни. Запазена височина на стената 0,10 м и широчина 0,20 м. Подовата замазка има елипсовидна форма с диаметър 0,70 м и дебелина 0,03 м. Отворът е от север.

Пещ № 6. Добре запазена, извън вратата до северната стена. С диаметър 1,15 м, височина 0,40 м, дебелина на подовата замазка 0,04 м, отвор от юг с широчина 0,40 м. Подът на пещта е 0,60 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — X—XI в.

Инвентар: железен ключ с халка. Обща дължина 32 см, на дръжката 13 см, на халката 4,4 см (*2*); костено шило (*3*); нож (общ размер 12 см, на режещата част 6,5×1,5 см) (*4*); прешлен за вретено — кръгъл, полусферичен (*5*); брус (*6*); гърне, изработено на грънчарско колело. С яйцевидна форма. С две дръжки. Венче надебелено и извито навън, повърхността матова и излъскана, тъмносив цвят. Диаметър на устието 14,2 см, диаметър на дъното 11 см, височина 21 см (*7*); керамика.

Пещ № 7 (III изкоп) на 32 м от печка № 5.

На 1,20 м дълбочина от сегашната повърхност. С размери 1,60×1,40 м, височина 0,40 м.

Пещ № 8 (II изкоп) на 22 м южно от пещ № 7.

Жилище № 33 (№ 1, кв. A_3—A_4—1969 г.) (обр. 101 *1—7*). На дълбочина 1,30 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,60 м в здравата земя. С почти правоъгълна форма и размери 3,30×4,30 м. Две пещи.

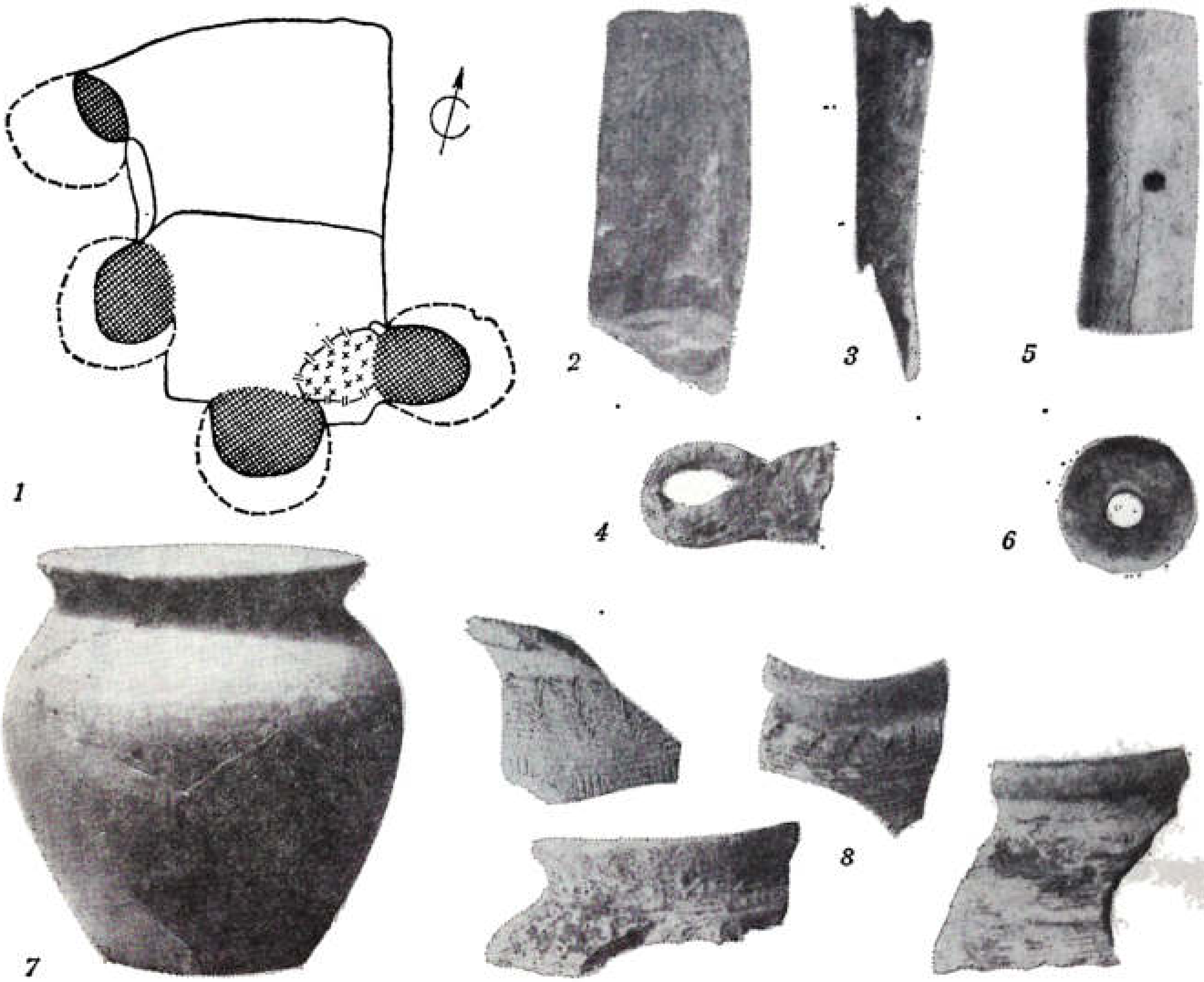

Обр. 102. Жилище № 34: план (*1*); брус (*2*); костено шило (*3*); желязна частица с кука (*4*); костена свирка(*5*); прешлен за вретено (*6*); гърне (*7*); керамика (*8*)

Пещ № 1 (много добре запазена). Диаметър 1,80 м, височина 0,50 м. Отворът е от юг, широчина 0,40 м. Дебелина на подовата замазка (огнище) 0,03 м. Тя е с 0,30 м по-висока от подовата замазка на жилището.

Пещ № 2 (много добре запазена). В западната стена. Диаметър 1,20×1,30 м. Височина 0,60 м. Отворът е от североизток, широчина 0,40 м. До северозападната стена върху пода са сложени няколко камъка. Подът е на 0,35 м от пода на жилището.

Керамика, изработена на грънчарско колело—IX—X в. Голямо количество животински кости.

Инвентар: сърп — обща дължина 68 см, на дръжката 13 см (*2*); нож (*3*); две костени шила — цяло и отчупено (*4*); двуконусен прешлен за вретено (част) (*5*); два бруса (*6*); керамика (*7*).

Жилище № 34 (№ 2, кв. A_5—A_6—A_6—1969 г.) (обр. 102 *1—8*). На дълбочина 1 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,45 м в здравата земя. С почти квадратна форма, очертават се северните и западните стени. Размери 3,60×3,70 м. Мазилка от стена. Три пещи.

Пещ № 1 (много добре запазена). В северозападния ъгъл. Диаметър 1,30×1,50 м. С височина 0,35 м. Отворът е от изток.

Пещ № 2 (много добре запазена). В югозападния ъгъл. Диаметър 1,45×1,50 м. Височина 0,45 м. Дебелина на подовата замазка 0,07 м. Глинената замазка е върху фрагменти от керамика — IX—X в.

Върху пода до западната част са наредени на купчина тухли. Отворът от изток с широчина 0,45 м.

Пещ № 3 (много добре запазена). В югоизточния ъгъл. Височина 0,45 м. Диаметър 1,20×1,38 м. Отворът е от север.

Керамика, изработена на грънчарско колело, IX—X в., котли с вътрешни дръжки, амфори и голямо количество животински кости.

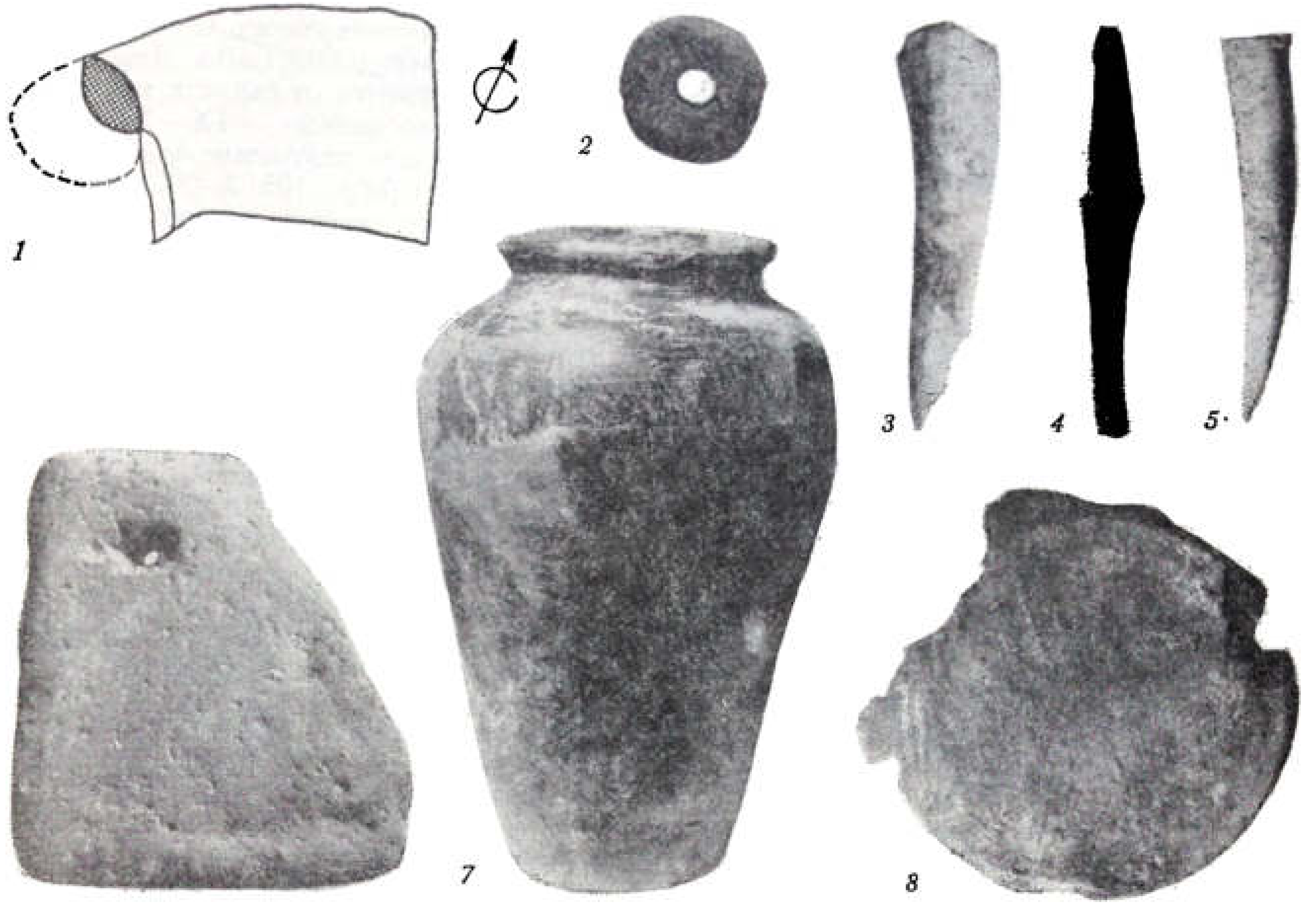

Обр. 103. Жилище № 35: план (*1*); прешлен за вретено (*2*); костено шило (*3*); нож (*4*); рогче от кост (*5*); тежест за рибарска мрежа (*6*); питосообразен съд (*7*); керамика (*8*)

Инвентар: два бруса (*2*); костено шило (*3*); желязна частица с кука (*4*); костена свирка с една дупка (*5*); прешлен за вретено (*6*); гърне, изработено на грънчарско колело. С яйцевидна форма. Шийка висока и извита навън, венче надебелено. Тъмносив цвят, матова повърхност с мрежест орнамент. Височина 18,5 см, диаметър на устието 11,5 см, диаметър на дъното 10 см (*7*); керамика (*8*).

Жилище № 35 (№ 3, кв. $А_6$—$Д_7$ — 1969 г.) (обр. 103 *1—8*). На дълбочина 1,60 м от сегашната повърхност. Вкопано в здравата земя 0,60 м. С почти квадратна форма. Очертава се източната му стена с дължина 4,40 м и южната 2,60 м, югозападният ъгъл е под подовата замазка (огнището) на пещ № 3 от жилище № 33 (обр. 101 *1*).

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в. (гърнета, амфори и сред тях цял съд с животински кости).

Пещ (добре запазена). В югоизточния ъгъл. Диаметър 1,40×1,50 м. Височина 0,65 м, дебелина на подовата замазка 0,10 м. Отворът от запад с широчина 0,60 м. Преграден от шест камъка, положени един над друг. Пред отвора е изправен част от хромел. В югоизточната част яма с размери 1×1,80 м и дълбочина 0,25 м.

Инвентар: прешлен за вретено — кръгъл, полусферичен (*2*); костено шило (*3*); нож — обща дължина 8,3 см, размер на режещата част 7,1—1,2 см (*4*); рогче от кост (*5*); тежест за рибарска мрежа (*6*); питосообразен съд. Изработен на грънчарско колело с форма на пресечен конус, обърнат надолу. С венче запетаеобразно, извито навън. Глина пречистена. Тъмносив цвят. Матова повърхност с лъскави ивици. Височина 1,10 м, диаметър на устието 0,20, диаметър на дъното 0,18 см (*7*); керамика (*8*).

Печка (кв. $А_6$ — 1969 г.) План — 6. На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. Разбита. Останалата подова замазка е с размери 0,40×0,60 м, купчина от малки, опушени камъни. Сред тях фрагменти от гърнета, изработени на ръка — VI—VII в.

Пещ (кв. $А_6$ — 1969 г.) План — 9. На дълбочина 1 м от сегашната повърхност. Останалата подова замазка обгорена до червено. Върху нея фрагменти от гърнета, изработени на грънчарско колело.

Печка (кв. $А_6$ — 1969 г.). Замазка, обгорена до червено. На дълбочина 0,35 м от сегашната повърхност. С почти правоъгълна форма и размери 0,70×1,50 м. Около нея, в културния пласт, керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

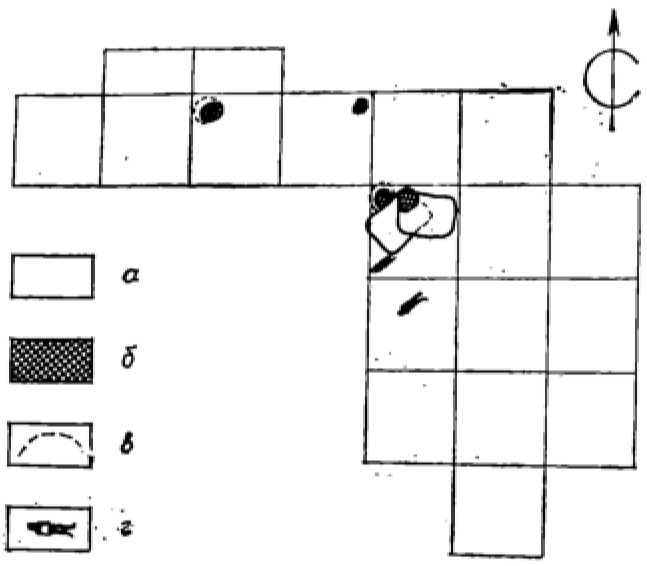

Обр. 104. Общ план на изкоп от 1970 г.

Печка (кв. $А_3$ — 1969 г.). Замазка, обгорена до червено. На дълбочина 0,30 м от сегашната повърхност. С правоъгълна форма и размери 0,60×1,20 м. В културния пласт — фрагменти от гърнета, изработени на грънчарско колело — IX—XI в.

Грънчарско помещение № 36 (№ 1, кв. $В_{10}$ — 1970 г.) (обр. 105 *1—2*). На 1,40 м дълбочина от сегашната повърхност. В здравата земя вкопано на 0,85 м.

Сравнително добре запазена грънчарска пещ. В северозападната му стена. Двуетажна. С почти кръгла форма, с лек наклон към изток. Горният етаж, т. е. запазените стени, мерени от пода на скарата, са с височина 0,20—0,30 м. Дебелина на стената 0,05 м. Диаметър на скарата 1,20—1,30 м. Дебелина 10,22 см. В скарата 16 отвора-канали, разположени в два концентрични кръга, в средата канали с различни диаметри от 7 до 11 см. Долният етаж(огнището) е с диаметър1,30м и с отвор за запалване на огъня. Площадката пред отвора на пещта е с неправилна правоъгълна форма с размери 1,60×2,20 м.

Керамика от IX—X в. — части от бяла глина: гърнета и гърнеподобни котли с вътрешни дръжки, амфори с охрочервен цвят и лъскави ивици (*2*).

Жилище № 37 (№ 2, кв. $В_{10}$ — 1970 г.) (обр 106 *1—4*). На дълбочина 1,70 м от сегашната повърхност. Намира се над грънчарско помещение № 36. Размери 2,20×3 м. Разбита печка. Изградена от големи и дребни камъни. Тя заема пространство 1,30×2 м. Подовата замазка, отчасти разбита, с размери 0,40×0,50 м. Върху нея пласт от въглени и пепел. Между срутилите се камъни от печката — прешлен за вретено.

Керамика, изработена на ръка — VII—VIII в.

Инвентар: двуконусен прешлен за вретено (*2*); питка (*3*); керамика (*4*).

Печка (кв. $А_8$ —1970 г.), разбита. Останала обгорена замазка от пода. Печката е изградена от големи необработени камъни, между тях обработен блок и тухли. Около нея керамични фрагменти от IX—X в.

Пещ (кв. $Г_{1}$ —1970 г.), разбита. На дълбочина 0,40 м от сегашната повърхност. Останали следи от обгорена подова замазка. Керамика на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: брус.

Пещ (кв. $Г_7$ —1970 г.), разбита. На дълбочина 0,20 м от сегашната повърхност. Следи от обгорена замазка (огнището).

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Жилище № 38 (№ 1, кв. $Е_2$ — 1971 г.) (обр. 108 *1—5*). На дълбочина 1,30 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,60 м в здравата земя. Неправилна правоъгълна форма, размери 3×3,20 м. В пода покрай стените 26 дупки от колове с диаметър 0,10 м. Добре запазена пещ в северозападния ъгъл. С елипсовидна форма, 0,80×1 м. Височина 0,40 м, с отвор от изток с широчина 0,40 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: костено шило (*2*); недообработени костени пластинки (*3*); паница (купа). Изработена на грънчарско колело с примес от песъчинки. Кафявочервеникав цвят. Диаметър на устието 15,5 м, диаметър на дъното 6 см, височина 8 см (*4*); керамика (*5*).

Жилище № 39 (№ 2, кв. $Е_4$—$Е_5$—$Е_5$ — 1971 г.) (обр. 109 *1—4*). На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. Вкопано 0,50 м в здравата земя. С неправилна правоъгълна форма. Размери 3,40×3,80 м. Добре запазена пещ в североизточния ъгъл. Размери 1×1,20 м. Височина 0,40 м. Дебелина на замазката 0,04 м. Отворът от юг. Това жилище отчасти е засегнало жилище № 40.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: бронзова тока с елипсовидна форма и езиче, размери 1,7×1,3 см, дължина на езичето 1,3 см (*2*); халка отчупена, диаметър 3,5 см (*3*); керамика (*4*).

Жилище № 40 (3кв.,$Е_5$—$Е_6$—$Е_6$—1971г.) (обр.110 *1—4*).На дълбочина1,40 м от сегашната повърхност. Вкопано в здравата земя 0,60 м. С правоъгълна форма и размери 2,40×2,80 м, с дълбочина 0,20 м. В пода край стените 21 дупки от колове. Останали са само подовите замазки от две пещи. *Пещ* — огнището (подовата замазка) с диаметър 0,60×0,70 м. В северозападния ъгъл. Отворът е бил от югоизток.

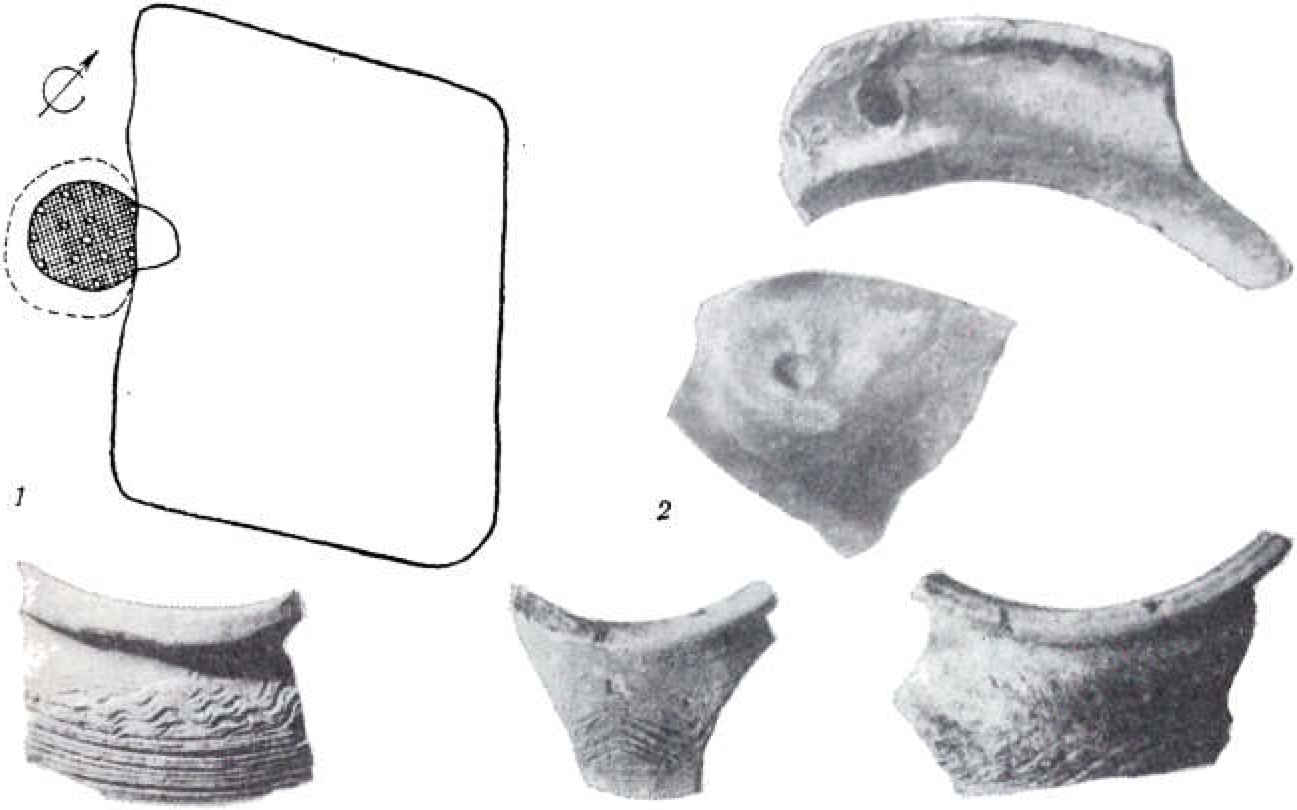

Обр. 105. Жилище № 36: план (*1*); керамика (*2*)

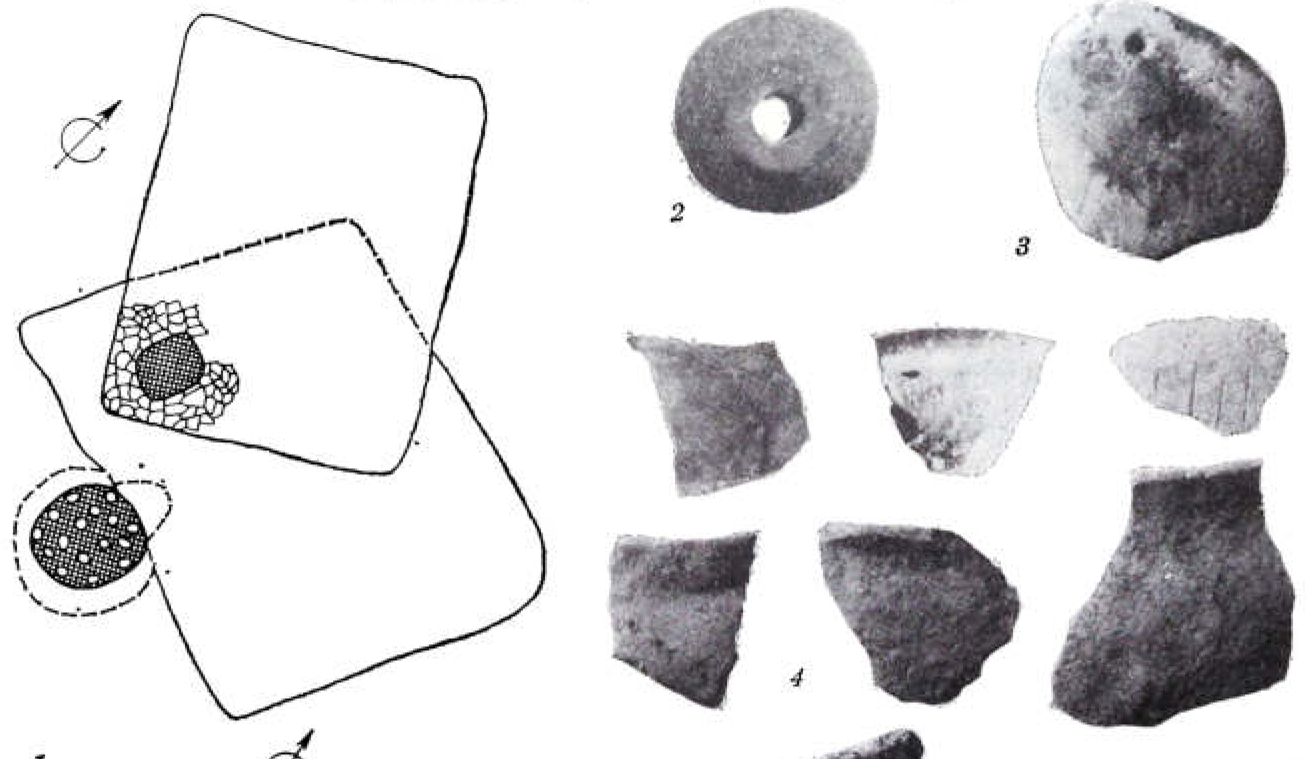

Обр. 106. Жилище № 37: план (*1*); прешлен за вретено (*2*); кръгче — питка (*3*); керамика (*4*)

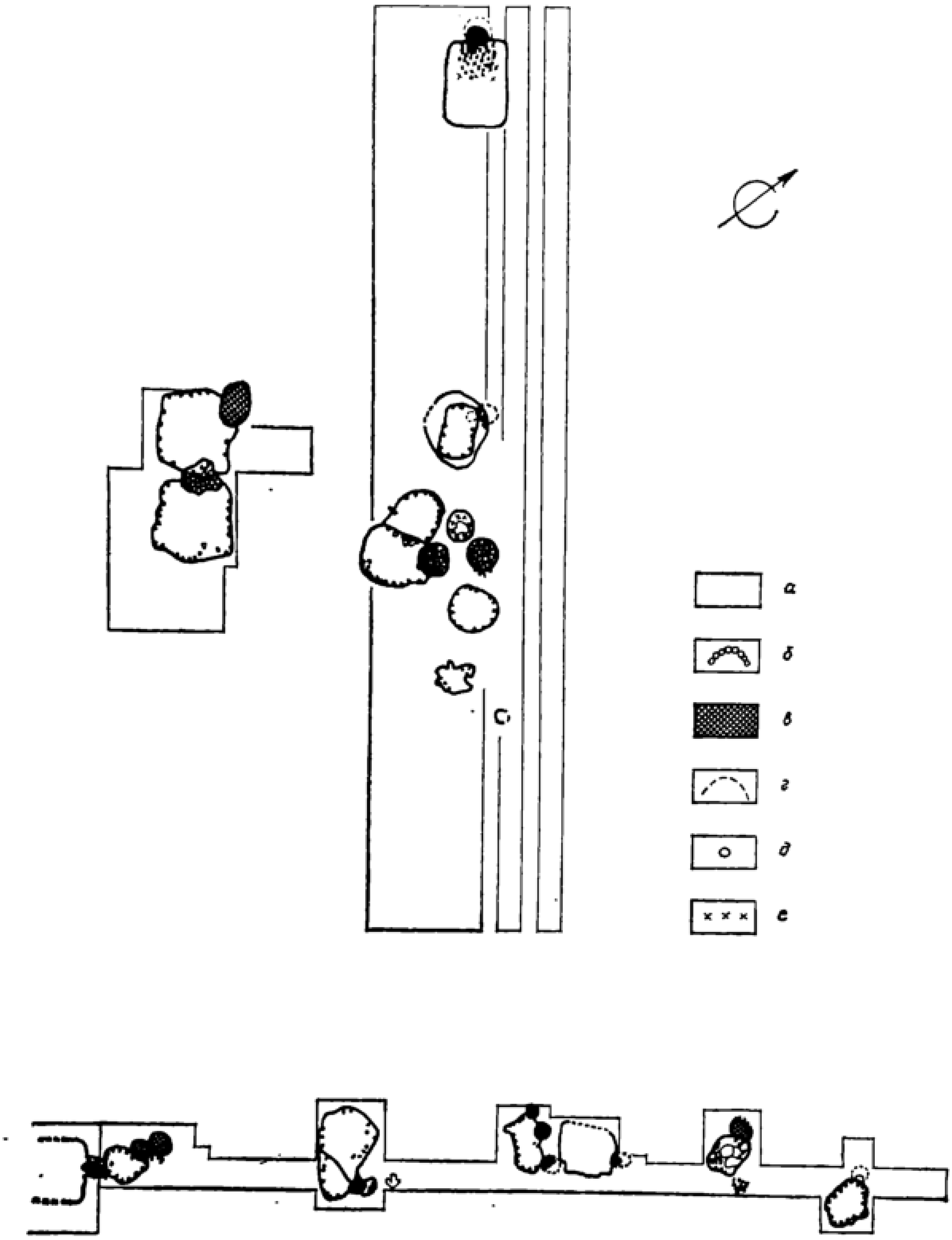

Обр. 107. Общ план на изкоп от 1971 г.

Пещ (без сводеста част) — останали са огнището и подовата замазка с диаметър 0,70×0,80 м, в северната стена. Състои се от два пласта с дебелина 0,08 м. В нея се очертават 6 кръгли дупки с диаметър 0,05 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: костен игленик (част) (*2*); желязна токичка с езиче (*3*); керамика (*4*).

Жилище № 41 (№ 4, кв. E_8—E_9—E_9 — 1971 г.) (обр. 111 *1—6*). На дълбочина 2,10 м от сегашната повърхност. С правоъгълна форма и размери 3,60×6,20 м. Дупки от колове в пода и около стените, диаметър 0,10 м, разположени на разстояние 0,30—0,40 м и 0,40—0,70 м. Дълбочина 0,15 м, запазена височина 0,35 м. В югоизточната стена на жилището до печката е оставена седалка от здрава земя с височина 0,35 м, дължина 2 м и широчина 0,33 м. Подът на

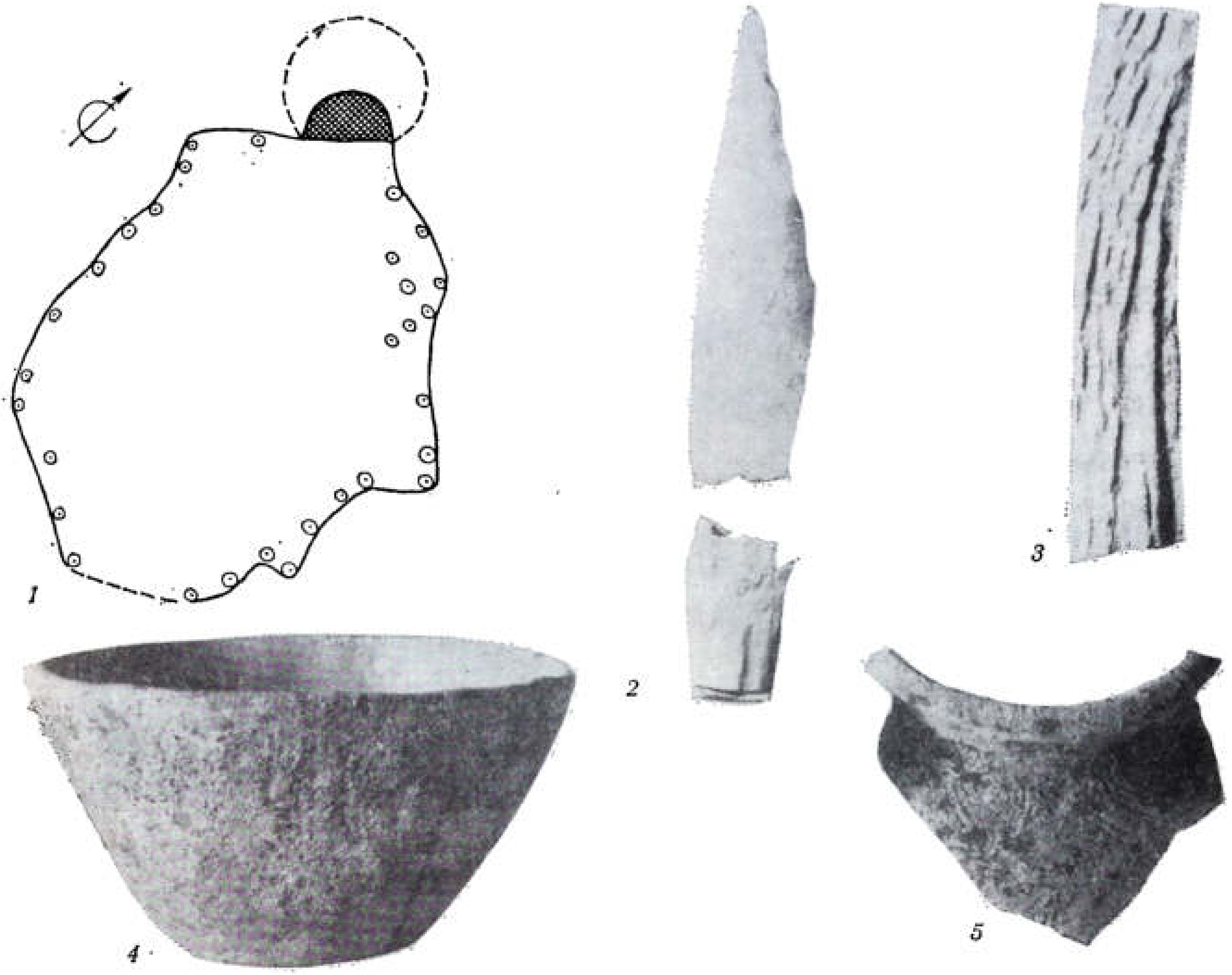

Обр. 108. Жилище № 38: план (*1*); костено шило (*2*); костена пластинка (*3*); паница (*4*); керамика (*5*)

жилището е замазан с трамбована глина. Върху подовата замазка на жилището се проследява обгорено до червено петно с размери 0,40—0,60 м.

Сравнително добре запазена печка в североизточния ъгъл. Изградена от големи и средни камъни и сред тях тухли. С квадратна форма в план. Размери: 1×1,10 м. Дебелина на стената 0,40×0,50 м. Размери на подовата замазка: 0,40×0,60 м. Запазена височина 0,35 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: прешлен за вретено — цял (*2*); две костени шила — цяло и само връх (*3*); устие от стъклен съд (*4*); вита гривна — бронзова, с краища и петлици (*5*); керамика (*6*).

Пещ (кв. E_5 — 1971 г.) (обр. 110 *1*). На дълбочина 0,60 м от сегашната повърхност. Намира се отчасти над печката от жилище № 40. Запазена само подовата замазка (огнището), с размери: 0,35×0,90 м. До пещта купчина от миди и сред тях прешлени от риба.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Жилище № 42 (кв. E_3—E_4 — 1971 г.) (обр. 112 *1—6*). На дълбочина 1 м от сегашната повърхност, с правоъгълна форма и размери: 3×3,50 м. Добре запазена пещ, вкопана на 0,75 м в здравата земя. В североизточния ъгъл. Отвор на югоизток, фланкиран от два камъка и под единия от тях 1/2 хромел. Размери на пещта: 1,20×1,60 м. Височина 0,45 м. Широчина на отвора 0,40 м. Размери 0,40×0,80 м и 0,50×0,70 м. Средновековна керамика от IX—X в. В пода се очертават три ями, едната от тях е с размери 0,40×0,80 м и дълбочина 0,30 м, запълнена с тракийска керамика, на дъното има обгорена до червено замазка. Останалите ями са пълни със средновековна керамика.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: обработена кост (*2*); тежест за стан (*3*); брус (*4*); керамика (*5—6*).

Жилище № 43 (№ 6, кв. E_{11} — 1971 г.) (обр. 113 *1—2*). На дълбочина 1,30 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,50 м в здравата земя. С неправилна правоъгълна форма и размери 2,40×3,20 м. В пода покрай стените 20 дупки от колове с диаметър 0,10 м. Пещ (запазена само

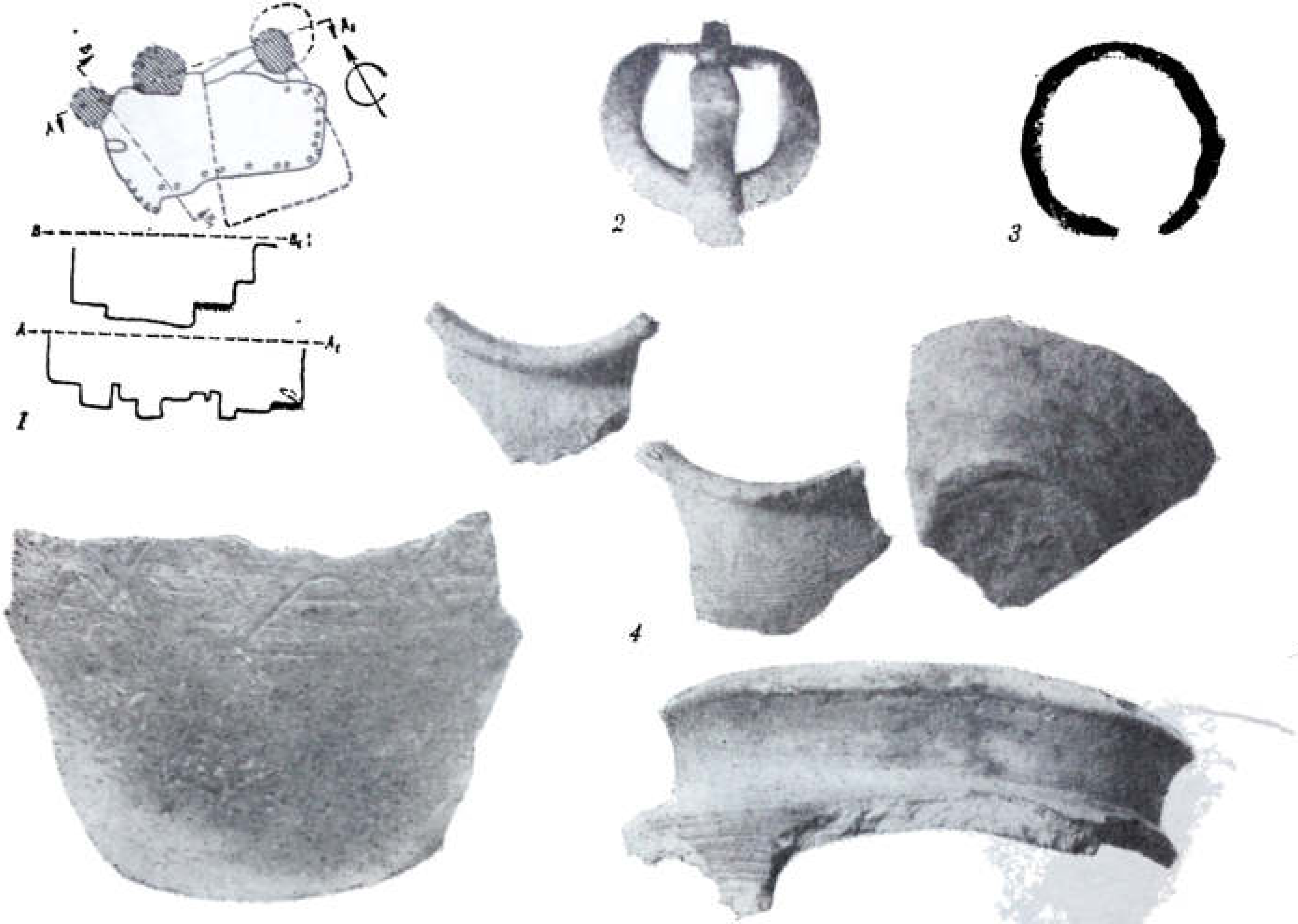
Б
Б1
А
А1
1
2
3
4

Обр. 109. Жилище № 39: план и разрези (*1*); тока (*2*); **халка** (*3*); **керамика** (*4*)

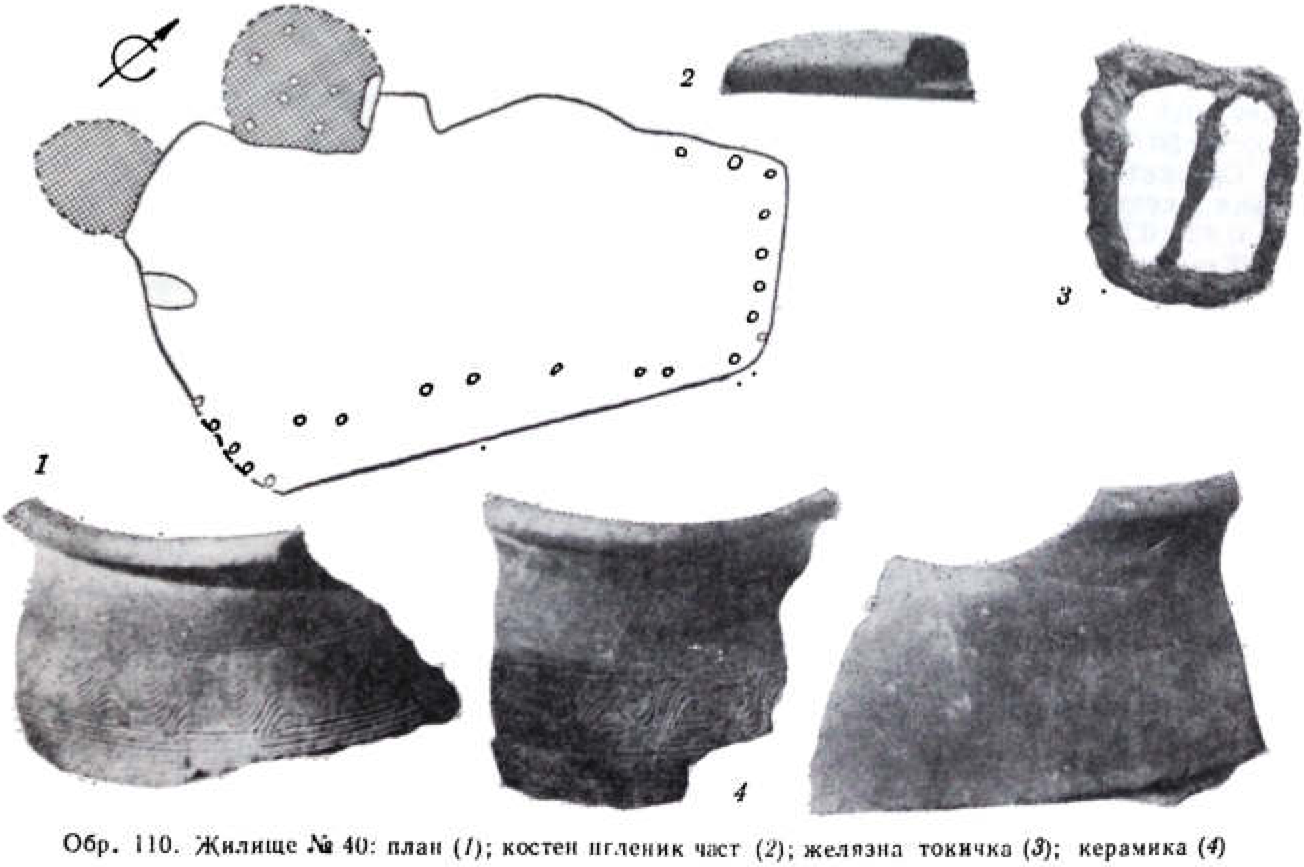

Обр. 110. Жилище № 40: план (*1*); костен игленик част (*2*); желязна токичка (*3*); керамика (*4*)

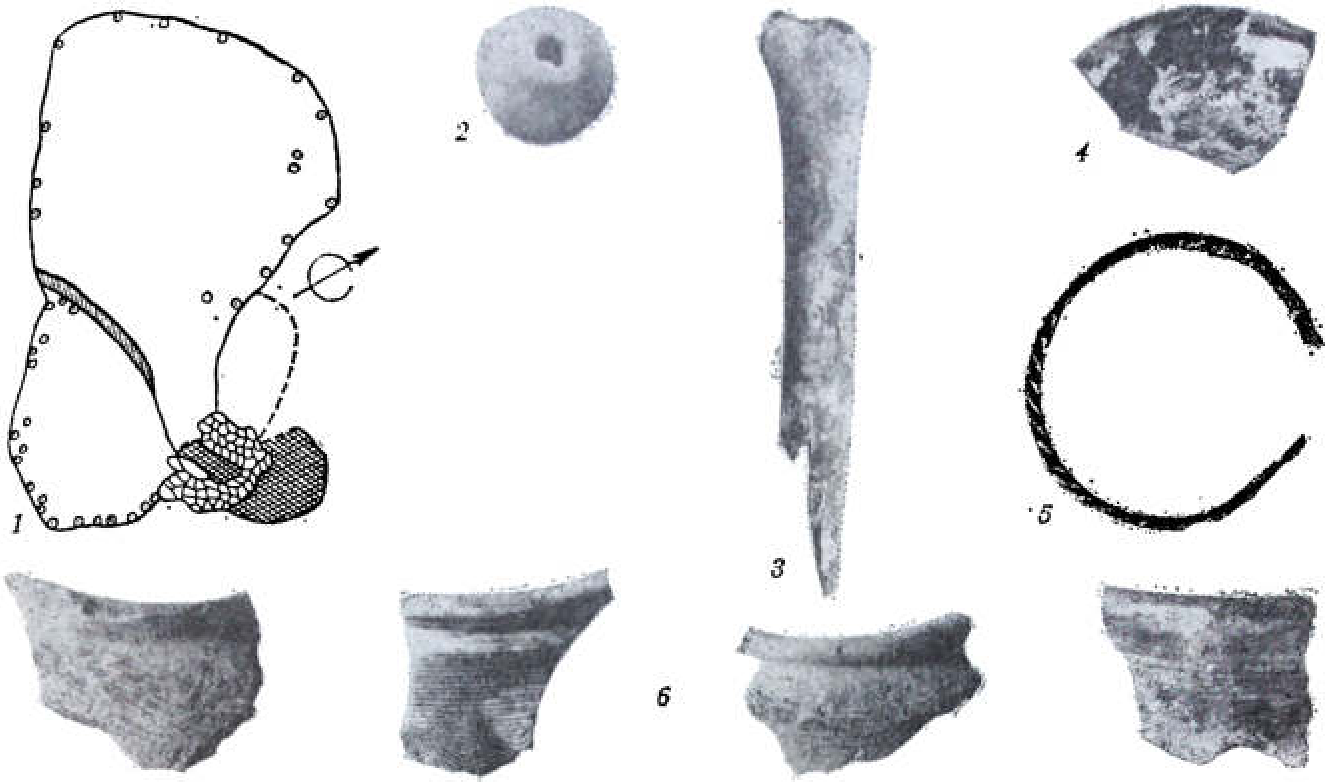

Обр. 111. Жилище № 41: план (*1*); прешлен за вретено (*2*); костено шило (*3*); стъклен съд, устие (*4*); бронзова гривна (*5*); керамика (*6*)

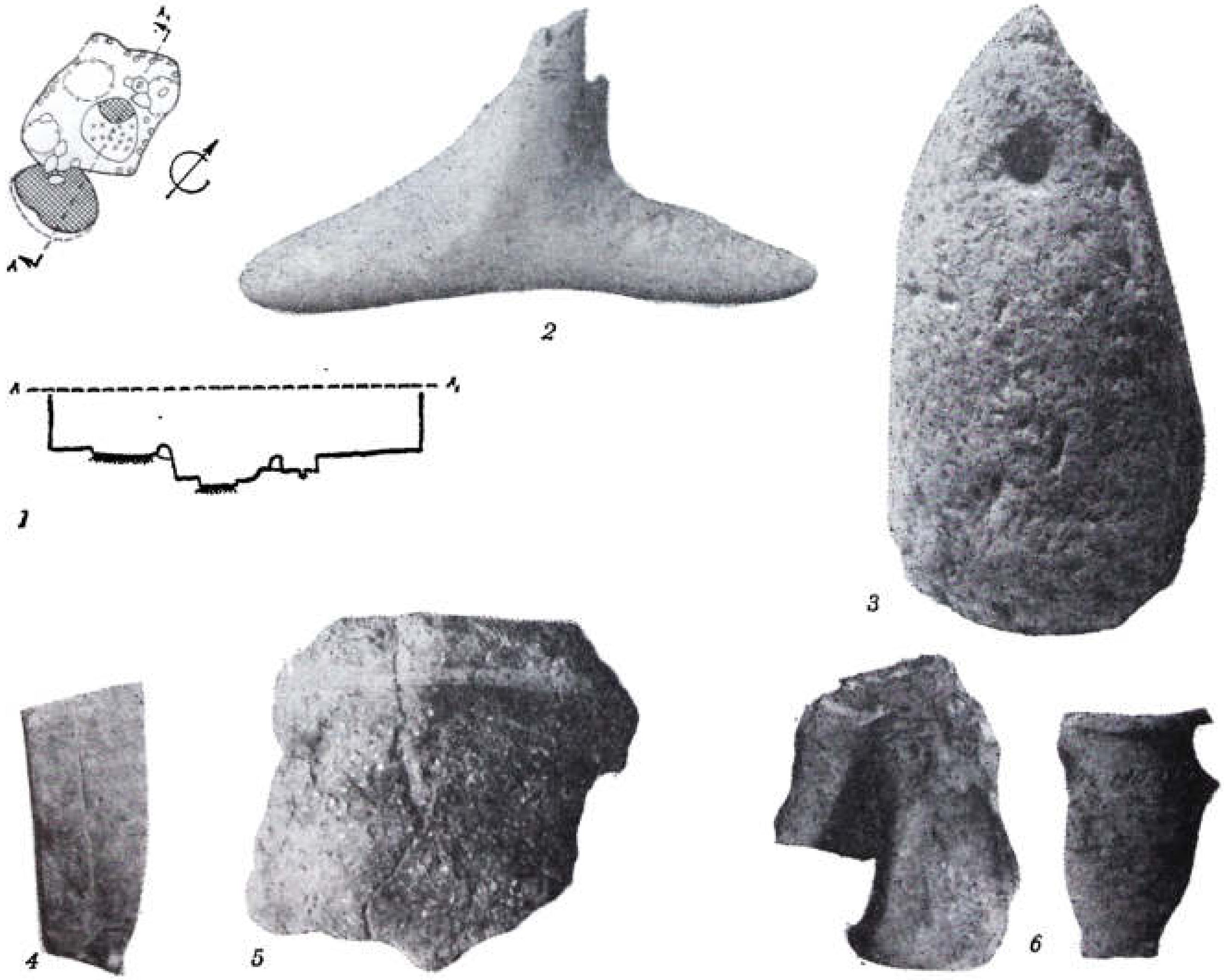

Обр. 112. Жилище № 42: план и разрез (*1*); обработена кост (*2*); тежест за стан (*3*); брус (*4*); керамика (*5—6*)

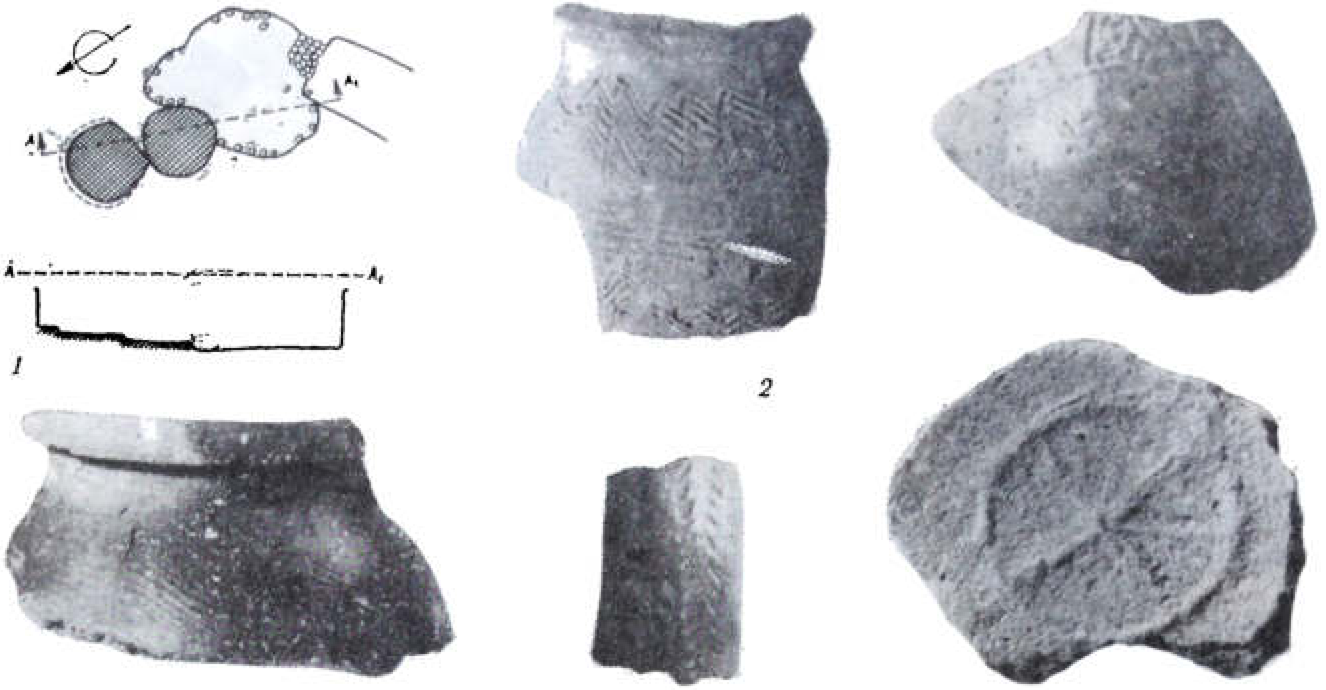

Обр. 113. Жилище № 43: план и разрез (*1*); керамика (*2*)

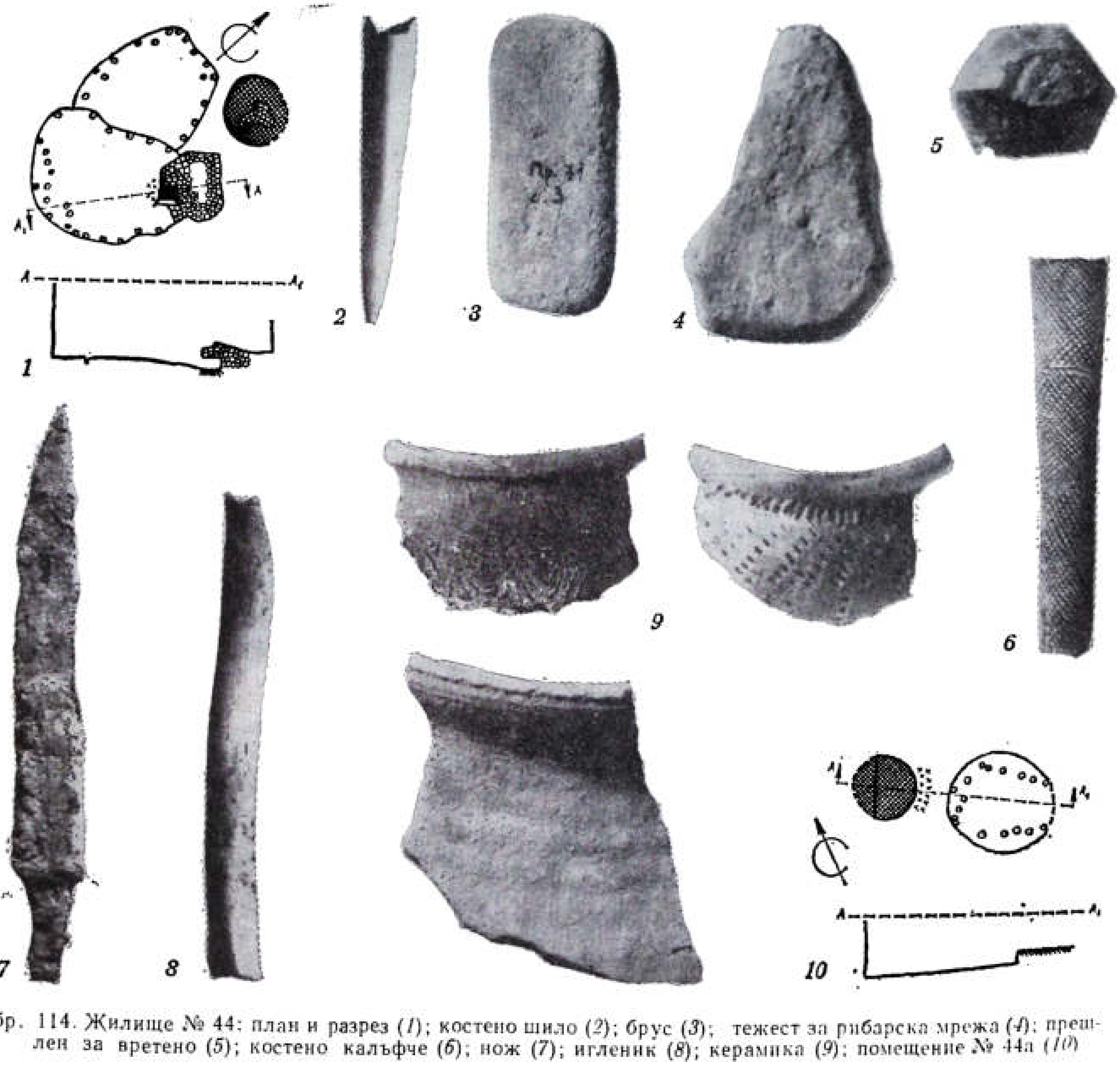
A
A₁
A
A₁
1
2
3
4
5
6
7
8
9
A
A₁
A
A₁
10

Обр. 114. Жилище № 44: план и разрез (*1*); костено шило (*2*); брус (*3*); тежест за рибарска мрежа (*4*); прешлен за вретено (*5*); костено калъфче (*6*); нож (*7*); игленик (*8*); керамика (*9*); помещение № 44а (*10*)

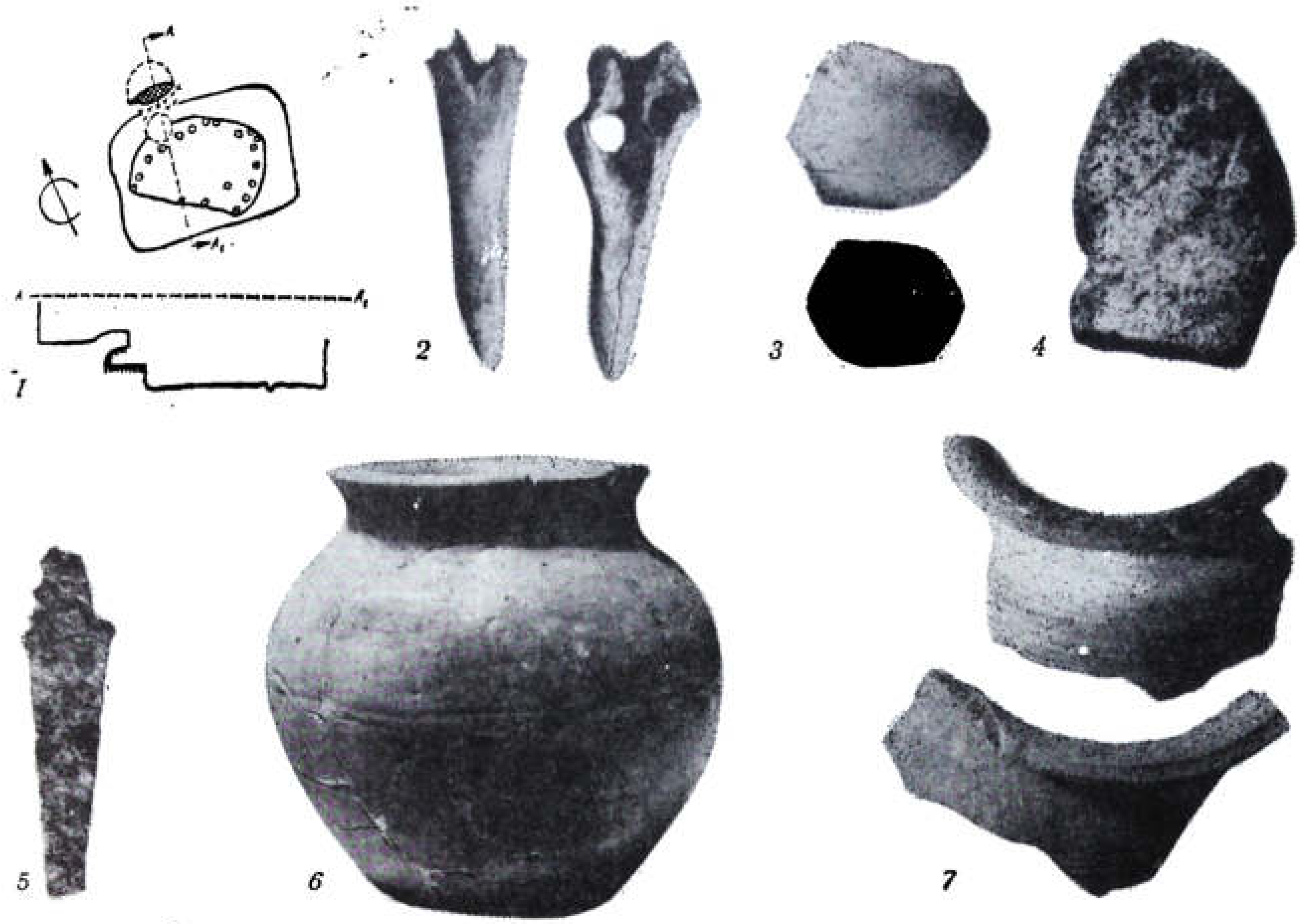

Обр. 115. Жилище № 45: план и разрез (*1*); костени шила (*2*); прешлени за вретено (*3*); тежест за рибарска мрежа (*4*); нож (*5*); гърне (*6*); керамика (*7*)

подовата замазка). В северозападния ъгъл. Диаметър 1,20 м, с отвор на юг. Пред него е намерена част от хромел.

Керамика, изработена на колело — IX—XI в. (*2*).

Пещ — 1971 г. (над жилище № 43). Тя е разрушила сводестата част от неговата пещ. Сводът е запазен на 0,25 м височина с диаметър 1,40 м. Отворът е от юг. Пред него е изправен цял хромел с диаметър 0,80 м и купчина от камъни.

Керамика върху пода от пещта, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Жилище № 44 (II изкоп, кв. $И_4$—$И_5$ — 1971 г.) (обр. 114 *1—10*). На дълбочина 0,55 м от сегашната повърхност. Вкопано в здравата земя на 0,80 м. С неправилна правоъгълна форма и размери: 2,20×2,70 м. В пода покрай стените 22 дупки от колове с диаметър 0,10 м и дълбочина 0,10—0,15 м, само една от тях е с дълбочина 0,40 м. Върху пода пласт от римски тухли и пръти с дебелина 0,30 м (вероятно срутил се покрив), а също и овъглени дървета.

Добре запазена печка в северната стена с почти квадратна форма в план. Изградена от средни по размер камъни и един каменен блок с размери 1,10×1,20 м, подовата замазка 0,60×0,70 м. Височина 0,60 м. Отворът е от юг с широчина 0,30 м и височина 0,40 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: шест костени шила (*2*); брус (*3*); тежести за рибарска мрежа — две (*4*); двуконусен прешлен за вретено (*5*); костено калъфче — тръбичка, отчупена в единия край. По повърхността мрежест орнамент. Запазена дължина 8,5 см, диаметър 1,0 см (*6*); нож с отчупена дръжка. Обща дължина 6,4 см. Режещата част е с размери 4,3×2,1 см (*7*); костена тръбичка — игленик — дължина 9 см, диаметър 0,8 см (*8*); керамика (*9*).

Помещение № 44а (обр. 114 *10*). На дълбочина 1,55 м от сегашната повърхност, на същото ниво жилище № 43, непосредствено до него. С кръгла форма в план и с размери 2×2,20 м. В пода покрай стените му — дупки от колове с диаметър 0,08—0,10 м и дълбочина 0,10—0,15 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Жилище (*юртообразно*) *№ 45* (№ 8, изкоп II, кв. $И_6$—З—$Ж_5$ — 1971 г.) (обр. 115 *1—7*). На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност, вкопано в 0,20 м в здравата земя, с кръгла форма. Диаметър 2,10 м. В пода покрай стените 16 дупки от колове с диаметър 0,08 м и дълбочина 0,10 м. Без отоплително съоръжение.

Пещ (1971 г., кв. $И_5$, разбита). Останала е подовата замазка (огнището) с диаметър 1,20 м. Подът на юртообразното помещение е по-ниско на 0,45 м от този на пещта, която е извън него.

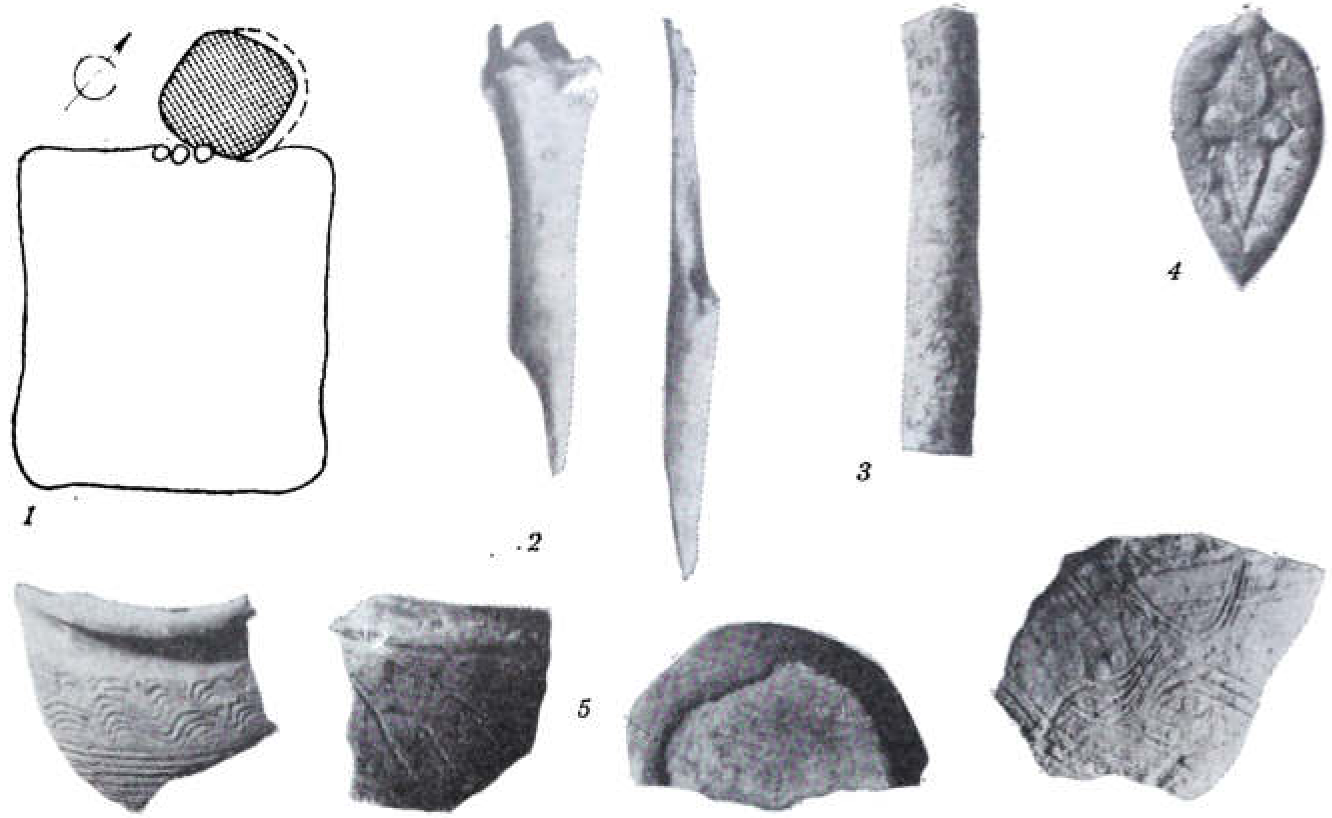

Обр. 116. Жилище№46: план (*1*); костени шила (*2*); костена тръбичка (*3*); бронзово украшение (*4*); керамика (*5*)

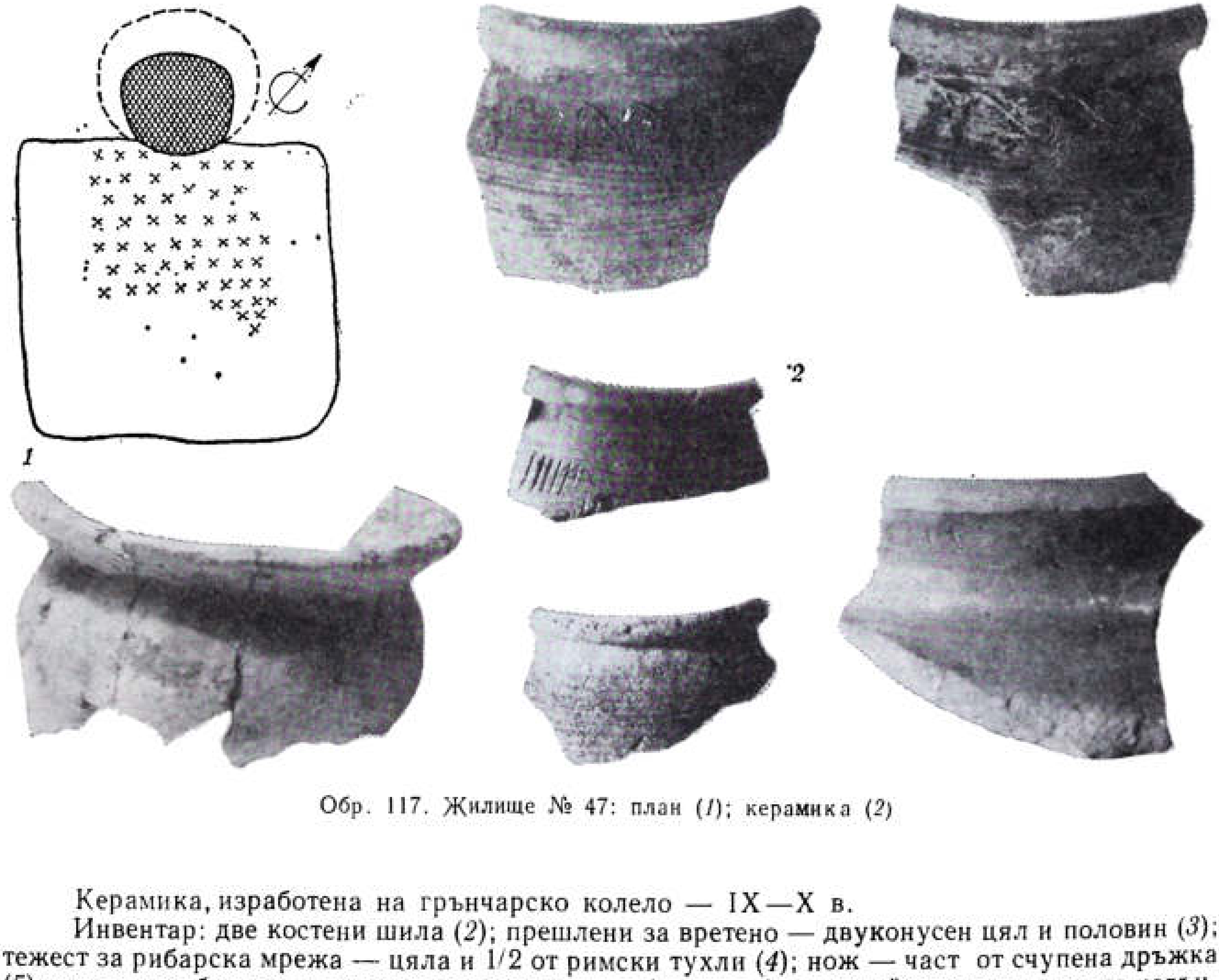

Обр. 117. Жилище № 47: план (*1*); керамика (*2*)

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: две костени шила (*2*); прешлени за вретено — двуконусен цял и половин (*3*); тежест за рибарска мрежа — цяла и 1/2 от римски тухли (*4*); нож — част от счупена дръжка (*5*); гърне, изработено на грънчарско колело, със сферична форма, шийка висока, извита навън,

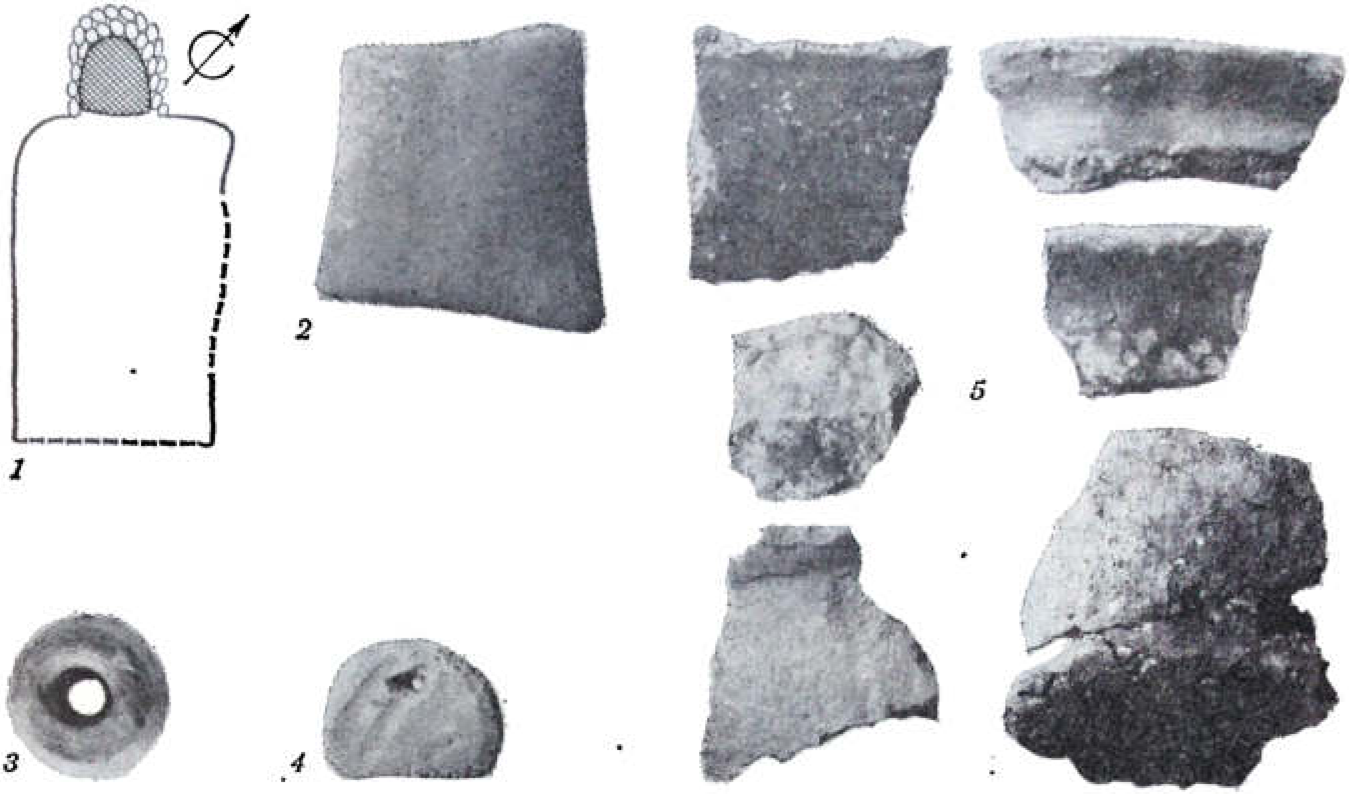

Обр. 118. Жилище № 48: план (*1*); брус (*2*); прешлен за вретено (*3*); тежест за рибарска мрежа (*4*); керамика (*5*)

срязано ръбче. Сив цвят, матова повърхност с хоризонтална линия в средата. Височина 25 см, диаметър на устието 17,5 см, на тялото 24 см, на дъното 12 см (*6*); керамика (*7*).

Пещ № 2 (кв. И$_4$ — 1971 г.). Намира се северно от жилище № 44, по-точно от пещ № 1. На дълбочина 1 м от сегашната повърхност. Останалата подова замазка (огнището) с диаметър 1,20 м.

Жилище № 46 (№ 9, кв. М$_4$ж — 1971 г.) (обр. 116 *1—5*). На дълбочина 2 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,50 м в здравата земя. С почти правоъгълна форма в план и размери 3,20×4 м.

Пещ, много добре запазена, в северозападния ъгъл. С диаметър 1,40 м. Отворът е от изток с широчина 0,40 м. Височина 0,40 м. Пред него пласт от въглени и пепел с дълбочина 0,10 м, заема пространство 0,80×1,20 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: две костени шила (*2*); костена тръбичка, размери: дълж. 10 см, диам. 1 см (*3*); украшение от колан-пояс, бронзово, със сърцевидна форма. В горния край отвор. На обратната страна е с приспособление за прикачване. Върху лицевата му страна релефна украса. Размери 1,5×1,8 см (*4*); керамика (*5*).

Жилище № 47 (№ 10, кв. З$_8$—И$_8$ —1971 г.) (обр. 117 *1—2*). На дълбочина 2 м от сегашната повърхност. Вкопано в здравата земя 0,60 м. С правоъгълна форма и размери 3×3,60 м.

Добре запазена пещ в западната стена. Диаметър 1,10×1,15 м. Височина 0,40 м. Отворът е от изток с широчина 0,35 м. Дебелина на стените 0,08 м. Пред него подовата замазка е 0,05 м и се очертава петно, запълнено с пепел и с размери 1 м, дебелина 0,10 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в. (*2*).

Жилище № 48 (кв. Е$_{13}$ — 1971 г.) (обр. 118 *1—5*). На дълбочина 0,70 м от сегашната повърхност с почти квадратна форма и размери 3×3 м. В северозападния ъгъл печка, изградена от камъни. Тя е с правоъгълна форма: 1,10×1,20 см, със срутен свод. Отворът е стена с широчина 0,40 м и височина 0,40м. Размери на огнището 0,45×0,60 м, замазка, печена до червено, покрита с пепел.

28 дупки от колове покрай всичките стени, една от друга на разстояние 0,10—0,15, 0,20—0,30, 0,55 м. Дълбочина 0,10—0,15 м. В източната стена има правоъгълно разширение, вероятно вход. Керамика, изработена на ръка — VI—VII в.

Печка (кв. Е$_{13}$ под жилище № 43, кв. Е$_{12}$). В северозападния ъгъл. Отчасти разрушена. Изградена от големи и малки камъни с правоъгълна форма. Размери на подовата замазка 1,10×1,20 м. Височина 0,40 м. Между камъните прешлен за вретено.

Керамика, изработена на ръка — VII в.

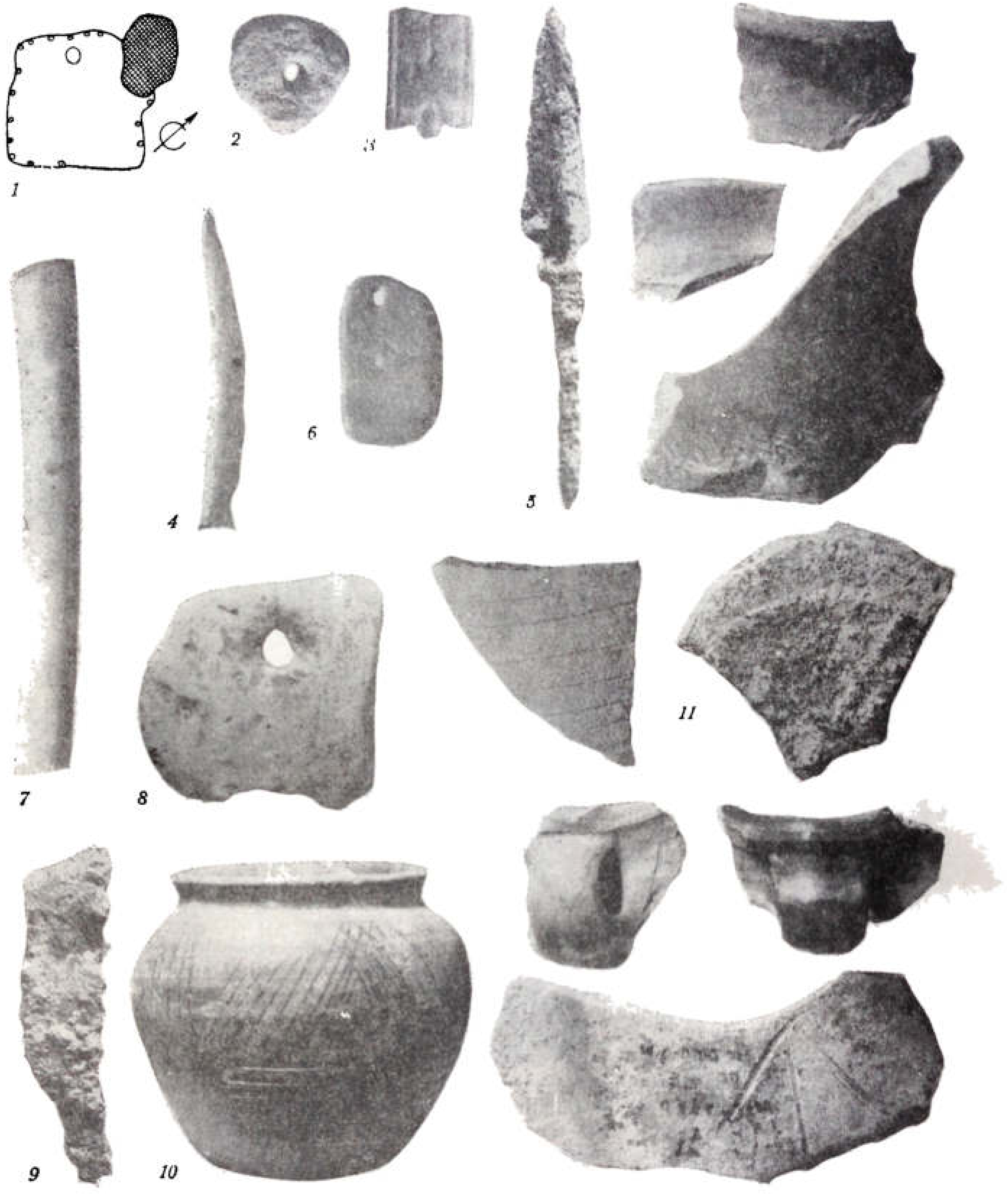

Обр. 119. Жилище № 49: план (*1*); прешлен за вретено (*2*); апликация (*3*); костено шило (*4*); връх от стрела (*5*) брус (*6*); костен игленик (*7*); тежести за рибарска мрежа (*8*); нож (*9*); гърне (*10*); керамика (*11*)

Инвентар: брус (*2*); двуконусен прешлен за вретено (*3*); тежест за рибарска мрежа (*4*); керамика (*5*).

Жилище № 49 (№ 11, кв. $М_5$—$Н_5$—$Н_6$—1971 г.) (обр. 119 *1—11*). На дълбочина 1,50 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,90 м в здравата земя. С неправилна правоъгълна форма в план и размери 2,40×2,80 м. В пода покрай стените — 19 дупки от колове с диаметър 0,10 м и дълбочина 0,10 м. На разстояние една от друга 0,40 м. Жилище № 49 отчасти е засегнало жилище № 50, което се намира под него.

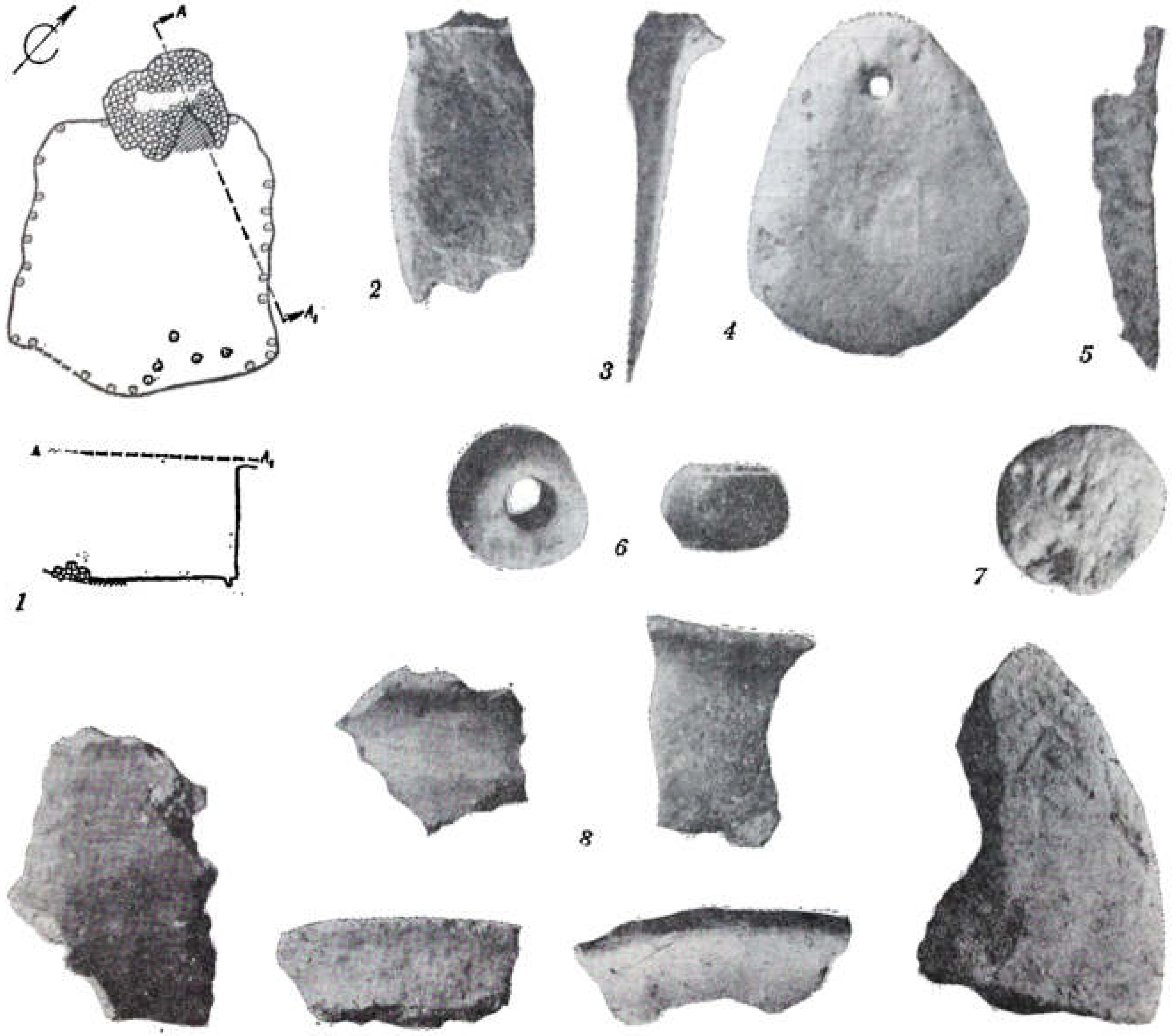

Обр. 120. Жилище № 50: план (*1*); брусове (*2*); костено шило (*3*); тежести за рибарска мрежа (*4*); ножче (*5*); прешлени за вретено (*6*); питка (*7*); керамика (*8*)

Силно разбита пещ. Подовата замазка (огнището) е с диаметър 1,20 м. Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: прешлен за вретено, кръгъл, плосък (*2*); апликация от бронз—пластинка — размер 1×4 см (*3*); четири костени шила (*4*); връх на стрела — ромбовидна дръжка, шип с пръстенче. Обща дължина 8,5 см, на ромбовидната част 4,5 см, широчина 1,6 см (*5*); два бруса — единият с дупка (*6*); костена тръбичка-игленик, дължина 10 см, диаметър 1 см (*7*); две тежести за рибарска мрежа; части от два ножа с обща дължина 10,5 см, на режещата част 5,5×1,2 см (*9*); гърне, изработено на грънчарско колело. С яйцевидна форма, висока шийка, венче надебелено. Тъмносив цвят, повърхност матова, с лъскави ивици, мрежест, в долната част на тялото три бразди. Височина 20 см, диаметър на устието 16 см, диаметър на дъното 12 см (*10*); керамика (*11*).

Жилище № 50 (№ 12, кв. М — Н$_4$ — 1971 г.) (обр. 120 *1—8*). На дълбочина 1,60 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,80—0,90 м в здравата земя. С почти квадратна форма в план и размери 3,40×3,60 м. Подът е замазан в два пласта с дебелина 0,07—0,08 м. Покрай стените дупки от колове с диаметър 0,10 м, дълбочина 0,10 м, на разстояние една от друга 0,20—0,60 м. Мазилка от стена. Вероятно входът е в източната стена.

В северозападния ъгъл печка. Изградена от средни по размери камъни. С почти квадратна форма и размери 1,10×1,10 м. Широчина на стените 0,40 м. Върху нея пласт от въглени и пепел 0,10 м. Височина 0,40 м. Отворът от югоизток с широчина 0,45 м.

Керамика, изработена на ръка, VI—VIII в., гърнета и части от две тавички.

Инвентар: три бруса (*2*); две костени шила (*3*); тежест за рибарска мрежа с кръгла трапецовидна форма (*4*); ножче— обща дължина 7,3 см, размер на режещата част 6×2 см (*5*); два прешлена за вретено, кръгъл и плосък (*6*); питка с ямичка по повърхността (*7*); керамика(*8*).

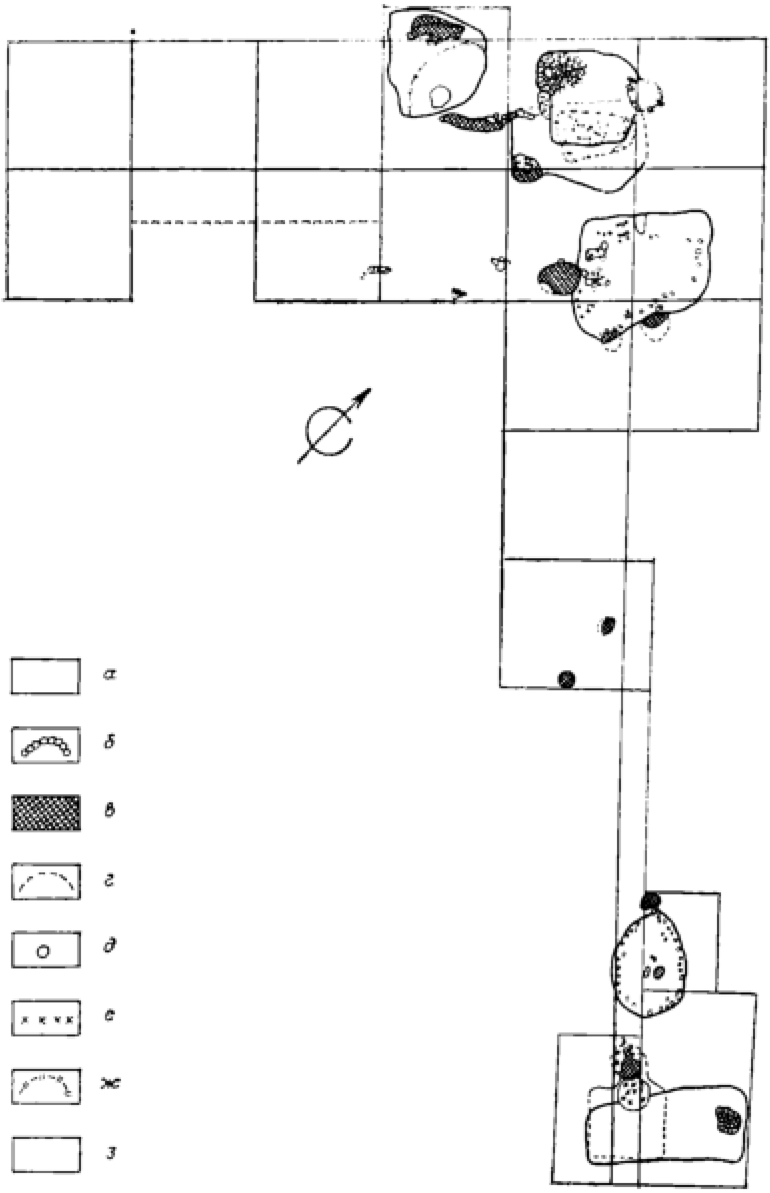

Обр. 121. Общ план на изкоп от 1973 г.

Жилище № 51 (№ 1, кв.— А$_5$—А$'_5$—Д$''_6$ —1973 г.) (обр. 122 *1—4*). На дълбочина 0,65 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,50 м в здравата земя, с правоъгълна форма в план. Размери 2,35×3 м.

Пещ (слабо разрушен свод). В северозападния ъгъл. Размери 1×1,35 м. Височина 0,35 м. Подовата замазка се състои от два пласта с дебелина 0,25 м. Между горния и долния пласт е положено животно (вероятно куче) в анатомически порядък. Отворът е с широчина 0,40 м, фланкиран от два камъка.

Керамика, изработена на грънчарско колело— IX—X в.

Инвентар: част от нож с обща дължина 4,5 см, на режещата част 2,5×2 см (*2*); три костени шила (*3*); керамика (*4*).

Печка (кв. А$_5$ — 1973 г.) (обр. 123 *1—4*)— разбита, тя е под жилище № 51. Останала е част от подова замазка (огнище) с размери 0,30×0,80 м. Около нея пласт от въглени, пепел, опушени камъни и животински кости. Заема пространство с размери 1,20×2,20 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело— IX—XI в.

Инвентар: прешлени за вретено — 1/2, двуконусен (*1*); две ножчета, само режещи части (*2*); кремъче-огниво (*3*); керамика (*4*).

Жилище № 52 (№ 2, кв. Б—Б — 1973 г.) (обр.124 *1—6*).На дълбочина 1,66 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,56 м в здравата земя, с правоъгълна форма в план. Размери 4×5 м. В северозападната част на жилището дупки от колове с диаметър 0,08 м, дълбочина 0,10 м. В югоизточната— част от стена (здрава земя) с дължина 1,10 м, широчина 0,40 м, с посока изток—запад.

Пещ № 1. В северната ѝ стена запазена част от свод с размери 1,10×1,40 м. Отворът е от юг. Пред него обгорена замазка с размери 0,30×0,50 м.

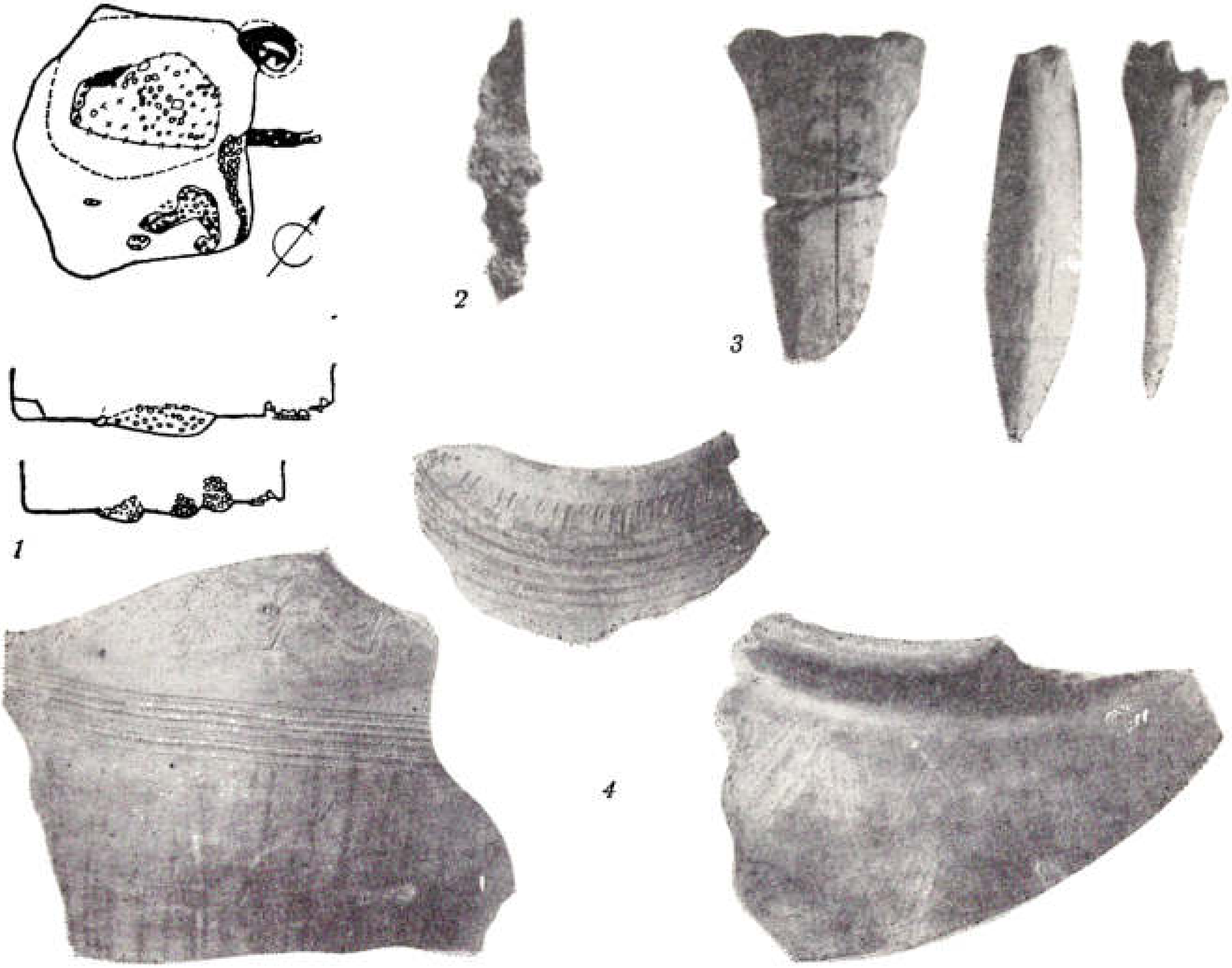

Обр. 122. Жилище № 51: план и разрези (*1*); ножче (*2*); костени шила (*3*); керамика (*4*)

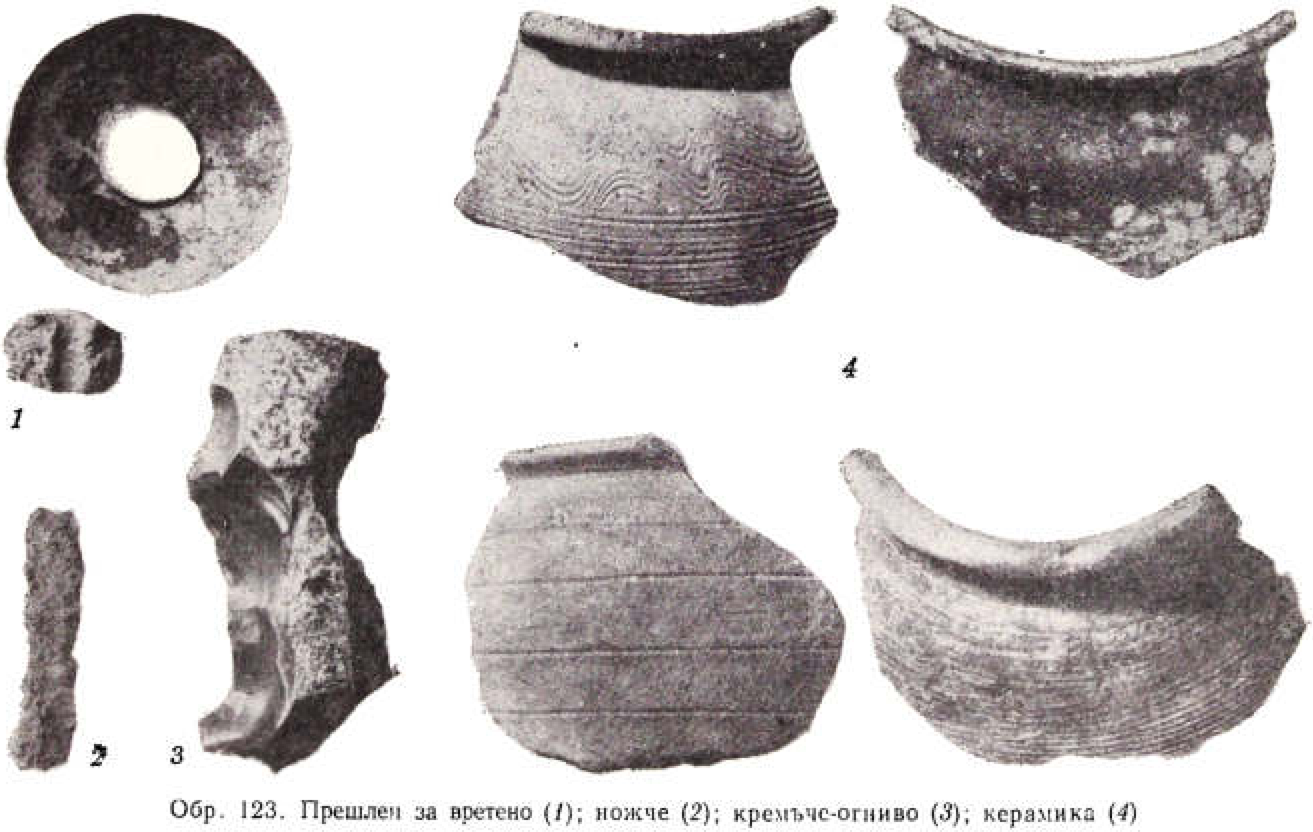

Обр. 123. Прешлен за вретено (*1*); ножче (*2*); кремъче-огниво (*3*); керамика (*4*)

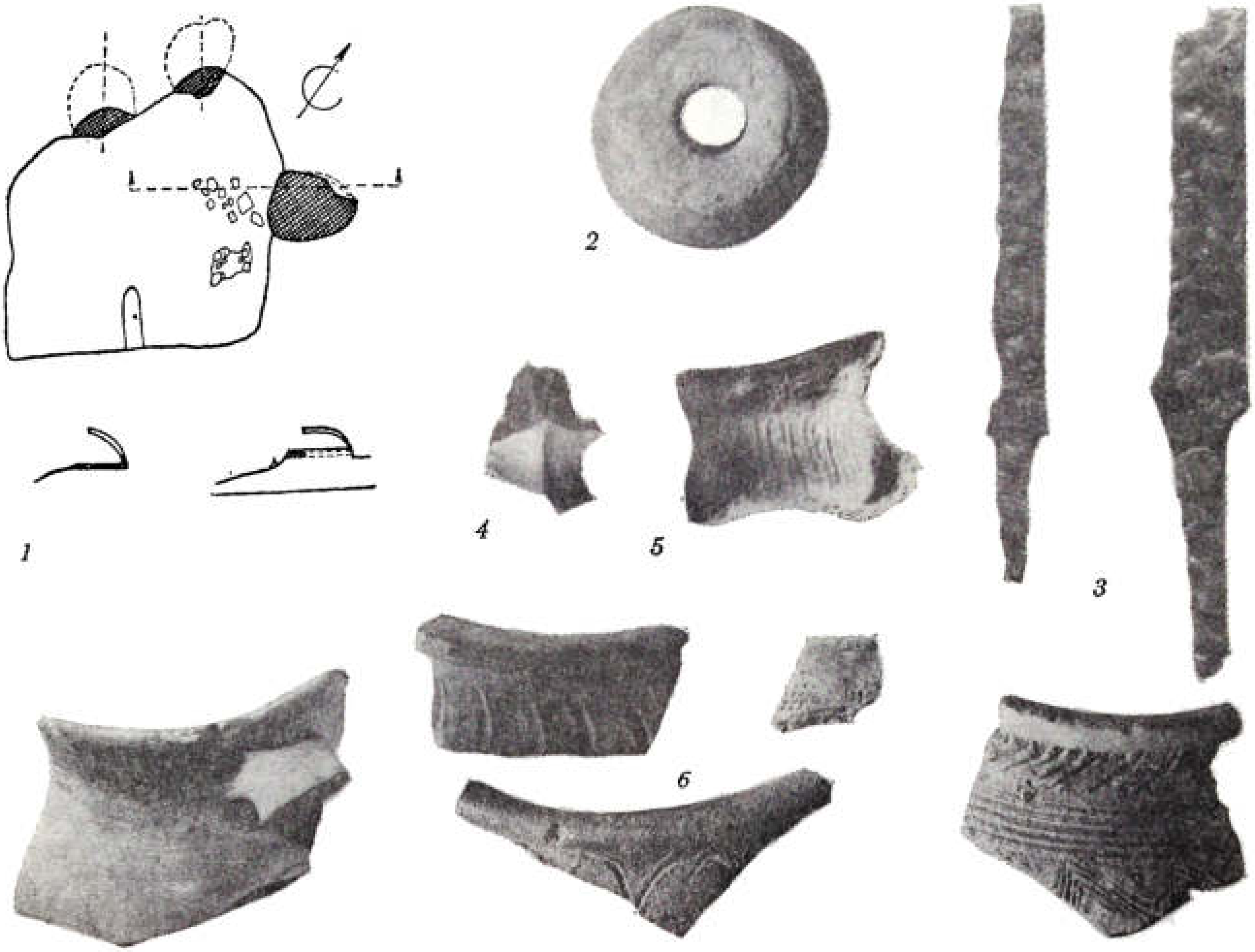

Обр. 124. Жилище № 52: план и разрези (*1*); прешлен за вретено (*2*); ножове (*3*); кремъче-огниво (*4*); астрагал (*5*); керамика (*6*)

Пещ № 2. В западната стена, много добре запазена с размер 1,10 м. Отворът е от изток: в североизточната страна няколко камъка. Височина 0,32 м. Пред отвора обгорена до червено замазка с размери 0,20×0,32 м.

Пещ № 3. В югоизточния ъгъл, добре запазена, с размер 1,10—1,15 м. Височина 0,35 м, дебелина на подовата замазка 0,04 м. Пред отвора обгорена до червено замазка с размери 0,15×0,20 м.

Керамика — изработена на грънчарско колело— IX—XI в.

Инвентар: прешлен за вретено, кръгъл, полусферичен (*2*); два ножа с отчупени върхове и размери 7,2 см, на режещата част 6×1,2; 5,7×1,2 см (*3*); кремъче-огниво (*4*); астрагал с нарези (*5*); керамика (*6*).

Жилище № 53 (№ 4, кв. A_5—A_5—A_6 — 1973 г.) (обр. 125 *1—9*). На дълбочина 1,40 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,64—0,70 м в здравата земя, с правоъгълна форма в план. Размери 2,50×3,10 м. В пода, покрай стените, 14 дупки от колове с диаметър 0,08—0,10 м, на разстояние 0,20—0,30 м, греди (в северозападния ъгъл) с диаметър 0,20—0,30 м и дълбочина 0,30 м. Подът няколко пъти е замазван с глина, два-три пласта, с дебелина 0,08 м.

Печка — сравнително добре запазена, в североизточния ъгъл. С квадратна форма. Изградена в основата с големи камъни. Размери на подовата замазка 0,30—0,54 м, стените са от малки квадратни камъни. Широчина на източната стена 0,52 м, височина на южната 0,40 м. Отворът е от юг с широчина 0,40 м. Пред него в пода се очертава петно, изпечено до червено, с размери 0,30×0,54 м. В южната стена яма, с елипсовидна форма и диаметър 1,10×1,35 м, с дълбочина 0,25 м. Тя е запълнена с керамични фрагменти, между които долни части от гърнета, въглени, пепел и животински кости.

Керамика, изработена на ръка — гърнета и тавички на примитивно колело—VI—VII в.

Инвентар: брус (*2*); костено шило (*3*); прешлени за вретено — цял и части. Целият — двуконусен, частите — кръгли, полусферични (*4*); ножче — част (*5*); тежест за рибарска мрежа (*6*); кремъче (*7*); гърне, изработено на ръка, с неправилна конусовидна форма. Лошо изпечено. Грапава повърхност, тъмносив цвят, устие, леко извито навън и надебелено ръбче. Диаметър на устието 12 см. Диаметър на дъното 10 см. Височина 0,28 м. Гърне, изработено на ръка и доправено на примитивно грънчарско колело,

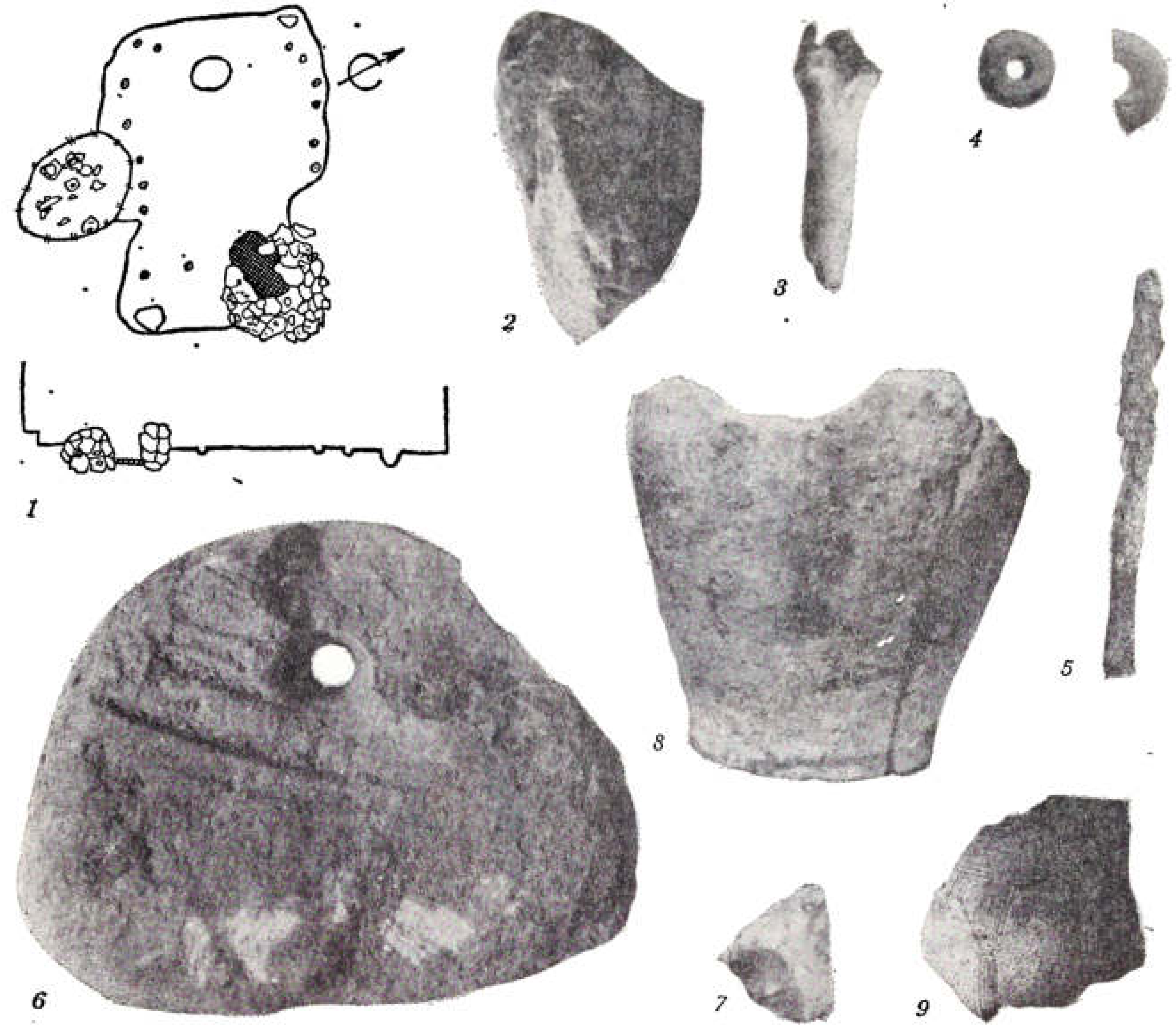

Обр. 125. Жилище № 53: план и разрез (*1*); брус (*2*); костено шило (*3*); прешлени за вретено (*4*); ножче (*5*); тежест за рибарска мрежа (*6*); кремъче (*7*); гърне (*8*); керамика (*9*)

с конусовидна форма. Устие, леко извито, със срязано ръбче. Керемиденочервен цвят. По стените група вълнисти линии, които се редуват с хоризонтални до самото дъно. Върху дъното — релефен знак (два кръга един в друг). Диаметър на устието 10 см. Диаметър на дъното 7,5 см. Диаметър на най-широката част 16 см. Височина 20 см (*8*); керамика (*9*).

Жилище № 54 (№ 3, помещение кв. А—А—А — 1973 г.) (обр. 126 *1—6*). На дълбочина 0,45 м от сегашната повърхност. Вкопано 0,60 м в здравата земя. С неправилна правоъгълна форма и размери 2,20×3,20 м.

Печка, разбита, в източната страна. Подовата замазка обгорена до червено. Размери 0,30×1,30 м. Състои се от два пласта с дебелина 0,8×0,10 м. Западно от нея купчина от камъни — средни и дребни, опушени. С размери 0,25×1,45 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: нож — обща дължина 11,5 см, на режещата част 7,2×1,5 см (*2*); костено шило (*3*); две кремъчета (*4*); брус (*5*); керамика (*6*).

Помещение-грънчарско № 55 (№ 5 кв. $И_4$ — 1973 г.) (обр. 127 *1—4*). На дълбочина 1,50 м от сегашната повърхност. Вкопано 0,50 м в здравата земя. С неправилна правоъгълна форма и размери 3×3,20 м.

Двуетажна грънчарска пещ, отчасти запазени скарата и долната част (огнище), в източната стена. Размери на скарата 1,20×1,40 м. Дебелина 0,11—0,18 м. В скарата — шест отвора (канала). С диаметър 0,10—0,20 м. Височина на огнището, долния етаж — 0,30 м. Отворът е от запад с широчина 0,53 м. Пред него се очертава помещение с размери 1,20×1,40 м. Подът е обгорен до червено.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: две костени шила (*2*); топка от обработена глина (*3*); керамика (*4*).

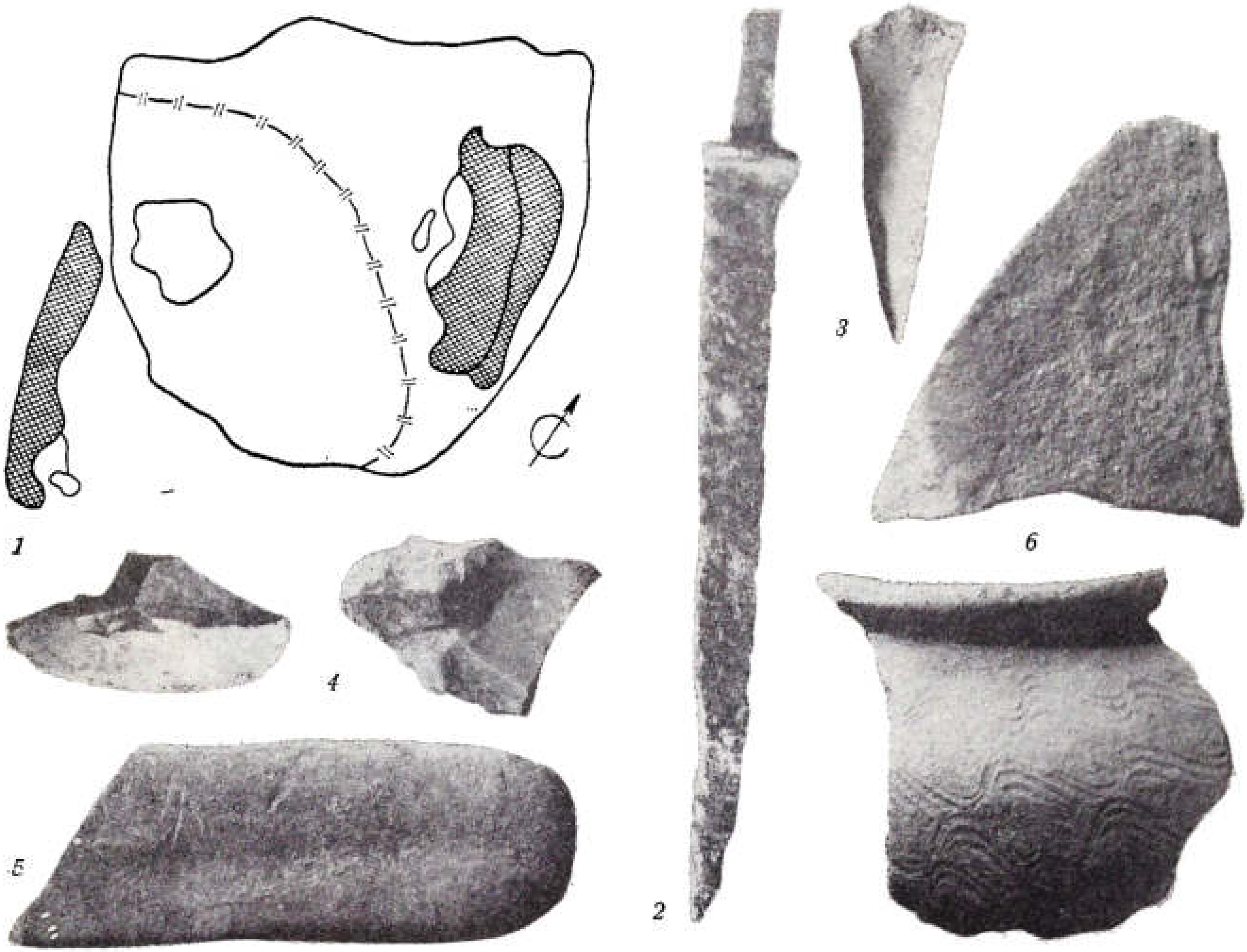

Обр. 126. Жилище № 54: план (*1*); нож (*2*); костено шило (*3*); кремъчета (*4*); брус (*5*); керамика (*6*)

Жилище № 56 (№ 6, помещение кв. M_4—H_4 — 1973 г.) (обр. 128 *1—5*). Отчасти е под жилище № 55. На дълбочина 2 м от сегашната повърхност, вкопано 0,60 м в здравата земя. С размери 3,20×5,20 м. Стените са обложени с дървени конструкции. Части от овъглени греди с размери 0,40×0,40 м. Печка в южната стена с правоъгълна форма в план. Размери 0,80×1,40 м. Отворът е от север. Изградена е от големи и дребни камъни. Подовата замазка е с размери 0,70×1,25 м.

Керамика, изработена на ръка — VI—VII в.

Инвентар: брус (*2*); кремъче (*3*); тежест за рибарска мрежа (*4*); керамика (*5*).

Жилище (юртообразно) № 57 (№ 5, кв. H_3 — 1973 г.) (обр. 129 *1—2*). На дълбочина 2,10 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,25—0,30 м в здравата земя. С почти елипсовидна форма в план. С размери 2,70×3,30 м. Покрай стените в пода дупки от колове с диаметър от 0,08 до 0,20 м, дълбочина 0,05—0,10 м. Разстоянието помежду им 0,10—0,30—0,60. В средата на пода дупка от греда с диаметър 0,25 м и дълбочина 0,40 м. Огнище върху подовата замазка с размери 0,40×0,50 м, наоколо разхвърляни опушени камъни. До дупката от гредата сред огнището се очертава петно от въглени и пепел с размери 0,30×0,40 м и дебелина 0,10 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в. (*2*).

Печка (кв. H_5 — 1973 г.). На дълбочина 1,75 м от сегашната повърхност източно от юртообразното жилище № 57 — с квадратна форма в план. Изградена от средни камъни. Размери и запазена височина 0,20×0,25 м. Дебелина на стените 0,20×0,30 м. Отворът е от запад с широчина 0,30 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Жилище № 58 (№ 1, кв. A_6—A_8—A_7 — 1974 г.) (обр. 131 *1—7*). На дълбочина 1,53 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,60 м в здравата земя. С правоъгълна форма в план и размери 3,10×3,60 м. До северната стена седалка (здрава земя). С дължина 2,32 м и широчина 0,30×0,40 м. Покрай стените в пода дупки от колове с диаметър 0,08—0,15 м и дълбочина 0,20 м. Входът в източната стена с широчина 0,90 м. Той е с наклон и с височина 0,40 м от подовата замазка на жилището.

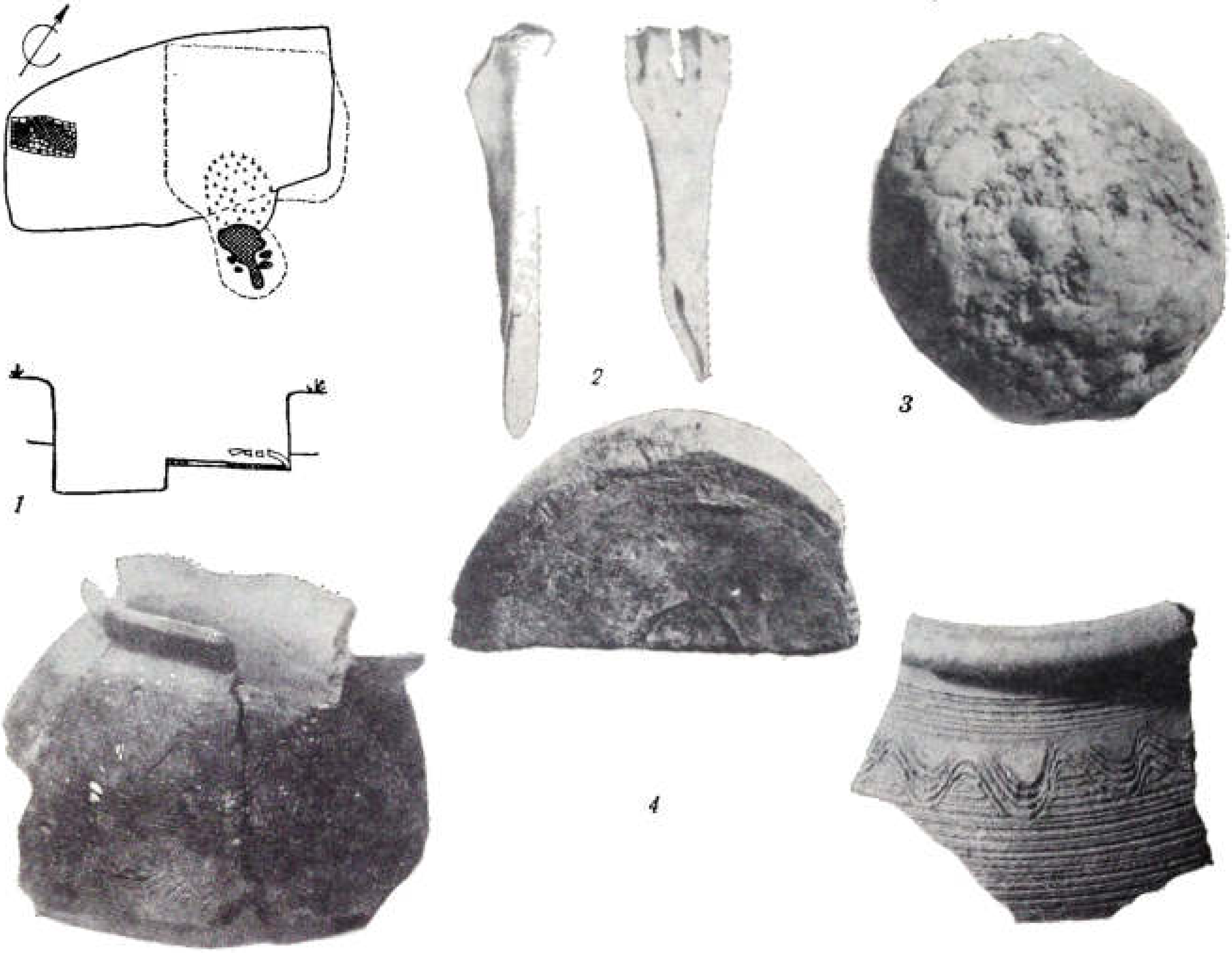

Обр. 127. Жилище № 55: план и разрез (*1*); костени шила (*2*); топка от глина (*3*); керамика (*4*)

Пещ, сравнително добре запазена, в северозападния ъгъл, с наклон запад — изток. Диаметър 1,15×1,30 м. Височина 0,45 м. Отворът е от изток. Подовата замазка е от два пласта с дебелина 0,10 м, долната 0,03—0,04 м. Долният пласт е замазан върху камъчета.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: прешлен за вретено (кръгъл, полусферичен) (*2*); брус (*3*); костено шило (*4*); кремъче-огниво (*5*); плоско прозрачно стъкло (*6*); керамика (*7*).

Жилище № 59 (№ 2, кв. A_4—A_4—A_5— 1974 г.) (обр. 132 *1—10*). На дълбочина 1,40 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,60 м в здравата земя. С почти квадратна форма в план и размери 4,20—4,80 м. Дървена конструкция, запазена е част от овъглена греда в западната стена. Дължина 4 м, дебелина 0,20 м. Подът е замазан с глина и обгорен тук-там до червено. Дебелина 0,05 м. В югоизточния ъгъл на жилището дупки от греда с диаметър 0,20 м.

Печка, силно разбита, в северозападния ъгъл, изградена от средни и малки камъни. Запазени са отчасти стените и подовата замазка (огнището). Размери на печката 0,45×0,70 м. Отворът е от юг и е с широчина 0,30 м. Сред камъните на печката — малък съд (тигел). Непосредствено до западната стена купчина от глина за изработване на съдове. Това жилище е отчасти разрушено от друго.

Керамика, изработена на ръка, и малко количество доправена на примитивно колело — VII—VIII в. Това са части от гърнета и тавички.

Инвентар: костени шила — цели и две части (*2*); брус (*3*); прешлени за вретено, кръгъл и полусферичен (*4*); глинена питка с кръгли ямички по повърхността (*5*); кръгче (*6*); горната част на отчупен тигел с цилиндрична форма и кръгло дъно, светлокафяв цвят. Височина 4 см, широчина 2,8 см, дебелина на стената 0,6 см (*7*); неопределен железен предмет (*8*); късове желязна шлака (*9*); керамика (*10*).

Жилище № 60 (№ 4, кв. A_5—A_5—1974 г.) (обр. 133 *1—8*). На дълбочина 1,30 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,90 м в здравата земя, с правоъгълна форма в план. Добре се проследяват северната, западната и част от източната стена. Дължина на западната и северната

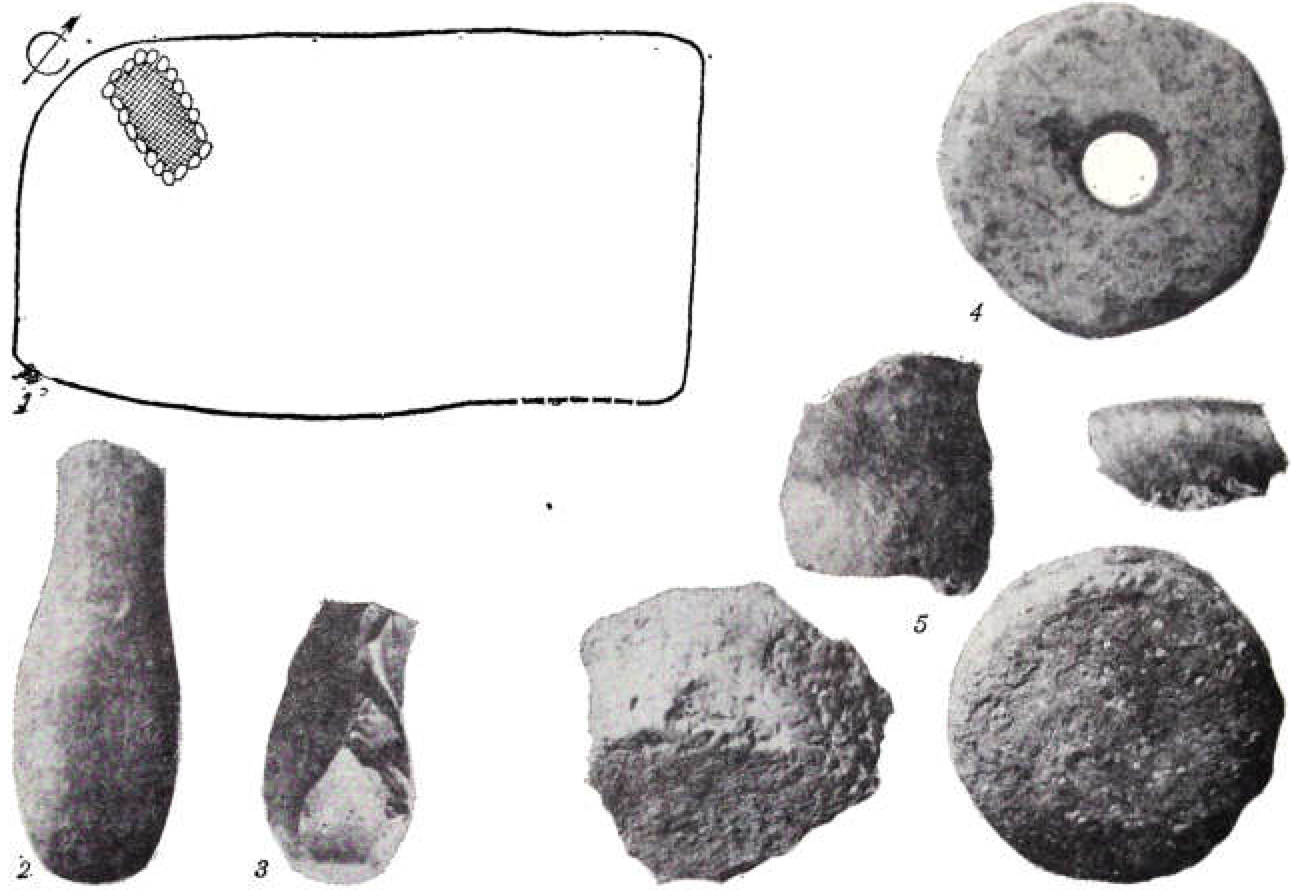

Обр. 128. Жилище № 56: план (*1*); брус (*2*); кремъче (*3*); тежест за рибарска мрежа (*4*); керамика (*5*)

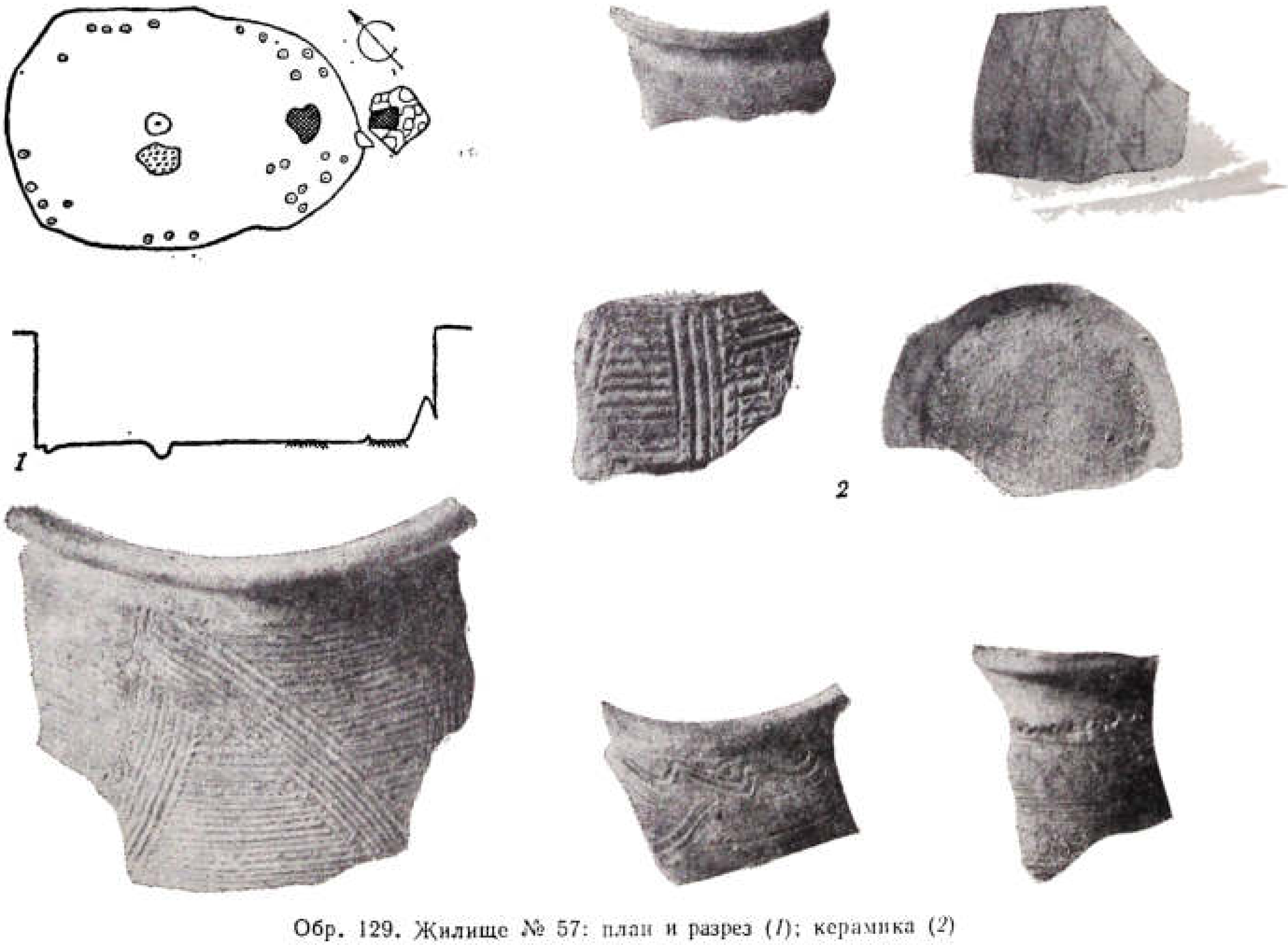

Обр. 129. Жилище № 57: план и разрез (*1*); керамика (*2*)

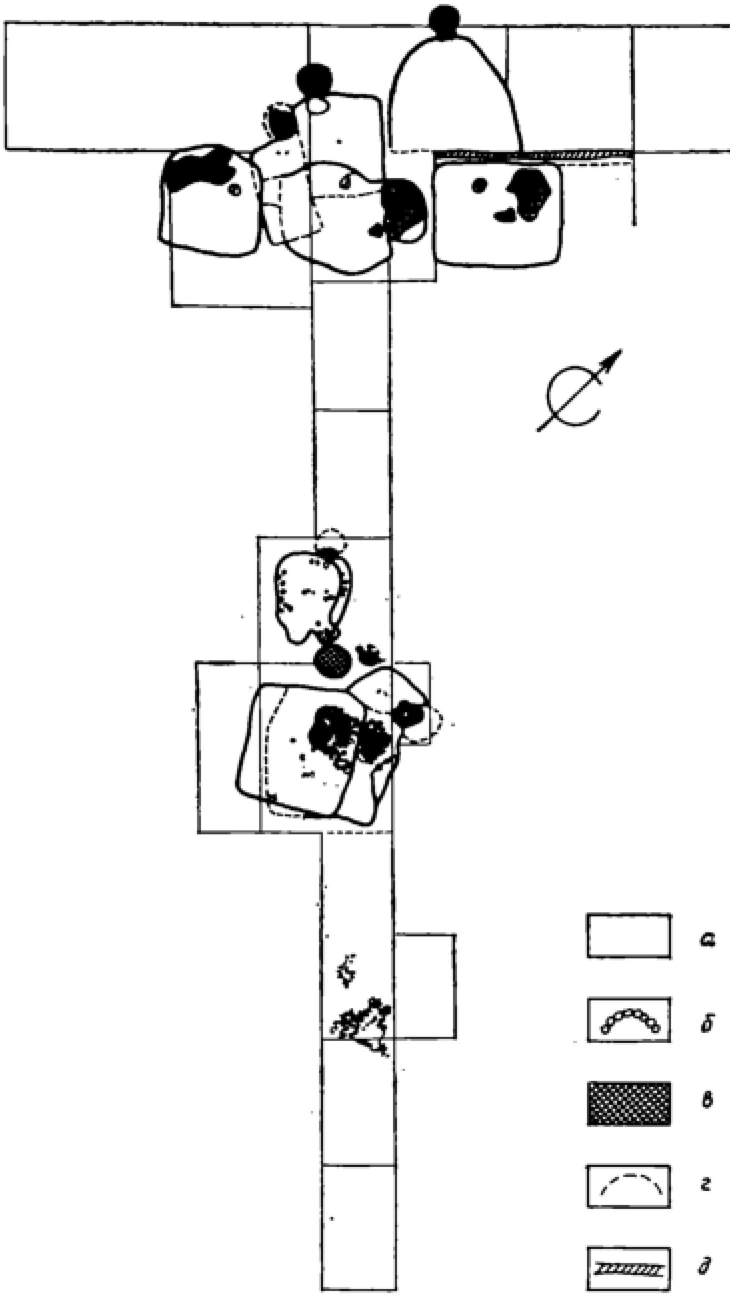

Обр. 130. Общ план на изкоп от 1974 г.

стена 2 м, а на източната 1 м. Стените са били обмазани (намерени са късове мазилка със следи от пръти).

Пещ, много добре запазена, в североизточния ъгъл. С размери 1,42×1,60 м. Височина 0,50 м. Дебелина на стените 0,06 м. Отворът е от юг с широчина 0,40 м и е фланкиран от два камъка. Подовата замазка (огнището) пред отвора на печката е заздравена с камъни и тухлички. Отворът е преграден от стеничка-камъни с дължина 0,54 м, ширина 0,34 м. До северозападната ѝ стена е изправена част от хромел. Пред отвора се очертава петно, запълнено с пепел и въглени, с размери 1,20×1,50 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело (гърнета, амфоровидни стомни), IX—X в.

Инвентар: две костени иглениц — една в друга, дължина 8 см, диаметър 0,6—1 см (*2*); костено шило (*3*); прешлен за вретено — кръгъл, полусферичен (*4*); тежест за рибарска мрежа (*5*); хромел — част (*6*); връх на стрела—ромбовидна с шип, обща дължина 7,7 см, размер на режещата част 4,5×0,7 см (*7*); керамика (*8*).

Жилище № 61 (№ 3, кв. $А_4$—$А_5$ — 1974 г.) (обр.134 *1—7*). На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,80 м в здравата земя. Неговите граници трудно се очертават. То почти изцяло е било под жилище № 59 и е засегнато от жилище № 60.

Печка (отчасти разбита). В североизточния му ъгъл. Тя е с правоъгълна форма. Запазени са добре северната, западната и отчасти южната стена. Отворът е от изток. Северозападната

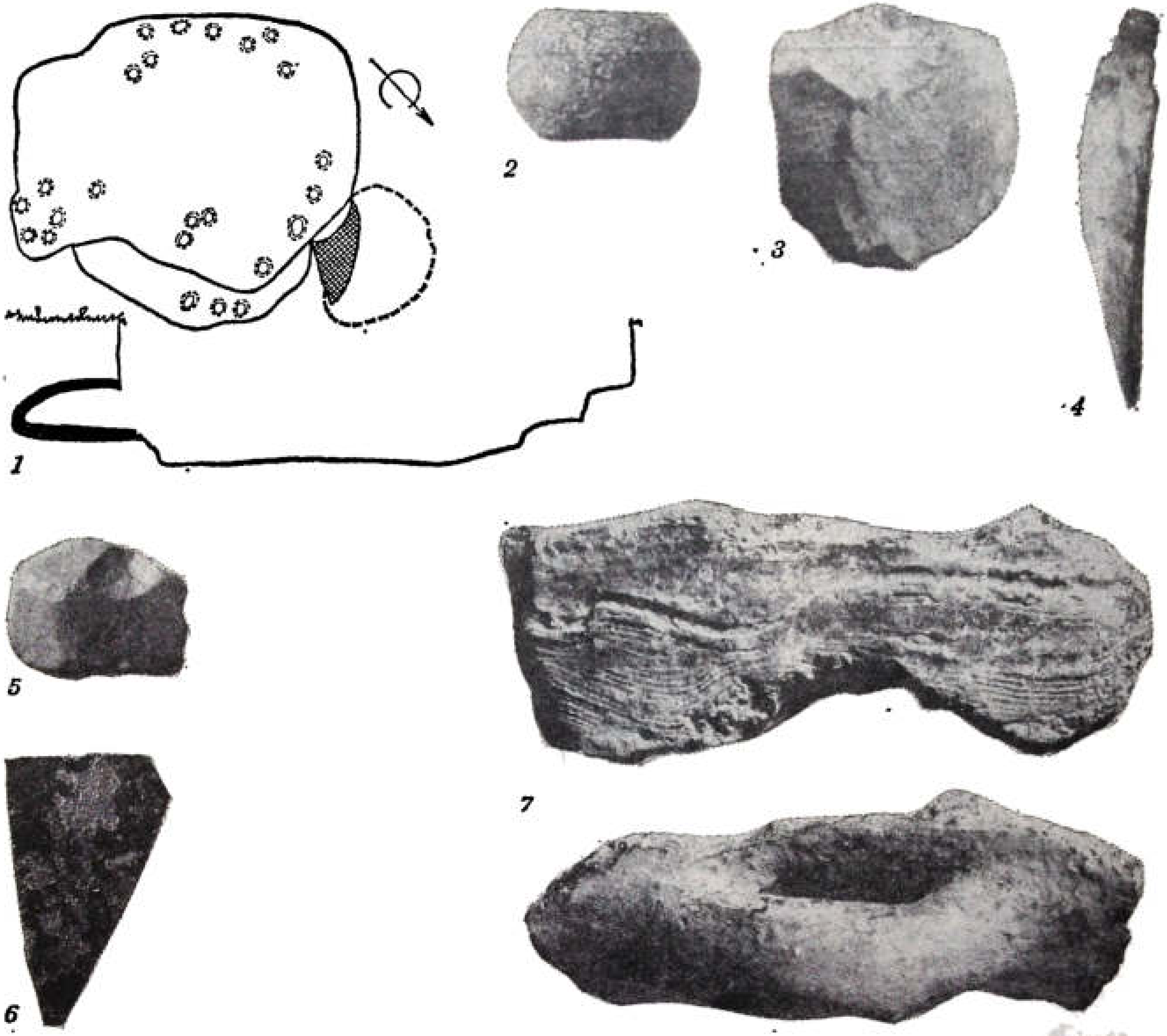

Обр. 131. Жилище № 58: план (*1*); прешлен за вретено (*2*); брус (*3*); костено шило (*4*); кремъче (*5*); плоско стъкло (*6*); керамика (*7*)

стена е с дължина 1,10 м, широчина 0,53 и височина 0,20 м. Южната е с дължина 1 м, широчина и височина 0,10 м. Северната е с дължина 1 м, широчина 0,20 м и височина 0,10 м. Подовата замазка е с размери 0,60×0,80 м. В средата са положени две тухли с размери 0,30×0,42 м. Отворът е от изток. Сред камъните прешлен за вретено.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: ромбовидна тежест за рибарска мрежа с отвор (*2*); кръгъл и плосък прешлен за вретено (*3*); гвоздей без главичка (*4*); кремъче (*5*); три къса желязна шлака (*6*); керамика (*7*).

Печка № 3 (кв. А$_3$—А$_4$—1974 г.). На дълбочина 0,80 м от сегашната повърхност, с правоъгълна форма. Изградена от камъни и римски тухли. Подовата замазка е с размери 1×1, 50м и дебелина 0,06—0,08 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: хромел — част.

Жилище № 62 (№ 5, кв. Б$_4$—1974 г.) (обр. 135 *1—3*). На 1,80 м дълбочина от сегашната повърхност. Вкопано на 0,65 м в здравата земя. На жилището са запазени южната и отчасти западната и източната стена. То е с размери 3,60×4 м. В пода покрай стените дупки от колове с диаметър 0,10 м и дълбочина 0,20 м.

Пещ (запазена част от свода и на височина 0,15 м). Размери 1,20×1,40 м. Дебелина на стените 0,05 м, а на подовата замазка 0,07 м. Отворът е от изток с широчина 0,40 м. Пред него се проследява петно, запълнено с пепел и въглени. С размери 0,40×0,50 м и дебелина 0,20 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: две кремъчета-огнива (*2*); керамика (*3*).

Жилище № 63 (№ 6, кв. Б$_4$—Б$_5$—1974 г.) (обр. 136 *1—6*). На 1,40 м дълбочина от сегашната повърхност. Вкопано 0,60 м в здравата земя. Правоъгълна форма в план с размери 2,20×3,20 м.

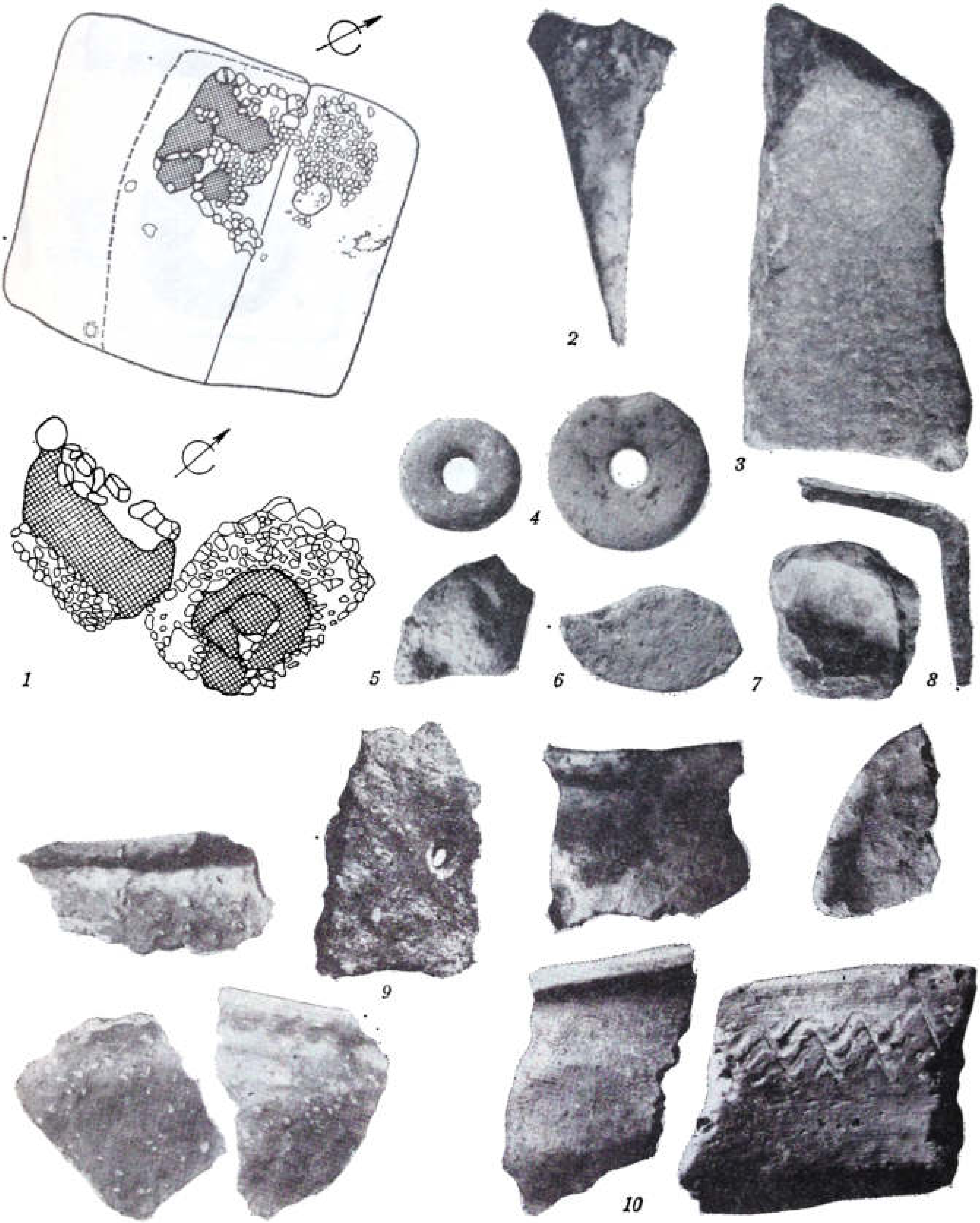

Обр. 132. Жилище № 59 и печки: план (*1*); костено шило (*2*); брус (*3*); прешлени за вретено (*4*); питка (*5*); кръгче (*6*); тигел (*7*); железен предмет (*8*); желязна шлака (*9*); керамика (*10*)

Пещ (отчасти запазени сводът и подовата замазка — огнището, в западната стена). Диаметър 1,20 м и височина 0,40 м. Отворът е от изток, преграден от камъни, от които на място са останали няколко. До отвора е изправен 1/2 част от хромел. Пред отвора се очертава обгорена земя с размери 0,80×0,80 м, покрита с въглени и пепел, с дебелина 0,05 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: четири кремъчета-огнива (*2*); прешлен за вретено цял и половин — двуконусен (*3*); част от хромел (*4*); брус (*5*); керамика (*6*).

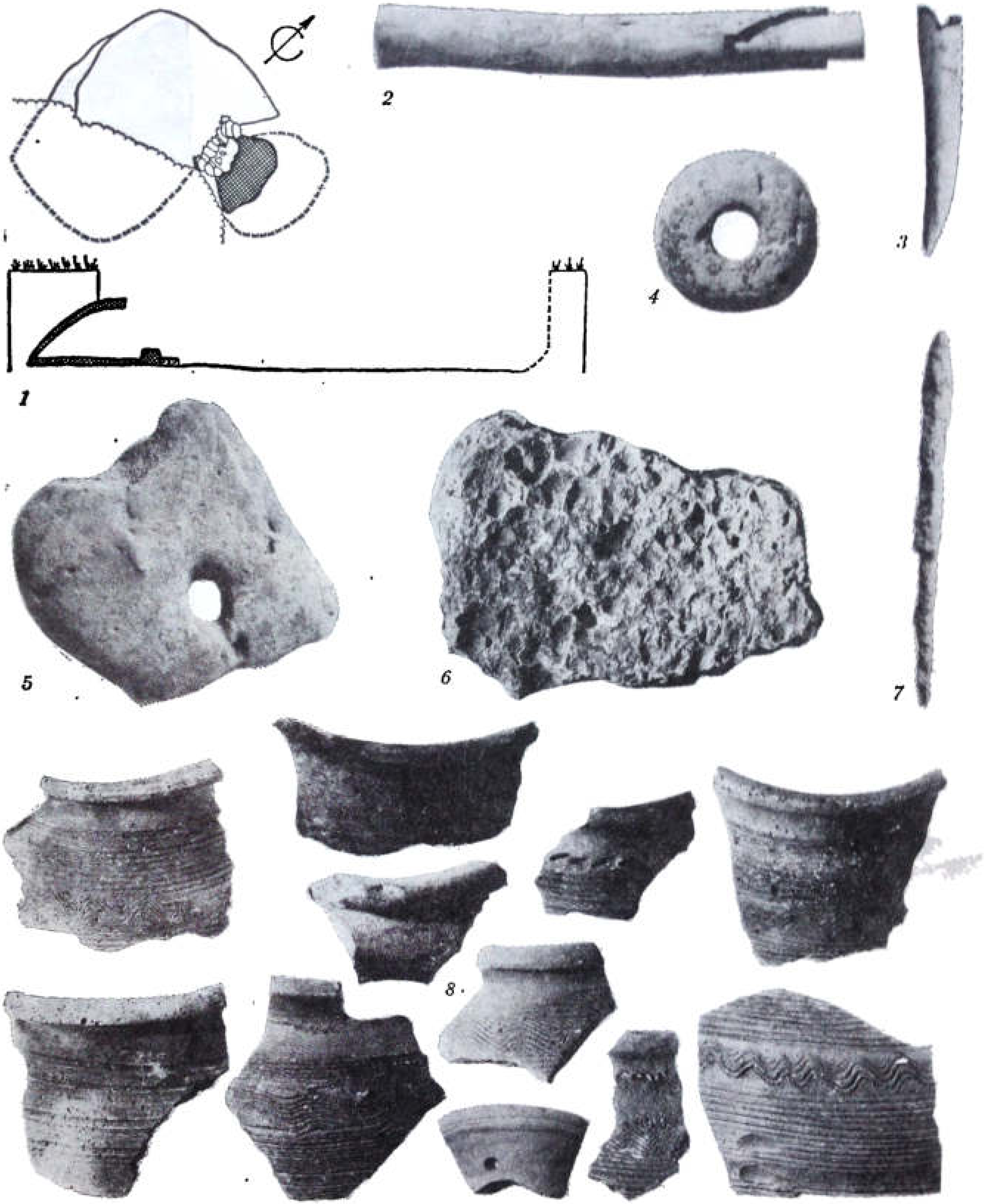

Обр. 133. Жилище № 60: план и разрези (*1*); костен игленик (*2*); костено шило (*3*); прешлен за вретено (*4*); тежест (*5*); хромел (*6*); връх от стрела (*7*); керамика (*8*)

Жилище № 64 (№ 7, кв. $Б_2$—$Б_2$—$Б_3$—1974 г.) (обр. 137 *1—10*). На дълбочина 1,50 м от сегашната повърхност, вкопано на 0,50 м в здравата земя. Размери 3,40×4,20 м Стените са замазани с кал и глина. Намерени са късове от мазилка със следи от пръти.

Пещ — останала е подовата замазка, в западната му стена. С размери 1,20×1,40 м. Отворът е от изток с широчина 1,40 м, фланкиран от два камъка. Подовата замазка (огнището) повторно е замазана с дебелина 0,10×0,15 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

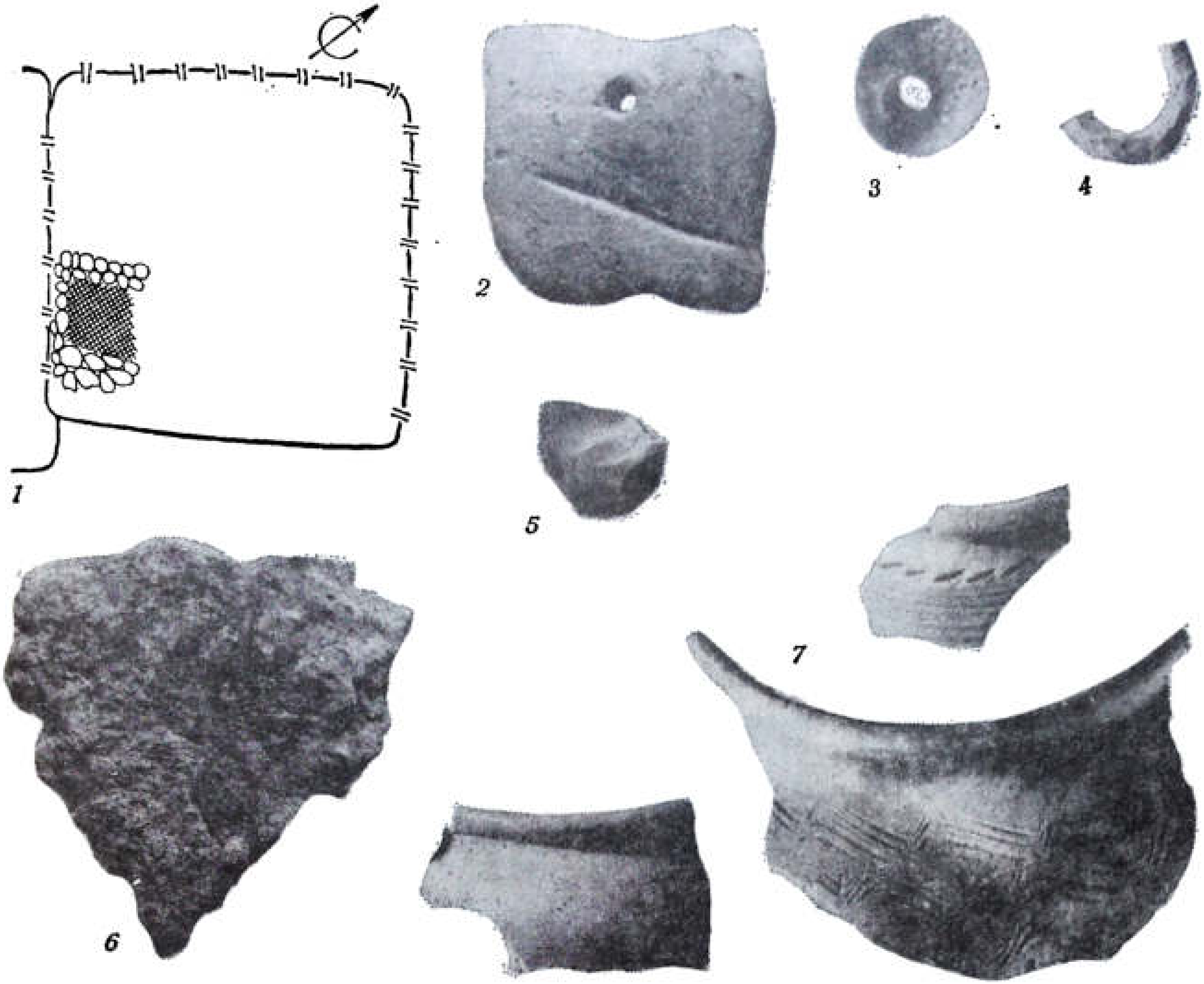

Обр. 134. Жилище № 61: план (*1*); тежест за рибарска мрежа (*2*); прешлен за вретено (*3*); гвоздей (*4*); кремъче (*5*); желязна шлака (*6*); керамика (*7*)

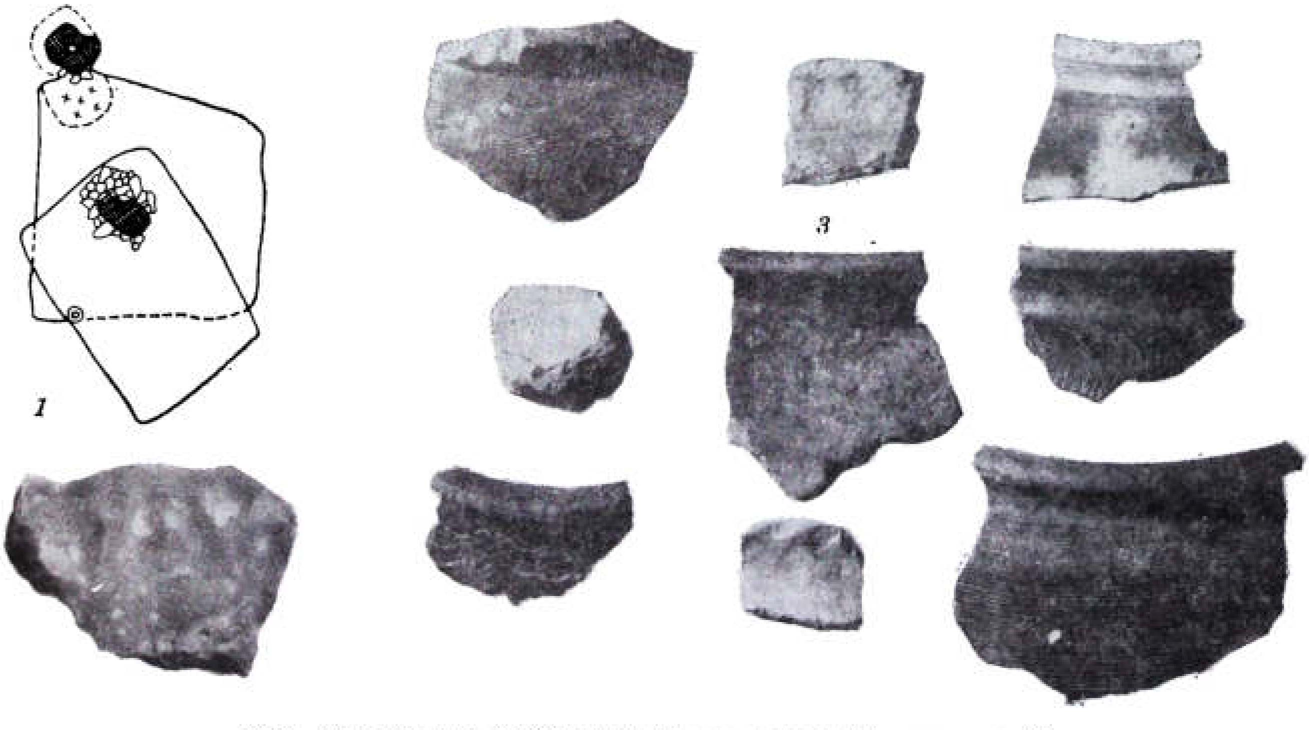

Обр. 135. Жилище № 62: план (*1*); кремъчета (*2*); керамика (*3*)

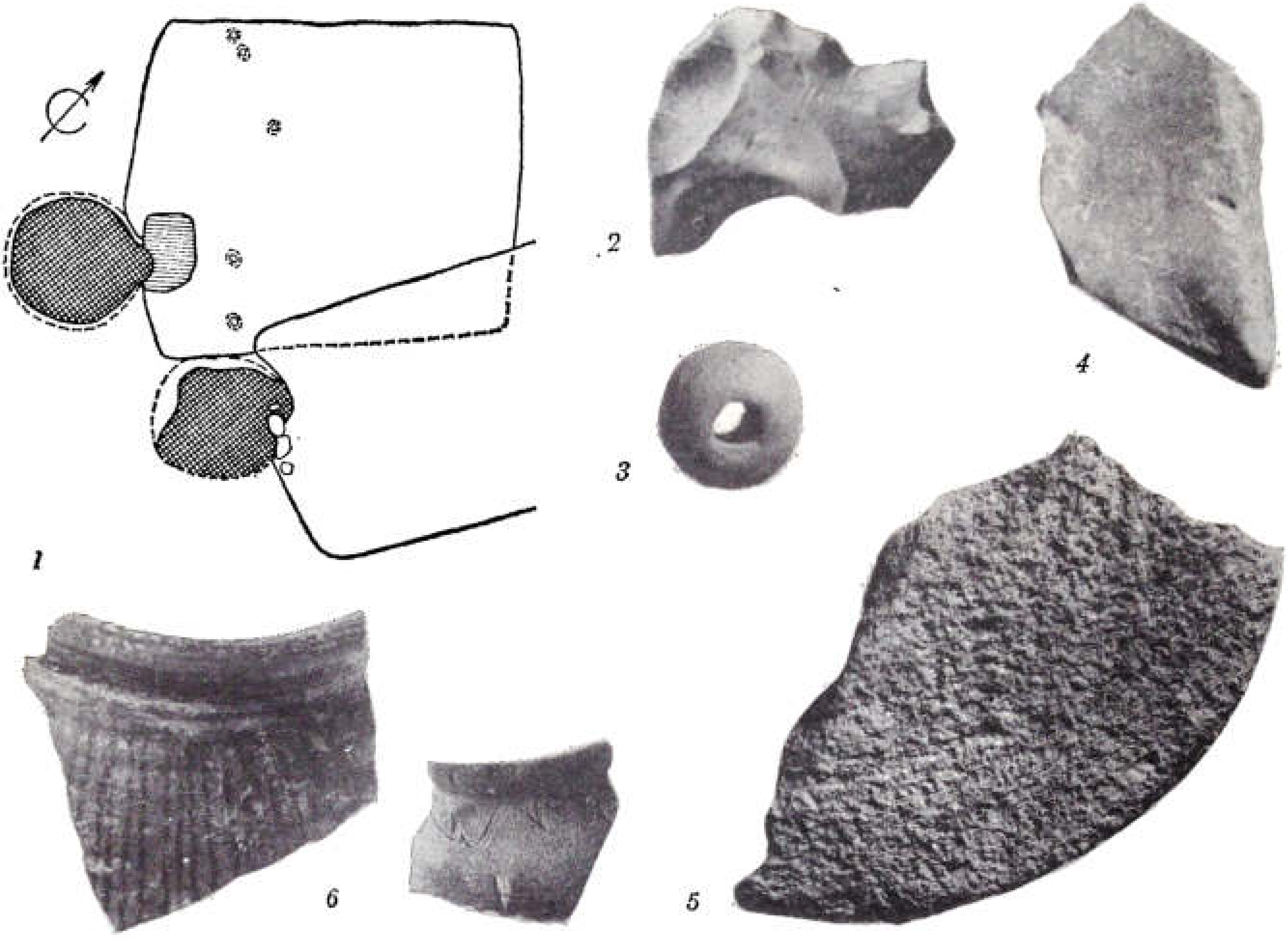

Обр. 136. Жилище № 63: план (*1*); кремъче за огниво (*2*); прешлени за вретено (*3*); хромел — част (*4*); брус (*5*); керамика (*6*)

Инвентар: два прешлена за вретено; един цял двуконусен с бразди (*2*); нож с обща дължина 17,5 см, размер на режещата част 13,5×1,5 и 1/2 с обща дължина 7,2 см, размер на режещата част 5,2×1,2 см (*3*); шило (*4*); кремъче-огниво (*5*); костена пластинка, орнаментирана с дупка, дължина 3 см, широчина 1 см (*6*); желязна халка — части, диаметър 4 см (*7*); кост с отчупен връх (*8*); кръгче от керамична стеничка (*9*); керамика (*10*).

Жилище № 65 (№ 8, кв. $Б_2$—$Б_3$—1974 г.) (обр. 138 *1—8*). На дълбочина 1,30 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,80 м в здравата земя. С правоъгълна форма в план. Размери 3,20×4,80 м. В насипа големи късове от овъглено дърво и части от греди.

Печка в североизточния ъгъл (разрушена), изградена от големи и малки камъни. Сред тях глинена мазилка с отпечатъци от слама.

Размери на подовата замазка (огнището) 0,40×1,20 м. Пред западната страна на жилището на дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност греда (овъглена). Дължина 8,50 м и дебелина 0,20 м.

Керамика, изработена на ръка — VI—VII в. (гърнета).

Инвентар: костено шило (*2*); ножче с отчупен връх — обща дължина 7,9 см, размер на режещата част 5,8×1,5 см (*3*); кремъче-огниво (*4*); прешлен за вретено кръгъл, полусферичен (*5*); железен предмет (*6*); глинена мазилка (*7*); керамика (*8*).

Жилище № 66 (№ 9, кв. $А_9$—$А_9$—$А_9$—1974 г.) (обр. 139 *1—7*). На дълбочина 1,70 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,80 м в здравата земя. С неправилна правоъгълна форма в план. С размери 3,20×4,20 м.

Печка (разрушена). В северозападния ъгъл. Изградена от големи и малки камъни. Размери на подовата замазка (огнището) 0,40×0,60 м. Отворът е от юг. До отвора части от хромел. Запазена височина на стените 0,20×0,25 м. Пред отвора петно, запълнено с въглени, пепел и керамични фрагменти, с размери 1,20×1,50 м.

Керамика, части от гърнета, гърненца и тавички, изработени на ръка — VI—VII в.

Инвентар: прешлен за вретено (кръгъл, полусферичен) (*2*); костено шило (*3*); тежест за рибарска мрежа (*4*); кремъче (*5*); нож — обща дължина 7,2 см, на режещата част 5,9×1,5 см (*6*); керамика (*7*); желязна шлака.

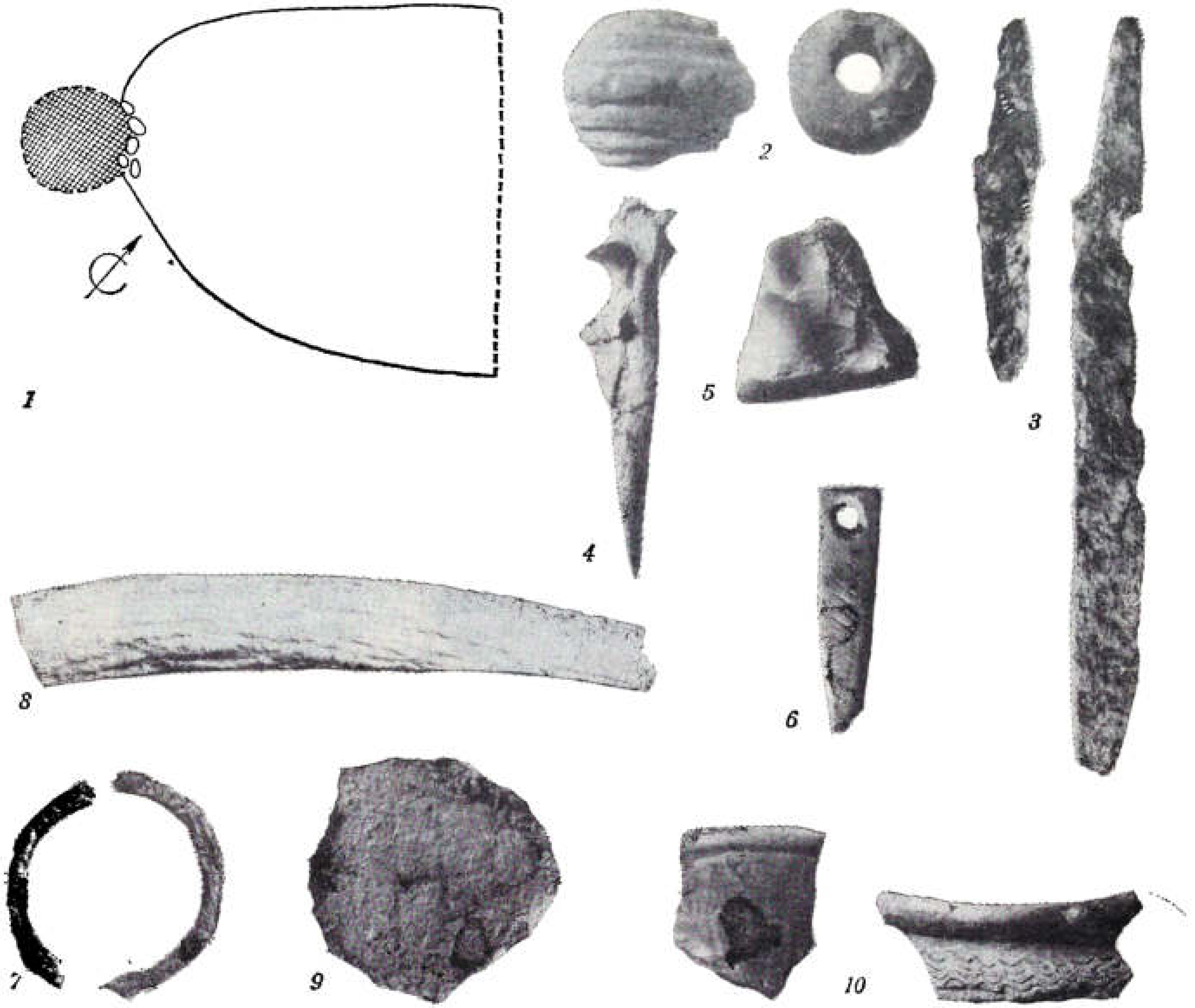

Обр. 137. Жилище № 64: план (*1*); прешлени за вретено (*2*); ножове (*3*); шило (*4*); кремък (*5*); костена пластинка(*6*); халка (*7*); кост с отчупен връх (*8*); кръгче от керамична стеничка (*9*); керамика (*10*)

Жилище № 67 (№ 10, кв. A_9 — 1974 г., южно продължение.) (обр. 140 *1—4*) На дълбочина 1,70 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,80 м в здравата земя. Печка силно разбита. Направена от малки камъчета, които заемат пространство 1,20×2,20 м. Подовата замазка (огнището) е с размери 0,50×0,70 м. Отворът е от изток.

Намерена бе керамика — гърнета и тавички, изработени на ръка — VII в.

Инвентар: костено шило (*1*); кремъче (*2*); долна част от гърне, изработено на ръка. Със светлокафяв цвят. С конусовидна форма. Запазена височина 10,5 см. Диаметър на дъното 10 см, на най-широката му част 14,5 см (*3*); керамика (*4*).

Пещ (кв. A_6 — 1974 г.), разбита. На дълбочина 0,60 м от сегашната повърхност. Над жилище № 67 в югоизточната стена. Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Сред нея гърнеподобен котел — изработен на ръка.

Пещ (кв. A_6 — 1974 г.) (обр. 141 *1—2*). На 0,80 м дълбочина от сегашната повърхност. Североизточно от жилище № 57 на 1,20 м. Запазена част от подовата замазка с размери 0,60×0,80 м. С отвор на югоизток и запазена част от свода 0,15, фланкиран от два камъка.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Пещ (кв. А, и A_8) отчасти разрушена. На дълбочина 0,90 м от сегашната повърхност. Подовата замазка е с диаметър 1,20 м.

Керамика на грънчарско колело — IX—X в.

Пещ (кв. A_3). На дълбочина 0,80 м от сегашната повърхност. Останала е подова замазка с размери 1,20 м.

Жилище № 68 (№ 1, кв. A_1—A_2—A'_1—A''_2—1975 г.) (обр. 143 *1—6*). На дълбочина 2 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,80 м в здравата земя, в план с правоъгълна форма.

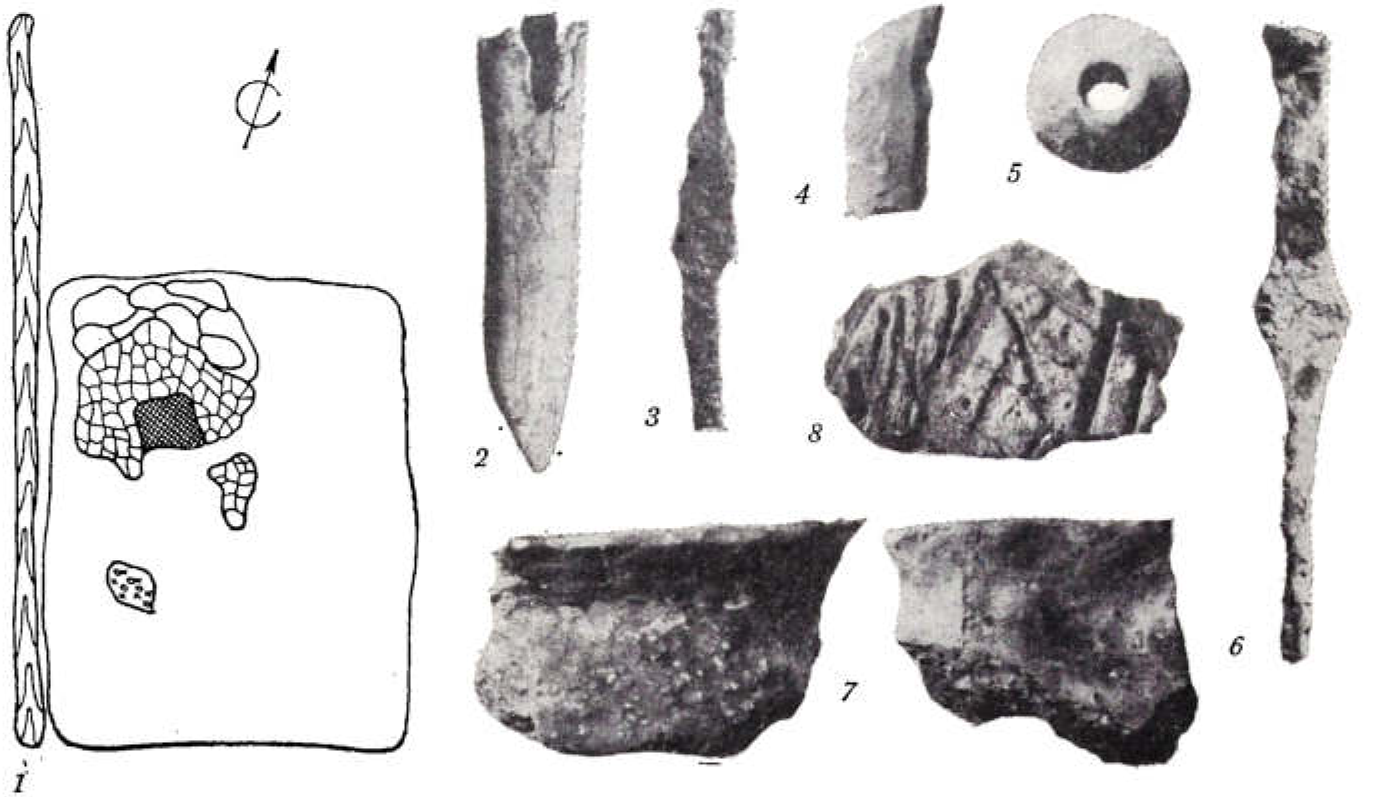

Обр. 138. Жилище № 65: план (*1*); костено шило (*2*); ножче (*3*); кремъче (*4*); прешлен за вретено (*5*); железен предмет (*6*); мазилка (*7*); керамика (*8*)

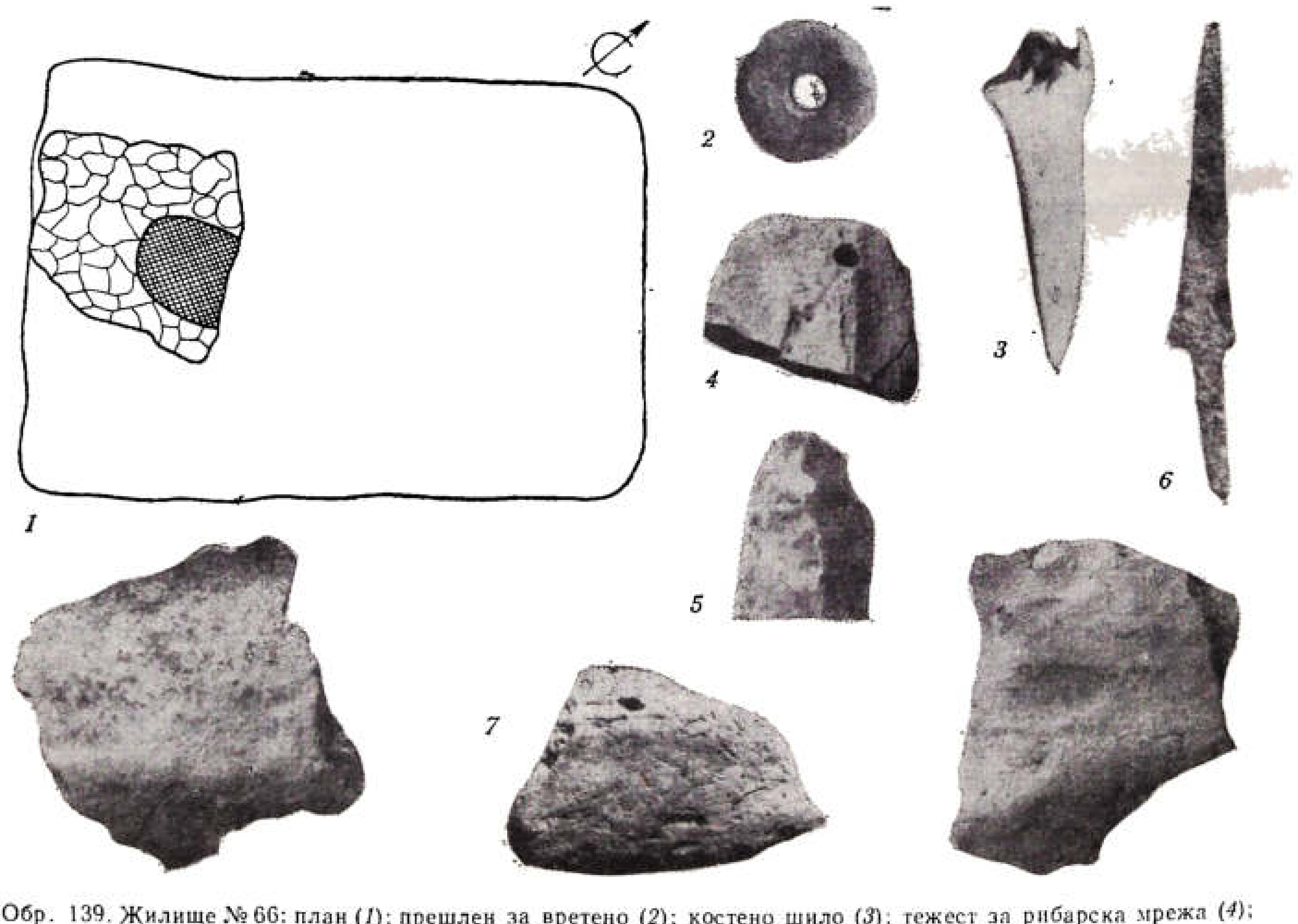

Обр. 139. Жилище № 66: план (*1*); прешлен за вретено (*2*); костено шило (*3*); тежест за рибарска мрежа (*4*); кремъче (*5*); нож (*6*); керамика (*7*)

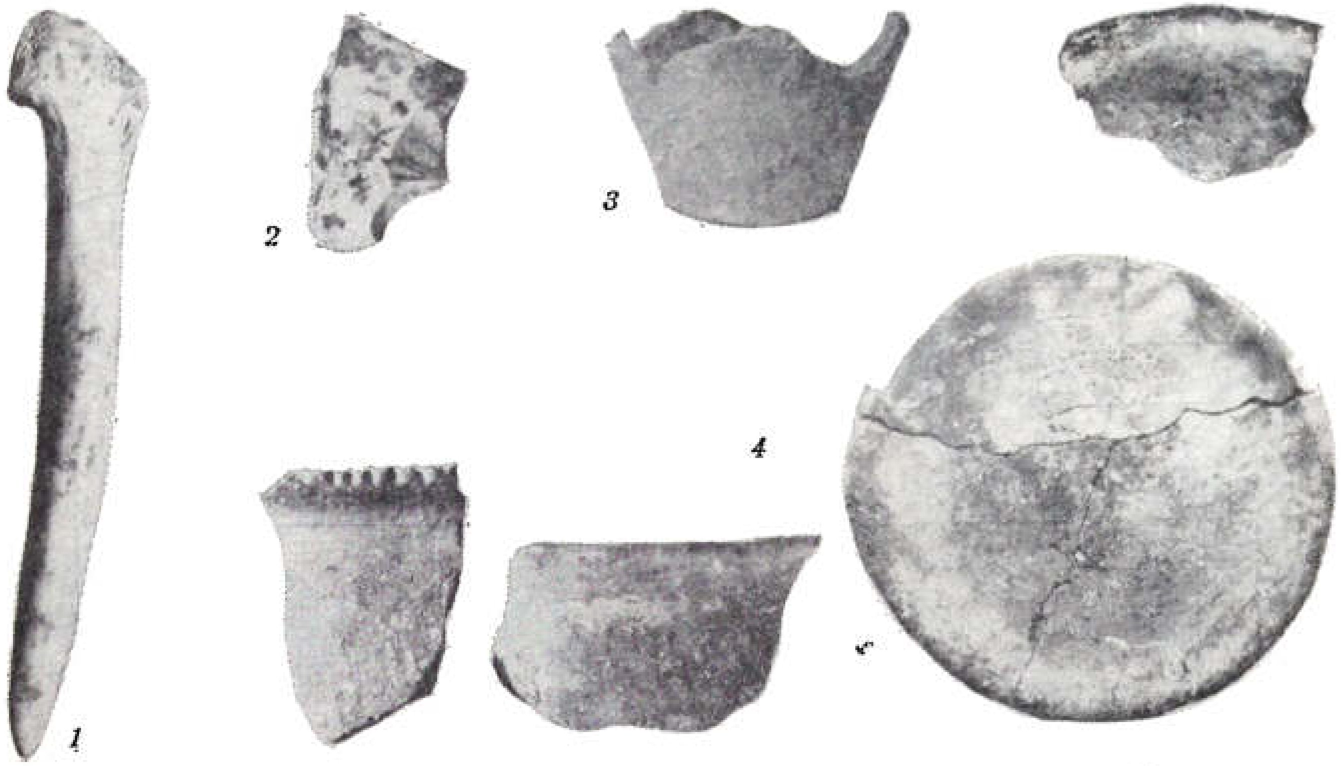

Обр. 140. Жилище № 67: костено шило (*1*); кремъче (*2*); гърне (*3*); керамика (*4*)

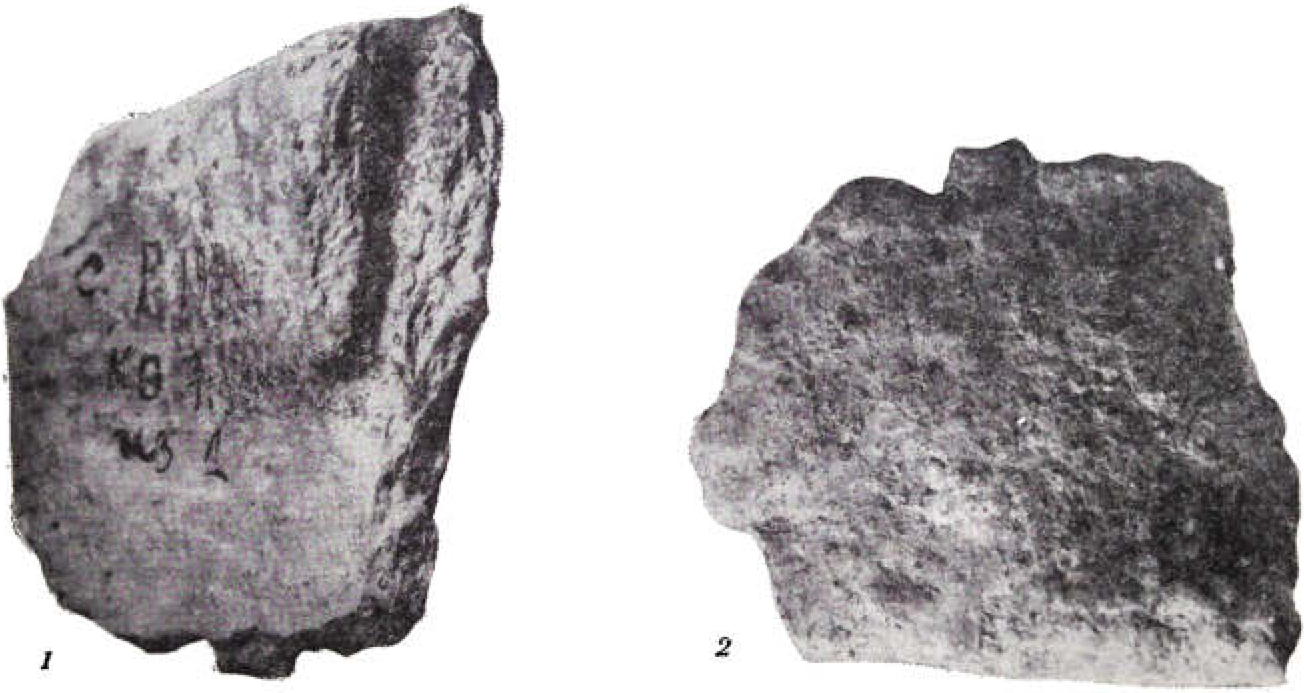

Обр. 141. Пещ кв. $А_8$, 1974: г.: част от котел с вътрешни дръжки, изработен на ръка (*1—2*)

Размери 3,60×4 м, дървена конструкция. Запазена е овъглена греда в източната стена с дължина 2,60 м, широчина 0,60 м и дебелина 0,20 м. Част от греда в южната стена с дължина 0,50 м и дебелина 0,20 м. Запазен е и ъгълът на дървената конструкция — сглобка.

Печка (срутила се). В североизточния ъгъл С правоъгълна форма, изградена от малки камъни, замазани с глина, в която има примес от слама. Размери на печката 1,31×1,31 м, запазена височина 0,15×0,20 м. Отворът от юг. Пред него обгорена замазка с размери 0,20× 0,60 м, покрита с пепел и въглени.

Керамика, изработена на ръка — VI—VII в.

Инвентар: прешлен за вретено — кръгъл, полусферичен (*2*); кънка костена с дупка за привързване (*3*); тежест за рибарска мрежа (*4*); идол глава — част с две симетрични кръгли

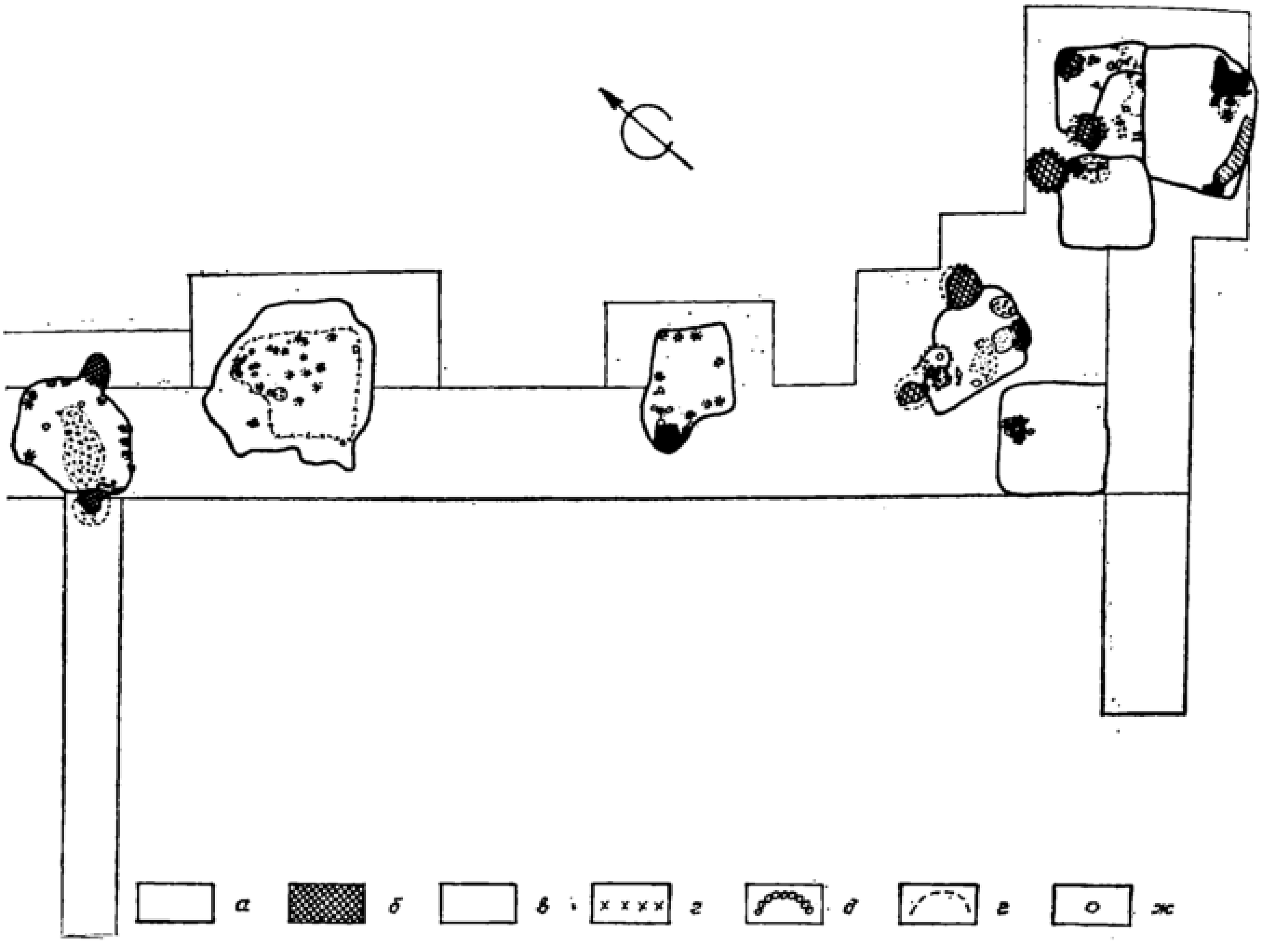

Обр. 142. Общ план на изкоп от 1975 г.

дупчици (очички), изработена от глина, с охрочервен цвят; лошо изпечена Височина 3 см, ширина 3 см (*5*); керамика (*6*).

Жилище № 69 (ж 2, кв. $Б_1$—$Б_2$—1975 г.) (обр. 144 *1—4*). На 1,15 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,55 м в здравата земя. Неправилна правоъгълна форма и размери 3,60×3,80×4 м.

Печка (отчасти запазена) В западната стена, изградена от големи камъни с почти квадратна форма и размери 0,85×0,70 м, широчина на стената 0,20×0,30 м. Височина 0,45 м. Размери на подовата замазка (огнището) 0,30×0,36 м и дебелина 0,06 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: костено шило (*2*); тежест за риболовна мрежа с трапецовидна форма (*3*); керамика (*4*).

Жилище № 70 (№ 3, $Б_2$—$Б_2$—$Б_3$—$Б_3$—1970 г.) (обр. 145 *1—5*). На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,70 м в здравата земя. С неправилна правоъгълна форма в план. С размери 4,80×5 м. Три пещи

Пещ № 2, отчасти запазена сводестата част. Диаметър 1,20 м, височина 0,30 м Дебелина на подовата замазка 0,04 м. Отворът от юг. Пред него купчина от камъни с размери 0,40×0,80 м.

Пещ № 1, сравнително добре запазена с част от свода в югозападния ъгъл. Диаметър 1×1,20 м. Отворът от изток, широчина 0,40 м.

Пещ № 3, запазена само подовата замазка в източната стена с диаметър 1×1,15 м, с височина 0,50 м. Отворът от запад. Дебелина на подовата замазка 0,10 м. Върху огнището две части от хромел. До отвора е изправен хромел.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: кремъче-огниво (*2*); хромел — част (*3*); тежест за рибарска мрежа (*4*); керамика (*5*).

Пещ № 4 (кв. $Б_2$). На дълбочина 1,25 м от сегашната повърхност. Намира се пред пещ № 1 (жилище № 70) на 0,30 м от подовата замазка. Отчасти запазена височина 0,10 м. Диаметър на подовата замазка 0,90 м. Отворът е от юг.

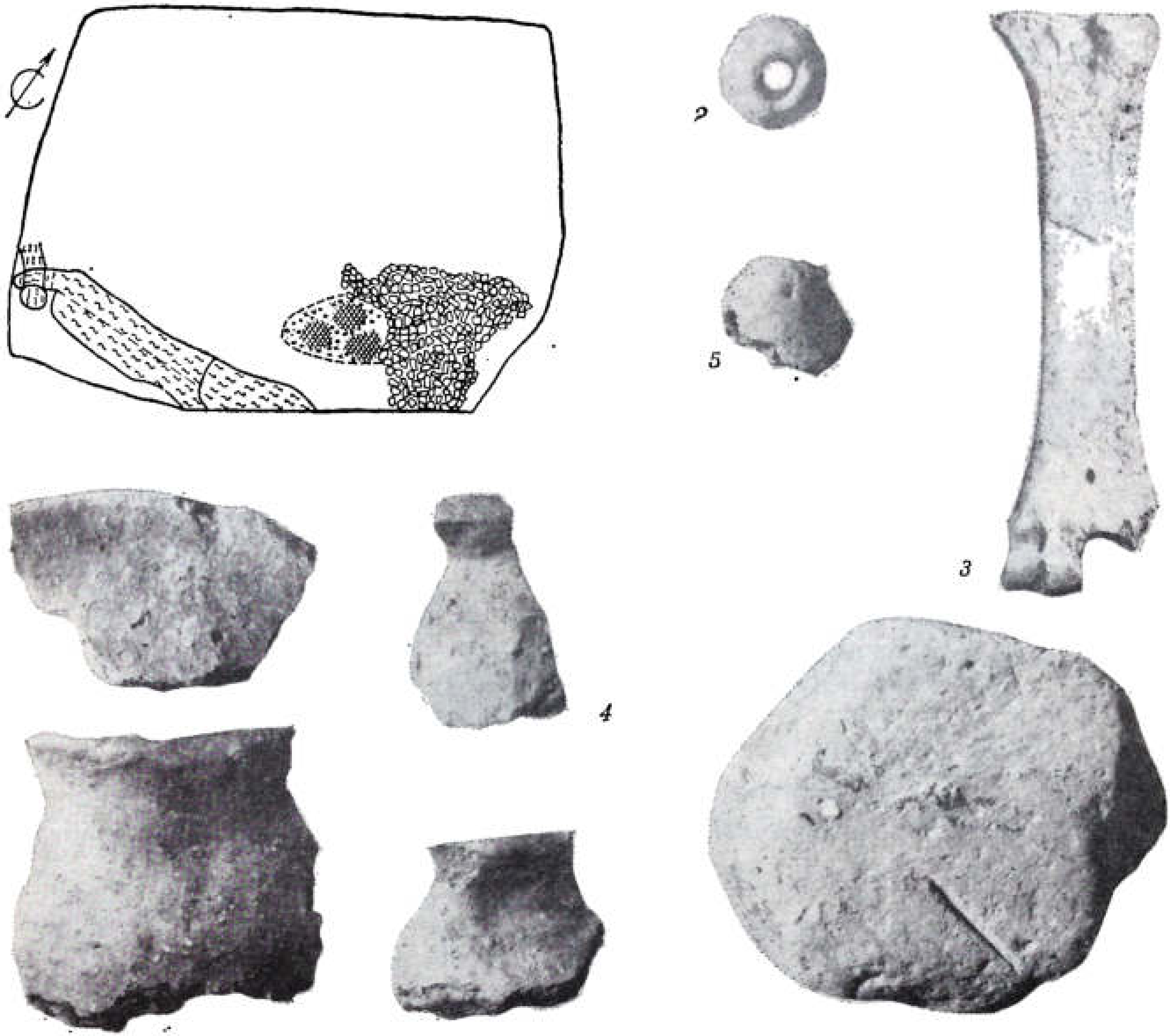

Обр. 143. Жилище № 68: план (*1*); прешлен за вретено (*2*); костена кънка (*3*); тежест за рибарска мрежа (*4*); идол — част (*5*); керамика (*6*)

Пещ № 5 (кв. $Б_2$). На дълбочина 1,35 м от сегашната повърхност, останала е само подовата замазка с диаметър 0,60×0,80 м.

Печка (кв. $Б_5^1$) срутена. На дълбочина 1 м от сегашната повърхност. Изградена от големи, средни камъни и тухли. Размери на подовата замазка 0,80×0,90 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Жилище № 71 (№ 4, кв. $Б_5$—$Б_8$—1975 г.) (обр. 146 *1—3*). На дълбочина 1 м от сегашната повърхност. Вкопано на дълбочина 0,70 м в здравата земя. С правоъгълна форма и размери 2,80×3,60 м. В пода покрай стените дупки от колове и греди с размери 0,06×0,20 м и дълбочина 0,10—0,25 м.

Печка (сравнително добре запазена). В югозападния ъгъл, изградена от големи и средни камъни. С размери 0,80×1 м. Дебелина на стените 0,26—0,28 м. Височина 0,50 м. Отворът от север с широчина 0,25 м. Размери на подовата замазка 0,30×0,72 м. Пред отвора част от гърне.

Керамика, изработена на грънчарско колело, IX—X в., и голямо количество животински кости.

Инвентар: желязна игла — дължина 6 см, дебелина 0,2 см (*2*); керамика (*3*).

Помещение № 72 (№ 5, кв. $Б_1$,—$Б_{11}$—1975 г.) (обр. 147 *1—2*). На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,70 — 0,80 м в здравата земя, с неправилна форма, приблизителни размери 5,20×5,80 м В пода му 18 дупки от колове, наредени кръгообразно, с размери 0,08×0,15 м. В средата на помещението се издига малко възвишение и в него съоръжение с бъбрековидна форма, стените му са обгорени до червено. Върху пода пласт от пепел. Съоръжението е с размери 0,35×0,70 м. Непосредствено южно от това съоръжение се очертава в пода на помещението друго съоръжение—яма с кръгла форма, чиито стени са обгорени до

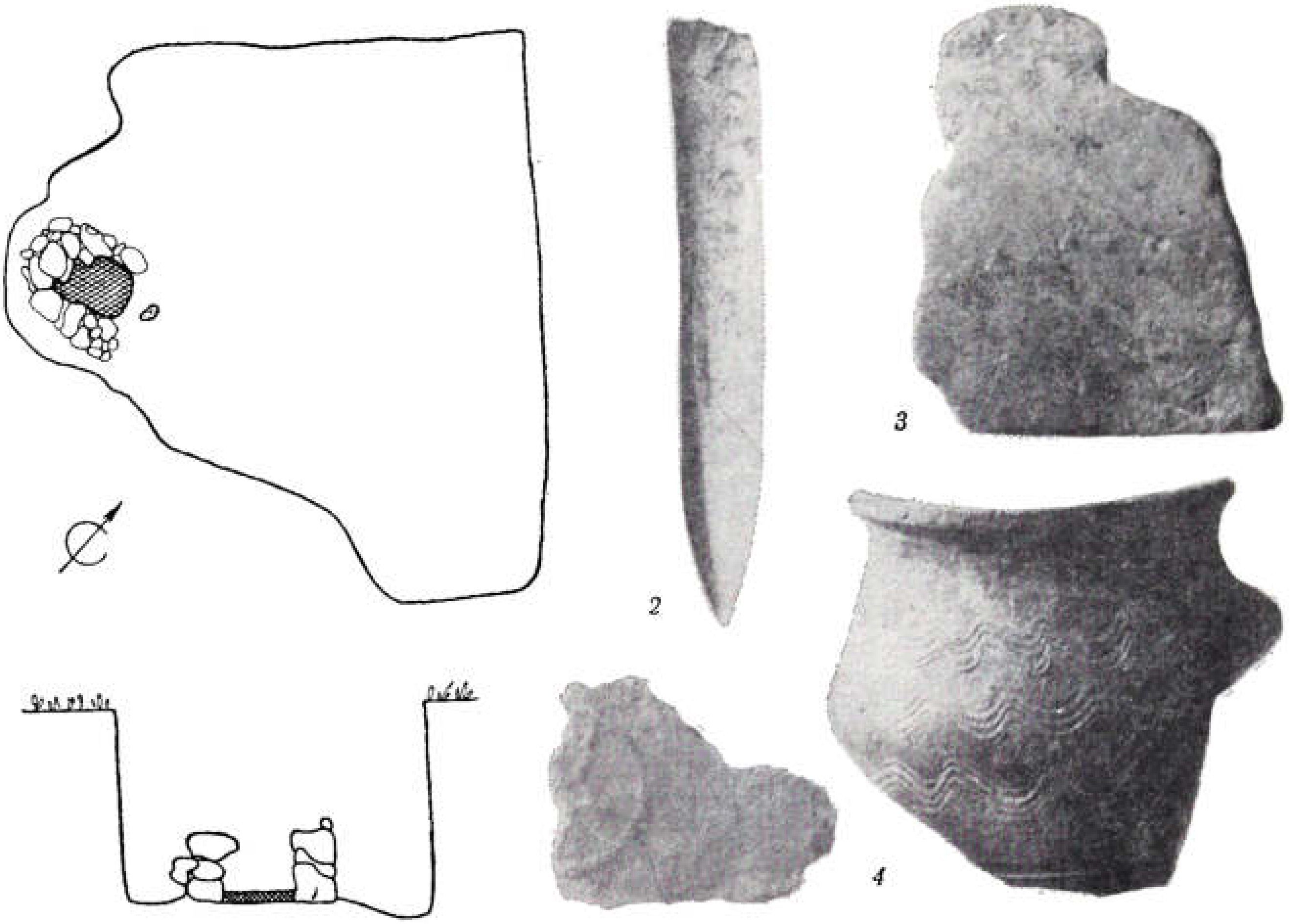

Обр. 144. Жилище № 69: план и разрез (*1*); костено шило (*2*); тежест за рибарска мрежа (*3*); керамика (*4*)

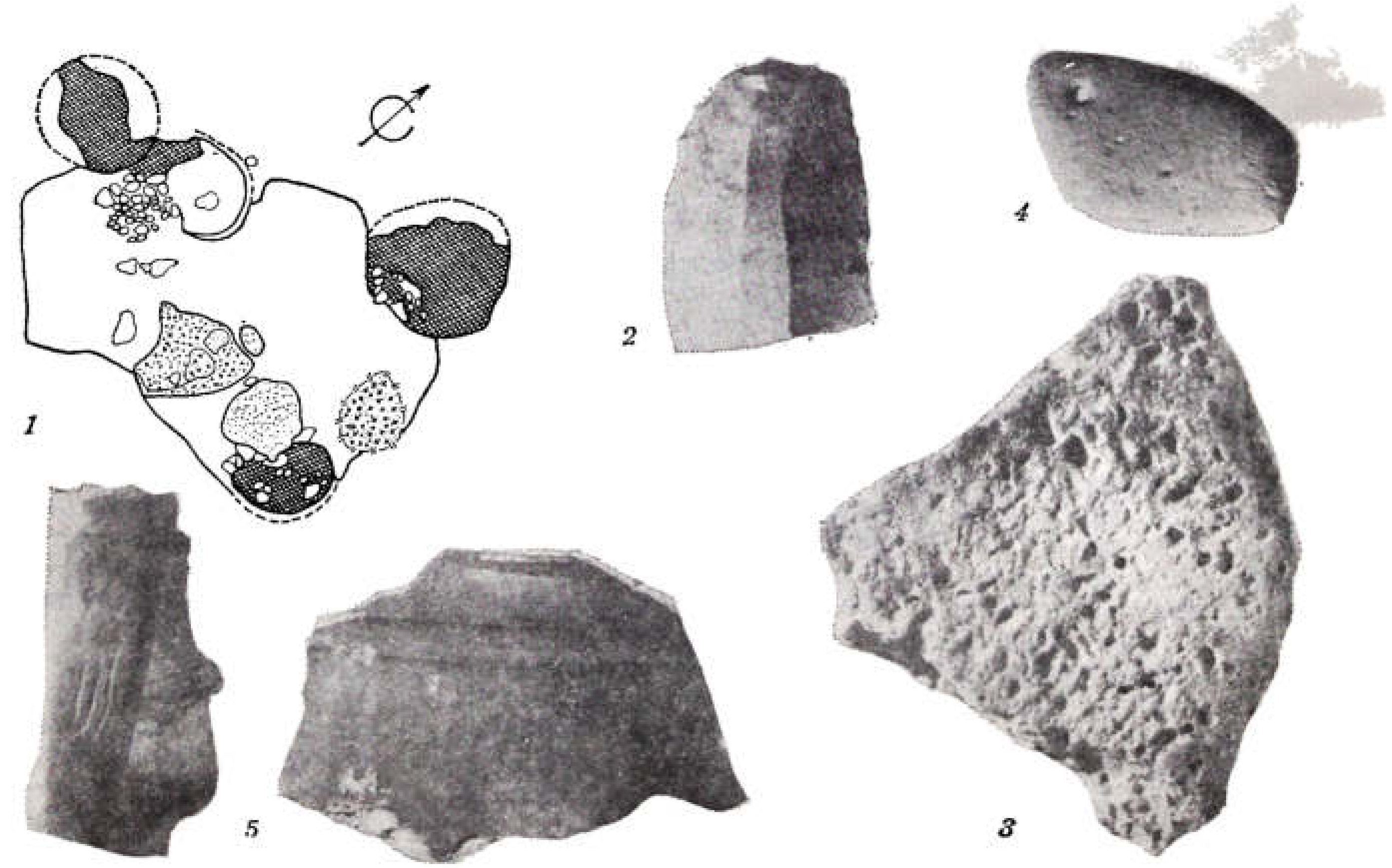

Обр. 145. Жилище № 70: план (*1*); кремъче (*2*); хромел — част (*3*); тежест за рибарска мрежа (*4*); керамика (*5*)

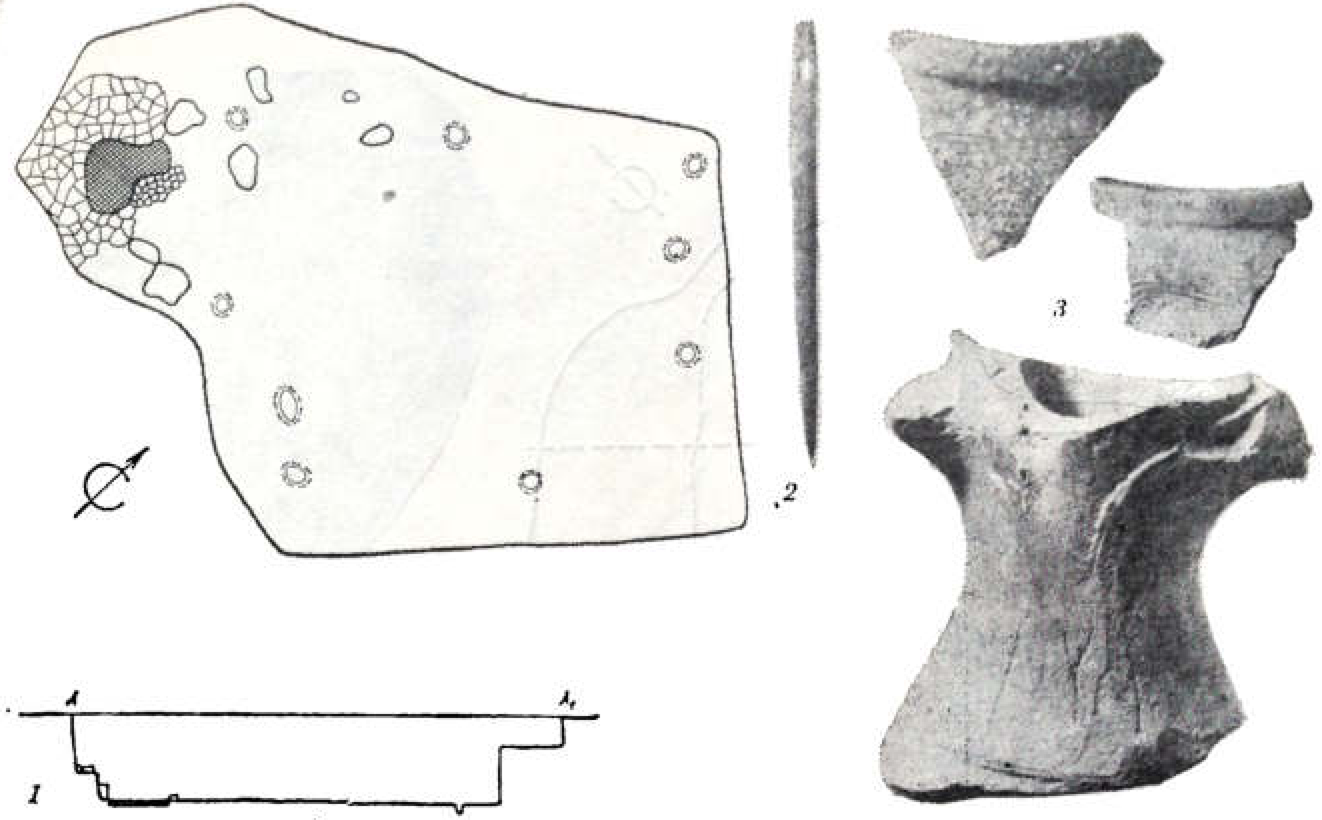

Обр. 146. Жилище № 71: план и разрез (*1*); желязна игла (*2*); керамика (*3*)

червено. Размери 0,50×0,30 м. Върху пода на помещението две купчини от камъни на разстояние една от друга. Те са с размери: 0,30×0,30 м. На различни места върху пода на помещението части от шест хромела.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: хромели (части) (*2*); керамика.

Жилище № 73 (№ 6, $Б_{12}$—$Б_{12}$—$Б_{13}$—$Б_{13}$—$Б_{14}$—1975 г.) (обр. 148 *1—6*). На дълбочина 1,30 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,20 м в здравата земя. С неправилна квадратна форма и размери 3,80×4 м. Покрай стените в пода на жилището 10 дупки от колове. С диаметър 0,08—0,20 м, дълбочина 0,15—0,20 м, на разстояние една от друга 0,40—1,40 м. Подът е замазан с глина. По него на много места големи късове въглени.

Пещ № 1 (сравнително добре запазена). В югоизточния ъгъл. Диаметър на подовата замазка 1,50×1,20 м. Височина на пещта 0,35 м, дебелина на подовата замазка 0,04 м. Отворът е от север с широчина 0,10 м. Пред него — петно от въглени и пепел, размери 0,80×1,20 м.

Пещ № 2 (останала е само подовата замазка). В североизточния ъгъл, с размери 0,70×1,20 м. Дебелина на подовата замазка 0,02 м. Върху пода на жилището на разни места купчини от камъни и тухли (вероятно срутили се от покрива). Жилището вероятно е унищожено при пожар.

Керамика, изработена на грънчарско колело.

Инвентар: костено шило (*2*); брус (*3*); желязна кукичка (*4*); бронзова лирообразна тока (част) (*5*); керамика (*6*).

Жилище № 74 (№ 7, кв. $А_2$ — 1975 г.) (обр. 149 *1—3*). На дълбочина 1 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,45 м в здравата земя. С почти квадратна форма в план, размери 2,40×3,40 м.

Пещ (силно разрушена). Останал свод на 0,10 м в северозападния ъгъл. Диаметърът на подовата замазка (огнището) е 1,30 м. Отворът е от запад с широчина 0,40 м, фланкиран от камък. Пред него петно от въглени и пепел с дебелина 0,10 м и размери 0,50×1,50 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: тежест за рибарска мрежа (*2*); керамика (*3*).

Грънчарско помещение № 75 (№ 8, кв. $А_1$ — 1975 г.) (обр. 150 *1—2*). На дълбочина 1,45 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,50 м в здравата земя. То е над жилище № 7 и отчасти № 64.

Пещ (грънчарска), отчасти запазена скара. В югозападния ъгъл, с три отвора (канали). Диаметър на скарата 1,15 м, дебелина 0,25—0,30 м. Диаметър на каналите 0,15 м с дълбочина 0,25 м. Огнището е с диаметър 2 м и височина 0,30 м. Дебелина на подовата замазка 0,10 м. Отворът е от изток. Пред него обгорена до червено замазка с размери 0,30×0,40 м, покрита с въглени и пепел.

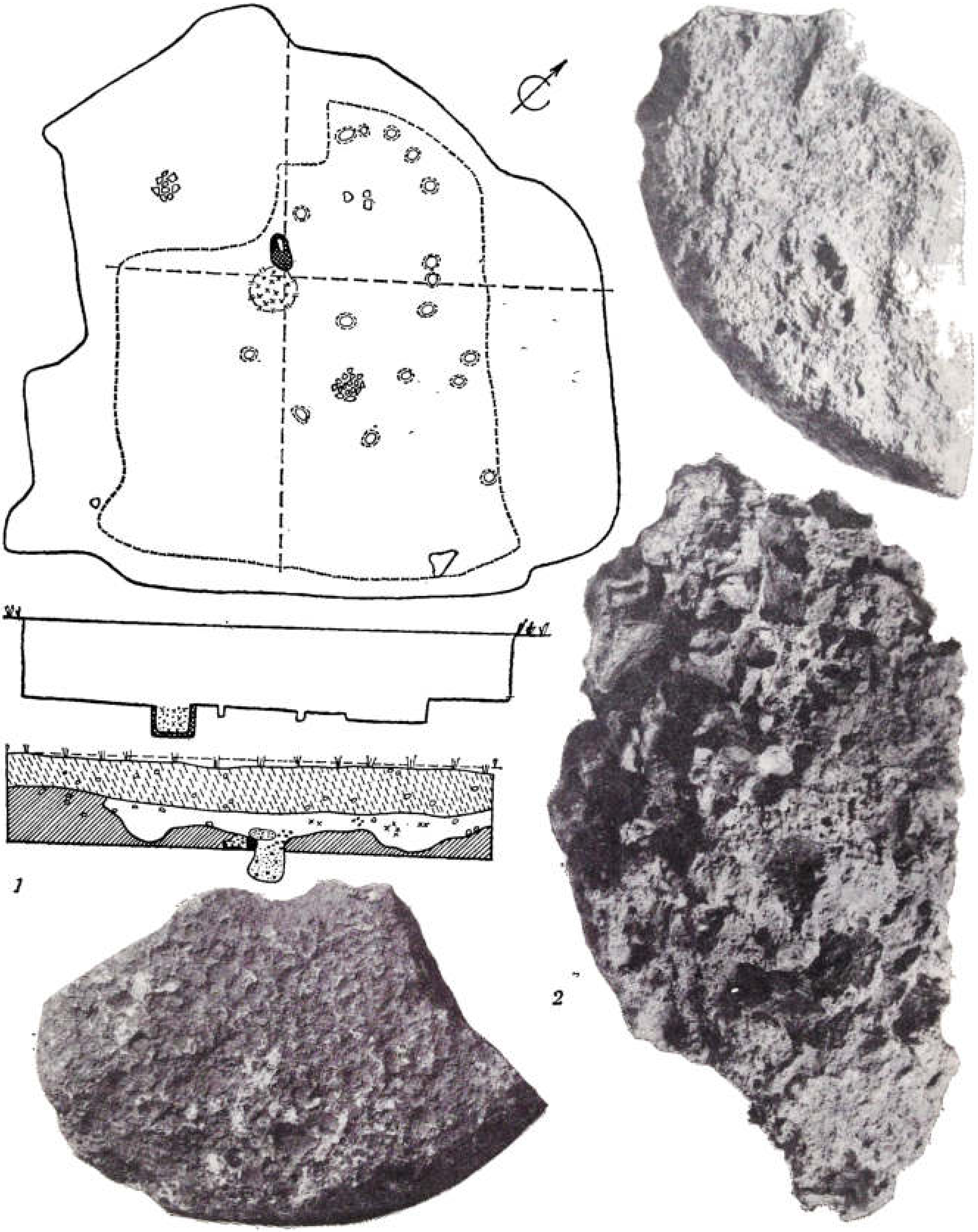

Обр. 147. Жилище № 72: план и разрези (*1*); хромели — части (*2*)

Предпещно помещение с размери 0,50×1,30 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в. (*2*).

Жилище № 76 (№ 9, кв. A_{12} — 1975 г.) (обр. 151 *1—3*). Северозападно разширение. На дълбочина 1,30 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,50 м в здравата земя. Запазени са от западната стена 2,80 м и отчасти от северната стена 3,20 м.

Печка в северозападния ъгъл. Изградена от големи камъни и тухли. Запазени са северната, западната и източната стена с размери 0,35×0,45 м. Височина 0,10 м. Подовата замазка е с размери 0,22×0,30 м и дебелина 0,02 м. Отворът е от юг с ширина 0,35 м.

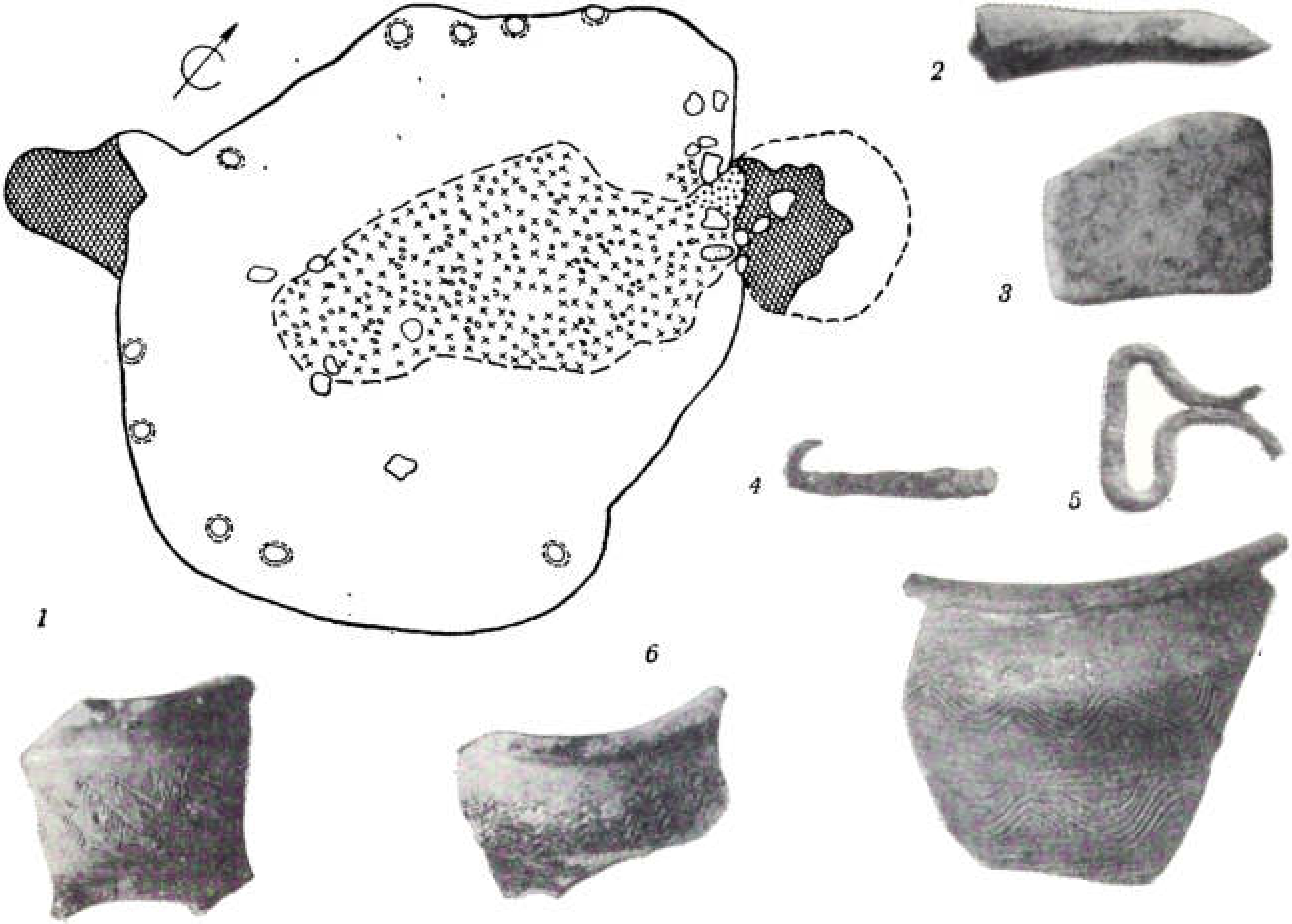

Обр. 148. Жилище № 73: план (*1*); костено шило (*2*); брус (*3*); желязна кукичка (*4*); тока (*5*); керамика (*6*)

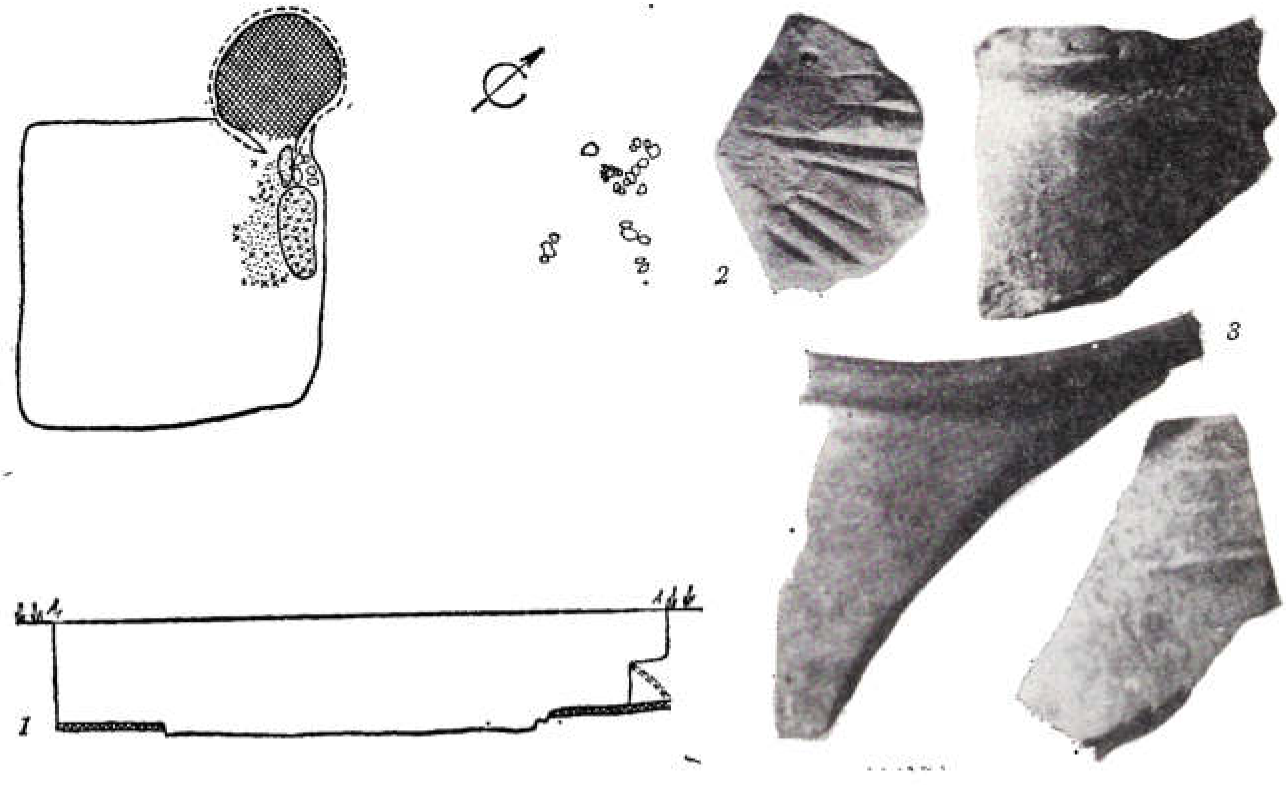

Обр. 149. Жилище № 74: план и разрез (*1*); тежест за рибарска мрежа (*2*); керамика (*3*)

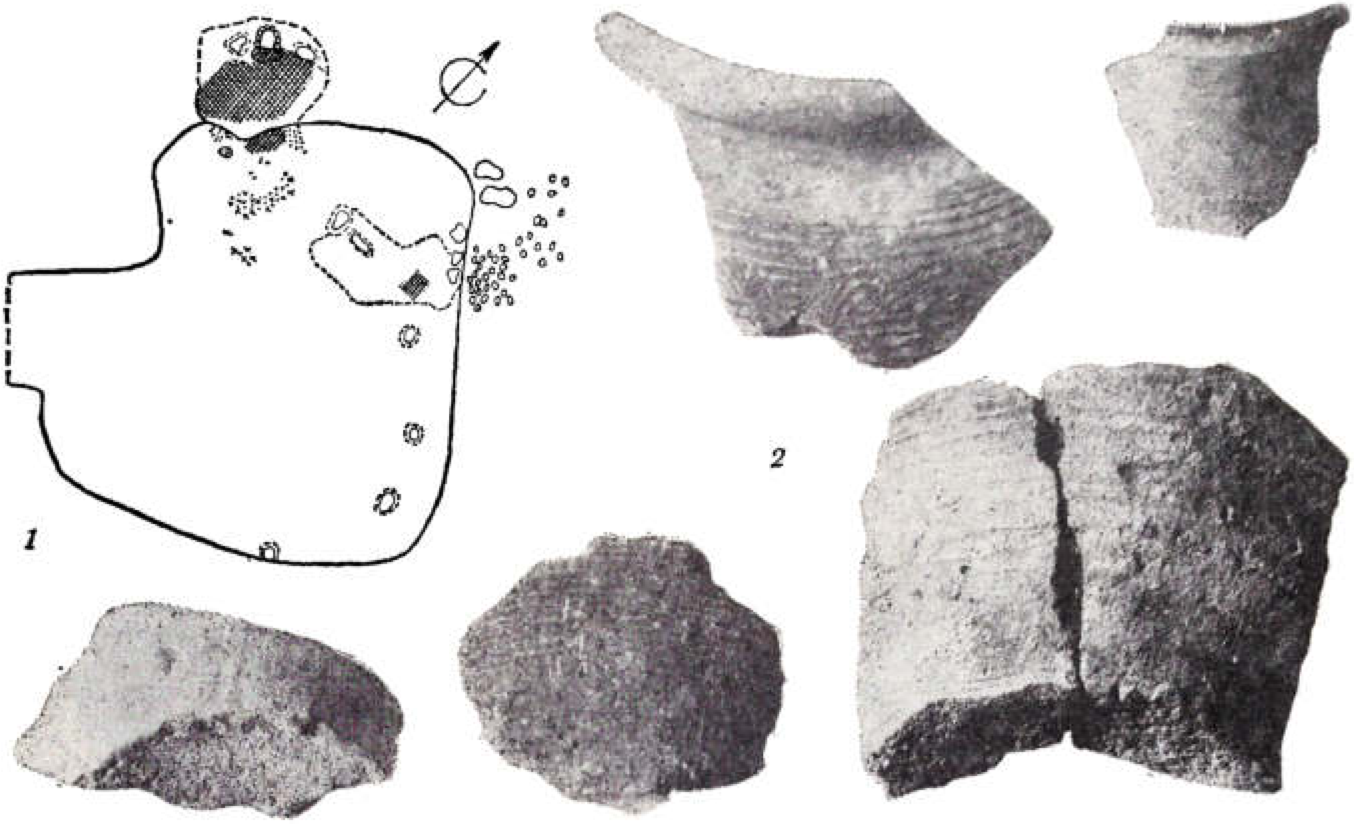

Обр. 150. Грънчарско помещение: план (*1*); керамика (*2*)

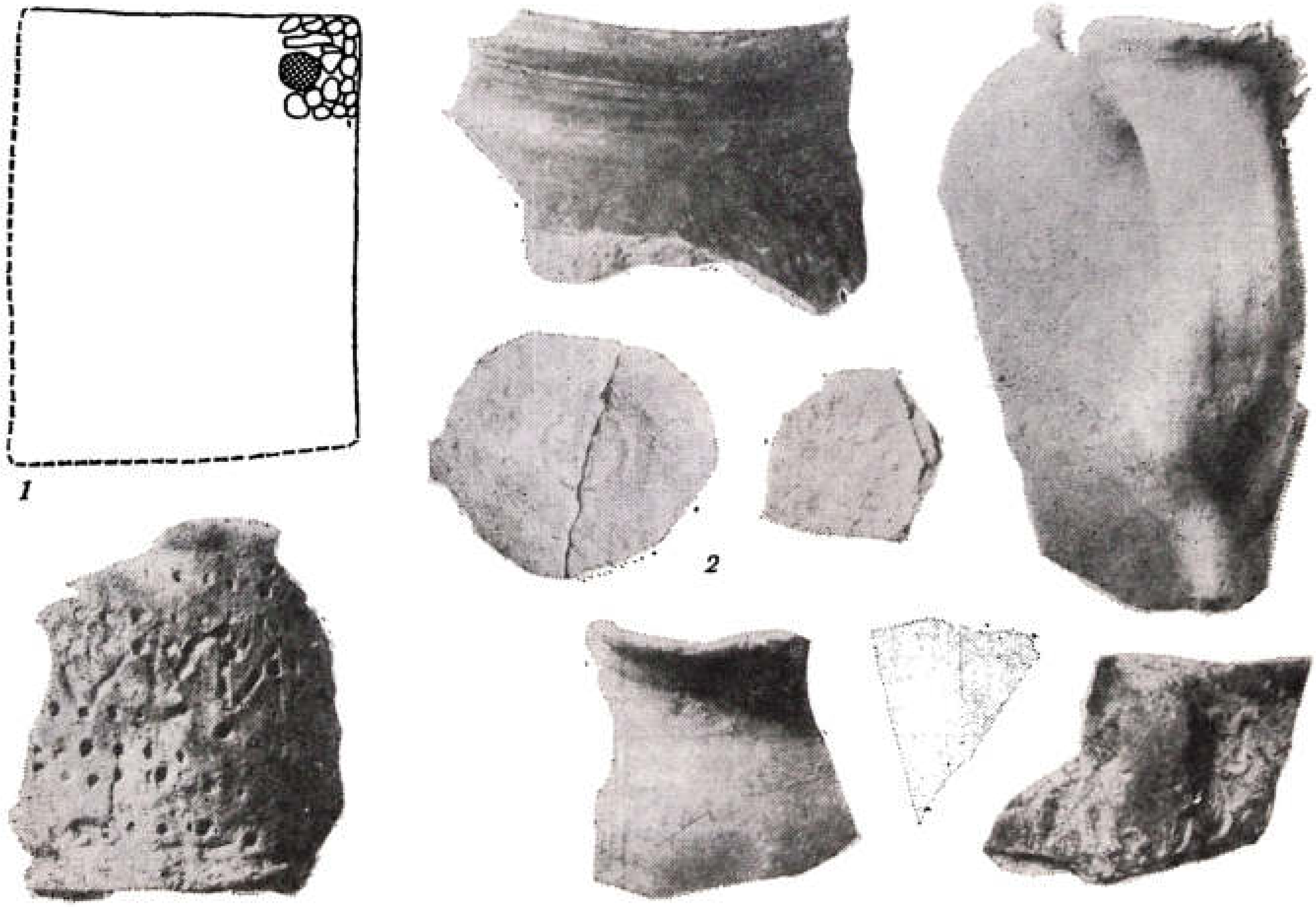

Обр. 151. Жилище № 76: план (*1*); гърненце (*2*); керамика (*3*)

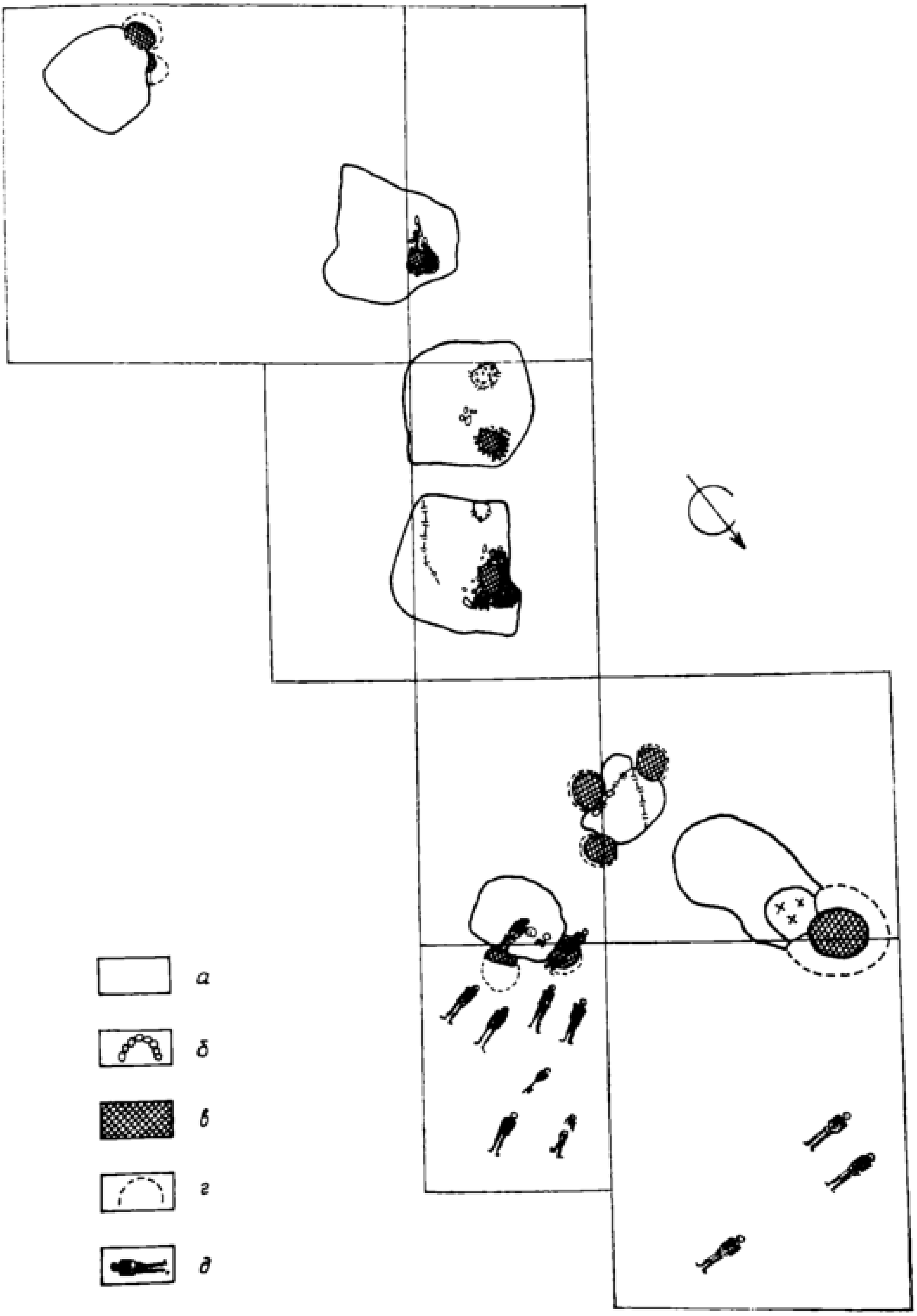

Обр. 152. Общ план на изкоп от 1976 г.
а — граници на жилището; б — камъни; в — глинена замазка; г — граница на пещ в здравата земя; д — скелет

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: гърненце, изработено на грънчарско колело. Лошо изпечено в червенокафяв цвят. Венче, надебелено и леко извито навън. Кръгли ямички по цялото тяло, започващи под шийката, завършващи до дъното. Дълбоко врязана вълниста линия в средата на тялото. Диаметър на устието 6 см, диаметър на дъното 8 см, височина 9 см (*2*); керамика (*3*).

Жилище № 77 (№ 1, кв. Б$_3$—В$_3$—1976 г.) (обр. 153 *1—10*). На дълбочина 0,80—1,10 м от сегашната повърхност, на 0,60 м в здравата земя. С правоъгълна форма и размери 2,30 × 2,60 м. Две пещи.

Пещ № 1. В североизточния ъгъл. Много добре запазена. С кръгла форма и диаметър 1,35 м. Височина 0,50 м. Дебелина на стените и подовата замазка 0,07 м. Отворът е от юг и фланкиран от два камъка, широчина 0,50 м. Върху подовата замазка части от гърне.

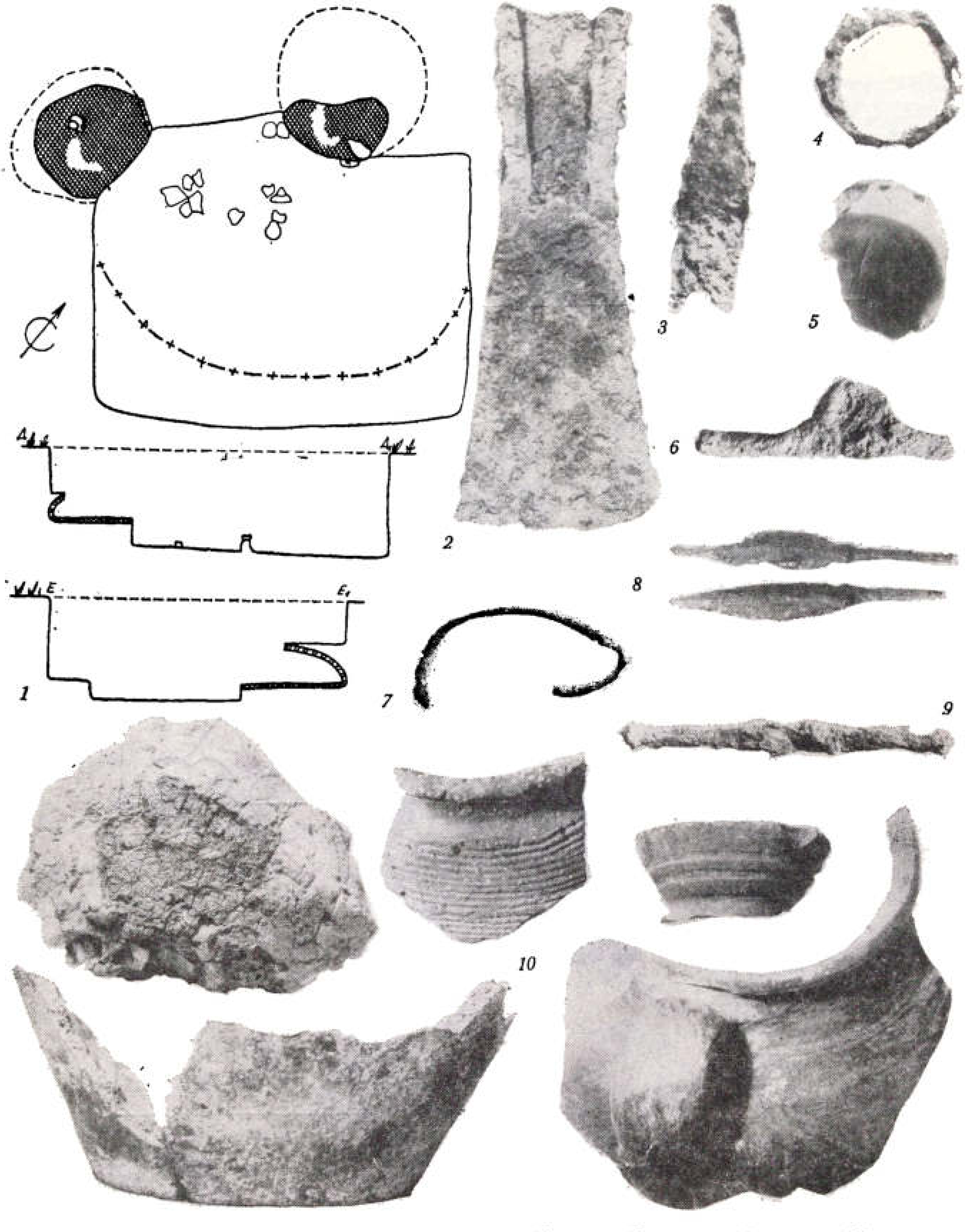

Обр. 153. Жилище № 77: план и разрези (*1*); мотичка-тесличка(*2*); ножче (*3*); халка (*4*); кремъче (*5*); предмет за дървообработване (*6*); обеца (*7*); върхове от стрела (*8*); неопределен железен предмет (*9*); керамика (*10*)

Пещ № 2 (В северозападния ъгъл — част 0,05 м), отчасти запазен сводът. С почти кръгла форма и размери 1,15 × 1,30 м. Запазена височина 0,25 м. Отворът от юг. Дебелина на подовата замазка и стените 0,05 м. Върху пода на пещта долна част от гърне, изработено на грънчарско колело. Пред двете пещи на 1,20 м се очертава петно, изпълнено с пепел и въглени, сред тях части от гърнета.

Керамика, изработена на грънчарско колело, IX—XI в., гърнета, тавички, амфори и подница.

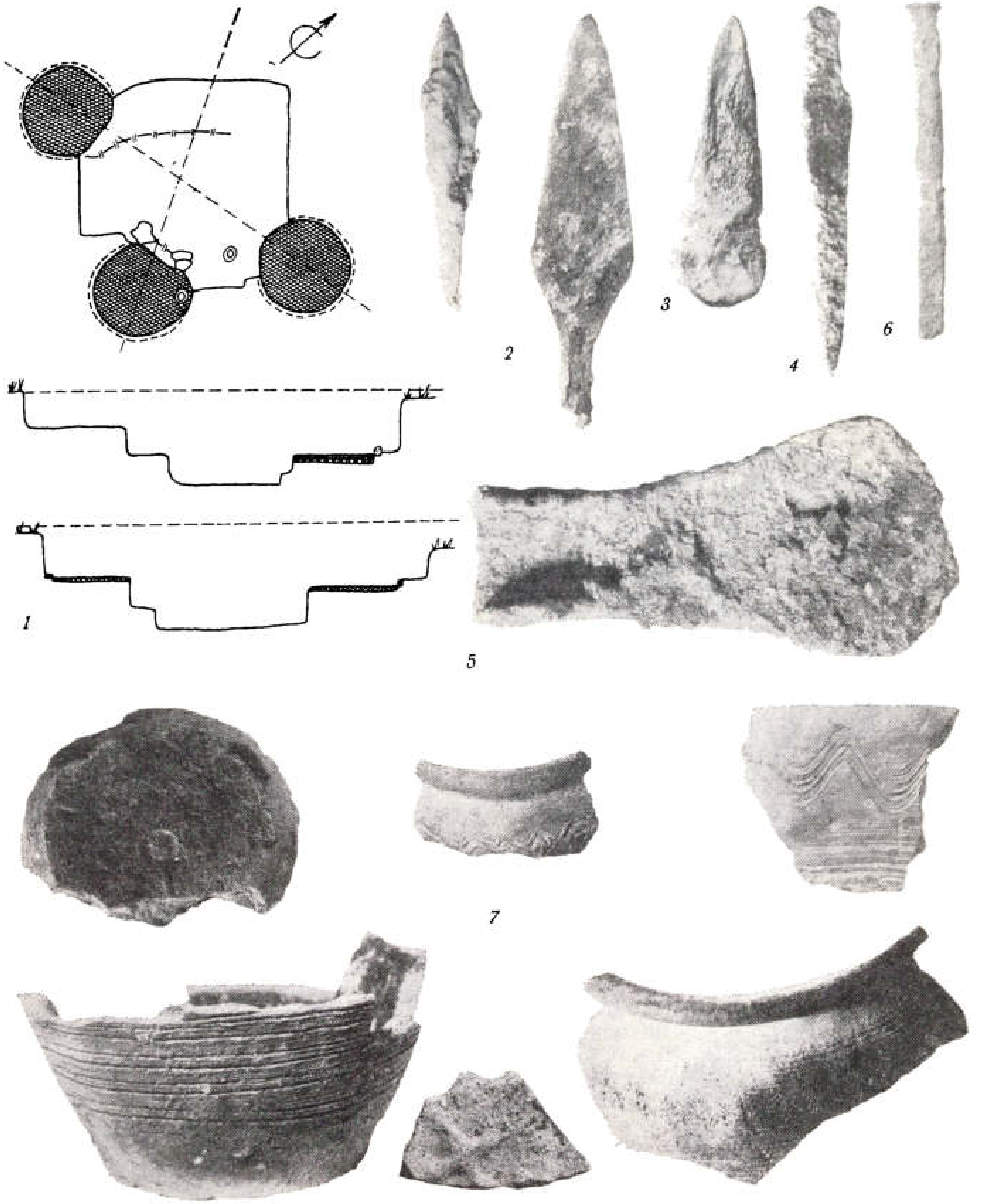

Обр. 154. Жилище № 78: план и разрези (*1*); върхове от стрели (*2*); костено шило (*3*); нож (*4*); тесличка (*5*); длето (*6*); керамика (*7*)

Инвентар: желязна мотичка-тесличка с размери: дължина 9,5 см, на работната част 3,5 см (*2*); две ножчета, обща дължина 6,2 см, размери на режещата част 3,2×1 см (*3*); желязна халка — диаметър 3 см (*4*); кремъче-огниво (*5*); железен предмет за обработване на дърво (*6*); бронзова обеца-халка тънка тел (*7*); върхове от стрела — ромбовидна, с пръстен на дръжката. Размери 8,8×5,8 см (*8*); плоско стъкло; железен предмет — неопределен (*9*); остъклена шлака; крици — две; керамика (*10*).

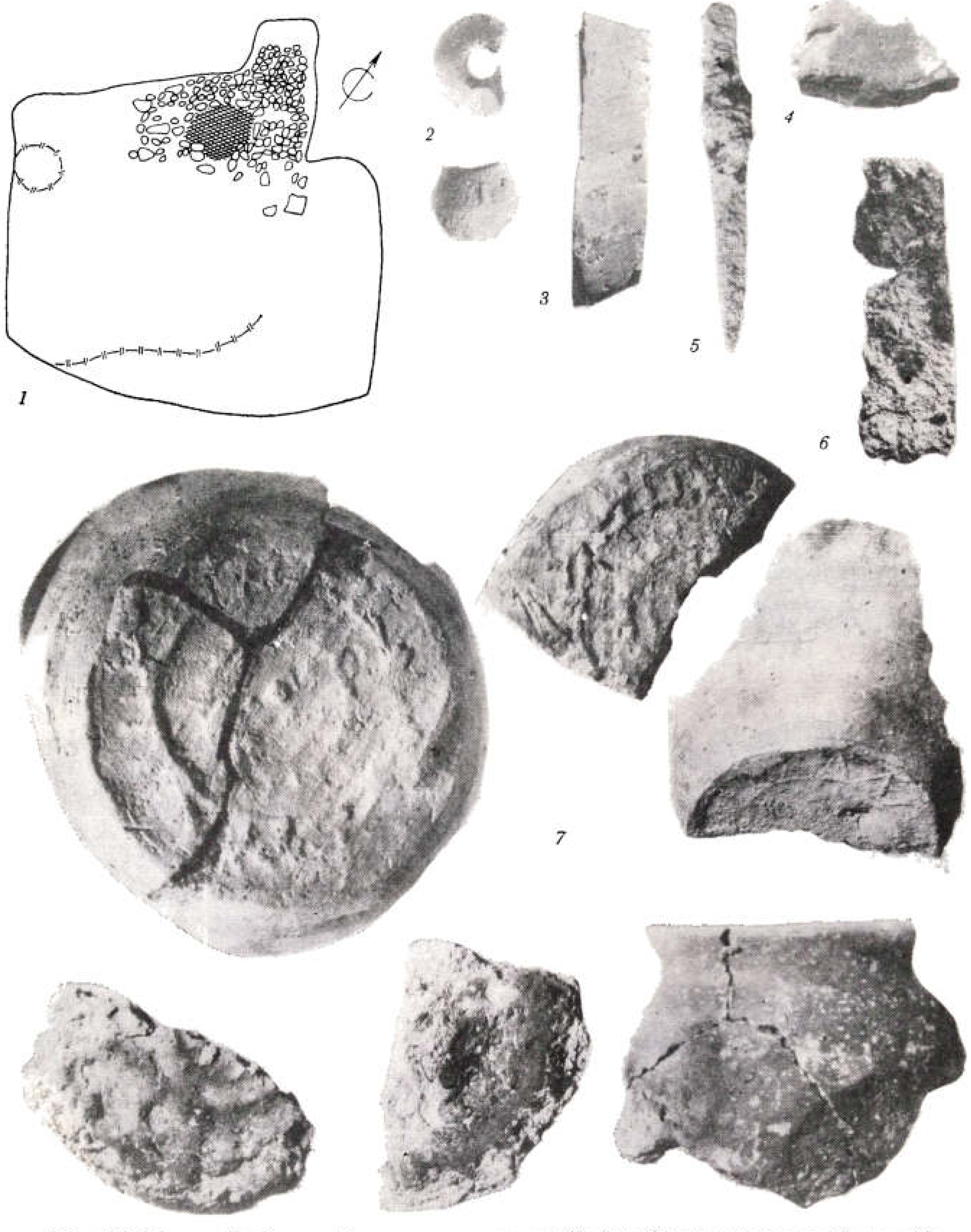

Обр. 155. Жилище № 79: план (*1*); прешлени за вретено (*2*); брус (*3*); кремъче-огниво (*4*); нож (*5*); обръч от ведро (*6*); керамика (*7*)

Жилище № 78 (кв. B_3—B_4—1976 г.) (обр. 154 *1—7*). На дълбочина 1,10 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,70 м в здравата земя. С квадратна форма в план и размери 3×3 м. Около северната и западната стена седалки (здрава земя). С широчина 0,30—0,40 м и височина 0,30 м.

Пещ № 1. В североизточния ъгъл. Сводестата част отчасти е запазена. Размери 1,30×1,35 м. Височина 0,36 м. Отвор от юг с широчина 0,50 м. Дебелина на подовата замазка 0,05 м. До северната стена долна част от гърне, пред отвора върху пода на жилището част от гърне.

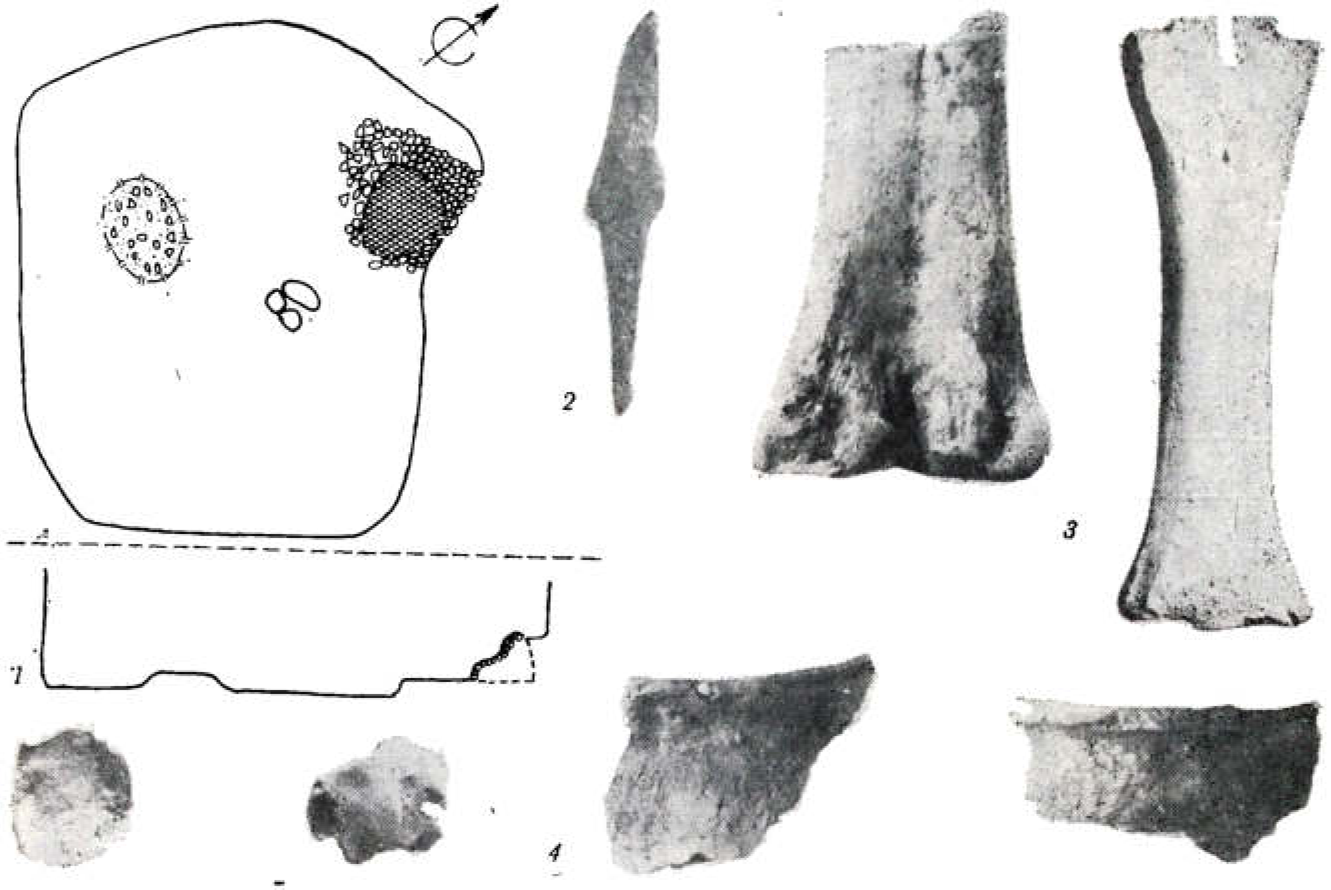

Обр. 156. Жилище № 80: план и разрез (*1*); нож (*2*); кънки—част (*3*); керамика (*4*)

Пещ № 2. В югоизточния ъгъл, отчасти запазена сводестата част. Размери 1,15×1,30 м. Отворът е от север, фланкиран от два камъка. С широчина 0,60 м. Подовата замазка е от глина, замазана върху малки камъчета и част от гърне. Пред отвора върху пода на жилището част от подница.

Пещ № 3. В югозападния ъгъл, отчасти запазена е сводестата част. Диаметър 1,20 м. Дебелина на подовата замазка 0,03 м. Отворът е от изток с широчина 0,50 м. Керамика, изработена на грънчарско колело.

Инвентар: върхове от стрели — листовидна и ромбовидна, размери 7,8×3,5 см (*2*); костено шило — 2,7×2,7 см (*3*); нож — обща дължина 9 см, на режещата част 5×1,4 см (*4*); тесличка — дължина 9 см, на втулката 4 см (*5*); длето—дължина 10 см, широчина 5,2 см, в долния 14 см (*6*); керамика (*7*).

Жилище № 79 (№ 3, кв. В$_5$--В$_6$—1976 г.) (обр. 155 *1—7*). На дълбочина 1,60 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,70—0,80 м в здравата земя. С неправилна правоъгълна форма и размери 3,50×4 м. Отчасти разрушена печка в северозападния ъгъл; в основата изградена от големи камъни, стените малки. Височината е била 0,70 м, с правоъгълна форма, размери 1,20×1,60 м. Широчина на северната стена (добре запазена) 0,40 м, височина 0,20 м. Подовата замазка (огнището) е с размери 0,70×0,80 м и дебелина 0,07 м. Отворът е от юг. Сред камъните на печката части от гърнета, изработени на ръка — паднали при срутване. До южната стена има кръгла яма с диаметър 0,70 м и дълбочина 0,25 м.

Керамика, изработена на ръка — VI—VII в.

Инвентар: два двуконусни прешлена за вретено (*2*); брус (*3*); кремъче-огниво (*4*); нож. Обща дължина 9 см, размери на режещата част 5,2×1,2 см (*5*); желязна част — обръч от ведро (*6*); керамика (*7*).

Жилище № 80 (4 кв., В$_6$—В$_7$—В$_6$—В$_7$—1976 г.) (обр. 156 *1—4*). На дълбочина 1,30 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,70 м в здравата земя, на 1,20 м южно от жилище № 77. С почти квадратна форма с размери 4×4 м.

Печка (отчасти разрушена) в северозападния ъгъл. Изградена от малки, средни и големи камъни. С правоъгълна форма и размери 0,80×1,15 м. Северната стена е добре запазена с дължина 1,10 м, широчина 0,35 м и височина 0,23 м. Подовата замазка е с размери 0,65×0,75 м, дебелина 0,08 м. Отворът е от юг. Върху подовата замазка (огнището) върху пласт от въглени, пепел е намерено гърне. В пода на жилището кръгла яма с размери 0,80×1 м и дълбочина 0,50 м. Запълнена е с керамични фрагменти и животински кости и пепел.

Керамика, изработена на ръка — VI—VII в.

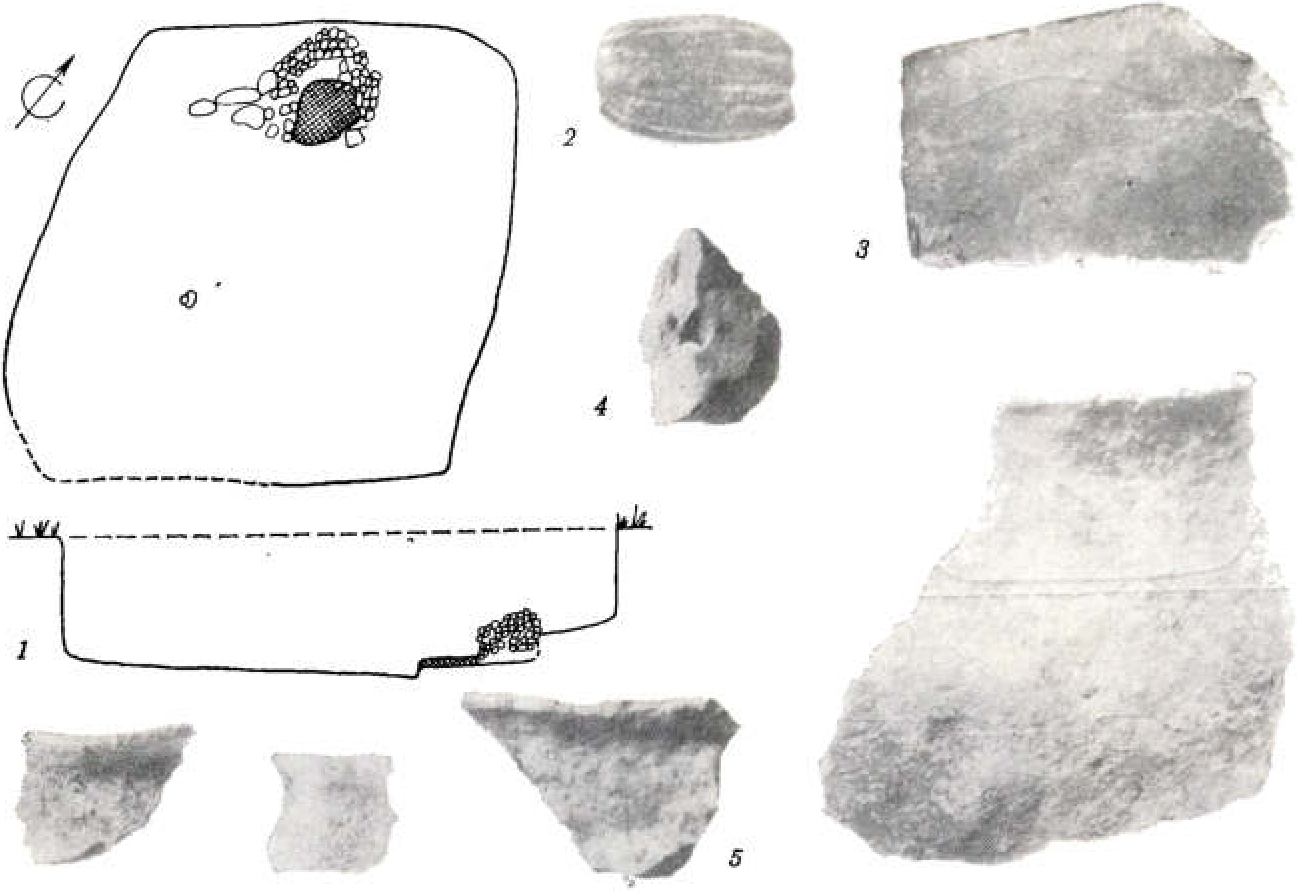

Обр. 157. Жилище № 81: план и разрез (*1*); стъклено мънисто (*2*); брус (*3*); кремъче-огниво (*4*); керамика (*5*)

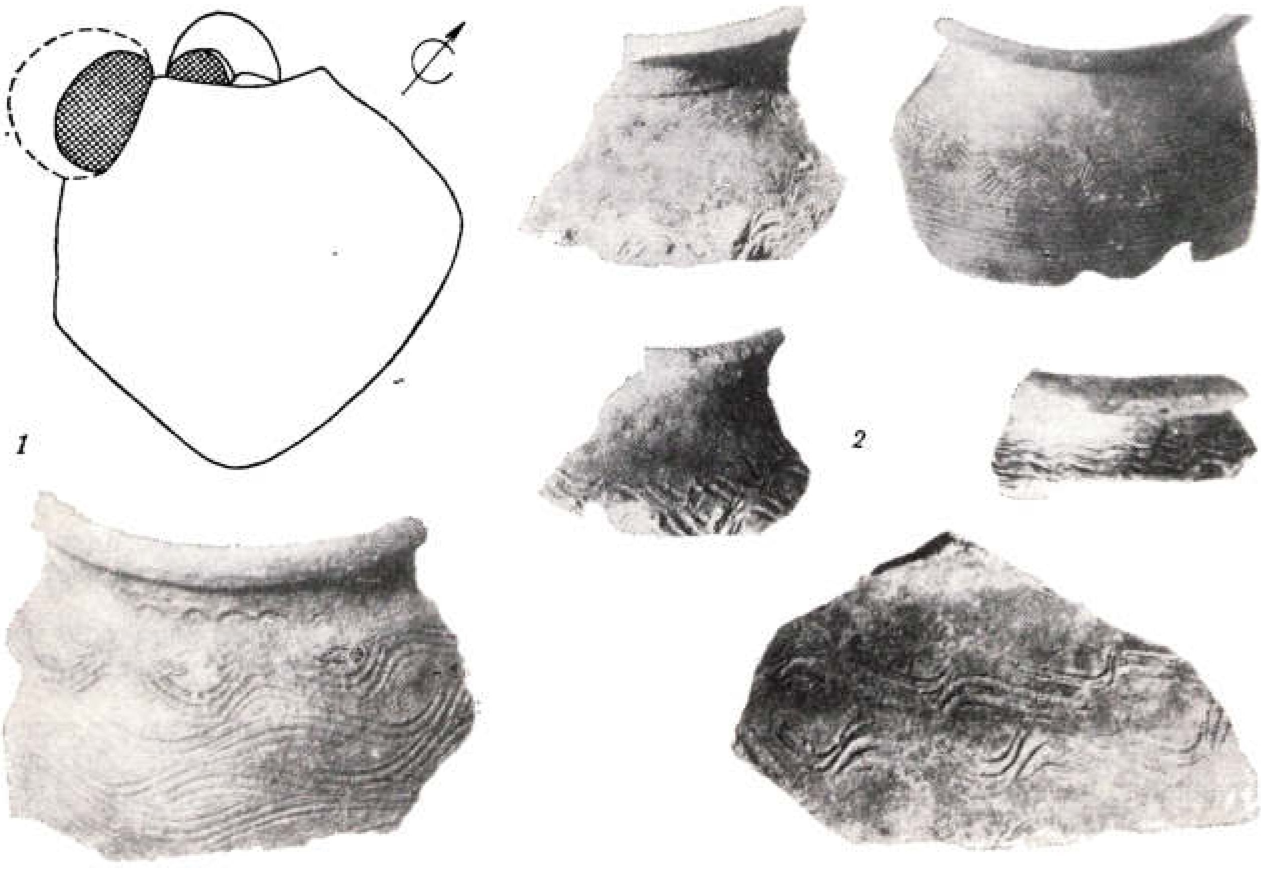

Обр. 158. Жилище № 82: план (*1*); керамика (*2*)

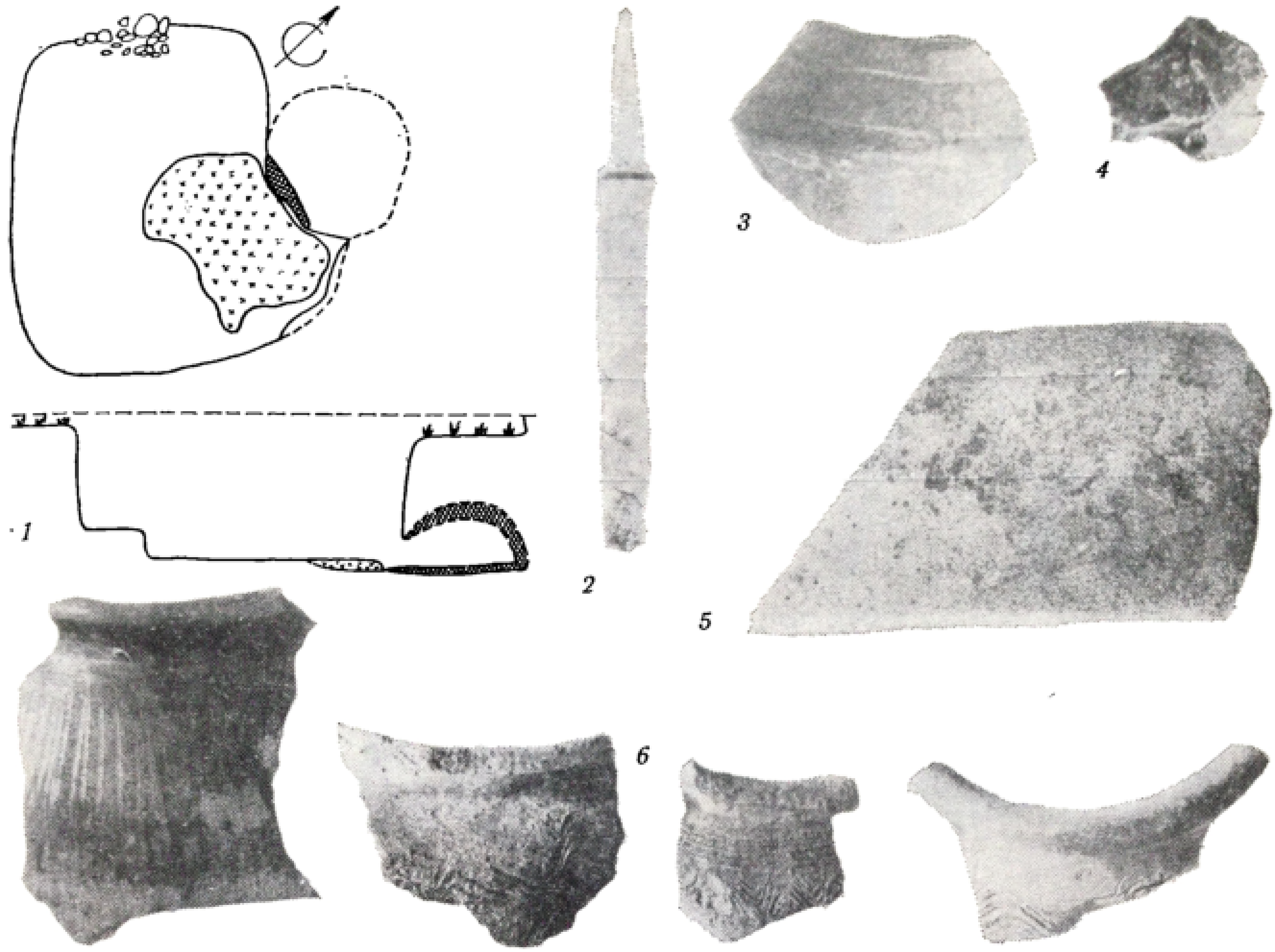

Обр. 159. Жилище № 83: план (*1*); нож (*2*); прешлен за вретено (*3*); кремъче (*4*); брус (*5*); керамика (*6*)

Инвентар: нож (*2*); кънки — две, цели и част (*3*); керамика (*4*); пет къса желязна шлака.

Жилище № 81 (№ 5, кв. В$_8$—В$_8$—1976 г.) (обр. 157 *1—5*). На дълбочина 1,50 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,30 м в здравата земя. С неправилна квадратна форма с размери 3,30×4,50 м.

Печка. В северозападния ъгъл, силно разбита, изградена в основата си от големи камъни, а стените от малки. С почти квадратна форма. Югозападната стена (отчасти запазена) е с дължина 1,30 м и широчина 0,50 м, височина 0,30 м. Северната стена е с дължина 0,50 м и височина 0,30 м. Подовата замазка (огнището) силно разбита с размери 0,50×0,60 м. Отворът е от изток, с широчина 0,45 м. Пред отвора има долна част от гърне.

Керамика, изработена на ръка — VI—VII в.

Инвентар: стъклено мънисто, пъпешовидно, с удължена форма, дължина 1,5 см, дебелина 0,5 см (*2*); брус (*3*); кремъче-огниво (*4*); керамика (*5*).

Жилище № 82 (№ 6, кв. В$_8$—В$'_8$—В$''_9$— 1976 г.) (обр. 158 *1—2*). На дълбочина 1,30 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,70 м в здравата земя. С почти квадратна форма в план. Размери 4×4,20 м.

Пещ № 1. В югозападния ъгъл, сравнително добре запазена. Диаметър 1,60 м. Височина 0,35 м. Дебелина на стените и замазката 0,05 м. Отворът е от изток с широчина 0,35 м.

Пещ № 2 (отчасти запазена). Северно на 5,20 м от пещ № 1. С размери 1,20×1,35 м, височина 0,50 м. Подовата замазка е от два пласта: горният с дебелина 0,05 м, долният 0,12×0,24 м. Отворът е от юг, широчина 0,60 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в. (*2*)

Жилище № 83 (№ 1, I изкоп, кв. А$'_3$—А$'_4$—А$''_3$—А$''_4$—1977 г.) (обр. 159 *1—6*). На дълбочина 1—1,30 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,40 м в здравата земя. С неправилна форма и размери 2,80×3 м.

Пещ в северозападния ъгъл, отчасти е разрушен сводът. Размери 1,10×1,30 м и височина 0,40 м. Дебелина на стените и пода 0,04 м. Отвор от югоизток. Пред него петно от въглени и пепел, с размери 1×1,20 м и дебелина 0,06 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: нож — обща дължина 7,5 см, дължина на режещата част 2,5 см (*2*); прешлен за вретено, цял, двуконусен, с бразди (*3*); кремъче-огниво (*4*); брус (*5*); керамика (*6*).

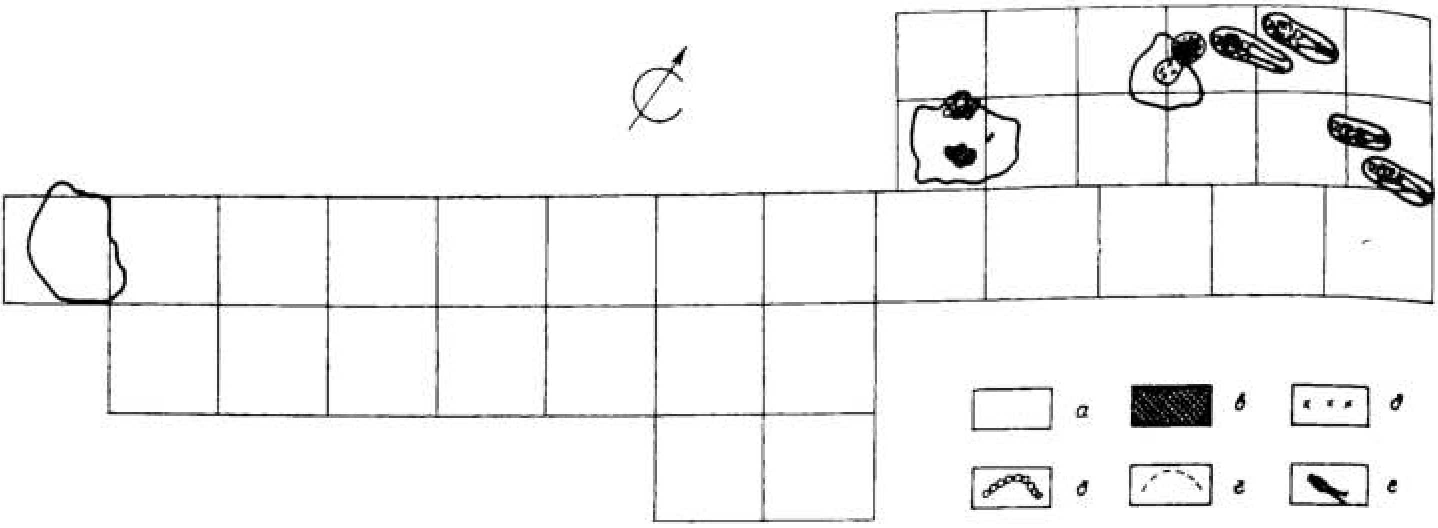

Обр. 160. Общ план на изкоп от 1977 г.

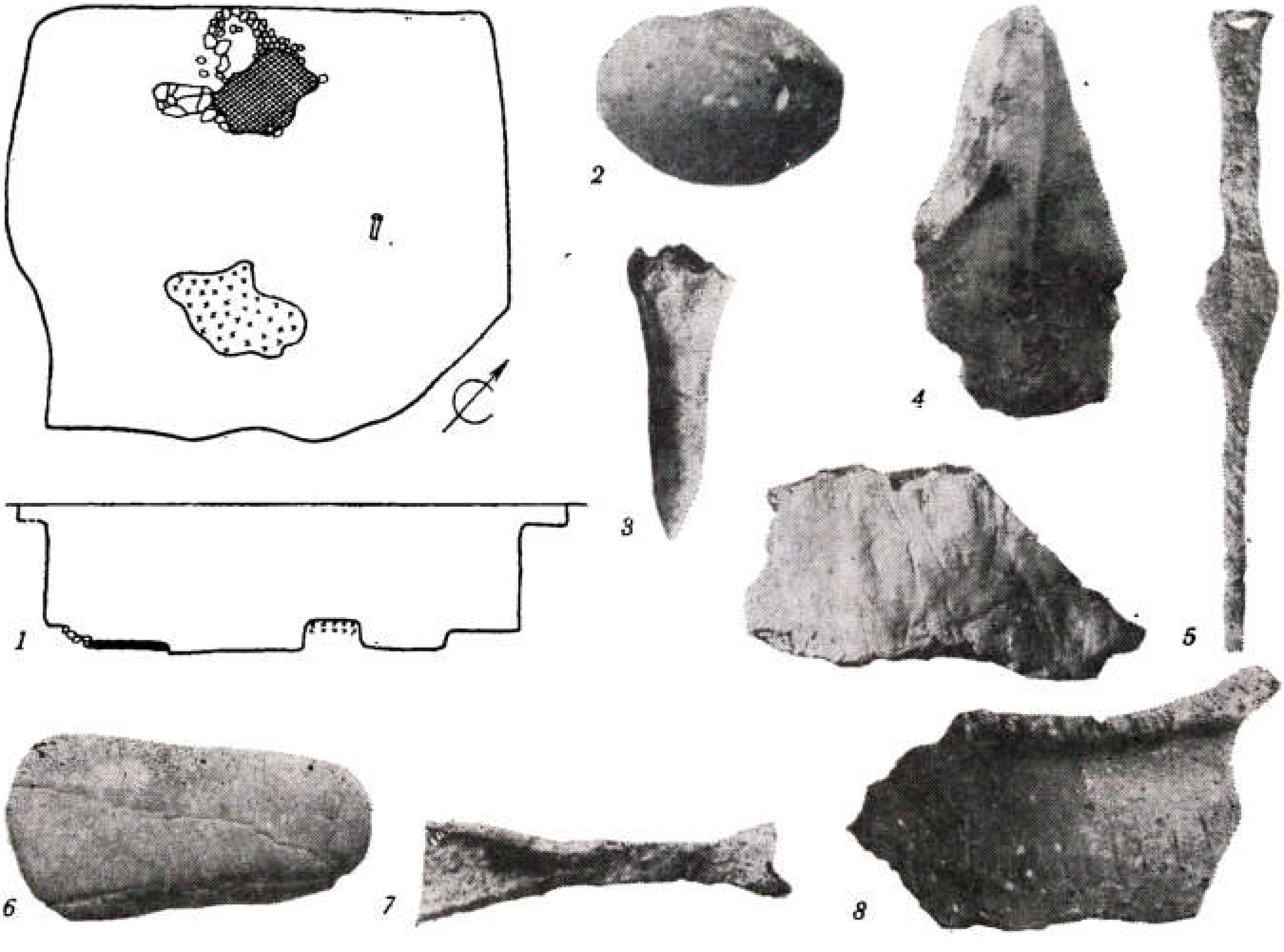

Обр. 161. Жилище № 84: план и разрез (*1*); прешлен за вретено (*2*); костено шило (*3*); кремъче-огниво (*4*); железен предмет (*5*); брус (*6*); тесличка (*7*); керамика (*8*)

Жилище № 84 (№ 2, кв. A_5—A_6—A_6—1977 г.) (обр. 161 *1—8*). На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. Вкопано 0,60 м в здравата земя. С неправилна правоъгълна форма и размери 3,60×4 м.

Печка (силно разрушена) в западната стена. Изградена от големи и средни камъни. Запазена стена с дължина 0,80 м и широчина 0,40 м. Подовата замазка е с размери 0,45×0,55 м. Отворът е от изток. Върху пода на 1 м от отвора има овъглени греди и талпи с размер 1,20×1,20 м и дебелина 0,30 м. Жилището е унищожено при пожар.

Керамика, изработена на ръка, VI—VII в., голямо количество животински кости.

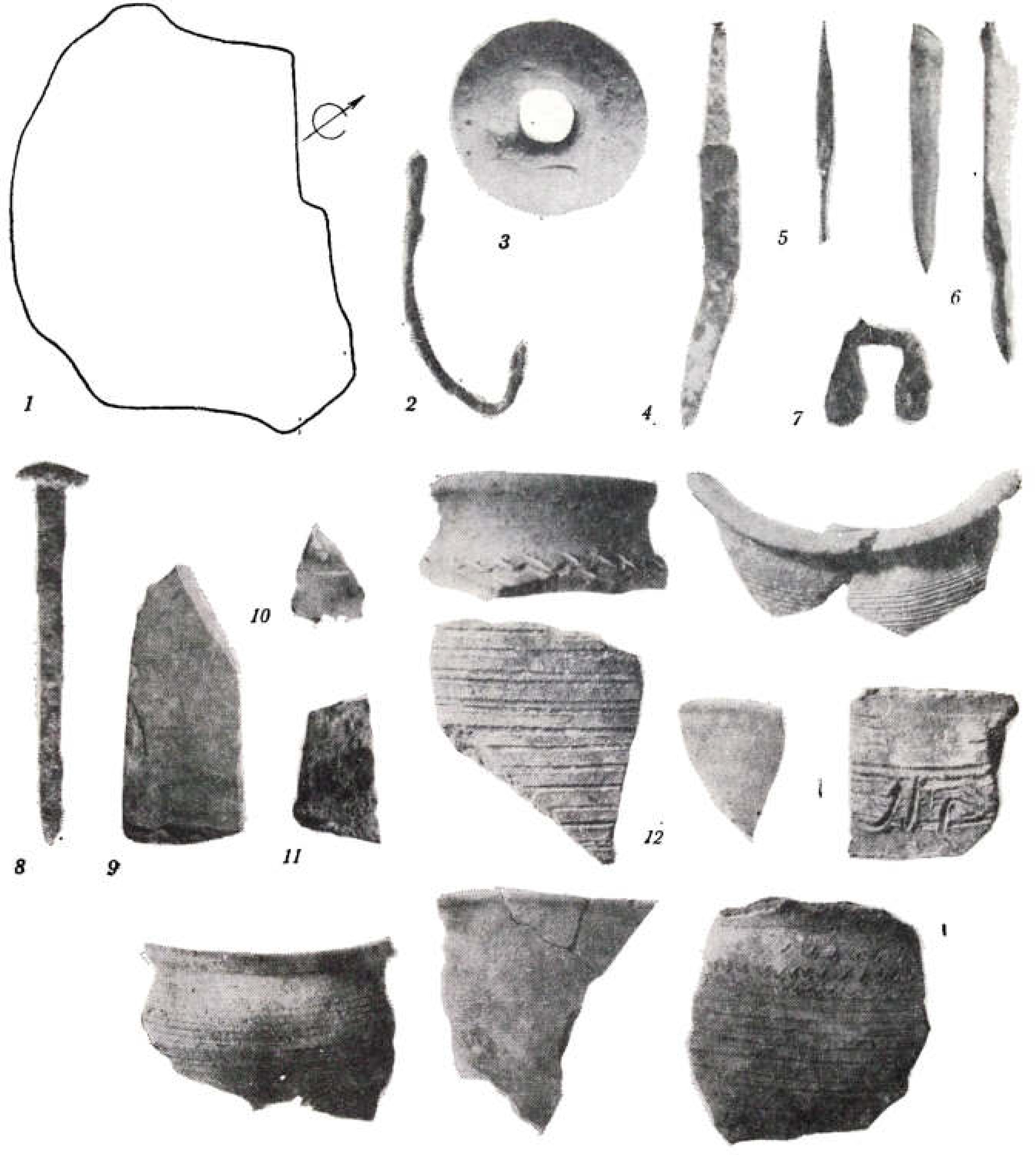

Обр. 162. Жилище № 85: план (*1*); въдица (*2*); прешлен за вретено (*3*); нож (*4*); връх на стрела (*5*); костени шила (*6*); желязна скоба (*7*); гвоздей (*8*); брус (*9*); кремъче (*10*); желязна пластинка (*11*); керамика (*12*)

Инвентар: прешлен за вретено — кръгъл, полусферичен (*2*); костено шило (*3*); кремъче-огниво (*4*); железен предмет (в единия край с кукичка, отворът в средата се разширява в ромбовидна пластинка) (*5*); брус (*6*); тесличка (длето) — обща дължина 9,6 см, на фуниевидната част 4,7 см (*7*); керамика (*8*).

Жилище № 85 (№ 3, I изкоп — кв. $А_3$ — 1977 г.) (обр. 162 *1—12*). На дълбочина 1—1,15 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,20×0,30 м в здравата земя. С неправилна елипсовидна форма в план с размери 3,35×4,40 м. До западната стена обгорена до червено земя, вероятно от огнище.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: въдица (*2*); прешлен за вретено (*3*); нож — обща дължина 11 см, дължина на режещата част 7,5×1,2 см (*4*); връх на стрела, пирамидална — размери 4,5×3,2 см (*5*); костени шила (*6*); желязна скоба за кутия (*7*); гвоздей (*8*); брус (*9*); кремъче (*10*); желязна пластинка (*11*); керамика (*12*).

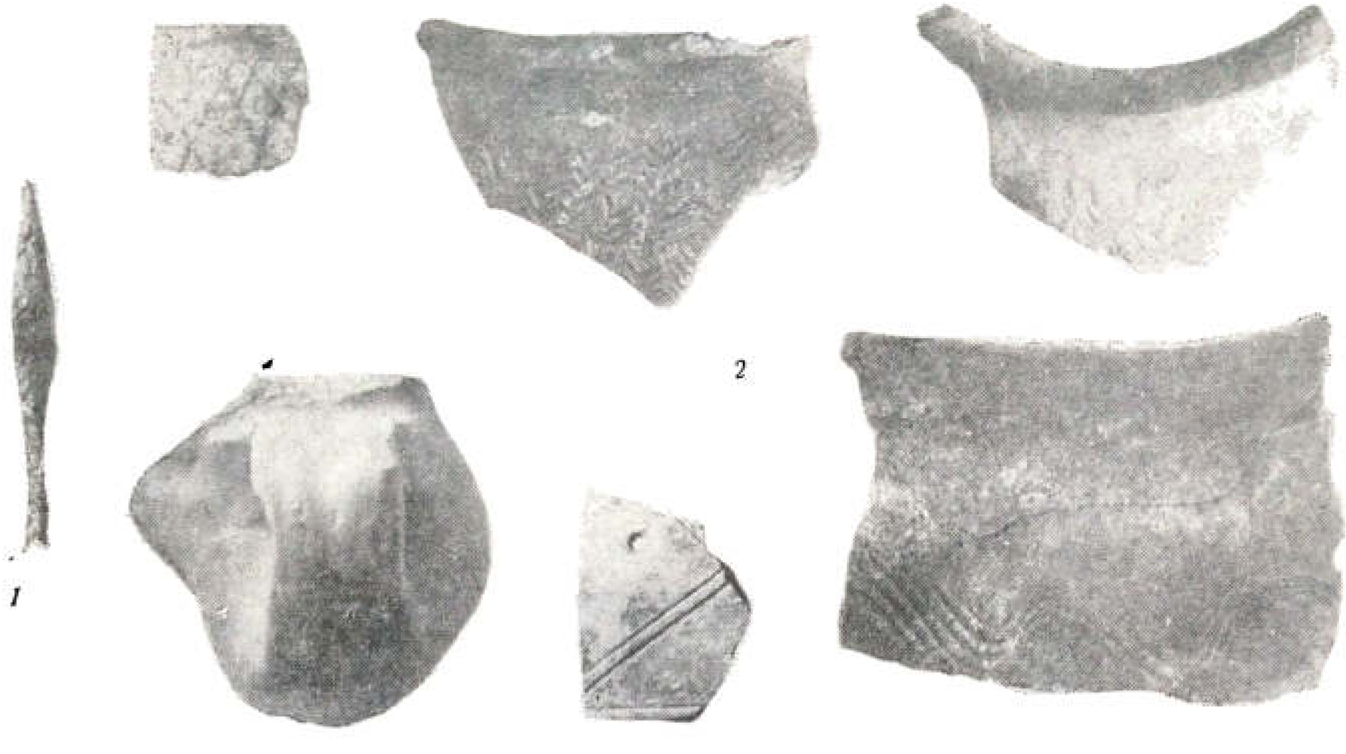

Обр. 163. Печка, кв. А$_{16}$: връх от стрела (*1*); керамика (*2*)

Печка (кв. А$_{16}$ — 1977 г.) (обр. 163 *1—2*). На дълбочина 0,60—0,80 м от сегашната повърхност. Останала е само купчина от опушени камъни и късове обгорена подова замазка.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: връх от стрела — пирамидална, размери 4,5×3 см (*1*); керамика (*2*).

Жилище № 86 (№ 4, II изкоп, кв. В$_5$—В$_6$ — 1977 г.) (обр. 164 *1—9*). На дълбочина 1,30 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,55 м в здравата земя. С квадратна форма в план и размери 4×4 м.

Печка (силно разбита). В северната стена. Изградена от средни и малки камъни. Останала само подовата замазка (огнището) с размери 0,55×0,65 см.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в. Гърнета и части от амфоровидна стомна.

Инвентар: три листовидни върха от стрели, размери 8,5×2 см, на листото 6×2,6 см; 5,5×2,5 см, на листото 5,2×2 см; 4×8 см, на листото 5,2×2 см (*2*); нож — обща дължина 17,5 см, на режещата част 9×1,2 см (*3*); кръгъл и полусферичен прешлен за вретено (*4*); брус с кръгла дупка за прикачване (*5*); кремъче огниво (*6*); тежести за рибарска мрежа — две (една със знак) (*7*); части от бръсначи (*8*); керамика (*9*).

Жилище № 87 (№ 6, II изкоп, кв. В$_5$ — 1977 г.) (обр. 165 *1—5*). На дълбочина 1,30 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,65 м в здравата земя. С квадратна форма в план. Размери 4×4 м.

Печка. В северозападния ъгъл (разбита), останала малка част от подовата замазка (огнището). Изградена от средни и малки камъни. Размери на подовата замазка (огнището) 0,5×0,65 м.

Керамика, изработена на ръка — IV—VII в.

Инвентар: кремъче (*1*); хромел (*2*); железни предмети (*3*), прешлен за вретено (*4*); керамика (*5*).

Жилище № 88 (II изкоп, кв. В$'_1$ — В$'_2$—1977 г.) (обр. 166 *1—8*). На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. Вкопано на 1,75 м в здравата земя. С квадратна форма в план. С размери 3×3 м.

Пещ № 1 (много добре запазена). В североизточния ъгъл. Размери 1×1,10 м. Дебелина на подовата замазка 0,05 м, височина от 0,30 до 0,45 м. Отворът е от юг — широчина 0,80 м.

Пещ № 2 (силно разбита). В северната стена, на 0,20 м източно от пещ № 1. Размери на подовата замазка (огнището) 0,75×1,80 м. Непосредствено пред нея пласт от пепел, въглени, разбита замазка и остъклена шлака. С размери 3×2 м и дебелина 0,25 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: брус (*2*); костено шило (*3*); нож с обща дължина 6 см, на режещата част 4,5×1,2 см (*4*); кремъче-огниво (*5*); кръгче, изрязано от гърне (*6*); неопределен железен предмет (*7*); керамика (*8*).

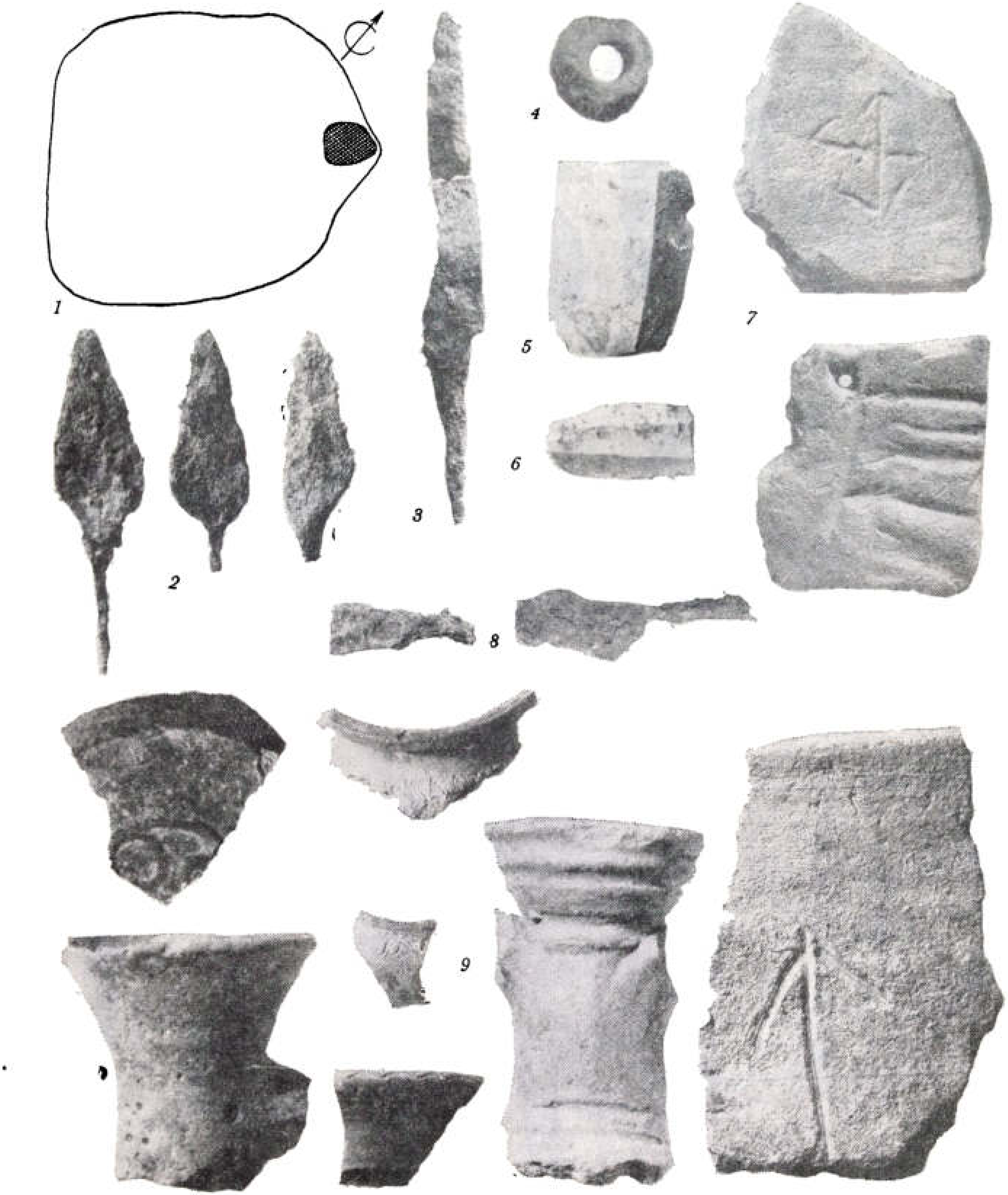

Обр. 164. Жилище № 86: план (*1*); върхове от стрели (*2*); нож (*3*); прешлен за вретено (*4*); брус (*5*); кремъче (*6*); тежест за рибарска мрежа (*7*); бръсначи (*8*); керамика (*9*)

Жилище № 89 (№ 6а, II изкоп, кв. $Г'_3$ — $Г_3$—1977 г.) (обр. 167 *1—6*). На дълбочина 1,40 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,45 м в здравата земя. С правоъгълна форма в план и размери 3×5 м.

Печка (силно разбита). В югозападния ъгъл, останало огнището. Размери на огнището (подовата замазка) 0,60×0,80 м, дебелина 0,06 м.

Керамика, изработена на ръка — VI—VIII в.

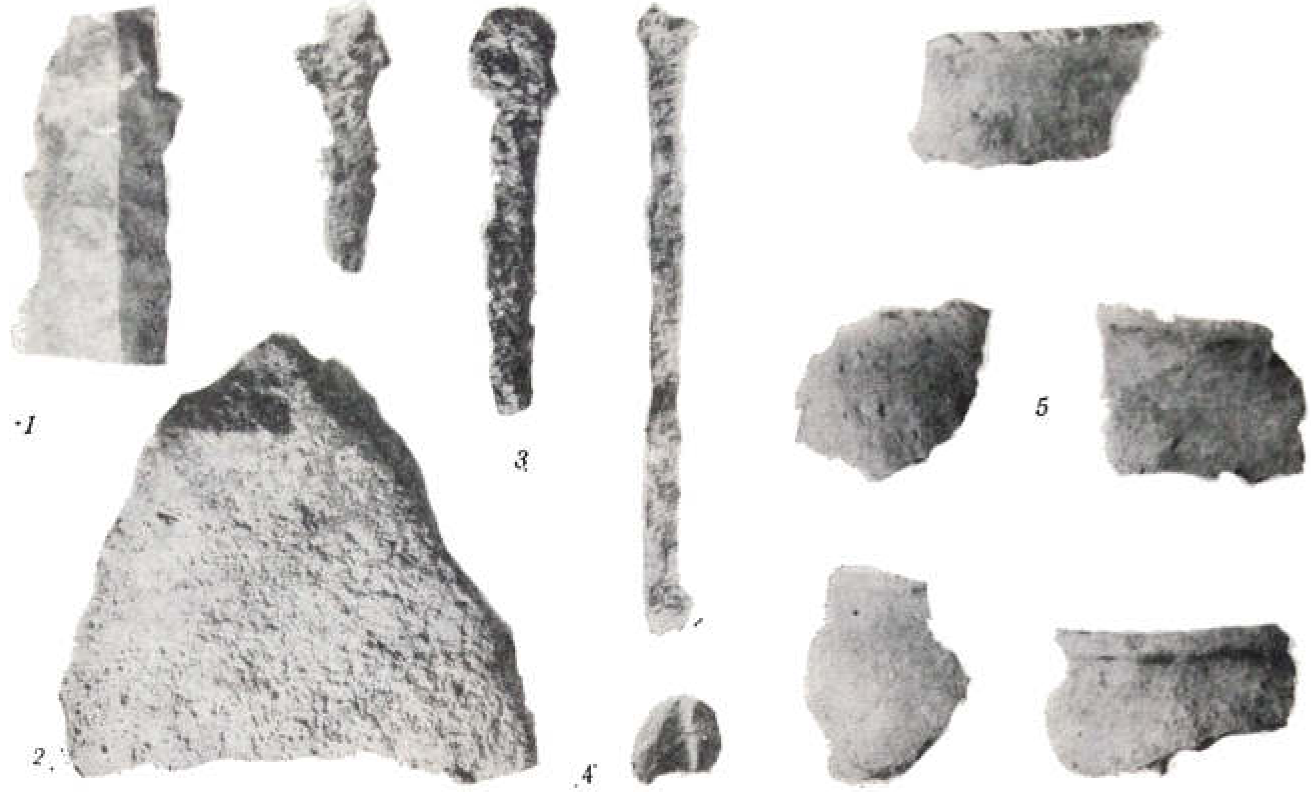

Обр. 165. Жилище № 87: кремъче (*1*); хромел — част (*2*); железни предмети (*3*); прешлен за вретено (*4*); керамика (*5*)

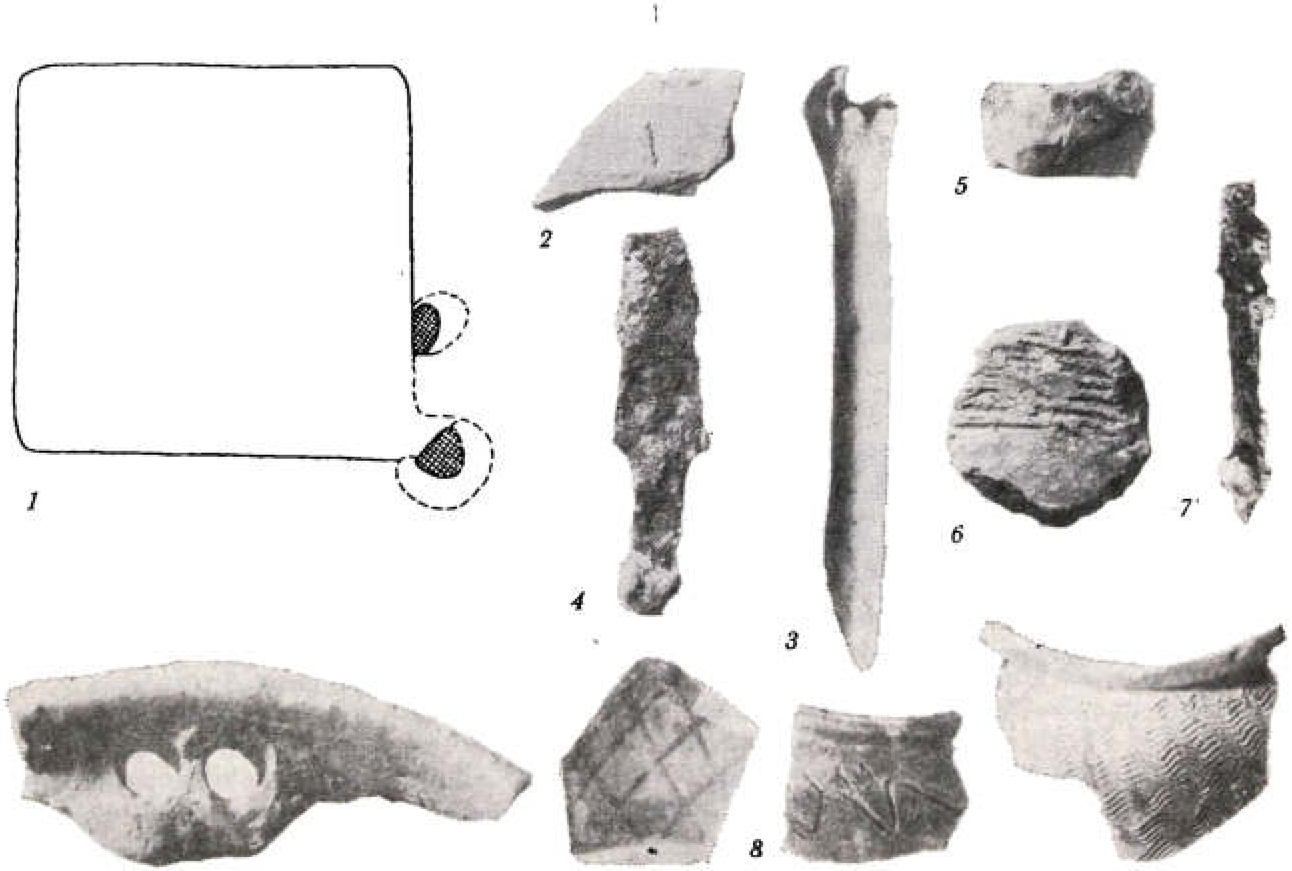

Обр. 166. Жилище № 88: план (*1*); брус (*2*); костено шило (*3*); нож (*4*); кремъче-огниво (*5*); кръгче (*6*); железен предмет (*7*); керамика (*8*)

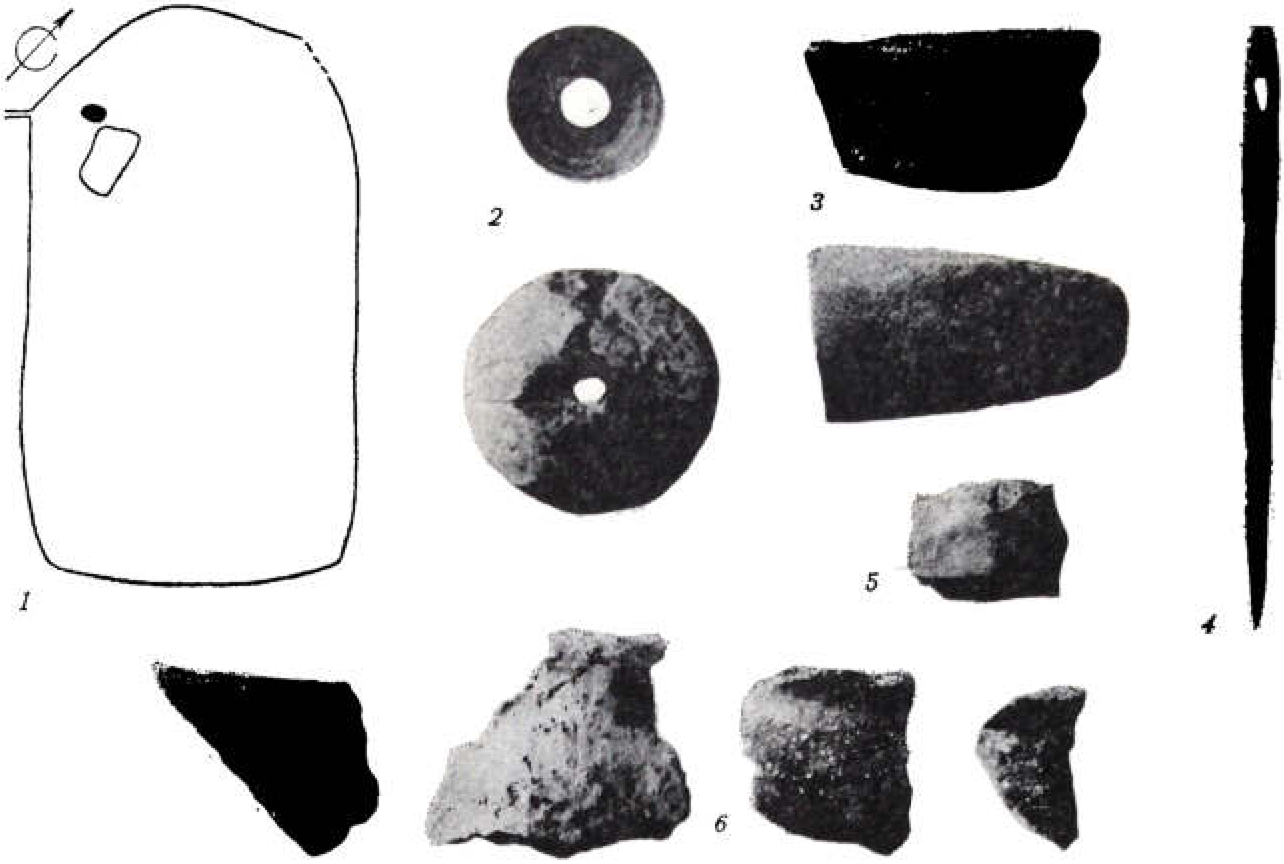

Обр. 167. Жилище № 89: план (*1*); прешлени за вретено (*2*); брусове (*3*); костена игла (*4*); кремъче (*5*); керамика (*6*)

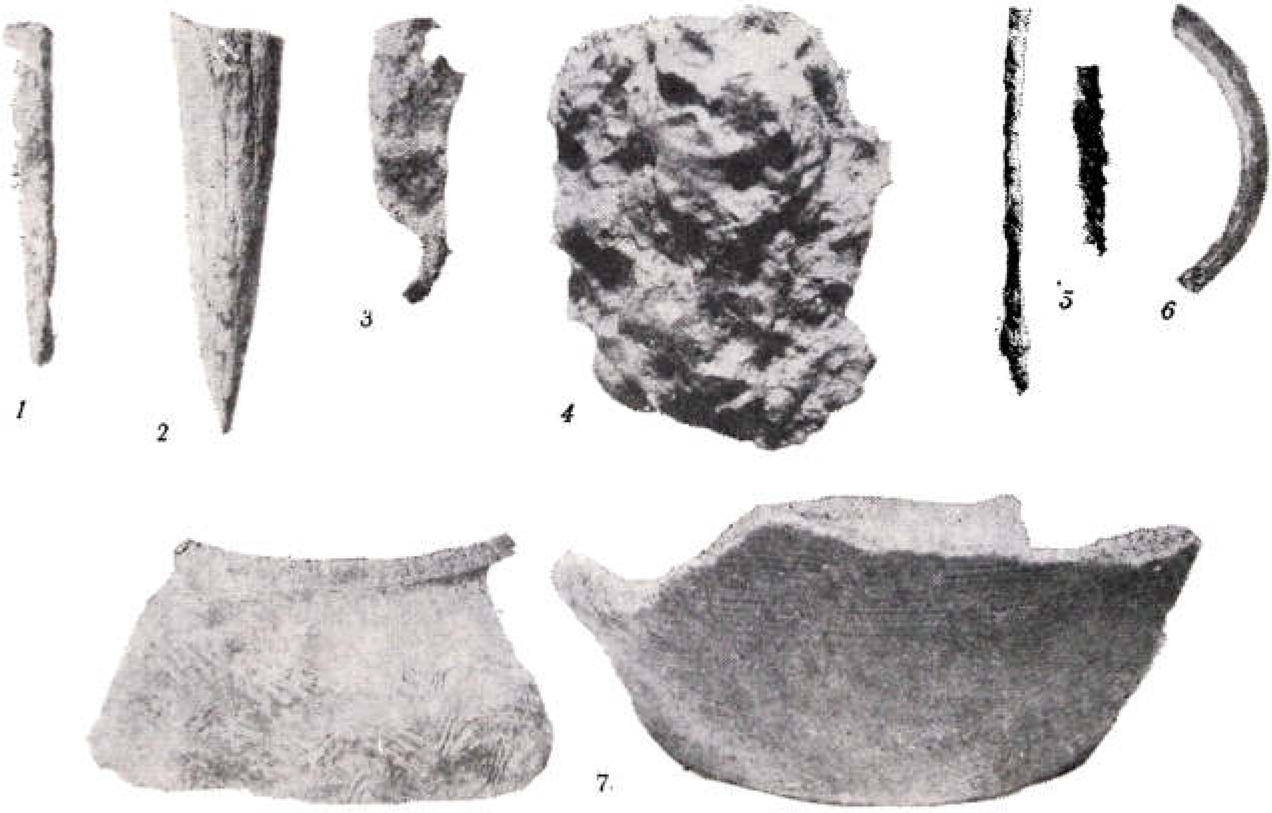

Обр. 168. Пещ, кв $Г_5$: свредел (*1*); костено шило (*2*); косер (*3*); желязна шлака (*4*); железни предмети (*5*); гривна (*6*); керамика (*7*)

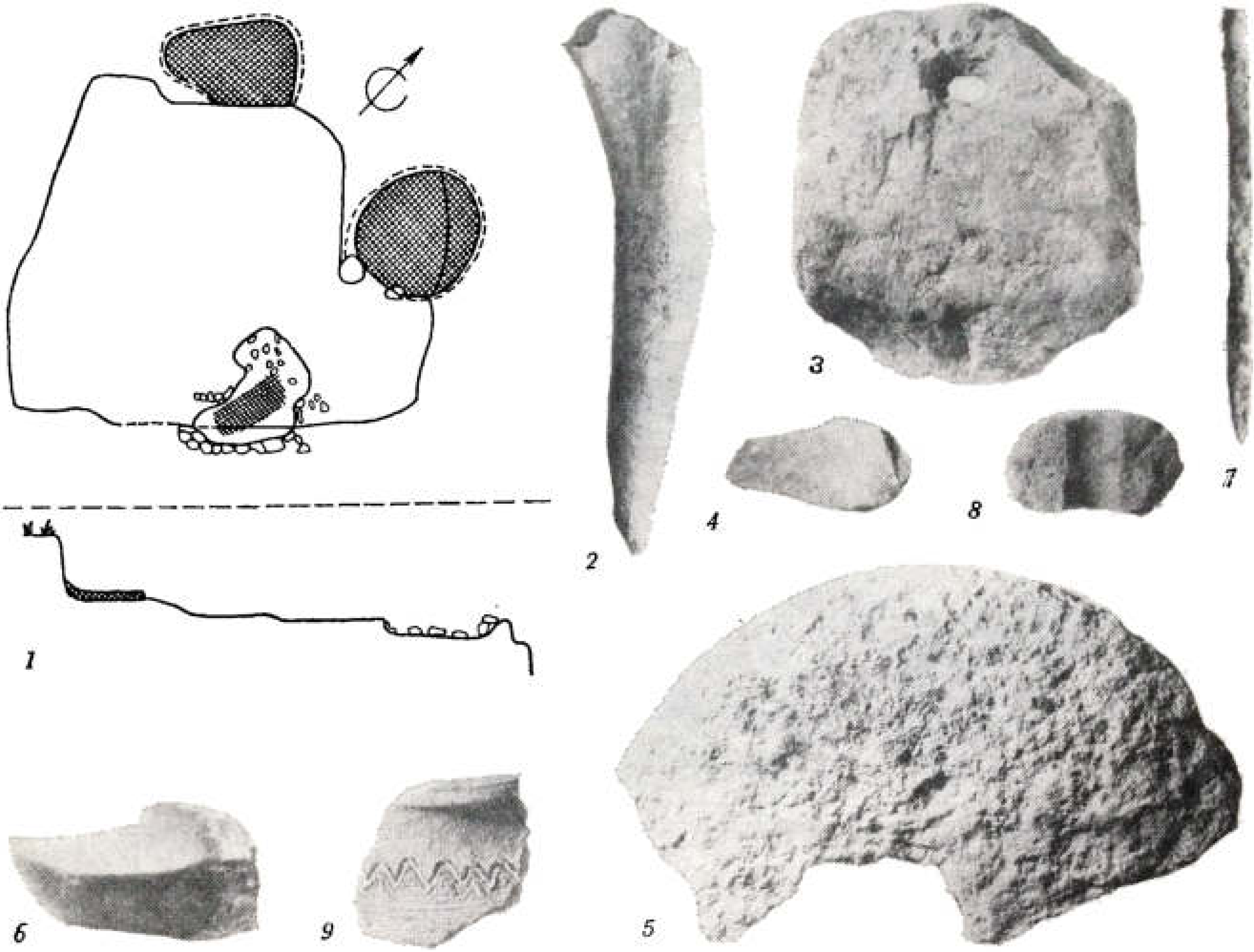

Обр. 169. Жилище № 90: план и разрез (*1*); костено шило (*2*); тежест за рибарска мрежа (*3*); брус (*4*); хромел — част (*5*); кремъче-огниво (*6*); свредел (*7*); прешлен за вретено (*8*); керамика (*9*)

Инвентар: прешлени за вретено—двуконусен с бразди; кръгъл, плосък (*2*); три бруса — три цели и част от кръгъл, полусферичен (*3*); костена игла — дължина 6,5 см, дебелина 0,50 см (*4*); три кремъчета (*5*); керамика (*6*).

Пещ (III изкоп, кв. $Г_3$ — 1977 г.) (обр. 168 *1—7*). Останали са части от подова замазка. На 0,80 м от сегашната повърхност.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: свредел, дължина 5,5×0,3 см (*1*); костено шило (*2*); част от косер (*3*); желязна шлака (*4*); неопределени железни предмети (*5*); стъклена гривна — част (*6*);керамика (*7*).

Жилище № 90 (№ 7, II изкоп, кв. $В_2$—$В_2$— 1977 г.) (обр. 169 *1—9*). Намира се западно от жилище № 88, което отчасти е разрушило западната му стена. На дълбочина 0,70 м от сегашната повърхност. Вкопано на дълбочина 0,40 м в здравата земя. С правоъгълна форма в план. С размери 3×4,50 м или 2,70×3,60. Две пещи.

Пещ № 1. В северната му стена (запазена е част от свода).Размери 1,28×1,36 м и дебелина на подовата замазка 0,04 м. Отворът е от югоизток. Той е преграден от камъни с размери 0,60×0,70 м и височина 0,25 м.

Пещ № 2. Запазена е само подовата замазка — огнище. Намира се на 0,90 м южно от пещ № 1, разположена на същото ниво. Тя е с размери 1,10×1,40 м. Подът е от два пласта с дебелина 0,10 м. Отворът на пещта е от изток с широчина 0,60 м. Пред него пласт от въглени и пепел. Петното заема пространство 2×2 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: костено шило (*2*); тежест за рибарска мрежа (*3*); брус (*4*); хромел — част (*5*); кремъче-огниво (*6*); свредел — дължина 8 см, дебелина 0,3 см (*7*); прешлен за вретено — кръгъл, и част от полусферичен (*8*); керамика (*9*).

Печка (кв. $В_5$ — 1977 г.). Намира се под жилище № 87, в неговата източна стена. От печката е останала купчина от камъни, опушени тухли и разбита подова замазка. Подовата замазка (огнището) е с размери 1×1,10 м. Запазена е източната стена с дължина 1 м и широчина 0,15 м.

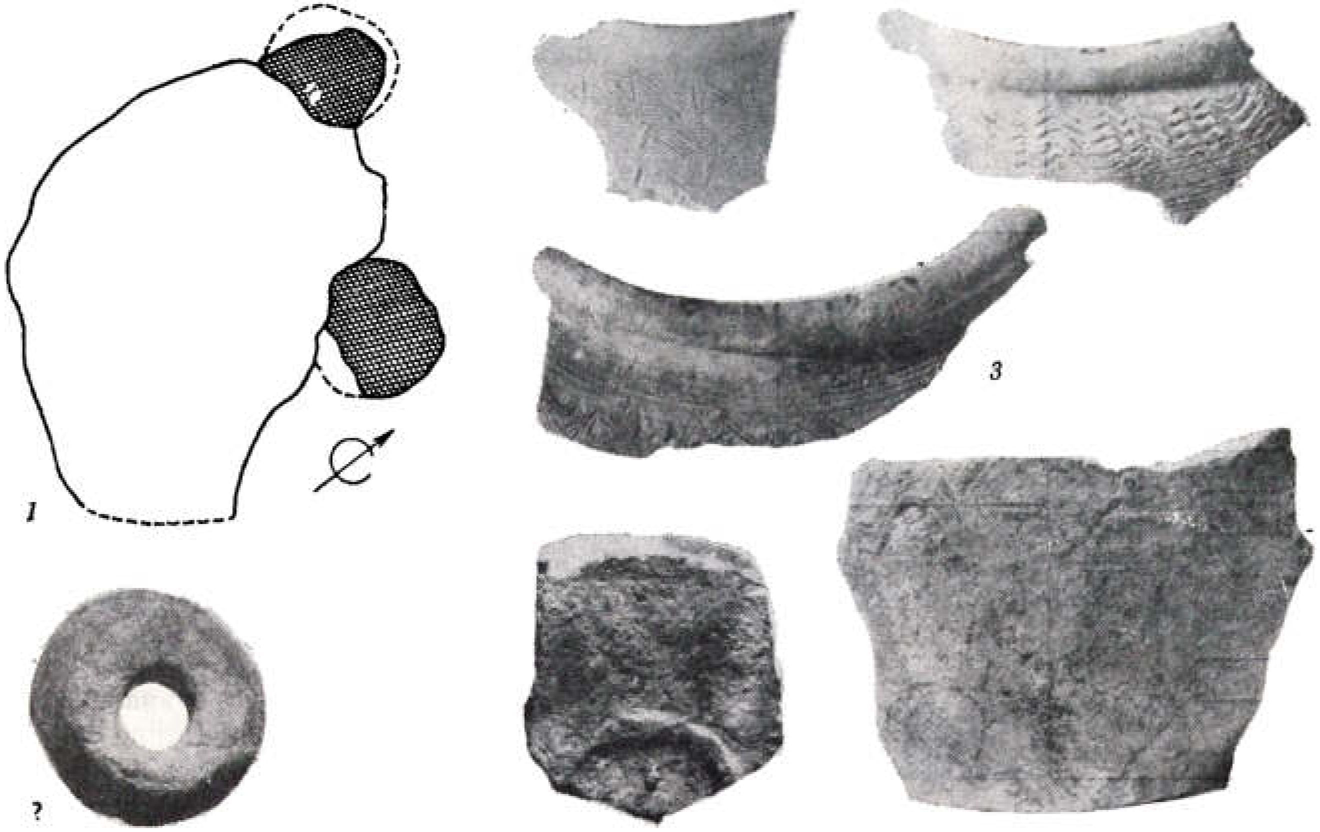

Обр. 170. Жилище № 91: план (*1*); прешлен за вретено (*2*); керамика (*3*)

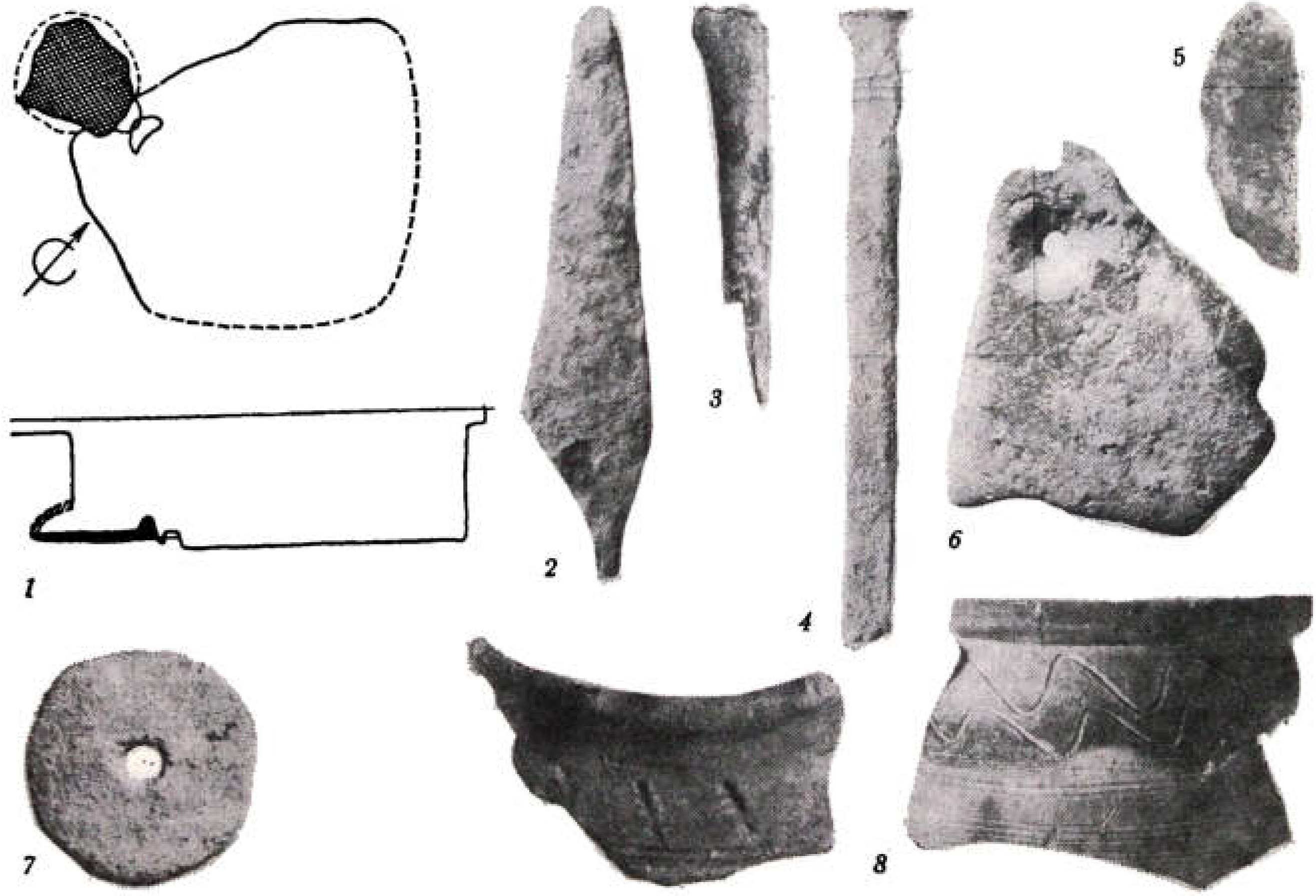

Обр. 171. Жилище 92: план и разрез (*1*); нож (*2*); костено шило (*3*); длето (*4*); брус (*5*); тежест за рибарска мрежа (*6*); прешлен за вретено (*7*); керамика (*8*)

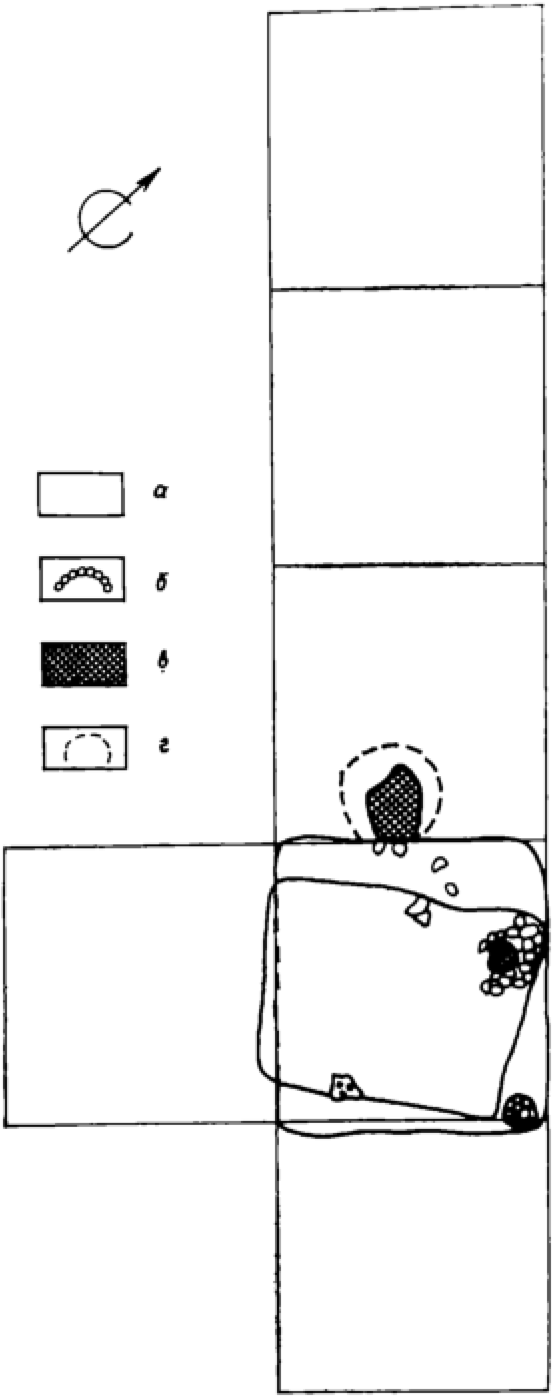

Обр. 172. Общ план на изкоп от 1978 г.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Жилище № 91 (№ 8 — IV изкоп, кв. $Д_8Д_7Д'_6Д'_7$ — 1977 г.) (обр. 170 *1—3*). На дълбочина 1,40 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,45 м в здравата земя. С правоъгълна форма в план и размери 3,40×4,40 м. Две пещи.

Пещ № 1. В североизточния ъгъл, със срутен свод. С почти кръгла форма. Размерите са 1×1,10 м. Дебелина на подовата замазка 0,10 м, на стената 0,06 м. Отворът е от запад с широчина 0,60 м. Запазена височина 0,20 м. Подът на пещта е на 0,30 м по-високо от този на жилището. Пред отвора се очертава петно, запълнено с пепел, въглени и керамични фрагменти, с размери 1×1 м.

Пещ № 2 (част от свода е разрушена). На 1,10 м северозападно от пещ № 1. С размери 1×1,25 м. Запазена височина 0,45 м. Дебелина на стените 0,02 м, на подовата замазка 0,02 м. Отворът е от юг (частично разрушен), широчина 0,60 м. Върху подовата замазка (огнището) на пещта в задната стена са поставени няколко камъка. Подовата замазка на пещта е по-висока с 0,25 см от тази на жилището.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: прешлен за вретено — част, кръгъл, полусферичен (*2*); керамика (*3*).

Жилище № 92 (№ 9, IV изкоп, кв. $Д'_6Д'_7Д''_6Д''_7$ — 1977 г.) (обр. 171 *1—8*). На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,40 м в здравата земя. В план почти в квадратна форма. С размери 3×3,20 м. Подът на жилището е с 0,20 м по-висок от този на жилище № 91.

Пещ. В югозападната стена (подът частично е разрушен). Размери на подовата замазка (огнището) 1,20×1,35 м. Състои се от два пласта с обща дебелина 0,10 м. Пред отвора, който е от изток и е под замазката, е положен зазидан половин хромел. Дължина на хромела 0,37 м, широчина 0,17 м, дебелина 0,05 м. Върху него лежи част от друг хромел с дължина 0,15 м, широчина 0,21 и дебелина 0,03 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: нож — обща дължина 6 см, размери на режещата част 4×1,1 см (*2*); костено шило (*3*); длето — дължина 9 см, широчина на острието 0,6 см (*4*); брус (*5*); тежест за рибарска мрежа (част) (*6*); прешлен за вретено, кръгъл, плосък (*7*); керамика (*8*); хромел.

Печка (кв. $В_5$). Отчасти запазена северната стена с широчина 0,30 м, източната 0,35 м. Подовата замазка е с размери 0,45×0,45 м. С дебелина 3 см. Намира се над жилище № 71.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Пещ (кв. $В'_4В''_5$). Останала е само подовата замазка с размери 1,20×1,30 м. Дебелината е 4 см. Тя е два пъти замазвана. Отворът е от изток. Под него се проследява пласт от пепел с дебелина 7 см и заема пространство 0,15×0,15 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Печка (кв. $В''_5В''_4$) силно разрушена, купчина камъни и части от подовата замазка.

Керамика, изработена на ръка и подправена на дъсчица.

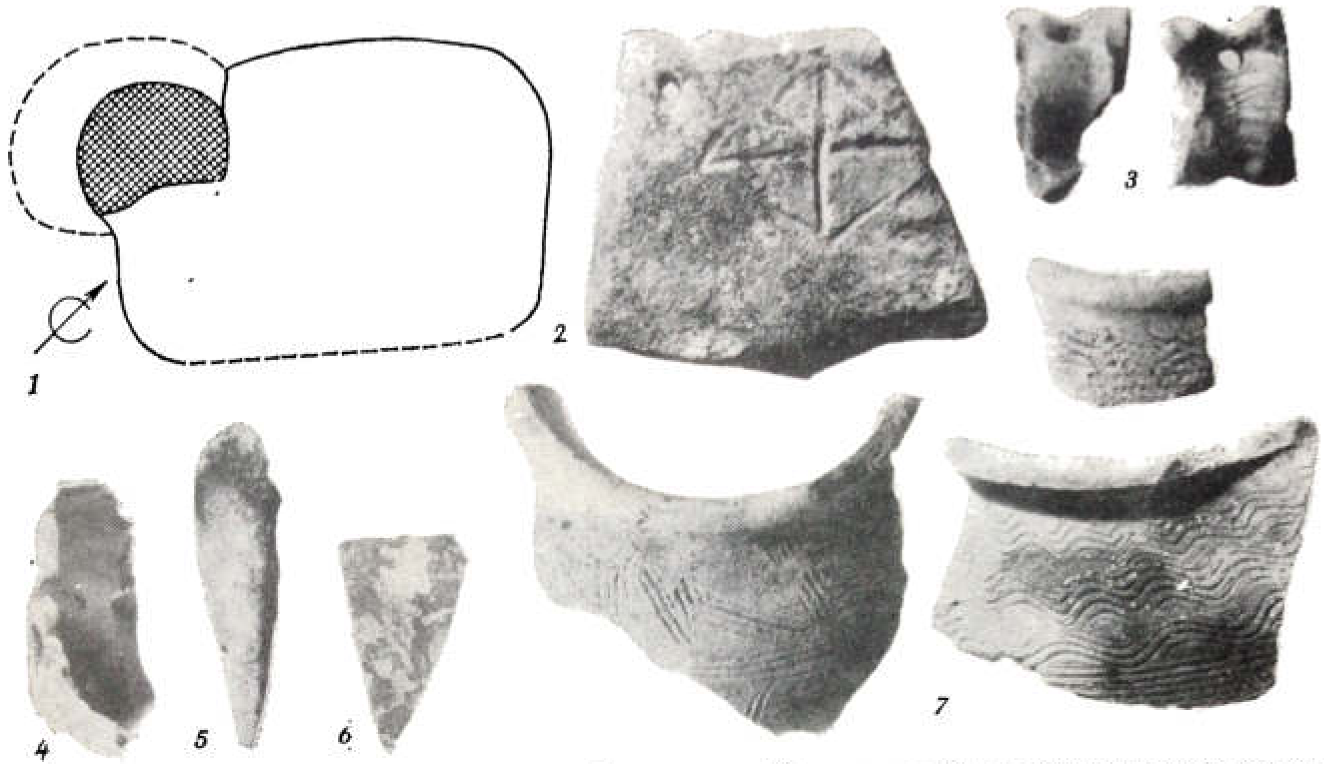

Обр. 173. Жилище № 93: план (*1*); тежест за рибарска мрежа (*2*); астрагали (*3*); кремъче-огниво (*4*); костено шило (*5*); плоско стъкло (*6*); керамика (*7*)

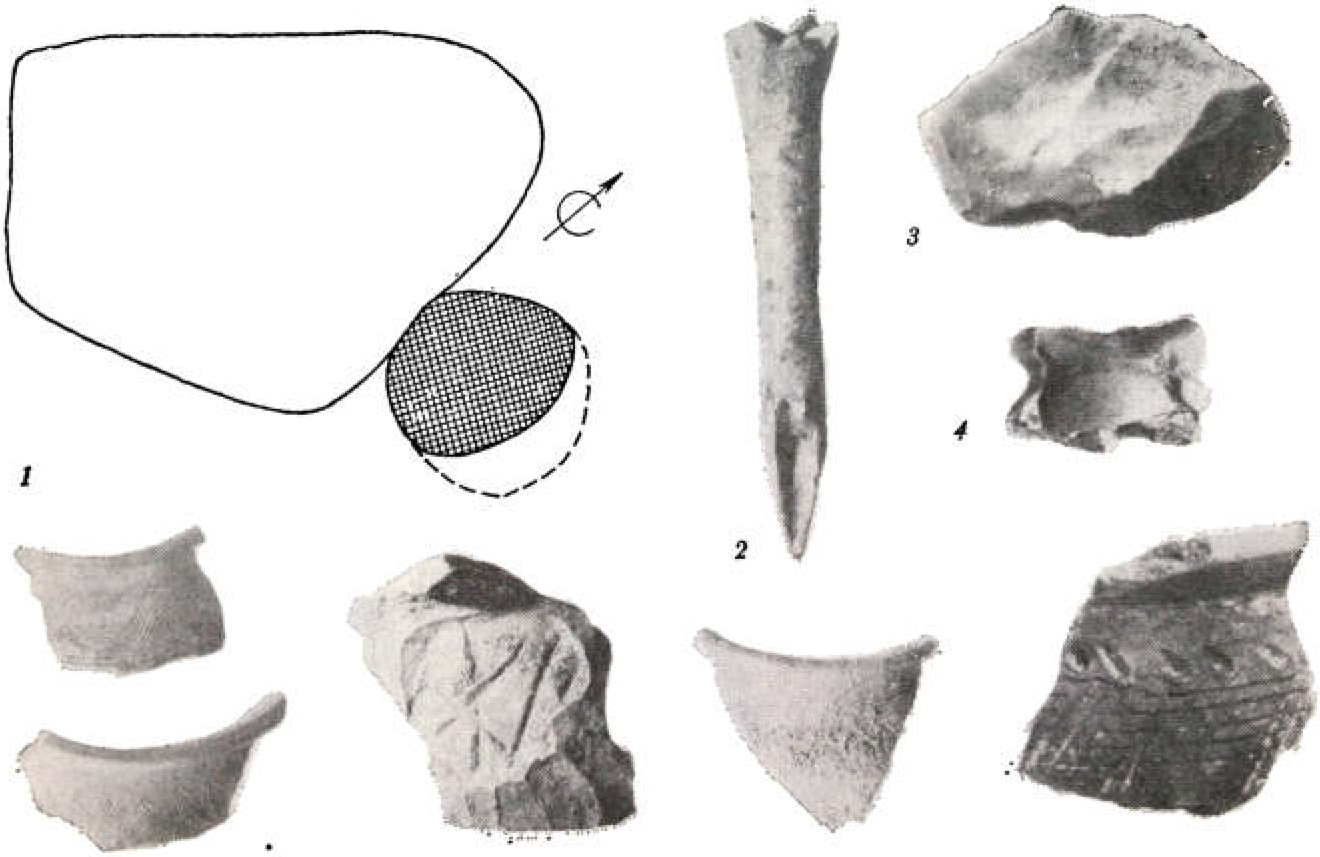

Обр. 174. Жилище № 94: план (*1*); костено шило (*2*); кремъче-огниво (*3*); астрагал (*4*); керамика (*5*)

Жилище № 93 (№ 1, кв. E_3—E_4—1978 г.) (обр. 173 *1—7*). На дълбочина 1,40 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,40 м в здравата земя, с правоъгълна форма, запазена е северната стена 0,26 м и 3 м от източната му стена, които са разрушени от жилище № 95.

Пещ (запазена отчасти сводестата част). В северозападния ъгъл. Диаметър 1,40 м. Височина 0,50 м, дебелина на стените 0,04 м, на подовата замазка 0,06 м. Отворът е от юг, широчина 0,80 м. От едната му страна купчина камъни. Подовата замазка на пещта е повисока с 0,20 м от тази на жилището.

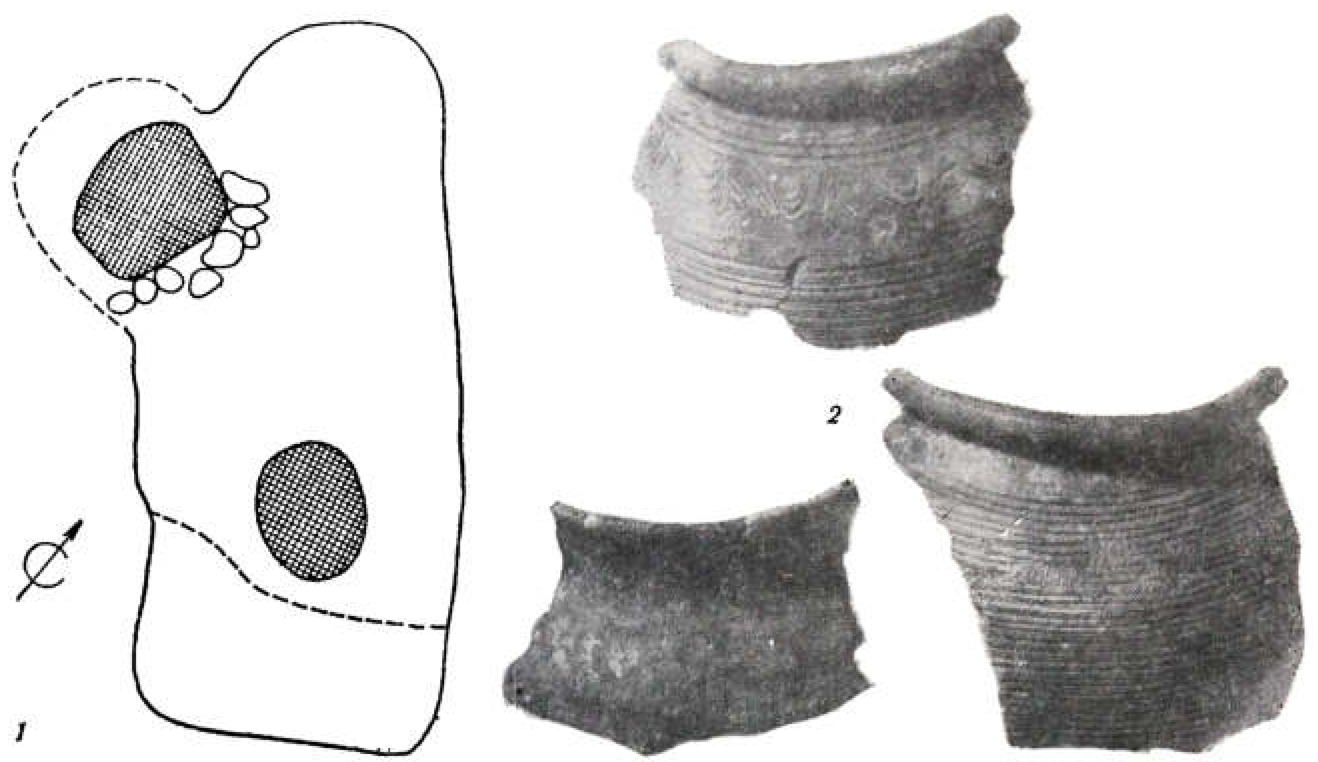

Обр. 175. Жилище № 95: план (*1*); керамика (*2*)

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: тежест за рибарска мрежа (*2*); два астрагала — единият с коси нарези по повърхността (*3*); кремъче-огниво (*4*); костено шило (*5*); плоско стъкло (*6*); керамика (*7*).

Каменно съоръжение (кв. E_4 — 1978 г.).

С кръгла форма. Изградено от дребни камъчета и сред тях късове обгорено дърво. Диаметър 0,50 м и височина 0,45 м.

Жилище № 94 (№ 2, кв. E_4 — 1978 г.) (обр. 174 *1—5*). На дълбочина 1 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,45 м в здравата земя. С правоъгълна форма в план. Размери 3,45×3,80 м. То е отчасти върху жилище № 93.

Пещ (запазена малко от горната част). В югоизточния ъгъл. Диаметър 1,30 м. Височина 0,20 м. Подовата замазка — глината, е върху камъчета и фрагменти от средновековна керамика, IX—XI в. Обща дебелина на подовата замазка 0,15 м. Отворът от северозапад. Пред него пласт от въглени и пепел. Размери 2×2 м и дебелина 0,20 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: костено шило (*2*); кремъче (*3*); астрагал (*4*); керамика (*5*).

Жилище № 95 (№ 3, кв. E_5—E_6—1978 г.) (обр. 175 *1—2*). На дълбочина 0,80 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,40 м в здравата земя. С правоъгълна форма в план и размери 1,30×2,75 м.

Пещ (запазена малка част от свода). В северозападната стена, с размери: диаметър 1,40 м. Височина 0,05—0,10 м. Отворът е от югоизток 1,25 м, преграден от стеничка от големи камъни и тухли в три реда с дължина 1 м, широчина 0,20 м и дебелина 0,15 м. Подовата замазка е с дебелина 0,09 м. Бе намерена част от хромел.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Съоръжение (кв. E_6 — 1978 г.). На дълбочина 1,40 м от сегашната повърхност и на 0,45 м в здравата земя. Тя е на 0,60 м по-дълбоко от подовата замазка на пещ от жилище № 95. Запазена е югоизточната стена. Тя е почти отвесна на югоизточната стена, изпечена до червено. С правоъгълна форма в план. Подовата замазка е с височина 0,37 м и дебелина 0,03 м. Отворът е от северозапад. С широчина 0,40 м. Пред него се проследява пласт от въглени и пепел с дебелина 0,06 м, купчина от камъни.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в. (*2*).

Жилище № 96 (4, кв. E_3—E_4—E_3—E_4 — 1978 г.) (обр. 176 *1—9*). На дълбочина 1,20—1,30 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,50 м в здравата земя, с правоъгълна форма в план. Размери 4×5,60 м. Подът му е замазан с глина.

Пещ (добре запазена). В северозападния ъгъл. С размери 1,60×1,80 м, височина 0,45 м. Дебелина на стената 0,04—0,05 м, на подовата замазка (огнището) 0,08 м. Отворът е от югоизток с широчина 0,70 м.

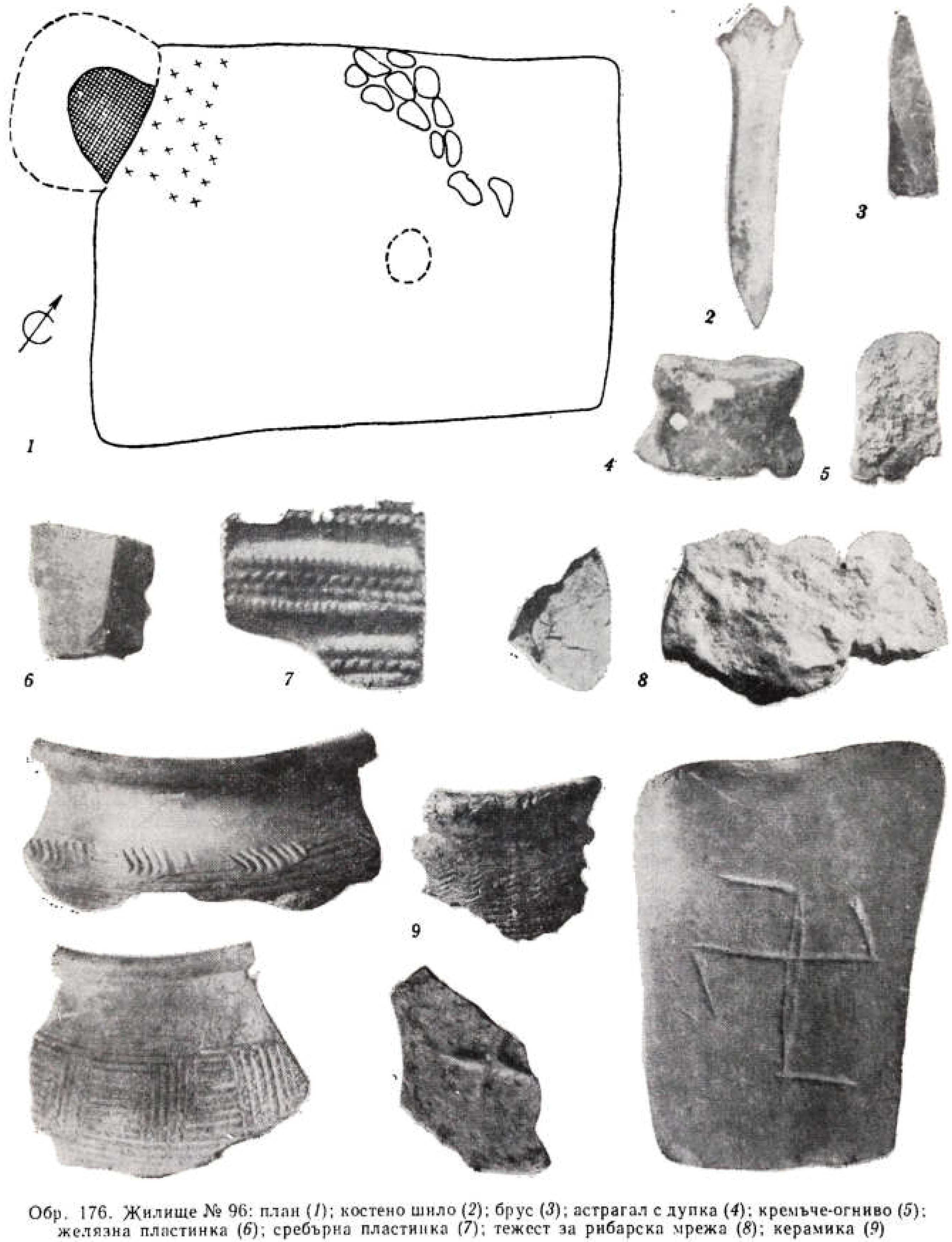

Обр. 176. Жилище № 96: план (*1*); костено шило (*2*); брус (*3*); астрагал с дупка (*4*); кремъче-огниво (*5*); желязна пластинка (*6*); сребърна пластинка (*7*); тежест за рибарска мрежа (*8*); керамика (*9*)

Пред него петно от пепел и въглени с размери 1,20×1,60 м и дебелина 0,10 м. Сред тях няколко къса желязна шлака и къс чисто желязо.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в. Голямо количество животински кости.

Инвентар: костено шило (*2*); брус (*3*); астрагал с дупка (*4*); кремъче-огниво (*5*); желязна пластинка (*6*); сребърна пластинка с дължина 3 см и широчина 1,5 см (*7*); тежест за рибарска мрежа (*8*); керамика (*9*).

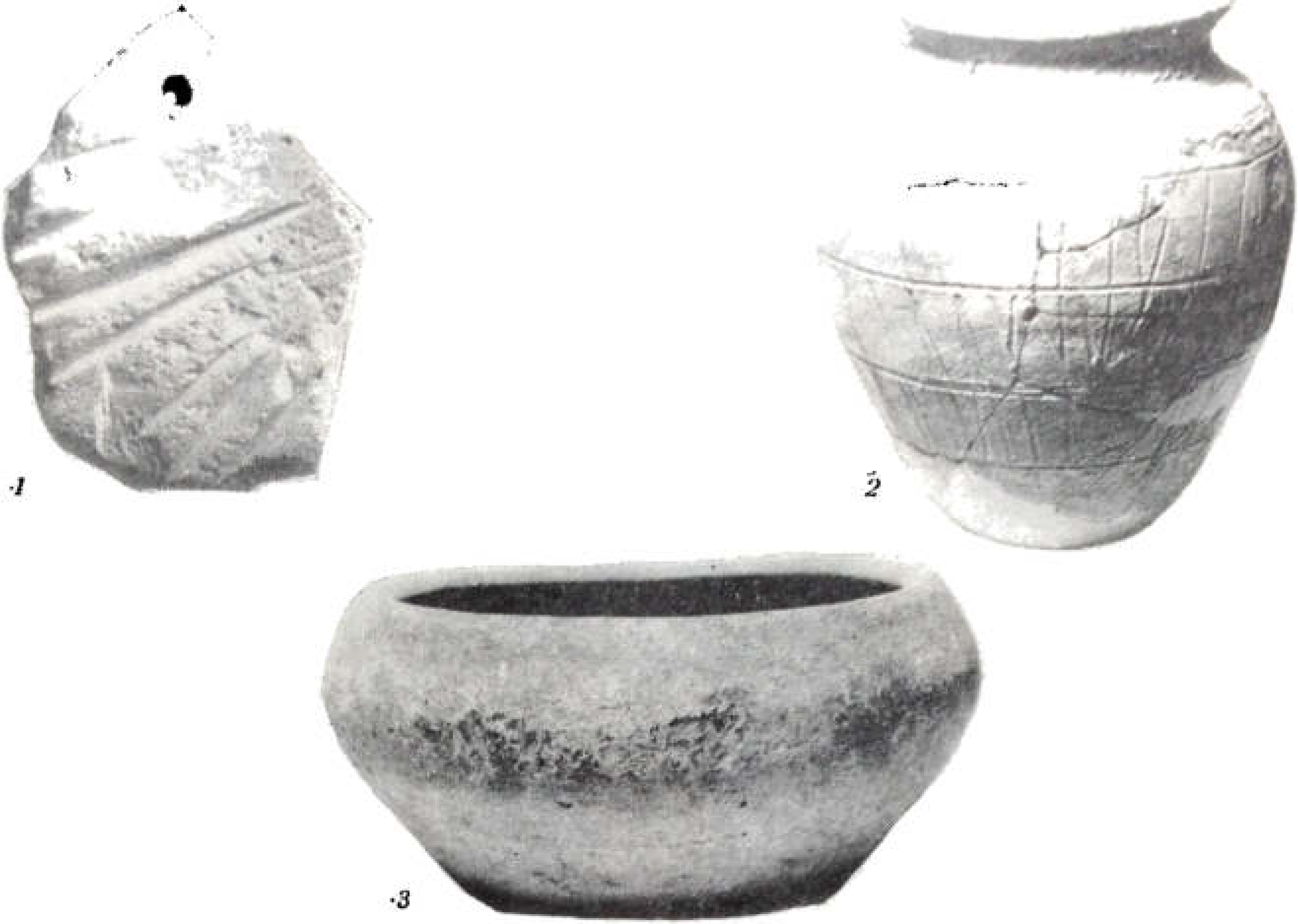

Обр. 177. Печка, кв. $Е_3$: тежест за рибарска мрежа (*1*); гърне (*2*); паница (*3*)

Печка (кв. $Е_3$ — 1978 г.) (обр. 177 *1—3*). Намира се под жилище № 96. Изградена от големи, средни и малки камъни. Останала е разбита част от подовата замазка. Върху нея пласт от пепел, въглени и част от хромел.

Инвентар: тежест за рибарска мрежа (*1*); гърне, изработено на грънчарско колело, с яйцевидна форма. Примес песъчинки. Гърло (шийка) леко извито навън, двойно срязано ръбче. Орнамент малки, дълбоко врязани линии в долната част на шийката, като се редуват вълнообразни и врязани хоризонтални линии на интервали върху стените на тялото. Върху тях мрежест орнамент, дълбоки врязани линии, които образуват неправилни ромбове. Диаметър на устието 12 см, диаметър на дъното 8,5 см и височина 20 см (*2*).

Паница, изработена на грънчарско колело. Устието е завито навътре и отвън с браздичка. Глината е с примеси от песъчинки и слюда. Диаметър на устието 27 см, диаметър на дъното 19 см и височина 9,5 см (*3*).

Съоръжение с кръгла форма (кв. $Е_9$ — 1978 г.) (обр. 178). Изградено е от малки камъчета с височина 0,25 м, разположено на 0,60 м от сегашната повърхност. То е със стеничка, обгорена до червено обмазка. С дебелина 0,02 м и диаметър 0,40 м.

Жилище № 97 (№ 5, кв. $Е_{12}$ — 1978 г.) (обр. 179 *1—8*). На дълбочина 1,40 м от сегашната повърхност, вкопано на 0,80 м в здравата земя. С почти правоъгълна форма и размери 4 × 4,50 м. Подът на жилището е замазан с глина с дебелина 0,03 м.

Печка (отчасти разрушена). До източната му стена. Изградена от големи, средни и малки камъни. С почти правоъгълна форма. С размери 1 × 1,40 м и запазена височина 0,25 м. Дължина на източната стена 1,40 м и широчина 0,46 м, дължина на западната стена 0,90 м и широчина 0,60 м. Отворът е от юг с широчина 0,30 м. Подовата замазка е с размери 0,50 × 0,60 м.

Керамика, изработена на примитивно грънчарско колело, от началото на VIII в.

Инвентар: костено шило (*2*); тежест за рибарска мрежа (*3*); кремъче-огниво (*4*); обковка — желязна за ведро (*5*); кръгче-питка (*6*); нож — обща дължина 8 см, дължина на режещата част — 3,8 × 5 см (*7*); керамика (*8*).

Пещ (кв. $Е_{12}$ — 1978 г.) (обр 180 *1—6*). Останала е замазката на дълбочина 0,30 м от сегашната повърхност. Размери на замазката 0,60 × 1 м. Върху нея и около нея керамични фрагменти, изработени на грънчарско колело, от IX—X в.

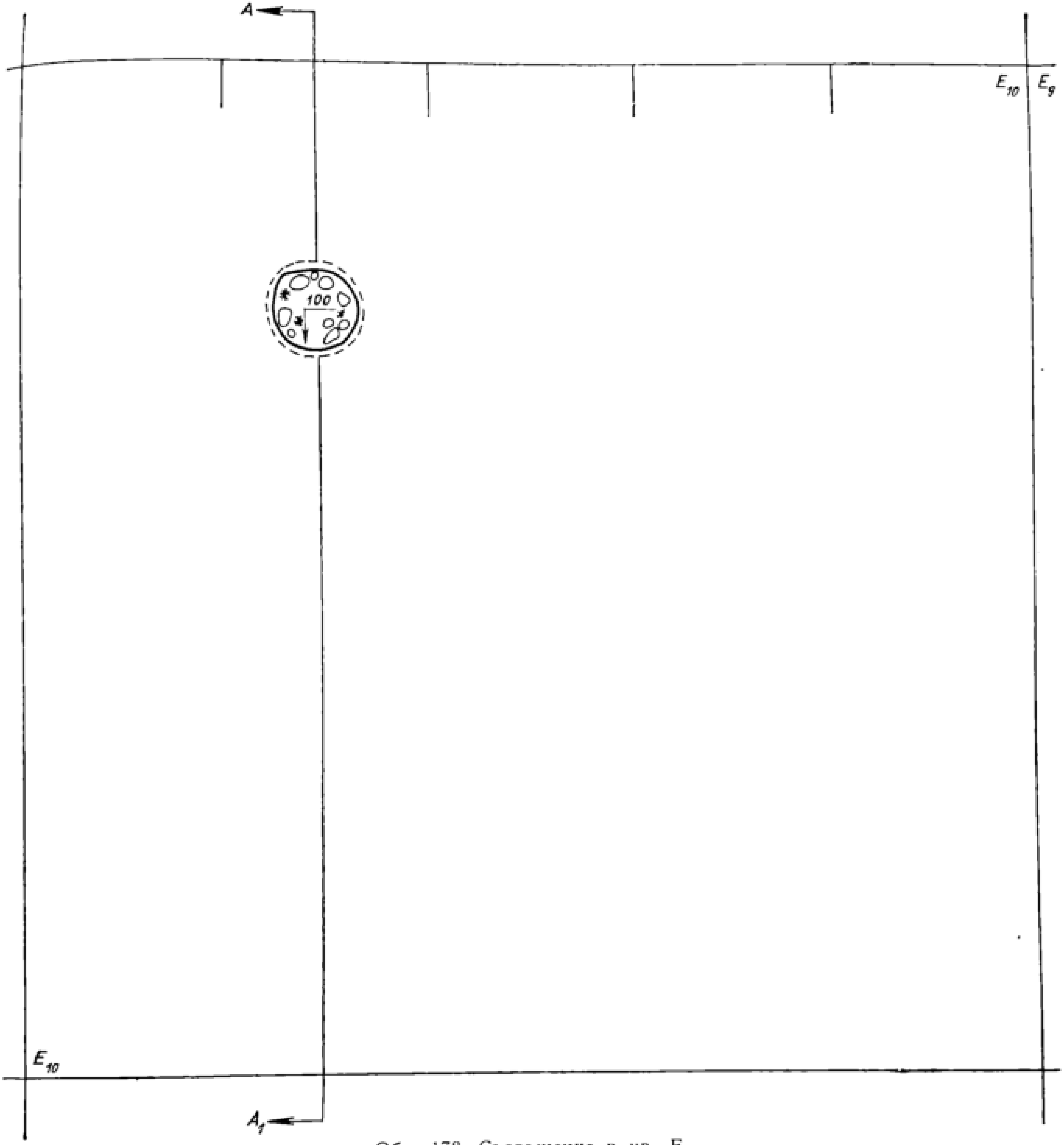

Обр. 178. Съоръжение в кв. E_9

Инвентар: желязна тока (*1*); връх от ромбовидна стрела с пръстенче и размери: обща дължина 8 см, на ромбовидната част 6×1,20 см (*2*); връх от листовидна стрела с шип, обща дължина 7,5, на листото 4×1 см (*3*); желязна скоба (*4*); кръгче — изрязано от съд (*5*); керамика (*6*).

Жилище № 98 (№ 6, кв. E_{18}—E_{19} — 1978 г.) (обр. 181 *1*—*12*). На дълбочина 1,45 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,60 м в здравата земя, с неправилна правоъгълна форма, на 0,30 м дълбочина в североизточния ъгъл, размери 3,75×4,20 м. Вероятно от отоплително съоръжение. В средата на пода яма с неправилна кръгла форма, с диаметър 0,80 м и дълбочина 0,30 м. В нея са намерени шест бруса и костено шило. Върху пода на жилището—четири части от различни хромели и шест къса желязна шлака.

Керамика, изработена на грънчарско колело — гърнета, части от амфоровидни стомни със зелена глеч, котел с вътрешни дръжки.

Инвентар: костено шило (*1*); брус (*2*); прешлен за вретено, кръгъл и плосък (*3*); ножче (*4*); връх от стрела (*5*); връх от листовидна стрела. Общ размер на листото 4,6×1,7 см (*6*);

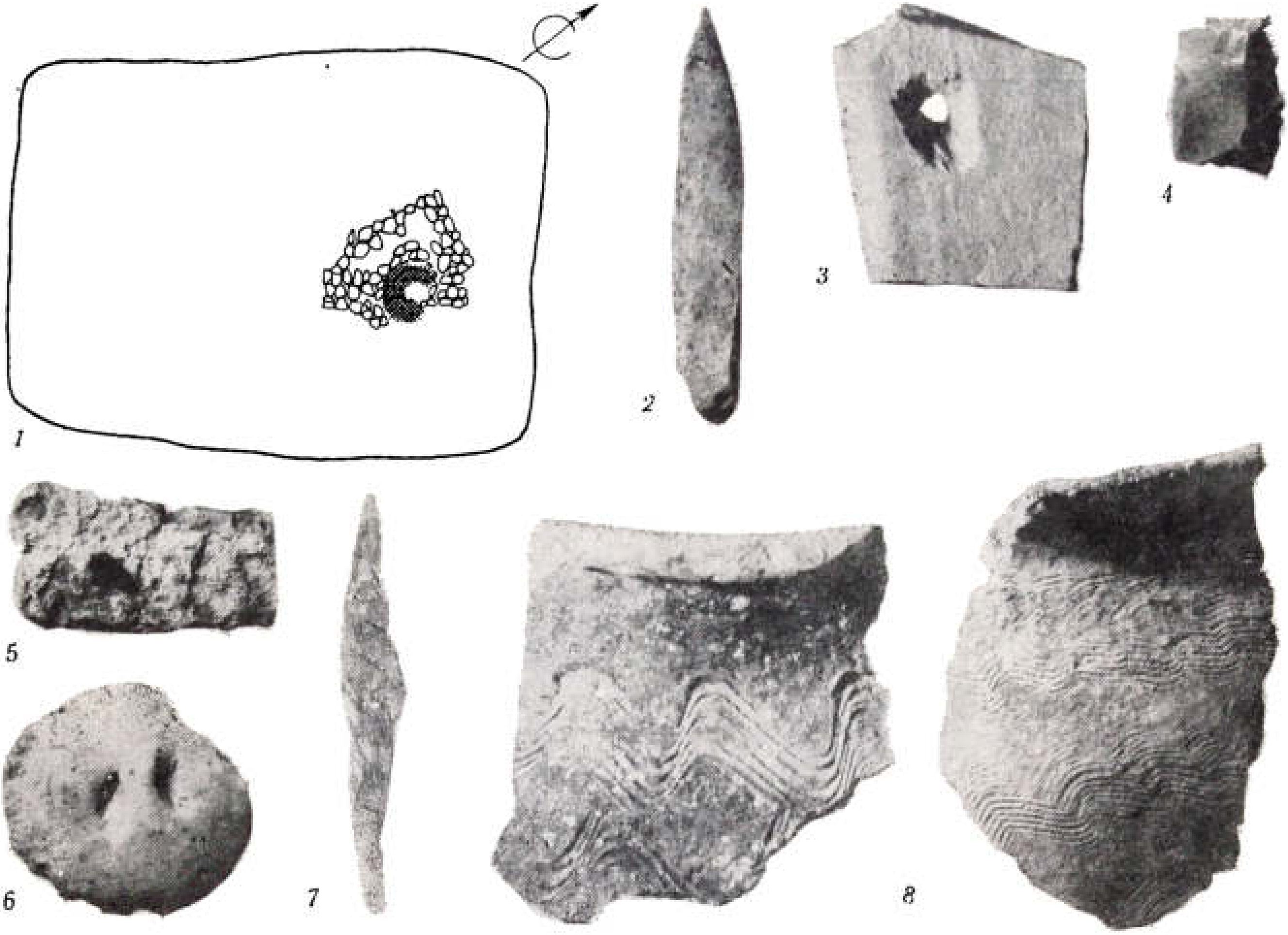

Обр. 179. Жилище № 97: план (*1*); костени шила (*2*); тежест за рибарска мрежа (*3*); кремъче-огниво (*4*); обковка за ведро (*5*); кръгче питка (*6*); нож (*7*); керамика (*8*)

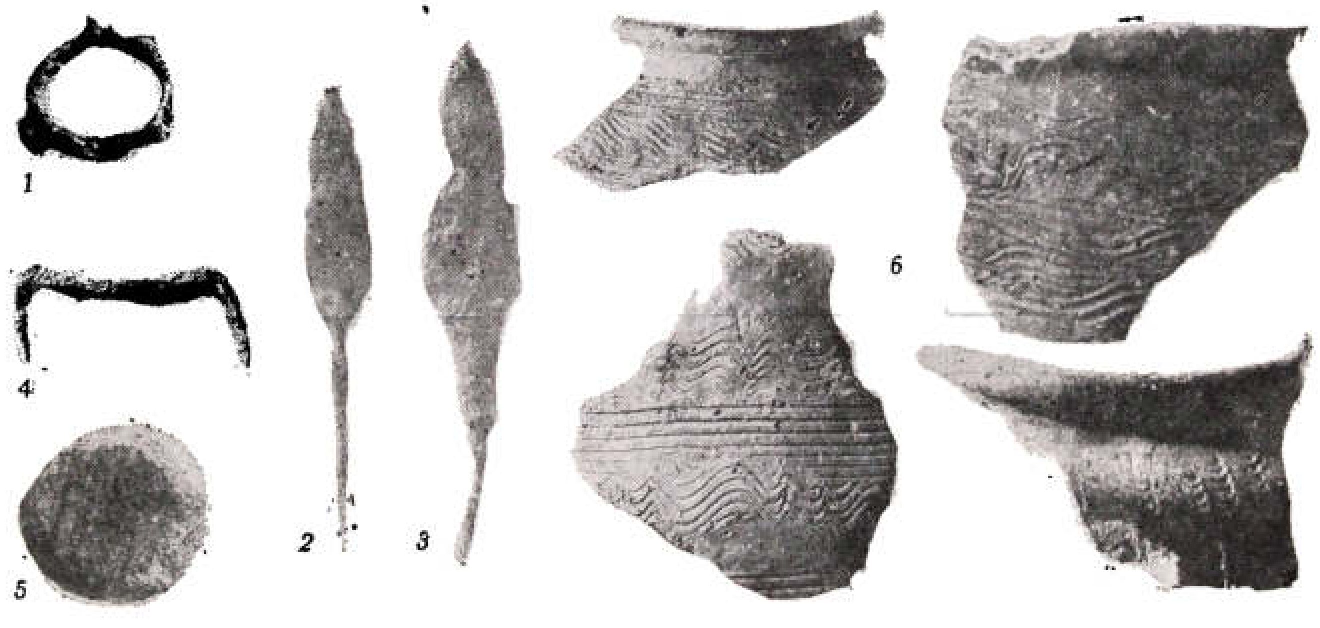

Обр. 180. Пещ в кв. Е$_{12}$: желязна тока (*1*); връх от ромбовидна стрела (*2*); връх от листовидна стрела (*3*); желязна скоба (*4*); кръгче (*5*); керамика (*6*)

бронзов пръстен (*7*); кремъче-огниво (*8*); неопределен железен предмет (*9*); железен ключ — обща дължина 22 см, на дръжката 12 см (*10*); тежест за стан (*11*); керамика (*12*).

Жилище № 99 (№ 7, кв. З$_4$ З$'_4$ З$''_4$ — 1978 г.) (обр. 182 *1—13*). На дълбочина 1,50 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,60 м в здравата земя с почти квадратна форма и размери 4×4,20 м. На 0,30 м от източната стена (до североизточния ъгъл) на 0,80 м от сегашната по-

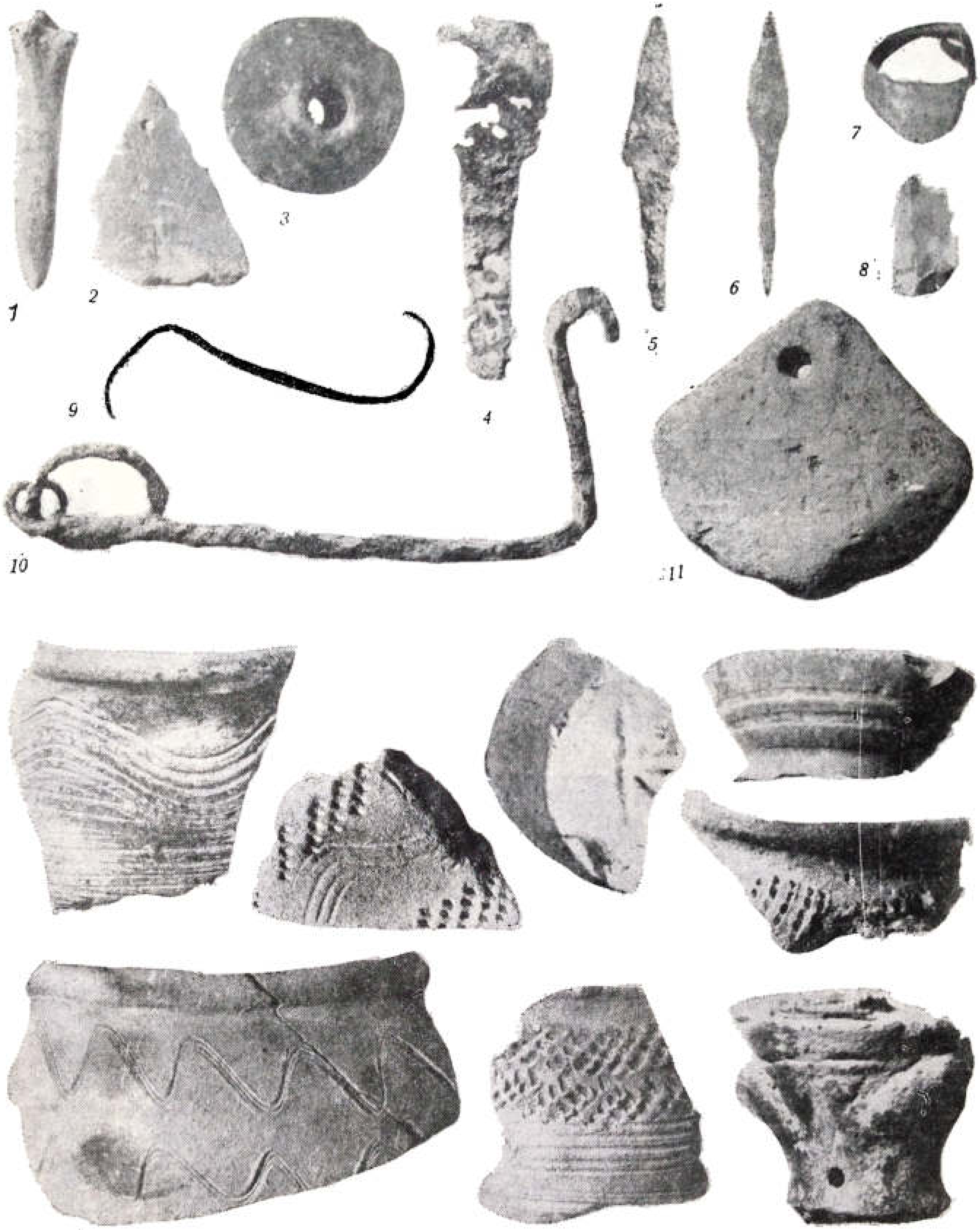

Обр. 181. Жилище № 98: костено шило (*1*); брус (*2*); прешлен за вретено (*3*); ножче (*4*); връх от стрела (*5*); листовидна стрела (*6*); бронзов пръстен (*7*); кремъче-огниво (*8*); неопределен железен предмет (*9*); железен ключ (*10*); тежест за стан (*11*); керамика (*12*)

върхност купчина от дребни камъни с кръгла форма и диаметър 0,45 м. Между камъните късове от обгоряло дърво. Сред камъните се очертава гнездо с елипсовидна форма, вътре обгоряло дърво. Успоредно на източната стена на 0,60м западно от нея се проследяват овъглени греди. Те са с дължина 0,40 м и широчина 0,20 м. Може да се предположи, че това е дървена конструкция на жилището.

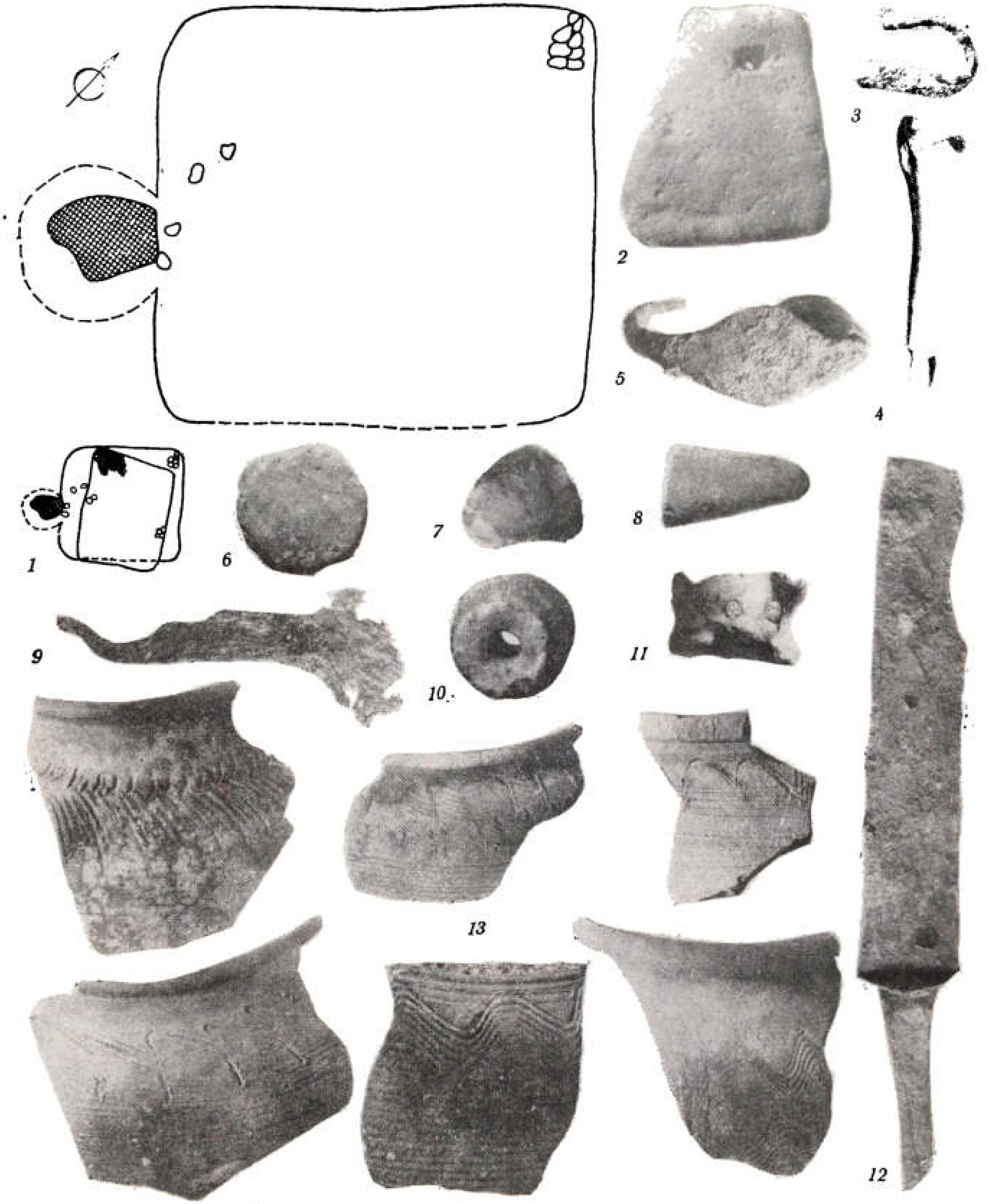

Обр. 182. Жилище № 99: план (*1*); тежест за рибарска мрежа (*2*); желязно огниво (*3*); шило (*4*); бронзов пръстен (*5*); кръгче (*6*); кремъче-огниво (*7*); брус (*8*); косер (*9*); прешлен за вретено (*10*); астрагал (*11*); нож (*12*); керамика (*13*)

Пещ. В западната стена, сравнително добре запазена, с кръгла форма и диаметър 1,20 м. Височина 0,40 м. Отворът е от изток. Широчина на отвора 0,50 м, фланкиран от тухла. Пред отвора петно, изпълнено с пепел и въглени, разбита замазка — обгорена до червено.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: тежест за рибарска мрежа (*2*); желязно огниво (*3*); шило (*4*); бронзов пръстен. Отворена пластинка. В средата елипсовидно разширение. Диаметър 2 см. Размери на елипсо-

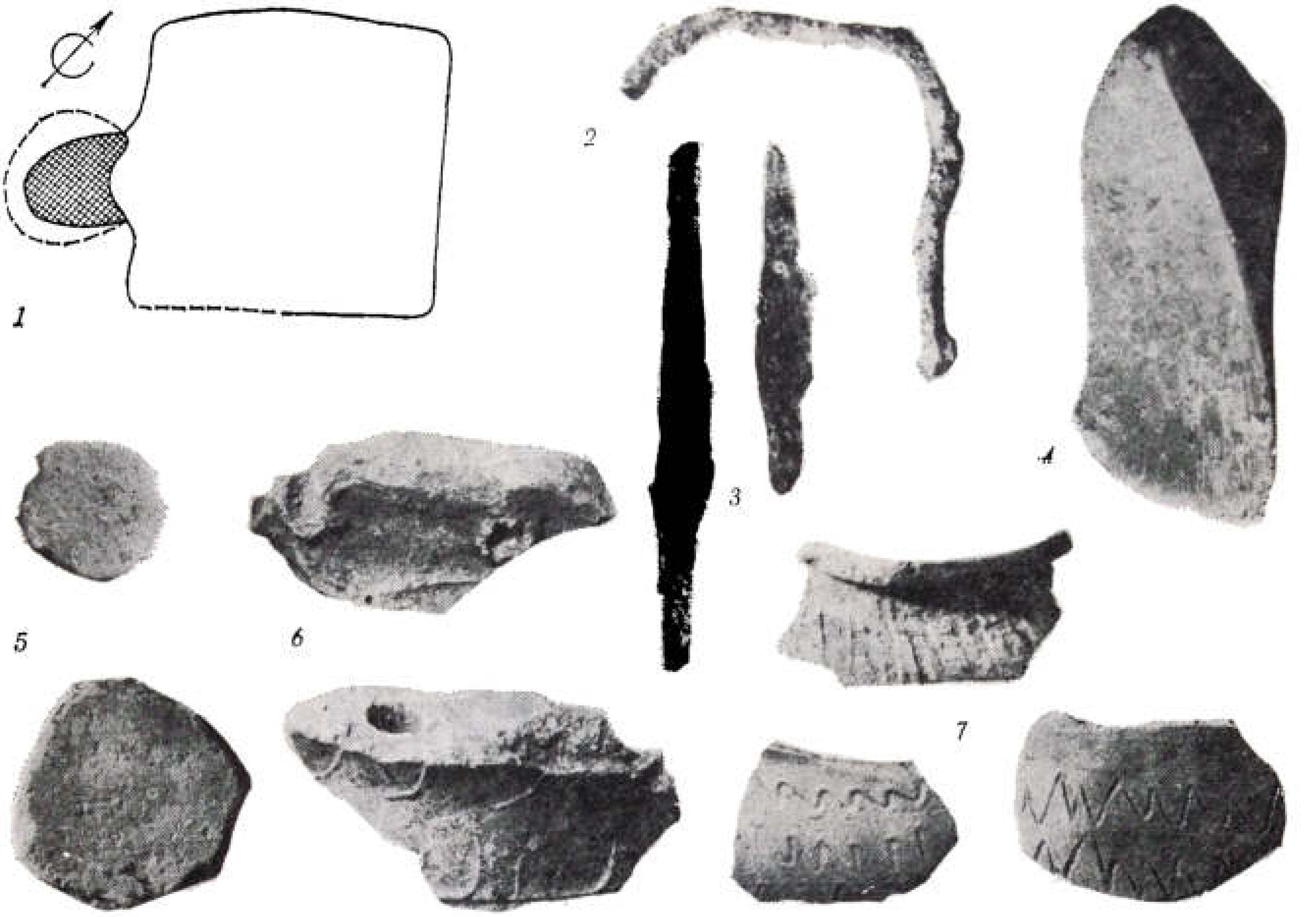

Обр. 183. Жилище № 100: план (*1*); скобичка (*2*); ножчета (*3*); брус (*4*); кръгчета от керамика (*5*); желязна шлака (*6*); керамика (*7*)

видното разширение 1×1 см (*5*); кръгче, изрязано от гърне (*6*); кремъче-огниво (*7*); брус (*8*); косер (*9*); прешлен за вретено (*10*); астрагал (*11*); нож — обща дължина 15 см, на режещата част 11×2 см (*12*); керамика (*13*).

Жилище № 100 (№ 8, кв. E_{22}—E_{23} — 1978 г.) (обр. 183 *1—7*). На дълбочина 0,90 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,60 м в здравата земя. С почти квадратна форма и размери 3,20×3,30 м.

Пещ (отчасти запазена сводестата част). В северозападния ъгъл. Диаметърът на подовата замазка е 1,30 м, дебелина 0,02 м и дебелина на стената 0,05 м. Отворът е от изток, широчина 0,50 м. Височина на печката 0,40 м. Това жилище отчасти е засегнало помещението с грънчарска пещ № 103.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: желязна скобичка—част (*2*); две ножчета—обща дължина 10,5 см, на режещата част 6,5×1,26 см; обща дължина 3,6, на режещата част 1,3 см (*3*); брус (*4*); две кръгчета от керамика (*5*); желязна шлака (*6*); керамика (*7*).

Бронзова монета (кв. E_{23} — 1978 г.).

На дълбочина 9,50 м от сегашната повърхност.

Помещение с грънчарска пещ № 101 (№ 9, кв. E_{22}—E_{23} — 1978 г.) (обр. 184 *1—2*).

На дълбочина 2,40 м от сегашната повърхност. Вкопано в здравата земя на около 2 м.

Грънчарска пещ. В югоизточния ъгъл на помещението, много добре запазена. С почти кръгла форма. Двуетажна, с обща височина около 2 м. Запазени са горната част, скарата и огнището. Височина на горната част (стените) 0,70 м, измерена от скарата. Скарата е с диаметър 1,30 м и дебелина 0,60 м. В нея има 20 отвора (канали). Те са разположени в два концентрични кръга и един в средата. Броят на отворите във външния кръг е13, във вътрешния 7, а в центъра — един. Диаметър 0,05—0,07 м, дълбочина 0,60 м. Огнището е с диаметър 1,54—2 м. Височина 0,54—0,60 м. Дебелина на подовата замазка 0,60—0,10 м. Отворът е от северозапад с широчина 0,66 м и височина 0,54 м. Пред него продължение от подовата замазка на огнището. То е с елипсовидна форма, леко коритообразно. С размери 0,40×0,70 м. Грънчарската пещ има предпещно помещение. С почти квадратна форма в план и размери 1,60×1,80 м, дълбочина 0,80 м (измерена от пода на жилище № 100). Върху горната част на скарата срутили се камъни. Между камъните има плочест камък с размери 0,27×0,40 м, дебелина 0,5 см и

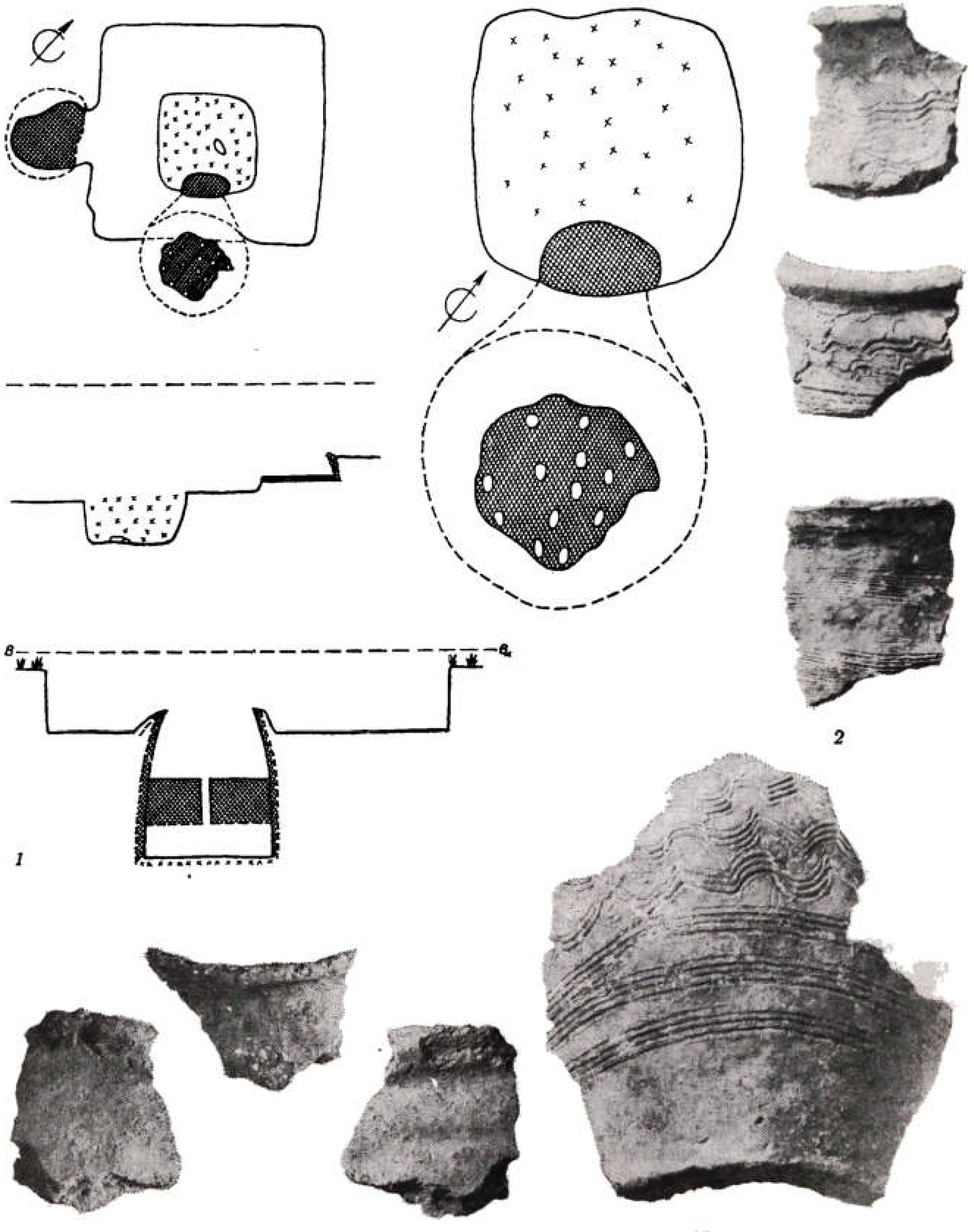

Обр. 184. Помещение (грънчарска пещ) № 101: план и разрези (*1*); керамика (*2*)

част от хромел. Огнището е запълнено с пласт от въглени, пепел и късове горяло дърво с дебелина 0,20—0,25 м, а също и големи фрагменти от гърнета—брак. Те са изработени на ръка и доправени на примитивно грънчарско колело. Пред отвора на пещта пет големи къса желязна шлака. Предпещното помещение бе запълнено с пепел, въглени и фрагменти от гърнета с дебелина 0,60 м.

Купчина от глина с примеси от дресва, от която са изработвани съдовете в грънчарска пещ № 101. Намира се на 1 м дълбочина от сегашната повърхност и заема пространство 0,40×0,60 м.

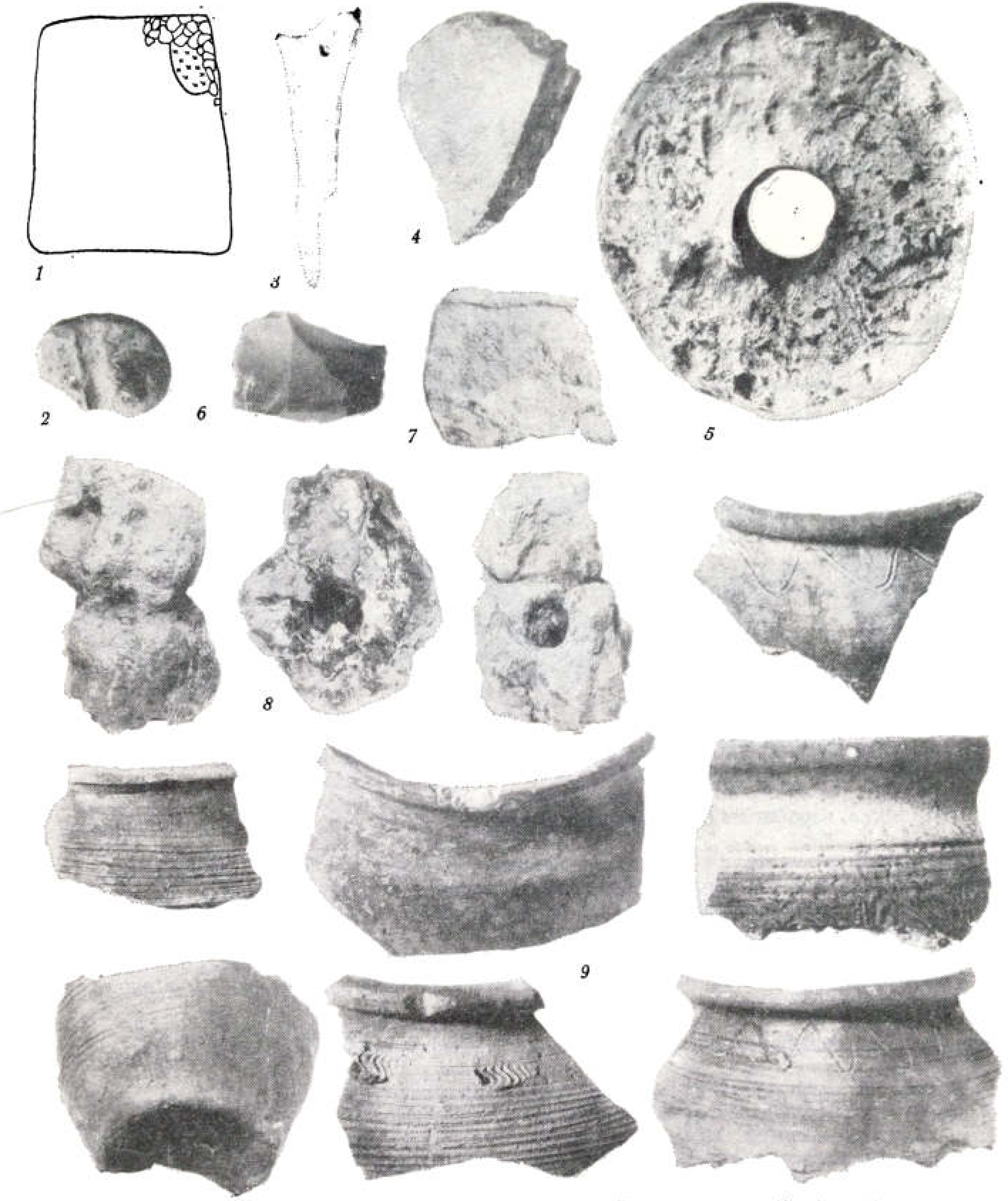

Обр. 185. Жилище № 102: план (*1*); прешлен за вретено (*2*); костено шило (*3*); брус (*4*); тежест за рибарска мрежа (*5*); кремъче-огниво (*6*); желязна пластинка (*7*); идол (*8*); керамика (*9*)

Жилище № 102 (№ 10, кв. E_{25}—E_{26}—1978 г.) (обр. 185 *1*—*9*). На дълбочина 1,60 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,60 м в здравата земя. В план с почти квадратна форма и размери 3×3,20 м.

Печка. В северозападния ъгъл, силно разбита. Изградена от камъни — големи и малки, сред тях керамични фрагменти от IX—X в. Те са с размери 1,15×1,45 м. Запазени са подобре северната и западната стена с дължина 1—1,10 м и широчина 0,20—0,30 м. Размери на подовата замазка 0,90×1 м и дебелина 0,03—0,06 м, покрита с въглени и пепел. Отворът е от югоизток. Пред него част от хромел. До отвора и е бил забит кол — идол.

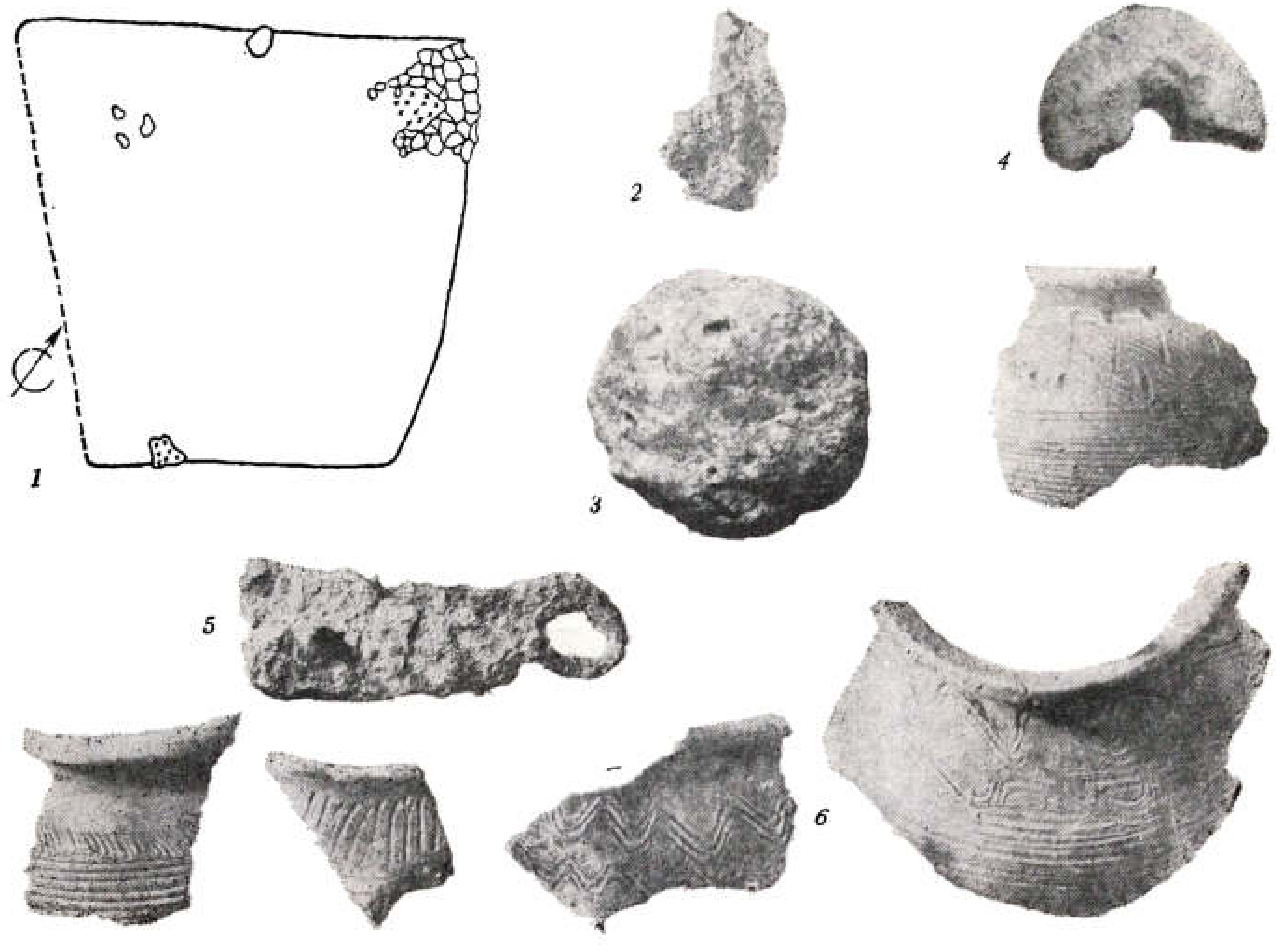

Обр. 186. Жилище № 103: план (*1*); кремъче-огниво (*2*); кръгче-питка (*3*); прешлен за вретено (*4*); железен предмет (*5*); керамика (*6*)

Керамика, изработена на грънчарско колело, IX—XI в., и голямо количество животински кости.

Инвентар: прешлен за вретено — кръгъл, полусферичен (*2*); костено шило (*3*); брус (*4*); тежест за рибарска мрежа — кръгла, от камък (*5*); кремъче-огниво (*6*); желязна пластинка (*7*); идол — изработен от камък-пясъчник. Той изобразява човешка фигура. С добре очертано лице. Туловище — скъсено, ръцете и гърдите са само загатнати. В западната му страна се очертава отвор. Той е с кръгла форма, диаметър 0,04 м и дълбочина 0,08 м. В него е бил слаган дървен кол, с който е бил забит в пода. Височина на идола 0,23 м и широчина 0,20 м (*8*); керамика (*9*).

Жилище № 103 (№ 10, кв. $З_4$—$З_4$—$З_4$—1978 г.) (обр. 186 *1—6*). На дълбочина 1,70 м от повърхността, вкопано на 1 м в здравата земя, на 0,15 м по-дълбоко от жилище № 99. Размери 4×4 м.

Печка (отчасти запазени източната, северната и части от западната стена). Подът е замазан с глина. Изградена е от големи камъни. Общ размер 1×1,35 м и запазена височина 0,15 м. Западната стена е с дължина 1 м и широчина 0,40 м, северната с дължина 1,35 м и широчина 0,30 м. Източната с дължина 0,90 м и широчина 0,40 м. Размери на огнището 0,60×0,70 м. Отворът е от юг, с широчина 0,30 м. Дебелина на подовата замазка 0,06 м. Пред отвора подовата замазка е обгоряла до червено и с размери 0,20×0,40 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: кремъче-огниво (*2*); кръгче-питка (*3*); прешлен за вретено (*4*); железен предмет (*5*); керамика (*6*).

Печка (кв. $Е_{20}$ — 1978 г.) (обр. 187). На дълбочина 0,90 м от сегашната повърхност. Вкопана на 0,30 м в здравата земя. С бъбрековидна форма. Запазена е част от едната ѝ стена, изградена от средни по размер камъни с дължина 0,40 м, широчина 0,20 м. Подовата замазка, изпечена до червено, с размери 0,30×0,70 м. Отворът е от изток, с широчина 0,20 м.

Жилище № 104 (№ 2, кв. $Ж_{21}$—$Ж_{22}$—1979 г.) (обр. 189 *1—7*). На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,55 м в здравата земя. С неправилна правоъгълна форма в план. Размери 2,85×5,80 м. Три пещи.

Пещ № 1 (сравнително добре запазена). В северозападния ъгъл, с размери: диаметър 0,80×1 м и височина 0,50 м. Дебелина на подовата замазка 0,04 м. Отворът е от юг, преграден от няколко камъка и пред него камъни също.

Пещ № 2 (силно разрушени сводестата част и подовата замазка). В югозападната стена. Запазен диаметър 0,70—1,15 м. Височина на пещта 0,40 м. Дебелина на подовата замазка 0,04 м.

Пещ № 3 (много добре запазена). В западната стена. Диаметър 1,20 м. Височина 0,50 м. Отворът е от юг. Той е с широчина 0,50 м, фланкиран само от едната страна. Пред него яма с размери 0,40—0,50 м. Тя е запълнена с въглени и пепел. Върху пода на жилището купчина от опушени, средни камъни по размер. Тя е с размери 1×1,45 м и височина 0,60 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

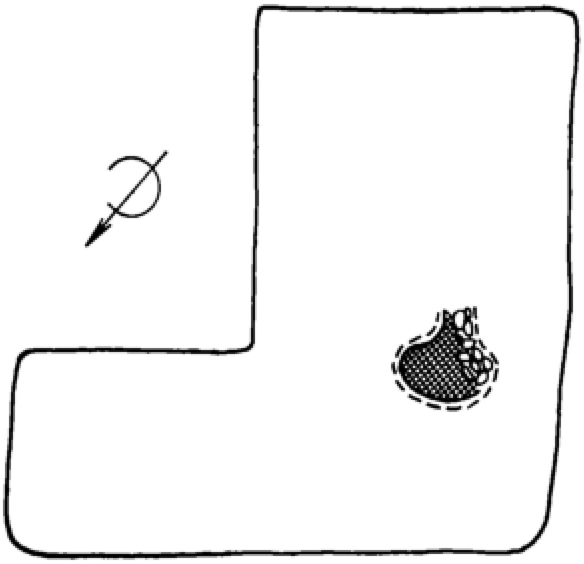

Обр. 187. Печка с бъбрековидна форма

Инвентар: костено шило (*2*); прешлен за вретено — двуконусен (*3*); брус (*4*); неопределени железни предмети (*5*); отчупен връх на ромбовидна стрела с обща дължина 8,2 см, на острието 5,4×2 см (*6*); керамика (*7*).

Жилище № 105 (№ 2, кв. Ж$_{13}$—З$_{19}$—1979 г.) (обр. 190 *1—11*). На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,50 м в здравата земя. План в неправилна правоъгълна форма с размери 3×4,20 м.

Печка (силно разбита). В източната му стена. Изградена от средни, големи камъни и късове тухли. С размери 0,75×0,90 м. Отворът е от юг, широчина 0,40 м, запазена височина 0,45 м. Пред отвора е изправена част от хромел. Върху пода на жилището до западната стена се проследява замазка, обгорена до червено, с диаметър 0,60 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: брус (*2*); тежест за рибарска мрежа (*3*); костено шило (*4*); железен нож (*5*); връх на стрела с ромбовидна дръжка-шип. Обща дължина 4,2 см, на ромбовидната част острието е 2,5×1 см (*6*); желязна халкичка от ризница с диаметър 0,5 см (*7*); желязна халка — диаметър 3,5 см (*8*); две крици (*9*); кънка (*10*); керамика (*11*).

Каменно съоръжение (кв. З — 1979 г.).

На дълбочина 0,80 м от сегашната повърхност, в план, изградено от дребни камъни, сред тях късове от обгоряло дърво. С диаметър 0,36×0,44 м. Височина 0,25 м. В същия квадрат, на същата дълбочина северно от каменното съоръжение на 0,60 м е открито друго съоръжение. В план с правоъгълна форма. Стените са изпечени до червено с дебелина 0,015 м и височина 0,22 м. Подовата замазка е с размери 0,50×0,60 м.

Жилище № 106 (№ 3, кв. Ж$_{16}$—Ж$_{18}$—З$_{17}$—1979 г.) (обр. 191 *1—11*). На дълбочина 1,40 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,70 м в здравата земя. Правоъгълна форма в план и размери 3,70×4,40 м. Три пещи.

Пещ № 1 (сравнително добре запазена). Отворът е от юг и е фланкиран от двете страни с камъни. Размери 1,38×1,50 м, височина 0,50 м. От едната страна на входа камъните са три и са с размери: височина 0,43 м, ширина 0,42 м и дължина 0,40 м. От другата страна един камък. Височина 0,37 м, дължина 0,30 м и широчина 0,15 м. Пред отвора на пещта се проследява обгорена до червено подова замазка с размери 1,20×0,80 м и дебелина 6 см.

Пещ № 2 (силно разбита). Останала е част от стените на сводестата част и подовата замазка — огнището. Отворът е от източната стена. Размери на пещта: диаметър 1 м, височина 0,35 м, дебелина на стените 0,05×0,07 м, на подовата замазка 0,04—0,05 м.

Пещ № 3 (с почти унищожена сводеста част). В западния ъгъл. Размери 1,50×1,60 м, запазена височина 0,20 м. Дебелина на стените 0,05 м, на подовата замазка 0,07 м. Отворът е от изток с дебелина 0,40 м, фланкиран от два камъка. На място е само един от тях. Размери: широчина 1,30 м, дебелина 0,20 м и височина 0,10 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: костено шило (*2*); тежест за рибарска мрежа (*3*); прешлен за вретено — полусферичен (*4*); нож — обща дължина 7,5 см, на режещата част 3,5×1,8 см (*5*); кремъче-огниво (*6*); желязна обковка (*7*); кръгче, изрязано от гърне (*8*); желязна игла — дължина 12 см, дебелина 3,5 см (*9*); връх от стрела, пирамидална, с шип, дължина 6 см, на острието 5×0,5 см (*10*); керамика (*11*).

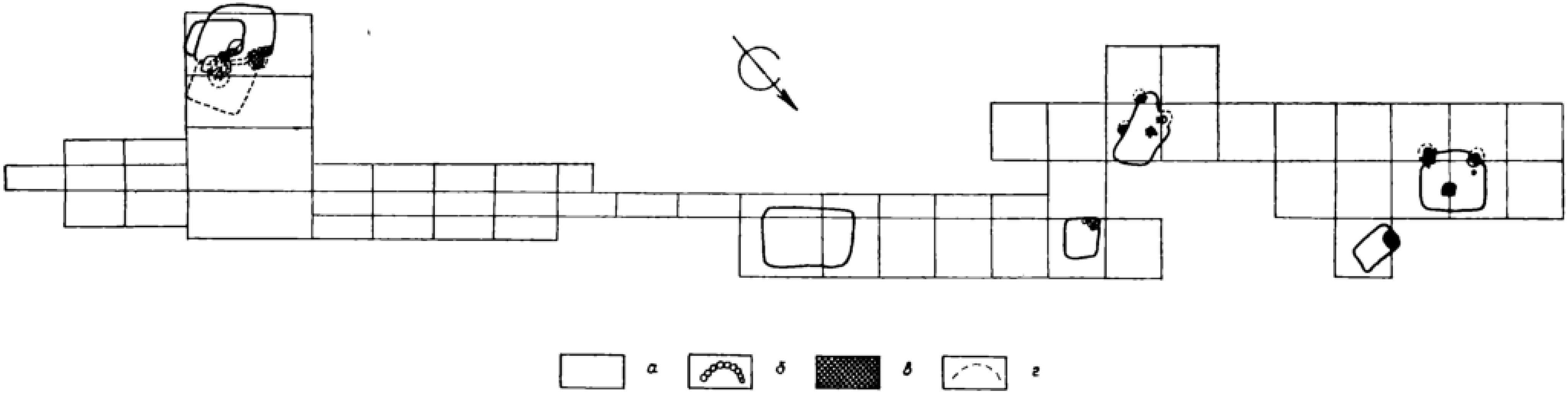

Обр. 188. Общ план на изкопи от 1979 г.

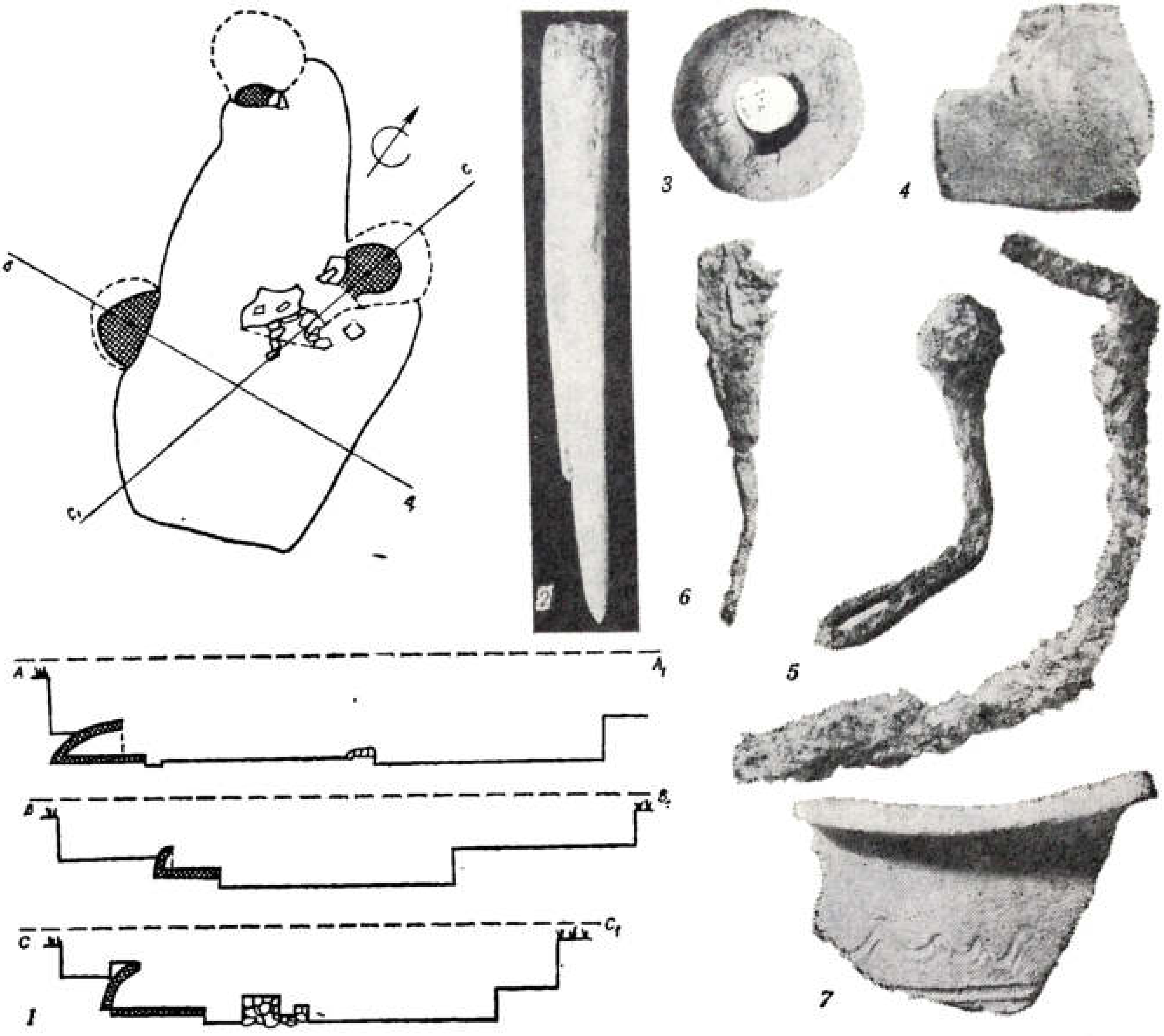

Обр. 189. Жилище № 104: план и разрези (*1*); костено шило (*2*); прешлен за вретено (*3*); брус (*4*); неопределени железни предмети (*5*); връх на ромбовидна стрела (*6*); керамика (*7*)

Жилище № 107 (№ 4, кв. E_{27}—E_{27}—E_{28}—E_{28} — 1979 г.) (обр. 192 *1—10*). На дълбочина 1,60 м от сегашната повърхност. На 0,60 м в здравата земя. С правоъгълна форма в план и размери 4×5,60 м. По пода се проследяват обгорена до червено подова замазка и купчина от големи и средни камъни, някои от които са опушени от печка.

Керамика, изработена на грънчарско колело, IX—XI в., и голямо количество животински кости.

Инвентар: желязна игла — дължина 11 см, дебелина 0,4×0,8 см (*1*); връх от стрела, цял (листовиден, с втулка). Размери: общо 8,2, на листото 4,6×2 см (*2*); брус (*3*); костено шило (*4*); тежест за рибарска мрежа (*5*); част от коса (*6*); нож — цял и 1/2, обща дължина 10,2 см, на режещата част 7,4×1 см, обща дължина 7,8, на режещата част 3,8×1,2 см (*7*); кръгче от стена на гърне (*8*); бронзова апликация (*9*); керамика (*10*).

Помещение производствено № 108 (№ 5, кв. E_{13} — 1979 г.) (обр. 193 *1—8*). На 1,10 м сегашната повърхност. Вкопано на 0,55 м в здравата земя. С правоъгълна форма в план и размери 3,20×4,20 м, в североизточния ъгъл. Вътре изградено от тухли и камъни съоръжение. Сред камъните част от корито с правоъгълна форма и размери: широчина 0,30 м, дължина 0,30 м и дълбочина 0,10 м. В средата издълбана дупка с елипсовидна форма — корито. Част от друго корито с дължина 0,15 м, широчина 0,15 м. Камък с квадратна форма (за врата) с дължина 0,40 м, широчина 0,40 м. В средата дупка с диаметър 0,15 м. По пода сред камъните части от хромели.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: бронзова тока с отчупено езиче; правоъгълна, със заоблени краища и размери 3,2×2 см (*1*); връх от стрела — ромбовидна, с пръстенче. Дръжка-шип, дължина 6 см, дължина

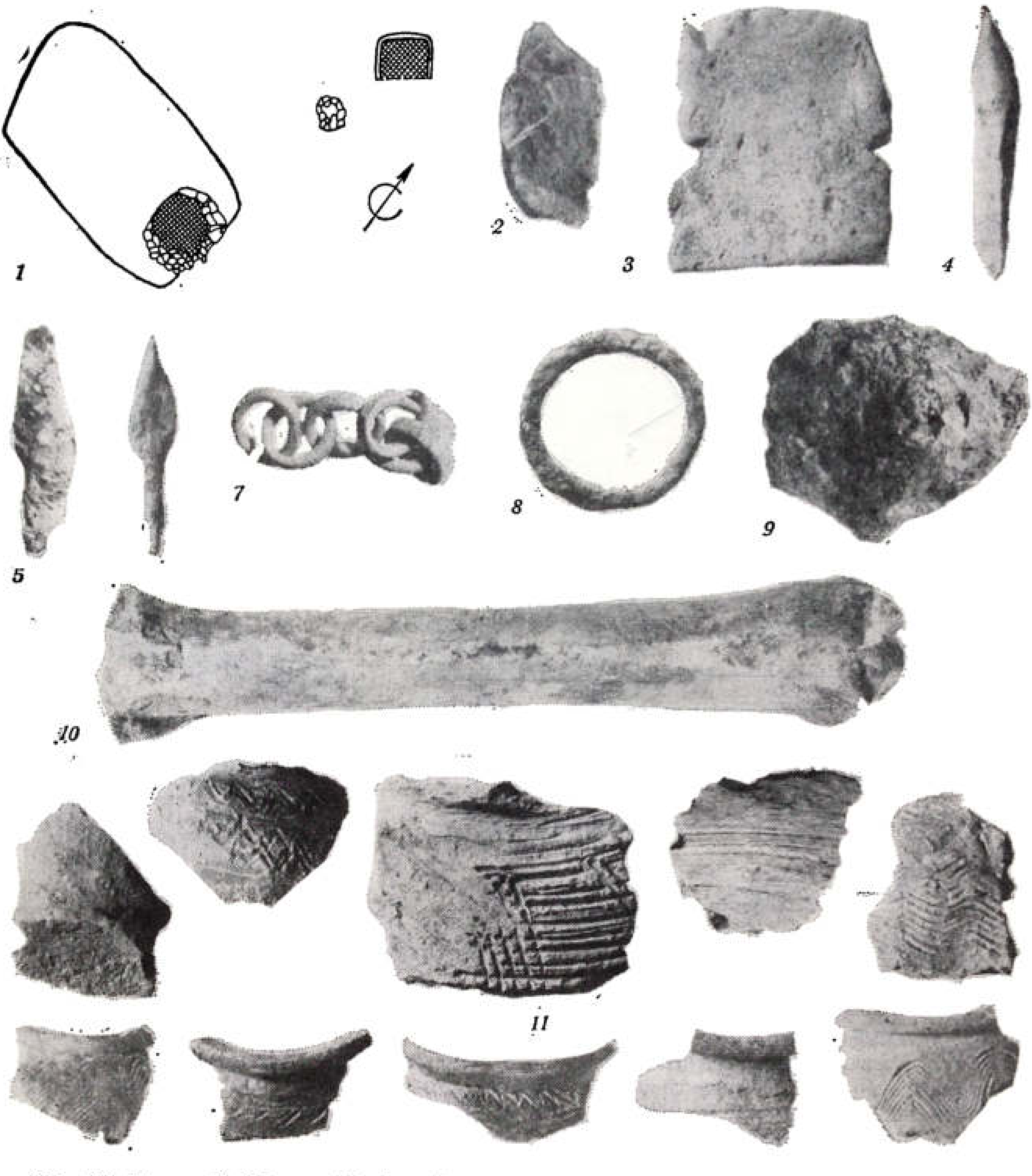

Обр. 190. Жилище № 105: план (*1*); брус (*2*); тежест за рибарска мрежа (*3*); костено шило (*4*); нож (*5*); връх на стрела (*6*); желязна халкичка от ризница (*7*); желязна халка (*8*); крици (*9*); кънка от кост (*10*); керамика (*11*)

на листото 3,4 × 1 см (*2*); тежест за рибарска мрежа (*3*); нож (*4*); бронзов пръстен (*5*); железен гвоздей (*6*); корито (*7*); керамика (*8*).

Жилище № 109 (кв. E_{35}—E_{36}—E_{37}—1979 г.) (обр.194 *1—10*). На дълбочина 1 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,60 м в здравата земя. С правоъгълна форма в план и размери 4 × 3,30 м. Стените са замазани с кал. Късове от мазилка, в които личат следи от греди и колове.

Печка в североизточния ъгъл, отчасти разрушена. Изградена от средни по размер камъни и тухли. Размери на подовата замазка (огнището) 0,42 × 0,66 м. Размери на западната стена: дължина 0,54 м, височина 0,12 м, южната стена — само два камъка с дебелина 0,40 м. Отворът е от юг. Сред камъните на печката прешлен за вретено.

Керамика, изработена на грънчарско колело, IX—X в. (гърнета и амфоровидни стомни).

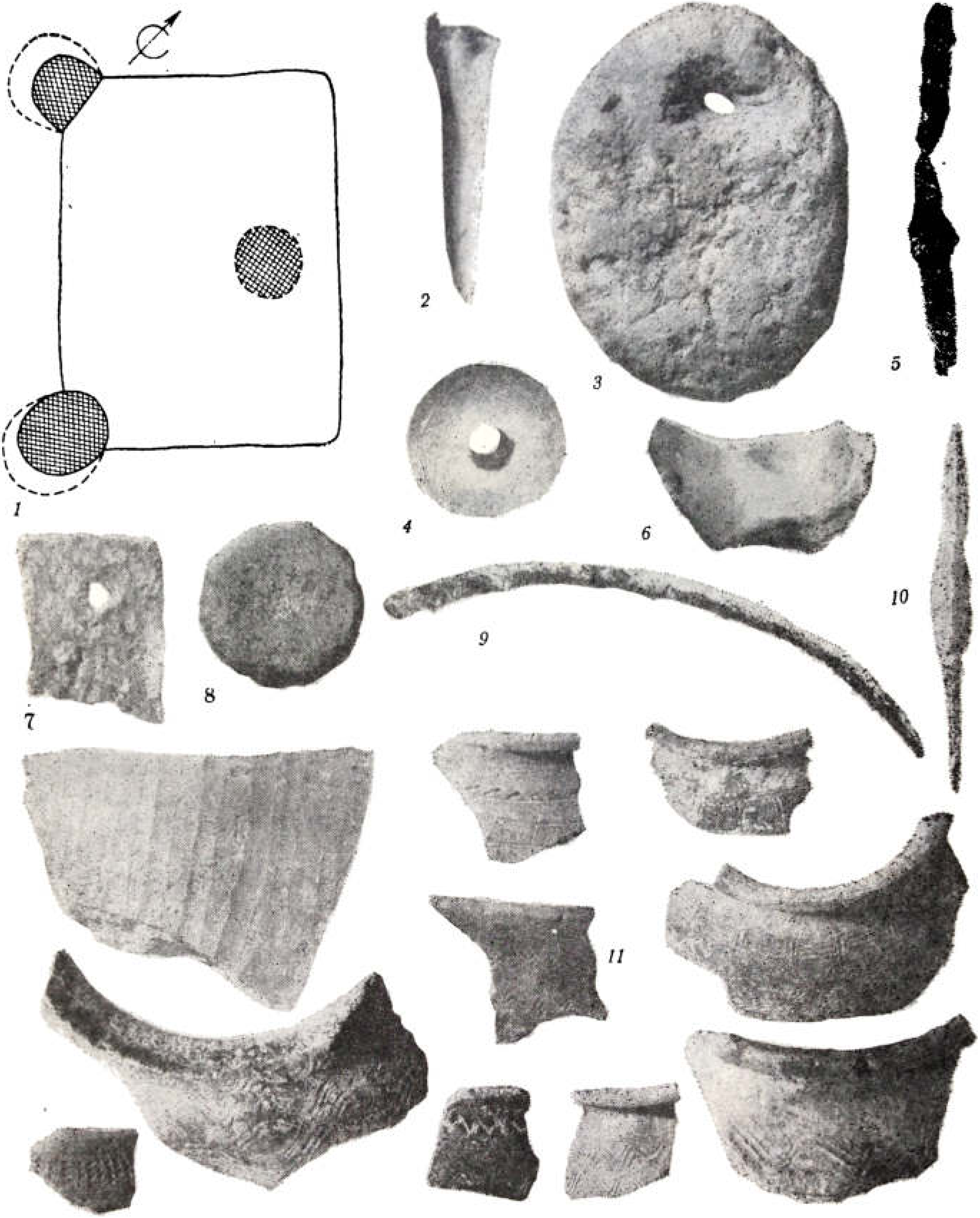

Обр. 191. Жилище № 106: план (*1*); костено шило (*2*); тежест за рибарска мрежа (*3*); прешлен за вретено (*4*); нож (*5*); кремъче-огниво (*6*); желязна обковка (*7*); кръгче (*8*); желязна игла (*9*); връх от стрела (*10*); керамика (*11*)

Инвентар: прешлени за вретено, кръгъл, плосък и кръгъл, полусферичен (*2*); костено шило (*3*); ножче с обща дължина от 4,5 см, размери на режещата част 3,2×1,2 см и 2,5 см (*4*); кремъче-огниво (*5*); астрагал (*6*); костен предмет с дупка (*7*); клещи с дължина 17,5 см, на челюстите 2,6×0,2 см — лирообразни (*8*); тигел с цилиндрична форма и закръглено дъно (*9*); керамика (*10*).

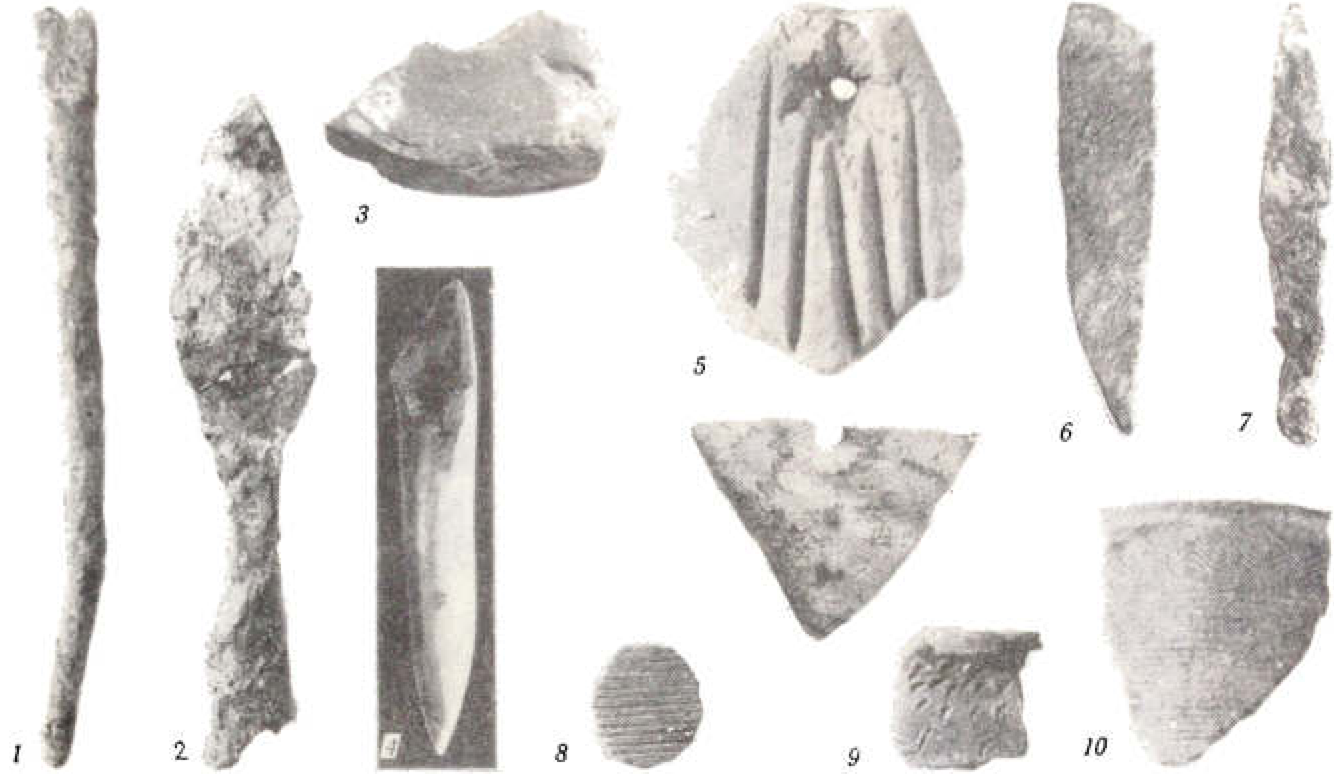

Обр. 192. Жилище № 107: желязна игла (*1*); връх от стрели (*2*); брус (*3*); костено шило (*4*); тежест за рибарска мрежа (*5*) ; част от коса (*6*) ; нож (*7*); кръгче от стена на *8*) ; бронзова аплкация (*9*) ; керамика (*10*)

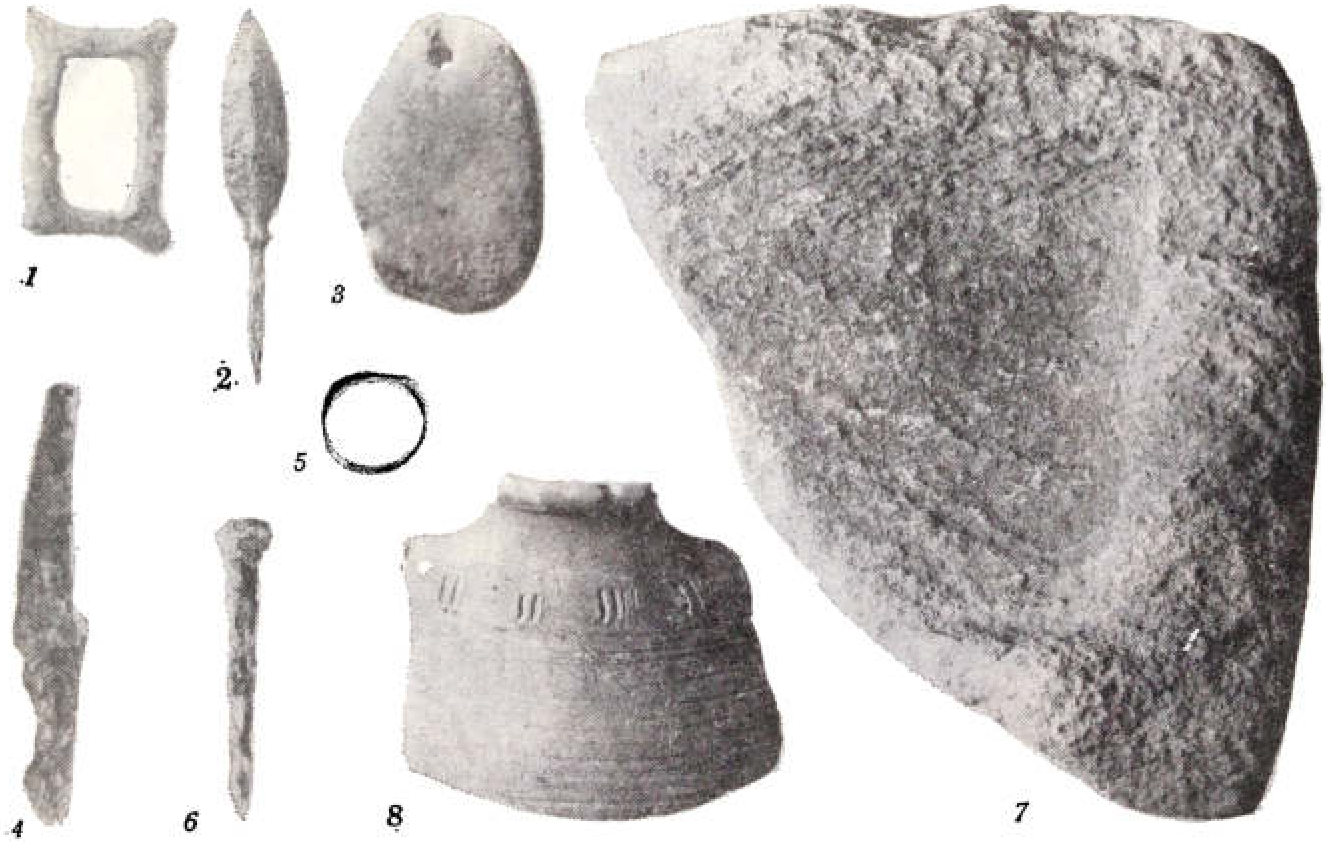

Обр. 193. Производствено помещение № 108: тока (*1*); връх от стрела (*2*); тежест за рибарска мрежа (*3*); нож (*4*); бронзов пръстен (*5*); железен гвоздей (*6*); каменно корито (*7*); керамика (*8*)

Жилище № 110 (№ 7, кв. E_{36}—E_{37}—E_{38}—1979 г.) (обр. 195 *1—8*). На дълбочина 0,90 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,50 м в здравата земя.

Пещ (сводестата част е унищожена). В северозападния ъгъл. С неопределени граници. Размери 1×1,20 м. Запазена височина 0,20 м. Отворът от юг, преграден от три камъка. В юго-

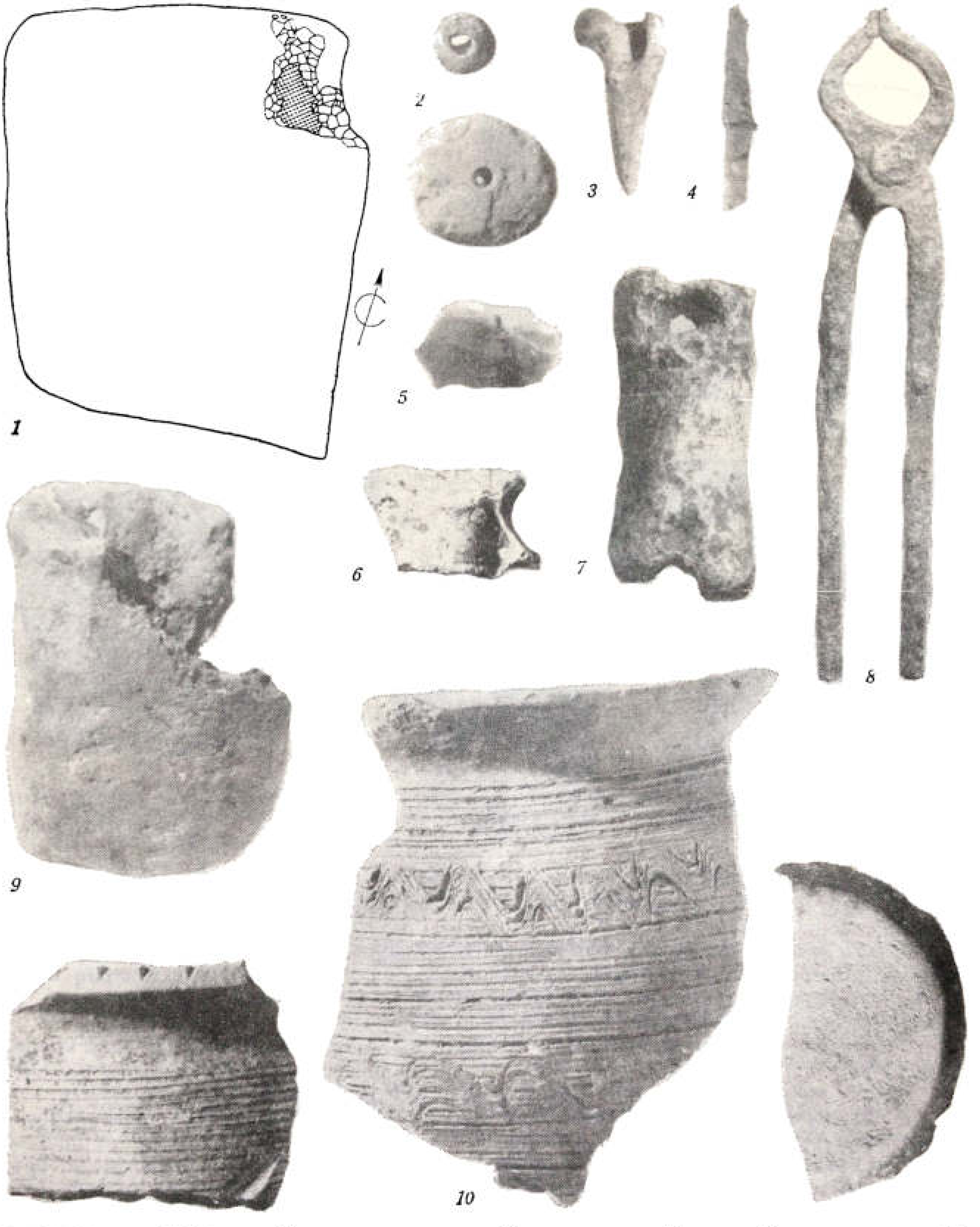

Обр. 194. Жилище № 109: план (*1*); прешлени за вретено (*2*); костено шило (*3*); ножче (*4*); кремъче-огниво (*5*); астрагал (*6*); костен огон (*7*); клещи (*8*); тигел (*9*); керамика (*10*)

източната част е с кръгла форма и диаметър 0,80 м, дълбочина 0,50 м. Западната част е с голямо количество животински кости и части от керамични съдове и други.

Керамика, изработена на грънчарско колело, IX—XI в., и голямо количество животински кости. Жилището е над помещението с грънчарско колело и жилище № 111.

Инвентар: прешлен за вретено (*2*); костено шило (*3*); желязна халка (*4*); желязна пластинка (*5*); брус (*6*); тежест за рибарска мрежа (*7*); керамика (*8*).

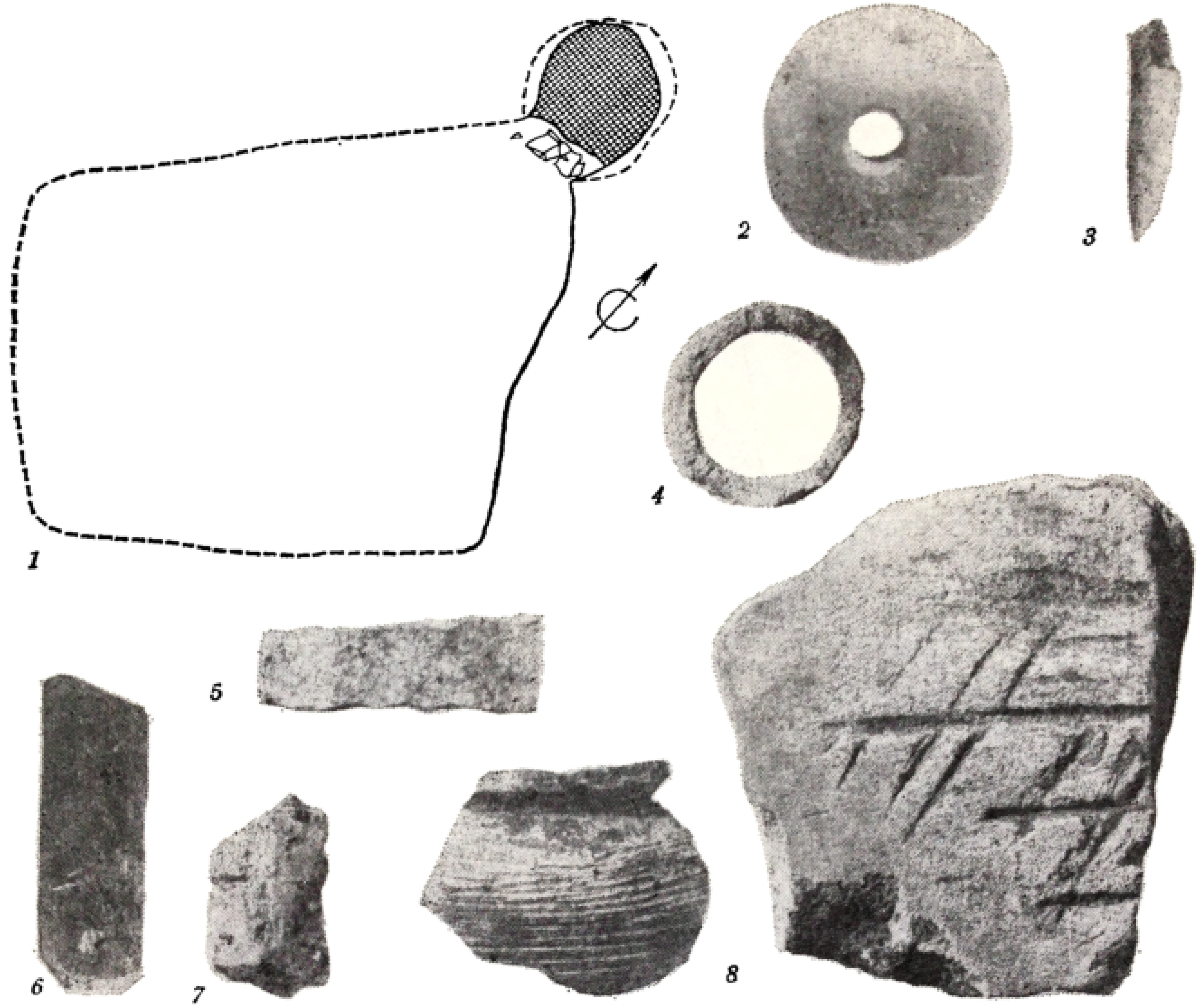

Обр. 195. Жилище № 110: план (*1*); прешлен за вретено (*2*); костено шило (*3*); желязна халка (*4*); желязна пластинка (*5*); брус (*6*); тежест за рибарска мрежа (*7*); керамика (*8*)

Жилище № 111 (№ 8, кв. Е$_{36}$—Е$'_{37}$—Е$_{37}$—1979 г.) (обр. 196 *1—4*). На дълбочина 1,40 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,75 м в здравата земя. С почти квадратна форма в план. Размери 3×3,20 м.

Печка (силно разрушена). В северозападната му част. Изградена от големи и малки камъни. Запазени части от подовата замазка (огнището) с размери 0,30×0,60 м. В югоизточния ъгъл на жилището (помещение) яма. С размери 0,60×0,80 м и дълбочина 0,60 м.

Керамика, главно изработена на ръка — VI—VII в.

Инвентар: прешлен за вретено — кръгъл, полусферичен (*2*); костено шило (*3*); керамика (*4*).

Върху жилището са били построени жилища № 109 и 110.

Грънчарско помещение № 112 (№ 9, кв. Е$_{36}$—Е$_{37}$—1979 г.) (обр. 197 *1—4*). На дълбочина 2,20 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,60—1,80 м в здравата земя.

Грънчарска пещ (много добре запазена). В югоизточната стена. Двуетажна. С кръгла форма и лек наклон в северозападна посока. Горният етаж (стените, мерени от пода на скарата) е 0,72—0,80 м. Дебелина на стените 0,04—0,05 м. Сводът е леко навътре загънат (запазени части). Диаметърът на скарата е 1,24—1,30 м. Дебелина 0,30 м. В скарата има 18 отвора—канали с кръгла форма и с диаметър 0,70×0,13 м и дълбочина 0,20—0,25 м. Наредени са в два кръга: във външния 11 до стените, 6 вътрешни и един канал (отвор) в центъра на скарата. Огнището е с размери: диаметър 1,58×1,74 м и височина 0,40—0,50 м. Дебелина на подовата замазка 0,06—0,10 м. Отворът е от запад. Той има козирка (опечена до червено) с дължина 0,80 м и широчина 0,10 м. Отворът е с широчина 0,50 м. Пред него подовата замазка има леко вдлъбване с дължина 0,80 м и широчина 0,10 м. До него пласт от въглени и пепел, дебелина 0,10—0,15 м и размери 0,40×0,60 м.

Пещта е била покрита с камъни, срутили се върху скарата ѝ. Някои от дупките (каналите) са били затиснати с камъни. Върху скарата са били намерени части от три хромела и голям

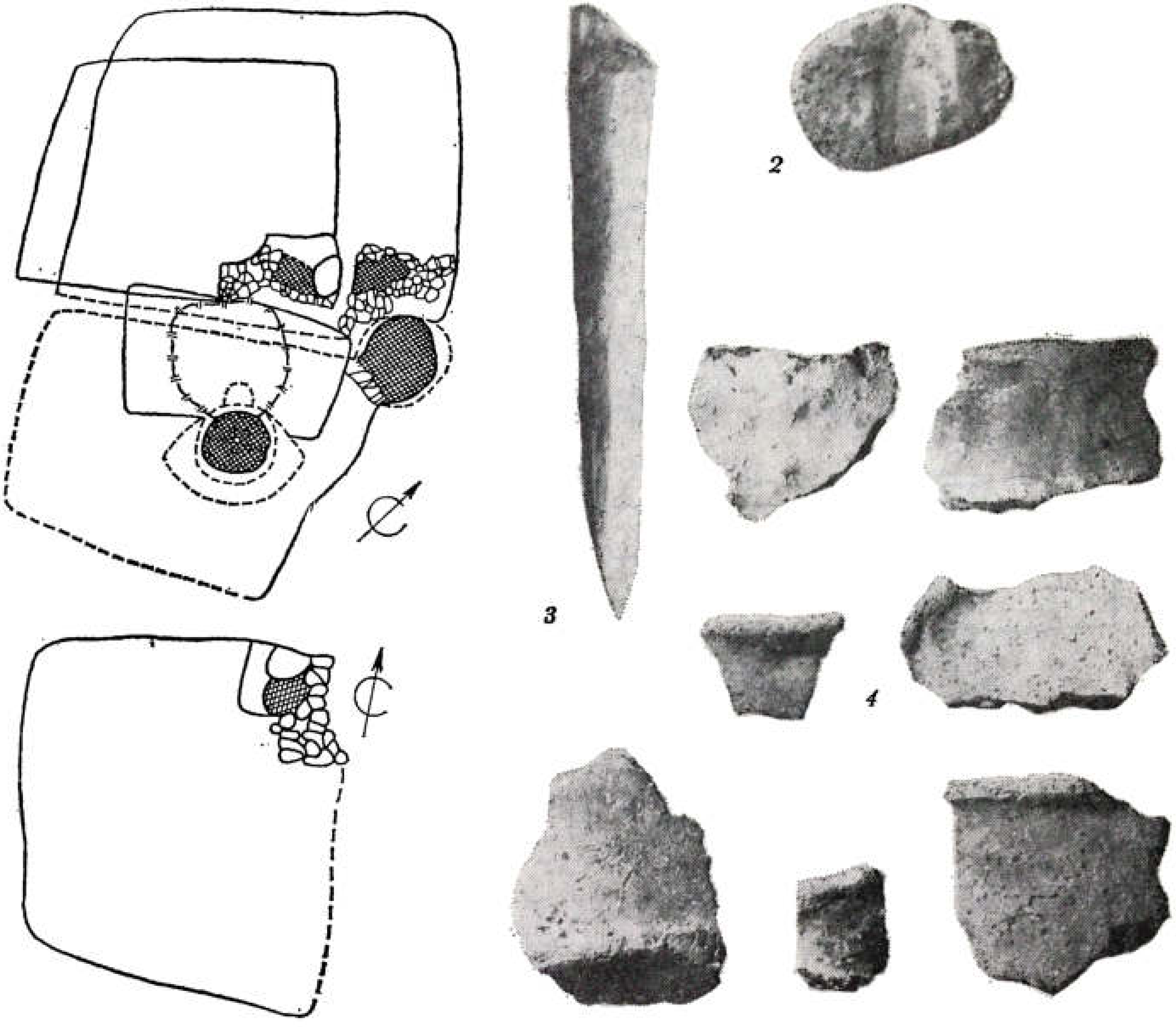

Обр. 196. Жилище № 111, под грънчарското помещение № 112: план (*1*); прешлен за вретено (*2*); костено шило (*3*); керамика (*4*)

брой животински кости. Вероятно пещта в по-късен период е била използувана като яма за боклук. Вътре в огнището върху пода пласт от пепел и въглени с дебелина 0,10—0,15 м и сред тях части от гърнета — брак, изработени на примитивно колело.

Помещение, вкопано на 0,80 м в здравата земя пред отвора на пещта. С правоъгълна форма в план. Размери 1,70×2 м и дълбочина 0,80 м. Пред отвора на пещта няколко камъка и три големи къса желязна шлака и крица. В предпещното помещение голямо количество части от гърнета, изработени на примитивно колело.

Инвентар: нож — обща дължина 5 см. Размери на режещата част 3,5×1,5 см. Обща дължина 4,7 см, на режещата част 0,48×0,8 см (*2*); четири костени шила (*3*); керамика (*4*).

Жилище № 113 (№ 1, I изкоп — кв. 11 и 12 — 1980 г.) (обр. 199 *1—7*). На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,70 м в здравата земя. С квадратна форма в план и размери 3,30×3,30 м.

Пещ (добре запазена). В югоизточната стена. С размери 1,10×1,20 м. Височина 0,65 м. Дебелина на стените и подовата замазка 0,05 м. Отворът е от север с широчина 0,75 м, фланкиран от камъни. До нея две части от различни хромели.

Печка (много добре запазена със свода). С правоъгълна форма. Изградена от големи камъни, размери 0,80×1 м. Височина 0,53 м. Отворът е от запад, широчина 0,35 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: прешлен за вретено — двуконусен (*2*); тежест за рибарска мрежа с отвор (*3*); две бойни топки (*4*); кремъче-огниво (*5*); нож — част, обща дължина 16 см, на режещата част 13,8×1,5 см (*6*); керамика (*7*).

Пещ (печка) (I изкоп — кв. $12'_3$ — 1980 г.).

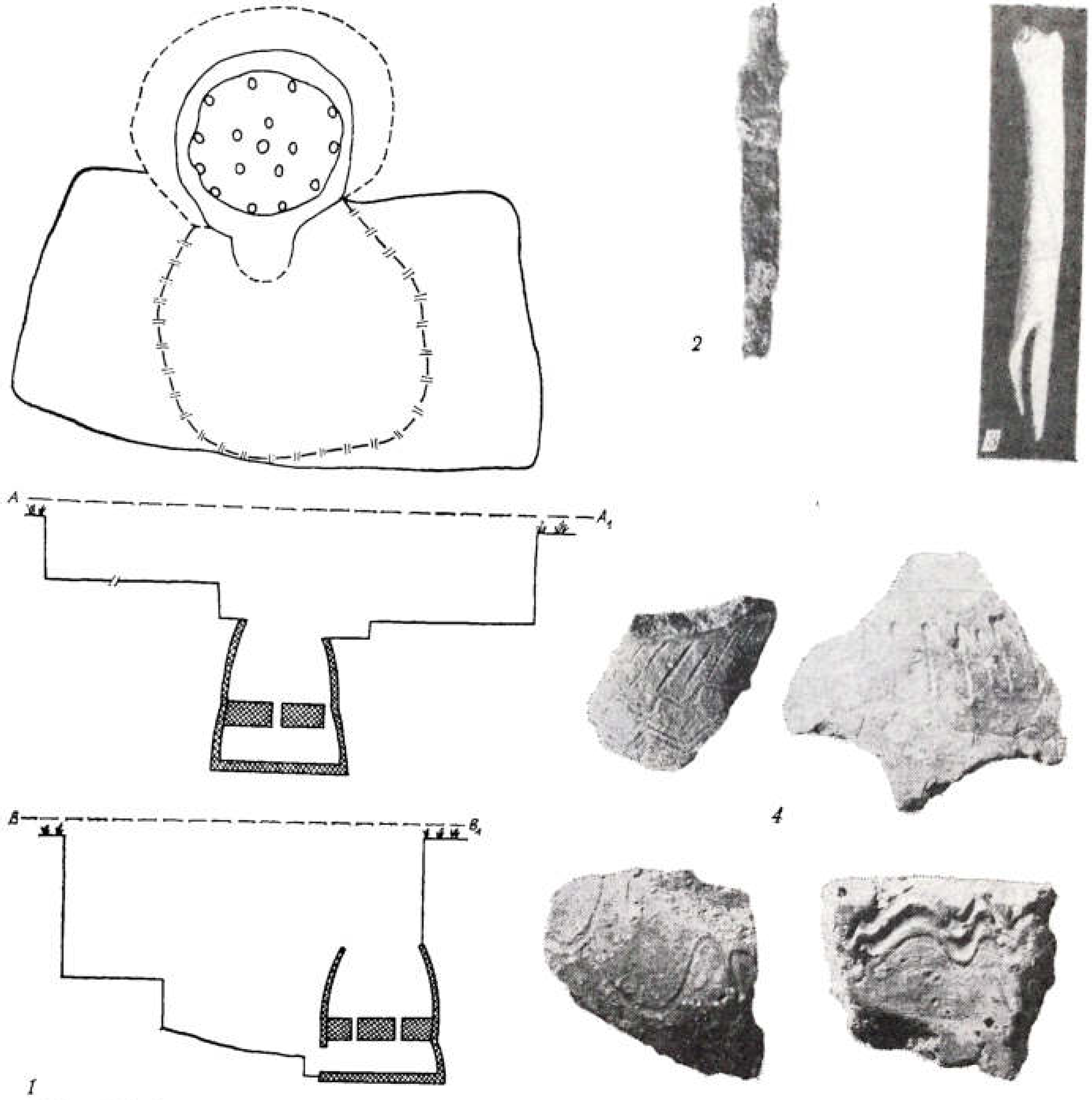

Обр. 197. Грънчарско помещение № 112: план и разрези (*1*); нож (*2*); костено шило (*3*); керамика (*4*)

На 1,20 м от сегашната повърхност. Вкопана на 0,70 м в здравата земя. Покрита е с малки камъни, облицовка от камъни с наклон запад—изток. С кръгла форма и диаметър 0,45—0,50 м. Височина 0,42 м. Отворът от изток с широчина 0,40 м. Дебелина на стените и подовата замазка 0,03 м. Върху нея пласт от въглени. Вътре в пещта (печката) голям брой фрагменти от гърнета, изработени на ръка и примитивно колело, от края на VI—VII в.

Жилище № 114 (№ 2, II изкоп—кв. $11_5 12_5$—1980 г.) (обр. 200 *1—8*). На дълбочина 1,90 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,70 м в здравата земя. С почти квадратна форма в план и размери 3,20×3,40 м.

Печка (запазена част от свода). До северозападния ъгъл. Изградена от големи необработени и плоски камъни. Обща височина 0,60 м, запазена 0,30 м. С размери 0,75×0,84 м. Размери на подовата замазка 0,35×0,40 м. Отворът е от североизток с широчина 0,35 м. Дебелина на стените от 0,17 до 0,30 м. Пред отвора върху пода глинена замазка.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: брус (*2*); нож — обща дължина 13 см, на режещата част 10,5 см (*3*); прешлен за вретено — кръгъл, полусферичен — един с врязан знак (*4*); кремъче-огниво (*5*); костено шило (*6*); тежест за рибарска мрежа (*7*); керамика (*8*).

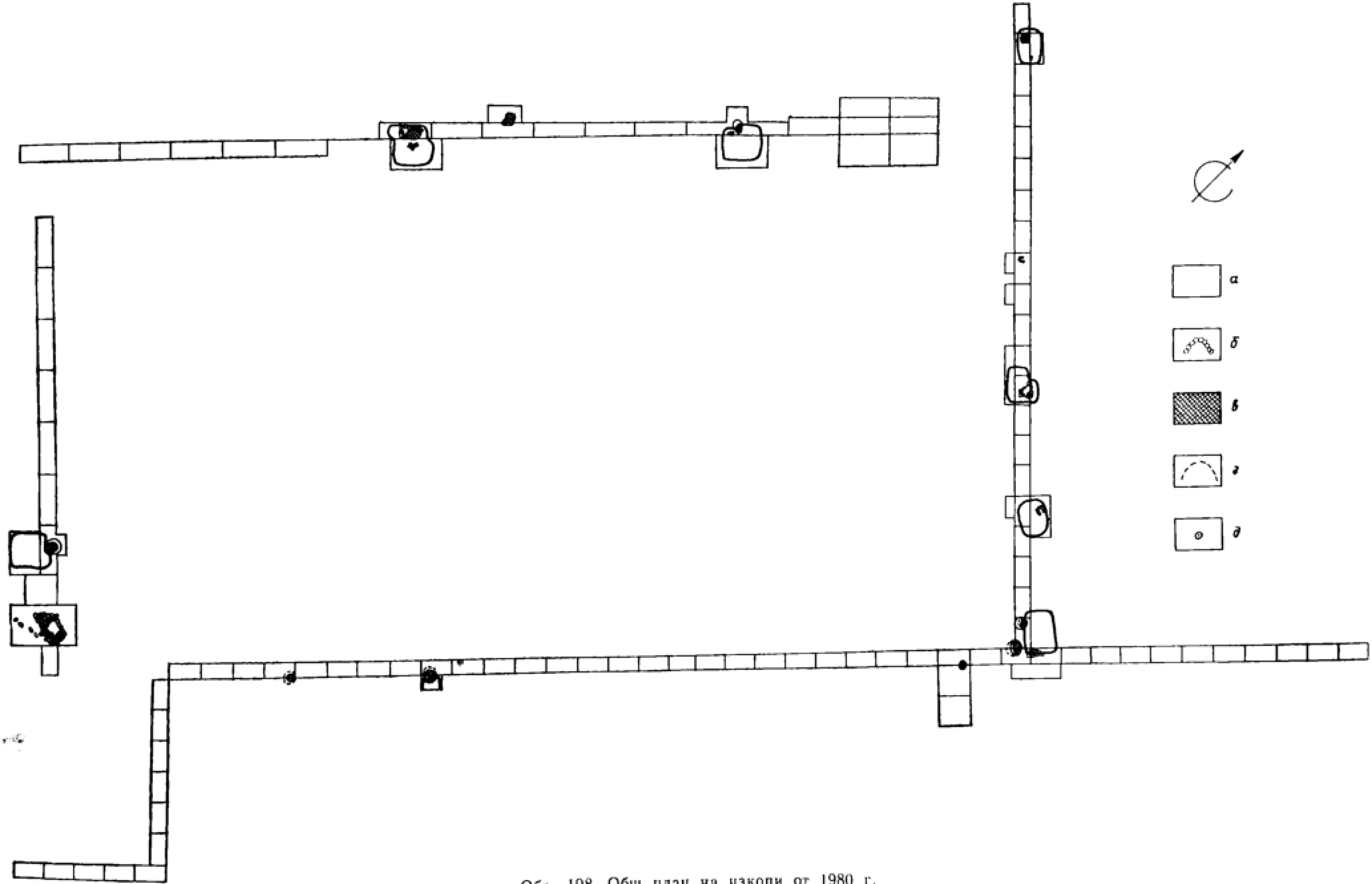

Обр. 198. Общ план на изкопи от 1980 г.

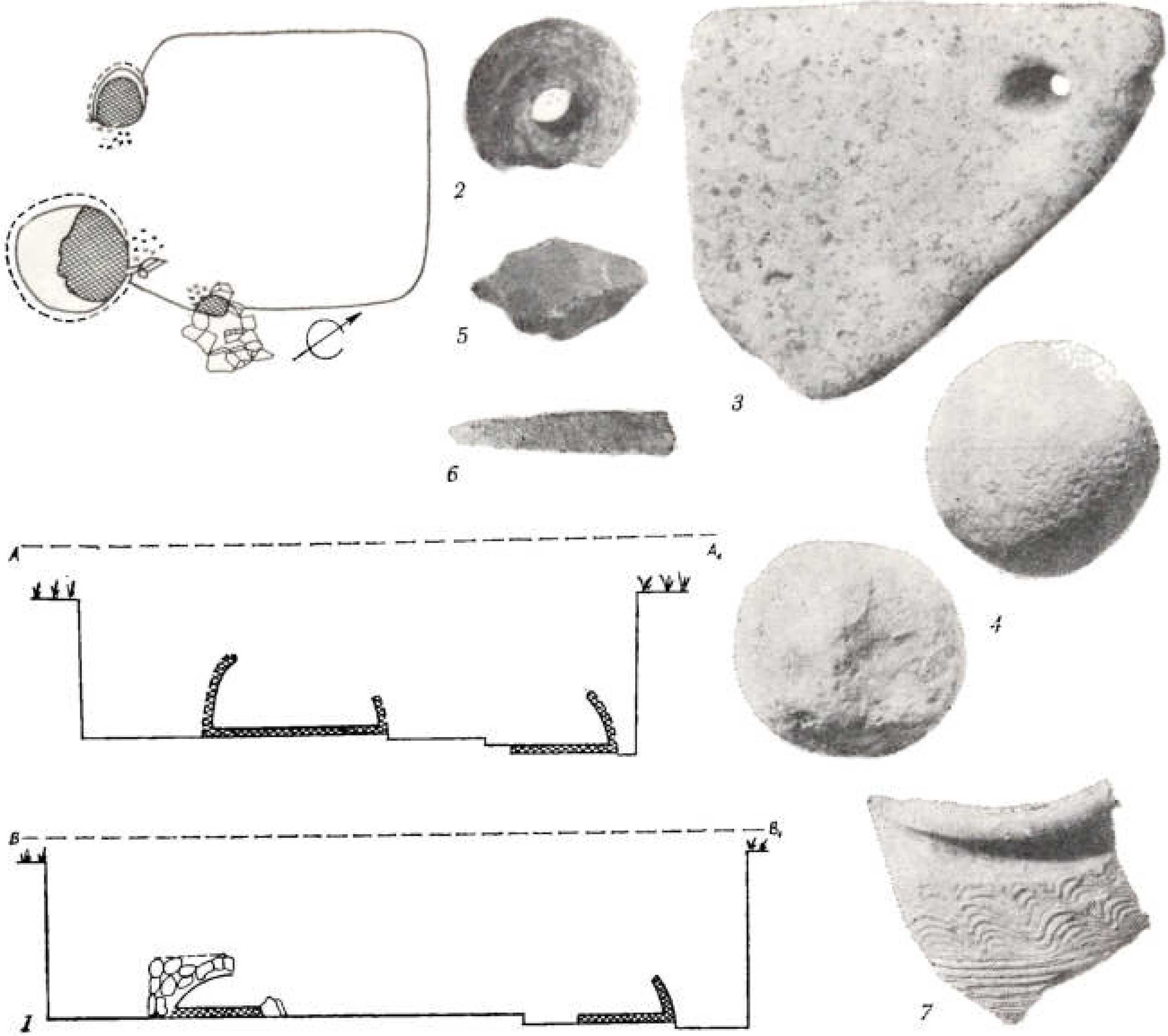
2
5
6
3
4
7
A
A1
B
B1
1

Обр. 199. Жилище № 113: план и разрези (*1*); прешлен за вретено (*2*); тежест за рибарска мрежа (*3*); бойни топки (*4*); кремъче-огниво (*5*); нож — част (*6*); керамика (*7*)

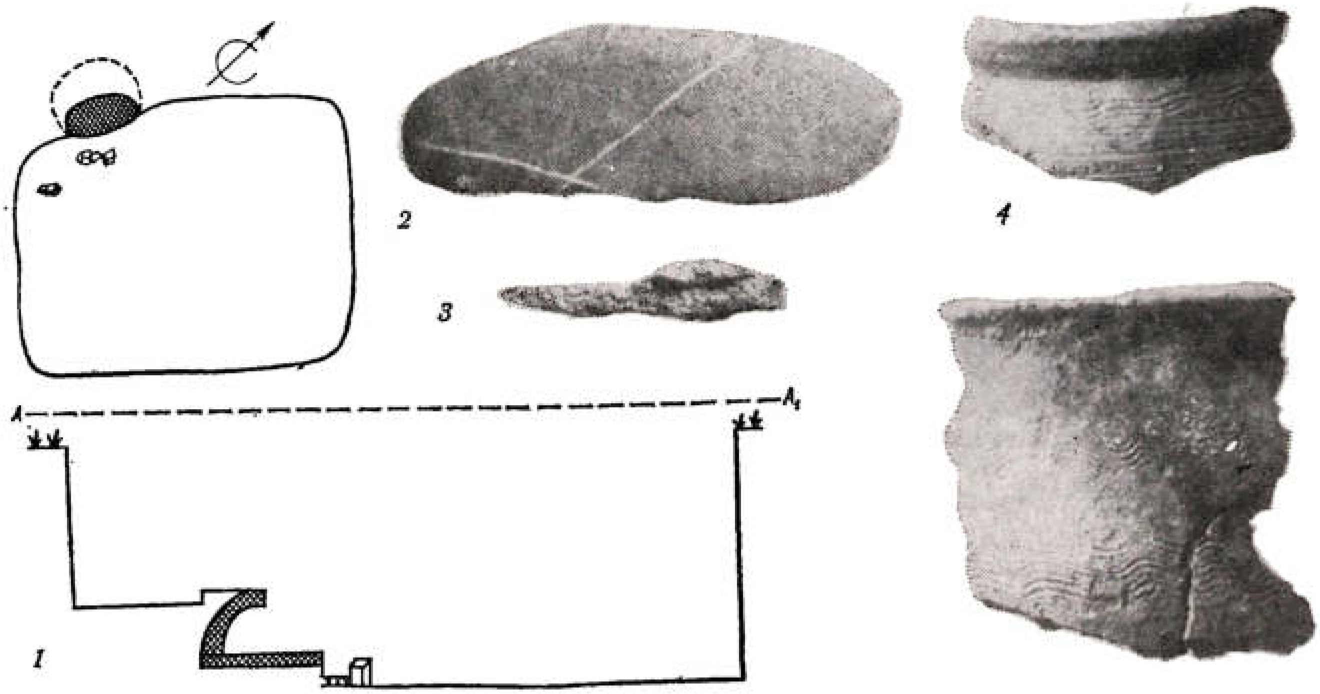

Обр. 201. Жилище № 115: план и разрез (*1*); брус (*2*); нож — част (*3*); керамика (*4*)

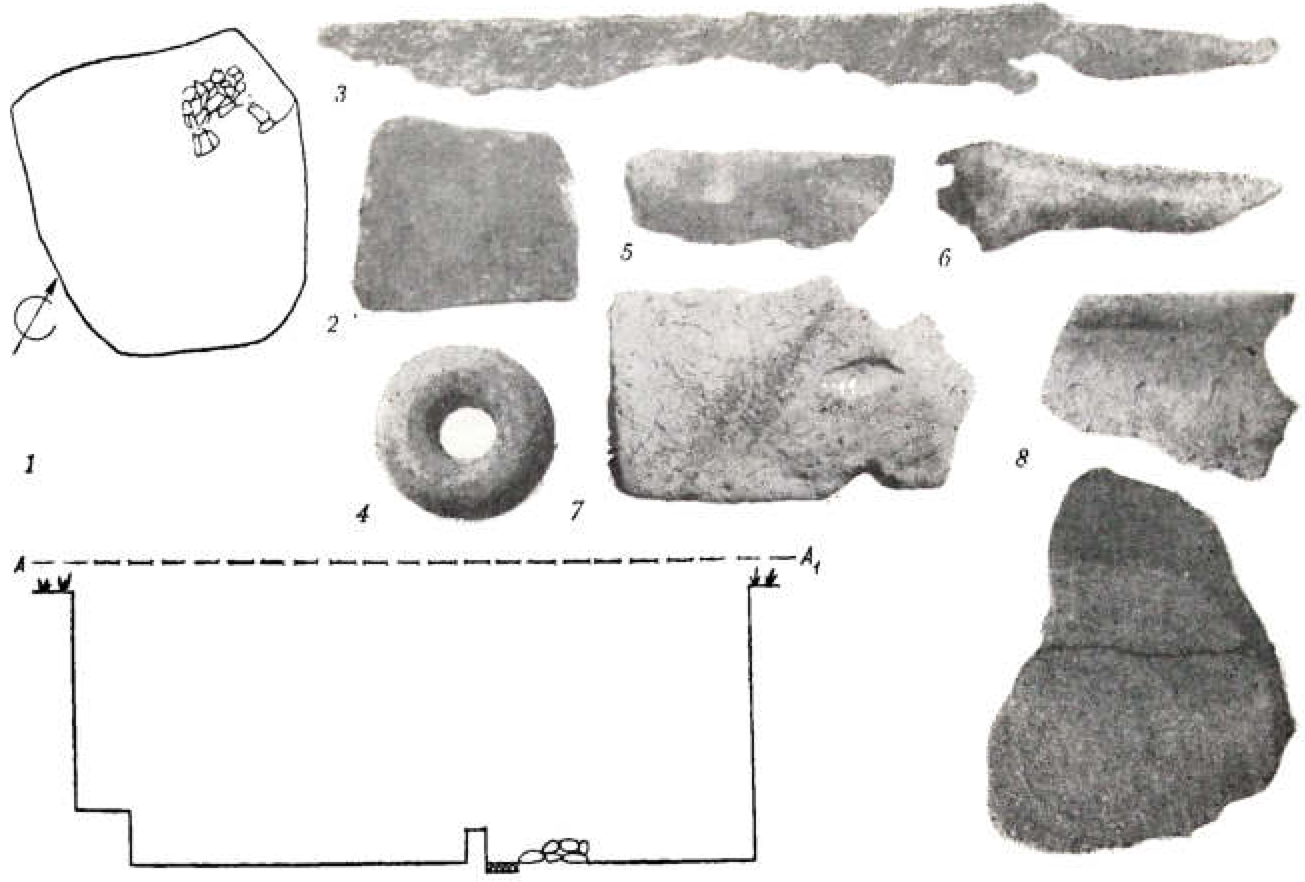

Обр. 200. Жилище № 114: план и разрез (*1*); брус (*2*); нож (*3*); прешлен за вретено (*4*); кремъче-огниво (*5*); костено шило (*6*); тежест за рибарска мрежа (*7*); керамика (*8*)

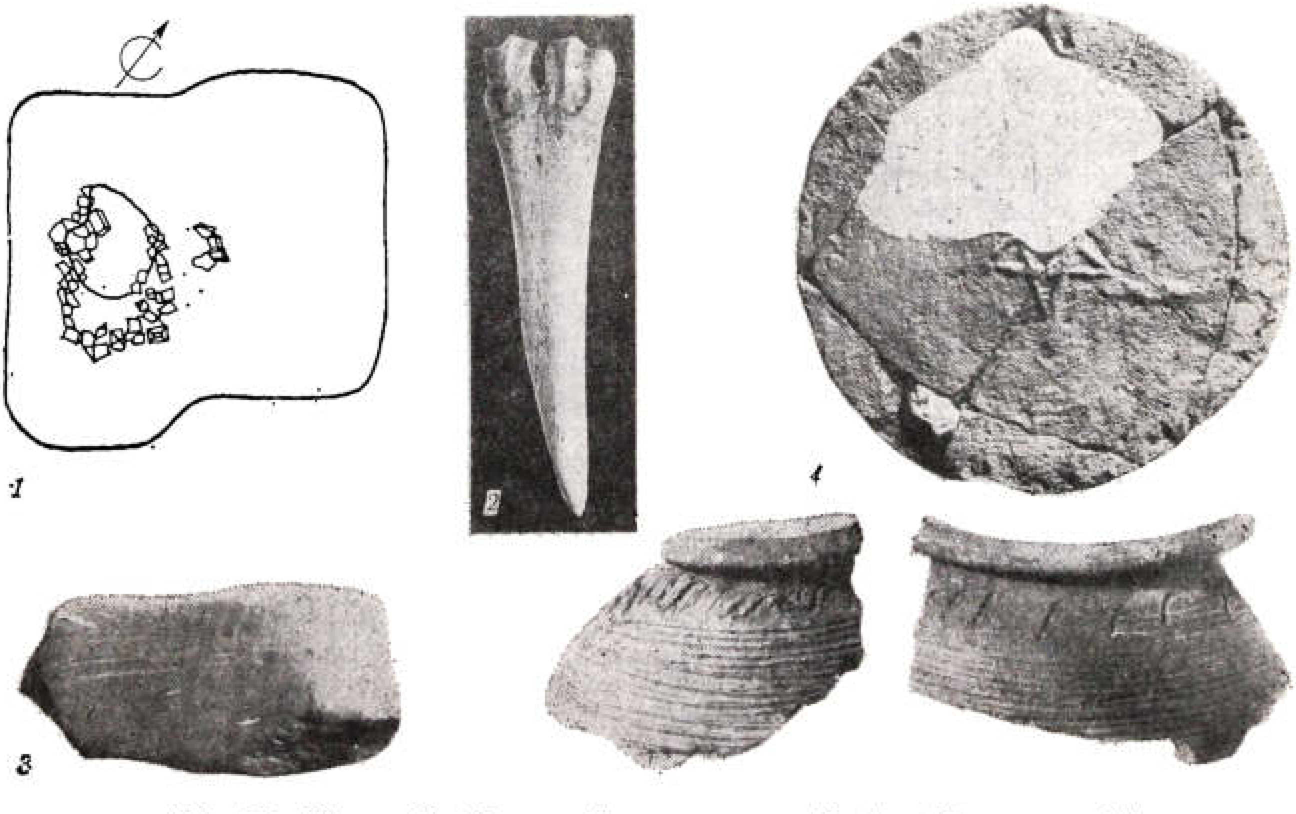

Обр. 202. Жилище № 116: план (*1*); костено шило (*2*); брус (*3*); керамика (*4*)

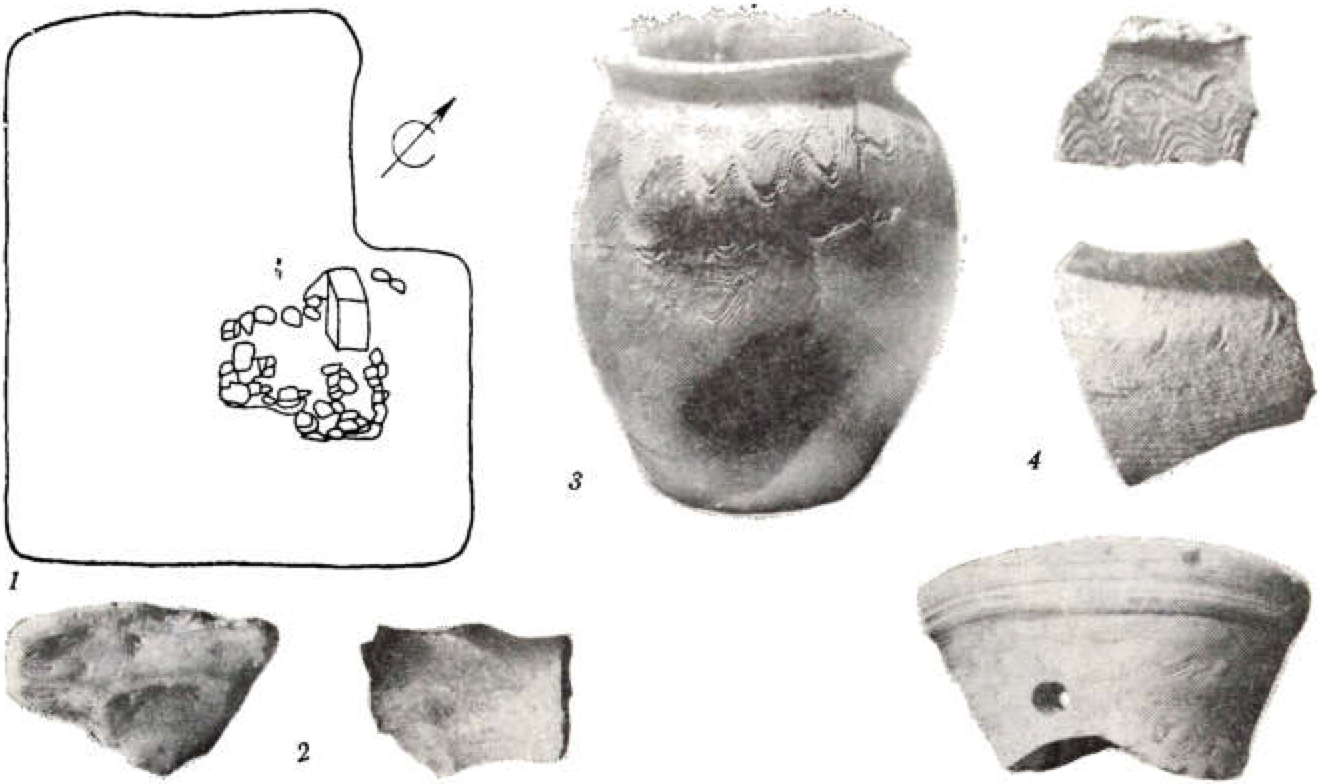

Обр. 203. Печка в кв. 12_9, 12_{10}: план (*1*); кремъче-огниво (*2*); гърне (*3*); керамика (*4*)

Жилище № 115 (№ 3, IV изкоп, кв. $Е_{42}$—$Е_{43}$ — 1980 г.) (обр. 201 *1—4*). На дълбочина 1,70 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,60 м в здравата земя, с правоъгълна форма в план и размери 3,10×3,40 м.

Пещ (добре запазена). В западната стена. Дебелина на стените 0,05 м, на сводестата част 0,10 м. Диаметър 1 м. Височина 0,40 м. Отворът е от изток с широчина 0,70 м. Преграден от камъни, някои от които са останали на място. В задната част върху подовата замазка наредени камъни.

Керамика, изработена на грънчарско колело—IX—XI в. Голямо количество животински кости.

Инвентар: брус (*2*); нож — част (*3*); керамика (*4*); шлака.

Жилище № 116 (изкоп $Е_{49}$ — 1980 г.) (обр. 202 *1—4*). На дълбочина 1,40 м от сегашната повърхност. Източно разширение. Вкопано на 0,70 м в здравата земя с размери 4,20×3,80 м.

Печка (отчасти разрушена). В югозападната част. Изградена от големи, средни и малки камъни. С размери 1,40×1,60 м и широчина 0,20—0,30 м. Височина 0,50 м. Размери на подовата замазка 0,70×0,90 м. Подовата замазка до западната стена тук-там разбита и се състои от глинена замазка, изпечена до червено, и върху нея наредени тухлички, покрити с пласт от пепел. Отворът от север. На изток от печката 0,40 м върху пода на жилището стеничка от тухли.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: костено шило (*2*); брус (*3*); керамика (*4*).

Печка (изкоп кв. $12_9 12_{10}$ — 1980 г.) (обр. 203 *1—4*). На 1,15 м от сегашната повърхност. Купчина от големи и малки камъни, разбита подова замазка. С размери 1×1,10 м и височина 0,30 м. Сред камъните почти цяло гърне, изработено на грънчарско колело —IX—X в. В североизточна посока от печката на 3 м обгоряла греда с дължина 0,50 м и дебелина 0,20 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Инвентар: кремъче-огниво (*2*); възстановено гърне. С конусовидна форма, изработено на ръчно грънчарско колело, с венче, извито навън и срязано, керемиденочервен цвят. По тялото група от вълнисти линии. Височина 2,3 см, диаметър на устието 14 см, диаметър на дъното 9 см (*3*); керамика (*4*).

Печка (IV изкоп—кв. $Е_{46}$—1980 г.) (обр. 204 *1—6*). Силно разбита. Изградена от големи и средни камъни и тухли. С правоъгълна форма в план. Размери 1×1,5 м. Размери на подовата замазка 0,40×0,50 м. Дебелина на стените 0,42×0,50 м. Запазена височина 0,30×0,50 м. Отворът е от изток с широчина 0,30 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело, IX—X в., и животински кости.

Инвентар: връх от листовидна стрела—обща дължина 10 см, на листото 6,5×0,8 см (*2*); брус (*3*); костено шило (*4*); кремъче-огниво (*5*); керамика (*6*).

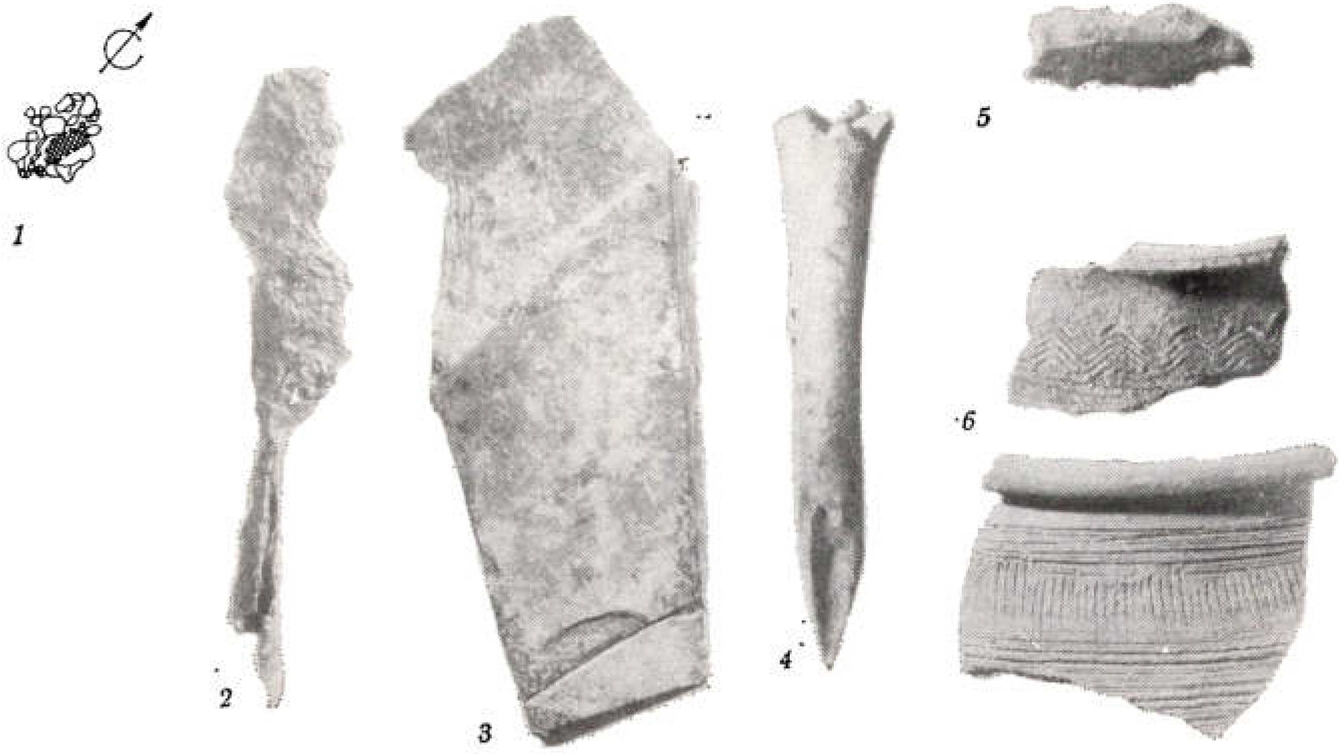

Обр. 204. Печка в кв. E_{46}: план (*1*); връх от стрела (*2*); брус (*3*); костено шило (*4*); кремъче-огниво (*5*); керамика (*6*)

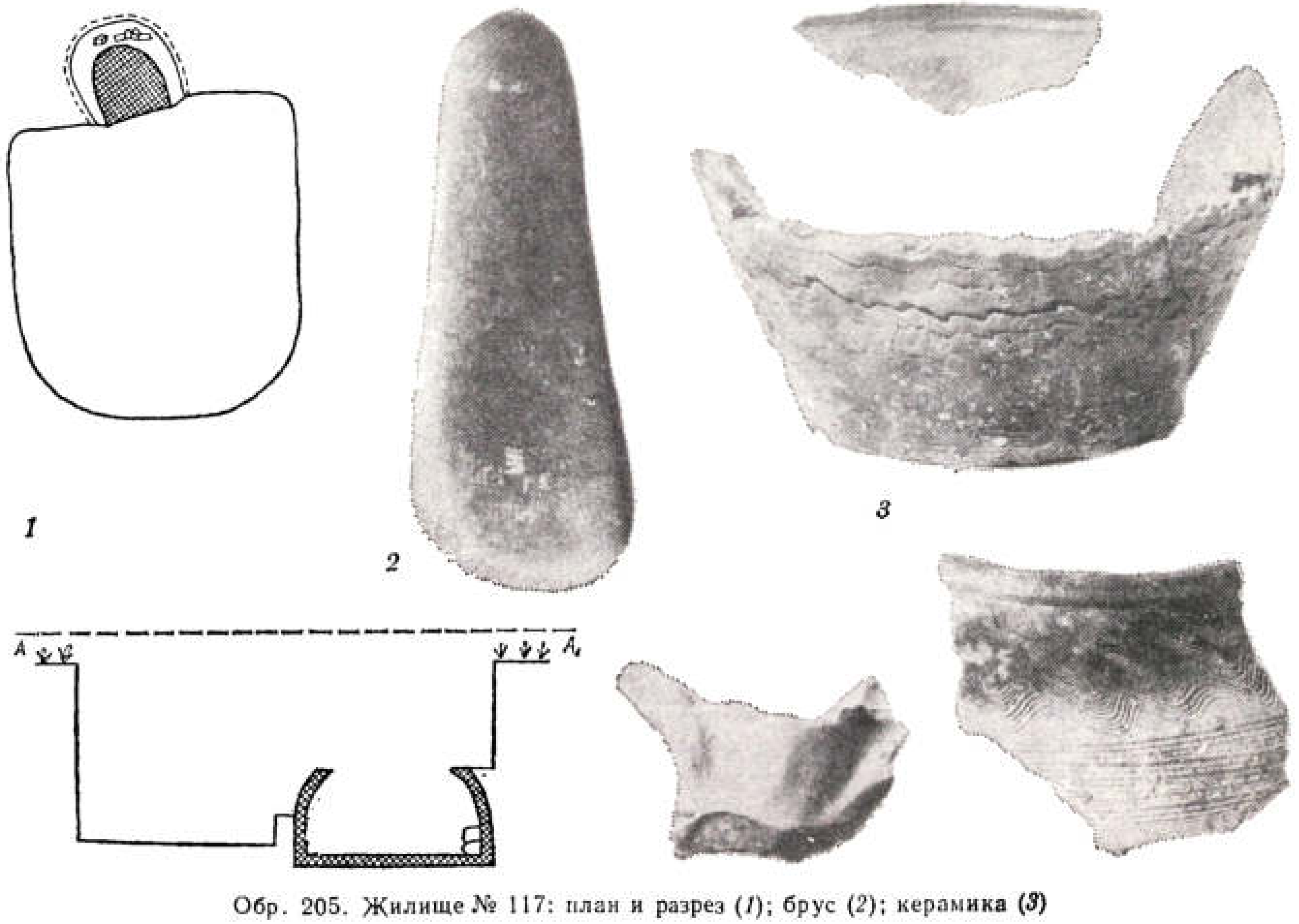

Обр. 205. Жилище № 117: план и разрез (*1*); брус (*2*); керамика (*3*)

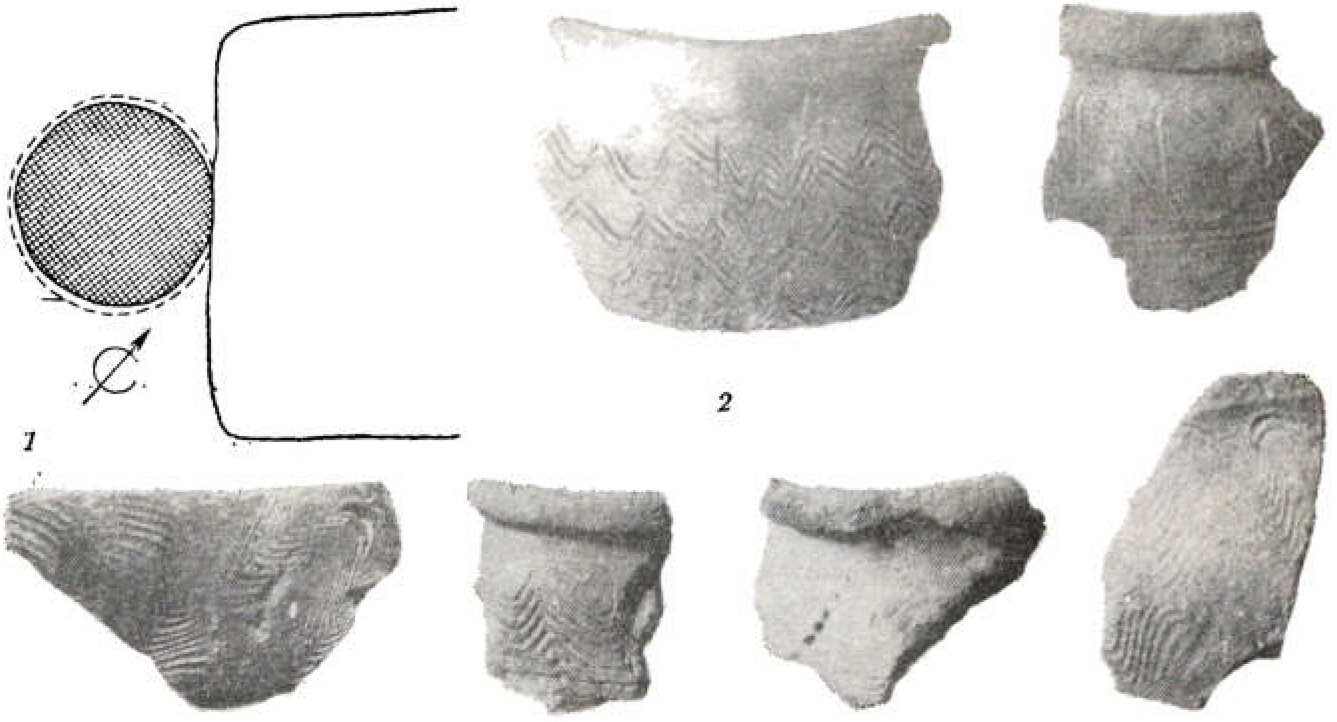

Обр. 206. Жилище № 118: план (*1*); керамика (*2*)

Жилище № 117 (№ 5, VII изкоп, кв. 7 — 1980 г.) (обр. 205 *1—3*). На дълбочина 1,30 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,60 м в здравата земя. Справоъгълна форма в план. С размери 3,10×3,40 м.

Пещ (сравнително добре запазена). В северната стена. Диаметър 1,20—1,45 м. Отворът е от юг. Дебелина на подовата замазка 0,05 м. До задната стена наредени камъни.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в.

Инвентар: брус (*2*); керамика (*3*).

Жилище № 118 (I изкоп — кв. 31—1980 г.) (обр.206 *1—2*). На дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,80 м в здравата земя. С размери 3,20×3,40 м.

Пещ (малка част от свода запазена). С размери 1,50×1,60 м. Запазена височина на сводестата част 0,10—0,15 м, дебелина на подовата замазка 0,06 м. Отворът е от изток с широчина 0,40 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—X в. (*2*).

Кв. 6 (VII изкоп — 1980 г., на 0,60 м от сегашната повърхност) (обр. 207). Възстановено гърне, изработено на грънчарско колело, с яйцевидна форма. Венче запетаеобразно, извито навън. Червенокафяв цвят. Лошо изпечено. По стените му гъсто нанесени хоризонтални линии. Диаметър на устието 13 см. Диаметър на дъното 9,8 см. Диаметър в най-широката част 18 см. Височина 21 см.

Жилище № 119 (изкоп № 4—кв. 12_{20} — 1980 г.) (обр. 208 *1—6*). На дълбочина 0,95 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,60 м в здравата земя. С правоъгълна форма.

Печка. До югозападната стена. Изградена от големи камъни и тухли. С правоъгълна форма в план. С общи размери 0,90 м×0,70 м. Северната стена с широчина 0,15 м, западна дължина 0,60 м, с широчина 0,20 м, източна дължина 0,80 м, най-голяма запазена широчина 0,30 м. Запазена височина 0,10 м. Размери на подовата замазка 0,40×0,60 м. Отворът е от изток, с широчина 0,30 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело—IX—XI в.

Инвентар: прешлен за вретено, украсен със знаци — кръгъл, полусферичен (*2*); желязно длето — дължина 7,5 см, широчина на острието 0,6×0,8 см (*3*); железен предмет с неопределено предназначение (*4*); желязна шлака (*5*); керамика (*6*).

Помещение № 120 (№ 8, VII изкоп, кв. 8 и 9 — 1980 г. (обр. 209 *1—5* (каменно съоръжение). На дълбочина 1,25 м от сегашната повърхност. Вкопано на 0,50 м в здравата земя. Изградено от големи и средни камъни. С общи размери 3×4,10 и запазена височина 0,35 м. С (П)-образна форма в три лъча, чиито върхове са в южната част. В северната страна се проследява стена, изградена от камъни, с дължина 0,80 м и широчина 0,25 м.

Керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в. (само няколко фрагмента).

Инвентар: бронзова обеца — халка (*2*); стъклени мъниста (*3*); бронзово зърно от гердан (*4*); керамика (*5*).

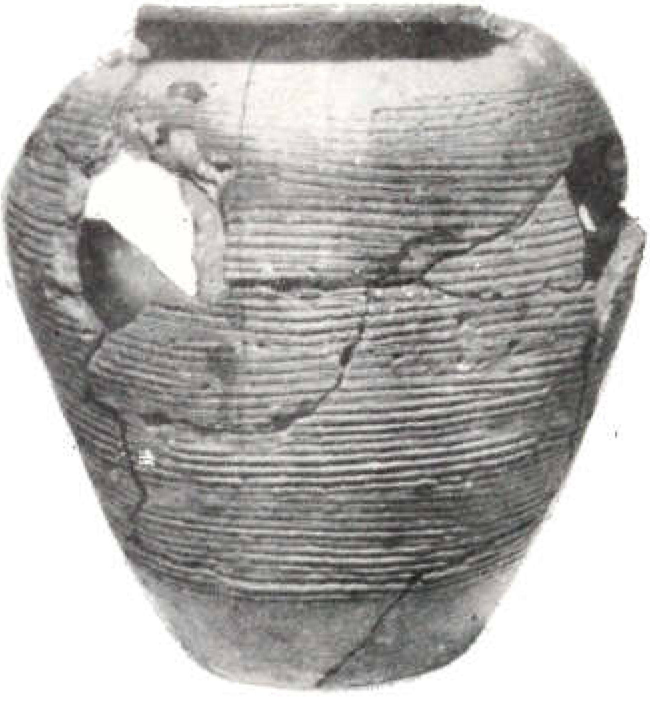

Обр. 207. Гърне, VII изкоп от 1980 г.

Гроб № 1 (над пещ № 7, III — 1968 г.). На дълбочина 0,90 м от сегашната повърхност. Скелет на възрастен мъж в свито положение (хокер). Ориентиран север — юг. Обща дължина 1,60 м, широчина на плещите 0,36 м, на таза 0,33 м. Без инвентар.

Гроб № 2 (кв. Г$_{10}$ — 1970 г.). На дълбочина 1,30 м от сегашната повърхност. Неоформена яма. Скелетът е добре запазен. Лежи на гръб. Ориентиран изток—запад. С ръце опънати до тялото. Дължина 1,60 м, широчина на плещите и таза 0,32 м.

Инвентар: от дясната страна на таза — нож (обр. 211 *1*).

Гроб № 3 (кв. Г$_7$— 1970 г.). На дълбочина 1,10 м от сегашната повърхност. Неоформена яма. Скелетът добре запазен. Лежи на гръб. Ориентиран изток — запад. Ръце скръстени, дясната на корема, лявата на гърдите. Дължина 1,40 м, широчина на плещите и таза 0,30 м. Без инвентар.

Гроб № 4 (кв. В$_2$ — 1976 г.). На дълбочина 0,70 м от сегашната повърхност. Неоформена яма. Скелетът добре запазен. Лежи на гръб. Ориентиран изток — запад. Лявата ръка скръстена върху корема, дясната запазена до лакътя. Дължина 1 м, широчина на плещите 0,25 м, на таза 0,20 м. Без инвентар.

Гроб № 5 (кв. В$_1$ — 1976 г.). На дълбочина 1 м източно от гроб № 1, на същата дълбочина, неоформена яма. Скелетът сравнително добре запазен. Ориентиран изток—запад. Дясната ръка на таза, лявата скръстена на гърдите. Дължина 1,60 м, широчина на плещите 0,34 м, на таза 0,27 м.

Без инвентар.

Гроб № 6 (кв. В$_2$ в югоизточния му ъгъл — 1976 г.). На дълбочина 0,65 м от сегашната повърхност. Върху подовата замазка на пещ, която явно е разрушена от гробната яма. Скелетът е добре запазен. Лежи на гръб. Ориентиран изток—запад. Правоъгълна яма, на която в източната стена е забит плочест камък.

Ръцете скръстени: дясната под брадата, лявата на гърдите. Дължина 1,67 м, широчина на плещите 0,24 м, на таза 0,28 м. В насипа керамика от IX—X в. и тухли с ипсилонов знак (обр. 211 *2*). При стъпалата на краката кост от риба (чига). Без инвентар.

Гроб № 7 (кв. В$_2$ — 1976 г.). На дълбочина 0,70 м от сегашната повърхност в югоизточната част. Неоформена яма. Скелет на жена, добре запазен. Лежи на гръб. Ориентиран изток—запад. С ръце скръстени на корема. Дължина 1,61 м, широчина на плещите 0,35 м, на таза 0,30 м.

Инвентар: на десния ѝ крак прешлен за вретено: 1/2 двуконусен прешлен с тъмносив цвят. В насипа въгленчета от фрагменти от гърнета, изработени на грънчарско колело (обр. 211 *3*).

Гроб № 8 (кв. В$_2$ – 1976 г.). На дълбочина 0,70 м, неоформена яма. Скелет на мъж, сравнително добре запазен. Ориентиран изток—запад. Ръце положени на корема. Дължина 1,78 м, широчина на плещите 0,37 м, на таза 0,32 м.

Инвентар: отляво до таза — брус (обр. 211 *4*).

В насипа въглени и керамични фрагменти, изработени на грънчарско колело—IX—X в.

Гроб № 9 (кв. В$_2$ — 1976 г.). На дълбочина 0,80 м от сегашната повърхност, неоформена яма. Скелет на мъж, сравнително добре запазен. Лежи на гръб. Ориентиран изток—запад. Ръце скръстени на корема. Дължина 1,44 м, широчина на плещите 0,32 м, на таза 0,30 м. Без инвентар.

В насипа под брадата на скелета керамични фрагменти — IX—X в.

Гроб № 10 (кв. В$_2$ и В$_3$ — 1976 г.). На дълбочина 0,60 м от сегашната повърхност. Гробна правоъгълна яма с ширина 0,75 м и дължина 1,80 м. Ограничена добре с камъни и тухли, проследява се южната стена. В северната стена са останали само няколко камъка. Скелетът сравнително добре запазен. Лежи на гръб. Ориентиран изток — запад. Ръце скръстени на гърдите. Дължина 1,65 м, широчина на плещите 0,35 м, на таза 0,34 м.

Инвентар: отдясно на слепоочието обеца.

1. Обеца-халкичка от тънка тел с диаметър 2,3 см (обр. 211 *5*).

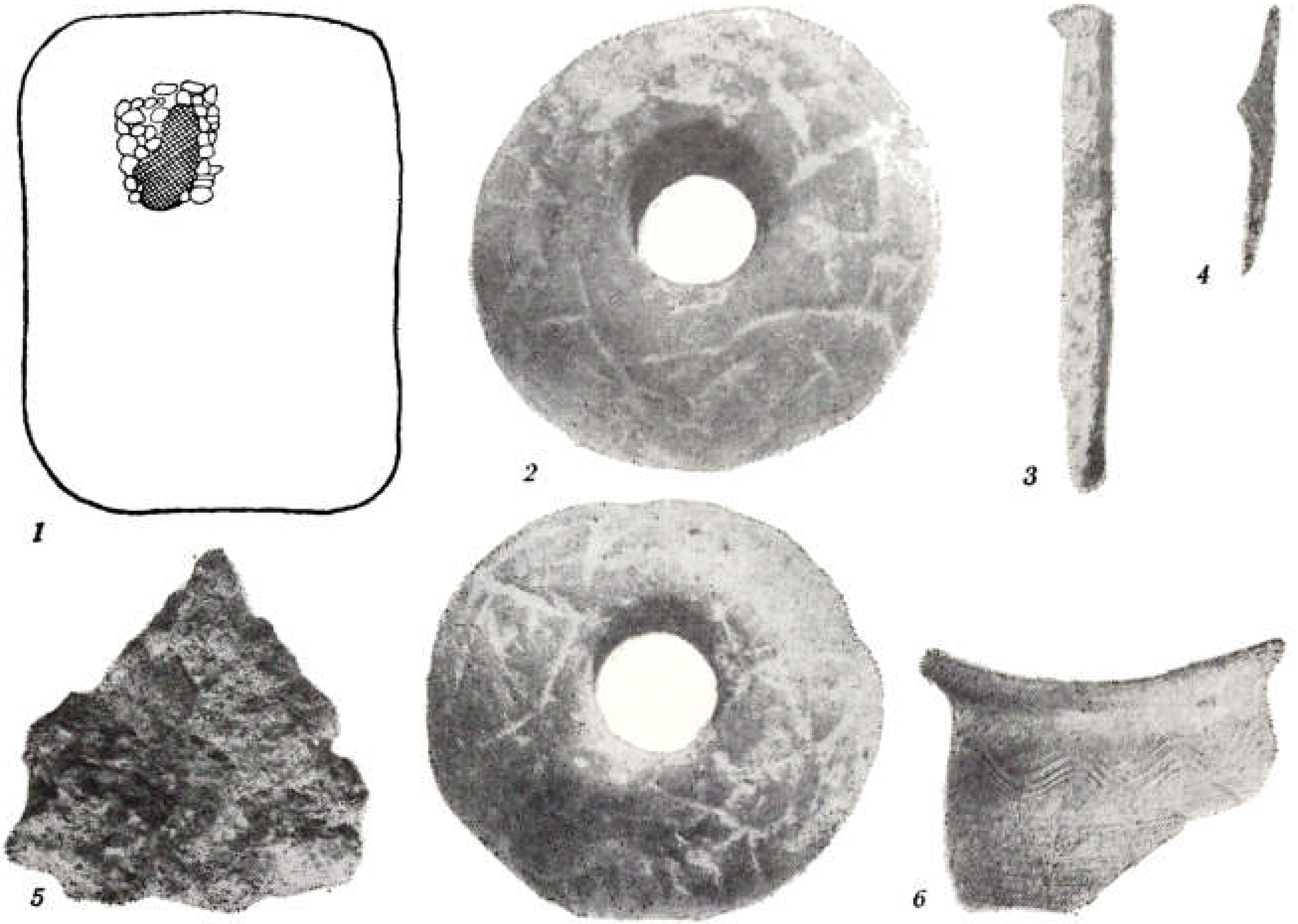

Обр. 208. Жилище № 119: план (*1*); прешлен за вретено (*2*); желязно длето (*3*); железен предмет с неопределено предназначение (*4*); желязна шлака (*5*); керамика (*6*)

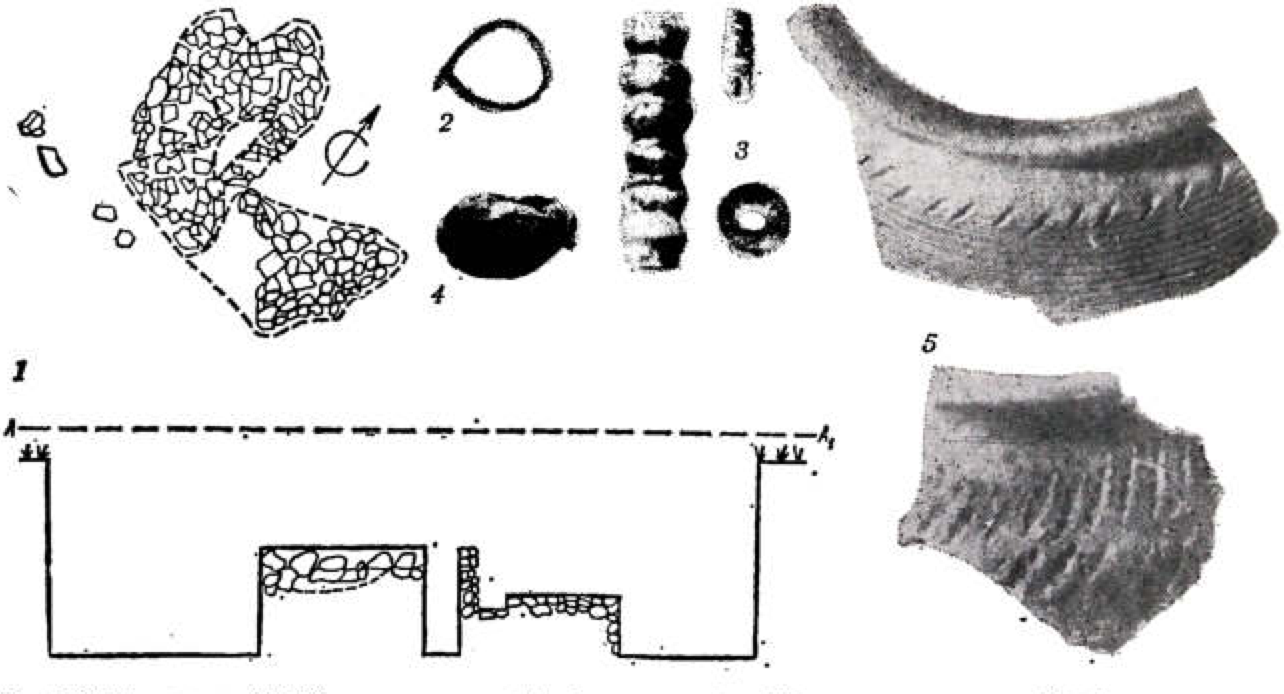

Обр. 209. Помещение № 120: план и разрез (*1*); бронзова обеца (*2*); стъклени мъниста (*3*); бронзово зърно от гердан (*4*); керамика (*5*)

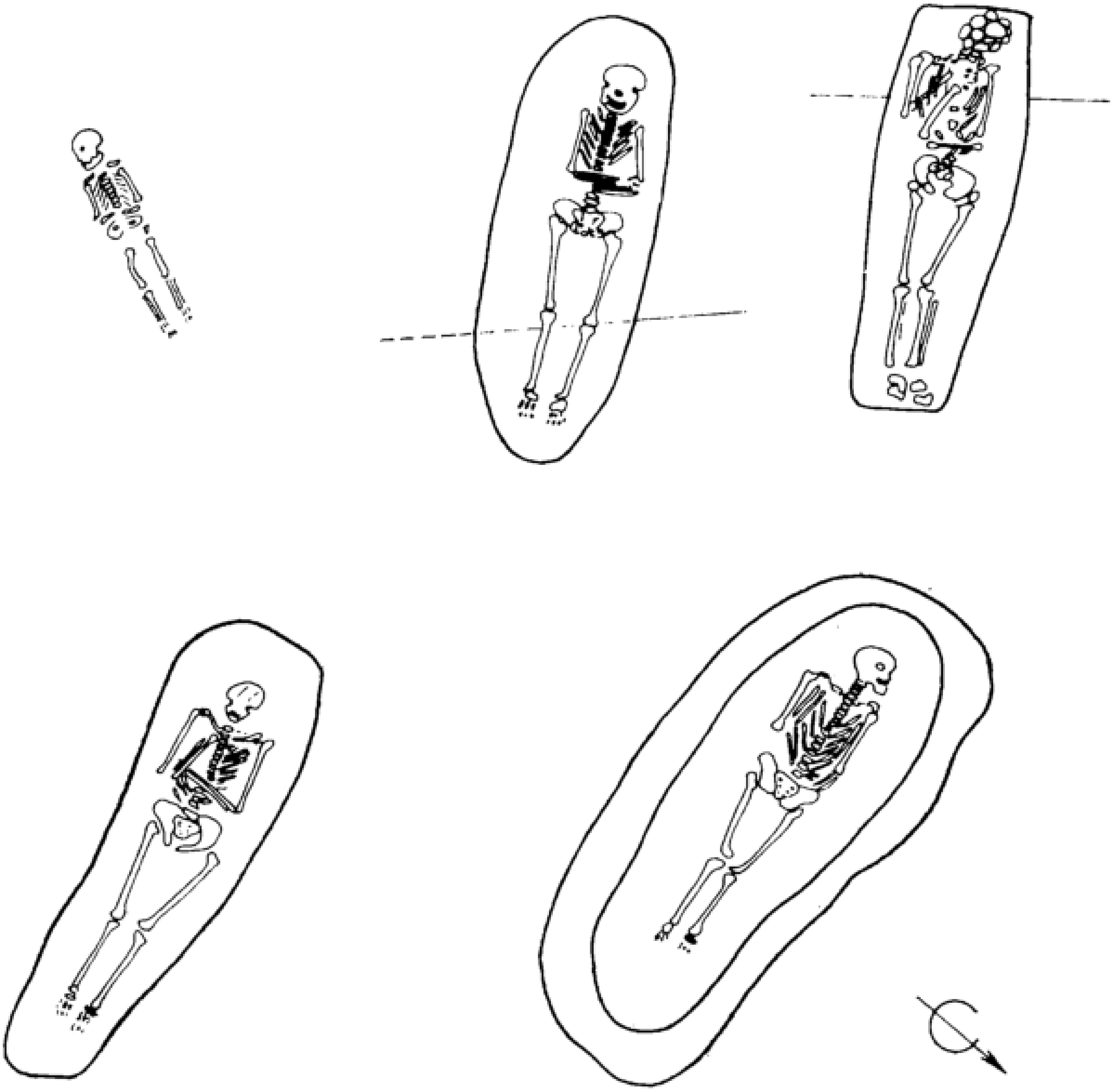

Обр. 210. Гробове

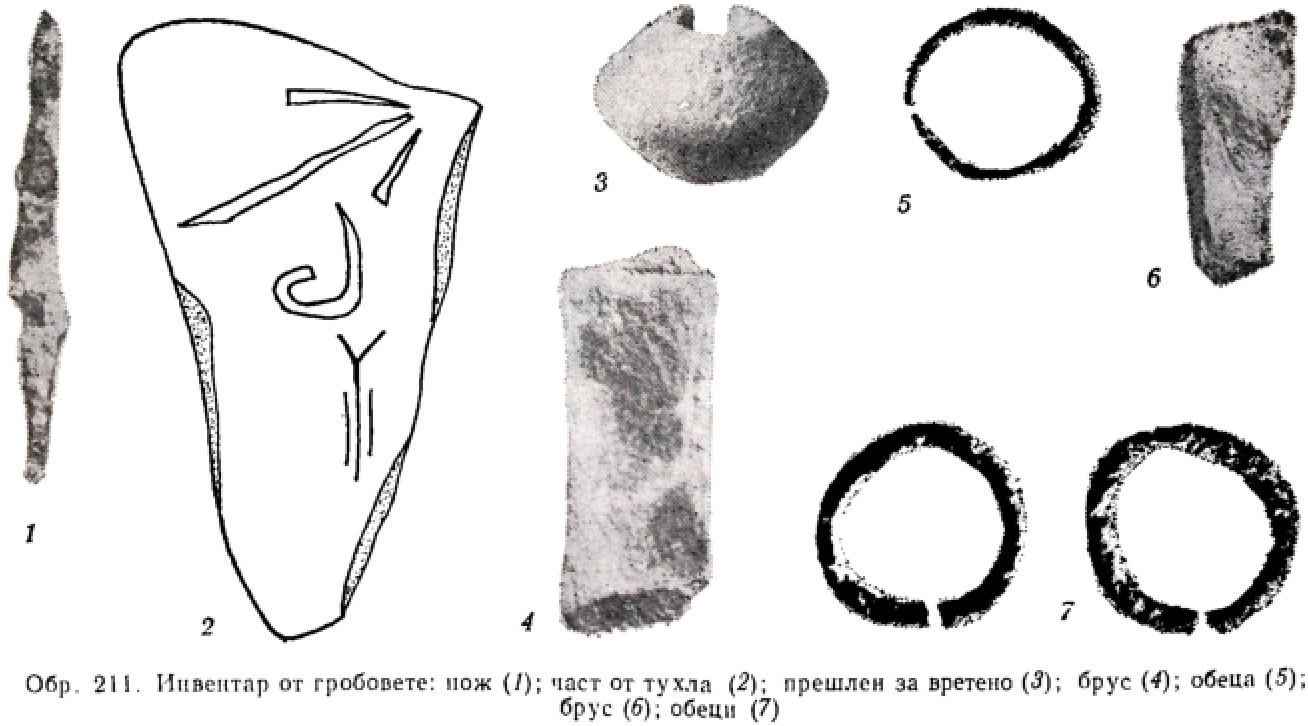

Обр. 211. Инвентар от гробовете: нож (*1*); част от тухла (*2*); прешлен за вретено (*3*); брус (*4*); обеца (*5*); брус (*6*); обеци (*7*)

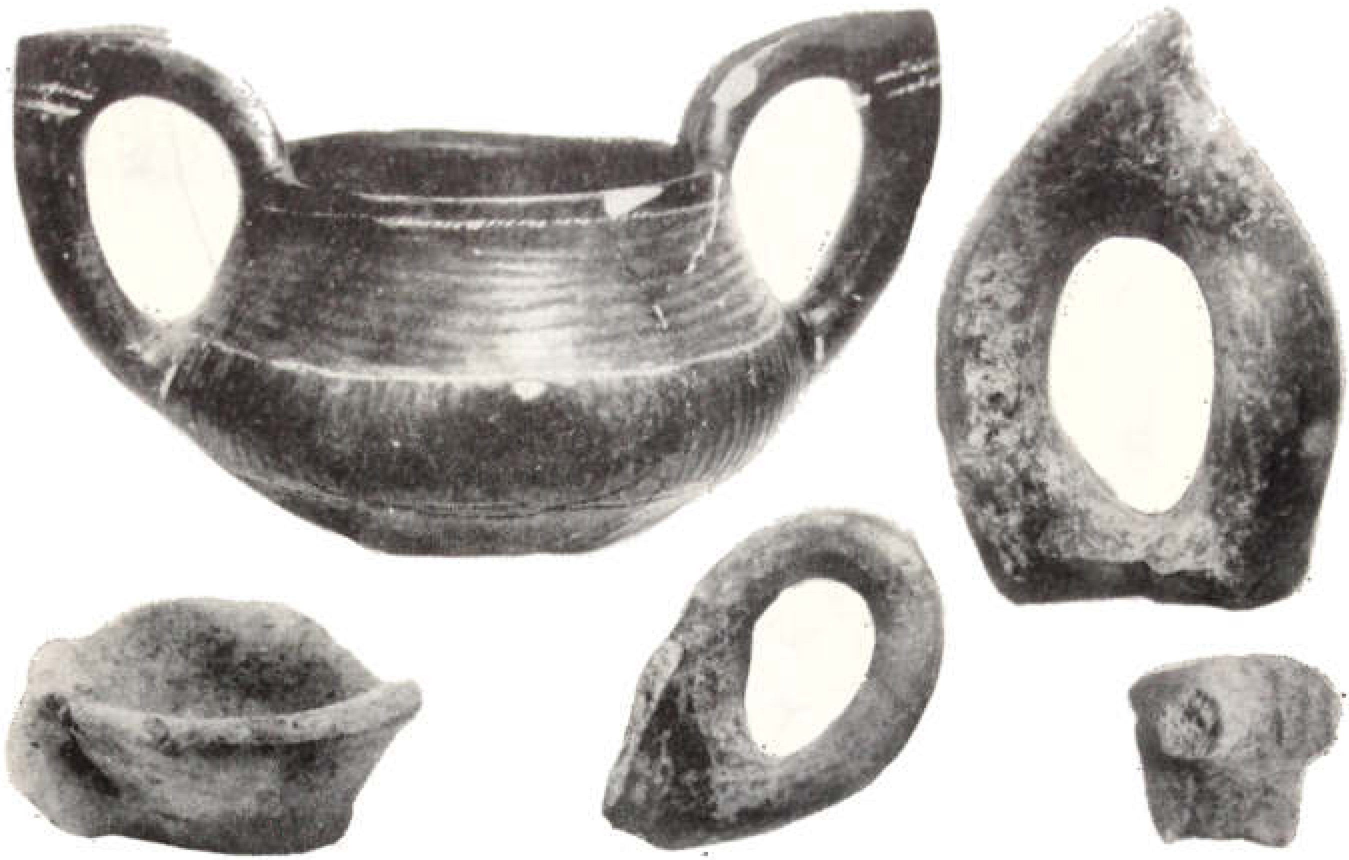

Обр. 212. Керамика от бронзовата и желязната епоха

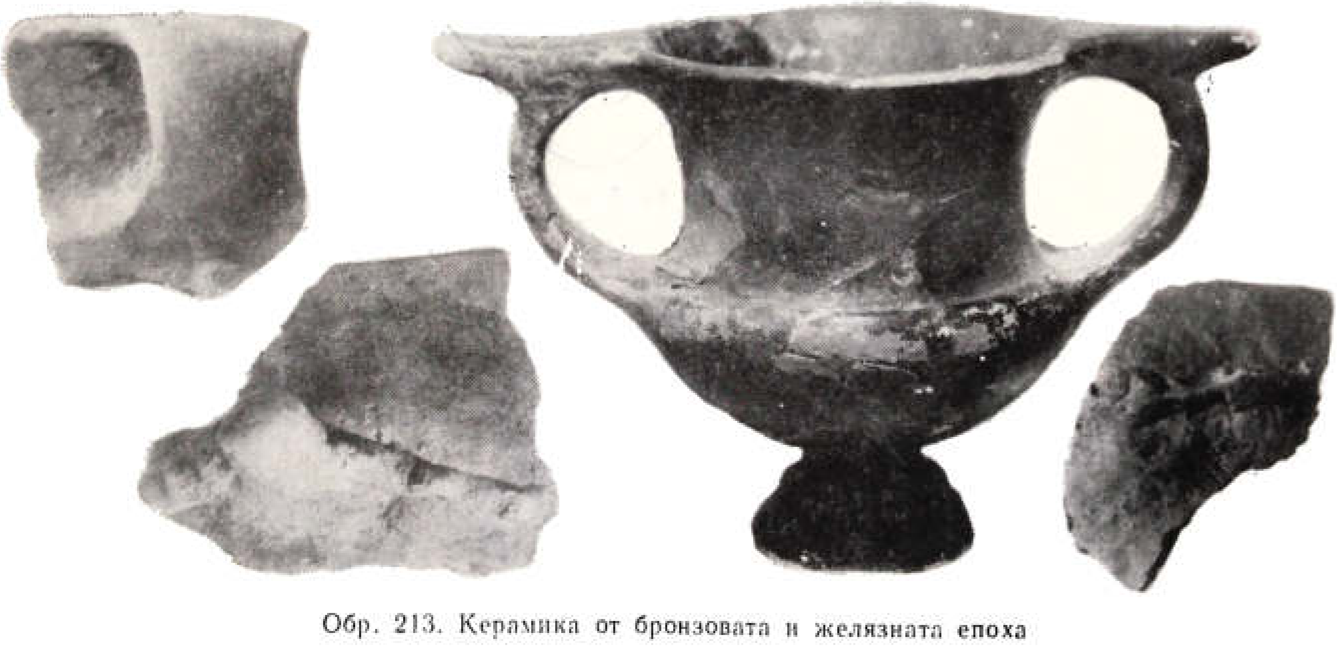

Обр. 213. Керамика от бронзовата и желязната епоха

В насипа въгленчета при краката.

Гроб № 11 (кв. A_1 — 1977 г.). На дълбочина 0,80 м от сегашната повърхност. Гробна яма с правоъгълна форма. В долната източна част от двете страни два камъка, в горната част на северната стена също. Скелет на мъж, лошо запазен, ръцете унищожени. Лежи на гръб, дължина 1,55 м, широчина на плещите 0,30 м, на таза 0,26 м. Без инвентар.

В насипа части от гърне, изработено на грънчарско колело. IX—X в.

В кв. B_4 — 1976 г. на дълбочина 0,90 м от сегашната повърхност петно, изпълнено с пепел, размери 0,80×0,80 м. В североизточната част скелет на цяло малко животно. Вероятно съоръжение, свързано с обичай.

Гроб № 12 (кв. A_1—A_2—1977 г.). На дълбочина 0,82 м от сегашната повърхност. Неоформена яма. Скелет, добре запазен. Лежи на гръб. Ориентиран изток—запад. Ръце, скръстени на

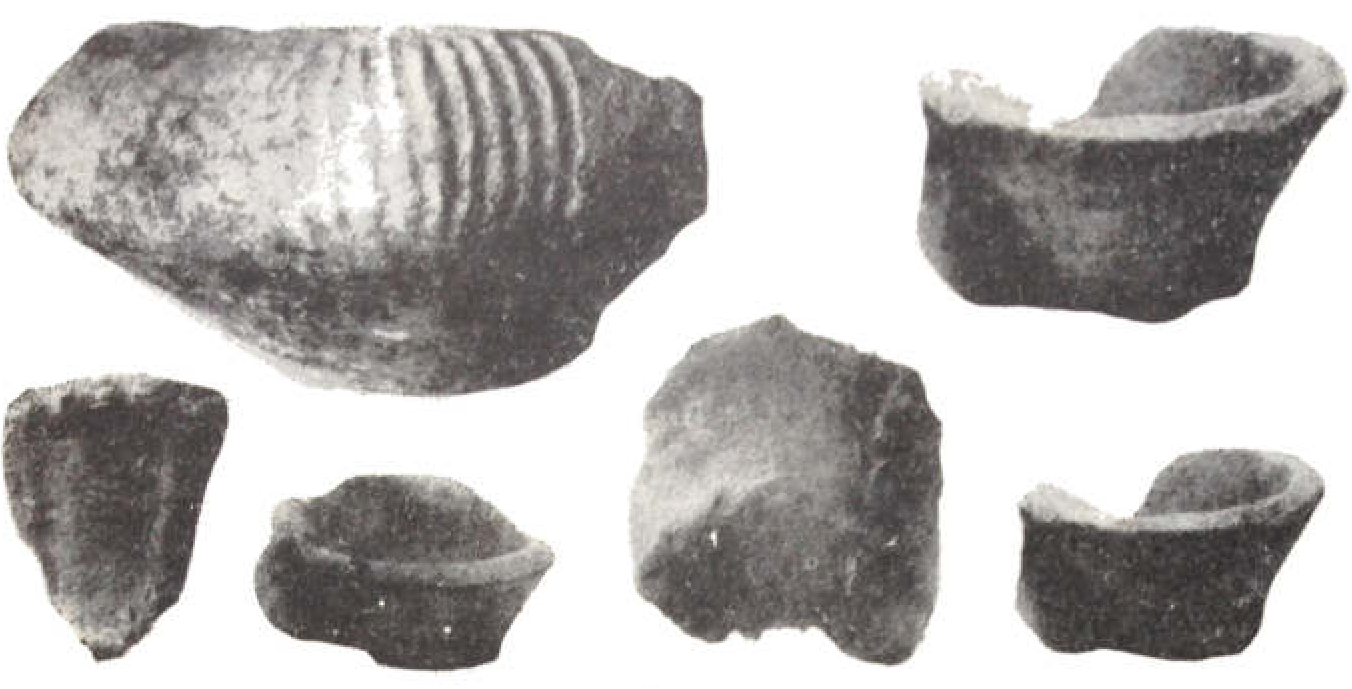

Обр. 214. Керамика от бронзовата и желязната епоха

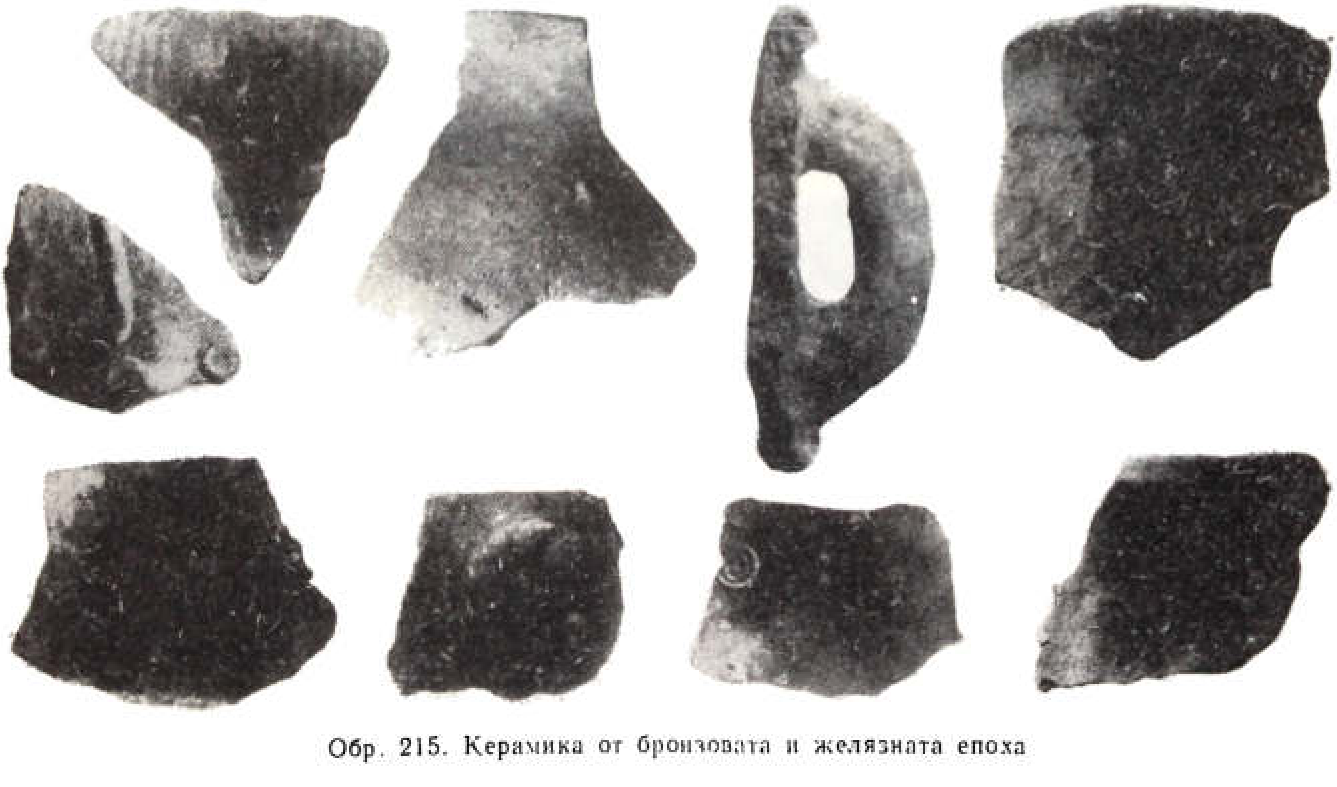

Обр. 215. Керамика от бронзовата и желязната епоха

корема. Дължина 1,60 м, широчина на плещите 0,25 м, на таза 0,30 м. В насипа много въглени-части от гърнета и костено шило.

Гроб № 13 (кв. A_1—A_2—1977 г.). На дълбочина 0,75 м от сегашната повърхност. Неоформена яма. Ориентация изток—запад. Скелет на мъж. Лежи на гръб. Ръце скръстени на гърдите. Сравнително добре запазен. Размери: обща дължина 1,65 м, широчина на плещите 0,33 м, на таза 0,26 м.

Инвентар: отляво до таза — брус (обр. 211 *б*).

В насипа въглени.

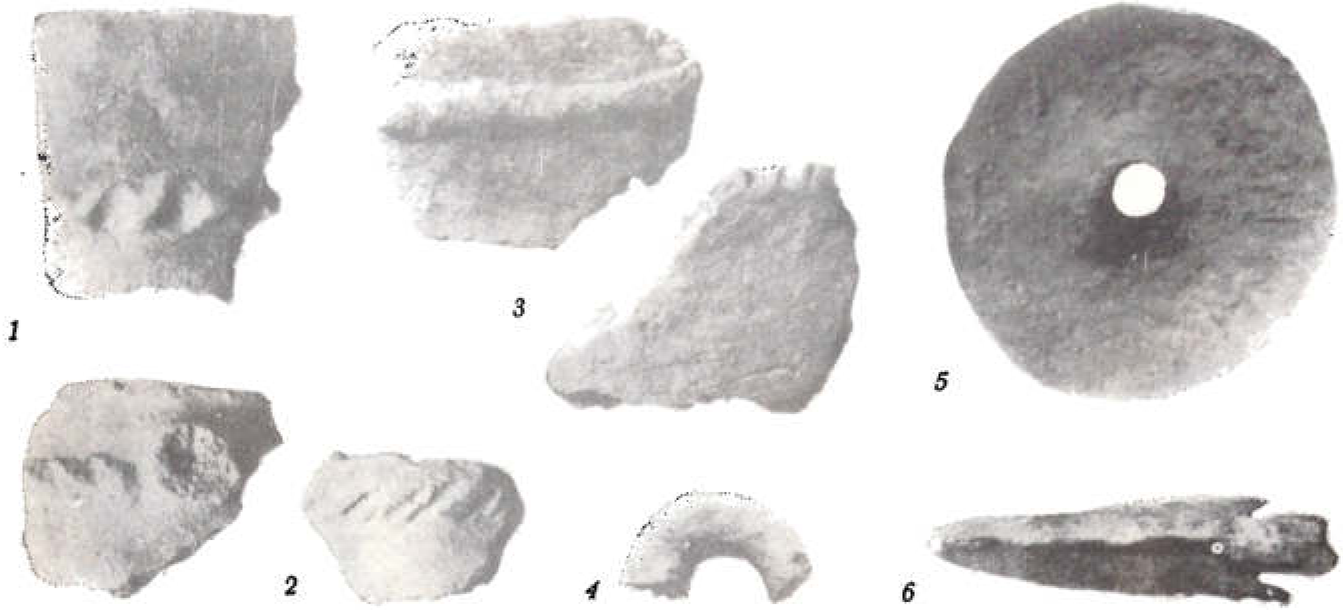

Обр. 216. Керамика от бронзовата и желязната епоха

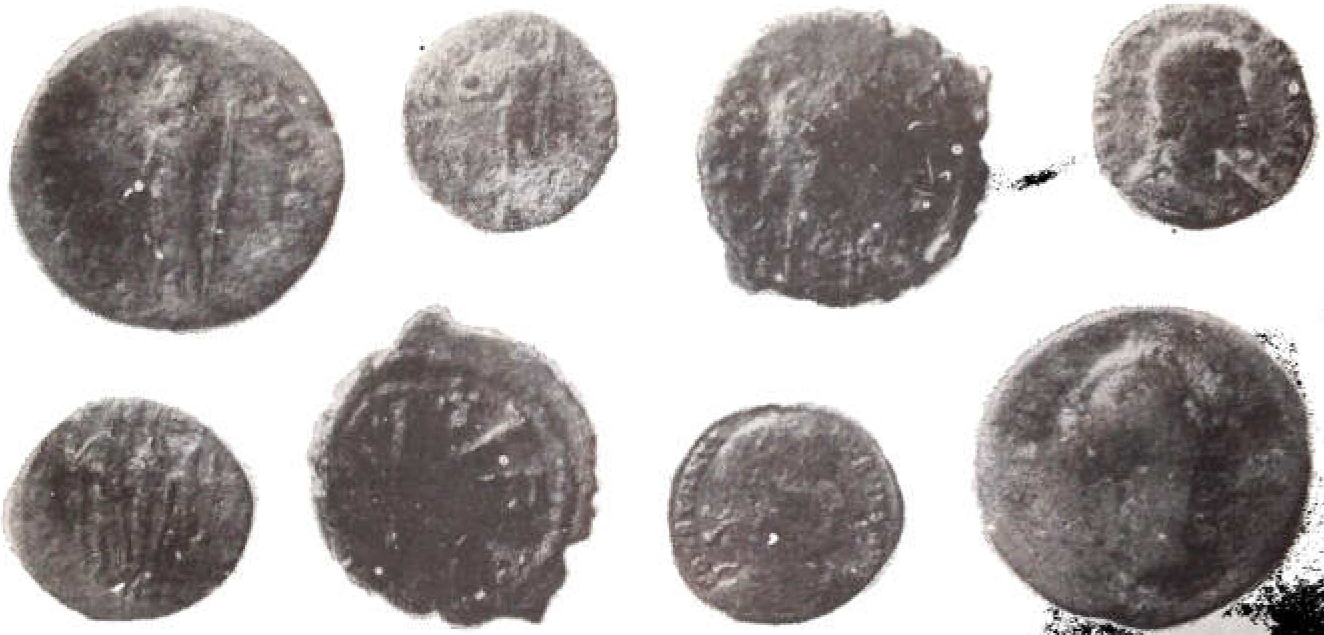

Обр. 217. Римски монети

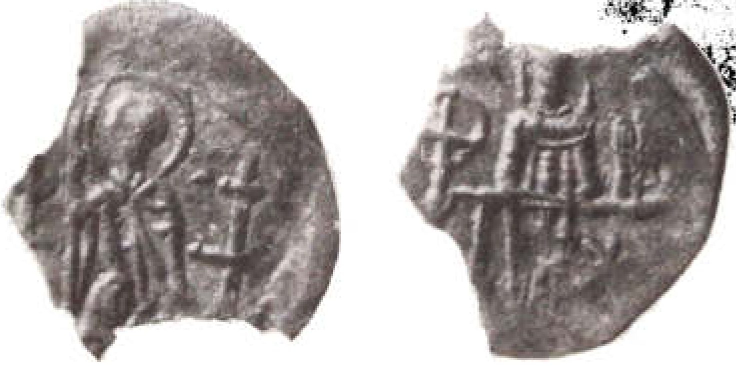

Обр. 218. Средновековна монета

Гроб № 14 (кв. А — 1977 г.). На дълбочина 0,83 м от сегашната повърхност. Неоформена яма. Скелет на жена. Много добре запазен. Ориентиран изток — запад. Размери: обща дължина 1,60 м, широчина на плещите 0,36 м, на таза 0,33 м.

Инвентар: от двете страни на черепа по една обеца (обр. 211 7).

1. Обеца: бронзова халка, отворена, дебела тел, диаметър 2 см.

2. Обеца: същия тип.

В насипа въглени и части керамика, изработена на грънчарско колело — IX—XI в.

Гроб № 15 (кв. $А_2$ — 1977 г.). На дълбочина 0,65 м от сегашната повърхност. Неоформена яма. Скелет на мъж. Добре запазен. Ориентиран изток—запад. Ръце скръстени на гърдите. Размери: обща дължина 1,60 м, широчина на плещите 0,32 м, на таза 0,32 м. Без инвентар.

Гроб № 16 (кв. $А_2$—$А_3$ — 1977 г.). На дълбочина 0,70 м от сегашната повърхност. Скелет на мъж. Ориентиран изток—запад. Обща дължина 1,50 м, широчина на плещите 0,28 м, на таза 0,30 м. Без инвентар.

Гроб № 17 (кв. $Е_{28}$ — 1978 г.). На дълбочина 1,40 м от сегашната повърхност. Детски скелет. Ориентиран изток—запад. Силно разложен. Дължина 0,50 м. Без инвентар.

СРЕДНЕВЕКОВОЕ ПОСЕЛЕНИЕ С. ГАРВАН СИЛИСТРЕНСКОГО ОКРУГА (VI—XI вв.)

Живка Выжарова

Резюме

Средневековое поселение в местности Стареца близ с. Гарван Силистренского округа (Северо-Восточная Болгария) исследовано в период 1964—1980 гг. Из 160 обнаруженных землянок и полуземлянок основательно изучено 110 хорошо сохранившихся жилищ, 4 из которых оказались юртообразными. В землянках и полуземлянках имеются печки или печи (вкопанные в материке), а в юртообразных жилищах — очаги. Исследовано также несколько гончарных мастерских и других помещений.

На основе вертикальной стратиграфии и находок (керамика и другие предметы быта) были выделены три культурных слоя: нижний, средний и верхний. Нижний культурный слой датируется VI—VIII вв., средний — VIII в., а верхний — концом VIII—началом XI вв. Обнаруженные предметы из глины, кости, железа, камня и пр., а также некоторые исторические данные позволяют определить ремесла, характерные для жителей: гончарство, металлообработка и деревообработка. Основным занятием населения были земледелие и скотоводство.

Керамические сосуды (горшки средних и малых размеров, миски, пифосы, горшкообразные котлы с внутренними ручками и котлы с внутренними ручками, наподобие современных, фрагменты амфорообразных сосудов и др.), которые составляют наиболее многочисленную группу находок, дают возможность определить этническую принадлежность и некоторые элементы материальной культуры населения.

В нижнем культурном слое найдена лепная керамика (горшки, сковородки). Горшки главным образом типа Прага—Корчак и Пеньковка, которые характерны для славян. Сосуды не отличаются от обнаруженных в других, обитаемых славянами, странах.

В среднем слое открыта керамика (горшки, изготовленные на дощечке) типа Лука—Райковецка Клинчи — 1. Этот тип горшков близок к т.наз. Подунайскому типу. Керамика (горшки) типа Лука—Райковецка была также обнаружена в СССР, Румынии и Чехословакии.

Керамические сосуды из верхнего слоя (горшки, миски, амфорообразные кувшины, амфоры и т.д.) выполнены на ручном гончарном круге. Только среди горшкообразных котлов и сковородок встречаются лепные образцы. Среди этой керамики есть горшки, а также некоторые другие сосуды, которые содержат элементы, несущие этнические признаки славян, протоболгар (т.наз. потомков аспаруховых болгар).

Сосуды (горшки, миски, сковородки), в которых сохранены славянские традиции, составляют 80% всех обнаруженных. Из этого можно сделать вывод, что основная часть населения, материальная культура которого отражена в верхнем культурном слое, имела славянское происхождение. Этот вывод подтверждается и типами жилищ: землянки и полуземлянки, среди которых имеются только 4 юртообразных жилища, характерные для кочевых народов, к которым относятся и протоболгары. Об уровне материальной культуры верхнего культурного слоя поселения близ с. Гарван, в которой отражены традиции, присущие обеим этническим группам, свидетельствуют и археологические находки, могильники Материалы из двух могильников, которые были ранее опубликованы, а третий является предметом исследования в настоящей монографии.

Можно считать, что имеется достаточно доказательств материальной культуры славян к югу от Дуная, и меньше таких о протоболгарской культуры аспаруховых болгар. С конца

X в. славяне являлись единственными носителями болгарской культуры, так как к тому времени аспаруховые болгары слились с ними и постепенно ассимилировались.

В ходе археологических раскопок в поселении близ с. Гарван было собрано много новых сведений о культуре славянского населения. Прежде всего это касается языческих верований. Большой интерес представляет обнаруженный каменный идол, который, по-видимому, изображает бога Сварога, а также глиняные лепешки, украшенные циркульным орнаментом (т. наз. „птичий глаз"). В археологической литературе этот орнамент связывают с поклонением солнцу и точнее — славянскому богу Перуну.

Изучением обнаруженной на многих археологических объектах в Болгарии и в других странах керамики, формованной на ручном гончарном круге, для которой характерен богатый орнамент на стенах и, реже, на широкой венчика, занимались многие исследователи, отстаивающие разные мнения.

Керамические сосуды с т.наз. „врезным орнаментом", найденные у с. Гарван, при сопоставлении с подобными им из Северо-Западной и Южной Болгарии не дают оснований заключить, что этот орнамент можно принять в качестве этнического признака и что врезной орнамент имеет протоболгарское происхождение. Об этом же свидетельствуют и сосуды, украшенные орнаментом, найденные в Чехословакии, СФРЮ (Сербии) и ФРГ. Очевидно, что этот вопрос остается открытым, и, может быть, необходимо отыскать образцы более ранних гончарных традиций.

Обнаруженные во время раскопок две двухэтажные гончарные плочи (№№ 101 и 112), в нижнем этаже которых — очаге найдена славянская керамика на дощечке (типа Лука—Райковецка начала VIII в.), ставят под сомнение утверждения некоторых наших и зарубежных археологов, что славяне переняли ручной гончарный круг у протоболгар.

В результате изучения жилищ и других помещений в селище близ с. Гарван Силистренского округа, а также на основе обнаруженной там же керамической и другой бытовой материали нескольких могильников обогатились наши знания о жизни славян на территориях южнее Дуная в VI—VIII вв. и болгарского народа — славян и протоболгар — с конца VIII до начала XI вв.

СЪКРАЩЕНИЯ

АО — Археологические открытия
БГД — Българско географско дружество
ВИСб — Военноисторически сборник
ВПИКМ — Висш педагогически институт „Кирил и Методий“ — В. Търново
ГАИМК — Государственная Академия истории материальной культуры
ГСУИФ — Годишник на Софийския университет, Исторически факултет
ГСУИФФ — Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет
ИАИ — Известия на Археологическия институт
ИБАД — Известия на Българското историческо дружество — София
ИНМВ — Известия на Народния музей — Варна
ИВАД — Известия на Варненското археологическо дружество
ИНМШ — Известия на Народния музей — Шумен
ИП — Исторически преглед
ИРАИК — Известия Русского археологического института в Константинополе
КСИМК — Краткие сообщения Института материальной культуры АН СССР
— Краткие сообщения Института археологии АН СССР
КСИА — Краткие сообщения института археологии — Киев
МАР — Материалы по археологии России
МИА СССР — Материалы и исследования по археологии СССР
СА — Советская археология
ТВПИКМ — Трудове на Висшия педагогически институт „Кирил и Методий“ — Велико Търново
ТВТУКМ — Трудове на Великотърновския университет „Кирил и Методий“ — Велико Търново
Arch. rozhl. — Archeologicke rozhledy — Praha
PA — Pamatky archeologicke
SlA — Slovenska archeologia — Bratislava
VPS — Veznik a pocátky Slovanu — Praha
AV — Arheološki vestnik — Ljubljana

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод 5
Първа глава. Положение на селището. Културни пластове 7
  Долен културен пласт 8
  Междинен културен пласт 15
  Горен културен пласт 21
  Гробове в границите на селището 41
  Находки от трите културни пласта 43
    Находки от глина 43
    Находки от кост 47
    Находки от желязо 51
    Находки от камък 59
  Накити от некропола в границите на селището и в селището 61
Втора глава. Поминък 64
  Земеделие и скотовъдство 65
  Занаяти 65
    Грънчарство 65
    Металообработване. Железарство (ковачество) 66
    Други занимания 67
Трета глава. Датировка на селището 69
  Етническа принадлежност на населението в средновековното селище 72
Заключение 77
Описание на жилища, грънчарски помещения, съоръжения и гробове в границите на селището 80
Резюме на руски език 191
Резюме на немски език 200

СОДЕРЖАНИЕ

Введение 5
Первая глава. Расположение поселения. Культурные слои 7
  Нижний культурный слой 8
  Средней культурный слой 15
  Верхний культурный слой 21
  Могилы в пределах поселения 41
  Находки из трех культурных слоев 43
    Находки из глины 43
    Находки из кости 47
    Находки из железа 51
    Находки из камня 59
    Украшения из некрополя в границах поселения и в самом поселении 61
Вторая глава. Основное занятие населения 64
  Земледелие и скотоводство 64
  Ремесла 65
    Гончарство 65
    Металлообработка. Обработка железа (кузнечное дело) 66
    Разные занимания 67
Третья глава. Датировка поселения 69
Этническая принадлежность населения средневекового поселения 72
Заключение 77
Описание жилищ, помещений, сооружений и могил в пределах поселения 80
  Резюме на русском языке 198
Резюме на немецком языке 200
Einleitung